

PAUL BRUSANOWSKI

ÎNVĂȚĂMÂNTUL CONFESIONAL
ORTODOX ROMÂN DIN TRANSILVANIA
ÎNTRE ANII 1848-1918.

ÎNTRE EXIGENȚELE STATULUI CENTRALIST
ȘI PRINCIPIILE AUTONOMIEI BISERICEȘTI

VOL. I

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

PAUL BRUSANOWSKI

**ÎNVĂȚĂMÂNTUL CONFESIONAL ORTODOX ROMÂN
DIN TRANSILVANIA ÎNTRE ANII 1848-1918.**

**ÎNTRE EXIGENȚELE STATULUI CENTRALIST
ȘI PRINCIPIILE AUTONOMIEI BISERICEȘTI**

Referenți științifici:

Pr. Prof. dr. Mircea Păcurariu

Prof. dr. Nicolae Bocșan

ISBN 978-606-37-0476-5

Vol. 1. - ISBN 978-606-37-0477-2

© 2018 Autorul volumului. Toate drepturile rezervate.
Reproducerea integrală sau parțială a textului, prin orice
mijloace, fără acordul autorului, este interzisă și se pedepsește
conform legii.

Universitatea Babeș-Bolyai
Presă Universitară Clujeană
Director: Codruța Săcelean
Str. Hasdeu nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@editura.ubbcluj.ro
<http://www.editura.ubbcluj.ro/>

PAUL BRUSANOWSKI

**ÎNVĂȚĂMÂNTUL CONFESIONAL
ORTODOX ROMÂN DIN TRANSILVANIA
ÎNTRE ANII 1848-1918.**

**ÎNTRE EXIGENȚELE STATULUI CENTRALIST
ȘI PRINCIPIILE AUTONOMIEI BISERICEȘTI**

VOL. I

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

2018

Cuprins

Considerații preliminare.....	9
1. Perioada prepașoptistă. Evoluția legislației școlare din Monarhia habsburgică și dezvoltarea naționalismului maghiar până în anul 1848.....	15
1.1. Evoluția legislației școlare în Austria și Ungaria de la Maria Tereza până în 1848.....	17
1.1.1. Originile prusace ale reformei educaționale din monarhia habsburgică.....	17
1.1.2. Reforma tereziană a învățământului primar din Austria	24
1.1.3. Varianta maghiară a reformei școlare. Legea <i>Ratio educationis</i> (1777) ...	28
1.1.4. Învățământul elementar la sârbii și românii ortodocși din Ungaria până la împăratul Iosif al II-lea	35
1.1.5. Măsurile întreprinse de împăratul Iosif II pentru dezvoltarea învățământului	38
1.1.6. <i>Constituția politică a școlilor germane din țările ereditare</i> (11 august 1805).....	43
1.1.7. Legislația școlară din Ungaria între anii 1790-1848. Directoratele școlare ortodoxe	55
1.2. De la ideologia <i>natiunii nobiliare hungare</i> la ideologia despre <i>misiunea civilizatorie a elitei naționale și politice maghiare</i>	63
1.3. Învățământul confesional ortodox din Transilvania până în anul 1848	73
2. Andrei Șaguna și dobândirea autonomiei școlare de către Biserica Ortodoxă Română din Transilvania, sub influența legislației austriece (1848-1867).....	83
2.1.Învățământul elementar confesional ortodox din Transilvania între reforma centralistă a Ministerului Cultelor și Instrucțiunii publice de la Viena și doleanțele de autonomie bisericească ale Episcopiei ortodoxe române	85
2.1.1. Principiile reformei educaționale promovate de Ministerul austriac al Cultelor și Instrucțiunii publice între anii 1848-1860.....	85
2.1.2. Date statistice despre starea învățământului elementar din Transilvania în deceniul neoabsolutist	99
2.1.3. Obținerea autonomiei școlare a Bisericii Ortodoxe în deceniul neoabsolutist. Meritele episcopului Andrei Șaguna.....	101
2.2. Opera de organizare a învățământului primar românesc din Transilvania în epoca liberalismului constituțional (1860-1867)	119
2.2.1. Speranțe și dezamăgiri în noua eră constituțională.....	120
2.2.2. Starea de criză în administrația școlară din Imperiul austriac în anii provizoratului constituțional. Problema consilierilor școlari din Ardeal	121

2.2.3. Indiferența autorităților politice și bisericești față de școli	123
2.2.4. Episcopul Șaguna în apărarea principiului confesional și a autonomiei școlare a Bisericii Ortodoxe	129
2.2.5. Regulamentele școlare emise de episcopul Șaguna	135
2.2.6. Instituirea "Conferințelor învățătorești"	144
2.2.7. Raportul consilierului Pavel Vasici din anul 1864 și reacțiile autorităților civile și bisericești	149
2.2.8. Situația școlilor confesionale ortodoxe, prezentată de rapoartele protopopilor	155
3. Învățământul din Ungaria în perioada dualistă: între exigențele Statului național unitar maghiar și autonomia Bisericilor	167
3.1. Națiuni și confesiuni în Ungaria între 1848-1867	168
3.1.1. Primul ministeriat al lui Eötvös József și legătura dintre reforma școlară și problema privilegiilor și fondurilor Bisericii Romano-Catolice (1848)	168
3.1.2. Acordarea autonomiei confesionale Bisericii Ortodoxe prin <i>Legea Naționalităților</i> din 1849, de la Seghedin (AL 8/1849)	175
3.1.3. Înlăturarea caracterului național maghiar al Bisericii Catolice din Ungaria, prin Concordatul semnat între Imperiul austriac și Scaunul papal (1855)	179
3.1.4. Favorizarea naționalităților nemaghiare prin Patenta protestanților din 1859	180
3.1.5. Caracterizarea politicii vieneze față de naționalitățile din Ungaria în deceniul neoabsolutist	182
3.1.6. Dieta maghiară din 1861. Încercările de compromis între Curte și maghiari și de împăcare între maghiari și celelalte naționalități din Ungaria	184
3.1.7. Viziunea din 1865 a baronului Eötvös József cu privire la chestiunea naționalităților din Ungaria	187
3.2. Dualismul - soluție constituțională pentru asigurarea hegemoniei maghiare în cadrul monarhiei habsburgice	191
3.2.1. Legile fundamentale ale dualismului: AL 12/1867 (din Ungaria) și Legea din 21 decembrie 1867 (din Austria)	191
3.2.2. Asigurarea hegemoniei Ungariei în cadrul monarhiei prin tratatele dualiste privitoare la "afacerile de interes comun"	194
3.3. Dualismul ca <i>unio duorum nationum contra plures</i>	201
3.3.1. Problema națională din Cisleithania	201
3.3.2. Statul național ungar și problema naționalităților	204
3.3.3. <i>Legea egalei îndreptățiri a naționalităților</i> (AL 44/1868)	208

3.4. Politica școlară din timpul celui de-al doilea ministeriat al lui Eötvös József (1867-1871)	211
3.4.1. Structura Ministerului ungar al Cultelor și Instrucțiunii publice din perioada dualistă.....	212
3.4.2. Metode diferite în organizarea învățământului din Austria și Ungaria. AL 38/1868	213
3.5. Modul de organizare a confesiunilor din Ungaria, la începutul epocii dualiste. Politica religioasă a ministrului Eötvös József	228
3.5.1. Biserica Romano-Catolică. Fondurile și autonomia ei bisericească și școlară	228
3.5.2. Situația Bisericilor Ortodoxe din Ungaria	238
3.5.3. Bisericile Catolice de rit bizantin (greco-catolice) din Ungaria	255
3.5.4. Bisericile protestante din Ungaria. Structura lor organizatorică.....	262
3.5.5. Asigurarea deplinei reciprocități între confesiunile creștine recepte (AL 48, 53/1868).....	265
3.6. Politica școlară și confesională a ministrului Trefort Ágoston (1872-1888)	266
3.6.1. Ministrul Trefort și autonomia confesional-școlară a slovacilor și germanilor (șvabilor și țipsărilor) catolici și protestanți	267
3.6.2. Întărirea controlului guvernamental asupra școlilor primare confesionale. <i>Legea autorităților școlare</i> (AL 28/1876).....	280
3.6.3. Legea privind introducerea limbii maghiare în școlile confesionale (AL 18/1879).....	294
3.6.4. Legea școlilor medii (AL 30/1883)	310
3.7. Politica școlară și confesională a miniștrilor Csáky Albin (1888-1894) și Wlassics Gyula (1895-1903)	314
3.7.1. Reconsiderarea atitudinii Guvernelor maghiare față de confesiuni (1890-1903).....	315
3.7.2. Legea pentru salarizarea învățătorilor (AL 26/1893)	320
3.7.3. Ministrul Wlassics Gyula și "acțiunea paralelă" de înființare a școlilor de stat	326
3.8. Modernizarea procesului de învățământ din Ungaria. Dotarea și frecvența școlară, calificarea învățătorilor până la începutul secolului XX. Situația comparativă din Arhiepiscopia Sibiului	330
3.8.1. Dezvoltarea rețelei școlare	330
3.8.2. Situația învățătorilor din Ungaria și din Arhiepiscopia Sibiului.....	337
3.9. Școala confesională ortodoxă din Transilvania, în atenția reprezentanților Ministerului Cultelor și Instrucțiunii publice.....	346

3.10. Tendințele de maghiarizare a învățământului din Ungaria între anii 1903-1907, sub îndrumarea miniștrilor Berzeviczy Albert și Lukács György	354
3.10.1. Mișcări pe scena politică a Ungariei, între anii 1899-1906	354
3.10.2. Proiectul de lege școlară al ministrului Berzeviczy Albert (1904)	359
3.10.3. Instrucțiunile ministeriale ale lui Lukács György (1905)	361
3.11. Apogeul politicii de maghiarizare prin școală, în timpul ministeriatului lui Apponyi Albert	362
3.11.1. Guvernul de coaliție, condus de Wekerle Sándor (1906-1910), și situația politică din Ungaria	362
3.11.2. Politica națională a Guvernului de coaliție	363
3.11.3. Legile școlare ale lui Apponyi Albert. Prevederi și reacțiile opiniei publice din Ungaria	366
3.11.4. Aplicarea și urmările Legii Apponyi	381
3.12. Măsurile școlare ale Guvernelor Tisza István și Wekerle Sándor în ultimii cinci ani ai existenței Ungariei Mari	387

Considerații preliminare

Lucrarea de față este rezultatul a aproximativ patru ani de cercetări. În momentul în care am fixat, împreună cu Părintele Profesor Îndrumător, Dr. Mircea Păcurariu, subiectul tezei mele de doctorat, nu mi-aș fi putut închipui nici amploarea și nici întinderea la care va ajunge în cele din urmă lucrarea, mai ales din cauza faptului că asupra acestei probleme și-au îndreptat atenția numeroși cercetători de seamă ai istoriei Transilvaniei. Astfel, au apărut, pe de o parte, largi lucrări de sinteză, despre procesul educațional din întreaga Românie (aici am în vedere, înainte de toate, *Istoria învățământului din România*, editată de Ștefan Pascu, Anghel Manolache, Gheorghe Părnăuța, Ion Verdeș în anul 1983), dar și doar a Banatului și Transilvaniei (elaborate de Nicolae Albu,¹ N. Iorga,² Victor Țărcovnicu,³ Vasile Popeangă,⁴ Lucia Protopopescu⁵ ș.a.). Pe de altă parte, au apărut numeroase lucrări speciale, cuprinzând istoria școlilor românești ortodoxe din Transilvania din anumite epoci (redactate de Onisifor Ghibu,⁶ Lazăr Triteanu,⁷ R. Căndea,⁸ Enea Hodoș,⁹ Gheorghe Tulbure,¹⁰ Petru Șpan,¹¹ Septimia Gherman,¹² iar mai nou Teodor Pavel ș.a.) sau din anumite regiuni transilvănene, protopopiate sau comitate (C. Stan,¹³ I. Bratu,¹⁴ A. Stan Ionescu,¹⁵ A. Micu¹⁶ ș.a.). În al treilea rând, există numeroase lucrări despre istoria Bisericii, culturii și mișcării naționale românești

¹ N. Albu, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, 1944; Idem, *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800-1867*, București, 1971.

² N. Iorga, *Istoria învățământului românesc*, București, 1971.

³ Victor Țărcovnicu, *Contribuții la istoria învățământului românesc din Banat (1780-1918)*, București, 1970; Idem, *Istoria învățământului din Banat până în anul 1800*, București, 1978.

⁴ Vasile Popeangă, *Școala românească din Transilvania în perioada 1867-1918 și lupta sa pentru unire*, București, 1974; Idem, *Școala românească din părțile Aradului în perioada 1867-1918*, Arad, 1976.

⁵ Lucia Protopopescu, *Contribuții la istoria învățământului din Transilvania. 1774-1805*, București, 1966.

⁶ Onisifor Ghibu, *Cercetări privitoare la situația învățământului nostru primar și la educația populară*, Sibiu, 1911; Idem, *Școala românească din Transilvania și Ungaria. Dezvoltarea ei istorică și situația ei actuală*, București, 1915; Idem, *Viața și organizația bisericească și școlară în Transilvania și Ungaria*, București, 1915.

⁷ Lazăr Triteanu, *Școala noastră 1850-1916. Zona culturală*, Sibiu, 1919.

⁸ R. Căndea, *Biserica ardeleană în anii 1916-1918*, Cernăuți, 1926.

⁹ E. Hodoș, *Cercetări cu privire la trecutul școlilor confesionale ortodoxe române din Ardeal*, Sibiu, 1944.

¹⁰ Gh. Tulbure, *Școala sătească din Ardeal în epoca lui Șaguna*, Cluj, 1937.

¹¹ P. Șpan, *Școala lui Șaguna*, Sibiu, 1909.

¹² Septimia Gherman, *Școala șaguniană, școală a poporului*, Sibiu, 1946.

¹³ C. Stan, *Școala populară din Făgăraș și de pe Târnave*, Sibiu, 1928.

¹⁴ I. Bratu, *Monografia școlii greco-orientale române din Tilișca*, Sibiu, 1913.

¹⁵ A. Stan Ionescu, *Monografia școlii primare de stat "Octavian Goga" din Rășinari*, Sibiu, 1936.

¹⁶ A. Micu, *Starea învățământului în comitatul Hunedoara*, Arad, 1913; de asemenea *Din istoria învățământului hunedorean* (lucrare colectivă), Deva, 1973.

(redactate de Mircea Păcurariu,¹⁷ Nicolae Bocșan,¹⁸ Keith Hitchins,¹⁹ Ladislau Gyémánt²⁰ ș.a.) care au capitole întinse despre organizarea învățământului confesional ortodox ardelean.

Astfel, intenția mea inițială a fost alcătuirea unei sinteze a învățământului confesional ortodox din Transilvania dintre anii 1848-1918, pentru alcătuirea căreia să țin seama nu doar de bogata bibliografie existentă, ci și de materialul documentar aflat în Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului, precum și de Protocoalele Sinoadelor eparhiale și ale Congreselor Național-Bisericești din perioada 1850-1918.

Curând am devenit conștient de dificultățile pe care aveam să le întâmpin în realizarea intențiilor mele. Pe de o parte, Arhiva Arhiepiscopiei cuprinde zeci de metri liniari de documente, un material atât de bogat, încât poate sta la baza întocmirii a unor istorii școlare pentru fiecare parohie ortodoxă (nu doar protopopiat) din Transilvania. Într-o asemenea situație, alcătuirea unei monografii generale a învățământului confesional ortodox este deosebit de dificilă, autorul fiind obligat să selecționeze cu grijă informațiile culese. În al doilea rând, aceste informații trebuie și interpretate și integrate în contextul politic și social al epocii. Iar aici a fost cea de-a doua dificultate întâmpinată.

Perioada celor opt decenii tratate în lucrarea de față constituie o etapă deosebit de importantă pentru dezvoltarea culturală, socială și politică a românilor din Transilvania. Este epoca de păstorire a marelui mitropolit Andrei Șaguna și apoi a urmașilor săi, Miron Romanul și Ioan Mețianu. Este o perioadă în care românii ardeleni au cunoscut procesul de transformare de la statutul unei plebe tolerate la cel al unei națiuni moderne. În acest proces, Bisericele românești au avut o contribuție de netăgăduit, realizată atât prin intermediul amvonului, dar mai ales prin școala confesională ortodoxă și greco-catolică. Obiectul lucrării de față este așadar, prezentarea modului de organizare a școlii confesionale ortodoxe din Transilvania și contribuția pe care a avut-o aceasta la dezvoltarea culturală a poporului român.

În mod firesc, o istorie a învățământului confesional ortodox din Transilvania anilor 1848-1918 ar trebui să fie structurată în trei părți, urmând perioadele de păstorire a celor trei mitropoliți ortodocși. Acesta a fost și planul meu inițial, pe care am fost nevoit să-l părăsesc atunci când am întâmpinat cea de-a doua dificultate menționată mai sus, anume interpretarea informațiilor descoperite în Arhiva Arhiepiscopiei și în Protocoalele Sinoadelor și Congreselor bisericești și

¹⁷ M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, 3 volume, ed. II, București, 1992-1994; Idem, *Politica statului ungar față de Biserica românească din Transilvania în perioada dualismului (1867-1918)*, Sibiu, 1986; Idem, *Două sute de ani de învățământ teologic la Sibiu*, Sibiu, 1987.

¹⁸ N. Bocșan, *Contribuții la Istoria iluminismului românesc*, Timișoara, 1986; Idem, *Națiune și confesiune în Transilvania în secolul al XIX-lea: cazul Mitropoliei române*, în "Etnie și confesiune în Transilvania. Secolele XIII-XIX", Oradea, 1994, p. 97-188.

¹⁹ Keith Hitchins, *Cultură și naționalitate în Transilvania*, Cluj, 1972; Idem, *Ortodoxie și naționalitate. Andrei Șaguna și românii din Transilvania*, București, 1995; Idem, *Afirmarea Națiunii: Mișcarea națională românească din Transilvania. 1860-1914*, București, 2000.

²⁰ Ladislau Gyémánt, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania. 1790-1848*, București, 1986.

integrarea lor în contextul politic și social al epocii. Or, perioada de păstorire a celor trei ierarhi ardeleni s-a desfășurat în contextul unor schimbări importante de regim politic și constituțional, atât în Transilvania, cât și în întreaga monarhie habsburgică (din care a făcut parte). Astfel, atenția mea a fost în mod inevitabil îndreptată spre evoluția politică și legislativă pe care a cunoscut-o Imperiul austriac (apoi Imperiul austro-ungar) în cei 80 de ani și asupra urmărilor pe care le-a avut această evoluție asupra vieții bisericești (deci și a școlii confesionale) din Transilvania. Din această perspectivă, Transilvania a cunoscut trei regimuri constituționale diferite: deceniul neoabsolutist (1849-1860); epoca "liberalismului constituțional" (1860-1867) și epoca dualistă (1867-1918). În primele două epoci, Transilvania a constituit o "țară a Coroanei habsburgice", distinctă, un stat cvasi-independent, în monarhia (federativă) austriacă. În cea de-a treia epocă, cea mai lungă de altfel, Transilvania a făcut parte integrantă din Ungaria Mare. Datorită acestor schimbări de regim, legislația aflată în vigoare în Transilvania a fost diferită de la o epocă la alte, această aserțiune fiind valabilă și în ceea ce privește modul de organizare a școlilor. Tocmai de aceea, am fost nevoit să divizez lunga perioadă de păstorire a lui Andrei Șaguna în trei părți diferite, în funcție de regimurile politice care s-au succedat.

Am putut astfel descoperi cât de diferite au fost condițiile în care s-a putut dezvolta învățământul confesional ortodox, chiar și numai în timpul vieții lui Șaguna. Mi-am dat seama că ierarhii români au fost influențați în mod direct de politica educațională promovată în capitala statului. În acest sens, nu am putut-o urma pe Septimia Gherman care, analizând circularele școlare ale lui Șaguna, a pus întreaga operă de modernizare a învățământului confesional ortodox din anii 1848-1873 doar pe seama activității providențiale a marelui mitropolit. Chiar și numai din simpla citire a acestor circulare se poate constata că Șaguna a transmis de cele mai multe ori, în respectivele circulare, ordinele venite de la autoritățile politice din Transilvania, care, la rândul lor, au transmis mai departe ordine venite de la Viena, iar mai târziu Budapesta.

Ținând seama de aceste constatări, planul meu inițial a cunoscut o schimbare fundamentală, intenția mea devenind aceea, de a prezenta evoluția învățământului primar din Arhiepiscopia Sibiului din două perspective: mai întâi dinspre centrul politic al imperiului (analizând strategiile de modernizare a învățământului austriac și ungar), iar mai apoi pe plan local (urmărind reacțiile autorităților bisericești de la Sibiu și acțiunile acestora de modernizare a școlilor confesionale ortodoxe). Am considerat că numai în acest fel se poate realiza o prezentare generală, de ansamblu și completă a școlilor confesionale ortodoxe din Transilvania.

Astfel am fost condus spre analizarea originilor și cauzelor politicii educaționale a autorităților de la Viena și Budapesta (în contextul mai general, al politicilor diferitelor Guverne față de școală și confesiuni). Și, datorită faptului că aceste aspecte au fost tratate în mod tangențial de lucrările românești de specialitate (amintite mai sus), m-am decis să acord acestor aspecte un spațiu destul de important în cadrul lucrării mele. Prin urmare, am căutat în bibliotecile românești și străine textele actelor legislative cu privire la școli, constatând, cu durere, că cele

mai multe nu au fost traduse în limba română, precum și cărți și studii despre istoria constituțională, politică și socială a Imperiului austriac și a statului ungar dualist.

Astfel, în cele din urmă, am structurat lucrarea în cinci mari părți, fiecare cu un număr mai mare sau mai mic de capitole și subcapitole. Cea dintâi parte are un caracter mai mult introductiv, prezentând evoluția legislației școlare din "provinciile ereditare" ale monarhiei habsburgice (anume Austria și Cehia de azi) și din Regatul Ungariei (Ungaria propriu-zisă și Transilvania), din epoca împărătesei Maria Tereza și până la revoluția pașoptistă. Deși au existat similitudini, totuși între cele două legislații au existat și deosebiri. Ambele sunt importante pentru Transilvania, deoarece legislația din Austria a stat la baza evoluției învățământului ardelean între anii 1849-1867, în timp ce legislația maghiară a fost continuată în epoca dualistă, după 1868.²¹ Tot în partea I, introductivă, am analizat apariția naționalismului maghiar (care a stat la baza politicii Guvernelor de la Budapesta în epoca dualistă), precum și evoluția sistemului de învățământ românesc din Transilvania în perioada prepașoptistă.

Partea a II-a a lucrării are ca subiect dezvoltarea învățământului confesional ortodox din Transilvania în "deceniul neoabsolutist" și în "era liberalismului constituțional". După cum se va putea constata în paginile lucrării, meritele episcopului Șaguna au fost deosebit de mari, el reușind să folosească noua conjunctură politică, de după Revoluția pașoptistă, pentru a obține în sfârșit autonomia confesională și școlară a Bisericii Ortodoxe din Transilvania.

Partea a III-a analizează, pe parcursul a 12 capitole, relațiile dintre problemele confesionale, naționale și școlare din Ungaria postpașoptistă (atât din epoca regimului neoabsolutist, cât și din era dualistă), precum și trăsăturile principale ale Guvernelor maghiare și ale miniștrilor Cultelor și Instrucțiunii publice de la Budapesta, dintre anii 1868-1918, precum și modul în care au influențat ele evoluția școlilor confesionale ortodoxe din Transilvania.

Partea a IV-a are în centrul atenției modul în care au reacționat autoritățile bisericești ortodoxe din Sibiu la măsurile legislative ale Guvernelor maghiare, anume acțiunile lor concrete pentru apărarea autonomiei confesionale și școlare, precum și cele vizând dezvoltarea școlilor populare ortodoxe. Pe parcursul mai multor capitole voi analiza regulamentele de organizare a sistemului de învățământ confesional ortodox, gradul de pregătire și salarizare a învățătorilor din școlile confesionale, conferințele și reuniunile învățătoresci, inspecțiile efectuate de autoritățile proprii, bisericești, precum și ajutoarele materiale acordate școlilor confesionale mai sărace.

Cea din urmă parte cuprinde tabele și statistici, cele mai multe calculate din datele cuprinse în rapoartele prezentate Consistoriului eparhial de Senatele școlare din Sibiu. Aceste tabele prezintă în mod concludent evoluția, iar uneori involuția,

²¹ Tocmai datorită acestei diferențe dintre cele două legislații, relațiile dintre problema confesională și cea școlară din Regatul Ungariei din perioada 1848-1868 le-am prezentat în partea a III-a (și nu în a doua).

sistemului de învățământ confesional ortodox din Transilvania, comentariile fiind, de cele mai multe ori, de prisos.

În finalul tezei, voi încerca să prezint foarte pe scurt principalele concluzii ale celor câțiva ani de cercetări asidue cu privire la evoluția sistemului școlar confesional ortodox din cele opt decenii care s-au scurs de la Revoluția pașoptistă și până la Marea Unire din 1918. A fost o perioadă lungă, aproape de trei generații, un timp îndelung pentru ca românii transilvăneni să dobândească emanciparea politică și să facă posibilă realizarea unității naționale.

I.

Perioada prepașoptistă.

Evoluția legislației școlare din Monarhia habsburgică și dezvoltarea naționalismului maghiar până în anul 1848

În anii care au urmat după revoluția de la 1848-1849, învățământul primar din Transilvania a fost organizat, în principiu, după modelul celui din provinciile germane ale Imperiului austriac.²² Așadar, fiecare copil aflat la vârsta de 6-12 ani era obligat să urmeze una din cele trei tipuri de școli elementare existente: școala trivială, cea capitală și cea normală.

Această organizare a învățământului primar a fost creată în anul 1774 de către regina Maria Tereza, fiind deci rezultatul curentului ideologic din epoca absolutismului luminat,²³ când, "o serie de state, aflate într-un stadiu mai înapoiat de dezvoltare și situate în regiunile nordice, răsăritene și de sud ale Europei, au încercat ca, prin concentrarea puterilor și resurselor proprii, să atingă nivelul statelor dezvoltate, rămânând totuși în cadrul ordinii feudale. Modificarea raporturilor de forțe pe plan internațional, rivalitatea în interiorul continentului între țările mai mult și cele mai puțin dezvoltate a avut drept urmare necesitatea celor din urmă să înceapă un proces de modernizare a vechilor lor structuri statale". Printre cele din urmă s-au aflat și cele din componența monarhiei habsburgice, iar impulsul spre modernizare a fost dat de rivalitatea existentă între principalele state ale Imperiului romano-german, anume Austria și Prusia.²⁴

Cea mai mare problemă a monarhiei habsburgice era faptul că era alcătuită dintr-un conglomerat de teritorii, în fiecare existând constituții diferite.²⁵ "Fiecare

²² Pavel Vasici, *Împărtășiri pedagogice*, în "Telegraful Român", V, 1857, p. 53, punctul 14.

²³ Termenul "absolutism luminat" a apărut abia în anul 1847, fiind promovat de istoricul german Wilhelm Roscher. În epoca pe care noi o numim a "absolutismului luminat" a fost folosit un alt termen, anume acela de "despotism luminat" (H. M. Scott, *Introduction. The Problem of Enlightened Absolutism*, în H. M. Scott (editor), *Enlightened Absolutism*, Londra, 1990, p. 4.

²⁴ Domokos Kosáry, *Die ungarische Unterrichtsreform von 1777*, în Anna M. Drabek, Richard G. Plaschka, Adam Wandruszka (editori), "Ungarn und Österreich unter Maria Theresia und Joseph II. Neue Aspekte im Verhältnis der beiden Länder", Viena, 1982, p. 91-92.

²⁵ La mijlocul secolului al XVIII-lea, monarhia habsburgică cuprindea în principal trei mari blocuri teritoriale: provinciile austriece numite și *provinciile ereditare* (Austria Inferioară și cea Superioară, Stiria, Carintia, Craina, Tirol și Vorarlberg), sursa tradițională a puterii Habsburgilor; în al doilea rând, *Țările Coroanei Sf. Venceslav* (Boemia, Moravia și Silezia); iar în al treilea rând *Țările Coroanei Sf. Ștefan* (Regatul Ungariei, Regatul Croației și Slavoniei, Principatul Transilvaniei și teritoriul graniței militare). La acestea se mai adăugau alte câteva regiuni din Europa, cele mai importante fiind Austria Anterioară (adică regiunea Freiburg i. Breisgau, din zona graniței germano-franco-elvețiene), apoi

țară a monarhiei vrea să decidă singură cu privire la impozite, de parcă celelalte țări ar fi state străine și nu ar avea același suveran... Stăpânitorul este văzut ca un străin, care abia are vreo importanță. În acest chip toată țara va merge spre pieire". Astfel deplângea tânăra regină starea monarhiei sale, cerându-le consilierilor întocmirea unui plan de reforme²⁶. Din biografiile acestor consilieri, se poate constata că majoritatea proveneau din afara monarhiei. Ei erau adepți ai curentului iluminist, favorizând pătrunderea nestingherită în Austria a unei noi gândiri și a noi concepte.²⁷

Prin urmare, multe din reformele inițiate de aceștia au fost de inspirație străină, în special prusacă. În 1748, armata habsburgică a fost modernizată după model hohenzollernian. Au urmat apoi alte reforme. De o mare importanță au fost cele administrative și politice, vizând unificarea monarhiei. Printr-o adevărată lovitură de stat, la 2 mai 1749, Maria Tereza a dizolvat Cancelariile aulice separate ale Austriei și Boemiei, înființând un nou organism, **Directorium in Publicis et Cameralibus**. Prin aceasta, Cehia (Boemia și Moravia) a fost unită cu Austria. Imperiul habsburgic a dobândit o unitate politică mai mare, doar Ungaria, Transilvania, Lombardia și Belgia păstrându-și vechile identități statale.²⁸ Procesul de centralizare a cunoscut o nouă etapă în 1761. În urma intervențiilor cancelarului Kaunitz, a fost înființată **Cancelaria aulică boemo-austriacă**, la conducerea provinciilor fiind numite *Gubernii*.²⁹ Tot la insistențele lui Kaunitz a fost înființat **Consiliul de Stat – Staatsrat**, alcătuit din șase membri. Acest organism nu deținea o autoritate executivă, dar a dobândit curând o influență politică importantă în implementarea reformelor.

Opoziția stărilor austriece și cehe a fost astfel oprită, desăvârșindu-se opera lui Ferdinand II (1619-1637)³⁰. Deși Boemia a rămas *de jure* un regat de sine stătător, totuși, *de facto* statalitatea ei a fost desființată, Boemia, Moravia și Silezia austriacă fiind de acum înainte socotite "provincii ereditare", la fel ca și toate țările

regiunile Lombardia și Toscana din Italia, precum și Belgia (*Țările de Jos habsburgice*). După cum se poate vedea, o parte din aceste provincii se aflau între granițele Sfântului Imperiu Roman de Națiune Germană, în timp ce altele nu (anume cele ungare și italiene). Toate însă erau țări suverane, aflate în uniune personală unele cu altele, sub sceptrul dinastiei de Habsburg (H. M. Scott, *Reform in the Habsburg Monarchy, 1740-90*, în H. M. Scott (coord.), *Enlightened Absolutism*, Londra, 1990, p. 148).

²⁶ Rolf Kutschera, *Maria Theresia und ihre Söhne*, Thaur bei Innsbruck, 1990, p. 66.

²⁷ De exemplu, consilierul ei privat a fost comitele de origine portugheză, Emanuel de Silva-Tarouca. Medicul ei personal și organizatorul învățământului superior a fost olandezul Gerard van Swieten. Miniștrii de externe ai reginei au fost mai întâi Johann Christoph baron de Bartenstein (un fost protestant, cu studii la Strasbourg și Paris), apoi principele Wenzel Anton von Kaunitz-Rietberg (originar dintr-o mamă protestantă din nordul Germaniei, cu studii de Drept și Științe politice la Universitatea din Leipzig). Alți înalți funcționari ai monarhiei au fost Egid de Borié, cu studii la Marburg, și Tobias Philip Gebler, cu studii la Halle, Göttingen și Jena (James van Horn Melton, *Absolutism and the eighteenth-century origins of compulsory schooling in Prussia and Austria*, Cambridge, 1988, p. 202; Rolf Kutschera, *Maria Theresia...*, p. 66-67).

²⁸ H. M. Scott, *Reform in the Habsburg Monarchy, 1740-1790*, în H. M. Scott (editor), *Enlightened Absolutism*, p. 147-148 și 154-157.

²⁹ Rolf Kutschera, *Maria Theresia*, p. 67.

³⁰ Ferdinand II: rege al Boemiei (1619 și 1620-1637); rege al Ungariei (din 1618/1619) și împărat din anul 1619, deoarece la moartea lui Matthias, din 20 martie 1619, a preluat succesiunea acestuia. (Marcel D. Popa și Horia C. Matei, *Mica enciclopedie de istorie universală*, București, 1983, p. 39).

austriece³¹. Prin urmare, în 1749 monarhia trialistă (alcătuită în 1526 din Austria, Boemia și Ungaria) a încetat să existe, punându-se bazele viitoarei monarhii dualiste,³² deoarece *Țările Coroanei Sf. Ștefan*³³ și-au menținut independența.

1.1. Evoluția legislației școlare în Austria și Ungaria de la Maria Tereza până în 1848

În contextul planului de reformare generală a monarhiei habsburgice, Maria Tereza a acordat o atenție deosebită învățământului. Căci, pentru eficientizarea reformelor administrative și revigorarea vieții economice era nevoie de un corp funcționăresc pregătit, de contabili și ingineri specialiști. Cu alte cuvinte, era necesar un sistem de învățământ modernizat, de nivel înalt, aflat sub controlul statului.³⁴ Ca și în celelalte proiecte de reformă, consilierii de la Curtea Vienei s-au orientat, și în această privință, după modelul prusac, pe care l-au preluat fără modificări importante.

1.1.1. Originile prusace ale reformei educaționale din monarhia habsburgică

În privința reformelor educaționale, Prusia avea față de Austria un avans de mai mult de o jumătate de secol. Cele dintâi măsuri de modernizare a școlilor au fost întreprinse în Prusia încă de la sfârșitul secolului al XVII-lea, când s-a ajuns la constatarea că vechiul sistem de învățământ, aflat în grija Bisericii, nu mai corespundea necesităților statului absolutist.³⁵ Până atunci, atât protestanții, cât și

³¹ În 1627, după victoria asupra trupelor nobilimii cehe, la începutul Războiului de 30 de ani, Ferdinand al II-a a stabilit dreptul ereditar al dinastiei habsburgice la tronul regatului Boemiei, pe teritoriul căruia a fost oficializată limba germană. Stările și-au pierdut independența judecătorească (Wilhelm Schüßler, *Das Verfassungsproblem im Habsburgerreich*, Stuttgart, Berlin, 1918, p. 25-26). Tot atunci au fost expulzate mai mult de jumătate din familiile nobiliare cehe, domeniile lor fiind donate unor nobili germani (*Das Staats-Lexikon. Encyklopädie der sämtlichen Staatswissenschaften für alle Stände*, Altona, 1848, vol. X, articolul "Österreichische Provinzen. Böhmen", p. 394).

³² Wilhelm Schüßler, *op. cit.*, p. 39.

³³ Aceste țări erau: Regatul Ungariei, Regatul Croației și Slavoniei și Principatul Transilvaniei. Croația era încorporată în Ungaria, bucurându-se de un statut special de autonomie. Principatul Transilvaniei (din 1765 Mare Principat) "era considerat o verigă a Sfintei Coroane ungare, dar a fost guvernat după legi proprii, ca o provincie distinctă a monarhiei și prezenta o structură socială, politică și de drept distinctă față de cea ungară" (Mathias Bernath, *Habsburgii și începuturile formării Națiunii Române*, traducere de Marionela Wolf, Cluj-Napoca, 1994, p. 61). Apartenența Transilvaniei de *Coroana Sf. Ștefan*, precum și independența sa, au fost legiferate de Dieta ardeleană din anul 1744, anume de articolul III, cel care a aprobat *Sanctiunea pragmatică* (Joseph Bedeus v. Scharberg, *Die Verfassung des Großfürstenthums Siebenbürgen aus dem Gesichtspunkte der Geschichte, der Landesgesetze und des bestehenden öffentlichen Rechtes*, Viena, 1844, p.15-16). Pe lângă aceste trei țări, pe teritoriul Ungariei medievale se mai aflau regimetele de graniță, precum și Banatul. Cele dintâi au fost subordonate direct *Consiliului aulic de război* din Viena, iar Banatul (până în 1778), *Camerei aulice boemo-austriece* de la Viena, fiind socotit deci o provincie austriacă (Emanuel Turczynski, *Konfession und Nation. Zur Frühgeschichte der serbischen und rumänischen Nationsbildung*, Düsseldorf, 1976, p. 40-42).

³⁴ Domokos Kosáry, *Die ungarische Unterrichtsreform...*, p. 93.

³⁵ Reforma religioasă din nordul Germaniei duse, ce-i drept, la apariția unei rețele destul de dense de școli. De exemplu, la începutul secolului al XVIII-lea, existau unități de învățământ în fiecare parohie

catolicii, consideraseră școlile un bun mijloc de îndoctrinare a poporului.³⁶ Nici nu e de mirare că ele nu avuseseră menirea de a-i învăța pe indivizi să scrie sau să citească, rezultatul fiind că majoritatea populației rămăsese, la începutul secolului al XVIII-lea, analfabetă.³⁷

Reforme școlare pietiste în slujba cameralismului și a statului absolutist

Situația a început să se schimbe doar după răspândirea în Germania de nord a mișcării pietiste, la sfârșitul secolului al XVII-lea. Convinși fiind că protestantismul a eșuat în împlinirea promisiunilor spirituale ale Reformei, adepții mișcării pietiste, în special Philipp Jakob Spener (1635-1705) și Hermann Francke (1663-1727), au cerut o reformare a Bisericii Evanghelice, cu scopul de a crea un nou tip de "evlavie" populară. Pentru aceasta, însă, credincioșii trebuiau să ajungă la o cunoaștere temeinică a Scripturii (și să fie într-adevăr capabili să o citească). Pe aceste considerente, Francke a înființat la Halle (devenit centrul mișcării pietiste din Germania) o școală elementară pentru săraci (1695), o școală pentru copiii cetățenilor mai bogați, un orfelinat (1701), o farmacie (din veniturile căreia să fie întreținute școlile) și un institut biblic. Activismul social al lui Francke avea la bază convingerea că neajunsurile sociale și politice ale lumii nu puteau fi înlăturate decât prin educarea straturilor sărace și necultivate ale populației. De fapt, țelul final vizat de pietiști era reformarea și asanarea morală, prin redeșteptarea religioasă, a întregii societăți.³⁸

Așadar, școala a devenit, în viziunea pietiștilor, un instrument al reformei morale și spirituale. Pentru a putea îndeplini această misiune, era necesară profesionalizarea învățământului. În acest scop, tot al Halle a fost înființat, în anul 1696, cel dintâi institut pedagogic din Europa centrală, anume un *Seminarium*

din principatul protestant Brandenburg, iar în Prusia de Est existau dascăli în două treimi din sate. Chiar și principii catolici au recunoscut importanța sistemului de învățământ. În Austria habsburgică, dascălii protestanți au fost obligați să se convertească la catolicism, dacă nu doreau să părăsească țara (James van Horn Melton, *Absolutism and the eighteenth-century origins of compulsory schooling in Prussia and Austria*, Cambridge, 1988, p. 4-7).

³⁶ Helmut Engelbrecht, *Bemerkungen zur Periodisierung der österreichischen Bildungsgeschichte*, în "Zur Geschichte des österreichischen Bildungswesen. Probleme und Perspektiven der Forschung" (= Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophische-Historische Klasse. Sitzungsberichte, vol. 587), Viena, 1992, p. 27.

³⁷ Marii reformatori protestanți din secolul al XVI-lea au fost destul de precauți în a le permite laicilor să citească Scriptura, iar bula papală *Unigenitus*, din anul 1713, condamnă citirea Bibliei de către laici. Drept urmare, la mijlocul secolului al XVIII-lea, în Prusia de Est, deși existau peste 1500 de școli, doar 10% din populație știa să citească. Un exemplu și mai elocvent îl constituia Berlinul anului 1615: în cursul unui proces judiciar, dintr-un număr de 562 de cetățeni martori, 301 nu au fost capabili să-și semneze numele. Rata analfabetismului din regiunile catolice ale Imperiului german era și mai mare. De exemplu, în anul 1760, din cei 650 de locuitori ai satului Zell din Carintia, doar 4 puteau citi. În pofida reformelor educaționale ale Mariei Tereza și Iosif II, situația nu s-a îmbunătățit prea mult până în anul 1787. În cursul recensământului populației din acel an, când fiecare sat a fost nevoit să aleagă un număr de reprezentanți care să-i ajute pe funcționarii oficiali, doar puțini au fost capabili să-și semneze numele (James van Horn Melton, *Absolutism...*, p. 7-11 și 61).

³⁸ Heinz-Peter Müller, *Der Protestantismus im 18. Jahrhundert*, în "Deutsche Geschichte", vol. VIII, p. 139-142.

selectum praeceptorum. Totodată, au fost introduse noi tehnici pedagogice, care au supraviețuit până în zilele noastre (de exemplu, ridicarea mâinii, pentru a pune o întrebare). Acordând o importanță deosebită citirii Bibliei, pietiștii au promovat o politică de alfabetizare a populației.³⁹

Măsurile sociale și educaționale ale lui Francke au fost atacate de clericii conservatori ai Bisericii Evanghelice. Însă Curtea regală prusacă a sprijinit noua mișcare, și aceasta în principal datorită faptului că ideile promovate de pietiști erau în acord cu cele ale *cameralismului*.⁴⁰ Universalitatea sistemului de învățământ pietist, precum și pedagogia aplicată în noile școli au oferit statului absolutist din secolul al XVIII-lea un instrument de control al tuturor claselor sociale. Școlile pietiste ofereau mijlocul ideal de integrare a unor grupuri sociale recalitrante în viața economică aflată în continuă schimbare. Tocmai de aceea, ele corespundeau întru totul cu țelurile politicii statului absolutist, atât în Prusia, iar mai târziu și în Austria. Și astfel, după ce în secolele anterioare școala a fost folosită de Biserici ca mijloc de creștere a unor "buni credincioși", ea a devenit, în secolul al XVIII-lea, instituția de disciplinare a supușilor și de formare a cetățenilor. După cum se va vedea în paginile următoare, reformele școlare din Prusia și mai apoi din Austria au adus învățământul în responsabilitatea Statului, el devenind o chestiune publică și politică, școala fiind din ce în ce mai mult separată de Biserică.⁴¹

Reforma școlilor protestante prusace din anul 1763

Bucurându-se de sprijinul Curții, pietiștii au putut înființa școli și în alte orașe ale Prusiei. Iar în anii 1710 și 1714, regele Friedrich Wilhelm I a ordonat vizitarea generală a tuturor școlilor și parohiilor din Brandenburg și Prusia Orientală (cele dintâi după 1601). Drept urmare, regele a decretat în mai multe rânduri reformarea învățământului din aceste regiuni.⁴² Mișcarea pietistă a fost oficializată în Prusia, iar metoda educațională a progresat și s-a modernizat.

³⁹ În 1712, în primul an al existenței Institutului Biblic Canstein, au fost tipărite peste 10.000 exemplare ale Noului Testament. În următorii 15 ani numărul exemplarelor a crescut la mai mult de 400.000, ajungând la sfârșitul secolului la 2,5 milioane (James van Horn Melton, *Absolutism...*, p. 23 și 35-40).

⁴⁰ Cameralismul (noua știință politică, apărută în deceniile de după încheierea Războiului de 30 de ani) considera că cel mai bun fundament pentru bogăția și puterea unui stat era o populație fericită și prosperă. Tocmai de aceea, adepții săi considerau că suveranii trebuie să reglementeze în detaliu viețile supușilor lor (H. M. Scott, *Introduction: The Problem of Enlightened Absolutism*, p. 18). Într-adevăr, cameralismul accentua necesitatea intervenției statului în fiecare domeniu al vieții sociale și economice și definea individul în funcție de serviciul prestat pentru întreaga societate. Potrivit unuia dintre primii teoreticieni ai acestei noi științe politice, Johann Joachim Becher (care a împărțit populația, în funcție de contribuțiile sociale și economice, în șapte clase sociale), în societate nu-și puteau afla locul "cei fără ocupație, hoții, ucigașii, rebelii și cerșetorii", deoarece aceștia "slăbeau societatea prin nepracticarea nici unei munci folositoare". Pietiștii, promotori ai educației populare și adepți ai concepției conform căreia munca reprezenta o obligație morală și nu doar un mijloc de subzistență, nu puteau decât să-și atragă simpatia teoreticienilor cameraliști. Aceștia și-au dat curând seama că prin școală fiecare individ putea fi format ca să devină un membru productiv al societății (James van Horn Melton, *Absolutism...*, p. 44 și 57-58).

⁴¹ Helmut Engelbrecht, *Bemerkungen zur Periodisierung...*, p. 28-29.

⁴² În anul 1717, regele a emis un edict, prin care, în localitățile în care existau școli, părinții erau obligați, sub amenințarea pedepsei, să-și trimită copiii la școli. În 1728 s-a prevăzut obligativitatea

Cel mai important pedagog pietist prusac de la jumătatea secolului al XVIII-lea a fost Johann Julius Hecker (1707-68), întemeietorul unui Seminar pedagogic la Berlin (devenit o instituție de stat încă din anul 1753), și al unei *școli reale*.⁴³ Hecker s-a bucurat de sprijinul deplin al regelui Frederic cel Mare. În 1763 l-a determinat pe acesta să emită un edict - *General-Landschul-Reglement* - care organiza unitar învățământul primar pentru toți copiii de țărani protestanți din Regatul Prusiei. Învățământul devenea obligatoriu. Folosind matricolele bisericești, învățătorii erau obligați să-i înregistreze pe toți copiii de vârstă școlară. Părinții care refuzau să-și trimită copiii la școală urmau să fie supuși la plata unei amenzi. Pastorii erau obligați să inspecteze școala din sat de două ori pe săptămână, iar inspectorii consistoriali odată pe an. Însă punerea în practică a decretului s-a lovit de destule piedici. Criza financiară, datorată atâtor ani de ostilități, nu a permis Curții să ofere școlilor sume importante, decât abia după 1770. Salariile învățătorilor au rămas foarte mici. Pe de altă parte, mulți nobili preferau să aibă pe proprietățile lor țărani cât mai neștiutori și docili. Iar țăranii, confrunțați cu o mare sărăcie, refuzau constant să-și trimită copiii la școli. Totuși, în pofida tuturor acestor dificultăți, legea generală pentru școlile protestante sătești a constituit un pas important în modernizarea societății germane. Doi ani mai târziu, prin grija pedagogului Felbiger, a fost emis un decret similar pentru școlile catolice din Silezia, decret care a stat apoi la baza legii școlare din Imperiul habsburgic.⁴⁴

Învățământul primar confesional catolic (din Silezia și Austria) între tradiție și reformă

Silezia intrase în componența Regatului Prusiei doar în 1745, până atunci făcând parte din Țările Coroanei Sf. Veaceslav (din componența monarhiei habsburgice). Prin urmare, în ceea ce privește structura socială, Silezia era mult diferită de celelalte provincii ale Prusiei, fiind în schimb similară celei din Boemia și Austria catolică.

Cele două generații de pedagogi pietiști de la începutul și mijlocul secolului al XVIII-lea și-au putut pune în practică noile metode educaționale doar în teritoriile protestante. În acest timp, în regiunile catolice (în special în cele habsburgice) continua să înflorească mai vechea cultură și pietate barocă (*Pietas Austriaca*), caracterizată prin procesiuni religioase, pelerinaje și servicii divine fastuoase.⁴⁵ Chiar și misiunea catehetică populară (*Volksmission*), aflată în grija iezuiților, lua formele unor procesiuni sau piese de teatru popular, în care participanții purtau costume ale unor personaje din Biblie. Prin urmare, învățământul primar parohial din Austria pre-modernă a avut un pronunțat caracter neliterar,⁴⁶ fiind într-

învățământului primar, școlile fiind aduse, din punct de vedere financiar, în responsabilitatea parohiilor. În anul 1736, prin decretul *Principia Regulativa*, a fost constituit pentru prima dată un fond de la bugetul statului pentru plata dascălilor și pentru construcția de clădiri școlare (însă doar din regiunea Prusia răsăriteană).

⁴³ James van Horn Melton, *Absolutism...*, p. 44-53.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 172-183.

⁴⁵ H. M. Scott, *Reform in the Habsburg Monarchy*, p. 161.

⁴⁶ James van Horn Melton, *Absolutism...*, p. 60-65.

o situație incomparabil mai rea decât cel din Prusia. Învățătorul era un simplu angajat al preotului paroh. Era dator să-i acorde acestuia întru toate respect și cinste (în caz contrar putea fi chiar arestat). În primul rând el îndeplinea funcția de crâșnic și de organist, avea în grijă vasele liturgice, curăța biserica, închidea cimitirul, bătea clopotele și încasa dijma bisericească. Doar în ultimul rând trebuia să-i învețe pe copii, să-i educe pe aceștia în frica lui Dumnezeu și să le predea Catehismul.⁴⁷

Caracterul neliterar al școlilor parohiale catolice corespundea întru totul dorințelor autorităților politice și bisericești. De exemplu, în anul 1752, un preot catolic dintr-un sat din Stiria afirma că ar fi de preferat ca țăranii să nu poată nici citi și nici scrie, pentru că atunci ar fi scutiți de citirea de lucrări eretice. Tot în acel an, episcopul de Graz-Seckau, Leopold III Ernst comite de Firmian, cerea, pe aceleași considerente, nici mai mult, nici mai puțin, decât desființarea școlilor parohiale!⁴⁸

În anii următori însă, opinia a început să se schimbe, astfel că la 30 mai 1769, același Leopold Ernst von Firmian, devenit episcop de Passau, a înaintat împărătesei Maria Tereza un memoriu cu propuneri pentru îmbunătățirea sistemului școlar. Motivele pentru această schimbare de percepție sunt multiple.⁴⁹ Cel mai important era faptul că episcopul Firmian devenise adept al *catolicismului reformat*, care promova întoarcerea la Sfânta Scriptură. Dar pentru aceasta se impunea dezvoltarea învățământului clerical și al celui primar de la sate.⁵⁰

⁴⁷ Helmut Engelbrecht, *Geschichte des österreichischen Bildungswesen*, vol. III, Viena, 1984, p. 21-24.

⁴⁸ James van Horn Melton, *Absolutism...*, p. 60-65.

⁴⁹ Mai întâi, episcopii catolici se confruntau cu "pericolul luteran", în diecezele lor existând numeroși cripto-protestanți. De aceea au apelat la "arma dușmanului", luând măsuri pentru dezvoltarea învățământului popular. Ierarhii catolici își dădeau însă seama de necesitatea de a primi în acest domeniu sprijin din partea Statului, astfel că în memoriul său, episcopul Firmian considera că școlile puteau să-și îndeplinească pe deplin misiunea, doar dacă erau așezate într-o bună rânduială printr-un decret imperial (Helmut Engelbrecht, *Geschichte des österreichischen Bildungswesen*, III, p. 90-91). Un alt motiv pentru această schimbare de percepție o constituie faptul că vechea cultură catolică barocă din teritoriile habsburgice a avut urmări nebanuite de către promotorii ei. Astfel, pe de o parte, prin imitarea teatrului religios propagat de iezuiți, a luat naștere satira populară austriacă. Pe scena noului teatru popular din Viena (*Volkstheater*) era luat în derâdere caracterul ipocrit al înaltei societăți. Pe de altă parte, prin dezvoltarea procesiunilor religioase, a luat naștere un nou creștinism popular, care nu mai avea decât puține elemente în comun cu doctrina oficială a Bisericii Catolice. Alarmate, autoritățile habsburgice s-au văzut nevoite să poamească o politică de culturalizare a maselor. Comediile populare spontane, fără scenariu scris dinainte, au fost interzise. Aceeași soartă au avut-o și celebrările sărbătorilor religioase de către popor prin punerea în scenă a unor piese de teatru religios (precum *Irozii*). Totodată, din motive economice, în anii 1754 și 1771 au fost reduse drastic numărul sărbătorilor religioase nelucrătoare (James van Horn Melton, *Absolutism...*, p. 76-90).

⁵⁰ Întemeietorul *catolicismului reformat* poate fi considerat iluministul italian Ludovico Antonio Muratori (1762-1750), autorul celebrei cărți *Della regolata divozione dei Cristiani*, în care critica practicile superstițioase ale credincioșilor catolici. Muratori dorea înlocuirea pietății baroce cu o credință mai simplă, interiorizată, fără multe manifestări gălăgioase populare (pelerinaje, procesiuni etc). Ideile sale au fost apropiate de cele ale janseniștilor francezi, care se bucurau de o largă popularitate în universitățile din Italia de nord și Belgia-Olanda. Ideile *catolicismului reformat* au pătruns și la Viena, după numirea arhiepiscopilor Trautson (1750) și Migazzi (1757), adepți ai ideilor lui Muratori. În același timp, medicul familiei imperiale, olandezul Gerard van Swieten, și confesorul împărătesei (după 1768), Ignaz Müller, au fost janseniști convinși. Odată cu creșterea influenței ideilor *catolicismului*

Johann Ignaz Felbiger și reforma școlilor catolice din Silezia prusacă (1765)

Reformatorii catolici au fost nevoiți să se orienteze după metodele educaționale ale pedagogilor pietiști. Este astfel de înțeles motivul pentru care cea dintâi reformă a sistemului școlar catolic a apărut în Silezia. Această provincie, în care se întâlneau sudul catolic cu nordul protestant, a deținut un important rol de mediere culturală. Aici a fost săvârșită unirea pedagogică dintre pietismul prusac și catolicismul reformat, autorul fiind abatele catolic din mănăstirea din Sagan, Johann Ignaz Felbiger⁵¹. Intrigat de faptul că părinții catolici din Sagan își trimiteau copiii la școlile protestante, Felbiger a căutat să analizeze motivul situației deplorabile a învățământului parohial catolic, precum și explicația pentru succesul de care se bucurau școlile confesionale protestante chiar și printre credincioșii catolici. Și-a dat astfel seama că o primă cauză a calității scăzute a învățământului parohial catolic o constituia dependența dascălilor de activitățile extrașcolare, iar o a doua cauză era lipsa pregătirii pedagogice a dascălilor. Tocmai de aceea, a intrat în legătură cu principalul pedagog protestant din Prusia acelor vremi, Hecker, vizitând, pe ascuns, timp de mai multe luni din anul 1762, institutul pedagogic din Berlin. Întors la Sagan, Felbiger a trimis la Berlin, tot pe ascuns (pentru a nu fi acuzat de erezii de către iezuiți), doi tineri studenți. După reîntoarcerea acestora, în vara anului 1763, Felbiger a reformat școala orașenească din Sagan, aplicând metoda pedagogică a lui Hecker. Absolvenții noii școli urmau să fie nu doar buni credincioși ai Bisericii Catolice, ci și supuși loiali ai Prusiei și membri folositori ai societății. Tocmai de aceea, din ordinul lui Felbiger, dascălii nu trebuiau să pună accent doar pe dezvoltarea memoriei copiilor, ci și pe cultivarea facultăților de înțelegere și judecată, astfel încât copiii să fie capabili să le folosească după cum se cuvine în întreaga lor viață. Reforma educațională a lui Felbiger a continuat în toamna aceluiași an, prin înființarea a șase noi școli parohiale în sate din jurul orașului Sagan.

În luna decembrie a anului 1765 a înființat la Sagan un institut pedagogic, care, în viziunea sa, urma nu doar să pregătească învățători, ci și să le atragă atenția candidaților la preoție asupra responsabilităților lor de "administratori școlari în parohii". La început, durata cursului pedagogic a fost de patru săptămâni. Școala elementară din Sagan a fost transformată într-un fel de "laborator pedagogic". Deoarece această școală urma să fie modelul tuturor celorlalte școli elementare parohiale din regiune, Felbiger a numit-o *școală normală*, denumire folosită pentru prima dată în istorie. Până la sfârșitul anului 1765 și-au deschis porțile în orașele din Silezia alte nouă școli normale.⁵²

reformat, iezuiții au pierdut monopolul deținut în sistemul de învățământ austriac. Reformarea Facultății de Medicină a avut loc fără acceptul lor, fiind promovată de Gerard van Swieten. În 1763 a fost înființată prima catedră de *cameralism*, titular fiind Joseph von Sonnenfels. Iar după 1764, Comisia de cenzură nu a mai cuprins printre membri săi nici un iezuit (H. M. Scott, *Reform in the Habsburg Monarchy*, p. 161-165 și 173).

⁵¹ Născut în anul 1724 în micul orașel Gross Glogau, Felbiger a urmat cursurile Universității iezuite din Breslau, după care a devenit călugăr augustinian din mănăstirea din Sagan. În anul 1758, regele Prusiei l-a fost numit abate al acestei mănăstiri (James van Horn Melton, *Absolutism...*, p. 93-105).

⁵² James van Horn Melton, *Absolutism...*, p. 189-190.

În întreaga sa activitate, Felbiger s-a bucurat de sprijinul regelui Frederic II cel Mare al Prusiei (1740-1786). La cererea acestuia, a redactat un proiect de **Lege pentru școlile catolice din Silezia**, aprobată și intrată în vigoare în noiembrie 1765, deci la doi ani după emiterea legii școlare protestante.

Acest act legislativ făcea distincție între școli urbane și rurale. Programa de învățământ a celor din urmă era foarte sumară: scrisul, cititul, religia și aritmetica. În școlile urbane se adăugau istoria, geografia, științele naturale și limba franceză. Fiecare învățător era dator să fie absolvent al uneia din cele zece școli normale din Silezia, Felbiger fiind astfel cel dintâi reformator școlar care a creat sistemul eficient al școlilor normale. În același timp, legea mai prevedea separația dintre viața privată și cea profesională a învățătorului. Astfel, s-a interzis ca dascălii să-și țină orele de curs în propriile lor locuințe. Totodată, pentru a asigura independența financiară a învățătorilor, Felbiger a introdus și un sistem de taxe școlare, al căror quantum diferea în funcție de veniturile părinților.

Inspirându-se după legea protestantă, Felbiger a instituit un sistem de inspectare a școlilor în care infrastructurile administrative ale statului prusac s-au întrepătruns cu cele ale Bisericii Catolice, completându-se reciproc. În fiecare parohie, preotul devenea supraveghetorul direct al școlii și al învățătorului, fiind obligat să viziteze școala cel puțin odată pe săptămână. Protoprezbiterii erau obligați să viziteze cel puțin odată pe an școlile din district, pentru a vedea dacă preoții își îndeplineau îndatoririle. Protopopii erau, la rândul lor, controlați de unul dintre cei 25 de inspectori școlari consistoriali, numiți de episcopul catolic al Sileziei. Fiecare dintre acești inspectori trebuiau să viziteze de două ori pe an școlile din circumscripție. Rapoartele lor erau transmise Vicariatului general (un fel de consistoriu sau ordinariat bisericesc, în fruntea căruia se afla episcopul). Vicariatul trimitea apoi rapoarte școlare Guvernului prusac. În cazul în care vicariatul raporta probleme, a căror rezolvare nu ținea de competența autorităților bisericești, oficialii guvernamentali făceau presiuni asupra autorităților politice locale (magistrate în orașe, consilii locale la sate) pentru rezolvarea acestora. Prin urmare, relația dintre școală și Biserica Catolică din Silezia prusacă a fost mai degrabă una de cooperare, decât de subordonare.⁵³

Johann Ignaz Felbiger trebuie considerat un *eclectic*. Rolul său deosebit de important în istoria învățământului constă în faptul că a preluat ceea ce a considerat a fi mai valoros în metodologia pedagogică a vremii sale. Deși abate catolic, nu s-a sfiit să aplice metodele pedagogiei protestante la realitățile catolice din Silezia.⁵⁴

Nici nu este de mirare că Felbiger a atras atenția tuturor principilor catolici din Imperiul german, neliniștiți de faptul că teritoriile lor rămăseseră, din punct de vedere cultural, mult în urma teritoriilor protestante. Astfel, în anul 1768, Felbiger a fost ales membru de onoare al Academiei de Științe din Bavaria, iar doi ani mai târziu a fost înființată și la München o școală normală, după modelul celei din Sagan. Tot atunci au fost reformate după sistem felbigerian și școlile parohiale

⁵³ James van Horn Melton, *Absolutism...*, p. 190-195.

⁵⁴ Helmut Engelbrecht, *Geschichte des österreichischen Bildungswesen*, III, p. 102.

catolice din mai multe principate episcopale din Imperiu⁵⁵, precum și din Tirol, provincie aflată sub conducerea dinastiei habsburgice.

1.1.2. Reforma tereziană a învățământului primar din Austria

Și autoritățile habsburgice, preocupate să depășească grava rămânere în urmă, în plan cultural, față de Regatul prusac, s-au văzut nevoite să aplice în teritoriile lor metoda felbigeriană. Reformele promovate de *Comisia aulică de studii*, o instituție înființată încă din 1760, având atribuțiile unui Minister al Învățământului,⁵⁶ întâmpinau greutăți, fiind obstrucționate atât de autoritățile bisericești, cât și de cele politice (în special de magistrate în orașe sau de stăpâni feudali).⁵⁷

Încercări de reformă a învățământului elementar în Austria.

Așadar era necesară o reglementare unică, de către Curte, a întregului sistem de învățământ, ceea ce și cerea episcopul de Passau, Ernst Leopold Firmian, în memoriul său din 30 mai 1769, amintit mai sus. Drept urmare, regina a ordonat Guberniilor din Austria Inferioară și Austria Superioară să emită propuneri concrete pentru redresarea sistemului de învățământ. Doar în Austria Inferioară a fost constituită o comisie școlară, care a cerut plata corespunzătoare a învățătorilor și emiterea unui regulament școlar general. Aceste propuneri au fost înaintate *Cancelariei aulice boemo-austriece*, care nu s-a putut însă decide să ia măsuri concrete. Reforma învățământului a fost însă cerută cu insistență de *Consiliul de Stat (Staatsrat)*,⁵⁸ alcătuit, după cum am menționat în alt loc, din adepți ai iluminismului și absolvenți ai unor universități protestante. Tobias Gebler a propus aplicarea în Austria a sistemului felbigerian și ridicarea școlii parohiale de la catedrala Sf. Ștefan la rangul unei școli normale. La 19 mai 1770, Maria Tereza a lărgit competențele *Comisiei pentru probleme școlare din Austria Inferioară* în toate "provinciile ereditare" ale imperiului (adică în Austria și Cehia). În urma dezbaterilor acestei comisii, regina a emis, la 13 și 22 octombrie 1770, două decrete cu privire la sistemul școlar. Prin cel dintâi decret, chestiunea școlară a fost declarată ca fiind o chestiune politică ("Das Schulwesen aber ist und bleibet allzeit ein Politikum"). În urma celui de-al doilea decret a fost înființată la Viena o școală

⁵⁵ James van Horn Melton, *Absolutism...*, p. 198.

⁵⁶ Helmut Engelbrecht, *Bemerkungen zur Periodisierung...*, p. 29.

⁵⁷ Lipsa importanței care se acorda învățământului se poate vedea și din modul în care s-a desfășurat ancheta ordonată, în anul 1752, de regina Maria Tereza cu privire la starea școlară din provincia Stiria. Au trebuit să treacă patru ani până să sosească rezultatele din toate districtele provinciei. Iar aceste rezultate erau totuși în mare parte incomplete, deoarece formularele anchetei au fost completate de preoții și juzii din doar 148 de parohii din cele 361 de parohii ale provinciei (în unele districte, formularele au fost completate doar de 22–32 % din sate). În provincia vecină Carintia, un ordin al guberniului local din 1767 cerea episcopiei catolice să înființeze 39 de școli. Opoziția Bisericii a determinat Guberniul să emită trei ani mai târziu un nou ordin, care a redus numărul la 12. Nici acesta nu a fost respectat, situația școlară îmbunătățindu-se doar în urma decretului imperial din anul 1774 (*Idem, Geschichte...*, III, p. 93-97).

⁵⁸ Helmut Engelbrecht, *Geschichte des österreichischen Bildungswesen*, III, p. 98.

normală, care și-a deschis cursurile la 2 ianuarie 1771. Aceasta a intrat curând într-o criză de organizare, datorată intrigilor și neînțelegerilor dintre cadrele profesionale.⁵⁹

Reforma educațională părea că se află într-un impas. Dar ea a cunoscut un nou impuls prin desființarea de către papa Clement al XIV-lea (1769-1774), a ordinului iezuit, în anul 1773. Papa a cedat Coroanei habsburgice toate școlile, colegiile și celelalte proprietăți ale ordinului de pe teritoriul monarhiei, toate bunurile valorând 13 milioane de florini. Având la dispoziție fonduri atât de însemnate, Maria Tereza a putut implementa în Austria cea mai ambițioasă reformă educațională din Europa.⁶⁰ A folosit în acest scop *Comisia aulică pentru Studii*, în fruntea căreia a numit un laic, Franz Karl Kressel (în locul arhiepiscopului Vienei, cardinalul Christoph Migazzi). Această comisie urma să redacteze proiecte de reorganizare a învățământului primar, secundar, universitar, precum și a bibliotecilor și a seminariilor teologice. În ceea ce privește învățământul primar, împărăteasa s-a decis să-l cheme la Viena pe Ignaz Felbiger, cerând pentru aceasta permisiunea rivalului ei din Prusia, regele Frederic cel Mare.⁶¹

Felbiger și Regulamentul școlar general pentru școlile germane normale, capitale și triviale (1774)

Ajuns director suprem al școlii normale din Viena, Felbiger a înaintat împărătesei un proiect de lege, promulgat de acesta la 6 decembrie 1774. Este vorba de *Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal- Haupt- und Trivialschulen in sämtlichen Kaiserl. Königl. Erbländern* (de aici înainte ASO).⁶²

Legea avea 24 de paragrafe. În preambul, se preciza că, datorită însărcinării primite de la Dumnezeu, împărăteasa era datoră să se preocupe de educarea națiunii, căci la baza fericirii poporului nu putea sta decât educația. Astfel, fiecare supus al ei urma să primească o educație corespunzătoare stării sale sociale. Dar pentru ca învățământul să fie adus în bună rânduială, urma ca în fiecare provincie să fie înființată câte o comisie școlară, alcătuită dintr-un membru al Guberniului, un membru al Ordinariatului episcopal și de directorul școlii normale (§ 1).

Aceste comisii urmau să vegheze la înființarea unei rețele dense de școli primare. În capitala provinciei urmau să fie înființate *școli normale*, care aveau menirea să fie școli model pentru toate celelalte școli din interiorul provinciei. Tot în școlile normale urmau să-și dobândească pregătirea pedagogică dascălii. În orașele mai mari (capitale de cercuri sau districte) sau în mănăstiri urmau să ia ființă *școli capitale*, iar în târgurile mai mici și la sate *școli triviale* (§ 2).⁶³

⁵⁹ *Ibidem*, p. 99-100. Decretul din 13 octombrie 1770 a fost publicat în anexa aceleiași lucrări, la p. 490.

⁶⁰ James van Horn Melton, *Absolutism...*, p. 210.

⁶¹ Helmut Engelbrecht, *Geschichte des...*, p. 101-102.

⁶² Legea a fost retipărită în mai multe rânduri, ultima oară de Dörte Gemert, *Österreichische Volksschulgesetzgebung. Gesetze für das niedere Bildungswesen 1774-1905*, Köln, Weimar, Wien, 1993, p. 3-26 (împreună cu planul de învățământ, la p. 27-63). În istoriografia românească, ea a fost prezentată în *istoria învățământului din România*, vol. I, București, 1983, p. 236-239.

⁶³ În două lucrări speciale, tipărite în 1776, Felbiger a prezentat în amănunt modul de organizare și scopul acestor școli. Cele normale, al căror nume deriva de la latinescul "norma", urmau să preia și unele din îndatoririle gimnaziilor, singurele instituții de învățământ mediu existente până atunci, oferind elevilor

Legea nu-și propunea să înființeze școli noi decât în acele localități lipsite până atunci de unități de învățământ. În satele în care existau deja școli parohiale, ele trebuiau reformate după noul regulament, și anume de către parohii și stăpânii feudali (§ 3). Următoarele paragrafe reglementau în detaliu modul de organizare a procesului de învățământ (ocupându-se chiar și de modul de construire a clădirilor școlare).

O importantă prevedere era decretarea învățământului obligatoriu pentru toți copiii cu vârste cuprinse între 6 și 12 ani. Abia după susținerea unui examen public și după obținerea unui certificat, tinerii erau scutiți de obligativitatea frecventării școlii (§ 12). Până la vârsta de 20 de ani, ei erau datori să urmeze așa-zisele *școli de repetiție*, organizate duminica după amiază, timp de două ore, și în care citeau epistolele și Evangheliile și exersau scrisul, cititul și socotitul. Tocmai de aceea, părinții erau îndemnați să-și trimită copiii la școală, iar autoritățile politice somate să vegheze la îndeplinirea acestei prevederi (§ 13). Aceleași autorități erau datoare să țină evidența tuturor copiilor de vârstă școlară, și anume după matricolele de botezați (§ 16).

O altă prevedere importantă a acestei legi era aceea privitoare la controlul procesului de învățământ. Supravegherea acestuia a fost organizată ierarhic. În sate, precum și în târgurile și orașele mici, autoritatea politică locală numea inspectorul școlar local, care putea fi preotul paroh (devenit astfel organul executiv al unei autorități politice), un funcționar, un jurat sau chiar și un cetățean de vază. Acest supraveghetor școlar era obligat să redacteze la fiecare jumătate de an un referat despre organizarea internă și externă a școlii. În provincii, comisia școlară numea mai mulți inspectori, cărora le încredințau anumite circumscripții. Și acești inspectori de circumscripții școlare erau datori să redacteze la fiecare jumătate de an un raport școlar, pe care să-l înainteze apoi comisiei școlare, care îl trimitea apoi guvernului provincial (§ 17-18). Așadar, această lege a scos inspecția școlară din îndatoririle clerului.

Cu toate acestea preotul a rămas să răspundă de învățământul din parohie. Fiecare candidat la preoție era obligat să fi absolvit cursurile unei școli normale. Această obligație a devenit condiție și pentru cei care doreau să intre în ordine monahale, precum și pentru toți clericii care doreau să predea religia (§ 20).

cunoștințe practice, necesare absolvenților în viața de zi cu zi. Este important de menționat faptul că tot în aceeași perioadă a avut loc și o nouă organizare a gimnaziilor. Acestea au fost combinate cu școlile normale, astfel că gimnazialiștii urmau materiile reale împreună cu elevii școlii normale (Anton Weiß, *Beiträge zur Geschichte des österreichischen Elementarunterrichts. Mit Neudruckten Felbiger'scher Schriften*, în "Beiträge zur Österreichischen Erziehungs- und Schulgeschichte", V, Wien, Leipzig, 1904, p. 145). În ceea ce privește școlile triviale, numele acestora deriva din latinescul "trivium", cuvânt pe care Felbiger îl traducea prin "comun, rău": "Trivial înseamnă deci comun, iar școlile triviale sunt școlile comune" sau, mai pe scurt, "școli pentru toată lumea", în care urmau să fie predate materiile de bază, anume scrisul, cititul, socotitul și religia (Felbiger, *Was sind Trivialschulen. Ist es nützlich Schulen auf dem Lande besser einzurichten? Ist es möglich? Beantwortet von einem Kenner dieser Schulen*, Viena, 1776, retipărită de Weiß în *op.cit.*, p. 187-190). Prin urmare, Felbiger se îndepărta de sensul original al cuvântului "trivium", căci în învățământul clasic medieval, în care se predau cele șapte "artes liberales", "Trivium" desemna gramatica, retorica (stilistica) și dialectica (logica), iar "Quadrivium" muzica, astronomia, geometria și aritmetica (cf. Edwin Habel, Friedrich Gröbel, *Mittelateinisches Glossar*, ed. II, Paderborn, 1959, reprint 1989, p. 219).

Secularizarea procesului de învățământ a fost accentuată și prin prevederea că toate manualele trebuiau fi tipărite în imprimerii de stat.

Aplicarea legii ASO în "provinciile ereditare"

Această lege a stabilit norme care ofereau statului posibilitatea de a interveni oricând în problemele școlare. Învățământul era astfel secularizat, el devenind un instrument al statului absolutist.

Dar pentru ca legea să poată avea cu adevărat urmări în viața socială, trebuia acordată o atenție deosebită pregătirii învățătorilor. De aceea, în primii doi ani care au urmat după promulgarea legii, au fost înființate școli normale nu numai în provinciile ereditare, ci și în Ungaria, Transilvania, Germania, Galiția și Italia. Felbiger consemna în 1776 existența unor școli normale în orașele Linz (Austria Superioară), Graz (Stiria), Klagenfurt (Carintia), Ljubliana (Craina), Gorizia, Triest (Istria), Innsbruck (Tirol), Roveredo, Freiburg i.Br. (Austria Anterioară), Praga (Boemia), Bruno (Moravia), Troppau (Silezia austriacă), dar și în Bratislava (Ungaria), Lvov (Galiția) și Sibiu.⁶⁴ Cursul pentru "preparanți" dura aproximativ o lună, cu câte 11 ore pe săptămână, manualul principal fiind *Cartea de metodă* tipărită de Felbiger.⁶⁵

În anul 1777, Maria Tereza a înființat o instanță centrală de supraveghere a întregului învățământ elementar din provinciile ereditare (supusă direct *Cancelariei aulice boemo-austriece*), anume *Direction und respective Oberaufsicht des gesammten Normal-Schulen Geschäfts*, în frunte numindu-l pe Felbiger, căruia i-a dat enormul salariu de 6000 fl.⁶⁶

Datorită acestei *Direcțiuni supreme*, situația învățământului primar s-a îmbunătățit continuu. În 1779, 546 absolvenți de școli normale funcționau ca învățători în școlile triviale din Viena și Austria Inferioară; 344 în Moravia și 253 în Boemia. În același an, 79% din copiii vienezi frecventau regulat școala (în anul 1771 fuseseră 64%). Desigur, la sate procentajul era mai scăzut, totuși el a crescut între 1771-1779 considerabil: de la 16% la 34% în Austria Inferioară și de la 17% la 30% în Stiria. Cea mai bună situație din provinciile ereditare se înregistra în Boemia, datorită interesului manifestat de nobilimea și elitele bisericesti cehe. În 1780 exista aici o școală trivială la 1000 de locuitori. Totodată, numărul instituțiilor de învățământ elementar a crescut în Boemia de la 1700, în 1776, la 2400, în 1790, an în care două treimi din copiii de vârstă școlară frecventau regulat școala primară.⁶⁷

Totuși, rezultatele reformei au fost sub așteptările inițiatorilor ei, și aceasta deoarece s-a lovit de destul de multe piedici. Pe de o parte, existau în societatea austriacă numeroase prejudecăți. Felbiger era considerat un criptoprotestant, în special de către preoții satelor austriece, nemulțumiți cu noua lor îndatorire de a preda gratuit catehismul copiilor. În al doilea rând, pentru părinți, obligația de a-și trimite copiii la școală le îngreuna situația financiară (atât datorită taxelor școlare, a necesității procurării manualelor, cât și datorită faptului că pierdeau forța de muncă

⁶⁴ Johann Ignaz Felbiger, *Was sollen Normalschulen seyn?*, în A. Weiß, *op.cit.*, p. 160.

⁶⁵ Helmut Engelbrecht, *Geschichte...* vol. III, p. 106-108.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 111-112.

⁶⁷ James van Horn Melton, *Absolutism...*, p.219-220.

a copiilor). În al treilea rând, pătura de mijloc a societății privea cu neîncredere învățământul generalizat, continuând să angajeze profesori particulari pentru educația copiilor lor. Însă principala piedică pentru dezvoltarea rapidă a învățământului primar era lipsa fondurilor. Salariile primite de învățători nu erau îndestulătoare. Iar comunele nu se îngrijeau de construcția unor clădiri școlare corespunzătoare.⁶⁸

1.1.3. Varianta maghiară a reformei școlare. Legea *Ratio educationis* (1777)

Desigur, intenția Mariei Tereza a fost aplicarea legii ASO pe tot cuprinsul monarhiei. Însă în Ungaria nu exista un organ eficient și funcțional care să se preocupe de problemele de învățământ, deoarece *Comisia aulică de studii* de la Viena nu avea nici o competență pe teritoriul Ungariei. Singura instituție cu autoritate în această privință era *Consiliul locumtenențial*, instituție similară a unui guvern din ziua de azi.

Situația juridică a Ungariei în cadrul Imperiului Habsburgilor. Avita constitutio Regni Hungariae

Ungaria deținea în cadrul Imperiului Habsburgilor o situație deosebită, chiar privilegiată. Datorită sprijinului primit din partea principilor Transilvaniei, nobilimea ungară a putut evita soarta cehilor.⁶⁹ Astfel, Ungaria și-a putut menține vechea constituție și regimul de stări.

Fundamentele acestui regim au fost puse de *Tripartitul* lui Werböczy din anul 1514, care a identificat *națiunea* ungară cu nobilimea (excluzând din sânul *națiunii* nu doar pe țărani, ci și pe orășeni). Această nobilime ungară a dezvoltat concepția unei *natio* nobiliare,⁷⁰ singura îndreptățită, până în anul 1845, să acceadă la funcții administrative supreme în stat (adică superioare celei de secretar).⁷¹

⁶⁸ Helmut Engelbrecht, *Geschichte...*, p. 112-115.

⁶⁹ După cum remarcă juristul german Wilhelm Schüßler, "nefericirea cehilor a fost încă de la început norocul ungarilor. Căci în cadrul unei monarhii tripartite, niciodată ungurii nu ar fi putut obține poziția dominantă pe care au dobândit-o în cadrul monarhiei dualiste" (Wilhelm Schüßler, *op.cit.*, p. 26).

⁷⁰ Werböczy a preluat tradiția cronicarilor medievali ungari, care îi considerau pe nobilii din Ungaria drept urmași ai hunilor și ai maghiarilor cuceritori de țară. Această concepție era atât de încetățenită, încât și nobilii de altă origine etnică din Ungaria medievală au început să-și revendice o genealogie veche maghiară. Chiar și regele Matia Corvin s-a pus în slujba ideologiei *națiunii nobiliare hungare*, reproșându-i, în 1459, împăratului Frederic III că ar avea intenția de a stârpi limba maghiară. Același reproș i l-au adresat lui Ferdinand I de Habsburg și Ioan Zapolya (care avea origine slovacă) și Ștefan Werböczy. Așadar, tendințele de maghiarizare a păturilor superioare din Ungaria, precum și primatul limbii maghiare au deținut în Ungaria un rol important cu multe veacuri înainte de secolul al XIX-lea (cf. Ludwig von Gogolák, *Zum Problem der Assimilation in Ungarn in der Zeit von 1790-1918*, în "Südostdeutsches Archiv", vol. IX, 1966, p. 7 și nota 10 de la aceeași pagină).

⁷¹ Wolfgang Kessler, *Stände und Herrschaft in Ungarn und seinen Nebenländern im 18. und frühen 19. Jahrhundert*, în Hugo Weczurka, "Stände und Landesherrscher in Ostmitteleuropa in der frühen Neuzeit", Marburg, 1995, p. 176-177 și 180. Conform AL 1/1608, "regni Hungariae Status et Ordines ex ... Praelatis, Baronibus seu Magnatibus, Nobilibus et Civitatibus constent". Drepturi politice personale dețineau doar cei care aparțineau primelor trei stări. Cetățenii din orașele libere regești posedau acest drept în mod corporativ, astfel că cea de-a patra stare nu era formată din cetățeni ca

Ungaria avea propria ei tradiție statală, precum și o veche constituție nescrisă.⁷² Istoricii au făcut chiar o paralelă între sistemul politic feudal din Ungaria și cel din Anglia. Constituțiile ambelor țări se bazau pe legi numerotate în fiecare an ca "articole" (în Ungaria) sau "capitole – chapters" (în Anglia).⁷³ Dar asemănările sunt mai profunde. La doar șapte ani după emiterea celebrului act *Magna Charta Libertatum* din Anglia, regele Andrei II al Ungariei (1205-1235) a emis *Bula de aur*. Între cele două documente există nu doar o analogie formală, ci și de conținut.⁷⁴ Ambele ofereau privilegii mari nobilimii. Cea mai importantă prevedere a Bulei de Aur a fost articolul 31, care oferea nobililor chiar dreptul la rezistență armată împotriva regelui.⁷⁵ La fel ca în Anglia, baza de putere a nobilimii a devenit unitatea administrativ-teritorială (comitatul), astfel că nobilimea comitatensă din Ungaria poate fi asemănată cu acea *gentry* din comitatele engleze. Precum comitatele engleze, și cele din Ungaria au ajuns să dobândească, de-a lungul timpului, o autonomie aproape deplină.⁷⁶ Și, la fel ca în Anglia, nobilimea din comitatele ungare își trimitea în dieta țării trei-patru deputați aleși.⁷⁷

Așadar, năzuința Habsburgilor de a uni cât mai deplin țările monarhiei lor dunărene a întâmpinat încă de la început rezistența dreptului de stat maghiar. Însă

persoane, ci din corporațiile sau comunitățile urbane. Tocmai de aceea, cetățenii orașelor nu puteau accede la funcțiile supreme în stat, cu excepția celor din administrația camerală-financiară (*Ibidem*, p. 183).

⁷² Csáky Moritz, *Von der Ratio educationis zur Educatio nationalis. Die ungarische Bildungspolitik zur Zeit der Spätaufklärung und des Frühliberalismus*, în Grete Klingenstein, Heinrich Lutz, Gerald Stourzh (coordonatori), "Bildung, Politik und Gesellschaft. Studien zur Geschichte des europäischen Bildungswesens vom 16. bis zum 20. Jahrhundert", Viena, 1978, p. 207; Idem, *Von der Aufklärung zum Liberalismus. Studien zum Frühliberalismus in Ungarn* (= "Veröffentlichungen der Kommission für die Geschichte Österreichs", vol. X), Viena, 1981, p. 39.

⁷³ Prin urmare, prescurtarea AL 1/1608 înseamnă "Articolul de lege nr. 1 din anul 1608". Prin această numerotare anuală a legilor, exista în ambele țări conștiința puternică a unei continuități de drept (Otto Brunner, *Der österreichisch-ungarische Ausgleich von 1867 und seine geschichtlichen Grundlagen*, în "Südostdeutsches Archiv", vol. XI, 1968, p. 16).

⁷⁴ H. Mitteis, *Der Staat des Hohen Mittelalters*, ed. XI, Weimar, 1986, p. 399-400.

⁷⁵ Anton Radvánszky, *Grundzüge der Verfassungs- und Staatgeschichte Ungarns*, München, 1990, p. 22-26. Dreptul la rezistență a fost abrogat în anul 1231, dar a fost reintrodus în 1351. El a stat mai târziu la baza numeroaselor răscoale ale nobilimii maghiare împotriva Habsburgilor, până când a fost abrogat definitiv în 1687, după cucerirea sudului Ungariei de către armata habsburgică.

⁷⁶ Comitate ungare pot fi numite adevărate state în stat, deoarece fiecare comitat dispunea de propria administrație financiară și juridică, precum și de propria adunare reprezentativă – *congregația marcală* (Emanuel Turczynski, *Konfession und Nation. Zur Frühgeschichte der serbischen und rumänischen Nationsbildung*, Düsseldorf, 1976, p. 40, nota 4). Larga autonomie a comitatelor ungare este rezultatul unui lung proces istoric. Prin AL 7/1435 s-a recunoscut existența *congregației nobiliare comitatense* – *congregația marcală*. Autonomia juridică deplină a fost acordată comitatelor de Matia Corvin, în 1486. Câțiva ani mai târziu, *congregațiile marcale* au dobândit dreptul de a legifera statute locale (*ius statuendi*), iar în secolul următor și dreptul de autoadministrare: încă din 1486 s-a permis ca vicecomiții să nu mai fie numiți de rege, ci de comitele suprem; prin AL 2/1504, comitele a fost obligat să ceară pentru aceasta aprobarea *congregației marcale*. AL 70/1546 a acordat *congregației marcale* dreptul de alegere liberă a vicecomitelui, care a preluat din mâinile comitelui conducerea administrației locale. Totodată, *congregațiile marcale* au devenit organe executive locale, ele fiind cele care puneau în aplicare ordonanțele Curții și ale instituțiilor centrale (Anton Radvánszky, *op. cit.*, p. 47-48 și 64).

⁷⁷ H. Mitteis, *op. cit.*, p. 401.

în aplicarea politicii lor, Habsburgii au fost favorizați de faptul că dețineau coroana imperială germană, putând crea instituții centrale de guvernare.⁷⁸

Totuși, Ungaria și-a păstrat propria Dietă, alcătuită din două Camere sau "Table",⁷⁹ și care avea dreptul de a-l alege pe rege⁸⁰ și pe palatin.⁸¹ În urma presiunilor venite din partea stărilor ungare, Curtea a înființat, în 1531, o **Cameră aulică** separată, pentru Ungaria, care asigura o mai mare independență financiară a acestei țări,⁸² iar în 1559 au fost instituite Cancelarii aulice separate pentru Ungaria și Boemia.⁸³ Totuși, Curtea de la Viena a nesocotit, nu de puține ori, constituția maghiară, astfel că între anii 1526-1606, "deși *de jure* independentă, Ungaria a fost *de facto* subordonată Vienei".⁸⁴

⁷⁸ Habsburgii dispuneau la Curte de o instituție centrală pentru Imperiul romano-german, anume **Consiliul aulic imperial** (*Der Reichshofrat*). Acesta era un organ administrativ, de guvernământ și de justiție. Secretariatul său, **Cancelaria aulică**, a fost un instrument important pentru impunerea drepturilor dinastiei chiar și în teritoriile din afara Imperiului romano-german (Ulrich Eisenhardt, *Deutsche Rechtsgeschichte*, ed. III, München, 1999, p. 142-143). Însă mult mai eficiente s-au dovedit a fi instituțiile de care dispuneau Habsburgii în calitate lor de principii teritoriale, adică de arhiduci ai Austriei. Precum toți ceilalți principii teritoriali din imperiu, și Habsburgii erau "stăpâni absoluți" doar în provinciile lor ereditare, căci ei „guverneau de nevoie mai mult în calitate de stăpâni ai teritoriilor habsburgice, decât de împărați” (Manfred Finkers, *Deutschland in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts*, în *Deutsche Geschichte*, vol. VI, p. 267). Aceste provincii ereditare, Habsburgii le cărmuiau cu ajutorul unui **Consiliu aulic** (*Hofrat*), cu competențe în rezolvarea problemelor administrative, și al unei **Camere aulice** (*Hofkammer*), pentru rezolvarea problemelor financiare (Ulrich Eisenhardt, *Deutsche Rechtsgeschichte*, ed. III, München, 1999, p. 164-166). După ce Ferdinand I a intrat în stăpânirea Regatelor Boemiei și Ungariei, a emis, la 1 ianuarie 1527, așa-numita *Ordine aulică de stat*, care a pus bazele unei administrații centrale pentru Austria, Ungaria și Cehia. A fost astfel înființat un Consiliu secret, un organism consultativ cu privire la problemele dinastice și la politica externă a monarhiei habsburgice. Vechiul consiliu aulic a devenit suprema curte de justiție. Cancelaria aulică a Consiliului aulic imperial a dobândit un rol mai important, aici fiind redactate actele oficiale (Rolf Kutschera, *Maria Theresia...*, p. 21).

⁷⁹ Anton Radvánszky, *op. cit.*, p. 68-69. Cele două camere erau *Tabla superioară* (mai târziu va purta numele *Casa magnaților*; din ea făceau parte magnații și principalii funcționari de stat, alături de comiți și de clerul superior catolic) și *Tabla inferioară* (numită mai târziu *Casa deputaților*; din care făceau parte deputații comitatelor și reprezentanții orașelor). Componenta exactă a Dietei maghiare, a celor două *Table*, a fost legiferată abia în anii 1608 și 1687.

⁸⁰ Pentru a avea siguranța că succesorul la tron va fi principele moștenitor, regii Ungariei cereau stărilor ca viitorul rege să fie ales și încoronat încă din timpul vieții lor, situația fiind similară cu cea din Imperiul romano-german, unde împărații cereau stărilor imperiale să-l aleagă principele pe moștenitor ca "rege al Romei" (Hermann Hofmann, *Die Reichsverfassung im 17. und 18. Jahrhundert*, în "Deutsche Geschichte", ed. Heinrich Pleticha, vol. VIII, Gütersloh, 1993, p. 87). Și tot la fel ca în Imperiul romano-german, alegerea regilor Ungariei se făcea doar după acceptarea *capitulațiilor de alegere*, care după încoronare dobândeau calitatea de legi (Anton Radvánszky, *op. cit.*, p. 71-72).

⁸¹ În epoca arpadiană acesta a fost un funcționar regal, fiind numit de rege. În 1485 stările ungare au dobândit dreptul de a-l alege ei pe palatin, astfel că acesta a devenit un intermediar între stări și rege. Autoritatea sa era foarte mare, fiind locțiitorul regelui, atunci când acesta nu se afla în țară (Ungaria), ceea ce era, de fapt, o regulă la regii Habsburgi. Prin urmare, după 1526, la cărma Ungariei ar fi trebuit să se afle palatinul, nu regele (Anton Radvánszky, *op. cit.*, p. 45)

⁸² Anton Radvánszky, *op. cit.*, p. 86. AL 4/1546 și 19/1553 cerea ca toți funcționarii administrativi din Ungaria să fie recrutați din rândurile *națiunii nobiliare hungare*, iar în organele centrale de conducere din Viena să fie și reprezentanți ai Regatului ungar (*Ibidem*, p. 65).

⁸³ Rolf Kutschera, *Maria Theresia...*, p. 21.

⁸⁴ Anton Radvánszky, *op. cit.*, p. 66. Dovada cea mai clară în acest sens este constituită de faptul că Habsburgii au refuzat să-i recunoască pe palatini aleși de Dieta maghiară. Funcția a rămas neocupată

În urma războaielor armate ale nobilimii maghiare din secolul al XVII-lea, Ungaria și-a putut menține independența. Totuși, cucerirea de către Habsburgi, la sfârșitul secolului al XVII-lea, a celor patru vilayete otomane din Ungaria centrală și de sud a întărit poziția Dinastiei, care a obligat stările maghiare să accepte dreptul ei ereditar la tronul Ungariei. În schimb, Curtea a creat instituții care asigurau independența politică a Ungariei. În 1690, a fost reformată **Cancelaria aulică ungară**, care a dobândit dreptul de a exercita, în numele "regelui", toate drepturile care reveneau suveranului, devenind deci adevăratul organ de conducere a Ungariei. În 1723, tot printr-o hotărâre a Dietei (AL 97/1723) a fost înființat un al doilea organism de conducere administrativă a Ungariei, anume **Consiliul locumtenențial regal ungar**, cu sediul la Bratislava. Acesta avea rolul unui guvern sau organ executiv, punând în aplicare toate ordonanțele monarhului și deciziile Cancelariei aulice ungare (așadar, era autoritatea supremă administrativă pentru comitate).⁸⁵

Maria Tereza nu s-a atins de independența Ungariei, încât planul de centralizare a monarhiei nu a vizat și Ungaria.⁸⁶ În acest fel, această țară a fost ferită de experimentul "modern" al absolutismului. S-a ajuns la un compromis între suverana energetică și stările ungare (în principiu loiale monarhiei, dar ușor dispuse la răzvrătire, când era vorba de apărarea privilegiilor). Prin urmare, programul de reforme promovat de cercurile vieneze nu a avut decât un impact indirect în Ungaria, iar efectul a fost acela că distanța între cele două jumătăți ale monarhiei habsburgice s-a adâncit, prefigurând "dualismul" de mai târziu. După cum se exprimă și Csáky Moritz, Ungaria a rămas astfel singurul teritoriu din Imperiul habsburgic cu propria sa *avita constitutio*, cu propriul sistem administrativ, judecătoresc și economic. Însă această autonomie, prin faptul că s-a datorat tendinței clasei nobiliare de apărare a privilegiilor ei, s-a dovedit mai târziu o frână considerabilă în procesul de modernizare a vieții sociale și economice a Ungariei.⁸⁷

între anii 1563-1608, când a fost numit un guvernator. Folosindu-se de dreptul la rezistență, nobilimea maghiară s-a revoltat la începutul secolului al XVII-lea, astfel că dinastia a fost nevoită, prin pacea de la Viena, din 1606, să accepte din nou ocuparea funcției de palatin, care trebuia ales de Dietă din patru candidați propuși de Curte, doi protestanți și doi catolici (Maja Depner, *Das Fürstentum Siebenbürgen im Dreißigjährigen Krieg dargestellt im Rahmen der deutschen und der europäischen Geschichte*, Stuttgart, 1938, p. 199-200 și Heinrich Marczali, *Ungarische Verfassungsgeschichte*, Tübingen, 1910, p. 72 și 80).

⁸⁵ Anton Radvánszky, *op. cit.*, p. 84-86. Era condus de palatinul Ungariei și era alcătuit din 22 de consilieri (dintre care unul trebuia să fie croat).

⁸⁶ Totuși, ea nu a mai permis alegerea, după 1765, a unui palatin, numindu-l în fruntea Consiliului locumtenențial pe ginerele ei, Albert von Sachsen-Teschen (Anton Radvánszky, *op.cit.*, p. 84-87; Wolfgang Kessler, *Stände und Herrschaft...*, p. 185). În amintirea sprijinului primit de la maghiari în 1741, ea a declarat deseori: *Sunt o bună unguroaică. Inima mea este plină de recunoștință față de această națiune* (R. J. W. Evans, *Maria Theresa and Hungary*, în H. M. Scott (editor), *Enlightened Absolutism*, Londra, 1990, p. 204).

⁸⁷ Moritz Csáky, *Von der Aufklärung zum Liberalismus*, p. 37-38. Compensând scutirea de dări a nobilimii maghiare, Maria Tereza a impus taxe vamale deosebit de mari pentru exportul mărfurilor ungurești, astfel că acestea (piei, lână, lemn, grâne etc.) nu puteau fi vândute decât în "provinciile ereditare", din care erau importate în Ungaria produse industriale finite. Prin urmare, "Ungaria devenise în cele

Reforma educațională în Ungaria

Data fiind situația juridică privilegiată a Ungariei, *Comisia aulică de studii* de la Viena nu avea nici o competență în Țările Coroanei Sf. Ștefan. Tocmai de aceea, Curtea a decis, la 1 iulie 1765, înființarea, în cadrul Consiliului locumtenențial, a unei *Comisii de studii* (cu aceleași competențe ca și *Comisia aulică de studii* de la Viena). Timp de cinci ani noua comisie nu a avut o activitate prea bogată. Abia în 1770 a cerut organelor comitatense și orășenești o situație statistică despre toate școlile din Ungaria. Cele mai multe comitate au refuzat însă să colaboreze, iar situația nu a putut fi realizată decât parțial.

Abia desființarea ordinului iezuit a făcut posibilă o revigorare a învățământului din Ungaria. Din fondurile ordinului a fost înființat Fondul de studii. La 4 ianuarie 1774, Maria Tereza a emis o rezoluție prin care își exprima dorința de a introduce în întreaga monarhie un sistem școlar unitar. Totodată, au fost întocmite planuri de înființare a unei școli normale la Bratislava. În așteptarea măsurilor reformatoare din Austria, nu s-a mai întreprins însă nimic.

Din datele culese de istoricii slovaci în arhivele din Bratislava, reiese că inițial Curtea din Viena a avut în vedere o reformă unitară a învățământului în Austria și Ungaria. Se spera chiar într-o conducere comună a sistemelor de învățământ din cele două țări. Acest scop l-a avut și vizita lui Felbiger la Bratislava, din 3-8 aprilie 1775. Drept urmare, în mai 1775 a fost înființată la Bratislava o Comisie pentru școlile elementare, care a avut ca primă sarcină deschiderea școlii normale în capitala Ungariei. Aceasta și-a deschis porțile la 30 iunie, cu aproape o jumătate de an înaintea celei din Praga.⁸⁸

Însă nobilii maghiari nu puteau privi decât cu suspiciune măsurile de reformă pe care autoritățile vieneze încercau să le implementeze și în Ungaria, după modelul austriac. *Cancelaria Aulică Ungară*, a reușit să o convingă pe suverană să promulge o lege școlară specială pentru Ungaria (22 august 1777), numită *Ratio educationis totiusque rei literariae per Regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*.⁸⁹ Această lege specială nu se datora doar individualității Ungariei în cadrul monarhiei habsburgice, ci și structurii sale confesionale și naționale complexe.⁹⁰

economice un fel de colonie a Austriei" (Vasile Goldiș, *Istoria universală pentru școlile secundare*, vol. III, Brașov, 1897, p. 141; Anton Radvánszky, *op. cit.*, p. 87).

⁸⁸ Eva Kowalská, *Das Elementarschulwesen des 18. Jahrhundert. Ein Modellfall gesamtstaatlicher Ausbildung in der Habsburgermonarchie*, în "Südostdeutsches Archiv", an. 40/41, 1997/1998, p. 15-20; Otto Guglia, *Schulgeschichte Ungarns mit besonderer Berücksichtigung Deutsch-Westungarns bis zum Ausgleich 1867*, în "Österreichische Bildungs- und Schulgeschichte von der Aufklärung bis zum Liberalismus" (= "Jahrbuch für Österreichische Kulturgeschichte", vol. IV), Eisenstadt, 1974, p. 138.

⁸⁹ Hans Wolf, *Das Schulwesen des Temesvarer Banats im 18. Jahrhundert. Gründung und Ausbau im Geiste des aufgeklärten Absolutismus*, Baden bei Wien, 1935, p. 129-131.

⁹⁰ Învățământul existent în 1770 era organizat pe baze confesionale. În anul 1770 existau în toată Ungaria 4000 școli primare. Dintre școlile medii, 36 aparțineau iezuiților, 26 piariștilor, patru franciscanilor, două minoriților, două paulinilor și câte una benedictinilor, dominicanilor și premonstratensilor. Tot în 1770, Ungaria avea două universități, una la Trnava (înființată de iezuiți în 1635), având facultăți de Teologie, Filosofie, iar din 1764 și de Medicină; cea de a doua la Cașovia (azi Kosice), desființată însă în 1773 (Moritz Csáky, *Von der Aufklärung zum Liberalismus...*, p. 174-176).

Spre deosebire de Austria, în Ungaria învățământul de toate gradele a fost organizat printr-o lege unică. Aflate la baza sistemului educativ, școlile populare (*scholae vernaculae seu nationales*) erau de trei tipuri: a) în pagis, b) în oppidis, c) în urbibus, la care se adăuga și școala normală (*schola vernacula primaria*), din orașele mai mari.⁹¹ În cele dintâi, procesul de învățământ urma să se desfășoare într-o singură sală de clasă, cu un singur învățător, care să le predea copiilor religia, cititul, scrisul și cele patru operații aritmetice. Școlile din târgurile mici trebuiau să aibă două săli de clasă și doi învățători. Ca materii predate se adăugau explicația pericopelor evanghelice și apostolice, *Gramatica germană cu exerciții de traducere*, iar socotitul trebuia să corespundă cerințelor meșteșugărești. În cel de-al treilea tip de școli, cu trei clase și cu trei învățători, se prevedea că predarea socotitul trebuia să-i ajute pe copii în afacerile "neguțătorești"; de asemenea aici se predau reguli ale conviețuirii burgheze, apoi geometrie, științe naturale, desen.⁹²

Scopul legii era asigurarea unui învățământ uniform în toată Ungaria. Fiecare locuitor al țării, indiferent de statutul social, trebuia să dobândească o educație necesară pentru cerințele vieții. Totuși, spre deosebire de Austria, legea maghiară nu a dispus obligativitatea învățământului. Pentru promovarea învățământului, teritoriul Ungariei a fost împărțit în nouă districte școlare (Bratislava, Banska Bystrica, Cașovia, Ujgorod, Oradea, Buda, Győr, Pécs și Zagreb), conduse de directori, supuși Comisiei de studii. Aceștia îndeplineau și funcția de inspectori școlari de stat.⁹³

Competența acestora se întindea, în principiu, și asupra școlilor necatolice. Despre cele ortodoxe va fi vorba în paginile următoare. În ceea ce privește autoritățile bisericești protestante, acestea au fost puse în fața unei alegeri: fie să accepte prevederile legii și deci și controlul statului, reușind astfel să obțină o egalitate în drepturi cu școlile catolice, fie să-și apere autonomia bisericească,⁹⁴

⁹¹ Helmut Engelbrecht, *Geschichte des österreichischen Bildungswesen*, III, p. 134. În ceea ce privește învățământul mediu, acesta era organizat în gimnazii de trei clase (*schola grammaticalis*) și gimnazii de cinci clase. Instituțiile de învățământ superior erau academiile regale, cu secții filosofice și juridice (asemenea academii existau la Trnava, Győr, Oradea, Cașovia și Zagreb) și universitatea, mutată la Buda (Hans Wolf, *op. cit.*, p. 132-133; Moritz Csáky, *Von der Aufklärung zum Liberalismus...*, p. 178).

⁹² Vörös Karoly, *Die zwei Ratio Educationis Verordnungen und das Volksschulwesen in Ungarn zwischen 1774-1868*, în "Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 1975. Schul- und Bildungswesen im Pannonischen Raum bis 1918" Eisenstadt, 1976, p. 238-239.

⁹³ Moritz Csáky, *Von der Aufklärung zum Liberalismus...*, p. 177-178.

⁹⁴ Autonomia Bisericii Protestante a fost ancorată în dreptul de stat maghiar prin tratatul de la Viena din 1606. Doi ani mai târziu, regele Matia II a recunoscut, prin AL 2/1608 *ante coronationem*, libertatea religioasă atât pentru nobili, cât și pentru iobagi, prima asemenea prevedere legală din centrul Europei (Heinrich Marczali, *op. cit.*, p. 78-80; Anton Radvánszky, *op. cit.*, p. 67-68). Cu toate acestea, Biserica Catolică și-a păstrat drepturile politice în cadrul statului maghiar. Iar primații Petru Pázmán († 1637) și Leopold Kollonich († 1707) au reușit recatolicizarea în mare parte a Ungariei, cel din urmă chiar prin mijloace violente, astfel că în istoria bisericească a Ungariei, anii 1671-1681 sunt cunoscuți ca "decada de doliu a protestantismului ungar" (Friedrich Gottas, *Die Geschichte des Protestantismus in der Habsburgermonarchie*, în Adam Wandruszka, Peter Urbanitsch (coord.), *Die Habsburgermonarchie. 1848-1918*, vol. IV "Die Konfessionen", Viena, 1985, p. 489). Această perioadă de persecuții s-a încheiat la Dieta de la Sopron, din 1681, care, în AL 25 și 26, a decretat libertate religioasă pentru protestanți, dar într-o măsură mai restrânsă decât în 1608. În primul rând, ea nu-i includea pe iobagi,

respingând astfel legea. Conducătorii Bisericilor protestante din Ungaria au ales în cele din urmă cea de-a doua soluție, astfel că legea nu a putut fi deocamdată aplicată pe tot teritoriul Ungariei.⁹⁵

O altă problemă iscată de legea maghiară a învățământului a fost cea națională. Conform unei statistici din anul 1720, în Regatul Ungariei (exceptând Croația, Slavonia și Banatul) locuiau 45% maghiari, 20% români, 17% slovaci și ruteni, 13% germani și 5% sârbi.⁹⁶ Ținând cont de această structură a populației, legea prevedea că învățământul trebuia să se desfășoare în limba maternă (*lingua domestica*), amintind, pe lângă maghiară, alte șase limbi: germană, slovacă, ruteană, croată, "ilirică"- sârbă și română. Favorizată nu era limba maghiară, ci cea germană, căci, conform legiuitorilor, învățarea acesteia aducea după sine "un folos deosebit".⁹⁷ Prin urmare, legea nu îi trata pe maghiari ca pe un popor de bază în Ungaria, ci ca unul dintre numeroasele etnii egale din această țară.⁹⁸ Tocmai din această cauză, legea *Ratio educationis* din 1777 a fost criticată ulterior de istoricii unguri. Nu doar că nu asigura hegemonia limbii maghiare în Regatul ungar, nu doar că nu se făcea deosebire între "națiunea creatoare de stat" și celelalte naționalități, dar nici măcar nu decreta maghiara ca "lingua franca" a Ungariei. Însă aceste prevederi ale legii erau normale la vremea respectivă, căci idea unui învățământ național în limba oficială-maghiară nu putea să existe în anul 1777. Ea a apărut doar două decenii mai târziu, când conducătorii maghiari au cerut modificarea ei.⁹⁹ Iar urmarea a fost emiterea celei de a doua *Ratio educationis*, în anul 1806.

După cum se poate constata, legea din 1777 a cuprins prevederi destul de ambițioase. Ea a fost mult mai modernă decât realitățile sociale și economice din Ungaria. Tocmai de aceea, aplicarea ei a întâmpinat destule probleme. Drept urmare, în anul 1778 au fost convocați la Buda toți directorii districtelor școlare, pentru a discuta măsurile necesare dezvoltării învățământului elementar. Din concluziile

stăpânii feudali obținând astfel permisiunea de a le impune acestora propria confesiune. Apoi, protestanții au primit permisiunea de a-și zidi biserici doar în anumite orașe, deci nu în întreaga țară (Anton Radvánszky, *op. cit.*, p. 75). "În acest fel, exercitarea libertății religioase a devenit privilegiul unei stări" (Heinrich Marczali, *op. cit.*, p. 88). Domnia împăratului Carol VI (ca rege ungar Carol III) a fost caracterizată de măsuri contrareformatoare. Deceniile cuprinse între anii 1711-1781 au fost numite "captivitatea babilonică a protestantismului maghiar" (Fr. Gottas, *op. cit.*, p. 489). În anul 1731 a fost emisă o rezoluție, numită *Carolina resolutio*, care stabilea că, potrivit legilor din 1681, practicarea cultului protestant public era restrânsă doar la anumite localități, în afara cărora cultul putea fi practicat doar în capele private (aflate sub controlul preoților catolici). S-a mai stabilit că toate căsătoriile mixte, dintre credincioși catolici și protestanți, trebuiau efectuate în fața altarelor catolice, de preoți catolici. Copiii trebuiau crescuți în credința catolică. Toți protestanții au fost obligați să respecte sărbătorile catolice și să presteze jurămintele la fel ca toți ceilalți cetățeni ai Ungariei. Totuși, în localitățile în care puteau să-și exercite cultul, ei beneficiau și de libertatea de a-și organiza propriile instituții de învățământ. *Carolina resolutio* s-a aflat în vigoare o jumătate de secol, până în anul 1781 (Heinrich Marczali, *op. cit.*, p. 102-103).

⁹⁵ Domokos Kosáry, *Die ungarische Unterrichtsreform von 1777*, p. 99.

⁹⁶ Emanuel Turczynski, *op. cit.*, p. 62.

⁹⁷ Domokos Kosáry, *op. cit.*, p. 96.

⁹⁸ George Barany, *Hoping against Hope. The Enlightened Age in Hungary*, în "American Historical Review", an. 76, 1971, p. 334.

⁹⁹ Domokos Kosáry, *op. cit.*, p. 97.

celor prezentate de conducătorii districtelor școlare, s-a inițiat *Projectum Budense*, o metodologie de aplicare a legii, cuprinzând instrucțiuni către directorii districtelor școlare, despre planul de învățământ, despre modul de construire a clădirilor școlare. Proiectul urma să fie tipărit, ca un al doilea volum la *Ratio educationis*. Acest fapt nu s-a mai întâmplat. Astfel, atât *Projectum Budense*, cât și *Ratio educationis* au rămas doar acte legislative înscrise pe hârtie.¹⁰⁰

Tot în 1778, J. I. Felbiger a fost trimis la Bratislava și numit prepozit (a primit chiar și indigenatul în Ungaria). Se spera ca măcar el să poată contribui la propășirea învățământului maghiar.¹⁰¹ Însă speranțele nu au fost împlinite. Mărturiile contemporane confirmă faptul că legea școlară maghiară a avut efecte mult mai slabe decât cea austriacă. Singurele rezultate concrete ale ei au fost cele câteva școli normale înființate în capitalele districtelor școlare.¹⁰²

1.1.4. Învățământul elementar la sârbii și românii ortodocși din Ungaria până la împăratul Iosif al II-lea.

Nu același lucru se poate spune despre soarta învățământului primar la ortodocșii din Ungaria, care, spre deosebire de coreligionarii lor din Ardeal, nu erau lipsiți de drepturi politice (conferite la sfârșitul secolului al XVII-lea, de către împăratul Leopold I - așa-numitele "privilegii ilirice").¹⁰³ Au putut fi înființate opt eparhii ortodoxe (Mitropolia de la Carloviț și Episcopiile de la Karlovac-Karlstadt, Pacraț, Novi Sad, Timișoara, Vârșeț, Arad și Buda), răspândite în trei teritorii cu administrație diferită (comitatele ungurești, teritoriul regimentelor de graniță și Banatul)¹⁰⁴.

Prin sprijinul acordat ortodocșilor sârbi, autoritățile vieneze doreau să contracareze tendințele spre independență a nobilimii maghiare. Tocmai de aceea,

¹⁰⁰ Hans Wolf, *op. cit.*, p. 133-134.

¹⁰¹ Eva Kowalská, *op.cit.*, p. 22.

¹⁰² Otto Guglia, *op. cit.*, p. 139.

¹⁰³ Despre privilegiile ilirice sau ilire a se vedea, pe larg, N. Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, 1986, p. 132-142.

¹⁰⁴ Episcopiile de Karlstadt-Karlovac, Pacraț și Mitropolia de la Carloviț se aflau în Croația și Slavonia. În toate cele trei eparhii trăiau în anul 1797 aproximativ 380.000 ortodocși (265.000 în teritoriile grănicerești și 114.000 în comitatele banatului Croației) și 289.000 croați catolici (Emanuel Turczynski, *op. cit.*, p. 50-51). Episcopiile din Buda (cu aproximativ 24.000 credincioși sârbi și 1200 aromâni), Bacica, cu sediul la Novi Sad (cu 90.000 de credincioși) și Arad (cu 308.000 de credincioși, dintre care doar 11.000 sârbi, iar restul de 293.000 români) se aflau în cea mai mare parte pe teritoriu comitatens, exceptând o mică regiune de la vărsarea Tisei în Dunăre, din eparhia Novi Sad, care făcea parte tot din teritoriul grăniceresc (*Ibidem*, p. 62-63). Celelalte două Episcopii, de la Vârșeț (care avea în 1797 26.513 credincioși sârbi și aproape 200.000 de români) și Timișoara (în același an avea 147.140 credincioși sârbi și 196.211 români), îi cuprindeau pe credincioșii sârbi și români din Banat. Această provincie anexată de Habsburgi abia în anul 1718, nu a fost alipită Ungariei, ci, la dorințele prințului Eugen de Savoya, a devenit un domeniu al Coroanei, fiind administrat de *Camera aulică* de la Viena, la început sub regim militar, iar după 1751 sub regim civil (*Ibidem*, p. 81 și 275; Hans Wolf, *op. cit.*, p. 19-21).

Curtea a creat *Deputațiunea aulică ilirică*, un for care avea în competență rezolvarea problemelor religioase ale sârbilor.¹⁰⁵

În privința învățământului (considerat de Maria Tereza drept o chestiune politică), *Deputațiunea aulică ilirică* a fost nevoită să colaboreze cu forurile politice din diversele teritorii locuite de ortodocșii din Ungaria. Desigur, propunerile *Deputațiunii* au întâmpinat un sprijin limitat din partea *congregațiilor marcale* din comitate. În Banat însă, aflat sub conducerea directă a Vienei, s-au putut înregistra progrese notabile. În 1771, Curtea l-a numit pe românul ardelean (membru în Magistratul Timișoarei – singurul "oraș liber regesc" din Banat), Daniel Lazarini, prim director al școlilor ortodoxe din Banat, dar, datorită unor pretenții materiale exagerate, a fost curând înlocuit cu Teodor Iancovici, conte de Mierievski, secretarul privat al episcopului Vichentie Ioanovici-Vidac de la Timișoara (a primit un salariu de 600 fl. anual, cu 200 de fl. mai mult decât Dimitrie Eustatievici). Ioanovici a devenit unul dintre cei mai importanți inspecitori și directori școlari din întreaga monarhie habsburgică.¹⁰⁶

La 14 aprilie 1774, Maria Tereza a aprobat proiectul de regulament școlar, întocmit de *Deputațiunea ilirică*, anume *Regulae directivae pentru îmbunătățirea învățământului din școlile elementare sau triviale sârbești și românești*. Prin acestea, fiecare parohie ortodoxă din Banat era obligată să întrețină o școală primară. Părinții erau încurajați, dar nu obligați, să-și trimită copiii la școală, pentru a învăța cititul, scrisul, aritmetica și noțiuni fundamentale de credință ortodoxă. Înainte de angajare, dascălii urmau să fie examinați dacă au învățat noua metodologie a lui Felbiger. Controlul școlilor era împărțit între ierarhia ortodoxă și autoritățile locale.¹⁰⁷

În decembrie 1774, împărăteasa a promulgat legea ASO. Drept urmare, în Banat a fost înființată o comisie școlară, cu sediul la Timișoara, din care făceau parte și reprezentanți ai episcopului catolic și a celor doi episcopi ortodocși. Totodată și-a deschis porțile și o școală normală, al cărei director era în același timp supraveghetorul școlilor catolice ale coloniștilor șvabi din Banat. În acest timp, directorul școlilor ortodoxe, Teodor Iancovici (care a urmat cursurile școlii normale din Viena), a continuat punerea în practică a *Regulilor directive* amintite

¹⁰⁵ În 1745, când *Comisiunea neoaquistă* (care administra noile teritorii cucerite de Habsburgi de la Otomani) a fost desființată, în locul ei a fost creată mai întâi, pentru "problemele ilirice", o comisie aulică specială, care a primit, doi ani mai târziu, denumirea *Deputațiunea aulică în Banaticis, Transilvanicis et Illyricis*, cu drept de decizie asupra tuturor problemelor administrative, juridice, economice și financiare din Banat, regiunile sârbești din Ungaria de sud și Slavonia (Emanuel Turczynski, *op. cit.*, p. 274). Ulterior, a trebuit să cedeze multe din competențele ei administrative și politice altor foruri (*Consiliulul aulic de război* în regiunile grănicerești, *Camerei aulice* în Banat și *Cancelariei aulice ungare* în trei comitate croate). Competențele *Deputațiunii ilirice* s-au redus doar la problemele religioase ale națiunii ilirice (Hans Wolf, *op. cit.*, p.21 și 60).

¹⁰⁶ Hans Wolf, *op. cit.*, p. 59-67; Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timișoara, 1986, p. 115-116; Ladislav Gyémánt, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania între anii 1790 și 1848*, București, 1986, p. 162-163; Philip P. Adler, *Habsburg School Reform among the Orthodox Minorities, 1770-1780*, în "Slavic Review", 33, 1974, p. 28-30, precum și notele 12 și 14, de la p. 29 și n. 36 de la p. 39. Iancovici a fost invitat în anul 1782 de către țarina Ecaterina II ca să modernizeze învățământul primar din Rusia.

¹⁰⁷ P. P. Adler, *op. cit.*, p. 30-31.

mai sus. Până în anul 1776, numărul școlilor ortodoxe aproape că s-a dublat, ajungând la 183.

În septembrie 1776, Maria Tereza a promulgat, la propunerea unei comisii mixte formată din membri ai *Cancelariei aulice boemo-austriece* și ai *Deputațiunii ilirice*, un nou regulament școlar, *Schulordnung für die illyrische, nicht-unierte Trivialschulen in dem Temescher Banat*, prin care ASO era aplicată în parohiile ortodoxe din Banat. S-au menținut în general prevederile din *Regulamentele directive*. În decurs de un an, fiecare parohie ortodoxă era datoră să înființeze o școală primară, *Consiliul administrativ al provinciei – Landesadministration* (aflat în subordinea *Camerei aulice*) trebuind să le acorde sprijin material. În satele în care nu existau școli ortodoxe, copiii trebuiau să meargă la școlile catolice (fiind scutiți însă de orele de religie). Toți dascălii ortodocși trebuiau să posede un atestat de la *comisia școlară provincială*. Spre deosebire de legea austriacă ASO, unde orele de religie trebuiau predate de parohii locali, regulamentul pentru școlile ortodoxe din Banat interzicea orice participare a preoților în procesul de învățământ. În schimb, inspecția școlară se afla în responsabilitatea comună a autorităților bisericești și politice (și în această privință, legea pentru ortodocșii din Banat se deosebea de ASO). Preotul paroh era dator să viziteze școala, împreună cu chenezul satului,¹⁰⁸ în fiecare lună; protopopii de patru ori pe an, iar episcopul sau vicarul, împreună cu un consilier eparhial, odată pe an.¹⁰⁹ După cum remarca istoricul învățământului bănățean, Hans Wolf, prevederi privitoare la inspecția școlară "au fost în așa fel redactate, încât să trebuiască să rămână în cea mai mare parte pe hârtie. Episcopul, vicarul, consilierii bisericești trebuiau să fie mai tot timpul pe drumuri, pentru a putea vizita școlile odată pe an. Nu deținem nici o singură măturie, că vreun consilier eparhial a întreprins vreodată o inspecție școlară".¹¹⁰

În anul 1777, împărăteasa, pierzându-și încrederea în *Deputațiunea aulică ilirică*, a desființat acest for de conducere (2 decembrie 1777). Un an mai târziu a decis alipirea Banatului (desigur, nu și a teritoriilor în care s-au organizat, între 1764-1768 și 1773, regimentele grănicerești) la Regatul Ungariei. În cele trei comitate nou organizate (Caraș-Severin, Timiș și Torontal) existau 65 școli catolice (dintre care 60 germane) și 205 școli ortodoxe (147 românești, 52 sârbești și 6 mixte).¹¹¹ Acestea au fost organizate după 1778 după legea școlară maghiară, *Ratio*

¹⁰⁸ "În structurile comunitare din Banatul secolului al XVIII-lea, chenezii sau cnezii reprezentau, alături de cler, o categorie distinctă prin poziția lor intermediară între administrație și populația locală, prin statutul lor social diferit de al majorității locuitorilor. Instituția cnezială, reprezentată prin șefii administrativi ai satelor (cnezii) sau ai unui grup de sate (obercnezii), subordonați administrației districtuale, prelungește o străveche tradiție locală, datând de la începutul feudalismului, care și-a conservat existența și sub regimul otoman, când a cumulat competențe mai numeroase" Obercnezul era plătit cu 120 fl. pe an, iar cnezul era scutit de contribuție, în anul exercitării funcției (N. Bocșan, *Contribuții...*, Timișoara, 1986, p. 94).

¹⁰⁹ P. P. Adler, *op. cit.*, p. 32-34,

¹¹⁰ Hans Wolf, *op. cit.*, p. 79 și 96-99. Citatul de la p. 99.

¹¹¹ Hans Wolf, *op. cit.*, p. 105-106 și 116.

educationis. Banatul a fost inclus în districtul școlar Oradea.¹¹² Planul de învățământ nu a cunoscut schimbări mari. Preoții ortodocși au dobândit însă dreptul să poată ocupa și funcția de dascăli.¹¹³

1.1.5. Măsurile întreprinse de împăratul Iosif II pentru dezvoltarea învățământului

"Provinciile ereditare"

Ajuns împărat, Iosif al II-lea¹¹⁴ a încercat să dea un nou impuls dezvoltării învățământului primar. Prima sa măsură a fost cea de demiterea a lui Felbiger, rămas, după decesul reginei Maria Tereza (1780), fără susținători în fața atacurilor rivalilor săi. A fost pensionat forțat și trimis într-o mănăstire din Bratislava, unde a murit în anul 1788.¹¹⁵ În fruntea *Comisiei aulice de studii* l-a numit pe medicul mamei sale, jansenistul Gottfried van Swieten.¹¹⁶

Nemulțumit de frecvența școlară de doar aproximativ 30%, Iosif II a prevăzut sancționarea părinților care nu-și trimiteau copiii la școală (aceștia trebuiau să plătească o taxă școlară dublă, sau să efectueze munci în folosul comunității). În 1783 făcut un pas mai departe, hotărând gratuitatea învățământului pentru băieții care urmau școlile triviale, în timp ce pentru băieții care urmau școlile capitale, taxa școlară a fost redusă la jumătate. Doi ani mai târziu a revenit însă asupra acestei măsuri, hotărând ca să fie scutiți de taxa școlară doar familiile foarte sărace, precum și acelea care o plăteau deja pentru alți trei copii.

În 1785 a decis să fie construite școli nu numai în parohii, ci și în filii, dacă în acestea existau 90-100 de copii de vârstă școlară. La lucrările de construcție trebuiau să ia parte locuitorii comunei (cu forța de muncă), autoritățile locale (prin punerea la dispoziție a materialelor de construcție), cât și patronii bisericii (prin plata specialiștilor). Ca urmare a acestei măsuri, numărul școlilor a crescut. Totuși, din lipsă de fonduri, în unele provincii austriece construcția noilor școli a fost sistată în 1788. În multe localități, procesul de învățământ a continuat să se desfășoare în clădiri închiriate și în încăperi necorespunzătoare.

Tot în anul 1785, Iosif II a decretat instituirea, în fiecare reședință cercuală, a unui inspector școlar (laic), obligat să viziteze cel puțin odată pe an toate școlile triviale și capitale din cerc. Este important de menționat faptul că o asemenea

¹¹² P. P. Adler, *op. cit.*, p. 35. Directorul școlar pentru școlile ortodoxe din eparhiile Aradului și Bacica a fost supus districtului Gyor, iar cel din teritoriile grănicerești croato-slavone districtului de Zagreb.

¹¹³ Hans Wolf, *op. cit.*, p. 140.

¹¹⁴ Născut în 1741, Iosif a fost ales rege roman în 1764 și încoronat împărat romano-german în anul 1765, după moartea tatălui său, Francisc I. Tot din anul 1765 a ajuns coregent al monarhiei habsburgice. Funcția a fost doar onorifică, Iosif neavând nici un drept de decizie (Rolf Kutschera, *Maria Theresia...*, p. 104 și 108-109).

¹¹⁵ Mormântul său este necunoscut, iar în Austria nu există azi nici măcar un singur monument care să cinstască amintirea celui care a pus bazele învățământului primar austriac modern (Helmut Engelbrecht, *Geschichte des österreichischen Bildungswesen*, III, p. 118).

¹¹⁶ H. M. Scott, *Reform in the Habsburg Monarchy, 1740-1790*, p. 176.

instanță medie de inspecție școlară exista deja în provincia Tirol, unde, potrivit legilor votate de Dieta locală, fiecare protopop era în același timp și inspector școlar districtual. Guvernul din Tirol a cerut de la Iosif II permisiunea de a-i menține pe protopopi în funcția de inspectori cercuali. Împăratul, susținător al secularizării procesului de învățământ, nu a fost de acord cu propunerea, cerând înlăturarea tuturor protopopilor din funcțiile de inspectori școlari cercuali.

O altă preocupare a împăratului i-a vizat pe învățători. Iosif II a decretat, în 1783, că fiecare învățător al unei școli triviale era îndreptățit să primească un salariu de 150 fl. pe an. Evident, suma era prea mare, astfel că în 1785 ea a fost redusă la 130 fl. În 1788, învățătorii au fost incluși, alături de toți ceilalți funcționari de stat, în sistemul de pensii de bătrânețe. Iar în cazul decesului lor, familiile urmau să primească un sprijin financiar¹¹⁷.

Un alt pas important pentru modernizarea învățământului elementar a fost făcut odată cu emiterea celebrului *Edict de toleranță* din 13 octombrie 1781.¹¹⁸ Acesta nu numai că acorda protestanților¹¹⁹ și ortodocșilor aproape aceleași statut juridic de care se bucurau și catolicii. Parohiile protestante și ortodoxe, cu cel puțin 500 de credincioși, au dobândit dreptul de a avea lăcaș de cult și școală. Acei acatolici care nu aveau această posibilitate, erau datori să-și trimită copiii la școlile catolice, dar fără să fie obligați să asiste la orele de religie catolică (ei intrau în clase abia după săvârșirea rugăciunii de la începutul orelor și părăseau clasa înaintea rugăciunii de la sfârșitul orelor). Și catolicii aflați în anumite comune în minoritate trebuiau să-și trimită copiii la școlile protestante, în aceleași condiții. Totodată, manualele școlare folosite nu trebuiau să cuprindă nici un atac la adresa altor confesiuni. Așadar, Iosif II a întreprins primii pași în crearea unei școli interconfesionale. De fapt, în urma decretelor lui Iosif II, școlile austriece au pierdut caracterul lor catolic, pe care și-l păstrasera încă în timpul domniei Mariei Tereza.¹²⁰ Astfel, "a apărut un interesant fel de școli parohiale, în care parohul avea, de cele mai multe ori, o influență foarte redusă, deoarece patronul bisericii a dobândit drepturile cele mai mari".¹²¹

Fără îndoială că toate aceste măsuri întreprinse de Iosif II au dus la o îmbunătățire a sistemului de învățământ primar. Evoluția pozitivă se poate vedea în special în privința cheltuielilor făcute pentru școlile primare. Acestea au crescut, între 1781-1789, de la 18.942 fl. la 241.935 fl. (în Austria Inferioară), de la 6.390 la 22.267 fl. (în Austria Superioară), de la 7.093 la 33.489 fl. (în Stiria), de la 3.697 la

¹¹⁷ Helmut Engelbrecht, *Geschichte...*, p. 119-125. A se vedea și *Circularele școlare* emise de Iosif II la 23 septembrie și 28 noiembrie 1785, retipărite de Dörte Gernert, *Österreichische Volksschulgesetzgebung...*, p. 65-71.

¹¹⁸ Edictul de toleranță a fost publicat într-o variantă specială pentru Transilvania, la 8 noiembrie 1781 (Mathias Beranth, *Habsburgii...*, p. 252).

¹¹⁹ Numărul protestanților din Austria a fost destul de redus. Cei 50.000 de credincioși de pe actualul teritoriu al Austriei, erau organizați în 46 de parohii (Helmut Engelbrecht, *Geschichte des österreichischen Bildungswesen*, III, p. 75).

¹²⁰ Helmut Engelbrecht, *Geschichte...*, p. 121-122 și 126.

¹²¹ Johann Schmidt, *Die Entwicklung der katholischen Schule in Österreich*, Viena, 1958, p. 48, apud Dörte Gernert, *Österreichische Volksschulgesetzgebung...*, p. XVIII și XXI.

36.883 fl. (în Carintia), de la 12.499 la 146.771 fl. (în Boemia), de la 15.582 la 78.010 fl. (în Moravia), de la 3.969 la 65.046 fl. (în Galiția).¹²²

Prin dezvoltarea rețelei școlare, distanța pe care copiii urmau să o străbată până la cea mai apropiată școală a scăzut în medie la doar 2,5 km. Totuși, măsurile coercitive au dus la apariția unui puternic curent de opoziție, manifestat în special după moartea împăratului. De exemplu, stările din Știria au cerut, chiar la șapte zile după decesul lui Iosif II (1790), desființarea învățământului pentru țărani, considerat a nu fi necesar. Drept urmare, după 1790, situația învățământului primar s-a deteriorat în toate provinciile austriece.¹²³

Ungaria

Măsurile întreprinse de Iosif II în sprijinul unificării administrative a monarhiei¹²⁴ se regăsesc și în politica sa față de învățământul din Ungaria. Limba germană a devenit obligatorie în toate școlile din această țară. *Comisia de studii ungară* a fost subordonată *Comisiei aulice pentru studii* de la Viena (care a inclus în rândurile sale și trei membri unguri).¹²⁵ Legea *Ratio educationis* a rămas în vigoare, fiind reconfirmată nu doar pentru Ungaria, ci și pentru Transilvania.¹²⁶ Cele nouă districte școlare au fost reduse la cinci (Bratislava, Cașovia, Oradea, Pécs și Zagreb).¹²⁷ Învățământul primar a fost declarat gratuit și totodată obligatoriu (sub amenințarea aplicării unor pedepse). În schimb, pentru gimnazii, academii și universități a fost instituită o taxă (în valoare de 6 fl., 9 fl. și respectiv 15 fl. pe an).¹²⁸ Taxa școlară, precum și obligativitatea învățământului și a studierii limbii germane au fost revocate în anul 1790.¹²⁹

Măsurile școlare privitoare la necatolici au dăinuit și după moartea suveranului. După cum am relatat mai sus, cele două confesiuni protestante din

¹²² James van Horn Melton, *Absolutism...*, p. 234.

¹²³ Helmut Engelbrecht, *Geschichte des...*, p. 129.

¹²⁴ Istoriografia maghiară consideră măsurile lui Iosif II drept un atac împotriva constituției vechi a Ungariei. Însă aceste măsuri au privit toate țările habsburgice. Și ele pot fi sintetizate în felul următor: 1) Iosif II a refuzat să mai convoace Dietele din țările monarhiei; 2) a refuzat să se încoroneze ca suveran al țărilor din subordine, ba chiar a adus la Viena coroana cehă (14 aprilie 1782), ungară (13 aprilie 1784) și austriacă (28 aprilie 1784); 3) a introdus limba germană ca limbă oficială în întreaga monarhie (în Ungaria în locul latinei); 4) a împărțit întreaga monarhie în 13 gubernii, anume Boemia, Moravia și Silezia austriacă, Galiția și Bucovina, Austria de Jos (cele două Austrii), Austria Interioară (Stiria, Carintia și Craina), Tirol, Austria Anterioară (provinciile de pe teritoriul Germaniei de azi), Ungaria, Transilvania, Croația, Țările de coastă (Gorizia, Istria, Triest), Lombardia și Belgia. Guberniile obțineau ordonanțele de la Viena, prin intermediul cancelariilor aulice; 5) a înlăturat supremația Bisericii Catolice și a desființat numeroase mănăstiri; 6) a organizat o poliție secretă, cu menirea de a supraveghea menținerea ordinii constituționale (Rolf Kutschera, *Maria Theresia...*, p. 156-160).

¹²⁵ Otto Guglia, *op.cit.*, p. 140-141.

¹²⁶ Domokos Kosáry, *Die ungarische Unterrichtsreform von 1777*, p. 100.

¹²⁷ Vechile districte coincideau teritorial cu episcopiile catolice. Noile districte au fost formate conform cu noua împărțire administrativ-teritorială a Ungariei (Eva Kowalská, *op.cit.*, p. 27).

¹²⁸ Moritz Csáky, *Von der Aufklärung zum Liberalismus...*, p. 179-180. În acest fel, frecventarea învățământului superior a fost făcută dependentă de situația socială. Numărul elevilor de la gimnazii a scăzut dramatic: de la 8358 (în anul 1784) la 4629 (patru ani mai târziu).

¹²⁹ Otto Guglia, *op.cit.*, p. 141.

Ungaria au refuzat să recunoască legea *Ratio educationis*, bazându-se pe vechea lor autonomie bisericească. La scurt timp după emiterea *Edictului de toleranță*, reprezentanții confesiunilor acatolice (protestante și ortodoxe) au fost invitați la Bratislava, pentru a discuta cu membrii *Comisiei școlare* modul de dezvoltare unitară a învățământului primar din Ungaria (la consfătuire au participat, printre alții, Felbiger, directorii districtelor școlare, dar și inspectorul ortodox Theodor Iancovici). Temându-se de o îngrădire a libertății religioase, protestanții s-au opus uniformizării învățământului, respingând atât inspecția comună a școlilor protestante și catolice, cât și impunerea unor manuale școlare comune.¹³⁰ Iosif II nu s-a lăsat însă înduplecat. În anul 1785 a supus toate școlile acatolice direcțiilor școlare existente. În compensație, a numit în funcția de directori școlari (și deci de inspectori supremi) și acatolici (Iancovici a devenit astfel conducătorul districutului școlar Oradea).¹³¹

Totodată, Iosif II a permis ca în localitățile în care nici una dintre confesiuni nu deținea majoritatea, autoritățile comunale să înființeze școli interconfesionale, care să poată fi frecventate de toți copiii.¹³²

Moritz Csáky consideră că legislația școlară a lui Iosif II a dus mai degrabă la un regres decât la un progres.¹³³ Totuși, cifrele contrazic în parte această viziune. În anul 1788 au fost deschise în toată Ungaria 464 școli primare noi. Dintre acestea, 248 au fost ortodoxe, 98 catolice, 47 greco-catolice, 15 luterane, 7 calvine, 3 evreiești și 46 mixte (interconfesionale). Un an mai târziu, inspectorul districtual din Cașovia, superintendentul protestant Kazinczy, raporta înființarea a 124 școli noi doar în districtul său, anume 61 catolice, 25 luterane, 7 evreiești, 5 calvine și 5 "rusești" (probabil rutene unite).¹³⁴

Banat

După cum am menționat mai sus, Banatul provincial a fost inclus, în 1779, în Regatul Ungariei. Așadar, după acel an, sistemul de învățământ a fost organizat aici după preceptele legii *Ratio Educationis* din anul 1777. În întreaga perioadă iozefină s-a înregistrat un progres în organizarea școlară, în special datorită decretelor lui Iosif II (amintite mai sus), dar și a preocupărilor episcopilor de Vârșet și Timișoara.¹³⁵

¹³⁰ Manualele cu pricina conțineau mai multe texte de lectură, care cuprindeau învățăături de credință catolică, ori explicarea ritualurilor liturgice ale missei catolice (Eva Kowalská, *op.cit.*, p. 26).

¹³¹ Hans Wolf, *op. cit.*, p. 136.

¹³² Vörös Károly, *Die zwei Ratio Educationis Verordnungen und das Volksschulwesen in Ungarn zwischen 1774-1868*, in "Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 1975. Schul- und Bildungswesen im Pannonischen Raum bis 1918..." Eisenstadt, 1976, p. 237.

¹³³ Moritz Csáky, *Von der Aufklärung zum Liberalismus...*, p. 180.

¹³⁴ George Barany, *Hoping against Hope. The Enlightened Age in Hungary*, în "American Historical Review", an. 76, 1971, p. 334.

¹³⁵ A se vedea mai multe amănunte N. Bocșan, *Contribuții...*, p. 116-117; V. Țîrcovnicu, *Istoria învățământului din Banat până la anul 1800*, București, 1978; P. Radu, D. Onciulescu, *Contribuții la istoria învățământului din Banat până la 1800*, București, 1977.

Însă după moartea lui Iosif II, școala a intrat în întreaga Ungarie într-un declin. Acest proces a fost cu atât mai accentuat în Banat, unde directorul Iancovici a plecat în Rusia. Abia după numirea, în 1810, a directorului-inspectorului școlar Uroš Nestorovici, școala ortodoxă bănățeană a putut cunoaște o evoluție mai importantă. Nestorovici a elaborat un plan de organizare și de ridicare calitativă a învățământului popular și ridicarea calității corpului didactic, propunând înființarea unei Preparandii românești, care a fost în cele din urmă aprobată printr-o rezoluție imperială, la 9 februarie 1811.

Deși nu face parte din subiectul acestei lucrări, totuși considerăm necesar să prezentăm evoluția numerică a școlilor ortodoxe din Banat, precizând faptul că toate aceste școli au fost subvenționate din fondurile statului. În schimb, după cum se va arăta în capitolul 1.1.3., în Transilvania, în 1784, au fost subvenționate din bugetul statului abia 12 școli românești unite și nici una ortodoxă; în 1785 s-a adăugat o școală ortodoxă (cea de la Sadu), iar în anul 1786, după răscoala lui Horia, s-au acordat fonduri pentru 8 școli ortodoxe (însă doar până în anul 1790). Comparația cu situația din Banat este, în aceste condiții, elocventă!

Anul	Nr. Total școli	Nr. Școli Rom	Nr. Școli Sârbe	Nr. Școli Mixte
1768	66	23	43	-
1771	73	-	-	-
1772	86	-	-	-
1776	183	-	-	-
1778	206	148	52	6
1779	250	-	-	-
1781	293	-	-	-
1789	193	122	64	7
1792	332	256	69	7
1796	370	291	72	7
1802	408	328	73	7
1817	432	-	-	-
1820	425	-	-	-
1821	425	-	-	-

"În jumătate de secol, creșterea rețelei școlare este spectaculoasă (de 6,4 ori). În aproape trei decenii și jumătate (1768-1802), numărul școlilor sârbești a crescut de 1,7 ori, și al celor românești de 14,2 ori."¹³⁶ Evoluția procesului de învățământ se poate vedea și din creșterea gradului de alfabetizare al populației. În 1768, doar 1129 copii urmau școala, în 1781 5755, în 1802 erau deja 12.811, iar în 1821 16.758 copii!. La fel a crescut și numărul învățătorilor, de la 281 în 1778 (dintre care 148 români) la 497 în 1796, dintre care 291 români. Salarizarea învățătorilor era 1/3 în bani și 2/3 în natură, în funcție de mărimea comunei. În 1785 s-a decis, prin decret imperial, ca un învățător dintr-o comună cu 500 de case să primească 100 fl. pe an, din care 50 în bani și restul în natură; în comuna cu 300-500 case,

¹³⁶ N. Bocșan, *Contribuții...*, p. 119.

salariul era 80 fl. pe an, din care 35 fl. în bani și restul în natură; în comunele până la 300 case, salariul era 60 fl. pe an, din care 25 fl. în bani și restul în natură! După cum se va putea vedea în partea a IV-a a lucrării, învățătorii din Transilvania primeau cam aceleași sume, dar un secol mai târziu. În teritoriile regimentelor de graniță, salariul învățătorilor erau fixate între 100-200 fl. pe an, la care se adăugau între 3-6 stânjeni de lemne de foc.¹³⁷

1.1.6. Constituția politică a școlilor germane din țările ereditare (11 august 1805)

Odată cu urcarea pe tron a împăratului Francisc II, sistemul de învățământ din Austria a intrat într-o "fază reacționară".¹³⁸ De teama posibilității răspândirii ideilor revoluției franceze, suveranul a cerut revizuirea întregii legislații școlare. A desființat *Comisia aulică de studii*, înființând o instituție nouă, *Comisia de revizuire a tuturor reglementărilor privitoare la învățământul public*, pe scurt *Comisia de revizuire a studiilor – Studien-Revisionskommision*. Aceasta a fost

¹³⁷ *Ibidem*, p. 122 și 126-127.

¹³⁸ Cuprins de teamă că restructurările teritoriale ale lui Napoleon în Germania ar putea să afecteze și regiunile monarhiei habsburgice, Francisc II a emis în mod unilateral o patentă, la 1 august 1804, prin care a unit țările din monarhia habsburgică într-un imperiu austriac (Ulrich Eisenhardt, *op.cit.*, p. 284-286; Wilhelm Schüßler, *op. cit.*, p. 43-44). Patentă a fost și un răspuns la autoproclamarea lui Napoleon ca împărat al francezilor (18 mai 1804). Așadar Francisc a devenit suveranul a două imperii (ca împărat austriac semna Francisc I, ca împărat german Francisc II). Doi ani mai târziu, Napoleon I a pus capăt existenței Imperiului romano-german. La presiunile sale, a fost creată o Confederație a Rinului, alcătuită inițial din 16 state germane care au declarat cu această ocazie că părăsesc imperiul. Drept urmare, Francisc a renunțat la coroana germană, rămânând doar împărat al Austriei (Dietger Reinhold, *Untergang und Neugestaltung – Deutschland im Spannungsfeld von Revolution und Napoleon*, în "Deutsche Geschichte", vol. VIII, p. 261-265). În timpul Congresului de la Viena (1815), Francisc nu a mai acceptat reînființarea Imperiului romano-german, căci noul Imperiu austriac corespundea în mai mare măsură pretențiilor Dinastiei habsburgice. În schimb a fost înființată, sub conducerea Austriei, Confederația germană. Însă din cele 39 de state componente, doar Imperiul austriac și Regatul Prusiei au fost singurele state cu o guvernare neconstituțională (tratatul confederativ prevedea obligația fiecărui stat membru de a promulga o constituție. În anii 1819-1820 au fost votate constituții în statele germane de sud; în cele din nord abia după revoluția franceză din 1830. În schimb, Curțile imperială și regală de la Viena și Berlin au refuzat cu consecvență să accepte regim constituțional – cf. Manfred Firkens, "Restauration" und Vormärz". *Reaktionäre Fürstenmacht und Liberale Bürgeropposition. 1815-1848*, în "Deutsche Geschichte", vol. IX, p. 23-25 și 32-34). Principala preocupare a Curții de la Viena a fost menținerea vechii ordini, cu ajutorul poliției, a Bisericii Catolice și a școlii (care trebuia să insuflă poporului de rând supunere și atașament față de Dinastie). Astfel, epoca cuprinsă între anii 1815-1848 a intrat în istoria germană și austriacă sub numele de "epoca restaurației" sau absolutistă, cauza fiind teama cancelarului austriac Metternich că regimul constituțional ar putea duce la dezmembrarea monarhiei austriece multinaționale. Situația internațională din epoca restaurației poate fi descrisă prin următoarele cuvinte: "Europa și Austria aparțineau una la cealaltă, fiind aproape identice. Răzmerițe în Germania, în Italia, în Balcani erau echivalente cu o răzmeriță în Austria, deoarece Austria însăși era o bucată de Germanie, o bucată de Italie, o bucată de Balcani. Și fiindcă era o bucată de Europă, legată de aceasta cu mii de fire, orice răzmeriță în Franța, în Spania, în Grecia avea urmări și în Austria; iar orice amenințare a unui cap încoronat constituia o amenințare a ordinii din Austria" (Golo Mann, *Politische Entwicklung Europas und Amerikas. 1815-1871*, în "Propyläen Weltgeschichte", vol. VIII, 1960, p. 389-390)

desființată, la rândul ei, în anul 1802,¹³⁹ când problema învățământului a intrat în atenția directă a *Consiliului de Stat*. Unul dintre membri acestuia, Martin Lorenz, a redactat, în anul 1803, un proiect de lege pentru îmbunătățirea învățământului primar din Austria, aprobat de Francisc I (ca împărat austriac), la 11 august 1805, dar intrat în vigoare abia la 1 aprilie 1806.¹⁴⁰ Titlul noii legi era *Politische Verfassung der deutschen Schulen in den k. auch k.k. deutschen Erbstaaten*. Era un document deosebit de cuprinzător, de peste 350 de pagini.¹⁴¹ A rămas în vigoare în provinciile ereditare până în anul 1869,¹⁴² iar în Țările Coroanei Sf. Ștefan (Ungaria și Transilvania) doar între 1854-1867.¹⁴³

Tipurile de școli și planurile de învățământ

Această importantă lege din anul 1806 a menținut multe din măsurile reformatoare prevăzute în ASO și în circularele emise de Iosif II. Structura organizatorică școlară a fost menținută. Continuau să existe cele trei tipuri de școli – triviale, capitale și normale, la care s-a adăugat și școala reală. **Școlile triviale** erau organizate pentru copiii "acelei clase folositoare de oameni din orașe și de la sate, care-și câștigă existența doar prin încordarea forțelor lor fizice" și prin prelucrarea "producției naturale". Materiile predate în aceste școli erau: religia, cititul, scrisul și socotitul. **Școlile capitale** urmau să fie organizate în patru clase. În clasa a III-a trebuia să se predea catehismul, istoria biblică, explicarea Evangheliilor, caligrafia, ortografia, limba germană și o introducere practică în arta compunerii. Clasa a IV-a urma să fie organizată în doi ani de studiu, în care să se predea desenul, geometria, noțiuni de arhitectură și geografia Imperiului austriac (în primul an), apoi stereometria, istoria naturală, științele naturale, geografia universală și mecanica (în cel de-al doilea an).¹⁴⁴ **Școlile normale** au fost menținute, dar asimilate celor capitale, fiind de aceea numite de lege "școli normale sau capitale model". Ele trebuiau să existe în fiecare capitală de provincie.¹⁴⁵

Deși legea prevedea că toate școlile capitale trebuiau să aibă patru clase, în practică asemenea școli existau doar în capitalele de provincie (ele fiind, de fapt, fostele școli normale, înființate prin ASO). În celelalte orașe mari, precum și în reședințele cercurilor administrative, au fost înființate doar școli capitale cu trei

¹³⁹ Dörte Gernert, *Österreichische Volksschulgesetzgebung...*, p. XXVI.

¹⁴⁰ Helmut Engelbrecht, *Geschichte des österreichischen Bildungswesen*, III, p. 225-226.

¹⁴¹ Legea a fost repărită de Dörte Gernert, *Österreichische Volksschulgesetzgebung...*, p. 71-438. Ea cuprinde două părți: 23 de capitole și apoi 14 instrucțiuni pentru dascăli, directori, inspectorii școlari. Urmează în anexă formularele folosite de organele școlare și planurile de învățământ.

¹⁴² Helmut Engelbrecht, *Geschichte des ...*, p. 226.

¹⁴³ Ottó Vág, *Erziehungspolitische Wechselwirkungen zwischen Österreich und Ungarn. Mit besonderer Rücksicht auf die Entwicklung der Kleinkindererziehung in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, în "Zur Geschichte des österreichischen Bildungswesen. Probleme und Perspektiven der Forschung" (= "Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophische-Historische Klasse. Sitzungsberichte", vol. 587), Viena, 1992, p. 428; Otto Guglia, *op.cit.*, p. 145-146; Pavel Vasici, *Împărțășiri pedagogice*, în "Telegraful Român", V, 1857, p. 53, punctul 14.

¹⁴⁴ *Politische Verfassung der deutschen Schulen...* p. 14-17, reprint la Dörte Gernert, *Österreichische...*, p. 92-95.

¹⁴⁵ *Politische Verfassung der deutschen Schulen...* p. 12, reprint la Dörte Gernert, *Österreichische...*, p. 90.

clase. Absolvenții celei de-a treia clase capitale puteau să se înscrie ori la **gimnaziu** (organizat pe șase ani de studiu, anume patru clase gramaticale și două clase umaniste), după care puteau urma studii universitare, ori la **școala reală**, un liceu tehnic (existente doar la Viena, Praga și Cracovia), cu două-trei clase, necesar pentru cei care doreau să urmeze în final studiile politehnice și economice (comerciale).¹⁴⁶ Materiile predate în școlile reale erau științele comerciale, dreptul comercial, matematică, chimie, contabilitate, limbile franceză, engleză și italiană.¹⁴⁷

Important este faptul că legea școlară austriacă din anul 1806 cuprindea prevederi noi cu privire la școlile de fete. Pentru menținerea moralității, școlile triviale de fete trebuiau separate de cele pentru băieți (iar dacă aceasta nu era posibil, fetele trebuiau să stea în bănci separate). În capitalele de provincii trebuiau înființate "școli de fete pentru stările educate". Aceste măsuri nu puneau însă capăt discriminării fetelor, deoarece acestea erau admise în clasa a III-a a școlilor capitale doar în cazul în care locurile nu erau ocupate cu totul de către băieți.¹⁴⁸

Supravegherea și inspecția școlară

Chiar în preambulul legii din 1806, împăratul declara "învățământul popular drept o necesitate de netăgăduit pentru stat", deziderat care trebuia însă adus în concordanță cu "realitățile epocii".¹⁴⁹ Desigur că monarhul nu putea avea în vedere decât războaiele napoleoniene și ideile revoluției franceze.

Francisc I a considerat că politica de secularizare a învățământului a adus doar dezavantaje. De aceea, cel mai important element nou adus de această lege a fost acela că Biserica a dobândit din nou o influență considerabilă asupra școlilor elementare, în special în ceea ce privește supravegherea procesului de învățământ și inspectarea școlilor. Legea a prevăzut cinci nivele de inspectare și supraveghere, anume parohia, protopopiatul (decanatul bisericesc), dieceza, provincia și Curtea. Cu alte cuvinte, inspecția școlară a fost integrată, în măsura în care a fost posibil, în structura ierarhică a Bisericii Catolice.

La nivel local, controlul școlii a fost încredințat *preotului paroh*, fapt specificat încă din capitolul I: "Supravegherea nemijlocită a fiecărei școli triviale de la țară, precum și a școlii capitale este încredințată parohului local. Acesta este cel mai potrivit pentru aceasta nu doar datorită faptului că religia este o materie de bază în procesul de învățământ, ci și pentru că starea clericală este obligată, prin

¹⁴⁶ Helmut Engelbrecht, *Geschichte des...*, p. 228, 433 (unde este prezentată schema tipurilor de școli existente după emiterea legii din 1806, împreună cu planul de învățământ) și p. 441 (unde este prezentată o schemă a învățământului de toate gradele din provinciile ereditare). Așadar, școala trivială de la sate era instituția școlară care asigura o educație minimală, necesară oricărui supus al Imperiului austriac. Copiii mai bogați de la țară, dacă voiau să continue studiile, trebuiau să se înscrie în clasa a III-a a unei școli capitale dintr-un orașel învecinat.

¹⁴⁷ *Politische Verfassung der deutschen Schulen...* p. 18-19, reprint la Dörte Gernert, *Österreichische...*, p. 96-97.

¹⁴⁸ *Politische Verfassung der deutschen Schulen...* p. 10-11, reprint la Dörte Gernert, *Österreichische...*, p. 88-89.

¹⁴⁹ Dörte Gernert, *Österreichische Volksschulgesetzgebung...*, p. 79.

misiunea ei, să slujească statului (...). Fiecare preot paroh trebuie deci, la fel cum supraveghează și viața religioasă, să supravegheze și activitatea școlară, procedeele metodice, viața dascălului, hărnicia și comportamentul elevilor".¹⁵⁰

Capitolul al XI-lea al legii prevede că relația preotului cu școala trebuia să se desfășoare pe trei planuri. Mai întâi, preotul era cel care predă orele de religie la școală. În al doilea rând, preotul trebuia să fie pentru copii modelul viu al vieții morale. În al treilea rând, preotul era "directorul și supraveghetorul dascălului și al școlii".¹⁵¹

Alături de preot, învățământul elementar din orașe și sate mai era supravegheat și de un funcționar politic, care își desfășura activitatea în numele comunei. Acest *supraveghetor școlar local* era propus primăriei de către judele local, dar cu consimțământul preotului. El primea un decret de investire din partea Oficiului cercual. Legea specifica însă clar că acest "supraveghetor școlar local" era "nu directorul, ci doar observatorul școlii și al dascălului, precum și reprezentantul acestora în fața judecătoriei și a comunei". În competența sa se afla rezolvarea problemelor materiale ale școlii (starea clădirii școlare și asigurarea salarizării dascălului), precum și evidența frecvenței școlare (prin vizitarea bilunară a școlii).¹⁵²

Instanța medie de inspecție școlară a fost încredințată întru totul organelor Bisericii, anume *protopopului sau unui vice-protopop* (în cazul în care cel dintâi nu deținea calificarea pedagogică necesară). În competența acestora se aflau atât problemele de organizare internă a procesului de învățământ, cât și cele privind susținerea materială a școlilor. Tocmai de aceea, funcția de protopop a devenit o dregătorie politică, de stat (fapt pentru care toți protopopii trebuiau să primească, după numirea lor de către Ordinariatul diecezan, un decret de confirmare din partea oficialităților politice). Totodată, toți acești "inspectori școlari districtuali" erau, în virtutea funcției lor, membri ai Consistoriului diecezan. Ei erau obligați să viziteze școlile din protopopiat odată pe an (într-un an în semestrul de iarnă, iar anul următor în semestrul de vară) și să alcătuiască un protocol amănunțit asupra celor văzute, pe care să-l trimită atât Consistoriului, cât și Oficiului cercual (în capitolul XX al legii se specifica faptul că, în timpul inspecțiilor școlare, protopopul sau locțiitorul său trebuia să aibă în vedere următoarele obiective: activitatea catehetului și modul de organizare a orelor de religie; frecvența școlară și pregătirea elevilor; părerea părinților despre școală; situația materială a școlii; activitatea preotului ca director școlar; activitatea "supraveghetorului școlar local"; implicarea autorităților politice locale – primăria și judecătoria- în viața școlară. Prin urmare, în timpul inspecțiilor, protopopii erau datori nu doar să verifice cataloagele și arhiva școlii și să participe la ore deschise, ci și să poarte discuții

¹⁵⁰ *Politische Verfassung der deutschen Schulen...*, p. 2, reprint la Dörte, *Österreichische...*, p. 80. A se vedea și instrucțiunea dată preoților parohi, în anexa legii, la Dörte, *Österreichische...*, p. 299-305.

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 102-105, reprint la Dörte, *Österreichische...*, p. 180-183.

¹⁵² *Politische Verfassung der deutschen Schulen...*, p. 64-66, reprint la Gernert, *Österreichische...*, p. 142-144. A se vedea și Instrucțiunea către "supraveghetorul școlar local" la Gernert, *Österreichische...*, p. 306-311.

private cu locuitorii și cu organele de conducere ale comunei. Așadar, protopopul desfășura în timpul vizitelor școlare și o activitate de poliție politică). Pentru a-și justifica activitatea, inspectorii districtuali erau datori să trimită Consistoriului rapoarte trimestriale.¹⁵³

A treia instanță de inspectare a școlilor a fost din nou împărțită între autoritățile bisericești și cele de stat. *Consistoriul* și *Oficiul cercual* dețineau același rang în conducerea treburilor școlare: Consistoriul în privința procesului de învățământ și a moralității copiilor și a dascălilor, iar Oficiul politic cercual în privința dotării școlilor și a dascălilor, precum și a menținerii în stare bună a clădirilor școlare.¹⁵⁴

Ambele organe aveau câte un referent care se ocupau de problema școlară. Referentul școlar al Consistoriului purta titlul de "inspector suprem diecezan". Lui îi erau subordonate toate școlile de pe teritoriul diecezei (indiferent de confesiunea lor!), iar în protopopiatul din reședința episcopală era totodată inspector districtual. În sfera competenței sale de inspector suprem diecezan intra tot ceea ce privea procesul de învățământ, materiile predate, moralitatea personalului didactic, angajarea acestuia. El era cel care prelucra cele patru rapoarte de activitate anuale ale inspectorilor districtuali, apoi rapoartele inspecțiilor anuale întreprinse de aceștia, precum și tabelele cu situația generală a școlilor din protopopiate. Pe baza acestora, înainta situații generale consistoriului și făcea propuneri pentru îmbunătățirea sistemului de învățământ.¹⁵⁵

Responsabil cu treburile școlare în oficiul cercual era comisarul cercual (funcție instituită, după cum am arătat mai sus, de Iosif II în anul 1785). În sfera de competență a acestuia intrau împărțirea de manuale școlare pentru copiii săraci, încasarea taxelor școlare și a amenzilor plătite de părinții care refuzau să-și trimită copiii la școală, medierea în disputele cu privire la construcția clădirilor școlare și a dotației acestora. Legea specifica faptul că, în anumite condiții, Oficiile cercuale și deci comisarul școlar cercual se puteau implica și în probleme de organizare internă a școlilor (de exemplu, atunci când aflau că în unele școli existau nereguli grave sau când dascăli intrau în conflict cu autoritățile polițienești).¹⁵⁶

Sfera de competență a Consistoriilor în afacerile școlare era însă mai mare. O serie de decizii ale Consistoriilor aveau însă nevoie de confirmarea organelor politice ale provinciei (guberniile): construirea de noi școli; înființarea unei a patra clase într-o școală capitală; numirea învățătorilor de la școlile triviale și cele capitale și reale; numirea inspectorului suprem diecezan și a inspectorilor districtuali; concedierea (ba chiar și pedepsirea) dascălilor; introducerea unor noi manuale școlare. În subordinea nemijlocită a Consistoriilor se aflau cursurile pedagogice de pregătire a personalului didactic.¹⁵⁷

¹⁵³ *Ibidem*, p. 4-6 și 158-173 reprint la Gernert, *Österreichische...*, p. 82-84 și 236-251. A se vedea și lunga instrucțiune către "inspectorii școlari districtuali" la Gernert, *Österreichische...*, p.330-355.

¹⁵⁴ *Ibidem*, p. 6-7, reprint la Gernert, *Österreichische...*, p. 84-85.

¹⁵⁵ Instrucțiunea către inspectorul suprem diecezan la Gernert, *Österreichische...*, p. 356-360.

¹⁵⁶ *Ibidem*, p. 361-368.

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 369-380.

Ultimele două instanțe de inspectare școlară au rămas în totalitate pe seama statului. Consistoriile și Oficiile cercuale erau datorate să trimită anual rapoarte guberniilor din provincii (care constituiau a patra instanță de inspecție). Însă întregul sistem de învățământ se afla în grija Curții, care beneficia, datorită activității instanțelor inferioare, de o privire de ansamblu asupra tuturor școlilor primare din provinciile ereditare ale imperiului.¹⁵⁸

Situația școlilor necatolice din provinciile ereditare

Printr-un decret special din 14 august 1805, împăratul Francisc I a reglementat și situația școlilor acatolice. Toate aceste școli au fost subordonate aceluiași organ de control, ca și școlile catolice (doar problema orelor de Religie se afla sub controlul organelor superioare ale propriei lor Biserici). La fel ca și școlile catolice, la nivelul local, pastorul era directorul școlii parohiale. Orice dispute dintre el și învățător trebuiau însă soluționate de inspectorul districtual (adică de protopopul catolic) care, în vizitele sale anuale, era obligat să includă și școlile protestante (trebuia să participe și la orele de Religie, dar numai pentru a urmări dacă nu cumva catehetul protestant nu aducea prejudicii Edictului de toleranță). Totuși, atunci când inspectau școlile protestante, protopopii catolici trebuiau să fie însoțiți de comisarul școlar cercual. Rezultatele acestor vizite erau de asemenea trimise Consistoriului diecezei catolice. Însă în cazul în care descoperea abateri și nereguli grave, era dator să se adreseze mai întâi guberniului provinciei, care lua apoi măsurile necesare.¹⁵⁹

*

Din cele prezentate mai sus, reiese clar cum statul a integrat sistemul de învățământ primar în structura organizatorică și ierarhică a Bisericii Catolice. Legea motiva acest lucru prin faptul că religia constituia materia de bază în școlile primare și că preoțimea era cea mai în măsură să se implice în educarea poporului. Dar după cum arată istoricul austriac Helmut Engelbrecht, aceste motive invocate le ascundeau pe cele reale. Curtea spera ca, în noua școală organizată de Biserică, tineretul să deprindă o viață morală, în supunere și loialitate față de autorități. Cu alte cuvinte, prin folosirea clerului (care putea într-adevăr să exercite un control mult mai eficient al dascălilor), se spera îndepărtarea tineretului de ideile revoluționare, foarte prezente în epocă.

Pe de altă parte, statul a împins o mare responsabilitate pe umerii clerului. Acesta trebuia să ducă la îndeplinire un program educațional pe care-l începuse statul, dar pe care acesta nu a fost capabil să-l implementeze (în pofida folosirii mai multor mijloace coercitive) – anume alfabetizarea marii majorități a populației. În al treilea rând, prin folosirea clerului, statul a aflat mijlocul de a economisi sume substanțiale și de a ușura în acest fel bugetul său sărăcit.¹⁶⁰

¹⁵⁸ *Politische Verfassung der deutschen Schulen...*, p. 7-9, reprint la Gernert, *Österreichische...*, p. 85-87.

¹⁵⁹ Conținutul decretului din 14 august 1805 este cuprins în instrucția către consistoriile catolice, la Gernert, *Österreichische...*, p. 378-380.

¹⁶⁰ Helmut Engelbrecht, *Geschichte des ...*, p. 226.

Punerea în practică a legii din 1806

În deceniile care s-au scurs de la emiterea *Constituției politice a școlilor germane* și până la Revoluția din 1848 nu s-au înregistrat modificări esențiale în organizarea învățământului primar din provinciile apusene ale monarhiei habsburgice. Evident, legea reglementa în detaliu organizarea vieții școlare. Dar țelurile ei ambițioase puteau fi atinse doar cu condiția ca organele bisericești de inspecție să-și îndeplinească datoria cum se cuvenea.

Istoricul austriac Helmut Engelbrecht susține că inspectorii protopopești și-au făcut pe cât a fost posibil datoria și că, prin urmare, decizia de a readuce a învățământul în responsabilitatea Bisericii s-a dovedit în cele din urmă a fi corectă. În desfășurarea activității lor, inspectorii școlari protopopești au urmărit în special două țeluri: mai întâi îmbunătățirea situației materiale a școlilor, iar apoi sanarea vieții morale a învățătorilor și elevilor (și atingerea, în acest fel, a unui nivel superior de civilizație în viața cotidiană).

Datorită angajării clerului, arată Engelbrecht, **frecvența școlară** s-a îmbunătățit considerabil, iar rata analfabetismului a scăzut. În anul 1820, 88,3% din copiii din provincia Salzburg frecventau cele 147 școli triviale, patru școli de fete și o școală capitală. Între 1829-1847, frecvența școlară a crescut cu 23% în provincia Vorarlberg, 23% în Stiria, 20% în Carintia, 6% în Austria Inferioară, 5,2% în Salzburg, 2,7% în Austria Superioară, în timp ce în Tirol frecvența a scăzut cu 7,9%. Totuși rezultatele au rămas sub așteptări.¹⁶¹ După cum arată Engelbrecht, multe din rapoartele inspectorilor protopopești conțineau cifre umflate, deoarece îi cuprindeau în lista celor care frecventau școala și pe copiii care mergeau chiar și numai o săptămână într-un an la cursuri, având într-un an până la 100 de absențe.¹⁶²

Pentru îmbunătățirea situației școlare, împăratul Francisc I a decretat, în 1816, ca în fiecare comună să fie organizate așa-numite **școli de repetiție**, câte două ore în zilele de sâmbătă și duminică după amiază și la care trebuiau să participe toți tinerii până la vârsta de 15 ani. Cursurile nu trebuiau să cuprindă doar recapitularea celor învățate în anii de școală, ci să-i pregătească pe tineri pentru "îndatoririle cetățenești". Aceste cursuri de repetiție intrau în îndatorirea de serviciu a învățătorilor, nefiind deci plătite separat. Nici nu este de mirare că în multe localități nu au fost deloc organizate. Chiar și tinerii le-au privit cu ostilitate, întrucât le răpea din timpul liber. Astfel, în Viena, doar aproximativ jumătate dintre tineri frecventau cele 64 școli de repetiție.¹⁶³

În **provinciile negermane** din jumătatea apuseană a monarhiei, rezultatele nu au fost la nivelul celor din Austria. Istoricii consideră că aceasta s-a datorat în special caracterului reacționar al legii,¹⁶⁴ care a favorizat restaurația catolică și

¹⁶¹ *Ibidem*, p. 229 și nota 79 de la p. 376.

¹⁶² *Ibidem*, p. 236.

¹⁶³ *Ibidem*, III, p. 237-238 și nota 88 de la p. 377.

¹⁶⁴ Dörte Gernert consideră că legea din 1806 a fost rezultatul unei politici reacționare, aceasta reieșind foarte clar din comparația prevederilor ei cu cele ale legilor emise de Maria Tereza și Iosif II (Gernert, *Österreichische Volksschulgesetzgebung...*, p. XXVIII).

elementul german-austriac.¹⁶⁵ În Cehia, unde, după cum s-a văzut mai sus, ASO a dus la o îmbunătățire considerabilă a învățământului elementar (frecvența școlară în Moravia și Boemia fiind peste media din provinciile austriece), legea din 1806 a dus la regres: "Influența Bisericii și alianța sa cu conservatorismul politic a dus la regresul obligativității frecvenței școlare, la rămânerea în urmă în ceea ce privește conținutul materiilor predate, la îngreunarea pătrunderii literaturii europene, la urmărirea gândirii progresiste, precum și la accentuarea germanizării. Biserica a conlucrat continuu cu puterile conservative din societate și și-a menținut astfel controlul asupra școlilor elementare. Ea a încercat să diminueze frecvența școlară și a pus stavilă profesionalizării învățătorilor și emancipării lor de sub tutela parohului".¹⁶⁶ Sub politica de germanizare au avut de suferit și slovenii (într-o măsură mai mare cei din sudul provinciei Stiria). Pe teritoriul actualei Republici Slovenia (unde se aflau la începutul secolului al XIX-lea provinciile Craina, Gorizia și Stiria de sud), aproximativ două treimi din copii nu frecventau școala înainte de 1848.¹⁶⁷

O mare problemă de care se lovea punerea în practică a prevederilor legii școlare austriece din anul 1806 era lipsa fondurilor, mai ales după marea criză economică și inflaționistă din anul 1811. Tocmai de aceea, deși a existat o preocupare constantă a autorităților politice și bisericești pentru **asigurarea salariilor dascălilor** prevăzut de lege, nu s-a putut face mai nimic în acest sens. Un decret imperial din anul 1816 cerea comunelor să-i plătească pe dascăli în mod corespunzător. Drept urmare, salariile primite de învățători au variat de la o localitate la alta. Această situație a încercat să fie remediată prin emiterea mai multor circulare imperiale, dar care nu au putut fi aplicate, datorită lipsei de fonduri. O ultimă încercare nereușită de uniformizare a salariilor dascălilor a fost făcută în anul 1847 de către cancelarul Austriei. Împăratul Ferdinand a amânat însă discutarea problemei, pentru o perioadă mai favorabilă.¹⁶⁸

Un anumit progres a fost înregistrat în privința profesionalizării dascălilor. Guberniul provincial din Austria Inferioară a decis în 1814 că era necesar să se înființeze **seminarii pedagogice**, așa-numitele *preparandii*. Doi ani mai târziu, consistoriile diecezelor de Viena și St. Pölten au redactat și înaintat Guberniului planurile detaliate pentru înființarea acestor noi institute de învățământ. Din lipsă

¹⁶⁵ Chiar și un istoric austriac din a doua jumătate a secolului al XIX-lea nu putea privi decât critic perioada în care învățământul a fost organizat după principiile *Constituției politice a școlilor germane*: "Atunci a devenit o obișnuință ca oricine susținea un proiect ceva mai progresist să fie proscris prin cuvinte precum *revoluționar*, *anti-bisericesc* (și îndeosebi *protestant*) și *anti-austriac* (cuvântul cel mai des folosit era *prusac*)" (Adolf Ficker, *Bericht über österreichisches Unterrichtswesen. Aus Anlaß der Weltausstellung 1873*, partea I, Viena, 1873, p. 131, apud Karl-Ernst Jeismann, *Bildungsbewegungen und Bildungspolitik seit der Mitte des 18. Jahrhunderts im Reich und im Deutschen Bund. Wechselwirkungen, Übereinstimmungen und Abweichungen zwischen den deutschen Staaten*, în "Zur Geschichte des österreichischen Bildungswesen", Viena, 1992, p. 420.

¹⁶⁶ Dagmar Čapková, *Einige ökonomische, soziale und ideologische Probleme der Bildung und Erziehung in den Tschechischen Ländern im Zeitabschnitt von 1620 bis 1918, auch unter Bezugnahme auf das Werk J. A. Komenskýs*, în "Zur Geschichte des österreichischen Bildungswesen", Viena, 1992, p. 352-353.

¹⁶⁷ Jože Ciperle, *Slowenischer Raum im Einflußbereich des österreichischen Bildungswesens*, în "Zur Geschichte des österreichischen Bildungswesen", Viena, 1992, p. 383.

¹⁶⁸ Helmut Engelbrecht, *Geschichte des österreichischen Bildungswesen*, III, p. 235-236.

de fonduri, nu s-a ajuns la o reglementare unitară în toate provinciile nici a acestei probleme, astfel că durata studiilor pedagogice a variat de la o dieceză la alta (fiind între trei și șase luni, doar la Linz, în Austria Superioară durata a fost de zece luni). Totuși, dascălii au dobândit sentimentul că aparțineau unei clase sociale distincte. În anul 1842 a văzut lumina tiparului cea dintâi revistă pedagogică din monarhia austriacă (cu apariție săptămânală). Iar la 27 februarie 1848 a fost întemeiată "Asociația pedagogilor austrieci".¹⁶⁹

Caracterizarea învățământului austriac în *Lexiconul politic din 1848*

Așadar, privită în ansamblu, prima jumătate a secolului al XIX-lea poate fi considerată o epocă de progres în istoria învățământului austriac. Totuși, în comparație cu celelalte state din Europa centrală și de vest, sistemul școlar din Austria s-a aflat într-o situație mult inferioară. Un *Lexicon de științe politice și juridice*, apărut în anul 1848 la Altona (Hamburg), considera drept cauză principală pentru această rămânere în urmă a Austriei, politica reacționară, absolutistă a Curții și a autorităților centrale vieneze, politică ce avea drept motto cuvintele împăratului Franz: "Mie nu-mi trebuie supuși învățați, ci supuși buni!"

Astfel, pe de o parte rețeaua școlară era destul de densă în toate provinciile supuse direct *Cancelariei aulice unite*¹⁷⁰ unde existau, în anul 1838, 13.592 de

¹⁶⁹ *Ibidem*, III, p. 232 și 243.

¹⁷⁰ Conform unei enciclopedii tipărită în anul 1819, Imperiul austriac era alcătuit din următoarele mari regiuni: 1) Provinciile germane (Austria Inferioară/Superioară, Stîria, Carintia și Craina, Tirol cu Vorarlberg, Salzburg); 2) Provinciile cehe (Regatul Boemiei, Marcgrafiatul Moraviei, Silezia austriacă); 3) Regatul Galiției (cu Bucovina și cu regiunea Tamopol); 4) Regatul Ungariei (cu Slavonia și Croația); 5) Marele Principat al Transilvaniei (alcătuit din următoarele trei teritorii: comitatele nobiliare, scaunele secuiești și scaunele și districtele săsești); 6) Regatul Dalmatiei (cu regiunile Ragusa și Cattaro); 7) Regatul lombardo-venețian și 8) Țările graniței militare, anume Generalatul Karlstadt și Varadin, Granița bănățeană, Granița slavonă, Generalatul Banatului ungurean, Granița ardeleană (*Conversations-Lexicon oder encyclopädisches Handwörterbuch für gebildete Stände*, Stuttgart, 1819, vol. VII, p. 169). Pentru aceste teritorii existau, conform lexiconului de științe politice tipărit în anul 1848, următoarele instituții centrale superioare: 1) **Conferința de Stat (Staatsconferenz)**, alcătuită din patru membri (arhiducele Ludwig; moștenitorul Tronului, arhiducele Franz Karl, ministrul de Externe, Franz principe de Metternich; ministrul de Interne, comitele Collowrat). Acest organism "avea în mână practic toată puterea monarhiei", membrii lui fiind numiți direct de către împărat; 2) **Consiliul de stat și conferențial (Staats- und Konferenzrath)**, un organism de control, dar nu și cu competențe administrative, structurat pe patru secțiuni (Afaceri interne, Finanțe, Justiție și Armată); 3) **Cancelaria aulică secretă de stat (Geheime Haus, Hof, und Staatskanzlei)**, instanța administrativă supremă, un fel de cabinet al primului ministru, structurat pe două secțiuni (de Externe și de Interne), ambele sub conducerea directă a cancelarului. În subordinea acestor organisme centrale superioare se aflau, tot la Viena, așa-numitele "instituții administrative centrale inferioare". Ele se aflau sub controlul direct al împăratului și erau în număr de zece: una pentru întregul teritoriu al monarhiei (**Consiliul aulic de război - Hofkriegsrat**), apoi două doar pentru Ungaria și Transilvania și șapte pentru toate celelalte provincii ale imperiului. Cele două instituții centrale pentru Ungaria și Transilvania erau: **Cancelaria aulică ungară** și **Cancelaria aulică transilvană** (cele două instituții ocupau două clădiri vecine din Viena, azi ambele sedii ale Ambasadei Ungariei în capitala Austriei). Fiecare din cele două instituții aveau în subordinea lor alte două organe de administrație politică (anume **Consiliul locumtenențial regal ungar**, condus de palatin, respectiv **Guberniul ardelean**, condus de guvernator) și două instituții de administrație financiară (**Camera aulică ungară**, respectiv **Tezaurariatul ardelean**). Unitățile administrativ-teritoriale din Ungaria erau cele 52 de comitate, iar în Transilvania erau teritoriile celor trei națiuni politice. Instituția de administrație politică supremă pentru toate celelalte țări ale Imperiului austriac era **Cancelaria aulică unită**, în subordinea căreia se aflau 12

parohii și 16.901 școli populare (deci exista un număr foarte mare de filii cu propriul local școlar). Dintre toate aceste școli, doar 306 erau acatolice (și dintre acestea 58 erau evreiești). După limba de predare existau în provinciile menționate 5755 școli germane (dintre care 90 în Galiția), 5881 școli italiene, 4208 școli slave (1696 în Boemia, 1145 în Moravia și 1364 în Galiția), precum și 1057 de școli cu mai multe limbi de predare.

Pe de altă parte, din cei 2,5 milioane de copii de vârstă școlară, frecventau aceste școli doar 1,5 milioane. Deosebirea între diferitele provincii erau destul de mari. Dacă în Austria propriu-zisă frecvența era de aproape 100%, în Lombardia era cu puțin peste 50%, în Venetia de aproximativ 25%, în Slovenia de sud (provincia Craina) de 33%, în Dalmația de 20%, în regiunile de coastă (Istria) de 10%, iar în Galiția de aproximativ 15%.¹⁷¹

Însă adevărata problemă a învățământului austriac, considera lexiconul citat, nu era frecvența școlară, ci metodele pedagogice mult depășite. Întregul proces de învățământ era caracterizat de "un formalism și schematism sec [...]. Totul se limitează la simpla învățare pe de rost, înlăturându-se tot ce ar putea stimula o activitate creatoare [...]. În loc de scris și citit, elevul este obligat, în spiritul obscurantist al iezuiților, să învețe pe dinafară catehismul urât de toată lumea. În școlile populare stăpânește un mecanism ucigător de spirit".¹⁷²

gubernii provinciale (conduse de guvernatori, în provinciile austriece, în Galiția, Moravia și Dalmația; de comitele suprem, în Boemia; precum și de vicerege, în Regatul lombardo-venețian). Unitățile administrativ-teritoriale inferioare în aceste țări nemaghiare erau 85 de cercuri (în Austria, Cehia și Galiția) și 17 provincii (în Italia). Administrația financiară din toate aceste provincii nemaghiare era condusă de o instituție independentă (deci nesubordonată *Cancelariei aulice unite*), anume **Camera aulică pentru monede și minerit** (*Hofkammer für Münz und Bergwesen*). Tot pentru provinciile din Austria, Cehia, Galiția, Italia și Dalmația mai existau următoarele instituții centrale distincte: **Comisia aulică de studii** (*Studienhofcommissio*), **Institutul aulic de poliție** (*Polizeihofstelle*), **Institutul aulic de cenzură** (*Censurhofstelle*), și **Comisia aulică de justiție** (*Allgemeine Hofkommission in Justizsachen*). Toate aceste domenii de administrație (școlară, polițienească, judecătorească și de cenzură) se aflau în Ungaria și Transilvania în competența celor două Cancelarii aulice (ungară și transilvană). Important este de menționat faptul că provinciile din Austria, Cehia, Galiția, Italia și Dalmația dispuneau de aceeași organizare judecătorească, precum și de aceeași legislație (anume Codul Civil austriac, din 1812 și Codul Penal din 1803), în timp ce în Ungaria și Transilvania sistemul legislativ era diferit, în Ardeal, fiecare din cele trei națiuni politice menținându-și propriul sistem juridic (*Das Staats-Lexikon. Encyklopädie der sämtlichen Staatswissenschaften für alle Stände* (Hrsg. Carl von Rotteck, Carl Welcker), Altona, 1848, vol. X, p. 334-335 (articolul *Oesterreich*) și 408-409 (articolul *Oesterreichische Gerichtsverfassung*).

¹⁷¹ *Das Staats-Lexikon*, vol. X, p. 320.

¹⁷² *Das Staats-Lexikon*, vol. X, p. 322 și 355. La fel stătuseră lucrurile și cu 60 de ani în urmă, căci, în 1782, Fr. J. Sulzer descria în modul următor sistemul de învățământ de la Universitatea din Viena: "Despotismul nu poate conviețui cu științele. Din acest motiv se și gândește (în Universitatea din Viena- n.n.) după norme prescrise sau după cum poruncește directorul sau după cum gândește el sau, mai degrabă, cum pare că gândește. A merge mai departe e periculos. În acest fel, dascălul austriac devine o mașină trasă de o sarmă, o mașină care nu gândește pentru sine, care nu are voie să gândească; de aceea și sunt universitățile noastre, luate în totalitate, cele mai neînsemnate din întreaga Germanie (...) Un om din oricare domeniu științific poate fi la Înalta Școală de la Viena un profesor de neprețuit, deoarece abia poate fi folositor într-o altă școală" (*F. J. S. Altes und Neues oder dessen litteralische Reise durch Siebenbürgen, den Temeswarer Banat, Ungarn, Oesterreich, Bayern, Schwaben, Schweiz und Elsaß* ["Chestiuni vechi și noi ale lui F. J. S. sau călătoria literară a acestuia prin Transilvania, Banatul Temișan, Ungaria, Austria, Bavaria, Suabia, Elveția și Alsacia"], s.l., 1782, p. 102 și 107).

"Caracteristică pentru școala austriacă este educația care trebuie acordată fiecărei persoane în funcție de starea sa socială, astfel că cei săraci dobândesc în școală doar strictul necesar pentru a putea supraviețui în starea lor economică precară. Din această cauză, în Austria există cea mai mare rețineră (în comparație cu oricare alt stat german) în a se acorda burse de studii pentru săraci, căci mai mult se vrea în Austria ca numeroase talente să rămână nedevelopate, decât să apară, în urma educației școlare, pretenții prea mari, care ori nu pot, ori nu se vor a fi satisfăcute. În limitele acestui cadru, Statul oferă învățământul *său*, care să corespundă cu exigențele și părerile sale privitoare la modul în care trebuie educat un supus ascultător, mulțumit și folositor în domeniul său de activitate. Pentru aceasta folosește și mijloace coercitive indirecte, deoarece pentru ocuparea oricărei funcții cere absolvirea doar a unei școli din interiorul imperiului, adică dobândirea unei educații austriece. Pe aceste considerente, nimeni nu are voie nici măcar să se căsătorească, dacă nu poate dovedi că a absolvit cursul școlar obligatoriu (cel puțin în acest domeniu se acordă dispense în acele regiuni în care nu există școli suficiente, precum în Galiția, Boemia și Moravia)".¹⁷³

Cu un astfel de sistem educațional, nici nu era de mirare că, din punct de vedere al civilizației, Austria se afla cu mult în urma vecinilor ei din Europa centrală și de vest. Engelbrecht a arătat că unul din scopurile instituirii obligativității școlare a fost atingerea unui nivel superior de civilizație. Însă cu un astfel de învățământ formalist, rezultatele nu puteau fi la înălțimea așteptărilor. Ele erau caracterizate de Lexiconul amintit drept catastrofale. Mortalitatea infantilă, de exemplu, era mult mai mare în provinciile considerate "civilizate" (Austria, Italia, Boemia) decât în cele rămase în urmă (Dalmația și Transilvania), ceea ce demonstrează că în regiunile cu o bună organizare școlară exista "fie o depravare fizică a populației, fie lipsa de îngrijire pentru copii, ceea ce, în sine, ne duce cu gândul tot la o înaintată demoralizare a populației".¹⁷⁴ Rata criminalității în Austria era una dintre cele mai înalte din Europa. Astfel, în timp ce populația Austriei a crescut între anii 1822-1842 cu 16,1%, criminalitatea a crescut cu 43,1%. În timp ce, în Franța, cu o populație de 35 milioane, au existat între anii 1840-1844 24.643 de cazuri de furt, în Austria, cu cei 21 milioane de locuitori ai provinciilor sale apusene (deci excluzând Ungaria și Transilvania) au existat în aceeași ani 21.546 astfel de cazuri. În ceea ce privește încălcările grave ale legii, acestea au crescut în Austria, în 20 de ani cu 52,3%.¹⁷⁵

Mai interesante sunt însă statisticile privitoare la copiii "din flori", născuți în diferitele provincii ale monarhiei austriece. Între anii 1828-1835 a existat o naștere ilegală la următorul număr de nașteri legitime: 4,7 (în Austria Inferioară), 5,7 (în Austria Superioară), 4,6 (în Stiria), 5,9 (în Carintia și Craina), 19,1 (în Istria), 20,2 (Tirol), 7,6 (în Boemia), 9 (în Moravia și Silezia austriacă), 15 (în Galiția), 28,5 (în Dalmația), 26,1 (în Lombardia), 32,3 (în Veneția). Situația în centrele urbane era mai dezastruoasă, căci în 1834, față de 10 nașteri ilegite au existat următorul

¹⁷³ *Das Staats-Lexikon*, vol. X, p. 322-323.

¹⁷⁴ *Ibidem*, p. 344.

¹⁷⁵ *Ibidem*, p. 360.

număr de nașteri legitime: 12 (Viena), 19 (Linz), 6 (Graz), 23 (Ljubljana), 22 (Triest și Innsbruck), 15 (Praga), 13 (Brno), 14 (Lvov), 27 (Zara), 28 (Milano) și 63 (Veneția).¹⁷⁶ Situația nu s-a îmbunătățit nici în 1841, an în care, în orașul Viena s-au născut 8941 copii legitimi și 7741 copii din flori, la Praga 2532, respectiv 2368, iar la Graz 825, respectiv 1560. În toate provinciile austriece s-au născut, în 1841, 41.463 copii legitimi și 12.794 copii nelegitimi (rata fiind aproximativ 3:1). Despre Ungaria și Transilvania nu existau date precise.¹⁷⁷

Desigur că starea deficitară a sistemului de învățământ era vinovată în mare măsură pentru această situație dezastruoasă a moralității populației. Birocrația și formalismul austriac au mers atât de departe, încât au legat încheierea căsătoriei de absolvirea școlii triviale. Nici un preot nu avea voie să încheie o căsătorie dacă mirii nu prezentau atestatul școlar (și dacă nu era convins că mirele avea o situație materială corespunzătoare). Fiind Biserica integrată atât de strâns în administrația statului, preoții catolici au devenit funcționari, ba chiar ofițeri de poliție, iar în final s-a ajuns la o stare generală de demoralizare a populației, cu numeroase legături de concubinaj și cu copii nelegitimi. Conform *Lexiconului* citat, situația fusese la sfârșitul secolului al XVIII-lea și mai gravă, deoarece atunci cea mai mare parte a copiilor din flori erau uciși de părinți după naștere (pentru a pune capăt acestei practici, Iosif II a înființat în fiecare provincie austriacă orfelinate, statul cheltuind pentru susținerea acestora importanta sumă de un milion fl. anual).¹⁷⁸

Chiar în anul izbucnirii revoluției de la 1848, *Lexiconul* politic considera că Austria se afla în pragul revoluției comuniste ideale, căci laxitatea vieții morale dusesse practic deja la disoluția familiei și la periclitarea proprietății private.¹⁷⁹ Singura soluție care se întrevedea era reformarea vieții politice. Însă, în sistemul politic absolutist austriac, în care orice exprimare politică diferită era considerată o gravă încălcare a legii, deputații din Dietele diferitelor provincii ale monarhiei s-au limitat să ceară doar reformarea sistemului școlar. Drept urmare, în Boemia, Austria Inferioară, Moravia și Stiria au fost alcătuite, în 1847, comisii dietale cu menirea de a înainta propuneri de reformă școlară.¹⁸⁰ Revoluția a izbucnit într-adevăr. Însă despre soluțiile care au fost găsite de autorități, ca urmare a mișcărilor revoluționare, mă voi ocupa în detaliu în partea a doua a acestei lucrări.

¹⁷⁶ *Ibidem*, p. 292.

¹⁷⁷ *Ibidem*, p. 358.

¹⁷⁸ *Ibidem*, p. 292-293.

¹⁷⁹ *Ibidem*, p. 360.

¹⁸⁰ *Ibidem*, p. 355.

1.1.7. Legislația școlară din Ungaria între anii 1790-1848. Directoratele școlare ortodoxe

În tot acest timp, sistemul școlar din Ungaria a evoluat în anumite privințe diferit față de cel din Austria. Cu o anumită tentă de ironie, Lexiconul mai sus citat considera că, dată fiind situația atât de catastrofală a sistemului de învățământ austriac, nici nu este de mirare că Partidul Liberal din Ungaria, adept al dezvoltării naționale independente, s-a opus aplicării în această țară a sistemului școlar austriac, chiar dacă acesta nu avea altă urmare decât afirmarea "dreptului la neștiință"!¹⁸¹

Într-adevăr, după cum se va vedea în continuare, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, în centrul discuției cu privire la modul de organizare a învățământului din Ungaria s-a aflat problema națională. Începând cu Dieta reformatoare din 1790,¹⁸² ca o reacție împotriva măsurilor centraliste ale lui Iosif II, conducătorii politici ai Ungariei au fost preocupați de promovarea unui sistem de învățământ cu un pronunțat caracter național-maghiar și care avea menirea de a sprijini tendințele secesioniste ale Ungariei în cadrul Imperiului austriac.

Conceptul de «Educatio nationalis» la Dieta ungară din 1790/91 de la Bratislava.

Dieta din anii 1790-1791 a pus bazele unui amplu program de reforme constituționale și sociale.¹⁸³ Mulți deputați doreau să aducă vechea constituție a

¹⁸¹ *Ibidem*, p. 323.

¹⁸² În momentul morții sale, Iosif II nu se mai bucura de nici un sprijin în rândurile națiunii nobiliare maghiare. Unii conducători ai nobililor intenționau chiar să invite dinastiile din Prusia sau din Anglia pe tronul Ungariei. Opoziția mării nobilimi maghiare era susținută și de mica nobilime comitatensă. Noul împărat Leopold II a fost astfel nevoit să ajungă cu nobilimea maghiară la un compromis, care a stat la baza vieții politice din Ungaria pentru cel puțin o generație. Acest compromis prevedea retragerea măsurilor absolutismului luminat la *status quo*-ul epocii preiozefine și reafirmarea dominației nobilime în afacerile interne ale Ungariei (George Barany, *Hoping against Hope...*, p. 327-328). Drept urmare, după urcarea sa pe tron, Leopold II a convocat o Dietă maghiară, în care s-a încoronat în mod festiv, depunând și un jurământ de loialitate față de legile ungare. Dieta din 1790 a avut din acest motiv o foarte mare importanță. AL 3/1790 stabilea obligativitatea pentru toți monarhii habsburgi să se încoroneze ca regi ai Ungariei în decurs de șase luni de la urcarea lor pe tronul german. S-a interzis ca *Sfânta Coroană ungară* să fie scoasă din Ungaria (ea trebuind, cf. AL 6:1790, să fie păstrată în Buda). Prin AL 10/1790, Ungaria a fost declarată din nou un regat liber, independent, nesupus nici unui alt regat, ci având propria existență și constituție ("Hungaria nihilominus cum partibus adnexis sit regnum liberum et relate ad totam regiminis formam – huc intellectis quibusvis dicasteriis suis – independens, id est nulli alteri regno aut populo obnoxium, sed propriam habens consistentiam et constitutionem"). Cu celelalte "provinciile ereditare" ale monarhiei se afla doar într-o uniune personală. Puterea executivă și legislativă a fost împărțită între suveran și Dietă. Împăratul a trebuit să promită să nu mai conducă Ungaria prin patente imperiale, ci doar prin legi votate de dietă (AL 12/1790), care trebuia convocată la fiecare trei ani odată (AL 13/1790). Dieta din 1790 a decretat și libertatea pentru protestanți și ortodocși (AL 26 și 27), prevederile fiind chiar mai liberale decât cele cuprinse în Edictul de toleranță din 1781. Ca semn al împăcării dintre monarh și națiunea nobiliară maghiară sa decis alegerea ca palatin a unui arhiduce din dinastia habsburgică, anume Alexander Leopold (1790-1795), urmat de arhiducele Iosif (1795-1847) (Anton Radvánszky, *op. cit.*, p. 89-91 și 94).

¹⁸³ În deceniile anterioare afluaseră un larg răsunet în Ungaria ideile iluminismului francez, în special cele despre necesitatea despărțirii puterilor în stat (promovate de Montesquieu, în lucrarea *Espirit de Lois*),

Ungariei în concordanță cu noile idei politice, adică să o adapteze la cerințele democratice ale epocii. Ei erau conștienți că nu puteau realiza aceasta doar în cele câteva luni de dezbateri. De aceea au decis instituirea unor comisii dietale care urmau să-și desfășoare activitatea și după încheierea lucrărilor Dietei. Una dintre aceste comisii a avut ca obiect sistemul de învățământ (*Deputatio regnicolaris in litteralibus*).¹⁸⁴ Se considera că legea *Ratio educationis* nu mai corespundea cerințelor societății ungare. Din acest motiv Comisia dietală s-a întrunit în 43 de ședințe, în perioada august 1791-februarie 1793. Rezultatul a fost redactarea unui nou document: *Projectum Articuli de systemate generalium principiorum nationalis educationis*. După cum reiese chiar din titlu, acest proiect promova principii noi – *Principia Nationalis Educationis*. Conform lui Moritz Csáky, conceptul de *educatio nationalis* nu trebuie înțeles în sensul ideologiei naționaliste din secolul al XIX-lea, căci membrii Dietei din anul 1790 nu ajunseseră atât de departe. Ei doreau doar egalitatea de șanse a tuturor locuitorilor Ungariei: "Natura și scopul educației naționale se află în aceea că toți locuitorii țării, indiferent de clasă, naționalitatea și religia lor, să dobândească aceeași educație morală și fizică", se declara în proiect. Tocmai de aceea, comisia a cerut gratuitatea învățământului și a propus editarea unui manual de religie care să poată fi acceptat de toate confesiunile.¹⁸⁵ Conform unui alt istoric însă, Ludwig von Gogolak, deputații Dietei din 1790 (sau cel puțin o parte din ei) au știut foarte bine care le erau intențiile – promovarea cu orice preț a limbii maghiare în viața politică a Ungariei, precum și în sistemul de învățământ, astfel că bazele naționalismului maghiar, care va duce în cele din urmă la dezintegrarea Ungariei istorice, în 1918, au fost puse la Dieta din 1790.¹⁸⁶

Proiectul de promovare a învățământului interconfesional, propus de comisia dietală din anii 1791-1793, nu a putut fi pus în practică. Prin AL 26/1790 Dieta a acordat libertate pentru protestanți, iar autonomia bisericească a acestora s-a

precum și cea a *Contractului social* (promovată de Rousseau). Este de înțeles faptul că ideologiile națiunii nobiliare ungare au preluat aceste idei în lupta lor împotriva absolutismului habsburgic, afirmând că "Ungaria este o țară liberă, care a predat guvernarea regelui său, în anumite condiții; însă în cazul în care suveranul nu îndeplinește aceste condiții, atunci el anulează contractul și eliberează națiunea de îndatorirea de a se supune" (Citatul aparține juristului maghiar Berzeviczy Gergely, și datează din anul 1789 - cf. Moritz Csáky, *Von der Aufklärung zum Liberalismus*, p. 68).

¹⁸⁴ Diferitele comisii dietale vizau reformarea dreptului de stat și a administrației (*Deputatio regnicolaris in politico-publicis*), a finanțelor (*Deputatio regnicolaris in contributionalibus et commissariaticis*), a economiei (*Deputatio regnicolaris in commercialibus*), a problemei urbariale (*Deputatio in Urbarialibus*), a justiției (*Deputatio regnicolaris in iudicialibus*), a educației și instrucțiunii publice (*Deputatio regnicolaris in litteralibus*), a problemelor confesionale (*Deputatio regnicolaris in ecclesiasticis et fundationalibus*) și a altor probleme și postulate actuale (*Deputatio regnicolaris pro postulatis et gravaminibus*). Proiectele acestor comisii dietale nu au corespuns cu cerințele Curții de la Viena (și aceasta nu datorită radicalismului lor liberal, căci promovau egalitatea socială, emanciparea țăranimii și înlăturarea prerogativelor nobiliare, ci datorită faptului că accentuau caracterul național-maghiar al Regatului Ungariei), astfel că nu au fost puse în practică. Ele s-au aflat însă la baza programelor reformatoare liberale ale Dietelor convocate între anii 1825-1847, fiind într-adevăr publicate din ordinul Dietei din 1825 (Moritz Csáky, *Von der Aufklärung zum Liberalismus*, p. 71-73).

¹⁸⁵ Idem, *Von der Aufklärung zum Liberalismus...*, p. 183-185.

¹⁸⁶ Ludwig Gogolak, *Zum Problem der Assimilation...*, p. 11.

răsfrânt și asupra instituțiilor lor școlare.¹⁸⁷ La rândul lor, ortodocșii au primit libertate prin AL 27/1790.¹⁸⁸ Drept urmare, și învățământul ortodox s-a putut bucura de autonomie, chiar dacă într-o măsură mai mică decât cel protestant.

¹⁸⁷ Vörös Karoly, *Die zwei Ratio Educationis Verordnungen...*, p. 238. Prin AL 26/1790, credincioșii celor două confesiuni protestante au dobândit deplina libertate de cult, dreptul de a se constitui în comunități, de a construi biserici (cu sau fără turn), școli, de a amenaja cimitire în orice localitate din Ungaria propriu-zisă, bucurându-se de toate drepturile cetățenești (aceste prevederi nu se aplicau însă în Dalmația, Croația și Slavonia). Comunitățile protestante se bucurau de autonomie administrativă, dar cu păstrarea dreptului suveranului de supremă inspecție (*ius supremae inspectionis*). Așadar, puteau organiza sinoade, canoanele votate trebuind însă supuse aprobării regelui. Totodată, protestanții au dobândit dreptul de a-și organiza în mod autonom sistemul educațional (aprobarea din partea Curții trebuia cerută doar în cazul înființării școlilor superioare), de a înființa fonduri religioase și școlare intangibile. Totuși, AL 26 cuprindea și unele prevederi dezavantajoase pentru protestanți. Toate căsătoriile mixte (între un catolic și un protestant) trebuiau înfăptuite de preotul catolic. Dacă tatăl era catolic, atunci toți copiii trebuiau să fie crescuți în confesiunea catolică, iar dacă tatăl era protestant, atunci doar băieții aveau dreptul de a fi crescuți în confesiunea tatălui, nu și fetele (Friedrich Schuler von Libloy, *Protestantisches Kirchenrecht, vornehmlich des Evangelischen Aubsburger Bekenntniss*, Sibiu, 1871, p. 66-68; Anton Radvánszky, *op. cit.*, p. 91). AL 26/1791 a fost publicat de Karl Kuzmány, *Urkundenbuch zum österreichischen evangelischen Kirchenrecht*, Viena, 1856, p. 153-158, iar mai nou de Friedrich Gottas, *Die Frage der Protestanten in Ungarn in der Ära des Neoabsolutismus. Das ungarische Protestantenpatent vom 1. September 1859* (= "Buchreihe der Südostdeutschen Historischen Kommission", vol. 14), München, 1965, p. 172-176.

¹⁸⁸ În anul 1790, în contextul mișcărilor politice apărute după decesul lui Iosif II, conducătorii națiunii ilirice (sârbe) au cerut permisiunea de a participa la Dieta Ungariei, convocată pentru anul 1790. Bucuroși că sârbi se arătau pregătiți să recunoască în sfârșit legislația și constituția ungară, nobilii maghiari au fost de acord cu acordarea dreptului episcopilor ortodocși din Ungaria (deci nu și din Transilvania sau din Croația-Slavonia) de a participa din oficiu la lucrările Dietei. Totuși, doleanțele conducătorilor politici și bisericești ale sârbilor nu s-au oprit aici, ei cerând permisiunea de a reveni la organizarea vechilor congrese bisericești (ultimul congres plenar fiind organizat în anul 1769, căci celelalte congrese, din anii 1774 și 1781 au fost convocate doar pentru alegerea unui nou mitropolit). Această doleanță a sârbilor a fost receptată pozitiv de Curte, astfel că Leopold II a permis convocarea nu doar a unui congres, ci chiar a unei Diete naționale sârbești. Desigur că maghiarii au protestat, motivând că în dreptul constituțional ungar nu exista o națiune politică ilirică, deosebită de cea maghiară (statutul juridic al sârbilor având la bază nu legislația ungară, ci privilegiile emise de Curte). În cele din urmă, Leopold II a permis organizarea unui Congres Național Sârb, la Timișoara (lucrările au început la 1 septembrie 1790). Deputații au înaintat Curții mai multe revendicări, cele mai importante fiind: a) constituirea unui corp politic și teritorial sârb, între granițele Ungariei, administrat de o instituție de sine stătătoare; b) recunoașterea legală a Bisericii Ortodoxe în toate provinciile imperiului. Răspunsul Curții a fost favorabil, urmarea fiind înființarea unei *Cancelarii aulice ilirice* (printr-un decret autograf, din 20 februarie 1791). Desigur că deputații prezenți la lucrările Dietei maghiare au primit cu opoziție aflarea înființării unui organism paralel de conducere pe teritoriul Ungariei. Aceasta i-a determinat să accepte unele concesi, precum acordarea cetățeniei maghiare și sârbilor (desigur, doar a acelorora cu stare materială corespunzătoare). În aceste condiții, a fost emis AL 27/1791. Principalele prevederi ale acestui articol legislativ au fost: a) acordarea dreptului de a dobândi și de a deține bunuri materiale și de a exercita funcții publice pentru toți ortodocșii cetățeni ai Ungariei; b) acordarea libertății depline de exercitare a cultului, precum și de administrare a fundațiilor și a sistemului de învățământ confesional; c) recunoașterea tuturor privilegiilor ilirice, care nu se aflau în contradicție cu dreptul de stat maghiar. Dieta din anul următor a decis desființarea *Cancelariei aulice ilirice* (existența acesteia contravenea într-adevăr dreptului de stat maghiar), în schimb, episcopii sârbi au primit dreptul de a participa din oficiu (datorită dregătoriei lor bisericești), la lucrările Tablei Magnaților (AL 10/1792) (J. H. Schwicker, *Politische Geschichte der Serben in Ungarn*, Budapesta, 1880, p. 358-404. Cele două articole de lege sunt discutate la p. 390-391, respectiv 400).

Dar generalizarea învățământului nu implica doar dezvoltarea unui sistem școlar interconfesional, ci și propagarea educației în limba poporului. În condițiile în care Ungaria era un stat multinațional (iar elitele, membre ale așa-numitei *națiuni nobiliare hungare*, se exprimau mai degrabă în limba latină, decât în cea maternă), dezvoltarea conceptului de *educatio nationalis* ar fi avut implicații majore pe plan lingvistic. Curtea, precum și acele elite ale nobilimii maghiare care rezidau la Viena, au conștientizat potențialele pericole.

Astfel, propunerile comisiei dietale din anii 1791-1793 au rămas la stadiu de proiect. Temându-se de răspândirea ideilor revoluționare și republicane,¹⁸⁹ mai ales după descoperirea conjurației iacobinilor maghiari, conduși de abatele franciscan Ignatius Martinovics,¹⁹⁰ autoritățile nu puteau fi în nici un caz de acord cu principiile *Educației naționale*, propuse de comisia dietală. Ba din contră, palatinul Alexander Leopold a susținut într-un memoriu trimis împăratului, în 1795, că în Ungaria școlile satești nu erau necesare, cerând oprirea finanțării lor, astfel ca ele să dispară de la sine.¹⁹¹ Opinii asemănătoare au fost susținute și de palatinul Iosif, care accepta totuși necesitatea unui oarecare grad de educație a țăranilor. Luând însă în considerare existența unui proletariat academic șomer, a cerut, pe de o parte, eliminarea obligativității frecventării școlilor elementare, iar pe de altă parte oprirea țăranilor de a mai studia în școlile superioare.¹⁹²

A doua «Ratio educationis» (1806)

Rezultatul acestor curente de opinie atât de diferite a fost redactarea unei noi versiuni a legii *Ratio educationis*, având ca autor pe George Szerdahelyi, membru al Comisiei de studii, și promulgată ca un rescript imperial în anul 1806. Inițiativa a

¹⁸⁹ Ideile revoluției franceze au avut ecou până și în Ungaria, în pofida faptului că aici existau doar două reviste cu apariție săptămânală (una în limba germană, iar cealaltă în maghiară), controlate amănunțit de cenzură. "Totuși mai erau și alte canale prin care se strecurau știrile, prin comercianți și alți călători (...), iară în regiuni superioare aristocratice și în clerul superior mai erau și alte mijloace de comunicare, celorlalți muritori necunoscut" (George Barițiu, *Părți alese...*, I, p. 548-549).

¹⁹⁰ Adept al ideilor iosefiniste, a fost pentru o vreme profesor de fizică la Universitatea din Lvov. În timpul domniei lui Leopold II a organizat în Ungaria două societăți secrete, una recrutându-și membri din rândurile nobilimii (*Asociația reformatorilor*), iar cea de-a doua, mult mai radicală, din rândurile intelectualilor (*Asociația pentru libertate și egalitate*). Existența celor două societăți a rămas necunoscută marelui public. La mijlocul anului 1794, autoritățile le-au scos în afara legii, după care poliția a arestat pe mai mulți conducători. Procesele au durat până în aprilie 1795 și s-au soldat cu mai multe condamnări la moarte (G. Barany, *Hoping against Hope*, p. 328-331).

¹⁹¹ "Scopul școlilor normale era iluminarea și educarea poporului. Cele din orașe există și sunt (...) nu doar folositoare, ci necesare. Doar la țară, trebuie să recunosc sincer, nu le văd rostul, ba chiar mă tem că aduc țăranilor unele cunoștințe de care nici nu are nevoie și care nu-l vor face fericit. După părerea mea, cititul și scrisul nu sunt pentru poporul de la țară necesare. Dacă învață ceva mai mult, nu va mai vrea să fie țăran, ci vrea imediat să studieze. De aici avem numărul prea mare de studenți" (cf. Moritz Csáky, *Von der Aufklärung zum Liberalismus...*, p. 191-192).

¹⁹² Numărul absolvenților de studii medii și superioare a crescut de la 5001 (în anul 1787) la 12.066 (în 1804). În primele decenii ale secolului al XIX-lea, 2/3 din elevii gimnaziști și studenți erau de origine țărănească și mic burgheză. Acești absolvenți de școli medii și superioare, dar de origine nenobiliară purtau denumirea de *honoratiore*s, ei constituind destul de curând o problemă socială, datorită șomajului ridicat (*Ibidem*, p. 193-195, și notele 46 și 48 de la p. 195; Vörös Karoly, *Die zwei Ratio Educationis Verordnungen...*, p. 234-235).

pornit din partea lui Francisc I, astfel că nici Dieta și nici vreo altă comisie ungară nu au fost implicate în redactarea ei. Actul legislativ reflecta poziția conservativă a Curții.

George Szerdahelyi făcea parte din rândurile marii nobilimi ungare. Considerându-se un *Hungarus*, se afla în opoziție cu acei reformatori care încercau să impună într-o măsură prea mare învățământul în limba maghiară. Tocmai de aceea, a încercat ca în a doua versiune a legii *Ratio educationis* să realizeze un echilibru între diferitele limbi vorbite în Ungaria. Învățământul urma să se desfășoare în limba maternă (fiind amintite germana, slava, adică slovaca, croata, ruteana, ilirica, adică sârba, și româna). Limbii maghiare i s-a acordat o anumită întâietate, căci ea înlocuia statutul limbii germane din prima *Ratio educationis*.¹⁹³ În pofida acestui echilibru lingvistic, cea de-a doua versiune a legii *Ratio educationis* a prevăzut, pentru prima oară în legislația ungară, obligativitatea ca dascălii să învețe limba maghiară, pentru a fi mai târziu capabili să o predea elevilor de alte naționalități.¹⁹⁴

În ceea ce privește aspectul confesional, legea a stabilit că școala nu avea voie să devină locul disputelor religioase, intenționând așadar să pună bazele unui învățământ mixt, interconfesional. Această măsură venea în sprijinul autonomiei școlare a protestanților. Cu toate acestea, ambele confesiuni protestante au refuzat să accepte legea școlară din 1806, bazându-se tocmai pe edictul de toleranță emis de Iosif II și pe AL 26/1790. Drept urmare, ambele Biserici protestante au trecut la redactarea unor regulamente școlare proprii: Ludovic Schedius a redactat statutul luteran, *Systema rei scholasticae* (1806), iar Isaia Budai, profesor la colegiul reformat din Debrețin, *Ratio Institutionis* (1807). Aceste două statute școlare aveau menirea să elibereze învățământul protestant de sub tutela statului catolic. Temerile conducătorilor celor două confesiuni erau pe deplin justificate, deoarece după decesul lui Iosif II, catolicismul a redobândit caracterul de Biserică de stat.¹⁹⁵

Prin urmare, cea de-a doua *Ratio educationis* a rămas o lege doar pentru școlile catolice. Nici un copil catolic nu avea voie să urmeze o școală trivială protestantă, dacă nu avea aprobarea preotului său paroh. Iar pentru frecventarea unor gimnazii sau licee protestante, tinerii aveau nevoie de aprobarea specială din partea Curții. Directoratele școlare, introduse prin legea din 1777, au fost menținute¹⁹⁶ (acestea erau în număr de șase: Bratislava, Buda, Győr, Cașovia, Oradea, și Zagreb¹⁹⁷). Ele erau subordonate *Consiliului locumtenențial*, iar directorii districtuali erau datori să dezvolte rețeaua școlară și să inspecteze școlile. În fiecare parohie catolică trebuia să fie înființate **școli naționale sau triviale**.¹⁹⁸

¹⁹³ "Quare curandum est omni prorsus contentione, ut Linguae Hungaricae institutio pari cum ceteris disciplinis gradu procedat" (Moritz Csáky, *Von der Aufklärung zum Liberalismus...*, p. 199-200). În 1791 George Szerdahelyi a fost unul dintre susținătorii proiectului de înființare a unei catedre de limbă și literatură maghiară la Universitatea din Pesta.

¹⁹⁴ Vörös Karoly, *Die zwei Ratio Educationis Verordnungen...*, p. 239.

¹⁹⁵ Moritz Csáky, *Von der Aufklärung zum Liberalismus...*, p. 200-201.

¹⁹⁶ Otto Guglia, *op.cit.*, p. 141.

¹⁹⁷ Moritz Csáky, *Von der Aufklärung zum Liberalismus...*, p. 204, nota 27.

¹⁹⁸ Otto Guglia, *op.cit.*, p. 141.

Cele trei tipuri de școli triviale, prevăzute în 1777, au fost menținute. În sate și în târgurile mici urma să predea un singur învățător într-o singură sală de clasă (începătorii aveau 10 ore pe săptămână, avansații 20 de ore). În școlile din târgurile mai mari urmau să predea doi învățători, în două săli de clasă, 22 de ore săptămânal. În școlile naționale-triviale din orașele mari urmau să predea trei învățători.¹⁹⁹ În 73 de orașe mai mari din Ungaria și celelalte țări ale Coroanei Sf. Ștefan (anume în Croația și Transilvania) trebuiau înființate **școli capitale**. Totodată, urmau să ia ființă zece **școli normale-preparandii**, la care urmau să predea 5-7 învățători, și în care trebuiau să-și dobândească formarea pedagogică toți dascălii de la școlile triviale. În aceste preparandii urma să se pună un accent deosebit pe deprinderea limbilor germană și maghiară.²⁰⁰ Pe lângă școlile normale din reședințele celor șase directorate școlare, au mai fost înființate preparandii la Timișoara, Carei, Pécs și Körmöcbánya (pentru catolici)²⁰¹ și la Sânandrei (lângă Buda) pentru sârbi, la Arad pentru români și la Pesta pentru greci (aromâni).²⁰²

Deși învățământul a fost declarat obligatoriu,²⁰³ totuși, la fel ca în Austria, acordarea lui a continuat să depindă de starea socială a fiecărei persoane (astfel ca țăranii să primească doar cunoștințele strict necesare pentru viața de zi cu zi).²⁰⁴ În schimb, regulamentele școlare protestante au prevăzut un plan de învățământ care avea menirea de a-i transforma pe țăranii în cetățeni capabili de a desfășura activități prospere în domeniul agricol, meșteșugăresc și comercial. Astfel, statutul școlar luteran din 1806 prevedea ca fiecare școală trivială de la țară să cuprindă trei ani de studii, iar cele din orașe patru ani de studii. Statutul școlar reformat din 1807 prevedea patru ani de studii chiar și pentru școlile sătești.²⁰⁵ Însă aceste măsuri nu au fost niciodată puse în practică pretutindeni.²⁰⁶

Cea de-a doua *Ratio educationis* a contribuit peste tot și într-o mare măsură la dezvoltarea rețelei școlare. Totuși, nu a reușit să înlăture problemele de care se lovea sistemul de învățământ. Frecvența școlară nu a crescut în măsura așteptărilor. Dar cea mai importantă problemă era desigur cea financiară. Salarizarea dascălilor era departe de a fi corespunzătoare,²⁰⁷ iar clădirile școlare erau prost dotate.²⁰⁸

¹⁹⁹ Vörös Karoly, *Die zwei Ratio Educationis Verordnungen...*, p. 240.

²⁰⁰ Otto Guglia, *op.cit.*, p. 141. Totodată, cea de-a doua *Ratio educationis* a stabilit existența a 60 de gimnazii (dintre care 54 gimnazii superioare și șase inferioare).

²⁰¹ Moritz Csáky, *Von der Aufklärung zum Liberalismus...*, p. 204, nota 27.

²⁰² Otto Guglia, *op.cit.*, p. 143.

²⁰³ Vörös Karoly, *Die zwei Ratio Educationis Verordnungen...*, p. 239.

²⁰⁴ "Alii sunt Homines rustici, alii variis dediti negotiis, opificiis, quaestibus, artibus et commerciis; alii nobiles vario munerum genere distenti... Ex hac tanta Civium, atque ordinum varietate luculenter adparet, etiam Studiorum Scholis tractandorum rationem multiplicem esse, et hanc ipsam varietatem in constabiliendo Scholarum instituto cum primis ante oculos versari oportere..." (cf. Moritz Csáky, *Von der Aufklärung zum Liberalismus...*, p. 201).

²⁰⁵ Vörös Karoly, *Die zwei Ratio Educationis Verordnungen...*, p. 240.

²⁰⁶ Otto Guglia, *op.cit.*, p. 142.

²⁰⁷ Elocvență este în acest sens prezentarea de către pedagogul Jacob Glatz a situației dascălului: "Apăsător de organul digestiv, dascălul intră în sala de clasă sobru și cu fruntea încruntată; numai pe jumătate aparține elevilor săi; sufletul îi este ocupat de gânduri și neliniști cu privire la situația sa economică: se

Propunerile dietale din anii 1825-1827

Dieta din anii 1825-1827 a încercat să curme toate aceste neajunsuri ale sistemului de învățământ. Prin urmare, AL 8/1827 a instituit o *Subdeputatio Literaria* care s-a întrunit pentru prima dată în anul 1828. Ea a dezbătut toate problemele legate de învățământ, nu doar cele financiare, ci a reluat și principiile mai vechi ale *educației naționale*. Dar, spre deosebire de comisia dietală din anii 1791-1793, *Subdeputatio Literaria* din 1828 nu a mai înțeles *educatio nationalis* doar ca o generalizare a învățământului, ci și ca o răspândire a limbii și a valorilor naționale maghiare. Totuși, comisia dietală a cerut dreptul egal la educație pentru toți cetățenii țării, astfel ca școala și educația să nu mai constituie monopolul unei stări, al unei clase sociale sau al unei anume confesiuni. De asemenea, comisia a cerut legiferarea obligativității învățământului și gratuitatea lui.²⁰⁹

Legea - Systema scholarum elementarium - din 1845

Aproape în ajunul Revoluției de la 1848, *Consiliul Locumtenențial* al Ungariei a emis o nouă lege școlară, inspirată după *Constituția politică a școlilor germane* din Austria. Noua lege cuprindea, evident, unele adaosuri față de cea de-a doua *Ratio educationis*, adaosuri care reflectau progresele pe care le parcursese societatea ungară în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Comunele au fost obligate să construiască și să întrețină clădiri școlare. Învățământul elementar a fost organizat în cinci ani de studiu. În fiecare sat trebuiau să existe o școală cu cel puțin doi ani de studii, în care elevii urmau să învețe, în limba maternă, cititul, scrisul, socotitul, cântarea și prelucrarea unor anumite texte din cartea de citire (în orașe se adăuga și limba maghiară). Toți copiii de vârstă școlară (6-12 ani) trebuia să aibă acest ciclu primar al școlilor elementare. Ciclul secundar urma să fie înființat doar în orașele mari. În clasa a III-a se predau gramatică și compunere în limba maternă, la care se putea adăuga și maghiară (pentru elevii care doreau să-și continue studiile la gimnaziu). Clasele IV-V mijloceau cunoștințe practice pentru toți cei care nu doreau să urmeze gimnaziul: aritmetică, geometrie, mecanică, științe naturale, istorie naturală, desen, arhitectură civilă, topografie, geografie, limba maghiară, germană, concepere (modul de concepere a documentelor oficiale), caligrafie și ortografie. Legea a mai introdus obligativitatea ca în toate școlile să existe dascăli

gândește cu ce mijloace să-și satisfacă nevoile sale și ale familiei sale" (cf. Moritz Csáky, *Von der Aufklärung zum Liberalismus...*, p. 202, nota 17).

²⁰⁸ În anul 1809, superintendentul evanghelic C.A. din Galiția și mult timp dascăl la școala trivială din Sopron, Samuel Bredetzky, descria în următoarele cuvinte situația învățământului din Ungaria: "Nu este o apariție rară în Ungaria, ca în vecinătatea unor școli foarte bune să nu mai întâlnești nici o școală sau să dai peste cele mai amărâte institute. Aici se dă mai mare atenție și mai mult efort creșterii animalelor decât educației copiilor; acolo se acordă interes și zel la tot ceea ce are doar întrucâtva legătură cu educația. Într-un loc se folosește avansul străinătății cum se poate mai bine; într-alt loc există o rămânere în urmă cu 300 de ani în ceea ce privește cunoașterea" (cf. Otto Guglia, *op.cit.*, p. 142).

²⁰⁹ Moritz Csáky, *Von der Aufklärung zum Liberalismus...*, p. 203. *Ratio educationis* din 1806 stabilea obligativitatea învățământului, dar acum comisia a cerut expres "legiferarea" acesteia (cu alte cuvinte, legea școlară din 1806 era declarată ilegală, deoarece nu a fost rezultatul unui act legislativ al Dietei, ci doar un rescript emis de Curte fără consultarea stărilor maghiare!).

calificați, cărora li se interzicea să mai practice altă meserie (de exemplu notar al satului, cum se întâmpla de regulă în multe localități).

Inspekția școlară a fost adusă în competența directorilor districtelor școlare (subordonate *Consiliului Locumtenențial*). Acesta din urmă îi numea pe toți dascălii din orașele mari, în timp ce dascălii din școlile satești și din târguri erau numiți de directorii districtuali. După modelul legii austriece, parohii au devenit directori și inspectori ai școlii din localitate, iar protopopii (decanii) inspectori cercuali. Dar, spre deosebire de legea austriacă, noua lege maghiară din 1845 nu cuprindea prevederi referitoare la școlile protestante (a căror autonomie a fost astfel menținută).

Legea nu a rămas în vigoare decât trei ani. Eötvös József, ministrul Cultelor și Instrucțiunii publice din guvernul pașoptist maghiar, a redactat un nou proiect de lege școlară, care nu a putut fi pus în aplicare. În timpul perioadei neoabsolutiste, sistemul școlar din Ungaria a fost organizat conform *Constituției politice a școlilor germane*.²¹⁰ În anii de dinainte de revoluție, frecvența școlară din Ungaria era următoarea: 75% la evrei, 56% la evanghelici, 48% la reformati, 47% la romano-catolici, 14% la ortodocși și 8,5% la greco-catolici.²¹¹

Directorii ortodocși și uniți de școli, în comitatele răsăritene ale Regatului Ungariei.

În tot acest timp, școlile ortodoxe din Ungaria răsăriteană au fost conduse de directori școlari ortodocși, aflați în subordinea *Consiliului Locumtenențial*. Am amintit deja de Teodor Iancovici. După plecarea acestuia în Rusia, postul a fost ocupat de sârbi: Avram Mrazovici (1783-1786) și Vasile Nicolici (1787-1803), Dumitru Ștefanovici (1803-1807). Sediul acestora a fost la Timișoara. Un alt district școlar ortodox s-a aflat la Oradea. Aceștia aveau în frunte proinspectori, cunoscute fiind numele sârbilor Teodor Abrahamovici și Gavril Constantinovici. În anul 1796 a fost înființat un al treilea district școlar ortodox, în teritoriul graniței militare. Director al acestui al treilea district a fost numit tot sârbul Grigore Obradovici.²¹²

După 1790, și românii au încercat să pătrundă în organele de conducere ale învățământului ortodox. Nicolae Horga Popovici, care a înaintat mai multe petiții în acest sens între anii 1790-1792, a fost respins de *Consiliul Locumtenențial*, datorită originii sale nenobiliare. În anii 1797-1798, un alt român a asaltat autoritatea guvernamentală ungară, anume Paul Iorgovici. Acesta a colindat satele românești, obținând adeziuni pentru cererea sa. Autoritățile comitatului Timiș i-au intentat proces pentru agitatea populației. După ce a fost eliberat din temniță, Iorgovici și-a reluat activitatea petiționară (în 1800). În 1807, după decesului inspectorului Ștefanovici, personalități românești din Banat (printre care și Dimitrie Țichindeal) au cerut ca în fruntea districtului școlar Timișoara să fie numit un român. Cererea nu a fost rezolvată pozitiv. Iorgovici a murit pe neașteptate în 1808.

²¹⁰ Vörös Karoly, *Die zwei Ratio Educationis Verordnungen...*, p. 241-242.

²¹¹ Otto Guglia, *op.cit.*, p. 144.

²¹² Ladislau Gyémánt, *Mișcarea națională...*, p. 162.

Astfel, în fruntea directoratului din Timișoara a fost numit Grigorie Obradovici, cunosător al limbii române.²¹³

În 1811 a avut loc o reorganizare a administrației școlare ortodoxe din Ungaria. A fost numit un inspector suprem pentru toate școlile ortodoxe – Uroș Nestorovici. Totodată, au fost înființate trei directorate școlare ortodoxe – Timișoara (Luka Chenghelaț), Caransebeș (Moise Arșici) și regimentele de graniță (Radovanovici). A fost menținut și districtul Bihor, condus de un proinspector, românul maghiarizat Ioan Püspöky.

După cum am amintit mai sus, în anul 1812 a fost înființată, din ordinul Curții, Școala normală - Preparandia ortodoxă română de la Arad.²¹⁴ Profesorii de aici au cerut numirea unor români în fruntea districtelor școlare din Timișoara (Ioan Mihut) și Caransebeș (Constantin Diaconovici-Loga). Moise Nicoară a fost propus pentru înlocuirea lui Nestorovici. Cel dintâi a obținut numirea în 1816. Un an mai târziu a fost numit un director școlar român și în granița militară – Ioan Tomici (1817-1820, 1824-1830), care a fost urmat apoi de Diaconovici-Loga. Petițiile românești au fost în cele din urmă fructuoase, înainte Revoluției de la 1848 toate directoratele școlare din răsăritul Regatului Ungariei fiind conduse de români: Diaconovici-Loga (în granița militară), Maxim Pascu (la Caransebeș), Constantin Ioanovici (la Timișoara) și Dimitrie Constantini (la Oradea).²¹⁵

În ceea ce privește școlile unite, acestea au cunoscut o dezvoltare pe cuprinsul episcopiei unite de Oradea. Aici a fost înființat un directorat școlar greco-catolic, condus doar de români: Ioan Ciontaș (1779), Simion Magiar (1780-1792) și Ioan Corneli (1792-1848). Districtul școlar greco-catolic de Oradea se întindea din Sătmar până în Banat.²¹⁶

Datorită activității tuturor acestor directori școlari, învățământul românesc a cunoscut în Ungaria răsăriteană o înflorire considerabilă, net superioară celui din Transilvania, în care supraviețuia anchilozatul regim feudal al celor trei națiuni. Însă asupra acestei probleme, voi reveni în capitolul 1.3.

1.2. De la ideologia *națiunii nobiliare hungare* la ideologia despre *misiunea civilizatoare a elitei naționale și politice maghiare*

După cum am relatat în primul capitol al acestei părți, opoziția nobilimii ungare din anul 1790 a luat formele unei mișcări naționale. Stările au accentuat particularitatea lor prin apelul la "limba națională", ba chiar și prin îmbrăcarea portului național".²¹⁷ Totuși, încercarea de oficializare a limbii maghiare a eșuat, la fel și

²¹³ N. Bocșan, *Începuturile mișcării naționale românești din Banat. Activitatea lui Paul Iorgovici*, în "An. Inst. Ist. Cluj", an. 21, 1978, p. 173-188.

²¹⁴ Mai multe amănunte la V. Popeangă, *Institutul pedagogic (Preparandia) din Arad*, în "Episcopia Aradului", p. 173-184.

²¹⁵ Ladislau Gyémánt, *Mișcarea națională...*, p. 164-165.

²¹⁶ *Istoria învățământului din România*, vol. I, p. 281.

²¹⁷ W. Kessler, *op. cit.*, p. 188; H. Marczali, *op. cit.*, p. 124.

intențiile comisiei dietale de generalizare a acestei limbi în școlile din Ungaria. Cauza principală pentru aceasta nu a constituit-o doar opoziția Curții, ci și cea a cercurilor înaltei nobilimi maghiare din capitala imperiului. Acești așa-numiți "magnați aulici" se considerau unguri doar în sens constituțional, ca parte a *națiunii nobiliare hungare*. Având strânse relații de rudenie cu alte familii nobiliare germane, austriece, cehe și franceze, nu cunoșteau aproape deloc limba maghiară. Prin urmare, nu puteau fi de acord cu *Principia Nationalis Educationis*, nu puteau privi decât cu teamă orice impuls de democratizare și de promovare a conștiinței etnice maghiare. Cu atât mai mult nu puteau decât să se împotrivescă planului de maghiarizare a administrației statului ungar, iar menținerea latinei ca limbă oficială corespundea întru totul intereselor lor de grup.²¹⁸

Însă nu doar magnații unguri de la Viena aveau această orientare, ci și numeroși membri ai *națiunii nobiliare hungare* care aparțineau altor etnii decât cea maghiară. Aceștia se considerau "hungari", ceea ce însemna mai mult decât "magyari", fapt exprimat cât se poate de clar încă în 1778 de Daniel Cornides (un nobil de origine germană din Szepes și educatorul familiei Teleki): "De Hungaris iam pauca et de Magyaris, quos ego ita distinguo, ut omnes Magyaros quidem pro Hungaris habeam, sed non vice versa Hungaros omnes pro Magyaris. Hungari genus constituunt, Magyaris speciem".²¹⁹ Împotriva unei hegemonii a limbii maghiare atenționa chiar și istoricul de origine maghiară, Károly György Romy: "Educația în limba maghiară este desigur necesară, dar tot la fel de necesară mi se pare și cultivarea celorlalte limbi din Ungaria, deoarece sunt un vehicul în educația acelor popoare care le vorbesc. A dori cultivarea acestor popoare în limba maghiară este o cale extremistă în atingerea unei culturi maghiare".²²⁰

Totuși, cea mai mare parte a nobilimii din comitatele Ungariei, în dorința de a face imposibilă în viitor orice altă încălcare a privilegiilor ei, a susținut ideea favorizării limbii maghiare în locul celei germane. Acesta este și motivul pentru care reprezentanții comitatelor în Dieta din 1790 au legat principiile educației

²¹⁸ Ludwig v. Gogolák, *Ungarns Nationalitätengesetze und das Problem des Magyarischen National- und Zentralstaates*, în Wandruszka Adam und Urbanitsch Peter (editori), *Die Habsburgermonarchie 1848-1918*, vol. III ("Die Völker des Reiches"), Viena, 1980, p. 1222. Referindu-se la aceste cercuri nobiliare ungare din Viena, G. Barițiu scria: "Un mare număr de magnați disprețuia locuirea în Ungaria, precum disprețuia și limba maghiară, în casele lor se vorbea mai mult nemțește, în unele franțuzește sau englezește; cei cari petreceau în țară, în afacerile publice se înțelegeau între sine în limba latină". Acestei grupări li se opunea o a doua partidă, sprijinită de nobilimea din comitate: "alți aristocrați tocmai din contră, pretindeau cu toată cerbicia oamenilor ruginiți, ca rege, palatin, guvern și toată lumea să se închine la toate legile vechi și nici o iotă să nu cuteze a schimba într-însele" (G. Barițiu, *Părți alese din Istoria Transilvaniei pre două sute de ani din urmă*; vol. I, p. 566-567). Interesantă este și caracterizarea făcută acestor nobili ungari din Viena de către A. Papiu Ilarian: "După căderea de la Mohacs, trei secole dormiră ungurii, se moleșiseră cu totul și se apropiară de apunere; amăgiți prin demnități strălucite, prin plăceri elegante, rușinându-se în Viena de barbaria datinelor sale naționale și a limbei sale: aristocrația ungurească căzuse în groapa germanismului, unde era să le și piară naționalitatea" (A. Papiu Ilarian, *Istoria romanilor din Dacia Superiore*, tom. II, Viena, 1852, p. XX).

²¹⁹ Mority Csáky, *Von der Ratio educationis zur Educatio Nationalis*, p. 217.

²²⁰ Idem, *Von der Aufklärung zum Liberalismus...*, p. 187.

naționale de impunerea și generalizarea limbii maghiare.²²¹ Cu alte cuvinte, sub pretextul declarat al menținerii constituției și a independenței Ungariei (dar de fapt din dorința de a apăra și pe mai departe în fața Curții privilegiile de stare atotputernică²²²), nobilimea comitatensă ungară a motivat politica de maghiarizare din anii 1791-1793 în primul rând prin lupta împotriva hegemoniei austriece.²²³ Susținerea limbii maghiare a devenit astfel chiar mai importantă decât apărarea constituției, așa cum declara și Nagy Pál, conducătorul opoziției comitatense: "Limba este mai importantă decât constituția; fiindcă aceasta se poate dobândi din nou, în timp ce, odată cu limba, dispare și națiunea"²²⁴ (desigur cea nobiliară – n.a.). Tocmai această legătură între susținerea limbii maghiare și dorința de menținere a hegemoniei unei stări sociale privilegiate a dus în cele din urmă la maghiarizarea benevolă a nobililor de altă etnie decât cea maghiară (în special a nobililor slovaci).²²⁵ Privită din această perspectivă, aserțiunea istoricului slovac Ludwig v. Gogolak că "maghiarizarea naționalităților a fost programată deja din anii 1790/1791, când a fost ridicată la cea dintâi problemă de stat"²²⁶ este pe deplin justificată. Căci, într-adevăr, "prin mijloace legislative, administrative și educaționale, marea Dietă reformatoare din 1790/91 a pus bazele politicii de maghiarizare, vizând transformarea Ungariei într-un stat național și centralizat, curat maghiar".²²⁷

Condițiile politice din cadrul monarhiei au întârziat însă punerea în practică a acestui program de maghiarizare forțată. După cum am arătat mai sus, Curtea a ajuns la un compromis cu stările ungare, recunoscându-le privilegiile, dar punând totodată stavilă dezvoltării ideilor naționaliste maghiare. Însă în anul 1811, cu ocazia discutării în Dietă a patentei financiare,²²⁸ compromisul a luat sfârșit. Între

²²¹ Idem, *Von der Ratio educationis zur Educatio Nationalis*, p. 218.

²²² Wilhelm Schüßler, *op.cit.*, p. 42.

²²³ Ludwig Gogolák, *Ungarns Nationalitätengesetze...*, p. 1216-1217.

²²⁴ H. Marczali, *op.cit.*, p. 126.

²²⁵ Ludwig Gogolák, *Zum Problem der Assimilation in Ungarn in der Zeit von 1790-1918*, în "Südostdeutsches Archiv", vol. IX, München, 1966, p. 30-31.

²²⁶ Ludwig Gogolák, *Zum Problem der Assimilation...*, p. 11.

²²⁷ Ludwig v. Gogolák, *Ungarns Nationalitätengesetze...*, p. 1209.

²²⁸ "Pe când Dieta era gata să înainteze o specie de imputare naivă Curții imperiale, din cauză că, în urmarea necurmatelor războaie, valoarea banilor de hârtie scăzuse foarte tare, veni de la Viena la toate prefecturile municipale câte un plic mare, bine sigilat și alăturat cu alt ordin strict, ca sub cea mai grea pedeapsă nici unul să nu cuteze a desface plicul până la 15 martie 1811, pe care zi să fie convocați la pretoriu membrii fiecărui municipiu, iară în prezența lor să se deschidă plicul, într-o singură zi în toată monarhia. Plicul deschis cuprindea patentă împărătească, în puterea căreia valoarea banilor era devalvată (devalorizată – n.n.) la 20%, adică statul plătea pentru 10 fl. 2 fl., pentru 100 numai 20 fl., pentru 1000 200 fl. Vai și amar, plânsete, blasteme și smulgeri de păr se văzură în toate părțile. Și ce era mai interesant în catastrofă, că cei mai bogați se viaureau mai amar. Cât au ținut rezboaiele cu Napoleon, s-au fost emis 1060 milioane în așa-numite note sau bilete negre și 350 milioane în monedă de aramă. În realitate, falimentul urmasa de sineși, căci valoarea scăzuse așa, încât 100 fl. în argint costau 960 fl. în hârtie. Prin patentă publicată, care avea data din 20 februarie 1811, devalvarea numai cât s-a enunțat în formă oficială, după care s-a compus și publicat o tarifară generală regulatoare de plăți între creditori și debitori. S-au mai luat și alte măsuri ușurătoare, iară valorile obiectelor și ale realităților au scăzut de sineși în proporțiunea banilor devalvați. În locul valutei de Viena, precum se numea până atunci, s-a introdus valuta numită convențională, a cărei unitate valora 2 ½ unități din cea veche, 1 fl. = 2 ½ fl., 100 fl. = 250 fl." (George Barițiu, *Părți alese din Istoria Transilvaniei pre două sute de ani din urmă*, vol. I, Sibiu, 1889, p. 553).

1811-1825, Curtea a sfidat chiar opoziția nobilimii comitatense.²²⁹ Programul național al acesteia a putut fi reluat abia după reconcilierea constituțională care a dus la convocarea Dietei din 1825.

Trebuie însă să aducem o corectură ultimei informații din citatul de mai sus. Prin reforma monetară din 1811 nu a fost introdusă moneda convențională, ci valuta vieneză. Moneda convențională (prescurtat *m.c.*) exista încă din anul 1753, când a fost pusă în circulație în urma unei convenții dintre Austria, Bavaria și alte state din sudul și vestul Germaniei, pentru a pune capăt anarhiei monetare din statele germane. Moneda convențională avea aceeași valoare cu mai vechiul florin renan (prescurtat *Rhfl* sau *rfl*) și era împărțit în 60 cruceri (prescurtat *kr*, *xr* sau *cr*). Florinul renan a fost folosit în Imperiul romano-german încă de la începutul secolului al XVI-lea, perioadă în care în Transilvania circula florinul unguresc (prescurtat *Hfl.*, *ufl*) de 50 cruceri și 100 dinari (prescurtat *d.*). După intrarea Transilvaniei în componența Imperiului habsburgic, au circulat în Transilvania, în paralel, atât florinul unguresc, cât și cel renan. Schimbul valutar era următorul: 5 *rfl* = 6 *ufl.* = 300 *cr.* = 600 *d.* (deci 1 *cr.* = 2 *d.*). După introducerea fl. *m.c.* (florinului, monedă convențională), *ufl.* a ieșit din circulație. Atât *ufl.*, cât și *rfl.* erau monezi de argint. Moneda de aur a fost talerul, care, după 1753, valoarea 2 fl.*m.c.* Bancnotele de hârtie au fost imprimate pentru prima dată în anul 1762, datorită problemelor financiare provocate de Războiul de șapte ani. La început au fost tipărite bancnote în valoare de doar 18 milioane fl. În deceniile următoare au urmat alte emisiuni de bancnote, multe neanunțate, dar valorând în total peste un miliard de fl. În urma războaielor napoleoniene, Imperiul habsburgic a pierdut mai multe provincii. Teritoriile rămase au fost inundate de bancnotele din teritoriile pierdute. Nici nu este de mirare că în asemenea condiții rata inflației a crescut galopant. În 1811 s-a decis scoaterea din circulație a bancnotelor devalorizate și înlocuirea lor printr-o nouă monedă, anume "valuta vieneză" (prescurtat *v.v.*), schimbul fiind de 5:1. Deci bancnota de 25 fl. a fost schimbată cu 5 fl. *v.v.* Rata de schimb între fl.*m.c.* (moneda convențională a florinului) și noua valută vieneză a fost de 2:5, deci 1 fl.*m.c.* = 2 ½ fl. *v.v.* sau 2 fl. *m.c.* = 5 fl. *v.v.* = 25 fl. bancnotă. Atât fl.*m.c.*, cât și fl. *v.v.* au rămas în circulație, în paralel, până în anul 1858. La 19 septembrie 1857, Curtea a decis, printr-o patentă imperială, să introducă o monedă unică în monarhie, anume "valuta austriacă" (prescurtat *v.a.*). La 1 iulie 1858 au fost scoși din circulație toți fl.*v.v.*, iar la 1 septembrie 1858 toți fl. *m.c.* (totuși, în comerțul cu amănuntul, de exemplu pe piața din Sibiu, a continuat să se socotească în *v.v.*). Noul fl. *v.a.* avea 100 cruceri. Iar rata de schimb cu vechii fl.*m.c.* și fl. *v.v.* era următoarea: 100 fl. *c.m.* = 105 fl. *v.a.*; 100 fl. *v.v.* = 42 fl. *v.a.* Noua monedă fl.*v.a.* a circulat și după înființarea statului dualist. În 1900 a fost introdusă o nouă monedă, anume coroana cu 100 Heller sau Fillér. Rata de schimb a fost 1:2, adică pentru 1 fl.*v.a.* s-au dat 2 coroane (a se vedea pentru mai multe amănunte, Lorenz Sievert, *Beiträge zur Gewichts- und Geldgeschichte Siebenbürgens (12.-20.Jh)*, în "Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde. Herausgegeben vom Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde", Gundelsheim/Neckar, an. 15 (86), 1992, nr. 1, p. 34-36 și nr. 2, p. 137-142).

²²⁹ În 1811, deputații au refuzat să accepte prevederile patentei, însă nu doar datorită pierderilor materiale, ci și datorită faptului că autoritățile de la Viena trecuseră peste vechiul drept al Dietei de a soluționa problemele financiare ale Ungariei. Neținând seama de faptul că emiterea patentei era necesară pentru îmbunătățirea situației economice din imperiu (deci și din Ungaria), deputații maghiari s-au legat de o problemă de principiu. În aceste condiții, Francisc I a dizolvat Dieta. Rezultatul a fost însă intrarea nobilimii maghiare în rezistență pasivă (impozitele nu au mai fost colectate pentru a fi trimise la Curte). Punerea în practică a prevederilor oricărui act legislativ era de competența organelor locale comitatense. Or acestea erau dominate de nobili (care considerau comitatele drept republici nobiliare cvasi-democratice). Executarea prevederilor patentei a fost boicotată în comitate. Reacția Curții a fost promptă. A sîstat constituția ungară și a guvernat țara *per decreta*, a numit în fruntea comitatelor rebele "administratori" Totuși au rămas până la sfârșit un număr de 15 comitate care au refuzat să se supună. Situația cea mai incendiară s-a înregistrat în comitatul Bars, unde funcționarii au demisionat în bloc, astfel că atunci când a sosit administratorul regal, nu a fost capabil să-și exercite funcția decât după numirea unui nou corp funcționăresc. Ungaria se afla în preajma unei revolte. În cele din urmă, la insistențele cancelarului austriac von Metternich și a palatinului Iosif, împăratul a convocat, în 1825, o nouă Dietă, reintroducând ordinea constituțională în Ungaria Moritz Csáky, *Von der Aufklärung zum Liberalismus*, p. 112-117).

Acest an este unul de cotitură în istoria culturii maghiare, dar și în cea a naționalismului unguresc, deoarece la ședința din 3 noiembrie 1825, comitele Széchenyi István a pus bazele înființării Academiei Ungare.²³⁰ Născut în anul 1792 dintr-o veche și importantă familie nobiliară maghiară, care a dat Ungariei mai mulți primați și generali (tatăl său a fost fondatorul Muzeului Național Maghiar), Széchenyi a preluat frâiele mișcării naționale maghiare. Marele său merit pentru această cauză a constatat în redeșteptarea sentimentului național maghiar în rândurile nobilimii hungare și transformarea acestei națiuni de stare socială într-o națiune etnică și burgheză modernă. Dar pentru a face posibilă această transformare era nevoie de reforme constituționale și de sacrificarea privilegiilor deținute de nobilime încă din Evul Mediu: "Să dăm drepturi la toți locuitorii Hungariei: acesta nu este atât fapt creștinesc, cât este calcul bun; să dăm drepturi, pentru că în urmă va fi prea târziu și patria se va risipi din temelii și va pieri și memoria ungarului; scoaterea din constituție a nouă milioane de oameni va aduce moarte pe pământul patriei [...]. Acum numai vreo câteva mii de familii stau sub scutul constituțiunii, milioane sunt scoase afară, sau mai bine ele stau sub ceriul liber, dară tocmai pentru că stau numai sub cer, adeseori numai ceriul le aude plângerile."²³¹ Desigur că programul său politic a întâmpinat la început protestele categorice ale nobilimii, puțin dispuse să renunțe la privilegiile ei de stare. Széchenyi a fost învinuit de intenția de a nimici constituția veche a Ungariei și de a înlătura supremația națiunii nobiliare hungare.²³² La aceste acuzații, Széchenyi răspundea că dorea chiar mai mult decât apărarea constituției, anume să asigure și pe mai departe (în noua eră democratică care se prefigura) supremația elementului maghiar. Însă aceasta se putea realiza doar prin acordarea privilegiilor nobiliare (adică a drepturilor constituționale) tuturor locuitorilor Ungariei. Așadar, programul politic al lui Széchenyi viza două etape: mai întâi etnicizarea maghiară a *națiunii nobiliare pluri-etnice hungare*,²³³ iar în al doilea rând atragerea în această nouă națiune etnică maghiară-modernă a

²³⁰ "În decursul acelei diete, la Casa Magnaților între vreo 700 de membri ai aceleia, toate dezbaterile curgeau numai în limba latină din cauză că magnații nu știau ungurește, iară nemțește nu le dădea mâna să vorbească. Dară și în Camera Deputaților erau destui care puteau cuvânta numai latinește, cei mai mulți nemțește și slovacște". Totuși, vechiul conducător al opoziției, Nagy Pál, "avuse toată dreptatea când zise că scriitorii maghiari necunoscuți, neprețuiți stau să moară de foame", cerând instituirea unui fond pentru înființarea Academiei. În acel moment, Széchenyi a declarat că donează salariul său pe un an. Înflăcărați de acest gest, alți magnați au contribuit cu sume importante, strângându-se în cursul acelei Diete 250.000 fl.m.c. (G. Barițiu, *Părți alese...*, I, p. 568-569).

²³¹ A. Papiu Ilarian, *op. cit.*, p. XXXVIII-XXXIX.

²³² De exemplu, cartea *Hitel (Creditul)*, în care era prezentat acest program politic, "a căzut ca o bombă spartă în mijlocul claselor privilegiate din Ungaria. Spaima, tulburare și stetea de răzbunare pătrunsese spiritele celor mai mulți". Mulți "arseră cartea lui cu paradă în Pesta și pe aiurea; mulți îl numeau trădător al statului și vrăjmaș al națiunii" (G. Barițiu, *Părți alese...*, I, p. 571).

²³³ "Széchenyi adică vedea bine că ungarismul e un caracter principal al constituțiunii ungurești de la început, căci nobilii țării – care singuri se bucurau de bunăstățile constituțiunii și singuri făceau poporul în înțeles politic – deși nu erau toți unguri de națiune, ei însă se considerau unguri după legea țării, care suna *nobilitas hungarica est*; deci după teoria constituțiunii ungurești slavii și românii numai ca atare nu erau recunoscuți, dară ca nobili, adică ca unguri (*sensu politico eminentiore*) nu erau scoși din țară; de aici a urmat firește că natura constituțiunii scoase pe nobilii slavi și români din sânul națiunii lor în sânul națiunii ungurești și-i unguri" (A. Papiu Ilarian, *op. cit.*, p. XL)

celorlalți locuitori ai țării (considerați de *Tripartit* drept *populus*), dar care erau de altă etnie.²³⁴ Geniul politic al lui Széchenyi a constat în a promova "ungurirea", adică maghiarizarea tuturor locuitorilor țării, fără a spune deslușit acest lucru (pentru a evita reacția național-etnică a celorlalte naționalități din Ungaria). În viziunea sa, afirmația că "Țara ungurească n-a fost, ci va fi – Magyarország nem volt de még lesz" cuprindea chintesența întregului său program.²³⁵

Nobilimea maghiară și-a dat curând seama de intențiile lui Széchenyi. "Nobilimii nu-i putea cădea greu să apere drepturile naționale, deoarece tocmai ea constituia *națiunea* și pentru că în cele din urmă îi era indiferent dacă deținea privilegii în calitate de nobilime sau de maghiarime".²³⁶ Astfel, curând și cei mai mari apărători ai privilegiilor medievale au înțeles că acordarea de drepturi nobiliare-cetățenești tuturor locuitorilor Ungariei (adică înnobilarea acestora sau *nemzetesítés*) nu însemna altceva decât *ungurire – magyarosítás*.²³⁷

Acest lucru a fost exprimat foarte clar de alt reprezentant de seamă al ideologiei naționale maghiare, baronul Wesselényi Miklos,²³⁸ care credea "că eliberarea mării mase de iobagi va fi în cele din urmă o afacere de schimb: din recunoștință față de eliberarea și aducerea lor la starea de cetățeni, ei se vor grăbi să adopte limba maghiară și să devină adevărați maghiari".²³⁹

²³⁴ "Széchenyi striga către unguri: «să le acceptăm aceste legi, printr-însele se vor uni cei mai mulți și doară toți locuitorii de omenie ai țării (...). Unde nu e națiune ... acolo înainte de toate, dară înainte de toate se cere *naționalizare*, va să zică: ca să între fiecare locuitor în uzul comun al drepturilor omeniei»" (A. Papiu Ilarian, *op. cit.*, p. XLIII).

²³⁵ *Ibidem*.

²³⁶ Friedrich Teutsch, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk*, vol. III, Sibiu, 1910, p. 90.

²³⁷ A. Papiu Ilarian, *op. cit.*, p. XLIII.

²³⁸ Wesselényi Miklos, originar din Jibou, a fost un reprezentant tipic al aristocrației maghiare din Transilvania. A moștenit caracterul violent al tatălui său (care din această cauză a și petrecut cinci ani în închisoarea din Kufstein, în urma unei sentințe emise de chiar Iosif II – cf. George Michael von Hermann, *Das Alte und Neue Kronstadt*, editat de Oscar v. Meltzl, vol. II, Sibiu, 1887, nota 2 de la p. 22-25). La fel ca majoritatea nobililor ardeleni, "ducea lume albă, tăvălindu-se dintr-o plăcere în alta și, fluturând pe la mesele de toaletă ale damelor, își bătea joc de oamenii serioși, numindu-i pedanți și bolnavi de ficat dacă le mai vorbea uneori și de patrie, de științe, de literatură și de virtuți civile". În anul 1825 l-a întâlnit pe comitele Széchenyi care "cunoscând și calitățile bune, unele chiar eminente ale lui Wesselényi, curând îl luă cu sine în Franța și Anglia, unde dintr-un loc în altul, arătându-i minunile civilizațiunii nici visate până atunci la Jibou, Carei și nici chiar în Pesta, îi dete lecțiuni practice prin învederea enormei diferențe între cultura popoarelor apusene și între barbaria ungaro-transilvană. De atunci, Wesselényi lăsă multe din violențele tatălui său, conservă însă ura nestinsă către gubern și o mâncărime nedumerită de a face necurmat opozițiune cu orice preț" (G. Barițiu, *Părți alese...*, I, p. 597).

²³⁹ Ludwig v. Gogolák, *Ungarns Nationalitätengesetze...*, p. 1215-1216. Elocvent în acest sens este următorul citat dintr-o lucrare a lui Wesselényi, din 1831: "Nu socotesc cum că vor putea țărani pși dintr-o dată în șirul națiunii; aceasta trebuie să se facă cu încetul, dară negreșit se va întâmpla. Oricând se va face aceasta, mi se vede o condiție a fi necesară (...) Națiunea ungurească va da și va dăru locuitorilor țării dreptul cel preafumos și cuvincios *al unguriei*; dacă face dar, va avea dreptul a lega condițiuni de dar; este lucru prea firesc cum ca acel drept îl va dăru numai acelor locuitori *care sunt în stare a se naționaliza (unguri)*, care se țin de națiune, care se contopesc cu aceasta (...) E lucru nu numai cu cale, ci foarte necesar ca țărani în țara noastră numai sub acea condițiune să se împărtășească din drepturile naționale și reprezentative, *dacă se vor face unguri întru adevăr*, ca să fie una cu națiunea aceea, în care este să se se prefacă și din ale cărei drepturi vor să se împărtășească și să se prefacă într-

În sprijinul susținerii acestor idei, conducătorii mișcării naționale maghiare au preluat principii ale dreptului de stat francez, care identificau națiunea cu statul. În mentalitatea teoreticienilor romantici maghiari, cele două noțiuni se suprapuneau, alcătuind un fenomen unitar. Ei erau siguri că, în cursul procesului de liberalizare și modernizare, limbile celorlalte etnii din Ungaria vor dispărea de la sine, tot la fel cum au dispărut și în Franța diferitele dialecte ale limbii franceze (impunându-se, în cele din urmă, acela vorbit în regiunea pariziană).²⁴⁰

Așadar, reformele liberale propuse de Széchenyi, Wesselényi și de ceilalți adepți ai mișcării naționale urmau, în viziunea acestora, să deschidă o nouă etapă în istoria Ungariei, o etapă echivalentă cu o nouă întemeiere de țară, chiar cu o nouă cucerire a ei, realizată prin renașterea poporului maghiar (care, în concepția liberalilor unguri, fusese de atâtea ori sacrificat în istorie și supus unui adevărat genocid). Noua renaștere a țării se realiza prin intermediul și în numele limbii maghiare, a cărei cunoaștere devenea singurul criteriu al apartenenței la națiunea sau *rasa maghiară*.²⁴¹

Atât Széchenyi, cât și ceilalți ideologi ai maghiarismului au folosit deseori expresia *rasă (faj) maghiară*, atribuindu-i acesteia un rol civilizator, de culturalizare a popoarelor din sud-estul Europei. Fără a lua în considerare adâncile diferențe sociale și culturale existente în sânul poporului ungar, ei au considerat că maghiarismul, în întregimea sa, constituia o elită care avea misiunea de a aduce naționalităților înapoiate din Ungaria binefacerile civilizației burgheze occidentale. Membrii vechii *națiuni nobiliare hungare* și-au atribuit astfel rolul unei elite cu rol istoric, anume de a crea clasa socială burgheză modernă, care urma însă, în cele din urmă, să înlocuiască vechea *națiune nobiliară*, menținându-i hegemonia.

Elitele culturale ale celorlalte popoare de pe teritoriul Ungariei au înțeles curând intențiile ascunse ale promotorilor liberalismului maghiar. Au înțeles că acordarea unei asemenea importanțe limbii maghiare nu avantaja decât vechea nobilime, aducând prejudicii celeilalte jumătăți a populației Ungariei (după principiul *summum ius – summa iniuria*).²⁴² Încă în 1829 intelectualul slovac J. Csaplovics s-a opus favorizării limbii maghiare, atenționând asupra faptului că literatura din Ungaria nu era maghiară, ci "poliglotă", deoarece dezvoltarea literară din Ungaria de după 1800 nu a avut loc doar în sânul poporului maghiar, ci și în cadrul tuturor celorlalte etnii din Ungaria.²⁴³

Însă noua clasă socială burgheză maghiară, care considera că statul ungar îi aparținea în întregime, datorită unui instinct de conservare, a folosit toate metodele legislative, administrative și cultural-educative de care dispunea, pentru a stăvili posibilitățile de dezvoltare a unei clase sociale mijlocii de altă limbă decât cea

una prin limbă și datini (...) *În ce măsură ar începe a se unguri cu încetul cei ce acum nu vorbesc ungurește și nu sunt unguri: în aceeași măsură ar căpăta drepturi naționale*" (cf. A. Papiu Ilarian, *op. cit.*, p. XXIV-XXV).

²⁴⁰ Ludwig v. Gogolák, *Ungarns Nationalitätengesetze...*, p. 1214 și 1216.

²⁴¹ *Ibidem*, p. 1233.

²⁴² *Ibidem*, p. 1233-1234; Idem, *Zum Problem der Assimilation...*, p. 8-9.

²⁴³ Mority Csáky, *Von der Ratio educationis zur Educatio Nationalis*, p. 217.

maghiară. "Conducerea maghiară a încercat să-și mențină și să-și consolideze supremația în teritoriile locuite de celelalte naționalități, mai ales în domeniul administrativ și școlar. Metodele păturii conducătoare maghiare (constituită din reprezentanți ai vechii aristocrații latifundiare, ai nobilimii comitatense, ai micii nobilimi, ai trupelor de honvezi și de jandarmi, ai funcționarilor superiori și inferiori) au fost acelea de a împiedica sau de a întârzia pe cât posibil apariția unei conștiințe naționale de sine stătătoare și antimaghiare în cadrul maselor populare de altă etnie"²⁴⁴

Dietele maghiare după 1825 au urmărit consecvent acest program politic. Curând după înființarea *Academiei Ungare*, s-au readus în discuție *Principia Nationalis Educationis*. După cum am arătat mai sus, prin AL 8/1827 s-a înființat o comisie dietală – *Subdeputatio Literaria* care însă nu mai înțelegea prin sintagma *educatio nationalis* educarea întregului popor, ci "educație națională în sensul promovării valorilor lingvistice și culturale maghiare. Unul dintre cei mai mari susținători ai acestei noi educații naționale era baronul Alois (Alajos) Mednyánszky. În perioada vieneză a activității sale, a fost adeptul concepției despre *Hungarus*, acum însă s-a pus cu totul în slujba chestiunii maghiare, redactând un referat foarte apreciat despre necesitatea și foloasele limbii maghiare"²⁴⁵

Că ideologii liberali-naționaliști maghiari își luau activitatea în serios reiese și din faptul că în anul 1828 a fost înființată la Buda cea dintâi grădiniță de copii din Ungaria. Era un fapt mai mult decât deosebit, căci era prima instituție de acest fel înființată în Imperiul austriac (prima grădiniță din lume a fost înființată în Anglia, la New Lanark, în 1816; au urmat apoi cele din Londra, în 1819, Paris, în 1825, Bruxelles și Geneva, în 1827), cu doi ani înainte de înființarea celei din Viena și patru înaintea celei din Praga. Până în 1847 au fost înființate în Ungaria 89 de grădinițe.²⁴⁶ La baza acestora nu se afla doar scopul filantropic, ci dorința de maghiarizare, după cum arăta și Wesselényi: "copilașul slovac, sârb, român și german va învăța ungurește fără lucru și osteneală. Pruncul așa ușor învață o limbă ca alta [...]. Numărând 20 de ani de la ridicarea institutului, toată populația locuinței va fi ungurită, adică va ști și va grăi ungurește".²⁴⁷

²⁴⁴ Ludwig v. Gogolák, *Zum Problem der Assimilation...*, p. 12-13. În 1843, Wesselényi scria: "Legislația ungurească, dacă cunoaște că diferitele limbi ale țării împiedică mult bine, că îngreunează administrațiunea publică și împiedică unitatea națională, care este atât de necesară, și dacă spre înconjurarea acestor nevoi va afla că e de lipsă să fie o limbă comună pentru toți locuitorii țării [...], ea are nu numai dreptul, ci și datoria de a lăși în tot modul limba diplomatică a țării, care, cumcă e cea ungurească, e lucru firesc. Legislația ungurească are dreptul nu numai de a obliga pe fiecare cetățean la învățarea acestei limbi, ci a restrânge întru totul și uzul celorlalte limbi diferite, încât înflorirea acestora ar împiedica lățirea limbii diplomatice și asta ar împiedica scopul cel mare, care este unitatea națională. [...]. Precum au ungurii dreptul de a deznăționaliza pentru interesele cele mai înalte ale Statului, așa naționalitățile au datoria civilă a-și restrânge dreptul firesc de a se folosi cu limba lor maternă [...] sau cu alte cuvinte, au datoria a trăi cu limba lor maternă numai într-atât și numai într-atât a o cultiva, ca prin aceasta să nu se împiedice lățirea limbii ungurești și învățarea ei de către fiecare" (cf. A. Papiu Ilarian, *op. cit.*, p. XXV-XXVI).

²⁴⁵ Moritz Csáky, *Von der Aufklärung zum Liberalismus...*, p. 203.

²⁴⁶ Ottó Vág, *Erziehungspolitische Wechselwirkungen...*, p. 431 și 439.

²⁴⁷ cf. A. Papiu Ilarian, *op. cit.*, p. XXV.

O mare atenție a fost acordată de Diete oficializării limbii maghiare în toate domeniile administrației de stat. Treptat, întreaga viață politică din Ungaria a fost pătrunsă de spiritul maghiar. Etapele în care s-a desfășurat acest proces sunt următoarele:

- AL 8/1830 - *Consiliul Locumtenențial* a fost obligat să corespundă cu organele comitatense în limba maghiară. Procesele ajunse la Curia regală urmau să se desfășoare doar în această limbă. Părțile în litigiu înaintea tribunalelor civile sau bisericești au primit dreptul de a folosi, la alegere, limba maghiară. Cunoașterea acesteia a devenit condiție pentru acceptarea în orice funcție publică, precum și în barourile de avocați;
- AL 3/1832-1836 a declarat pentru prima oară maghiara ca limbă oficială. Textul maghiar al unui act legislativ era considerat cel autentic (variantele latine erau doar traduceri). În parohiile maghiare, în care se predica în limba maghiară, matricolele bisericești urmau să fie redactate doar în această limbă (legea a fost aprobată în pofida protestelor judeului suprem al Ungariei, comitele Cziráky, care a considerat că supremația limbii maghiare va aduce după sine distrugerea națiunii);
- AL 6/1840 - Limba maghiară a fost declarată limba oficială a dezbaterilor Dietei, precum și limba tuturor organelor oficiale. În decurs de trei ani, matricolele tuturor Bisericilor din Ungaria trebuiau redactate în limba maghiară. Totodată, clericii tuturor confesiunilor erau obligați să cunoască maghiara;
- AL 2/1844 a declarat limba maghiară drept singura limbă de stat. Toate decretele Curții imperiale adresate Ungariei trebuiau redactate în maghiară. Toate legile urmau să fie redactate și sancționate doar în această limbă. Justiția urma să se desfășoare tot numai în maghiară. Această limbă urma să fie predată în mod obligatoriu în toate școlile din Ungaria. Croații au dobândit un răgaz de șase ani pentru învățarea limbii maghiare.²⁴⁸ "Aceste acte legislative au devenit legi fundamentale ale Ungariei moderne, maghiarizate sau curat maghiare".²⁴⁹

Totuși, Wesselényi nu era pe deplin mulțumit: "legile de până acum nu numai că n-au mers prea departe, ci încă s-a făcut prea puțin". Ceea ce dorea Wesselényi era votarea unor legi care să favorizeze într-o măsură mai mare maghiarizarea populației prin școală.²⁵⁰ Ceea ce nu prevedeau legile, săvârșeau însă în mod samavolnic autoritățile din comitate, care obligau preoții catolici din localitățile nemaghiare să instituie maghiara ca limbă de predare în școlile confesionale.²⁵¹ După cum arată și cercetătoarea maghiară Spira György, "în deceniul al patrulea, în numeroase comitate s-a hotărât ca instrucția primară să se desfășoare în limba maghiară și în școlile localităților cu populație nemaghiară; pe lângă aceasta, predicile bisericești

²⁴⁸ Marczali, *op.cit.*, p. 130-137.

²⁴⁹ Ludwig v. Gogolák, *Ungarns Nationalitätengesetze...*, p. 1225.

²⁵⁰ A. Papiu Ilarian, *op. cit.*, p. XXII.

²⁵¹ *Ibidem*, p. XXXIII.

erau rostite tot în ungurește, iar cei care nu cunoșteau limba maghiară nu mai puteau fi angajați ca notari la sate, deși nici o lege nu prevedea aplicarea unor asemenea măsuri de maghiarizare".²⁵² La protestele naționalităților, Kossuth Lajos a luat apărarea acestor măsuri, afirmând că "limba învățământului public nu poate diferi de limba administrației publice", iar întrucât Dieta nu părea să-și fi dat seama de acest lucru, a atras atenția că "e timpul, e momentul de maximă urgență, ca această scăpare să fie corectată, ceea ce este cu atât mai ușor de făcut, întrucât spre bucuria inimilor patrioților, [...] în acest domeniu s-au luat numeroase măsuri pregătitoare, datorită zelului dovedit de învățători, autoritățile școlare și câțiva indivizi".²⁵³

Prin asemenea măsuri școlare²⁵⁴ s-a reușit maghiarizarea și asimilarea a numeroși copii de intelectuali slovaci,²⁵⁵ precum și cea mai mare parte a coloniilor germane (șvabe) din Ungaria centrală și de sud.²⁵⁶

Széchenyi și-a dat seama de pericolul unor asemenea măsuri extremiste de maghiarizare forțată. Din această cauză, deși a fost cel dintâi promotor al ideologiei naționale și naționaliste maghiare, a intrat curând în opoziție, condamnând politica nesăbuită a lui Kossuth.²⁵⁷ Avertismentele lui Széchenyi s-au dovedit a fi, în cele din urmă, justificate. Convingerea lui Kossuth din primăvara anului 1848 ("Voi nu vă dați seama de efectul magic al libertății; el este mai puternic decât sentimentul

²⁵² Spira György, *Concepția lui István Széchenyi despre problema națională*, în "Revoluția de la 1848-1849 în Europa Centrală. Perspectivă istorică și istoriografică", Cluj-Napoca, 2000, p. 113.

²⁵³ *Ibidem*.

²⁵⁴ Important este de menționat faptul că procesul de maghiarizare forțată a sistemului de învățământ a cuprins nu doar învățământul primar, ci și cel secundar. De exemplu, la gimnaziul superior al piriștilor din Timișoara, limba de predare germană a fost înlocuită cu cea maghiară încă din 1844. În anii următori procesul a continuat și la celelalte gimnazii superioare germane din sudul Ungariei (Ingomar Senz, *Schule und Bildung bei den Donauschwaben von 1806 bis 1918*, în "Südostdeutsches Archiv", vol. XL/XLI, München, 1998, p. 70).

²⁵⁵ Ludwig v. Gogolák, *Ungarns Nationalitätengesetze...*, p. 1229.

²⁵⁶ "Până prin 1848, un fiu de țaran german din Ungaria de mijloc era obligat să urmeze o instituție de învățământ latinist-umanistă, dar în epoca următoare o școală cu limbă de predare maghiară a statului sau a Bisericii catolice, și care transmitea spiritul patriotismului de stat și ideea supremației maghiare. În acest fel au fost maghiarizați încă spre sfârșitul secolului al XVIII-lea și în epoca de dinainte de 1848 mulți fii de țărani și mici burghezi germani din Ungaria de mijloc. Aceștia s-au dovedit mai apoi, în viața cetățenească și în războiul din 1848/49 ca sprijinitori înflăcărați ai maghiarismului liberal-radical" (Idem, *Zum Problem der Assimilation...*, p. 35).

²⁵⁷ În anul 1842, și-a exprimat vederile într-un discurs la Academia maghiară: "oare dacă cineva cunoaște limba maghiară și o vorbește, înseamnă că el s-a și transformat în maghiar, numai datorită acestui fapt? [...] Cuvântul unguresc încă nu înseamnă simțire ungurească, iar un om, doar pentru că e maghiar, nu înseamnă că-i virtuos, și tot astfel cel care face paradă de patriotism nu reprezintă nici pe departe un patriot [...]. Credem noi oare că naționalitatea este doar o zugrăveală pe care o putem întinde peste ori și cine care cade între mâinile noastre, ca varul pe perete sau smălțul peste oală? Și credem că-i suficient să dăm un ordin, ca cineva să-și părăsească apartenența națională? Oare noi, maghiarii, am suporta [...] ca orice altă putere să încerce să ne transforme, fără nici o considerație, după modelul său propriu, mai ales dacă acest model este departe de a fi cel ideal, și oare ne-am supune noi unei porunci, sau chiar unei legi, care, chiar dacă nu pretinde în mod direct infidelitatea națională, prin aplicarea ei și mai ales prin substratul ei, s-ar transforma în tiranie. Vreau să sper și să cred că nu ne-am supune, chiar dacă am fi consimțit cu toții la o asemenea regulă și, cu atât mai puțin, dacă acest lucru nu s-ar fi întâmplat, căci există pe lume însușiri inalienabile care nu pot fi puse în vânzare, după cum declară nu puțini reformatori din țară [...]" (Spira György, *op. cit.*, p. 114).

național"²⁵⁸) a fost greșită. Naționalitățile din Ungaria s-au ridicat împotriva guvernului revoluționar maghiar, astfel că ideologii naționalismului unguresc s-au văzut nevoiți să accepte unele compromisuri. Însă aceste compromisuri au fost părăsite odată cu semnarea pactului dualist, din anul 1867, când clasa politică maghiară s-a văzut în poziția de a putea pune în aplicare întreaga ideologie națională, a cărei cristalizare a început la Dieta reformatoare din anul 1790. În acest sens, după cum remarcă și istoricul slovac Ludwig von Gogolák, epoca dualistă, cu legile ei de maghiarizare forțată (în special din domeniul școlar), nu este altceva decât o continuare firească a epocii prepașoptiste.²⁵⁹

1.3. Învățământul confesional ortodox din Transilvania până în anul 1848

La fel ca și în centrul Europei, și în Transilvania cele dintâi școli au aparținut Bisericii.²⁶⁰ Învățământul era condus de călugări sau cântăreți bisericești care avea cunoștințe sumare de scris și citit. "În chiliile mănăstirilor, în tinda bisericii sau în umilele case ale dascălilor, călugări știutori de carte sau cântăreți ai bisericilor treceau mai departe cele câteva cunoștințe de scris, citit și cânt religios rarilor școlari care nădăjduiau cândva să ajungă fețe bisericești".²⁶¹

Desigur că cea mai importantă școală confesională ortodoxă din Transilvania a fost cea din Șcheii Brașovului. În 1743, paterul iezuit Fasching a scris despre ea că era "o școală decât care nu este alta pe acest pământ, deoarece dascălii își dau toată silința să învețe a citi și a scrie mica republică a copiilor lor, întru care se găsesc și bărbați însurați. Literelor lor (chirilice) seamănă cu caracterele greco-egiptene, pe care le întrebuințează și sârbii. Partea principală a sa se sfârșește cu cântările, care imită, în mare parte, muzica gregoriană și hebreă".²⁶² Printre vestiții dascăli ai școlii brașovene au fost Petcu Șoanul (care a tipărit și cel dintâi calendar românesc din Transilvania, pentru 100 de ani), Radu Tempea II (autorul cunoscutei cronici a Bisericii din Șchei, redactată până în 1742),²⁶³ Dimitrie Eustatievici (viitorul director al școlilor românești din Transilvania și autorul primei *Gramatici românești*, în 1757, folosită ca manual de școală)²⁶⁴ ș.a.

²⁵⁸ Spira György, *op. cit.*, p. 119.

²⁵⁹ Ludwig von Gogolák, *Zum Problem der Assimilation...*, p. 17.

²⁶⁰ Nicolae Albi, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, 1944.

²⁶¹ Lucia Protopopescu, *Contribuții la istoria învățământului din Transilvania. 1787-1805*, București, 1966, p. 25.

²⁶² V. Țircovnicu, *Transilvania*, în *Istoria învățământului din România*, vol. I, București, 1983, p. 237.

²⁶³ Despre dinastia Tempea, a se vedea Candid Mușlea, *O dinastie de preoți și protopopi Radu Tempea. Șase generații de preoți și protopopi din aceeași familie*, Brașov, 1939.

²⁶⁴ Mircea Păcurariu, *Cărturari sibieni de altădată*, Cluj-Napoca, 2002, p. 25-29 (la p. 29 bibliografia aferentă). Gramatica lui Eustatievici nu a fost publicată nici până azi, astfel că în general se cunoaște că prima Gramatică românească aparține lui Ienăchiță Văcărescu, tipărită în 1787. Totuși, trebuie să aducem o rectificare. Prima Gramatică românească a apărut în limba germană în întinsa lucrare a lui Fr. J. Sulzer, *Geschichte des transalpinischen Daciens, das ist der Walachei, Moldau und Bessarabiens, im Zusammenhange mit der Geschichte des übrigen Daciens*, vol. II, Viena, 1782. Sulzer a folosit însă

Școala din Șchei a servit, totodată, ca pivot pentru celelalte școli românești din jurul Brașovului: Tohanul vechi, Bran, Zărnești, Satulung, Săcele, Cristian, Ghimbav, Dârste, Sânpetru ș.a., înființate toate la începutul secolului al XVIII-lea.

În anul 1733 s-a deschis și școala confesională ortodoxă din Rășinari, condusă de Coman Barcian. Cu această ocazie s-a inaugurat și vestita dinastie de învățători a Barcienilor.²⁶⁵

Alte școli confesionale ortodoxe existau în Hațeg (înființată în anul 1725), Orăștie (1731), mănăstirile Glogoveț (lângă Blaj) și Lupșa (jud. Alba), apoi la Săliște, Poiana Sibiului, Orlat, Jina, Sâmbăta de Sus, Arpașul de Sus, Comana de Sus, Viștea de Sus, Făgăraș (1761).²⁶⁶ Precum se poate observa, cele mai multe erau în părțile de sud ale Transilvaniei. În nord existau, în schimb, numeroase școli unite, cele mai importante fiind cele din Blaj, înființate în anul 1754.

Școala din Blaj, cu cele trei trepte ale sale, Școala de obște, școala latinească și școala de preoție, au fost înființate în contextul curentului reformativ "preiosefinist" din Imperiul habsburgic.²⁶⁷ După cum am amintit mai sus, și acest curent era caracterizat de puternice legături cu Biserica Catolică (ortodocșii și protestanții nefiind incluși în programul școlar). Abia reforma din 1774, organizată de Felbiger, a deschis o etapă nouă în istoria învățământului din imperiu.

Mișcarea felbigeriană a fost resimțită și în Transilvania. Începuturile ei constituie, prin urmare, începuturile unei noi etape în istoria învățământului românesc ardelean, caracterizat prin mai multă deschidere și independență față de autoritățile bisericești. Școala a devenit un factor politic, principalul mijloc de creștere și formare a unor cetățeni loiali. În urma reformelor inițiate de Felbiger, au fost înființate și în Transilvania o serie de școli triviale, precum și o școală normală la Sibiu. Cu toate acestea, în Marele Principat al Transilvaniei, urmările reformei felbigeriene a fost destul de modeste. Abia domnia lui Iosif II a dat noi impulsuri dezvoltării învățământului, în special al celui românesc. În 1781 a fost numit director al școlilor românești din Transilvania unitul Gheorghe Șincai; în 1792, canonicul unit Ioan Coreli a fost numit director al școlilor românești din Bihor.²⁶⁸ După cum se poate vedea, destinele școlii românești din provinciile extra-bănățene au fost așezate, la început, doar în seama cărturarilor uniți.

Dezvoltarea slabă a învățământului din Transilvania se poate constata și din analizarea *Fondului școlilor naționale* și a cheltuielilor pentru învățământ. Iată, de

manuscrisul lui Eustatievici, despre care afirma că era "un om de cel mai bun caracter și un cunosător al celor mai multe limbi europene, mai ales al celor slave" și care "a fixat regulile limbii române și a dovedit prietenia, înmânându-mi manuscrisul său" (p. 152-155).

²⁶⁵ Mircea Păcurariu, *Cărturari...*, p. 41-42; a se vedea și Emilian Cioran, *șapte generații de preoți și protopopi – profesori din aceeași familie: Barcianu, 1699-1903*, Sibiu, 1991

²⁶⁶ V. Țircovnicu, *Transilvania*, p. 270-271.

²⁶⁷ A se vedea pentru mai multe amănunte Ioan Marin Mălinaș, *Situația învățământului bisericesc al românilor în contextul reformelor școlare din timpul domniei împărătesei Maria Tereza (1740-1789), a împăraților Iosif II (1780-1790) și Leopold II (1790-1792). Contribuții privind relațiile româno-austriece. Teză de doctorat în Teologie, Viena 1984, tipărită la Oradea, 1994, 239 p.*

²⁶⁸ Ladislau Gyémánt, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania, între 1790-1848*, București, 1986, p. 163-165.

exemplu, bugetul *Fondului școlilor naționale* din Principatul Transilvaniei, între anii 1781-1785:

An școlar	Buget fl.	cheltuieli fl.	Rest fl.
1782	11.019	10.651	368
1783	14.742 fl. 52 cr	8971	5771
1783/4	14.342 fl. 52 cr	9860	4982 fl. 48 cr
1785	11.276 fl. 24 cr	11.148	128 fl. 24 cr

Așadar, sumele cheltuite pentru dezvoltarea învățământului în Transilvania au depășit doar în 1785 11.000 fl., o sumă incomparabilă cu cea cheltuită în țările ereditare.²⁶⁹

În anul 1782, erau finanțate din aceste fonduri doar următoarele școli "germane" (după programa lui Felbiger): Sibiu (Școala normală), Brașov, Cluj, Alba Iulia, Tg. Mureș, Odorhei, Șumuleu Ciuc, Canta, Gherla, Teaca și Hațeg. Dintre acestea, doar cea din Sibiu avea patru clase, celelalte având doar 2-3. Datorită politicii lui Iosif II, numărul școlilor a crescut razant. În 1784 existau în Transilvania 126 școli triviale catolice germane, maghiare, secuiești, apoi 12 școli românești unite. Acestea din urmă primeau modesta sumă de 600 fl., din *Fondul școlilor naționale*, amintit mai sus. După cum se vede, nu era finanțată de către stat nici o singură școală ortodoxă, deși statisticile Guberniului menționau existența a 13 școli ortodoxe satești. Abia în 1786 a fost atestată prima școală ortodoxă finanțată de stat, anume în satul Sadu, lângă Sibiu (finanțarea din Fondul național de studii a survenit, probabil, în 1785).²⁷⁰

Din această cauză, medicul oculist ortodox Ioan Piuriu Molnar a înaintat Curții, între 1782-1784, mai multe petiții, cerând creșterea numărului școlilor ortodoxe finanțate de la Stat. Piuriu Molnar aducea în sprijinul cererii sale, exemplul provinciei vecine – Banatul, în care, după cum am menționat deja, școlile ortodoxe cunoșteau un adevărat avânt. Oculistul sibian ruga Curtea să accepte înființarea a 70 de școli triviale românești, în satele mai mari, precum și numirea, în Transilvania, a unui director de școli român.

Petițiile lui Molnar-Piuriu s-au împotmolit în birocrăția Guberniului și a Cancelariei aulice transilvane. Drept urmare, la 7 octombrie 1784, Piuriu a trimis o nouă petiție, în care aducea drept argument și faptul că 292 de tineri ardeleni se pregăteau în școlile mănăstirilor din Țara Românească, fiind pierduți pentru provincie.²⁷¹

Izbucnirea răscoalei lui Horia a determinat autoritățile să acționeze. Mai multe decrete imperiale din 1784-1785 au recunoscut necesitatea ajutorarea

²⁶⁹ L. Protopopescu, *op. cit.*, p. 53. Redau, aici, pentru comparație, creșterea sumelor cheltuite pentru învățământ în provinciile ereditare, în timpul lui Iosif II (sumele au fost menționate deja, în capitolul 1.1.5.): de la 18.942 fl. la 241.935 fl. (în Austria Inferioară), de la 6.390 la 22.267 fl. (în Austria Superioară), de la 7.093 la 33.489 fl. (în Stiria), de la 3.697 la 36.883 fl. (în Carintia), de la 12.499 la 146.771 fl. (în Boemia), de la 15.582 la 78.010 fl. (în Moravia), de la 3.969 la 65.046 fl. (în Galiția).

Așadar, Transilvania se afla într-o situație net inferioară.

²⁷⁰ L. Protopopescu, p. 58, 65-67 și 78.

²⁷¹ Lucia Protopopescu, *op. cit.*, p. 35, 37 și 41.

învățământului primar ortodox, rămas, din considerente de politică religioasă, mult în urma celui unit. Planurile urmau să fie stabilite de episcopii ortodox de la Sibiu, Ghedeon Nichitici, împreună cu episcopul romano-catolic, Martonfi.

Aceștia au considerat necesar să fie înființat un seminar ortodox și a unei școli normale ortodoxe românești la Sibiu, pentru pregătirea preoților, respectiv a învățătorilor, și funcționând după metoda lui Felbiger. Cheltuielile urmau să fie acoperite de *Cassa provincială*, din contribuția credincioșilor ortodocși (așadar, din taxa sidoxială). Cei doi episcopi au socotit necesar să fie numit și un director (inspector) școlar pentru școlile ortodoxe, propunând pentru ocuparea acestei funcții pe Dimitrie Eustatievici sau pe Ioan Piuariu-Molnar. Tot în propunerea lor, cei doi episcopi au cerut ca școlile existente în Brașov, Făgăraș, Avrig, Rășinari, Sibiu (suburbia Iosefin), Alba Iulia și Orăștie să fie organizate "etatist", dar învățătorii lor să fie retribuiți fie de bisericile parohiale, fie de părinții elevilor, în bani și natură (15-20 cruceri pe lună). În urma acestui raport, Curtea l-a ales, în cele din urmă, în funcția de director al școlilor ortodoxe românești din Transilvania pe Dimitrie Eustatievici, care urma să primească un salariu de 400 de fl. din taxa sidoxială.²⁷²

Tot în 1786 a fost acceptată finanțarea, de la Stat, a opt școli ortodoxe: Avrig, Brașov, Cernatu, Făgăraș, Orăștie, Săliște, Turcheș și Sadu. Totodată, la Sibiu a fost organizat Cursul de normă, pentru pregătirea învățătorilor și a preoților (sub conducerea directă a lui Eustatievici).²⁷³ Din analizarea absolvenților *cursurilor de normă* din Sibiu, ne putem da seama că existau școli ortodoxe în numeroase alte sate din Transilvania.²⁷⁴ Însă învățătorii acelora nu erau plătiți din fondurile de stat, cum erau plătiți cei din cele opt școli menționate mai sus.

În 1790, anul restituției nobiliare, s-a sistat plata de la stat și pentru cei opt învățători din școlile triviale românești plata urmând a fi făcută din fondul sidoxial, al Bisericii Ortodoxe). Diferitele deputațiuni dietale din anii 1792-93 s-au preocupat și de școlile românești. Proiectul deputațiunii ecleziastice opina pentru inutilitatea înființării de noi școli sătenești românești, pe considerentul că nici iobagii de alte naționalități, față de care românii nu pot pretinde o situație avantajată, nu beneficiau de posibilități mai mari de instruire. Deputațiunea literară, în schimb, a considerat de dorit să fie înființate școli, însă cu contribuția comunităților și cu sprijinul benevol al al stăpânilor de pământ. Învățământul din aceste școli trebuia să aibă drept obiectiv recunoașterea și înțelegerea caracterului *divin* al orânduirii

²⁷² Mircea Păcurariu, *Două sute de ani de învățământ teologic la Sibiu*, Sibiu, 1987, p. 17-18. Taxa sidoxială a avut o valoare de 2 fl. și 50 cr. Ea trebuia plătită de către fiecare familie ortodoxă. Din sumele cumulate era plătit episcopul ortodox (4000 fl.) și directorul școlilor (400 fl.) (Mateiu Voileanu, *Sidoxia*, Sibiu, 1897, p. 13). Tot atunci (în deceniul al IX-lea al secolului XVIII), guvernatorul Transilvaniei avea un salariu de 18.000 de florini anual, consilierii Guberniului Regal între 4000-5000 florini, primarul Sibiului 2000 de florini, iar medicul șef al orașului de pe Cibin 400 de florini anual (a se vedea George Michael Gottlieb von Herrmann, *Das Alte und Neue Kronstadt*, vol. II, Sibiu, 1887, p. 135 ș.u.).

²⁷³ L. Protopopescu, *op. cit.*, p. 66.

²⁷⁴ M. Păcurariu, *Două sute de ani...*, p. 18-20.

sociale., excluzând ideile de libertate și egalitate, răspândite deja în țară în urma Revoluției franceze.²⁷⁵

Situația n-a fost așadar rezolvată în nici un fel. Directorii de școală români au continuat însă să înființeze școli săteti, fără a se bucura de sprijin din partea fondurilor de stat. Dimitrie Eustatievici a fost urmat, după moartea sa, de Radu Tempea V, care a condus destinele învățământului confesional ortodox până în 1808.²⁷⁶ În acel an existau în Transilvania 131 școli confesionale ortodoxe, răspândite în *Fundus Regius* (20 în scaunul Sibiu, 13 în districtul Brașov (aici, școala din Șchei a fost transformată în 1804 în școală capitală-normală), 10 în scaunul Nocrich, 3 în scaunul Sighișoara, 9 în scaunul Miercurei, 16 în scaunul Cincu, 3 în scaunul Rupea, 7 în scaunul Mediaș, 5 în scaunul Sebeș, una în scaunul Orăștiei); apoi în comitatele nobiliare (7 în districtul Făgăraș, 13 în comitatul Alba Inferioară, 7 în comitatul Târnava, 4 în comitatul Turda, una în comitatul Dăbâca, 3 în Solnocul de Mijloc, una în comitatul Zarand) și una în scaunul secuiesc Mureș. După cum se poate constata, rețeaua școlilor confesionale ortodoxe era răspândită în special în părțile de sud ale Transilvaniei.

În părțile nordice existau mai multe școli confesionale greco-catolice, fiind consemnate în 1811: 3 școli în districtul Chioar, 19 în comitatul Solnocul de Mijloc, 30 în comitatul Solnocul Interior, 2 în comitatul Crasna, 12 în comitatul Dăbâca, 12 în comitatul Cluj, 6 în comitatul Turda, 19 în comitatul Târnava, 17 în comitatul Alba Inferioară, 3 în Alba Superioară, 18 în comitatul Hunedoara (dintre care 8 grănicerești), 7 în teritoriul regimentului de grăniceri Năsăud (dintre care una normală), 16 în districtul Făgăraș (dintre care 4 grănicerești), 17 în districtul săsesc al Bistriței, 2 în districtul Brașov, 17 în scaunul Sibiu, 5 în scaunul Mediaș, una în scaunul Sebeș, 8 în scaunul secuiesc Arieș, 8 în scaunul secuiesc Mureș, alte 5 în celelalte scaune secuiești.²⁷⁷

La începutul secolului XIX, Radu Tempea a adresat mai multe memorii Curții de la Viena, cerând sprijinirea de către autoritățile politice ardenele a procesului de învățământ. Cea mai spinoasă problemă era cea financiară întrucât, spre deosebire de școlile confesiunilor recepte, cele ortodoxe nu erau sprijinite din fondurile de stat. Prin urmare, Radu Tempea a propus constituirea unui fond școlar ortodox rezultat dintr-o parte a veniturilor alodiale ale comunităților românești de pe *Fundus Regius*, din surplusul fondului sidoxial și din sumele adunate prin colecte. Petițiile s-au împotmolit în rafturile birocrăției Principatului. Autoritățile, până a rezolva problema școlilor confesionale, s-au arătat mai degrabă preocupate de calificarea dascălilor. Printr-un decret emis la 26 ianuarie 1809, Guvernul a poruncit ca viitorii învățători (dascăli și alți dieci) să se prezinte la Sibiu, la

²⁷⁵ Ladislau Gyémánt, *Mișcarea națională...*, p. 286.

²⁷⁶ Radu Tempea V a studiat la școala din Șchei, apoi la Gimnaziul evanghelic din Brașov. A absolvit și Cursul de normă de la Sibiu (1787), apoi a continuat cu studii de filozofie la Buda. În timpul războiului austro-ruso-turc (1788-1791) a fost translator pe lângă comandamentul austriac (M. Păcurariu, *Două sute de ani...*, p. 26).

²⁷⁷ *Istoria învățământului din România*, vol. I, p. 282-283. Mai existau școli unite și în comitatele din *Partium*: 38 în comitatul Bihor, 17 în comitatul Maramureș, 14 în comitatul Sătmăr

directorul școlii normale, pentru "auzirea cursului învățaturii de normă", care va funcționa din luna de după Duminica Tomii până la sâmbăta Rusaliilor. Cei care nu se supuneau, dascăli sau dieci, nu mai puteau funcționa ca învățători. Se specifică faptul că acești cursanți trebuiau să aducă cu ei cele de trebuință (cheltuială) pentru hrană. Decretul Guberniului a fost contrasemnat de vicarul Nicolae Hușovici, la 14 februarie. Acesta cerea obștilor să contribuie cu bani pentru sprijinirea învățătorilor, deoarece nu vor putea susține pentru funcția de dascăl pe altul care nu a urmat cursul de 6 săptămâni, de normă.²⁷⁸ Școala normală din Sibiu se mutase în cartierul Iosefin, lângă "biserica din Groapă", ctitorită de negustorul Hagi Constantin Pop. Cursurile erau conduse de Simion Jinariu, originar din Făgăraș.²⁷⁹

Abia în 1810, Consistoriul Ortodox a fost întrebat de Guberniu asupra situației exacte a școlilor confesionale. Datorită problemelor financiare, numărul acestora scăzuse la 109 (și avea să scadă în 1815 la 41).²⁸⁰ În numele Consistoriului a răspuns noul director al școlilor confesionale ortodoxe, Gheorghe Haines (1808-1813).²⁸¹ Acesta a propus înființarea în fiecare protopopiat a unor școli capitale și în fiecare parohie a unor școli semestriale. Acestea ar fi urmat să fie întreținute de un Fond școlar ortodox, alcătuit din venituri alodiale de pe Fundus Regius, precum și dintr-o suplimentare a Fondului sidoxial cu 6 cruceri (așadar, doar învățătorii din cele opt școli stabilite în 1786 aveau salariul asigurat din *Fondul sidoxial*). Dascălii ar fi urmat să fie scutiți de capitație, recrutare și alte obligații obștești. Stăpânii de pământ ar fi urmat să pună la dispoziție terenul, iar membrii comunității să contribuie, prin clacă, la ridicarea edificiului școlar. Acest memoriu redactat de Haines a stat la baza tuturor discuțiilor privind dezvoltarea învățământului confesional ortodox din Transilvania în următoarele decenii.²⁸²

După numirea sa pe scaunul episcopal, Vasile Moga²⁸³ a susținut propunerile lui Haines, cerând ca numărul învățătorilor plătiți din Fondul sidoxial²⁸⁴ să crească de la 8 la 14.

²⁷⁸ Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, vol. I, Sibiu, 1889, p. 176.

²⁷⁹ Mircea Păcurariu, *Cărturari...*, p. 38-39.

²⁸⁰ În același an, în părțile răsăritene din Regatul Ungariei, numărul școlilor ortodoxe era mult mai mare. În districtul școlar Timiș, existau 187 de școli, în Caransebeș 245, iar în Oradea (care cuprindea și comitatul Arad) 150, deci, în total, 582 de școli, într-un teritoriu mai mic decât Principatul Transilvaniei (V. Popeangă, *Dezvoltarea școlilor populare românești în Eparhia Aradului*, p. 189).

²⁸¹ George Haines a fost originar din Mohu, lângă Sibiu. A absolvit Cursul de normă din Sibiu în anul 1786. Între 1790-97 a fost preot la biserica grecească din Brașov, în 1792 a devenit "administrator protopopesc" în Brașov (între 1799-1801 preot militar pentru soldații români din Regimentul de infanterie din Transilvania) (Mircea Păcurariu, *Două sute de ani...*, p. 30-31). În anul 1804, el a cerut Guberniului să se înființeze pentru el o funcție nouă bisericească, aceea de provicar, plătit din *Fondul sidoxial* cu 400 fl. Consistoriul a răspuns Guberniului că noul post nu era necesar, nefiind de acord nici cu persoana lui Haines, care se afla în conflict cu Radu Tempea. Guberniul l-a sprijinit însă pe Haines (Matei Voileanu, *Icoane din viața bisericii. Anul 1804*, Sibiu, 1926, p. 18-20, 113-119). În 1805 Haines a fost numit protopop de Brașov (II), iar la 22 august 1808 a fost numit în funcția de director școlar, în locul lui Tempea (actul din 28 octombrie 1808, prin care Consistoriul anunța noua numire a fost publicat de Ilarion Pușcariu, *Documente...*, vol. I, p. 176).

²⁸² Ladislau Gyémánt, *Mișcarea națională...*, p. 287.

²⁸³ Sebastian Stanca, *Viața și activitatea episcopului Vasile Moga*, Cluj, 1939, 127 p.

Propunerea a fost luată în dezbateră Guberniului abia în 1813, primind un aviz negativ. Înființarea de școli capitale românești a fost considerată inutilă, românii recomandându-li-se frecventarea școlilor existente ale celorlalte națiuni, unde puteau învăța și limba acestora., necesare intrării în bresle și ocupării unor anumite funcții în viața economică (funcțiile publice erau interzise ortodocșilor, pe baza constituției ardeleni). Guberniul a respins și obligativitatea stăpânilor de pământ de a contribui la înființarea școlilor confesionale ortodoxe. Așadar, autoritățile politice din Transilvania au acceptat doar înființarea de școli sătești, acolo unde existau dieci sau cantori cunosători de care, și care urmau să fie întreținuți doar din contribuțiile benevole ale membrilor comunității. Totuși, a acceptat salarizarea a 14 învățători din *Fondul sidoxial*.²⁸⁵

Propunerea Guberniului a fost acceptată de Curte, care a emis, la 10 mai, rezoluția cu nr. 1281, privitoare la organizarea învățământului confesional ortodox: Rezoluția a fost publicată de Guberniu la 19 iulie 1816.²⁸⁶

Episcopul Moga a fost recunoscut în calitate de inspector suprem al școlilor ortodoxe. În această calitate a emis Circulara din 17 septembrie 1816, intitulată *Ordinăciune episcopască prin care se regulează trebile școlare și se îndatorează să se învețe în școală scrisoare cu litere latine*, și prin care a făcut cunoscute dispozițiile rezoluției:

1. În tot satul unde este preot, să se înființeze și școală, iar dascăl să nu fie altul, ci cantorul bisericii și să aibă o ferdelă de grâu de la omul cu prunci și să fie iertat de darea capului și scutit de tot felul de greutăți de obște și să învețe pruncii a scrie și cu slove latinești.
2. Unde sunt amestecați românii cu sașii, să aibă și școala românească drepturi bănești din lada satului pe cât va avea și școala săsească
3. Unde nu se va putea cuprinde cantorul să învețe singur pe toți pruncii, feciori și fete, acolo să se mai puie un dascăl cu plata de 50 de zloți pe an sau o găleată de grâu de la toată gazda cu prunci.
4. Eară cantor să nu fie altul care nu s-ar putea legitimălui prin directorul școalelor că a învățat norma.
5. Să se mai înființeze două școli cu plata de 50 de zloți din fondul sidoxiei, adăugându-se că cine va învăța între românii neuniți, școalele poruncite, acela să încapă la tistie, după hărnicia ce va avea. Privitor la seminar s-a hotărât să se dea

²⁸⁴ Prin rezoluția 1301 din 25 mai 1809 (din ziua numirii lui Moga în scaunul de episcop), împăratul Francisc I a decis ridicarea taxei sidoxiale la 3 cruceri de familie, astfel ca din fond să poată fi întreținut seminarul clerical și profesorii lui (E. Roșca, *Monografia Institutului seminarial teologic-pedagogic Andreian*, Sibiu, 1911, p. 4-5; M. Păcurariu, *două sute de ani...*, p. 43.

²⁸⁵ Ladislau Gyémánt, *Mișcarea națională...*, p. 289-290.

²⁸⁶ Ilarion Pușcariu, *Documente...*, vol. I, p. 185; N. Albu, *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800-1867*, p. 81.

15.120 de zloți din fondul sidoxiei ca să se cumpere casă la Sibiu, unde să fie și reședința episcopului.

6. Tot din fondul sidoxiei să se trimită la școale împărătești patru tineri dintre acei cari vor fi învățați și aici în țară până la filosofie.

Seminarul urma să cuprindă 24 de tineri bursieri, susținuți din fondul sidoxial; aceștia să aibă la bază doi ani de filosofie, urmând ca în viitorii trei ani să-și completeze cultura cu bogoslovie" (teologia).

Aceste măsuri, a căror publicare a fost trăgănată de autoritățile provinciale până în anul 1821, au avut puține efecte concrete. La Sibiu au continuat să fie organizate cursuri pentru pregătirea dascălilor, de către directorul școlar Moise Fulea.²⁸⁷ Autoritățile au insistat doar asupra obligativității frecvenței școlare în unitățile de învățământ existente. Iar episcopul Vasile Moga s-a străduit, cât a putut, să organizeze activități școlare în cât mai multe localități din eparhie.²⁸⁸

La 14 august 1820, Curtea de la Viena a solicitat din nou autorităților politice din Principatul Transilvaniei să întocmească proiecte asupra posibilităților de înființare a școlilor românești, fără a recurge la fondurile publice sau la agravarea sarcinilor fiscale, asigurându-se, totuși, participarea "benevolă" a stăpânilor de pământ.²⁸⁹ Guvernul a cerut din nou opinia celor doi episcopi ortodocși. Drept urmare, la 22 octombrie 1820, Consistoriul ortodox de la Sibiu a transmis preoților din eparhie o circulară, cu următoarea întrebare: "În ce chip s-ar putea în țara Ardealului întocmi treaba școalelor, așa ca și în țările nemțești?"²⁹⁰

Ca urmare a răspunsurilor clerului celor două Biserici, Curtea a emis, la 2 august 1824, o nouă rezoluție, prin care încerca să realizeze un compromis între diferitele poziții divergente (ale episcopilor români și ale autorităților politice transilvănene). S-a stabilit că "în comunitățile libere, baza materială a școlilor românești să se asigure din veniturile alodiale și din pământurile publice, în timp ce în comunitățile aflate sub jurisdicție dominală, stăpânii de pământ să fie convinși să acorde benevol teren și lemn de construcție pentru școală, în cazul în care nu există pământuri comune disponibile sau pământuri proprii ale cantorilor, care urmează a fi și dascăli. Întreținerea dascălilor va reveni fie pe seama pământurilor comunale, din care să se acorde o jumătate de porție canonică, fie părinților, printr-o dare în natură sau bani, acolo unde nu există pământ în acest scop. Dascălii vor fi scutiți de sarcinile publice. Autoritățile locale și parohii vor asigura frecventarea regulată a școlii de către toți copiii de vârstă școlară".²⁹¹

Autoritățile politice au întârziat punerea în aplicare a acestei rezoluții. Timp de aproape 15 ani au fost emise, de Guvernul, tot mereu ordine cu privire la

²⁸⁷ Despre personalitatea lui Moise Fulea, a se vedea Mircea Păcurariu, *Cărturari...*, p. 63-66.

²⁸⁸ Pavel Cherscu, *Contribuția episcopului Vasile Moga la dezvoltarea învățământului românesc din Transilvania*, în "Mitropolia Ardealului", an. 35, 1990, nr. 5, p. 10-27.

²⁸⁹ Ladislau Gyémánt, *Mișcarea națională...*, p. 291.

²⁹⁰ S. Stanca, *op. cit.*, p. 68.

²⁹¹ Ladislau Gyémánt, *Mișcarea națională...*, p. 291-292.

obligativitatea frecvenței școlare a copiilor. Însă de dezvoltarea rețelei școlare s-au preocupat doar episcopii români și directorii școlari.²⁹²

În 1838, preocupările cu privire la organizarea învățământului au intrat într-o nouă fază, datorită cererilor românești insistente. Poate tocmai din acest motiv, Guvernul i-a luat, în 1837 episcopului Vasile Moga dreptul de "superinspecție" asupra școlilor confesionale ortodoxe, acordându-l episcopului romano-catolic din Alba Iulia,²⁹³ care deținea deja acest drept asupra școlilor unite.²⁹⁴

Cu toate acestea, la 14 mai 1840, Curtea a emis o a treia rezoluție privitoare la organizarea învățământului confesional ortodox românesc din Transilvania. A recomandat folosirea în comun a școlilor de către ortodocși și uniți. Văzând opoziția fermă a stăpânilor feudali de a accepta dezvoltarea învățământului românesc, rezoluția a decis că prevederile rezoluției anterioare, din 1824, urmau să fie aplicate, cel puțin uniților, care aparțineau unei religii recepte; pentru ortodocși rămăneau în vigoare prevederile primei rezoluții, din 1816. Așadar, în cazul școlilor ortodoxe, toate sarcinile întreținerii procesului de învățământ cădea exclusiv pe seama comunităților. Și, de parcă nu ar fi fost destul, în decretul gubernial de publicare a rezoluției imperiale, s-a stabilit că prevederile urmau să fie aplicate în fiecare unitate administrativ-teritorială a Transilvaniei (comitat, scaun sau district) de autoritățile locale, *în funcție de condițiile locale*.²⁹⁵

Așadar, în deceniul de dinaintea Revoluției de la 1848, învățământul confesional ortodox se afla într-o situație deosebit de vitregă. În condițiile opoziției fervente a nobililor de a accepta necesitatea culturalizării românilor ortodocși, episcopul Vasile Moga, lipsit și de dreptul de superinspecție a școlilor sale confesionale, s-a limitat în a încerca să obțină o oarecare contribuție materială în satele de pe *Fundus Regius*, unde românii contribuiau prin impozite, dar nu beneficiau de nici un drept bănesc. Problema școlară a fost astfel inclusă în toate petițiile episcopului, înaintate Guvernului și Dietelor, pentru obținerea de drepturi egale cu sașii. Și, în unele localități, parohii și învățătorii români au reușit să obțină o cotă parte din bugetele *casselor alodiale*: Rășinari, Săliște, Rupea, apoi într-o serie de comune din scaunul Orăștie etc.

În pofida acestor greutăți, numărul școlilor românești a crescut continuu, ajungând de la 41 în 1815 la 282, în 1843. În părțile apusene, *Partium* și Banat, numărul școlilor ortodoxe era aproape dublu, anume de 480 (în Banatul civil, Bihor, Sătmăr și Maramureș) și 98 în teritoriul graniței militare din Banat.²⁹⁶ Conform cercetătorului Vasile Popeangă, în ajunul Revoluției de la 1848, în cele trei districte școlare ortodoxe din Ungaria răsăriteană existau 640 școli ortodoxe: 187 în districtul Oradea, 209 în Timiș și 244 în Caransebeș.²⁹⁷

²⁹² *Ibidem*.

²⁹³ *Actele Sinodului Bisericii greco-reseritene în Ardealul din anul 1864*, Sibiu, 1864, p. 65.

²⁹⁴ Ladislau Gyémánt, *Mișcarea națională...*, p. 165.

²⁹⁵ *Ibidem*, p. 293.

²⁹⁶ Ladislau Gyémánt, *Mișcarea națională...*, p. 308-309.

²⁹⁷ V. Popeangă, *Dezvoltarea școlilor populare românești în Eparhia Aradului*, p. 190.

În ceea ce privește Biserica Unită, în 1840 ea avea un număr de 409 școli în Principatul Transilvaniei și 5 în comitatele răsăritene ale Ungariei.²⁹⁸

²⁹⁸ *Ibidem*, p. 308-309.

II.

Andrei Șaguna și dobândirea autonomiei școlare de către Biserica Ortodoxă Română din Transilvania, sub influența legislației austriece (1848-1867)

În istoria Ungariei, iar parțial și în cea a Transilvaniei, anii care s-au scurs de la revoluția pașoptistă până la constituirea monarhiei dualiste austro-ungare din 1867, pot fi considerați drept o epocă de tranziție și de provizorat. Pe de o parte, Curtea habsburgică a reușit, în sfârșit, să integreze pe deplin Ungaria și Transilvania în sistemul politic al Imperiului austriac. Pe tot cuprinsul monarhiei a fost instituită o administrație unitară, iar legislația austriacă (anume Codul Civil și cel Penal) a putut fi aplicată în toate teritoriile, deci și în cele două provincii până atunci privilegiate, Ungaria și Transilvania. Prin urmare, și organizarea școlară deosebită din Ungaria și Transilvania a fost abrogată, aplicându-se aceleași reforme școlare ca și în provinciile apusene ale Imperiului austriac. Însă asupra acestor măsuri s-a revenit cu totul în anul 1867 (parțial încă din 1860), când s-a acceptat pentru provinciile orientale ale monarhiei (Ungaria și Transilvania) principiul continuității de drept și revenirea la vechiul sistem juridic și politic maghiar, înlăturat brusc după înfrângerea revoluției, în 1849.

Din perspectiva dreptului de stat ungar, cele două decenii, de la 1848 la 1867, au constituit într-adevăr un hiatus constituțional și legislativ. În schimb, acești ani s-au dovedit a fi pentru românii din Transilvania o perioadă de adânci prefaceri. Eliberați de chingile vechii orânduiri, românii ardeleni și-au găsit noi forme de organizare politică, socială și culturală. Iar românii ortodocși, aflați până atunci la marginea societății ardeleni, au avut șansa providențială de a fi cârmuiți de cel mai mare ierarh al lor, episcopul, iar mai târziu, mitropolitul Andrei Șaguna. Înzestrat cu remarcabile calități politice și diplomatice, Șaguna a știut să-și conducă păstoriții de la stadiul unei plebe fără drepturi constituționale la cea a unei națiuni moderne, cu deplină conștiință de sine. Un rol de prim rang în acest proces de adânci transformări sociale și politice l-a deținut învățământul, mai precis școala elementară confesională ortodoxă. Cu finul său simț politic, Șaguna a știut să folosească atât prevederile legislației școlare austriece (mai precis *Constituția politică a școlilor*), precum și noile principii educaționale promovate de reformatorii Cabinetului vienez, pentru a obține autonomia școlilor confesionale ortodoxe din Ardeal și înlăturarea controlului suprem deținut până atunci de episcopul catolic. După cum se va vedea în paginile următoare, Șaguna nu s-a sfiit sau temut să pună înaintea faptului împlinit însăși conducerea ultramontanistă din Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice de la Viena, în special pe marele său rival din capitala Imperiului, ministrul contele Leo Thun. Nu s-a temut, deoarece a știut să mențină legături cordiale cu familia imperială. Șaguna poate fi considerat cel dintâi român

care s-a bucurat de înaltul respect al suveranului habsburgic²⁹⁹, cel dintâi român care a avut acces liber în cabinetul imperial³⁰⁰ și care a reușit astfel să atragă atenția monarhului asupra importanței pentru Dinastie a românilor din Transilvania și Ungaria. Poziția privilegiată pe care a deținut-o marele ierarh la Curtea imperială se poate vedea și din faptul că mitropolia românească din Transilvania și Ungaria a fost reînființată printr-un decret autograf al monarhului la 24 decembrie 1864, zi care era nu doar Ajunul Crăciunului, ci și ziua de naștere a împărătesei Elisabeta (24 decembrie 1837-29 august 1898³⁰¹). Așadar, într-o asemenea zi de sărbătoare religioasă și familială, suveranul unuia dintre cele mai mari imperii europene, având toate motivele să petreacă ceasuri de liniște alături de familie, s-a gândit totuși, datorită prețurii pe care o purta marelui ierarh român, să repună în drepturi vechea organizare mitropolitană a ortodocșilor ardeleni, dar nu oricum (prin semnarea unui document redactat de cancelarie, așa cum se întâmpla de obicei), ci tocmai printr-un rescript ad-hoc, scris cu propria sa mână.³⁰² Relațiile marelui Șaguna nu s-au oprit însă la Curtea imperială. După schimbarea vremurilor, în urma legăturilor sale de prietenie cu Eötvös József, ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice din primul Guvern maghiar al epocii dualiste, a reușit "inarticulară" (recunoașterea legală) Mitropoliei sale în sistemul legislativ al Regatului ungar.³⁰³

²⁹⁹ Primul biograf al său, Nicolae Popea, scria: "În scutul monarhului, îndemnat cum se vede de calitățile cele excelente și de meritele cele strălucite ale lui Șaguna pentru tron, patrie, națiune, Biserică, școală etc., devenise cel mai mare binevoitoriu al lui, încât grației împărătești avu de a mulțumi el rezultatul cel bun al celor mai multe și mărețe lucruri, ce le săvârși pentru Națiune și Biserică. Văzurăm la toate ocaziunile, și acum chiar mai de curând, la venirea suveranului nostru la Sibiu în 1876, atât timp de la moartea lui, cum Maiestatea Sa se interesa de dânsul. Se poate zice, că nici un român înainte și după el până astăzi, încât cunoaștem trecutul, nu se bucura de atâta grație împărătească și nu ajunsese la demnități așa de înalte de stat, ca mitropolitul Șaguna!" (Nicolae Popea, *Vechea Metropolie ortodoxă română a Transilvaniei, suprimarea și restaurarea ei*, Sibiu, 1879, p. 337).

³⁰⁰ Încă din anul 1850 a fost decorat de Francisc Iosif cu ordinul leopoldin în grad de comandor; doi ani mai târziu i s-a conferit baronatul și a fost denumit "consilier intim actual de stat al maiestății Sale". În anul 1864 a fost decorat cu Ordinul Coroanei de fier, clasa I, trei ani mai târziu cu Ordinul leopoldin Crucea cea mare. A fost numit membru în Senatul imperial înmulțit din anul 1860, iar apoi, până la dualism, membru pe viață în Senatul imperial din Viena (*Ibidem*, p. 336, a se vedea și *Memoriile Arhiepiscopului și Mitropolitului Andrei Șaguna din anii 1846-1871*, Sibiu, 1823, p. 58).

³⁰¹ *Calendariu pe anul comun dela Christos 1914. Întocmit după gradurile și clima Ungariei și a României*, an. 63, Sibiu, 1914, p. 22 (articolul "Genealogia Casei Domnitoare Austriece"); Elisabeta, Amalia, Eugenia, împărăteasa Austriei și regina Ungariei, soția împăratului Francisc Iosif I, născută la 24 decembrie 1837 și decedată în data de 10 septembrie 1898, (*Enciclopedia română, "Astra"*, vol. II, p. 281).

³⁰² Autograful imperial este următorul: "Iubite baron de Șaguna! Ascultând cererile românilor gr. orientali din Transilvania și Ungaria, în consonanță cu intențiunea manifestată prin rezoluțiunile mele din 27 septembrie 1860 și din 25 iunie 1863, am încuviințat ca pentru dânsii să se înființeze o mitropolie independentă, coordonată cu cea sârbească, și ca Biserica episcopască din Transilvania să se înalțe la demnitate metropolitană. Totodată, află a te denumi pe Domnia Ta de arhiepiscop și mitropolit al românilor greco-orientali din Transilvania și Ungaria. Viena, în 24 decembrie 1864. Francisc Iosif" (N. Popea, *Vechea Metropolie ortodoxă română a Transilvaniei. Suprimarea și restaurarea ei*, Sibiu, 1870, p. 295-296; Idem, *Arhiepiscopul și Mitropolitul Andrei baron de Șaguna*, Sibiu, 1879, p. 146).

³⁰³ La discuțiile purtate în Dieta maghiară, în mai 1868, privind "inarticulară" Mitropoliei românești, voi reveni mai pe larg în partea a treia a acestei lucrări.

Prin urmare, datorită faptului că au fost cărmuiți de unul din cei mai mari oameni politici din monarhia habsburgică, românii ortodocși din Ardeal și din Ungaria și-au putut afla propriul lor loc în noul context politic constituit de Imperiul austro-ungar.

În această a doua parte a lucrării voi încerca să analizez și să prezint marele merit al chiriarhului Andrei Șaguna în dobândirea de către românii ortodocși a unei noi conștiințe de sine. Voi analiza evoluția pe care a cunoscut-o școala populară confesională ortodoxă din Transilvania și rolul pe care l-a deținut aceasta în procesul de transformări a societății românești din Ardeal.

2.1. Învățământul elementar confesional ortodox din Transilvania între reforma centralistă a Ministerului Cultelor și Instrucțiunii publice de la Viena și doleanțele de autonomie bisericească ale Episcopiei ortodoxe române

2.1.1. Principiile reformei educaționale promovate de Ministerul austriac al Cultelor și Instrucțiunii publice între anii 1848-1860

După izbucnirea revoluției, cercurile intelectuale din statele Confederației germane au salutat revenirea Austriei în comunitatea culturală și spirituală germană. Un argument în acest sens l-a constituit și chemarea la Viena, pentru reformarea sistemului de învățământ din Austria, a doi cunoscuți pedagogi germani, Hermann Bonitz și Franz Exner, ambii cu studii la Dresda, Berlin și Stettin.³⁰⁴

Revoluția a creat într-adevăr premisele înfăptuirii unei adevărate reforme a învățământului din monarhia austriacă. La 23 martie 1848 (deci la nici două săptămâni după fuga secretă a cancelarului Metternich din Viena), a fost creat, printr-un decret imperial, un Minister al Instrucțiunii publice,³⁰⁵ în subordinea căruia a fost pus învățământul de toate gradele din întreaga monarhie, pe considerentul că "statul își revendica dreptul său sfânt de a îngriji de educația tineretului de ambele sexe, atât prin personal didactic public, cât și privat". Noul Minister cuprindea două secțiuni: una din ele a preluat îndatoririle vechii *Comisii aulice de studii*, în timp ce a doua a fost însărcinată cu redactarea unui amplu plan de reformă a învățământului austriac. Această organizare a Ministerului a suferit o schimbare la 1 august 1849, când problemele cultelor religioase, aflate până atunci în competența Ministerului de Interne (!), au fost aduse în cea a Ministerului Instrucțiunii publice.³⁰⁶

³⁰⁴ Karl-Ernst Jeismann, *op. cit.*, p. 421.

³⁰⁵ Textul decretului imperial la Helmut Engelbrecht, *Geschichte des österreichischen Bildungswesen*, IV, p. 515 (anexa 14.4.2.).

³⁰⁶ *Ibidem*, vol. IV, p. 87.

La mijlocul deceniului al șaselea, în cadrul Ministerului își desfășurau activitatea șapte consilieri, responsabili de problemele confesionale și de destinele sistemului educațional din provinciile întregii monarhii. În privința problemelor confesionale, în competențele Ministerului se aflau: supravegherea activității conducătorilor de culte (episcopi, superintendenți), controlul institutelor teologice, a administrării fundațiilor bisericești. În subordinea directă a Ministerului se aflau toți conducătorii de culte din Imperiu, precum și consistoriile și capitlurile bisericești. În privința problemelor școlare, Ministerul avea dreptul nemijlocit de conducere și de control (atât a părții "literare" și disciplinare, cât și a celei de dotare materială) a tuturor institutelor de învățământ din imperiu (cu excepția Academiei orientale și a institutelor montane, agricole silvice și militare), așadar a universităților, academiilor, a școlilor reale, tehnice și veterinare, a școlilor medii publice și private, a bibliotecilor publice și a întregului sistem de școli elementare. Prin urmare, Ministerul avea drept de decizie asupra modului de administrare a fondurilor religioase (bisericești, n.n.) și școlare, fiind îndreptățit să emită legi și ordonanțe pentru dezvoltarea corespunzătoare a învățământului.³⁰⁷

Conducătorii Ministerului au fost:

1. Franz baron de Sommaruga (27 martie-9 iulie 1848)³⁰⁸;
2. Anton baron de Doblhoff (a condus Ministerul în mod provizoriu, între 9 iulie-11 octombrie 1848, fiind de fapt ministru de Interne);
3. Philipp baron de Krauß (a condus Ministerul în mod provizoriu, între 11 octombrie –21 noiembrie 1848, fiind de fapt ministru de Finanțe);
4. Franz, comite de Stadion (a condus Ministerul în mod provizoriu, între 21 noiembrie 1848-17 mai 1849, fiind de fapt ministru de Interne);
5. Ferdinand de Thinnfeld (a condus Ministerul în mod provizoriu, între 17 mai-28 iulie 1849, fiind de fapt ministrul Agriculturii și Mineritului);
6. Leo comite de Thun-Hohenstein (28 iulie 1849-21 octombrie 1860);
7. Joseph Alexander baron de Helfert (subsecretar de stat, însărcinat cu problemele educației (21 octombrie 1860-4 februarie 1861)).³⁰⁹

³⁰⁷ Eduard Albert Bielz, *Handbuch der Landeskunde Siebenbürgens. Eine physikalisch-statistisch-topographische Beschreibung dieses Landes*, vol. I, Sibiu, 1857, reprint Böhlau Verlag, Köln-Weimar-Wien, 1996 (= "Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens", vol. 19), p. 309.

³⁰⁸ Francesco de Sommaruga (1780-1860, baron din anul 1838) provenea dintr-o veche familie nobiliară din Lombardia. A fost profesor universitar la Pavia, apoi la Lvov, iar din 1807 copreședinte al Curții de Apel din Austria Inferioară, precum și profesor privat al fiului împăratului Francisc I (Franz Karl). La 9 iulie 1848 s-a retras din funcție și a revenit în domeniul justiției (devenind, de această dată, copreședinte al Curții Supreme de Justiție) (Helmut Engelbrecht, *Geschichte des österreichischen Bildungswesen*, IV, p. 516).

³⁰⁹ Helmut Engelbrecht, *Geschichte des österreichischen Bildungswesen*, IV, p. 481 (anexa 14.3.1.).

Prin emiterea Diplomei din 20 octombrie 1860 (care a pus capăt regimului neoabsolutist), Ministerul Cultelor și Instrucțiunii publice și-a încetat existența. La acea dată, printr-un rescript imperial, problemele de educație au intrat în competența noului Minister de Stat austriac (fiind conduse de un Subsecretar de Stat).³¹⁰

Deși a dăinuit doar 12 ani, importanța pe care a deținut-o acest Minister pentru dezvoltarea culturală a tuturor provinciilor imperiului a fost deosebit de mare. Sistemul școlar a cunoscut progrese incomparabile față de cele din perioada precedentă, prepașoptistă. Însă în cei 12 ani, politica educațională promovată de minister a cunoscut mai multe modificări. Astfel, pot fi delimitate trei etape distincte.

Epoca proiectelor de reformă liberală a învățământului austriac (1848-1851)

Cea dintâi este epoca liberală. Ea a durat trei ani, din 1848 și până la abrogarea constituției austriece, la 31 decembrie 1851. Ideologul acestei reforme liberale a sistemului de învățământ a fost mai sus pomenitul pedagog german Franz Exner,³¹¹ unul din redactorii importantului document *Entwurf der Grundzüge des öffentlichen Unterrichtswesen in Oesterreich* ("Proiect asupra principiilor de bază ale sistemului de Instrucțiune publică din Austria"). Acest document a avut caracterul unei dări de seamă a activității ministrului Sommaruga, cuprinzând totodată și principiile de bază prevăzute pentru reforma învățământului de toate gradele din monarhie. Documentul a fost publicat în mai multe numere din ziarul "Wiener Zeitung" (18-21 iulie 1848), iar apoi ca o broșură separată, editată de Tipografia oficială a Curții imperiale.³¹² Potrivit acestui proiect program, învățământul din Austria trebuia adus la nivelul celui din celelalte țări din Confederația germanică (acest fapt l-a semnalat chiar și ministrul Sommaruga, într-un discurs rostit la 30 martie în aula Universității din Viena).³¹³ Aceasta însemna o mai mare implicare a Statului în organizarea învățământului, dar cu respectarea întru totul a libertăților individului. Cu alte cuvinte, se prevedea o diminuare a influenței Bisericii catolice în conducerea și inspectarea școlilor. Locul Bisericii trebuia luat de autoritățile de stat, în sarcina cărora trebuia să intre și finanțarea întregului sistem. Școlile primare urmau să fie puse sub controlul comunelor, cele secundare sub cel al provinciilor, iar cel superior în cel al guvernului central. Prin urmare, dotarea școlilor primare intra în sarcina comunelor, bugetul provinciei urmând să intervină doar în cazul comunelor sărace.

În același document s-a considerat că planul de învățământ din școlile populare trebuia lărgit, astfel ca școlile din Austria să atingă standardele europene. S-a propus deci adăugarea unei a treia clase la școala trivială, precum și introducerea în programa de învățământ a următoarelor discipline: limba maternă, istoria patriei, istoria universală, elemente constituționale, geografie, elemente de geometrie,

³¹⁰ *Ibidem*, IV, p. 87.

³¹¹ Franz Seraphin Exner (1802-1853) a provenit dintr-o familie modestă de funcționari. Absolvent de studii juridice, a ajuns profesor la Universitatea din Praga. În 1845 a fost cooptat ca funcționar în *Comisia aulică de studii* (Helmut Engelbrecht, *Geschichte...*, IV, p. 517).

³¹² *Ibidem*, IV, p. 384, notele 1 și 2.

³¹³ Fragmente din discursul acesta la *Ibidem*, IV, p. 516 (Anexa 14.4.3.).

elemente de istorie naturală, lucru manual. De asemenea, s-a considerat necesară dezvoltarea rețelei școlare, asigurarea unei pregătiri mai înalte a dascălilor (în școli pedagogice cu o durată de 1-2 ani de studii și prin intermediul organizării unor conferințe învățătoresți anuale), apoi și o salarizare corespunzătoare a acestora.³¹⁴

Aceste principii s-au regăsit și în constituția liberal-moderată din 4 martie 1849 (emisă de împărat la sfatul cancelarului și ministrului de Externe austriac, Felix, prinț de Schwarzenberg, ca o etapă în restaurarea "ordinii absolutistice" din Austria).³¹⁵ În constituție au fost menținute unele prevederi liberale, în special în privința relațiilor dintre Biserică și Stat. Legătura strânsă existentă în perioada prepașoptistă între sistemul de învățământ și Biserica catolică a fost înlăturată. De exemplu, prevederea din § 19 al proiectului de constituție de la Kremsier (cu privire la diminuarea influenței Bisericii în afacerile școlare) a fost menținută. Statul și-a revendicat dreptul de control nemijlocit asupra tuturor școlilor din monarhie. Aceasta nu însemna însă o etatizare a școlilor, căci principiul confesional în organizarea învățământului a fost menținut. Biserica catolică și-a pierdut însă poziția predominantă pe care o deținuse înainte, căci, conform constituției din martie 1849, toate Bisericile din imperiu au primit dreptul egal de a-și dezvolta și susține (prin fonduri speciale) propriul lor sistem de învățământ (§2-4 ale constituției).³¹⁶ 14 ani mai târziu, în timpul dezbaterilor Dietei din 1863, Șaguna avea să se refere la aceste prevederi constituționale pentru apărarea autonomiei Bisericii Ortodoxe din Ardeal: "Maiestatea Sa se îndură a emite sau a proclama o constituțiune octroită, din 4 martie 1849; acolo încă lămurit sta că Maiestatea Sa autonomia Bisericilor creștine o recunoaște, și lasă Bisericilor creștine, pe lângă autonomia aceasta ca să se poată bucura de o viață bisericească, ce purcede din instituțiunile Bisericilor cele creștine".³¹⁷

Planurile de reformă nu au putut fi puse în aplicare decât parțial. Acest fapt este de înțeles, căci evenimentele politice lăsau puțin timp preocupărilor școlare. Totuși, încă din septembrie 1848, cursurile de preparanți au fost extinse, în toate provinciile ereditare, la un an de studii (până atunci ele durau de regulă doar trei-

³¹⁴ Fragmente din Proiect au fost tipărite de Helmut Engelbrecht, *Ibidem*, IV, p. 517-520 (Anexa 14.4.5.).

³¹⁵ Felix, prinț de Schwarzenberg (2 octombrie 1800, Český Krumlov – 5 aprilie 1852 Viena) a fost unul dintre cei mai importanți diplomați austrieci din timpul regimului Metternich (a funcționat ca ambasador în Portugalia, Rusia, Franța, Anglia și Sardinia). La 21 noiembrie 1848 (ca urmare a evenimentelor petrecute după izbucnirea, la 6 octombrie 1848, a celei de-a treia răscoală revoluționare de la Viena), a ajuns cancelar și ministru de Externe al Imperiului austriac. În această calitate a asigurat succesiunea la tron a lui Francisc Iosif (după abdicarea, la 2 decembrie 1848, a lui Ferdinand I). La îndemnul lui Schwarzenberg, tânărul împărat a dizolvat adunarea constituantă din Kremsier (azi Kromeriz, la nord-est de Brno, Cehia), astfel că proiectul constituțional foarte liberal redactat de aceasta (prin care se asigurau tuturor naționalităților din imperiu o largă autonomie) nu a mai putut fi aplicat. În schimb, a emis prin ordonanță celebra constituție din 4 martie 1849, care transforma Imperiul austriac într-un stat centralist, în care vechiile privilegii ale provinciilor istorice nu au mai fost respectate (*Encyclopaedia Britannica* CD 98. *Multimedia edition*, articolul "Schwarzenberg Felix").

³¹⁶ Helmut Engelbrecht, *Geschichte...*, IV, p. 10; Peter Leisching, *Die Römisch-Katholische Kirche in Cisleithanien*, în "Die Habsburgermonarchie. 1848-1918", vol. IV, Viena, 1985, p. 20-22.

³¹⁷ *Diariu stenografic al Dietei transilvanie conchiemate la Sibiu pre 1 Iuliu 1863, prin rescript prea înaltu*, vol. I, Sibiu, p. 226 (cuvântare rostită în ședința din 2 septembrie 1863).

șase luni), iar în iunie 1849 la doi ani de studii. În anul 1851 au fost organizate și primele conferințe învățătorești din Austria și tot atunci a apărut primul număr al oficiosului pedagogic *Der österreichische Schulbote* ("Vestitorul școlar austriac"), revistă cu o apariție neîntreruptă până azi (însă cu titlul modificat – *Erziehung und Unterricht*, adică "Educație și Instrucție școlară").

În multe localități din Austria propriu-zisă, școlile triviale au dobândit o a treia clasă, astfel că planul de învățământ a putut fi modernizat.

În alte domenii, planurile de reformă au avut mai puțin succes. De exemplu, așteptările dascălilor, de a dobândi un salariu decent, au rămas fără rezultat, în condițiile în care, pe de o parte, vistieria statului era sărăcită, iar pe de altă parte, prin desființarea plății dijmelor, înșiși preoții s-au văzut lipsiți de venituri.³¹⁸

În același timp, nici intențiile de diminuare a influenței Bisericii asupra școlilor nu au putut fi realizate. S-a ordonat, ce-i drept, la 29 iunie 1850, ca în timpul tuturor inspecțiilor școlare ale protopopilor, aceștia să fie însoțiți de reprezentanți ai conducerii politice din comună (modificându-se prin aceasta parțial prevederile *Constituției politice a școlilor*).³¹⁹ Totuși, opoziția din partea clerului a fost destul de puternică. De exemplu, conferința episcopilor catolici de la Viena, din anul 1849, a atras atenția asupra faptului că școlile populare au fost creația Bisericii, astfel că împiedicarea preoțimii de a le supraveghea în continuare va avea ca urmare instaurarea unei depline anarhii în sistemul de învățământ.³²⁰ În același sens s-au exprimat și episcopii ortodocși, întruniți la sinodul general de la Viena, în octombrie 1850 – iulie 1851. Ei au susținut doleanțele episcopului Andrei Șaguna de a pune învățământul confesional ortodox nu doar sub îndrumarea, ci și sub inspecția Bisericii.³²¹ Pe de altă parte, Bisericile protestante, mai ales cele din Ungaria și Transilvania, au militat cu consecvență pentru păstrarea autonomiei lor școlare și bisericești.³²² Drept urmare, principiul confesional în organizarea sistemului de învățământ (principiu prevăzut de *Constituția politică școlară* din 1805) a trebuit să fie menținut și în continuare.³²³

Acesta a fost valabil cu atât mai mult în Transilvania, provincie multi-confesională. Documentul redactat de Exner a fost publicat în toate provinciile (cu modificări, în funcție de situația specială a fiecăreia). În ceea ce privește Ardealul, aici a sosit, în primăvara anului 1850 secretarul ministerial din Viena, Ritter von Heusler, aducând cu sine *Principiile pentru organizarea sistemului de învățământ din Transilvania*. Acest document prevedea atât dreptul de supraveghere de către

³¹⁸ Helmut Engelbrecht, *op.cit.*, IV, p. 108-109.

³¹⁹ Emisul cu nr. 261 publicat în "Reichsgesetz und Regierungsblatt für das Kaiserthum Oesterreich", apud "Foaia legilor provinciale și a Guberniului pentru Țara de Coroană Transilvania", nr. XVI din 20 septembrie 1850, p. 233.

³²⁰ Helmut Engelbrecht, *Geschichte...*, IV, p. 385, nota 12; Peter Leisching, *op. cit.*, p. 22-23.

³²¹ Emanuel Turczynski, *Orthodoxe und Unierte...*, p. 433.

³²² Vörös Karoly, *Die zwei Ratio Educationis Verordnungen...*, p. 242 și 246. Despre situația Bisericilor protestante din Ungaria și Transilvania în epoca neoabsolutistă, mă voi referi în detaliu în partea a III-a a acestei lucrări.

³²³ Helmut Engelbrecht, *Geschichte...*, IV, p. 109.

stat a instituțiilor de învățământ, stipulând însă că toate școlile elementare din Ardeal urmau să fie confesionale și în limba poporului.³²⁴

Pe baza acestor principii, guvernatorul militar și civil al Transilvania, Ludwig von Wohlgemuth, a emis, la 19 aprilie 1850 o Ordinațiune (Ordin - n.n.),³²⁵ prin care a stabilit responsabilitatea comună a Statului și a Bisericii pentru educația tineretului. Prin urmare, s-a recunoscut în mod tacit dreptul tuturor confesiunilor ardeleni de a-și organiza propriul sistem de învățământ, în colaborare însă cu organele de stat. Documentul nu mai specifica însă nimic de vechiul drept al ierarhiei catolice (valabil atât în Ungaria, cât și în Transilvania) de inspectare a școlilor necatolice.

Epoca neo-absolutistă, neconfesională, centralistă și germanizatoare (1852-1855)

Prin abrogarea, la 31 decembrie 1851, a constituției din martie 1849,³²⁶ Imperiul austriac a intrat în epoca neo-absolutistă. Intenția cancelarului Felix von Schwarzenberg a fost inaugurarea unei revoluții de sus, care să ușureze procesul de centralizare și modernizare a Imperiului austriac. Nu a putut pune în practică personal acest plan, deoarece a murit brusc după câteva luni. Împăratul nu a numit alt cancelar, ci a preluat el însuși conducerea afacerilor guvernamentale. Însă "eminența cenușie" a noului regim a fost ministrul de Interne, Alexander von Bach.³²⁷

Acesta a reușit să pună bazele unei guvernări într-adevăr eficiente. Monarhia a dobândit o administrație uniformă și centralizată (cu o limbă oficială unică, cea germană). În totală contradicție cu regimul politic de oprimare polițienească instaurat atunci, anii guvernării lui Alexander von Bach au fost caracterizați de o puternică liberalizare a vieții economice (care a favorizat păturile capitaliste, burgheze).³²⁸ Într-adevăr, după cum se va relata în continuare, anii regimului neoabsolutist au fost cei mai fructuoși în privința modernizării monarhiei. De pildă, învățământul a cunoscut un grad de dezvoltare care nu va mai fi atins, cel puțin în provinciile orientale (Ungaria și Transilvania), nici măcar în epoca ulterioară (după înfăptuirea statului

³²⁴ Fr. Teutsch, *Geschichte des sächsischen Volkes*, III, p. 345.

³²⁵ Aceasta a fost publicată în "Foaia Legilor Provinciale și a Gubernului pentru Țeara de Coroană Transilvania", nr. VI, 26 mai 1850, p. 67-70, sub titlul *Publicarea cr. Gubernator civil și militar în Transilvania din 19 aprilie 1850 în privința principiilor pentru organizarea învățământului în Transilvania*.

³²⁶ "Fiindcă rezultatul desbaterilor făcute e că numita constituțiune nici în principiile sale nu corespunde referințelor Imperiului austriac, nici în totalul dispozițiilor sale nu e realizabilă, Noi, după ce am examinat cu diligență toate motivele, ne simțim în necesitatea impusă de datorințele noastre de reginte, de a declara memorata constituțiune din 4 martie 1849 afară de valoare și afară de toată activitatea legală" (Din Patenta imperială din 31 decembrie 1851, tipărită în "Foaia legilor provinciale și a Gubernului", Mănunchiul IV, 15 martie 1852, p. 91).

³²⁷ Alexander, baron de Bach (4 ianuarie 1813 – 12 noiembrie 1893) a fost în tinerețe avocat la Viena. Adept al idealurilor revoluționare, a ajuns în 1848 ministru de Justiție. În această funcție a emis mai multe legi de liberalizare a presei și a dreptului de asociere. În 1849 a fost numit ministru de Interne, funcție pe care a deținut-o 10 ani. Speriat de radicalizarea ideilor liberale, a devenit adept al restaurației politice, punând însă în aplicare numeroase reforme sociale și economice. După demisia sa (21 august 1859) și până în 1870 a fost ambasadorul Imperiului austriac pe lângă Scaunul papal (*Enciclopedia Română*, vol. I, Sibiu, 1898, p. 348; *Jedermanns Lexikon in 10 Bänden*, Berlin, vol. I, 1929, p. 270).

³²⁸ Udo Haupt, *Reaktion und Neuordnung*, în "Deutsche Geschichte", vol. IX, p. 244-245.

dualist). În 1851 existau în întreaga Ungarie (incluzând Transilvania) aproximativ 10.300 școli populare. La începutul epocii dualiste numărul crescuse la aproximativ 13.800 (la sfârșitul deceniului neoabsolutist, numărul școlilor din Ungaria, Croația, Transilvania și granița militară era de peste 12.000³²⁹), ca în 1914 să ajungă la peste 17.400. Rata de creștere a rețelei școlare a fost în întreaga perioadă dualistă (deci pe parcursul a 48 de ani) de doar 29,70%, în timp ce în perioada absolutistă și cea a provizoratului (care au durat împreună 15 ani!) a fost de 30,72%!³³⁰

În această perioadă (încă din 1853) s-a generalizat împărțirea școlilor capitale în patru clase. Absolvenții clasei a III-a a școlii triviale au primit dreptul de a se înscrie în clasa a IV-a a școlii capitale. Școlile triviale care reușeau să înființeze o a patra clasă, au primit numele de *școli parohiale capitale*, putând emite certificate echivalente cu cele ale unor școli capitale.³³¹

După cum am menționat deja, la baza acestui proces de modernizare s-a aflat **administrația centralizată și uniformă**, deosebit de eficientă. Printr-o Patentă imperială, emisă la 14 septembrie 1852³³², în toate provinciile monarhiei (cu excepția Ungariei, care s-a aflat sub regim de ocupație³³³) au fost înființate organe administrative noi, numite *Locotenențe* sau *Gubernii provinciale*, subordonate direct Guvernului central austriac.³³⁴ Toate provinciile mari trebuiau împărțite în

³²⁹ Articolul *Școalele populare austriace. Starea lor de față*, în "Amicul școlii", an. I, broșura 2, Sibiu, 1860, p. 119.

³³⁰ Horst Haselsteiner, *Schule und Bildung in Ungarn im Zeitalter des Dualismus*, în Moritz Csáky, Horst Haselsteiner, Tibor Klaniczay, Rédey Károly (editori) "A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében II. Kapszolatok és kölcshatások a 19.-20. század fordulóján. Die ungarische Sprache und Kultur im Donauraum. II. Beziehungen und Wechselwirkungen an der Wende des 19. und 20. Jahrhundert", Budapest, Viena, 1991, p. 562.

³³¹ Helmut Engelbrecht, *Geschichte...*, IV, p. 385, nota 15.

³³² Patenta este publicată de J. A. Grimm, *Die politische Verwaltung im Großfürstentum Siebenbürgen*, vol. I, Sibiu, 1856, p. 38-40. Conform prevederilor acesteia, au fost înființate *Locotenențe* în Viena (Austria Superioară), Linz (Austria Inferioară), Innsbruck (Tirol), Graz (Stiria), Trieste (Istria) Zara (Dalmația), Zagreb (Croația), Praga (Boemia), Brno (Moravia), Lvov (Galiția), Timișoara (Voievodina sârbească și Banat), Sibiu (Transilvania). În provinciile mai mici au fost instituite *Gubernii provinciale – Landesregierungen*, anume la Klagenfurt (Carintia), Ljubljana (Craina), Troppau (Silezia austriacă), Salzburg, Cernăuți (Bucovina) și Cracovia.

³³³ De fapt, și Ungaria (desigur, fără Transilvania, Croația-Slavonia și Voievodina-Banat) a fost pusă sub administrarea unei *Locotenențe*. S-a revenit astfel la vechiul *Consiliu locumtenențial regesc*, cu deosebirea că de această dată, Ungaria nu mai constituia un regat, ci doar o provincie – *Kronland*. Aceasta a fost împărțită în cinci mari "teritorii administrative" (conduce fiecare din ele de câte o *Sub-Locotenență*), anume Buda-Pesta, Sopron, Bratislava, Cașovia și Oradea (Otto Guglia, *op. cit.*, p. 144). Mai multe amănunte despre organizarea politică-administrativă a Ungariei în această perioadă, vezi la Zsolt K. Lengyel, *Österreichischer Neoabsolutismus in Ungarn 1849-1860. Grundlinien, Probleme und Perspektiven der historischen Forschung über die Bach-Ära*, în "Südost-Forschungen", 56, 1997, p. 213-278.

³³⁴ Guvernul austriac cuprindea șase ministere și mai multe direcțiuni supreme, anume: 1) Ministerul Curții imperiale și al afacerilor externe (funcție exercitată, după moartea cancelarului Felix von Schwarzenberg, de însuși împăratul); 2) ministerul de Interne; 3) ministerul de Justiție; 4) ministerul de Finanțe; 5) ministerul de Comerț, Industrii și Lucrări publice; 6) ministerul de Culte și Instrucțiune publică; 7) Comandamentul suprem al armatei; 8) Direcția supremă de poliție; 9) Curtea supremă de Justiție și Casație; 10) Direcția supremă de inspecție financiară (Eduard Albert Bielz, *op. cit.*, p. 302-313).

cercuri și apoi în preturi (în schimb, provinciile mici nu cunoșteau această subîmpărțire, singurele unități administrative fiind comunele).

În fruntea fiecărei *Locotenente* se afla câte un guvernator (*Statthalter*), iar în cea a Guberniilor provinciale câte un președinte (*Landespräsident*). În subordinea acestora se afla un anumit număr de consilieri locotenențiali (în Transilvania erau opt), de secretari (în Transilvania erau nouă), conțopiști (în Transilvania erau 12) și alți funcționari inferiori.³³⁵ *Locotenentele* erau adevărate mini-guverne. Guvernatorii nu erau doar conducătorii întregii administrații politice a provinciilor, ci erau responsabili și cu supravegherea ordinii publice (erau deci șefi ai Direcției provinciale de Poliție).³³⁶ Întregul organ al Locotenenței (mai precis consilierii acestei instituții, desigur, sub controlul guvernatorului) era subordonat diferitelor ministere din guvernul central (anume celui de Interne, apoi al Cultelor și Instrucțiunii publice, al Comerțului, Industriei și Lucrărilor publice).

În privința problemelor de Cult, Locotenența avea următoarele competențe: numirea, în înțelegere cu Ordinariatele bisericești, a curatorilor și a patronilor fondurilor și fundațiilor religioase (dacă veniturile acestora nu depășeau suma de 1000 fl., în caz contrar, numirea urmând a fi efectuată de Ministerul de la Viena); arondarea parohiilor bisericești; întregirea salarizării preoților, pastorilor și a capelanilor; acordarea de dispense pentru căsătorie, precum și a dreptului de recăsătorie pentru văduve (însă doar în cazul în care aceste probleme aveau o implicație politică). În privința problemelor școlare, Locotenența avea dreptul de supraveghere a tuturor institutelor de învățământ. Ordinațiunea imperială din 14 septembrie 1852 (cu privire la înființarea și competențele Locotenențelor³³⁷) nu specifică mai multe amănunte în acest sens, decât faptul că Locotenența era instanța supremă care putea acorda permisiunea de construcție a unor edificii școlare sau a unor lăcașuri de cult.

Tot la 14 septembrie 1852 au fost emise și ordinațiuni imperiale cu privire la înființarea și competențele Oficiilor cercuale și a preturilor din provincii (de fapt, anexele B și C ale patentei imperiale emise la aceeași dată). Conform acestor ordinațiuni, Oficiile cercuale erau conduse de câte un înalt funcționar (cu rangul și salariul unui consilier din Locotenență), în subordinea căruia se aflau un locțiitor (cu salariul unui secretar din Locotenență), apoi 2-3 comisari (cu un salariu de 800-

³³⁵ Eduard Albert Bielz, *op. cit.*, p. 313-314. Salarizarea membrilor Locotenenței era următoarea: Guvernatorul primea un salariu de 8000 fl, apoi alți 8000 fl. pentru diurnă, el beneficiind și de reședință gratuită. Consilierii principali ai Înaltei Locotenente primeau un salariu de 2000-5000 fl, cei nouă secretari între 1200-1400 fl, iar cei 12 conțopiști între 700-800 fl. anual (*Ibidem*).

³³⁶ În acest sens avea dreptul de a lua toate măsurile considerate de el necesare. Era conducătorul direcției de cenzură, supravegherea activitatea tuturor asociațiilor, librarilor, tipografilor, teatrelor și a întreprinzătorilor economici, controla evidența populației (în special secția de pașapoarte).

³³⁷ De fapt, anexa A a patentei imperiale emise în acea dată (J. A. Grimm, *Die politische Verwaltung...*, I, p. 42-45). Îndatoririle cu privire la competențele religioase și școlare se găsesc în §36-37, iar cele privitoare la acordarea dreptului de construcție a edificiilor, la §39 din Ordinațiunea amintită. A se vedea și *Dispusăciunii împăratești despre organizarea și sfera de activitate a gubernielor (Stäverite cu rescriptul împărateesc din 14 septembrie 1852)*, în "Buletinul Guberniului Provinciale pentru Marele Principatu Transilvania. Cursul anului 1853. I. Secțiune, Mănunchiul II", 15 martie 1853, p. 46-57. Paragrafele menționate sunt la p. 52.

900 fl. anual), practicanți "coțopiști", un medic cercual (cu salariul de 600 fl. anual) și de alți funcționari inferiori.³³⁸ În problemele învățământului, Oficiile cercuale nu aveau competențe decât cu privire la acordarea permisiunii construcției de edificii școlare (precum și a bisericilor și a cimitirelor), însă în deplină înțelegere cu Ordinariatele diferitelor confesiuni: "ce se atinge de construitul pentru bisericile parohiale și școale, și de înființarea de locuri de înmormântat și altele asemenea, va proceda după prescripte, înțelegându-se după împregiurări cu autoritățile bisericești, va pune să se facă proiectele edificiilor, va ordona începerea lucrărilor, întrucât acestea, după regulamentele actuale, cad în sfera deregătoriei de prefectură, iar dacă nu, va cere dezlegare mai înaltă, apoi va controla regulat executarea construcției aprobate".³³⁹

În ceea ce privește preturile, acestea erau alcătuite din pretor (cu un salariu de 1000-1200 fl. anual și reședință gratuită), din mai mulți adjuncți (cu salariul de 700-800 fl.), actuari (funcționari care clasificau actele și documentele necesare; cu 400-500 fl. salariu anual), cancelariști sau secretari (350-400 fl.) și alți funcționari inferiori. Pretura constituia prima instanță a administrației de stat, având numeroase competențe pe plan politic, polițienesc, economic (agricultură, comerț, industrii și meșteșuguri).³⁴⁰ Pe plan bisericesc, *Oficiolatul pretorial* sau pretura avea îndatorirea să poarte de grijă ca acele "confesiuni nerecunoscute să nu-și facă în public exercițiul religiei lor. Ea va stăruia a se observa regulamentele ce sunt pentru ținerea duminicilor și a sărbătorilor și a nu se turbura exercițiul religiei și cultului divin" (§ 37). Era îndreptățit să emită unele dispense politice pentru căsătorii, în conformitate cu § 85 al codului civil austriac (§ 33). Avea drept de influență și control în cazul construcțiilor de biserici, case parohiale. Se îngrijea de strângerea taxelor bisericești (§ 50). În problemele de învățământ, pretura exercita "dreptul statului de inspecțiune în conformitate cu regulamentele ce sunt în vigoare; ea va interveni în privința colectelor și a taxelor de școală și va pune execuțiune pentru scoaterea lor; apoi – dacă nu cumva obiectul va fi rezervat autorităților mai înalte sau unor organe speciale – va trata și decide despre edificiile de școală, despre obligăciunea de a procura mobile, aparate, material de foc și altele ce se cer la școală; ea va aplica mijloacele legale pentru regulata urmare la școală și va interveni la plânsurile date în contra purtării învățătorilor; în urmă va supune răciunile (bilanțurile contabile-n.n.) ale școalei și conspectele ei la autoritățile mai înalte" (§ 51). Iar "la fundăciunile (fundațiile) ecleziastice și profane (de școală, de învățătură, facere de bine, cultură, umanitate ș.a.), pretura e

³³⁸ J. A. Grimm, *op. cit.*, p. 55; E. A. Bielz, *op. cit.*, p. 320.

³³⁹ Cf. §28 al *Dispusăciunii împărătești despre organizarea și sfera de activitate a dregătorilor de prefectură*, în "Buletinul Guberniului Provinciale...", p. 42-43. Ulterior, în Transilvania, Oficiile cercuale (prefecturile) au dobândit și dreptul de a da anumite dispense pentru căsătorii (în conformitate cu §85-86 din Codul Civil austriac introdus în Transilvania prin Patenta din 29 mai 1853 [*Allgemeines österreichisches bürgerliches Gesetzbuch, kundgemacht mit dem Patente vom 29 Mai 1853 in dem Großfürstentume Siebenbürgern*, Viena, 1853]), precum și de a permite încheierea căsătoriilor între evrei (în conformitate cu §124 din același Cod civil). A se vedea în acest sens și E. A. Bielz, *op. cit.*, p. 320.

³⁴⁰ J. A. Grimm, *op. cit.*, p. 64-66.

obligată a deprinde dreptul statului de inspecțiune și de protenciune, dacă spre aceasta nu vor fi destinate organe anume sau activitatea acestora nu va fi rezervată organelor mai înalte".³⁴¹

Așadar, prin Patenta imperială din 14 septembrie 1852 s-au pus bazele unei organizări administrative uniforme pe tot cuprinsul Imperiului austriac. În ceea ce privește Marele Principat al Transilvaniei, prin decretul imperial din 10 ianuarie 1853, au fost înființate zece cercuri administrative (numite în actele românești prefecturi), care urmau să fie împărțite în 6-12 preturi.³⁴² Delimitarea acestora a durat însă aproape doi ani. Locotenența din Sibiu și-a început activitatea abia la 29 mai 1854,³⁴³ Oficiile cercuale (prefecturile) la 30 octombrie, iar *Oficiolatele pretoriale* la 30 noiembrie 1854.³⁴⁴ În acest fel, la sfârșitul anului 1854, Transilvania a dobândit așa-numita împărțire administrativă definitivă,³⁴⁵ care a fost menținută până la începutul anului 1861. Cele zece cercuri au fost: Sibiu (cu 12 preturi), Brașov (10 preturi), Odorhei (6 preturi), Mureș (6 preturi), Bistrița (10 preturi), Dej (8 preturi), Șimleul Silvaniei (6 preturi), Cluj (6 preturi), Alba (6 preturi), Orăștie (9 preturi). În total au fost înființate așadar 79 de preturi.³⁴⁶

³⁴¹ Citatele sunt din *Dispusăciuni împărătești despre organizarea și sfera de activitate a preturilor*, în "Buletinul Guberniului...", p. 28 și 30-31).

³⁴² Fr. Teutsch, *Geschichte des sächsischen Volkes...*, vol. III, p. 311.

³⁴³ *Ibidem*.

³⁴⁴ Începerea activității Oficiilor cercuale și a celor pretoriale s-a făcut pe baza unor ordinațiuni emise de ministrul de Interne din Guvernul de la Viena, la 1 octombrie 1854 (publicate de J. A. Grimm, *op. cit.*, p. 88-89).

³⁴⁵ Noua împărțire s-a numit astfel, spre a o deosebi de celelalte două organizări administrative provizorii precedente. Mai întâi, Curtea de la Viena a desființat, la 22 decembrie 1848, Guberniul ardelean. Datorită războiului civil din timpul revoluției, Guberniul și-a continuat existența până a fost dizolvat, în cele din urmă, de Guvernul revoluționar maghiar (la 2 ianuarie 1849). Transilvania a dobândit o nouă administrație centrală abia în august 1849, când a fost instituit un Guvernământ militar-civil (numit în actele românești, de exemplu în circularele episcopului Șaguna, tot Guberniu), sub conducerea guvernatorului Ludwig baron de Wohlgemuth (Rolf Kutschera, *Landtag und Gubernium in Siebenbürgen. 1688-1869*, = "Studia Transylvanica", vol. 11, Böhlau Verlag, 1985, p. 294-295; Patenta imperială de numire a lui Wohlgemuth, din 19 iulie 1849, este publicată în "Culegere pre'naltele patente împărătești ce au emit pentru Transilvania", Sibiu, 1850, p. 2). La 21 septembrie 1849, Transilvania a fost împărțită în șase districte militare: Sibiu (de fapt vechiul *Fundus regius*, cu 11 preturi, adică vechile scaune și districte săsești; conducătorul acestui district militar era comitele națiunii săsești), Alba (cu 5 preturi), Cluj (cu 4 preturi), Reteag (cu 4 preturi), Odorhei (cu 4 preturi) și Făgăraș (cu o singură pretură). Fiecare pretură a fost împărțită în așa-numite sub-preturi (J. A. Grimm, *op. cit.*, p. 14-15; "Culegere pre'naltele patente împărătești ce au emit pentru Transilvania", p. 35-41). La 12 mai 1851, printr-o patentă imperială, a fost instituită la conducerea Transilvaniei o *Locotenență*, iar teritoriul Transilvaniei a fost împărțit în 5 cercuri (Sibiu, adică *Fundus regius*, Cluj, Alba, Dej și Mureș), împărțite în mai multe preturi. A fost instituită o comisie care să realizeze arondarea cercurilor și preturilor, însă activitatea acesteia a fost întreruptă de patenta din 31 decembrie 1851). Prin urmare, a fost menținută în continuare (cu mici modificări) vechea organizare din 1849. Districtul militar Făgăraș a devenit o pretură a districtului Sibiu, apoi preturile Bistrița și Reghin au fost arondate districtului Reteag, iar pretura Orăștie, districtului Alba (J. A. Grimm, *op. cit.*, p. 28-29 și 36; Ioan cavalier de Pușcariu, *Disertațiune despre împărțirea politică a Ardealului*, Sibiu, 1864, p. 42-44).

³⁴⁶ J. A. Grimm, *op. cit.*, p. 87. A se vedea și E. A. Bielz, *Karte des Grossfürstentums Siebenbürgen mit der neuen politisch-gerichtlichen Eintheilung*, Sibiu, 1854..

Această organizare administrativă uniformă și centralizată a fost folosită și pentru modernizarea învățământului din imperiu. Astfel s-a avut grijă ca în toate Locotenențele și Guberniile provinciale să fie înființate "secțiuni pentru învățământul public", alcătuite din "consilieri școlari", responsabili de organizarea internă, și din referenți administrativi, responsabili de problemele "externe" (de dotație materială) ale școlilor. Însă aceste "secțiuni" au fost desființate în vara anului 1854, când s-a decis ca în fiecare Locotenență și Guberniu să existe un "referent școlar", subordonat direct ministerului Cultelor și Instrucțiunii publice de la Viena.³⁴⁷

Tot în anul 1854, la 16 decembrie, a fost emisă o legislație școlară unitară (pentru învățământul mediu) pentru toate provinciile apusene ale monarhiei.³⁴⁸ De fapt, a dobândit caracter legal definitiv vechiul program de principii reformatoare, redactat de Exner în 1848. Două săptămâni mai târziu, la 1 ianuarie 1855, același proiect (la care s-au adus unele adăugiri) a obținut caracter definitiv și în Ungaria, Transilvania, Croația și Voivodina.³⁴⁹

În acest mod, responsabilitatea comună a Statului și a Bisericii pentru organizarea sistemului de învățământ a fost reafirmată. Cu alte cuvinte, în 1855 a fost extins și în provinciile răsăritene ale monarhiei sistemul de învățământ austriac.³⁵⁰

O altă caracteristică a regimului neoabsolutist din Imperiul austriac a fost favorizarea limbii germane. Această **germanizare** s-a regăsit și în politica Ministerului Cultelor și Instrucțiunii publice. În toate școlile primare din monarhie, predarea limbii germane a devenit obligatorie. În numeroase provincii (nu și în Transilvania) limba germană a fost singura limbă admisă în școlile secundare. Astfel, în Boemia și Moravia, limba cehă a fost înlăturată din toate gimnaziile (fiind readmisă abia în 1866).³⁵¹ În provinciile de limbă slovenă, aceasta s-a putut impune doar în școlile medii confesionale (ale Bisericii catolice).³⁵² Politica de germanizare a atins punctul culminant în Ungaria (ceea ce era explicabil, ținând cont de faptul că această provincie se afla practic sub regim de ocupație).³⁵³ Astfel, în școlile maghiare a fost generalizată limba germană, în gimnaziile superioare (precum și în Universitatea din Pesta) germana a devenit singura limbă de predare

³⁴⁷ Helmut Engelbrecht, *op. cit.*, IV, p. 88-89.

³⁴⁸ *Ordinăciunea ministerului de cult și învățământ din 16 decembrie 1854, pentru toate ținuturile imperiului, prin care se publică dispozițiunile împărătești despre organizarea gimnaziilor*, în "Buletinul Guberniului Provinciale pentru Marele Principat Transilvania. Cursul anului 1854. I. Secțiune. Mănușchiul XIX", 14 mai 1854, p. 914-916.

³⁴⁹ *Ordinăciunea ministerului de cult și învățământ din 1 ianuarie 1855, prin care se regulă referințele limbilor la gimnaziilele gimnaziile din Ungaria, Ardealul și Voievodatul sârbesc cu Banatul timișan*, în "Buletinul Guberniului Provinciale. Cursul anului 1855. I. Secțiune, Mănușchiul III", 12 iunie 1855", p. 68-69.

³⁵⁰ Vörös Karoly, *Die zwei Ratio Educationis Verordnungen...*, p. 242; Otto Guglia, *op. cit.*, p. 145.

³⁵¹ Dagmar Čapkova, *op. cit.*, p. 359.

³⁵² Jože Ciperle, *op. cit.*, p. 385-386. După cum voi relata în partea a III-a a acestei lucrări, spre deosebire de limba cehă, defavorizarea celei slovene a continuat și după 1867. În 1914, din cele 22 de gimnazii de pe teritoriul actualei Slovenii, doar două aveau ca singură limbă de predare slovena.

³⁵³ Vörös Karoly, *Die zwei Ratio Educationis Verordnungen...*, p. 242; Ingomar Senz, *op. cit.*, p. 69-71.

a unor discipline, iar instituțiile culturale maghiare au fost nevoite să publice programe și în limba germană. Drept urmare, s-a ajuns ca, "dacă înainte se manifestase o ură doar împotriva germanului austriac, în aceste vremuri, tineretul maghiar (cărui se voia să i se răpească limba) începuse să nutrească o ură împotriva a tot ceea ce era german".³⁵⁴

Epoca ultramontanistă, a așa-numitei școli a Concordatului (1855-1860)

După cum am amintit mai sus, în 1854 "secțiunile pentru învățământul public" din Locotenențele și Guberniile provinciale au fost desființate și înlocuite cu câte un referent școlar. Motivul constă în faptul că se prefigura o nouă etapă în istoria învățământului din Austria. Într-adevăr, din vara anului 1855, pe lângă politica de centralizare și germanizare, s-a adăugat și o întărire a influenței ierarhiei catolice asupra sistemului de învățământ din imperiu. Școlile au ajuns în responsabilitatea directă a Bisericii, astfel că în fiecare provincie, un singur referent școlar putea avea în grijă problemele materiale ale tuturor școlilor. Acest referent era sprijinit de un anumit număr de consilieri școlari, a căror activitate însă a fost mult limitată de autoritățile bisericești.³⁵⁵

Încă de la începutul exercitării funcției sale, ministrul Bach considerase că Biserica Catolică putea constitui un important sprijin în politica de stat, mai ales că și aceasta dorea același lucru. Ierarhii catolici, adunați în Conferința episcopală de la Viena (din 28 aprilie-17 iunie 1849), au propus pentru prima dată semnarea unui Concordat între papalitate și Curtea imperială habsburgică, prin care relațiile dintre Biserică și Stat să fie aduse pe noi baze. În urma numeroaselor memorii ale episcopatului, la 18 și 23 aprilie 1850 au fost emise două "ordinațiuni" imperiale care nu doar că au abrogat unele din drepturile Statului, dobândite în epoca iozefină (de exemplu dreptul de *Placet*), dar au acordat Bisericii o influență mai mare în societate (de exemplu, au fost recunoscute de către Stat sentințele emise de tribunalele bisericești) și în fixarea programei școlare.³⁵⁶ Noua politică s-a făcut simțită și în Transilvania. În 1850 s-a propus reînființarea, la Sibiu (!), a vechii prepozituri catolice "Sf. Ladislau"³⁵⁷, iar în 1853 s-a creat Mitropolia greco-catolică, cu sediul în Blaj.³⁵⁸

³⁵⁴ Fr. Teutsch, *Geschichte der ev. Kirche*, II, p. 386.

³⁵⁵ Helmut Engelbrecht, *op.cit.*, IV, p. 89.

³⁵⁶ Donato Squicciarini, *Die Apostolischen Nuntien in Wien*, Vatican, 1999, p. 229.

³⁵⁷ Prepozitul, înzestrat cu drepturi episcopale, urma să fie scos de sub jurisdicția episcopului maghiar de Alba Iulia și subordonat direct arhiepiscopului de Viena. El urma să fie ales de Conferința episcopilor catolici din Austria. Planul însă nu a mai fost pus în aplicare, din considerente politice (Fr. Teutsch, *Geschichte der ev. Kirche*, II, p. 379).

³⁵⁸ În memoriile sale, Andrei Șaguna și-a exprimat amărăciunea cu privire la această nouă politică a Curții: "În decursul anului acestuia, 1853, am început a cunoaște politica cea machiavelistică și nenorocoasă, care și-a pus-o în cap regimul absolutistic din Viena, spre stricarea religiunii noastre [...]. Acest minister pe cât de absolutistic, pe atât de ultramontan, va să pună în nouă cătuși Biserica noastră" (*Memoriile...*, p. 64 și 70).

Însă semnarea Concordatului dintre Scaunul papal și Imperiul austriac, în 1855,³⁵⁹ a inaugurat o nouă etapă în era guvernării neoabsolutiste. Ultramontanismul³⁶⁰ a devenit doctrina oficială a ministerului Cultelor și Instrucțiunii publice, ministrul Leo Thun³⁶¹ fiind deja de mai multă vreme adept al acestei ideologii (fapt care a stat la baza unui amplu conflict pe care l-a avut cu episcopul ortodox, Andrei Șaguna³⁶²).

Semnarea Concordatului a avut repercusiuni și asupra sistemului școlar, în pofida faptului că doar cinci articole ale concordatului priveau în mod direct problemele de învățământ (§ 5-8, 31). Articolul 5 prevedea: "Întreaga instrucțiune publică a tineretului catolic va fi conformă, atât în școlile publice, cât și în cele private, cu doctrina Bisericii catolice; episcopii, pe baza dregătoriei lor învățătoresți, vor conduce întreaga instrucțiune a tineretului, din toate școlile". În celelalte articole se stipula că toți învățătorii școlilor populare urmau să fie supuși controlului ierarhiei catolice. Ordinațiunile cu privire la învățământ emise de Locotenențele și Guberniile provinciale trebuiau trimise spre executare Ordinariatelor bisericești. Inspectorii bisericești trebuiau să acorde o atenție

³⁵⁹ Tratatul a început la 2 decembrie 1852, partea romană insistând în special în abrogarea actelor legislative iozefinite. Au fost propuse mai multe proiecte, în cele din urmă fiind aprobat un al doilea proiect propus de Vatican. Concordatul a fost semnat la Viena la 18 august 1855 (ziua în care împăratul serba al 25-lea an al vieții, iar la Roma la 4 septembrie. A fost ratificat de partea austriacă la 23 septembrie. La 3 noiembrie papa Pius IX a emis bula *Deus humanae salutis auctor*, iar după două zile împăratul Francisc Iosif a emis patentă prin care prevederile concordatului dobândeau aplicabilitate pe tot cuprinsul imperiului (Donato Squicciarini, *op. cit.*, p. 229-230). Despre prevederile concordatului, a se vedea Peter Leisching, *op. cit.*, p. 25-34).

³⁶⁰ Ultramontanismul a fost o ideologie larg răspândită în Biserica Catolică. Ea accentua autoritatea papală, promovând o mai mare centralizare a Bisericii. Totodată, ultramontaniștii doreau eliberarea Bisericii de sub influența statului (în special de gallicanism și iozefinism). Termenul s-ar traduce prin *dincolo de munți*, fiind numiți ultramontaniști toți catolicii din Europa centrală și de nord care se orientau după directivele primite de la sud de Alpi (*Encyclopaedia Britannica CD 98. Multimedia edition*, articolele "Ultramontanism" și "Pius IX").

³⁶¹ Leo, comite de Thun-Hohenstein (7 aprilie 1811, Decin, Cehia – 17 decembrie 1888 Viena) provine dintr-o veche familie nobiliară din Tirol, cu ramură în Cehia. A îndeplinit funcția de ministru al Cultelor și Instrucțiunii publice în întreaga epocă neoabsolutistă (în anul 1848 a fost guvernator al Boemiei). După 1860, s-a implicat în politica din Boemia, favorizând apropierea dintre cehi și germani (ba chiar transformarea Imperiului austriac într-un stat federal modern). Aceeași politică a fost susținută și de fratele mai mare al acestuia, comitele Friedrich von Thun, cât și fiul acestuia, prințul Franz Anton. Cel dintâi (1810-1881) a fost în 1850 președintele Dietei imperiale germane de la Frankfurt (în această calitate s-a opus doleanțelor Prusiei de centralizare a Germaniei), după care a îndeplinit funcția de ambasador al Austriei la Berlin (1852-1854) și St. Petersburg (1859-1863). După ce s-a retras din serviciul diplomatic, s-a implicat în politica internă din Boemia și Austria. Fiul său, Franz Anton (1847-1916) a îndeplinit funcțiile de premier și guvernator al Boemiei, în această din ultimă funcție favorizând un compromis lingvistic între cehi și germani. Între anii 1898-1899 a fost prim ministru al Cisleithaniei, iar între 1911-1915 din nou guvernator al Boemiei (*Encyclopaedia Britannica CD 98. Multimedia edition*, articolele "Thun and Hohenstein").

³⁶² În anul 1855, la sfatul guvernatorului ardelean Carl von Schwarzenberg, Șaguna i-a trimis monarhului un memoriu, prezentând "tratamentul cel plin de ură către Biserica noastră și persoana mea". Împăratul l-a dojenit pe ministrul Thun, și de atunci se purta față cu lucrurile noastre bisericești și școlare ceva mai delicat, dat tot cu dușmănie" (*Memoriile...*, p. 84-85). Pentru relațiile confesionale din perioada neoabsolutistă, a se vedea și TR nr. 126 din 1898.

deosebită ca dascălii să nu-i învețe pe copii nimic din ceea ce era contrar credinței catolice și curățeniei morale. Biserica Catolică a fost declarată ca proprietara fondurilor școlare, care continuau însă să rămână în administrația statului.³⁶³

Aceste prevederi cu privire la sistemul de învățământ din monarhie, cuprinse într-un tratat internațional, i-au nemulțumit profund pe adepții liberalismului, care au denumit școala austriacă drept *o școală a concordatului*. În provinciile răsăritene ale monarhiei, la opoziția pe considerente ideologice, s-a adăugat și cea având la bază dorința de apărare a identității naționale și confesionale. Prin concordat, nu doar că Biserica Catolică maghiară și-a pierdut vechea independență, dar toate școlile protestante din Ungaria au fost supuse controlului ierarhiei catolice.³⁶⁴ Școlile protestante din Ungaria și din provinciile apusene ale monarhiei au fost eliberate de superinspecția ierarhiei catolice abia prin Patenta imperială acordată protestanților la 8 aprilie 1861.³⁶⁵ În Transilvania, în schimb, ministrul Thun, dorind să pună în aplicare același plan, a avut de înfruntat opoziția atât a episcopului ortodox, cât și a Consistoriului Bisericii Evanghelice. Drept urmare, Bisericele necatolice ardeleni au reușit să-și mențină autonomia școlară (cele ortodoxe i-a fost recunoscută în mod expres abia la 23 februarie 1859, însă adusă la cunoștință la 13 septembrie 1861³⁶⁶). Principiul confesional a fost aplicat în continuare. Fiecare școală populară din Ardeal a fost supusă unei duble inspecții, mai întâi a ierarhiei proprii confesiuni (în școlile ortodoxe protopopii și episcopul), iar apoi a celei efectuată de organele de stat (oficiile pretoriale, consilierii școlari din Locotenență³⁶⁷).

Asupra școlilor ortodoxe din Ardeal și asupra modului în care s-a efectuat această dublă inspecție, voi reveni mai jos. În ceea ce privește Austria, din rapoartele consilierilor școlari reiese că autoritățile politice (comunale și pretoriale) nu-și respectau obligațiile de dotare materială corespunzătoare a școlilor. În multe localități din Austria, învățământul se desfășura în camere insalubre și întunecoase, fără căldură. Părinții priveau cu neplăcere obligația de a-și trimite copiii la școală, considerând activitatea didactică drept o pierdere de timp. Ba chiar, pentru a-i disciplina pe copii, părinții îl prezentau pe dascăl ca pe un zbir cu joardă. În ceea ce-i privește pe învățători, aceștia nu-și făceau întotdeauna datoria cu conștiinciozitate. Deseori frecventau cârciumile, umblau beți, aveau o viață de familie dezordonată, fiind deci exemple morale negative. Nici preoții nu erau întotdeauna la înălțimea misiunii lor, acordând un interes prea mic școlii și

³⁶³ Helmut Engelbrecht, *Geschichte...*, IV, p. 109 și p. 386, nota 18.

³⁶⁴ Fr. Teutsch, *op.cit.*, II, p. 378.

³⁶⁵ Helmut Engelbrecht, *Geschichte...*, IV, p. 13 și 110.

³⁶⁶ Gh. Tulbure, *Mitropolitul Șaguna. Opera literară. Scrisori pastorale. Circulări școlare. Diverse*, Sibiu, 1938, p. 102 și 328-329.

³⁶⁷ Pentru Transilvania, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii publice de la Viena a decis încă din 24 noiembrie 1854 instituirea unor posturi de consilieri. Numirea în funcție s-a făcut abia la 26 noiembrie 1855, de către împărat. Transilvania a dobândit trei consilieri școlari, unul pentru școlile protestante, unul pentru școlile ortodoxe, iar al treilea pentru școlile tuturor celorlalte confesiuni (cf. Circulari emise de Șaguna la 9 februarie 1856, apud Gh. Tulbure, *op. cit.*, p. 291-294).

supravegherii învățătorului.³⁶⁸ După cum se va vedea mai jos, asemenea lipsuri erau remarcate și de consilierii școlari din Transilvania.

În urma acestei organizări centralizate și a împărțirii responsabilităților educaționale între Biserică și Stat, situația școlară s-a ameliorat considerabil până la sfârșitul regimului neoabsolutist. Rețeaua școlară a cunoscut o continuă dezvoltare. Iar în ceea ce privește frecvența școlară, s-a ajuns ca în provinciile din actuala Austrie, aceasta să atingă 100% (în Vorarlberg, Tirol și Salzburg), 99% (în cele două Austrii), 92% (în Stiria) și 82% (în Carintia).³⁶⁹

2.1.2. Date statistice despre starea învățământului elementar din Transilvania în deceniul neoabsolutist

Aceeași îmbunătățire s-a remarcat și în Transilvania. Datele statistice sunt elocvente în acest sens. În anul 1851, existau în Transilvania 2164 de școli primare (triviale și capitale), precum și câteva școli de repetiție (în anul 1849 erau consemnate doar trei astfel de școli duminicale). Împărțite pe confesiuni, situația se prezintă în felul următor:

Confesiune	Școli capitale	Școli triviale	Școli fete	Total	Școli germane	Școli maghiare	Școli românești	Școli mixte	Total
Rom-Cat.	18	266	2	286	19	249	-	18	286
Luterane	17	257	187	461	436	21	4	-	461
Reformate	7	551	5	563	-	563	-	-	563
Unitariene	3	112	1	116	-	116	-	-	116
Gr.-Cat.	1	370	-	371	-	-	371	-	371
Ortodoxe	1	366	-	367	-	-	367	-	367
Total	47	1922	195	2164	455	949	742	18	2164

Prin urmare, exista câte o școală primară sau populară la 396 de unitarieni, la 431 de luterani, la 525 de reformați, la 760 de romano-catolici, la 1738 de ortodocși și la 1748 de uniți, sau la 423 de sași, la 571 de maghiari și la 1634 de români.³⁷⁰

În ceea ce privește frecvența copiilor la școală, aceasta se prezenta, în anul 1851, în felul următor: din cei 118.655 de copii de vârstă școlară, 80.718 frecventau școlile primare, ceea ce dădea un procentaj de 68%. Cea mai bună frecvență o înregistra învățământul confesional luteran, la care frecvența era de 98,8%. Urmau apoi școlile confesionale catolice (frecvență de 81,7%), reformate (77,1%), unitariene (75,6%), unite (65,2%). Școlile confesionale ortodoxe se aflau la sfârșitul listei, cu o frecvență de 52,1%, deci sub media transilvăneană (din cei

³⁶⁸ Aceste constatări sunt cuprinse în rapoartele din 1857 ale unuia dintre cei mai conștiincioși consilieri școlari austrieci, anume Adalbert Stifter, care a îndeplinit funcția de consilier școlar în Austria Superioară în întreaga perioadă neoabsolutistă (Helmut Engelbrecht, *Geschichte des österreichischen Bildungswesen*, IV, 109-110 și 546-548 (Anexa 14.4.16.).

³⁶⁹ Helmut Engelbrecht, *Geschichte des...*, IV, p. 111.

³⁷⁰ E. A. Bielz, *op. cit.*, p. 201.

36.335 de copii de vârstă școlară, frecventau instituțiile de învățământ primar doar 18.930). Trebuie însă aici remarcat faptul că, pe ansamblul Imperiului austriac, situația învățământului confesional ortodox din Ardeal nu era chiar așa de rea, deoarece media frecvenței școlare din Transilvania era întrecută doar de câteva provincii germane (Austria Inferioară și Superioară, Salzburg, Tirol și Steiermark), precum și slave (Moravia, Boemia și Silezia) ale Imperiului, toate celelalte provincii oscilând între 13,6% (Dalmația) și 59,5% (Lombardia). Geograful și statisticianul Ed. A. Bielz atrăgea însă atenția că în următorii ani, până la tipărirea cărții sale, poziția Transilvaniei "s-a schimbat în favoarea acestei țări, mai ales datorită faptului că s-au întâmplat foarte multe în privința instrucțiunii credincioșilor ortodocși".³⁷¹

Într-adevăr, la sfârșitul deceniului absolutist, în Transilvania erau consemnate un număr de 2478 de școli triviale și capitale și 270 de școli de repetiție, această provincie situându-se pe locul al doilea pe ansamblul Imperiului austriac, cu un număr de 856 de locuitori la câte o școală primară. Cea mai bună situație școlară se înregistra în Tirol, unde reveneau la o școală primară 470 de locuitori. În provincia Salzburg acest număr era de 990, în Moravia de 1080, în Ungaria de 1085, în Boemia de 1271, în cele două provincii austriece era de 1334, respectiv de 1444, în Steiermark de 1441, în Voivodina și Banat de 1497, în Galiția de 2260, în Dalmația de 2504, în Croația și Slavonia de 3032, situația cea mai catastrofală înregistrându-se în Bucovina, unde exista o școală la 7190 (!) de locuitori.³⁷²

După cum remarcă statisticianul Ed. A. Bielz, îmbunătățirea situației provinciei Transilvania s-a datorat, în mare măsură, evoluției pozitive în sistemul de învățământ confesional ortodox în anii de după 1851. În 1858, era consemnat un număr de 691 de școli confesionale ortodoxe în care învățau 33.229 de elevi. Tot în același an, din ordinul Guberniului din 29 ianuarie 1858 nr. 28.151/1857, a fost semnalată desfășurarea unei activități școlare ortodoxe în 675 de localități ale Transilvaniei.³⁷³ După doi ani, comisarul școlar Dr. Pavel Vasici înregistra 767 de școli populare românești ortodoxe în Ardeal.³⁷⁴ Însă numărul trebuie privit cu circumspecție, deoarece nu toate școlile consemnate de Vasici corespundeau cerințelor educative. În unele sate nu existau clădiri școlare, procesul de învățământ desfășurându-se în locuința privată a dascălului sau "în casele cele mai slabe, jumătate dărâmate".³⁷⁵ Din acest motiv, în 1860 Andrei Șaguna estima numărul școlilor populare la "peste 600, între care sunt trei școale principale cu patru clase,

³⁷¹ *Ibidem*, p. 202-203.

³⁷² Articolul *Scoalele populare austriece – starea lor de față*, în "Amicul Scoliei", I, 1861, p. 119-120.

³⁷³ Conspcetul general cuprinzând numele și pregătirea învățătorilor care activau în anul 1858 se află la Nicolae Albu, *Istoria școlilor românești din Transilvania între anii 1800-1867*, București, 1971, p. 218-234.

³⁷⁴ Pavel Vasici, *Despre starea de acum a școalelor noastre populare din Transilvania*, în "Amicul școalei", I, 1860, p. 160.

³⁷⁵ *Ibidem*.

la Brașov, Săcele și Rășinari, apoi mai sunt și școale triviale cu trei și două clase, precum la Veneția, Sighișoara șcl."³⁷⁶

2.1.3. Obținerea autonomiei școlare de către Biserica Ortodoxă în deceniul neoabsolutist. Meritele episcopului Andrei Șaguna

Această ameliorare a situației învățământului confesional ortodox se datora, în mare parte, și spiritului deschis și receptivității episcopului Andrei Șaguna. Încă înainte de eliberarea socială adusă de revoluția de la 1848, Șaguna s-a adresat clerului, atrăgându-i atenția asupra responsabilității sale cu privire la educarea poporului de rând: "Știind eu ce lipsă mare are poporul nostru de a căpăta învățătură, de a se desăvârși și lumina, poftesc pe întreaga mie iubită preoțime ca să se nevoiască a întocmi și spune cuvântări bisericești, adecă a învăța și lumina pre poporenii noștri".³⁷⁷

După cum se poate observa, această circulară nu privea în mod direct nici școala și nici pe dascăli. Pe de o parte, din punct de vedere juridic, Șaguna nu avea nici o competență de a se preocupa de școală (deoarece din anul 1837, Guberniul ardelean i-a luat episcopului ortodox – pe atunci Vasile Moga – dreptul de "superinspecție" asupra școlilor confesionale ortodoxe, acordându-l episcopului romano-catolic din Alba - Iulia).³⁷⁸ Pe de altă parte, dascălimea românească din Transilvania avea o pregătire pedagogică și o influență deosebit de redusă în viața satului românesc. Din aceste considerente, Șaguna a fost nevoit să aibă în vedere atât îmbunătățirea situației juridice a învățământului românesc, cât și cea a pregătirii dascălilor.

Primele preocupări pentru îmbunătățirea pregătirii dascălilor

În condițiile sociale și politice existente în primii ani ai păstoririi lui Andrei Șaguna,³⁷⁹ schimbarea statutului juridic al sistemului de învățământ confesional ortodox era imposibil de îndeplinit. Situația era însă diferită în ceea ce privește pregătirea pedagogică a dascălilor și a preoților. Astfel, curând după sosirea în Transilvania (deci încă din toamna anului 1846), a dispus ridicarea cursului clerical de la șase luni la un an, introducând noi materii de învățământ: Teologia Pastorală, Metodul învățătoresc, Exegeza și Gramatica românească³⁸⁰ A fost o "inovație salutară" pe care a făcut-o Șaguna, cu scopul ca tuturor "candidații de preoți să le

³⁷⁶ Andrei Șaguna, *Istoria Bisericei Ortodoxe Răsăritene Universale*, vol. II, Sibiu, 1860, p. 214.

³⁷⁷ Circulara nr. 119 din 12 februarie 1848, la Nicolae Popea, *Archiepiscopul și Metropolitul Andreiu Baron de Șaguna*, Sibiu, 1879, p. 308.

³⁷⁸ *Acele Sinodului Bisericii greco-reseritene în Ardealul din anul 1864*, Sibiu, 1864, p. 65.

³⁷⁹ Andrei Șaguna a fost numit vicar al Episcopiei ortodoxe a Transilvaniei la 27 iunie 1846. A sosit în Transilvania la 21 august 1846. În vara anului următor, la 24 iulie 1847, s-a aprobat prin rezoluție imperială organizarea alegerii unui nou episcop titular. Alegerea a avut loc la 2 decembrie 1847. Deși Șaguna a obținut cele mai puține voturi (doar 27, față de 33, ale lui Ioan Moga, și 31, ale lui Moise Fulea), totuși a fost numit, la 24 ianuarie/5 februarie 1848, episcop al Ardealului. A fost hirotonit întru episcop abia la 18/30 aprilie 1848, la Carloviț (N. Popea, *Archiepiscopul...*, p. 27-29 și 37).

³⁸⁰ Eusebiu R. Roșca, *Monografia Institutului seminarial teologic-pedagogic "Andreian" al Arhidiecezei Gr. Or. Române din Transilvania*, Sibiu, 1911, p. 15.

fie dată posibilitatea să fie și învățători și astfel să corespundă și mai bine misiunii lor culturale de luminători ai poporului și de supraveghetori ai școalelor, suplinându-se în chipul acesta pe un timp oarecare și lipsa institutului pedagogic".³⁸¹

Un nou pas în dezvoltarea învățământului românesc a fost făcut în vara anului revoluționar 1848. La 10 august 1848, Șaguna i-a trimis ministrului Cultelor și Instrucțiunii publice din Guvernul maghiar, Eötvös József,³⁸² cererea pentru aprobarea ridicării "cursului clerical" la doi ani de studii (cu doi profesori și 20 de elevi), costurile procesului de învățământ urmând să fie de 2600 fl.m.c. anual (plătiți din fondul sidoxial, care la acea dată avea la dispoziție aproape 9133 fl.).³⁸³ Datorită evenimentelor care au urmat în următoarele luni, Șaguna nu a primit nici un răspuns. Dar, fără să dețină o aprobare oficială, în ședința Consistoriului eparhial din 17/29 octombrie 1849 (nr. 87), Șaguna a reorganizat "cursul clerical". Durata acestuia a rămas deocamdată aceeași, de două semestre, dar a fost introdusă o disciplină nouă – Istoria bisericească. Școala clericală continua să îndeplinească și funcția unui institut pedagogic.³⁸⁴

Sinodul eparhial din anul 1850 și începutul autonomiei școlare a Bisericii Ortodoxe

La 12 martie 1850 episcopul Andrei Șaguna a convocat cel dintâi sinod al eparhiei sale.³⁸⁵ Acesta a așezat învățământul primar ortodox pe noi baze. În articolul XVII s-a stabilit, în primul rând, "ca până la altă rânduială, tot insul dintre protopopi să fie inspectorul școalelor din districtul său, și din timp în timp să raporteze Preasfinției Sale, iară Preasfinția Sa înaltului Ministeriu de cult". În al doilea rând s-a decis ca "școala clericală a diecezei acesteia să se prefacă într-un institut teologico-pedagogic, să se înzestreze întocmai după cum sunt întocmite alte seminarii, și tot clerul să fie dator înainte de ce s-ar preoți a fi învățător după stările împrejur".³⁸⁶

Aceste hotărâri au fost deosebit de importante pentru învățământul confesional ortodox. În 1852, cursul clerical a fost ridicat la doi ani de studii, iar în toamna anului următor, a fost înființată o secțiune pedagogică de sine stătătoare.

³⁸¹ Eusebiu R. Roșca, *op.cit.*, p. 22.

³⁸² Despre activitatea ministrului Eötvös József din 1848 voi reveni în partea a III-a a acestei lucrări.

³⁸³ Eusebiu R. Roșca, *op.cit.*, p. 15-17. Încă din 21 aprilie 1848, Contabilitatea de Stat din Cluj raportase nou înființatului Minister al Cultelor și Instrucțiunii publice din Viena, la cererea lui Șaguna, că fondul sidoxial al Bisericii Ortodoxe din Transilvania avea un excedent de aproape 9133 fl. m.c.

³⁸⁴ Eusebiu R. Roșca, *op.cit.*, p. 20-21.

³⁸⁵ În memoriile sale, Șaguna scria: "Guvernatorul, cu prilejul unei convorbiri private, mi s-a descoperit cu neplăcere în contra Universității săsești pentru ținerea ei îndelungată. Această exhortațiune a guvernatorului Wohlgemuth, mi-a dat mie anză (motiv) de a-i reflecta, că este indigitat a se face o demonstrațiune frumoasă în contra confluxului națiunii săsești. Guvernatorul mă întreabă pe mine, că ce demonstrație frumoasă s-ar putea face? La care i-am răspuns: *Excelența Ta, să-mi dai voie a concherna un sinod bisericesc spre consultare asupra obiectelor noastre bisericești și școlare*. Guvernatorul numai decât s-a învoit în propunerea mea, și eu am conchemat pe 12 Martie Sinodul eparhial, și acolo am adus 23 deciziuni" (*Memoriile...*, p. 42).

³⁸⁶ *Actele Soborului Bisericii Ortodoxe Răsăritene din Ardeal din anul 1850*, Sibiu, f.a., p. 45.

Spre deosebire de cursul clerical, cel pedagogic a avut la început durată de un singur an (fiind ridicat la doi ani de studii abia în 1861).³⁸⁷

Trebuie remarcată în special prima prevedere a articolului XVII al din hotărârea Sinodului, cea despre modurile de inspectare a școlilor populare sătești. Formularea a fost aleasă cu grijă, deoarece, fără să atenteze la dreptul de inspecție exercitat la acea dată încă *de jure* de episcopul catolic din Alba Iulia, Sinodul a adus școlile populare în responsabilitatea *de facto* a protopopilor și apoi în cea a episcopului. Este evidentă influența legiurii școlare austriece (*Constituția politică școlară*), conform căreia decanii (protopopii) îndeplineau concomitent și funcția de inspectori școlari districtuali. Elementul nou adus de Șaguna a fost așezarea episcopului ortodox la conducerea întregului sistem școlar elementar din dieceză (căci doar pe baza acestui drept, dobânda el calitatea de a trimite rapoarte directe către ministerul Cultelor și Instrucțiunii publice din Viena). Dacă s-ar fi respectat întru totul prevederile legiurii austriece, inspectorul suprem al școlilor confesionale ortodoxe din Ardeal ar fi trebuit să fie episcopul catolic. Or, hotărârea sinodului nu a făcut pomenire în nici un fel de vreo superinspecție școlară, nici de cea a episcopului catolic, dar nici de cea a celui ortodox, ci numai de un drept de inspecție al protopopilor. Totodată, articolul al XVII-lea a recunoscut dreptul de control al Statului (episcopul trebuind să trimită rapoartele direct Ministerului). Din această formulare se pot desprinde marile calități diplomatice și politice ale lui Șaguna. Fără să pretindă în mod expres o autonomie școlară pentru Biserica Ortodoxă și respectând cadrele juridice existente, în special § 2-4 ale Constituției din 4 martie 1849, Șaguna a pus bazele necesare pentru obținerea într-o epocă ulterioară, mai prielnică, a deplinei autonomii școlare a Bisericii Ortodoxe.

Aceste calcule ale marelui ierarh s-au dovedit a fi în cele din urmă corecte, întrucât în cuvântarea de deschidere a Sinodului din 1864, Șaguna a putut să afirme, desigur cu bucurie și mândrie, că articolul XVII din 1850 l-a împuternicit "cu *suprema inspecțiune școlară* (subl.n.), iar pe Părinții Protopopi cu direcțiunea tractuală și prin această hotărâre sinodală din anul 1850 am scăpat școalele noastre de sub superinspecțiunea unui episcop de Biserică străină".³⁸⁸

Într-adevăr, în cele din urmă, autoritățile vieneze au acceptat autonomia școlară a Bisericii Ortodoxe din Ardeal. Însă acest fapt s-a petrecut destul de târziu, abia la sfârșitul deceniului neoabsolutist. Tot în cuvântarea de deschidere a Sinodului din anul 1864, Șaguna spunea: "Mai mari și mai îndelungate lupte au costat mie aducerea la valoare a §-lui 17 din Conclusele Sinodului nostru din a. 1850, pentru că Ministeriul de atunci absolutistic au rezolvit numai la anul 1859, prin emisul său din 23 Fauru, ca să încredințeze și din partea Statului inspecțiunea locală a școalelor preoției locale, inspecțiunea tractuală Protopopilor, iar Episcopului și Consistoriului suprainspecțiunea și îngrijirea afacerilor școlare".³⁸⁹

³⁸⁷ Tot în anul 1861, cursul teologic a fost ridicat la trei ani de studii, rămânând astfel până în 1921. Cursul pedagogic a fost ridicat la trei ani de studii, în 1879, și la patru ani de studii, în 1907 (Mircea Păcurariu, *Două sute de ani de învățământ teologic la Sibiu*, Sibiu, 1987, p. 63, 67 și 105).

³⁸⁸ *Actele Sinodului Bisericii greco-reseritene în Ardealu din anul 1864*, p. 66.

³⁸⁹ *Ibidem*, p. 66-67.

Dar decretul din 23 februarie 1859 a fost transmis lui Șaguna abia doi ani mai târziu, la 13 septembrie 1861.³⁹⁰

Principiul confesional la baza organizării școlare din Ardeal, în deceniul neoabsolutist

Până la recunoașterea expresă a autonomiei școlare ortodoxe, învățământul confesional al românilor ardeleni ortodocși s-a aflat într-o situație oarecum confuză. Pe de o parte, Șaguna nu avea drept de inițiativă, nu era îndreptățit să pună în aplicare măsurile pe care le considera de cuviință în organizarea școlilor populare ortodoxe românești din Ardeal, deoarece, după cum am arătat la începutul acestui capitol, teoreticienii Ministerului Cultelor și Instrucțiunii publice din Viena au pus sistemul de învățământ din întregul Imperiu sub controlul riguros al Statului. Pe de altă parte, Biserica nu și-a pierdut cu totul influența sa în organizarea școlară. Însă prevederile § 2-4 ale Constituției din 4 martie 1849 Ministerul și Curtea de la Viena au fost nevoite să accepte un mai mare grad de implicare a conducerilor celor șase confesiuni existente (romano-catolică, greco-catolică, ortodoxă, luterană, reformată și unitariană). Cu alte cuvinte, în nici o altă provincie austriacă, principiul confesional în organizarea învățământului nu a putut fi mai bine pus în practică decât în Ardeal.

Într-adevăr, încă în anul 1849 (la 20 octombrie și apoi 15 decembrie), guvernatorul Ludwig von Wohlgemuth a emis câte o *publicațiune*, în care atrăgea atenția asupra necesității dezvoltării și modernizării învățământului de toate gradele în Transilvania, cu scopul de a asigura egalitatea tuturor popoarelor din Ardeal.³⁹¹ Pentru realizarea acestui deziderat, a propus ca învățământul primar și secundar să se afle sub îndrumarea Bisericii și să se desfășoare în limba poporului.³⁹² Un interes special l-a acordat școlilor confesionale românești, fapt pentru care a înființat "Preparandiile" (școlile pedagogice) de la Orlat și Năsăud.³⁹³

După cum am amintit mai sus, în primăvara următoare a sosit în Transilvania secretarul ministerial din Viena, Ritter von Heusler, aducând cu sine *Principii pentru organizarea sistemului de învățământ din Transilvania* (document care prevedea, pe de o parte, dreptul de supraveghere de către stat a tuturor școlilor din Imperiu, iar pe de altă parte, cererea ca toate școlile elementare să fie confesionale!).³⁹⁴

³⁹⁰ Gh. Tulbure, *op.cit.*, p. 102 și 328-329.

³⁹¹ "Cu privire la așezământul constituțional, din care se va împărtași și națiunea română, este o îndoiță trebuință a introduce învățătura scolastică prin școale populare în toate părțile române ale districtelor provinciale din această țară, de care se simțea înainte tot o lipsă totală" (Din Publicațiunea datată 20 octombrie 1849, în "Culegere de pre'nalte patente împărătești", p. 69).

³⁹² Friedrich Teutsch, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsische Volk*, vol. III, Sibiu, 1910, p. 244. Această Publicațiune nu a fost tipărită în Culegerea de patente împărătești. În schimb, conform acestei "Culegeri", la 15 decembrie a fost emisă o *Publicațiune* "atingătoare de preschimbarea numelor ce s-au făcut în anii trecuți cu învoirea ministerului austriac" (*Ibidem*, p. 119-120).

³⁹³ Publicațiunea datată 20 octombrie 1849, în "Culegere de pre'nalte patente împărătești", p. 69. A se vedea și Gh. Tulbure, *op. cit.*, p. 245. Aceste institute pedagogice au fost considerate de Șaguna drept "o vătămare a autonomiei Bisericii noastre", ele fiind desființate după șase luni (*Memoriile...*, p. 39).

³⁹⁴ Fr. Teutsch, *op.cit.*, III, p. 345.

Aceste principii au fost publicate de guvernatorul Wohlgemuth, la aproximativ o lună după încheierea lucrărilor Sinodului eparhial ortodox. Astfel a apărut celebra **Publicațiune cu nr. 29 din 19 aprilie 1850**, care, în 10 paragrafe, a stabilit responsabilitatea comună a Statului și a Bisericii pentru educația tineretului.

În introducere arăta că "Domnul ministru al Cultelor și al Învățământului mi-a trimis următoarele principii pentru organizarea învățământului în Transilvania, cu acel adaos, că dacă nu va fi vreo dificultate în contra lor, să le public". Cel dintâi paragraf stabilea că "Statul exercită dreptul superinspecțiunii peste învățământ și creștere. Exercițiul acesta se va extinde mai cu seamă la toată întâmplarea peste institutele învățământului și ale creșterii, dar totuși nici învățământul domestic (privat - n.a.) nu este eschis (exclus -n.n.) de la aceea". Așadar, instituțiile de învățământ erau, în ceea ce privește modul de finanțare, de două feluri: publice și private. Cele publice puteau fi susținute fie de Stat, fie de Biserici, ba chiar și de comune sau de asociații. În ceea ce privește gradul de pregătire, se făcea deosebirea între școli elementare sau populare, școli medii (dintre care cele mai importante erau gimnaziile și școlile reale) și școli superioare (facultăți și școli tehnice). Toate acestea se aflau în subordinea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii publice din Viena (§ 4).

Despre școlile populare, Publicațiunea stipula că acestea trebuiau "să slujească mai cu seamă spre creșterea tinerimei, pentru aceea învățătura religioasă este înrânsă este de momentuoșitate precumpănitoare și pentru aceea *trebuie să stea dânsa în legătură strânsă cu Biserica*; spre scopul acesta bine de *a se tracta în tot locul, unde e cu puțință, ca o cauză a comunei bisericești (parohiei)*. E de pofit ca să se poată tracta în tot deodată ca o cauză a comunității politice, ce nu va întâmpina acolo nici o dificultate, unde se întrunește comunitatea bisericească cu cea politică, sau unde constă aceasta din mai multe comunități bisericești care toate se țin de aceeași Biserică".

Totuși, în locurile în care "comunitatea politică ar consta din comunități bisericești de deosebite Biserici (confesiuni) și școalele nu s-ar putea despărți de comunitatea politică, (dar) nici comunității bisericești nu s-ar putea da, atunci trebuie lucrat într-acolo, ca comunitatea politică să se ocupe numai cu economicele referințe ale școalelor, iar trebile interne ale școalelor să se încreadă comunității bisericești. Frecventarea școalei de către copii de altă confesiune, de cât pentru care este ea destinată, nu se poate opri din partea deregătoriiilor statului."

Prin urmare, Publicațiunea a acordat caracter de lege principiului confesional în organizarea școlilor: "Grijirea, inspecțiunea și povățuirea școalelor populare este treabă a Statului și a Bisericii. Se va pune deci aceea în curgere prin o conlucrare armonică a organelor bisericești și a celor de stat" (§ 5).³⁹⁵

Această Publicațiune a constituit oarecum legea de bază pentru organizarea învățământului ardelean, până în 1857, când a fost emisă o altă Ordinațiune, cuprinzând prevederi mai detaliate (clarificând principiul confesional). Așadar,

³⁹⁵ "Foaia Legilor provinciale...", nr. VI, Sibiu, 26 mai 1850, p. 68-69. A se vedea și Circulara emisă de episcopul Șaguna Nr. 530 din 24 aprilie 1852, la Gh. Tulbure, *op. cit.*, p. 253-255.

școala trebuia considerată ca aparținând parohiei (comunității bisericești). Nivelul cel mai înalt de inspecție se afla în numai în competența organelor de stat, însă la nivelele inferioare, controlul era exercitat în comun de către organele de stat și cele bisericești. Influența *Constituției politice școlare* emisă pentru provinciile austriece în anul 1805 este evidentă! Totuși, probabil datorită memoriei Revoluției, Publicațiunea din 19 aprilie 1850 nu a prevăzut în mod expres introducerea oficială și în Transilvania a tuturor prevederilor legislației școlare austriece (emisă într-o epocă prerevoluționară).

Important este însă faptul că s-a admis oarecum dubla inspecție la nivelele inferioare, ceea ce era practic o recunoaștere (chiar dacă într-o mai mică măsură) a autonomiei bisericești și școlare. Organele bisericești de inspecție erau, în cazul ortodocșilor, protopopii (așa cum stabilise și §17 al Sinodului din 1850). Dar sarcina principală cădea pe umerii funcționarilor politici locali. În primul rând, *comunele politice* erau obligate să aibă în grijă dotarea școlilor de pe teritoriul comunei. În al doilea rând, comisarii subpretoriali³⁹⁶ erau obligați să controleze toate afacerile comunelor (deci și cele școlare). În al treilea rând, comisarii cercuali erau datori să supravegheze activitățile tuturor organelor locale inferioare, precum și toate școlile populare și medii, dar și fundațiile școlare sau umanitare.³⁹⁷ Mai târziu, după introducerea sistemului administrativ al prefecturilor (în epoca centralismului neoabsolutist), dreptul de inspecție a trecut în competența pretorilor și a prefectilor.³⁹⁸ Astfel, conform legislației administrației locale (analizată în amănunt mai sus), prefecturile erau obligate să supravegheze toate planurile de construcții de biserici, case parohiale, clădiri școlare, precum și amenajarea cimitirelor, dar în deplină înțelegere cu conducerile diferitelor Biserici ardelene.³⁹⁹ Inspecția școlară propriu-zisă se afla în competența organelor pretoriale, care nu aveau însă dreptul să se amestece în treburile interne ale școlilor diferitelor confesiuni, ci aveau în responsabilitate doar problemele economice, de "dotare" a școlilor, precum și de supraveghere a frecvenței școlare.⁴⁰⁰ În privința "dotării" școlilor, în satele în care existau mai multe *comune bisericești* (sau parohii de diferite confesiuni), *comuna politică* (sau conducerea satului, primăria), fiind de altă credință, nu putea "să se (a)mestece în cele din lontru ale scoalei, ci numai la cele ecomonice, adecă a priveghia numai, ca scoala să se țină curată și în rânduială bună, ca să nu se surpe sau strice fără de vreme".⁴⁰¹ În localitățile în care nu exista

³⁹⁶ După cum am arătat în alt loc, la început (în epoca provizoratului administrativ), Transilvania a fost împărțită în șase cercuri militare. Acestea erau împărțite în preturi (*Bezirke*), care la rândul loc cuprindeau mai multe subpreturi (*Unterbezirke*). La conducerea cercurilor se aflau câte un comandant militar cercual și un comisar cercual (acesta din urmă cu competențe civile). Preturile erau conduse de comisari pretoriali, iar subpreturile de comisari subpretoriali (J. A. Grimm, *op. cit.*, p. 14-24).

³⁹⁷ Îndatoririle comisarilor subpretoriali la J. A. Grimm, *op. cit.*, p. 24 (§5 din Instrucțiunea adresată acestora), iar cele ale comisarilor cercuali *Ibidem*, p. 21 (§29 al Instrucțiunii dată acestora).

³⁹⁸ Articolul *Un cuvânt serios la începutul anului 1861*, în "Amicul școalei", II, 1861, p. 12.

³⁹⁹ E. A. Bielz, *op. cit.*, I. p. 321.

⁴⁰⁰ *Ibidem*, p. 329.

⁴⁰¹ Pavel Vasici, *Împărțiri pedagogice*, în "Telegraful Român", V, 1857, p. 73.

diferență de credință între *comuna bisericească* și *comuna politică*, aceasta din urmă avea și dreptul să se implice în problemele interne ale școlii.

Organizarea dată învățământului primar românesc din Ardeal de către episcopul Șaguna

Pe baza Publicațiunii Guberniului din 19 aprilie 1850, Șaguna a continuat, în circulara nr. 530 din 24 aprilie 1852, ceea ce a început în Sinodul din anul 1850, anume stabilirea principiului confesional ca bază a organizării școlilor confesionale ortodoxe. Astfel, episcopul a dat protopopilor și preoților șase îndrumări: 1) "fieștecare obște bisericească să-și facă școală", comunitățile sărace trebuind să anunțe Consiliul eparhial despre imposibilitatea de a ridica școală și să refuze "să se întovărășească cu vreo obște de altă religie"; 2) dascălii să fie de confesiune ortodoxă; 3) ei să-i învețe pe copii din cărțile tipărite în Tipografia Diecezană; 4) doar aceia care dețin de la episcop "atestat despre hârnicia lor" aveau dreptul să funcționeze ca dascăli; 5) protopopii să trimită pe viitor rapoartele despre școală la episcop, care le va preda protopopului profesor Moise Fulea, "ca directorului școalelor, spre referadă în Conzistoriu, și așa treaba școalelor se va pertracta (dezbate) sub președinția și superinspecțiunea mea". Aceasta este prima mențiune expresă a dreptului de "superinspecțiune" deținut de Șaguna asupra școlilor confesionale ortodoxe. Și tocmai de aceea, în următorul punct a cerut ca protopopii să-i "arate fără întârziere școalele acelea care s-ar afla sub inspecțiunea vreunui șef de altă religie".⁴⁰²

Doi ani mai târziu, la 10 august 1854, Șaguna a emis *Ordinăciunea arhierească pentru rândul cel bun în Școalele noastre populare*, care cuprindea regulamentul și programa analitică a învățământului de bază. Mai întâi, se indica modul repartizării elevilor pe clase: "Unde sunt mai multe odăi de școală, spre pildă, două sau trei odăi, și sunt doi sau trei dascăli, acolo să face despărțirea învățăceilor cu mai multă înlesnire..." astfel ca fiecare nivel de pregătire să se efectueze separat, "ear unde este numai una clasă, adică o odaie, acolo este silit dascălul a se ajutama după împrejurări". Conform planului de învățământ stabilit de Șaguna, trebuiau organizate trei clase "normale", fiecare cu câte două "despărțăminte". În "prima despărțire" din clasa I urmau să se predea Abecedarul, Bucoavna, Scrierea și Cântarea, iar în "a doua despărțire" Istoria biblică, Ceaslovul și Bucoavna, Datorințele supușilor (pe de rost), Scrierea și Cântarea. În clasa a doua "normală" urmau a fi predate: Urmarea Ceaslovului, Catehismul cel Mic (pe de rost), Aritmetica de bază, Gramatica de bază, Urmarea *Datorințelor supușilor*, Scrierea și Cântarea (în "prima despărțire"), apoi aplicarea practică a acestor materii, la care se adăuga Abecedarul nemțesc (în "a doua despărțire"). În clasa a III-a "normală" se aprofundau Catehismul, Gramatica românească și germană și Aritmetica, adăugându-se ca materii noi Geografia și Istoria. *Ordinăciunea* mai cerea protopopilor să facă inspecții dese în școlile din "tractul" lor, iar parohilor să viziteze școala cel puțin o dată pe lună, în calitatea de directori ai acesteia și să transmită scaunului episcopal, prin intermediul protopopilor, neregulile constatate.⁴⁰³

⁴⁰² Circulara 530 din 24 aprilie 1852, la Gh. Tulbure, *op. cit.*, p. 253-255.

⁴⁰³ Circulara 581 din 10 august 1854 la Gh. Tulbure, *op. cit.*, p. 277-278.

Această împărțire în trei clase cu șase despărțăminte a rămas baza școlii populare din Transilvania până în anul 1918, atât doar că în AL 38/1868 (cea a Instrucțiunii publice, votată de Parlamentul maghiar) *despărțămintelor* li s-au spus *clase*, creându-se astfel o școală primară cu șase clase.⁴⁰⁴

Tot în această "ordinăciune", Șaguna a stabilit mai în detaliu și modul în care trebuia efectuată inspecția școlară de către organele bisericești. Parohii au primit funcția de "directori ai școalelor", fiind datori "a cerceta școala în fiecare lună cel puțin odată, a se convinge despre purtarea dascălului, despre sporiul copiilor, despre neamul și feliul cărților școlare și a se scrie în protocolul școlar spre dovadă că el a cercetat școala [...]". Dacă parohul va băga samă că dascălul nu se poartă după ordinaciunea scaunului episcopesc, este datoriu numai decât a arăta părintelui Protopop atârănătoriu, carele apoi va cerceta lucrul și-l va așterne scaunului episcopesc spre hotărâre" Protopopii trebuiau și ei să viziteze școlile din protopopiat și să controleze protocoalele redactate de preoți. Șaguna le cerea tuturor clericilor să ia în serios îndatorirea lor învățătoarească, "căci lucru cunoscut este că noi în treaba școalelor avem lipsă de o sistemă și rând bun, și că fără acestea nu putem înainta creșterea cea bună a poporului nostru, carele atunci numai ne va binecuvânta, dacă va vedea că noi adevărată îngrijire avem pentru el, iar înalta stăpânire cu mulțumită va privi la roadele cele frumoase care noi în urma creșterii cei bune le-am prădus în popor".⁴⁰⁵

Conflicte de competență între organele de stat și cele bisericești în privința învățământului primar din Ardeal

Deși Ordinațiunea nr. 3306 din 19 aprilie 1850 cerea o cooperare armonioasă între funcționarii politici și cler pentru asigurarea dezvoltării învățământului primar la sate, totuși conflictele de competență erau destul de frecvente. Prin urmare, Guvernământul civil și militar, iar apoi "Înalta Locotenență" din Transilvania au purtat cu Șaguna și Consistoriul Ortodox o lungă corespondență, autoritățile politice indicându-i ierarhului ortodox de la Sibiu măsurile socotite ca fiind necesare pentru înlăturarea disensiunilor și realizarea unui progres în sfera învățământului primar și secundar. La rândul său, Șaguna, prin circulare, a transmis mai departe aceste măsuri protopopilor și preoților săi.

La 5 aprilie 1853, Guberniul le-a trimis funcționarilor din subordine o Ordinațiune (nr. 7493/721), în care le atrăgea atenția "că ici coala să nasc neînțelegeri și rătăcirii în privința întinderei și mărginirii influenței c.r. dregătorii politice asupra școalelor populare, care neînțelegeri amenință cu cutropirea conlucrării (h)armonice a dregătoriilor politice cu cele bisericești în privința îngrijirii, privigheriei și povățuirii școalelor populare...", cerându-le să se ferească "de toată amestecarea pozitivă sau poruncitoare în planul învățământului și a întregii orânduiri din lăuntru a școalelor populare de cercul jurisdicțiunii lor țiitoare", ceea ce totuși nu le dădea dreptul să fie pasivi în această privință, ei trebuind să-i facă atenți pe "inspectorii preotești locali și cercuali ai școalelor"

⁴⁰⁴ N. Albu, *op. cit.*, p. 88.

⁴⁰⁵ Circulara 581 din 10 august 1854 la Gh. Tulbure, *op. cit.*, p. 279-280.

despre îmbunătățirile necesare. Totodată, inspectorii de stat erau datori să urmărească purtarea morală și politică a învățătorilor și să facă atente forurile superioare competente cu privire la toate nerealizările și abuzurile. Aducând la cunoștința clerului prevederile acestei ordonanțe guvernamentale, Șaguna le-a indicat preoților să nu întreprindă nici o schimbare în privința școlii, ci să înainteze orice propunere protopopului (ca inspector tractual) care se va sfătui dacă va fi cazul cu comisariatul politic ori cu ordinariatul episcopal.⁴⁰⁶

O problemă considerată de maximă importanță de către Guvernământul militar și civil a fost desigur asigurarea că dascălii nu se implică în politică. De aceea, încă din 20 iunie 1852 (prin Ordinațiunea 14.116/1276) a cerut ca fiecare candidat la funcția de învățător, înainte de a fi instituit, "să se facă cunoscut comisariatului respectiv spre a se judeca despre purtarea lui politică". Funcționarii locali urmau "numai a face arătare motivată, dar nicidecum n-are de a hotărî de-a dreptul [...] cu atât mai puțin le stă lor în putere, ca după chibzuiala lor proprie să pună dascăli, sau din puterea lor să pună jos din dascălie" pe cei pe care i-ar considera nepotriviti sau primejdioși.⁴⁰⁷

O altă chestiune aflată în atenția Guvernământului militar și civil a fost aceea a scutirii de armată a dascălilor. Norma de recrutare din anul 1852 (§4, punct 10) scutea de armată pe dascăli. Dar un an mai târziu, la 24 iunie 1853, guvernatorul Carl von Schwarzenberg preciza într-o ordinațiune (cu nr. 11.934/1602) că, pentru a fi într-adevăr scutiți, dascălii trebuiau să primească o învoire de la comandantul militar districtual, învoire care se acorda doar dascălilor "potrivit înzestrați" (adică bine plătiți de comunitate). Prin urmare, Șaguna le-a cerut protopopilor să îndemne comunele să-i plătească în mod corespunzător pe dascăli și, în același timp, a stabilit etapele pe care orice candidat la funcția de dascăl trebuia să le parcurgă: mai întâi el trebuia să se prezinte la protopop pentru ca împreună să meargă la comisariatul de poliție, pentru "cercetarea purtării politice". În cazul unui răspuns pozitiv din partea acestuia, protopopul urma să verifice dacă există un contract stabilit între candidatul la funcția de dascăl și comună și să prezinte acest contract Ordinariatului, pentru ca acesta să verifice pregătirea candidatului și să înainteze formele pentru scutirea de armată a respectivului dascăl.⁴⁰⁸ "Ordinațiunea" lui Schwarzenberg a fost amendată printr-un ordin al Înalțului Minister al Cultelor și Instrucțiunii, la 30 noiembrie 1856, care a stabilit drept criteriu pentru acordarea scutirii nu salarizarea dascălului, ci "destoinicia dânsului pentru dascălie și lipsa de

⁴⁰⁶ Circulara 530 din 24 aprilie 1852, la Gh. Tulbure, *op. cit.*, p. 253-255. ("Parohii, ca directori locali, singuri și din partea lor n-au voie a face nici o schimbare în privința școlii, ci au datoria cea mai strânsă ca rânduielile prin Părintele Protopop făcute să se păzească cu toată scumpătatea, și despre tot ce ar vedea în privința școlii sau a învățătorului nepotrivit scopului... să arate Părintelui Protopop care – încât va ține de sfera dregătoriei sale – în coînțelegere cu parohul, și încât va fi de lipsă și să va ține de activitatea c.r. comisariat – în înțelesul ordinațiunii de față a înaltului gubern – și cu c.r. comisariat să se străduiască a aduce în viață toate îmbunătățirile ce vor fi de lipsă și cu puțință, dară încât va trece peste marginile dregătoriei protopopești – precum între altele este punerea și depunerea dascălilor și altele – să ceară îndreptare de la scaunul episcopal (*Ibidem*, p. 258-259).

⁴⁰⁷ *Ibidem*.

⁴⁰⁸ Circulara 810 din 5 august 1853, la Gh. Tulbure, *op. cit.*, p. 261-263.

învățători".⁴⁰⁹ Un nou *normativ* din 5 ianuarie 1859, stabilea că pentru acordarea scutirii era suficient decretul de numire emis de Ordinariatul episcopal, decret care putea fi acordat doar celor care au absolvit patru sau trei clase ale școlii de normă, iar după 1861 doar absolvenților cursurilor unui Institut de Pedagogie.⁴¹⁰ Drept urmare, Șaguna le-a cerut tuturor protopopilor să-i anunțe pe dascălii care nu aveau atestat de calificare, dar care au absolvit cursul pedagogic de la Sibiu, "fără cea mai mică întârziere să se arate încoace, ca să li se poată trimite încă înainte de 8/20 februarie a.c. pomenitele adeverințe".⁴¹¹

Instituirea consilierilor școlari în Transilvania. Medicul Pavel Vasici

Una dintre cele mai importante măsuri întreprinse de autoritățile de stat în favoarea dezvoltării sistemului de învățământ primar a fost instituirea consilierilor de școală. Încă în anul 1850, Sinodul convocat atunci a adresat împăratului rugămintea de a numi în Guberniul ardelean "un consilier școlar de religia noastră, carele să fie referinte la Guvern în trebile școalelor noastre".⁴¹²

Asemenea consilieri școlari existau deja în provinciile ereditare. Tocmai de aceea, unul din scopurile sosirii în Transilvania, în primăvara anului 1850, a secretarului ministerial din Viena, Ritter von Heusler, a fost și "ca să se convingă în fața locului despre școale și despre învățământ [...] și ca să înființeze un consiliu scolastic în care să se concentreze toate trebile școlare ale tuturor popoarelor și confesiilor".⁴¹³ Sesizând importanța acestei măsuri, Șaguna recomanda, la 16 iulie 1850, ca responsabil de școlile ortodoxe să fie numit medicul Pavel Vasici.⁴¹⁴ Și într-adevăr, în toamna aceluși an, Vasici a fost convocat să facă parte din *comissia scolastică* subordonată guvernului civil și militar al Transilvaniei.⁴¹⁵

⁴⁰⁹ Circulara nr. 190 din 20 aprilie 1857, la Gh. Tulbure, *op. cit.*, p. 298-299.

⁴¹⁰ *Amicul scoalei*, I, 1860, p. 82.

⁴¹¹ Circulara nr. 1048 din 12 decembrie 1858 (st.v.), la Gh. Tulbure, *op. cit.*, p. 306-308.

⁴¹² *Actele sinodului... din anul 1864*, p. 66.

⁴¹³ Din raportul pe anul 1860 a lui Pavel Vasici, *Despre starea de acum a școalelor noastre populare din Transilvania*, în "Amicul scoalei" I, 1860, p. 144.

⁴¹⁴ Ioan Lupaș, *Mitropolitul Andrei Șaguna. Monografie istorică*, ed. II, Sibiu, 1911, p. 137, nota 2. Pavel Vaisici s-a născut în anul 1806 la Timișoara. A urmat gimnaziul "piariștilor" din Timișoara, apoi două clase de filosofie la Seghedin. A studiat Medicina la Pesta. Student fiind, a tipărit în 1830 *Antropologia*, în 1831 *Dietetica*. În anul 1832 a obținut titlul de Doctor în Medicină, cu teza *De Peste orientalis*. Între anii 1834-1836 a lucrat la carantina Jupalnic (lângă Orșova), iar în 1836 s-a transferat la Timiș (Brașov). Din același an a început să publice în presa românească, devenind colaborator al *Gazetei Transilvaniei* și al *Foii pentru minte, inimă și literatură*, cu peste 100 articole. Tot în perioada brașoveană a tradus *Macrobioica* lui Hufeland. După 1848 s-a stabilit la Sibiu, devenind membru al Comisiei scolastice din Guvernământul militar și civil. În 1855 a fost numit consilier școlar, rămânând în această funcție până la instaurarea epocii constituționale. În 1862 a fost numit din nou consilier școlar. După pensionarea din 1869 s-a retras la Timișoara unde a editat prima revistă românească de medicină din Banat: *Higiena și școala* (1876-1882). Tot în anii de pensie a redactat alte două lucrări de medicină, anume *Macrobioica și Difteria și vindecarea ei naturală* (1877). În 1879 a fost ales membru activ al Academiei Române, discursul de recepție fiind *Despre vegetarianism*. A decedat în anul 1881 (Dorina N. Rusu, *Membrii Academiei Române. 1866-1999. Dicționar*, ed. II, București, 1999, p. 546; *Enciclopedia Română*, ed. de ASTRA, vol. III, Sibiu, 1904, p. 1196).

⁴¹⁵ P. Vasici, *Despre starea ...*, p. 142; George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani din urmă*, vol. II, Sibiu, 1890, p. 699.

Patru ani mai târziu, la 24 noiembrie 1854, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii din Viena a decis înființarea mai multor posturi de inspectori școlari pentru Transilvania. La 26 noiembrie 1855 împăratul a numit și persoanele însărcinate să ocupe aceste funcții: Karl Schüller (pentru școlile de confesiune luterană), Karl Festl (pentru școlile romano-catolice, unite și iudaice) și Pavel Vasici (pentru școlile ortodoxe).⁴¹⁶ Acești consilieri erau "organe de rang înalt la Înalta Locotenentă" a Marelui Principat al Transilvaniei, fiind "însărcinate a alerga în toate părțile, a vizita școalele în starea lor materială și științifică, a sfătui și îndemna poporul la ridicarea și dotarea școalelor, a cerceta sânguința învățătorilor și a școalelor, a ispiți sporiul ce l-au făcut aceștia, a vedea în fața locului și a se convinge din propria sa intuițiune, dacă organele preoțești au contribuit la lățirea și cunoștința obiectelor de învățatură și la o creștere morală-religioasă a școlarilor și cât au îngrijit organele politice despre starea materială a școalei și anume dacă zidirile de școală sunt în rânduială bună, se țin curate, dacă nu lipsesc uneltele de școală, dacă învățătorul trage la vreme plata sa, dacă este îngrijit de cercetarea sânguitoare a școalei din partea școlarilor șcl. Despre acestea toate are el să facă în tot anul relația sa, așa precum a aflat toate, și să o aștearnă înaltului Ministeriu de învățământ, arătând totodată ce mijloace s-au întrebuințat și mai au a se întrebuința spre delăturarea și sterpirea răului".⁴¹⁷ Fiecare consilier primea un salariu de 1600 fl. anual.⁴¹⁸

Raportul lui Pavel Vasici din anul 1857

Episcopul Șaguna a îndemnat clerul să-i acorde noului consilier școlar întregul sprijin în timpul inspecțiilor prin satele din Transilvania.⁴¹⁹ Rezultatele inspecției

⁴¹⁶ Circulara nr. 114 din 9 februarie 1856, la Gh. Tulbure, *op. cit.*, p. 291-294.

⁴¹⁷ P. Vasici, *Despre starea...*, p. 147.

⁴¹⁸ E. A. Bielz, *op. cit.*, I, p. 395. Așadar, salariul consilierilor școlari era mai mic decât al consilierilor principali (al căror quantum era între 2000-5000 fl.), dar mai mare decât al celor nouă secretari (care primeau între 1200-1400 fl). În același timp, episcopul Andrei Șaguna primea un salariu de 4000 fl. anual, acordat din fondul sidoxial, în care era virat impozitul bisericesc, de 3 cr., pe care îl plătea fiecare familie ortodoxă din Transilvania (*Ibidem*, p. 353 și 385). În anul 1860, salariul episcopului ortodox a fost mărit la 8000 fl., la care s-au adăugat, în anul 1864 (cu ocazia reînființării mitropoliei), încă 4000 fl., aceștia din urmă plătiți din vistieria statului, anume din cei 25.000 fl. dobândiți de Biserica Ortodoxă ca "dotație" anuală (N. Popea, *op. cit.*, p. 54 și 169). Salarizarea episcopului luteran sas din Sibiu se făcea tot din impozitele interne bisericești, Statul acordând Bisericii Evanghelice din Ardeal abia în anul 1861 o "dotație" anuală de 16.000 fl., dintre care 6000 fl. reprezentau salariul episcopului (Fr. Teutsch, *Geschichte der ev. Kirche in Siebenbürgen*, vol. II, Sibiu, 1922, p. 394, nota 1). Important de remarcat este însă faptul că mitropolitul unit de la Blaj primea din fondurile statului un salariu de 15.000 fl, episcopul unit de la Gherla 10.000 fl., iar canonicii între 1200-2000 fl., la Blaj, și respectiv între 1000-1800 fl., la Gherla (E. A. Bielz, *op. cit.*, I, p. 384-385). Interesantă este o comparație între aceste salarii și prețul caselor din acea vreme: reședința episcopală ortodoxă din Str. Măcelarilor (azi Mitropoliei) a costat 20.000 fl.; clădirea Institutului teologic din aceeași stradă a costat 28.000 fl., iar o altă casă pe aceeași stradă 8000 fl. (N. Popea, *op. cit.*, p. 174-176). Iar la Brașov, Șaguna a cumpărat, ca reședință a directorului gimnaziului, "o casă potrivită cu grădină cu vreo 4-5000 fl." (*Ibidem*, p. 313). Dar în mediul rural prețul caselor era mult mai mic. La Sânpetru (lângă Brașov), o casă țărănească simplă, din zid, a fost cumpărată, pentru a fi transformată în școală, pentru suma de 248 fl., iar în satul Cara, din județul Cluj, casa domeniială din localitate, împreună cu patru jugăre de pământ arabil și cu o livadă cu 220 pomi fructiferi, a fost cumpărată, tot pentru a servi ca școală, contra sumei de 780 fl. (*Adunarea rapoartelor de la Directorii districtuali de Școală din Archiecesana greco-răsăriteană din Ardeal*, Sibiu, 1865, p. 19 și 26).

⁴¹⁹ Circulara nr. 114 din 9 februarie 1856, la Gh. Tulbure, *op. cit.*, p. 291-294.

din anul 1856 au fost publicate în mai multe numere din *Telegraful Român* din anul 1857. Astfel, Pavel Vasici a prezentat cititorilor români o icoană fidelă a stării școlilor noastre din acel timp, precizând încă de la început: "Ne vom lăsa de maniera a lăuda tot ce ne este înaintea, ci, ispitind lucrurile mai adânc, le vom arăta fără nici un vestmânt poleit, însă cu cuviincioasa cruțare. Scopul nostru este dară prin aceste *împărtășiri* a arăta starea școalelor noastre așa cum precum este, cu toate defectele ei, a da povețe învățătorilor, precât se poate într-un articol jurnalistic, a desbate principul confesional, care nepriceput fiind de mulți, au dat însă la cele mai stângace păreri. Decă însă pe această cale nu vom sămăna tot flori, ci vom căuta să desrădăcinăm și polomida, ne rugăm să nu fim rău înțeleși. Boala ascunsă nu se poate vindeca căci pacientul tăgăduiește semnele ei. Defectele școalelor noastre nu se vor putea rădica, până nu le mărturisim în public".⁴²⁰ În continuare, Vasici a sistematizat în șapte puncte scăderile de care sufereau școlile populare ortodoxe:⁴²¹

1. "Necapacitatea celor mai mulți învățători" care, "slab pregătiți pedagoghicește", considerau că pentru a fi dascăl era suficient să știe să scrie și să citească. Unii dintre ei mai cunoșteau câteva cuvinte nemțești, pe care le predau elevilor, cerându-le acestora să le repete mereu. Vasici atrăgea atenția și asupra pericolului constituit de dreptul comunelor de a-i alege pe învățători. Pe de o parte, poporul era nepriceput și de aceea nu era în măsură să judece pregătirea candidaților. Pe de altă parte, în procesul de alegere interveneau și interese de grup, ba uneori și autoritatea protopopului, ceea ce avea ca urmare faptul că rar ajungeau în funcție cei cu adevărat pregătiți;

2. În problema "dotației" școlilor, Vasici arăta că în comunele complet ortodoxe, dascălii erau plătiți din "lada satului", dar că în comunele mixte leașa se scotea din "lada Bisericii" sau de la părinții cu copii umblători la școală. Acest obicei avea ca urmare diferențe mari de salarizare, întâlnindu-se comune în care învățătorii primeau 200-300 fl, iar în altele abia 40-100 fl., ba chiar și între 10-16 fl. Astfel, în unele sate, dascălii erau plătiți "mai rău decât cel mai de pre urmă slujitor de sat, pentru că dumnealui judele nu e prietenul scoalei și o privește ca un lucru lateral",⁴²²

⁴²⁰ P. Vasici, *Împărtășiri pedagoghice*, în "Telegraful Român", V, 1857, p. 1.

⁴²¹ *Ibidem*, p. 5-6.

⁴²² Pentru a ne putea face o imagine asupra valorii acestor sume, prezentăm în continuare cuantumul salariilor altor categorii sociale din diferite regiuni ale Transilvaniei. Astfel, de exemplu, la Sibiu, calfa unui lăcătuș primea pe săptămână 5 fl., a unui tâmplar între 1 fl., 30 cr. - 3 fl., 20 cr., iar a unui croitor între 3-5 fl săptămânal. Tot la Sibiu, calfa unui măcelar primea un salariu anual de 75-100 fl. La Făgăraș, calfa unui lăcătuș primea pe săptămână între 4 fl.-7 fl. și 30 cr., a unui croitor între 6-8 fl., a unui tăbăcar între 2-3 fl., a unui zidar de până la 3 fl. Calfa unui producător de rachiu primea la Făgăraș ca salariu pe jumătate de an o sumă cuprinsă între 112-185 fl., iar un plugar între 1-2 fl. pe zi (sume sunt în fl. v.v.). Prețul unor produse agricole pe piața din Sibiu era în mai 1856 următorul: o *Metze* din Austria Inferioară (care cuprindea aproximativ 62 litre) de grâu de calitate superioară costa 4 fl. și 6 cr., o *Metze* de secară de calitate medie costa 2 fl. și 59 cr., iar de ovăz costa 1 fl. și 39 cr. O *măsură* (*Maß*) din Austria Inferioară (aproximativ 1,41 litre) de linte, mazăre și mei costa 10 cr. Aceeași măsură de fasole costa aproape 5 cr., iar de gris costa 16 cr. Tot în mai 1856, pe piața din Brașov, aceeași măsură de gris costa 34 cr., de făină albă (pentru prăjituri) 22 cr. și jumătate, iar de făină normală 15 cr. (sume sunt în fl. m.c). (cf. *Tabellen zu dem Bericht der Handels- und Gewerbe-Kammer in Kronstadt*

3. "Lipsa de cărți". Așa cum fiecare meșteșugar trebuie să aibă uneltele sale și fiecare țăran plugul său, tot așa ar trebui ca și învățătorul să aibă cărți, dar "aceasta n-o știe nimeni, nici măcar învățătorii". Mulți cred că "orice carte s-ar afla pe grinda tată-său trebuie să fie bună ca să învețe copilul din ea. Or, în tipografia diecezană se tipăresc cărți anume pentru școlari și ieftine, încât și cel mai sărac și le poate agonisi". Vasici se plângea și de obiceiul multor dascăli de a scrie cu mâna literele pe niște foi și de a le da pe acestea copiilor;

4. "Necercetarea școalelor din partea parohilor și protopopilor". Preoții nu se îngrijeau nici măcar de catehizare, cu atât mai puțin se străduiau să viziteze școala din sat. Alții mergeau numai *proforma*, ca să asculte de episcop. Însă acest fapt nu era motivat doar de comoditatea preoților, ci și de des întâlnitul nepotism: "De se întâmplă, cum nu este arare ori, ca învățătorul să fie feciorul parohului, atunci școala aceea nu are nici o controală locală";

5. Necercetarea școlii de către copii. Sărăcia existentă prin sate avea ca urmare faptul că majoritatea copiilor de vârstă școlară nu frecventau cursurile, iarna datorită lipsei hainelor, iar vara datorită muncilor agricole, în special a pășunatului;

6. "Lipsa fondurilor școlare, din care să se poată înființa și susține școala și cumpăra cărți pentru copiii cu adevărat săraci";

7. "Neregulata chiverniseală a bunurilor bisericești și comunale"

În raportul său, Pavel Vasici încerca să prezinte și soluții la înlăturarea lipsurilor constatate. Pe lângă studiile necesare în institutul pedagogic, învățătorii trebuiau să aibă și dragoste pentru copii, ca și pentru misiunea lor didactică. În ceea ce privește dotația școlilor, Vasici cerea ca în comunele sărace "să se facă repartitie pe creștini, fără deosebire că au ei copii la școală sau nu, pentru că toți copiii se privesc ai comunei bisericești și ea trebuie să îngrijească pentru buna creștere a lor [...]. Să nu gândească vreo comună că va mai atârna de la voia ei a-și face școală sau ba, a plăti pre învățătoriu sau ba, a da copiii la aceea sau cealaltă școală, ca să schepe de povara școlii sale, căci școala va fi o îndatorire a fiecărei comune bisericești".⁴²³ De asemenea, Vasici propunea ca la sediile protopopești să fie organizate depozite de manuale școlare, astfel ca dascălii să nu mai fie tentați să-și piardă vremea deformând literele pe foi de hârtie. Atrăgea atenția asupra necesității respectării de către clerici a *Ordinăciunii* episcopale din 10 august 1854, cerând ca lumea să nu se mai plângă de sărăcie, deoarece, într-o sărăcie și mai mare, "au înființat bătrânii noștri biserici, au întemeiat școli și au făcut lucruri de care noi ne mirăm. Să fie numai dragoste și evlavie între oameni și toate se pot face mai ușor decât ce ni s-ar părea".

În privința alegerii învățătorilor, propunea ca, ori Ordinariatul sau Consistoriul episcopesc să aleagă o persoană din trei candidați propuși de comună, ori Ordinariatul să propună trei persoane calificate, din care comuna să aleagă una.

an das hohe k.k. Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Bauten über den Zustand der Gewerbe, des Handels und der Verhältnisse des Kammerbezirks in den Jahren 1853-1856, Brașov, 1856, tabelele 53, 38 și 39).

⁴²³ P. Vasici, *Împărțășiri pedagogice*, p. 45.

Vasici se opunea contractelor dintre învățători și comune, căci "nimic nu înjosește statul învățătoresc mai tare, ca năimirea lor în aceasta sau aceea comună asemenea văcarilor și porcarilor".⁴²⁴ El cerea poporului, dar mai ales fruntașilor satelor, să-l respecte pe învățător, "drept aceea să nu-l privească pe învățător ca pe un năimit, venetic, care trebuie să-și îndeplinească punctele contractului căci așa s-au obligat". Totodată, Vasici condamnă pe dascălii care se conduceau după zicala *cum e plata, așa și lucrul*. Cel care "vorbește astfel, ar trebui de loc delăturat, căci el nu este învățătoriu, ci un năimit" care se răzbună pe copii nevinovați.

O deosebită atenție a acordat Vasici și numărului școlilor, arătând că "este cu mult mai bine a se face o școală bună și a se dota un învățătoriu harnic de mai multe comune, decât câte un coteț cu un dascăl ticălos în toată comuna, mai vârtos acolo unde comunele sunt zece și mici".⁴²⁵

În finalul propunerilor sale, Pavel Vasici atrăgea atenția generației sale că "Înalta stăpânire a pus tot ce este de lipsă pentru înaintarea învățături populare și acuma atârână numai de la noi ca să propășim spre luminare și să putem da samă lui Dumnezeu și vecinicele pagine ale Istoriei despre cele ce am făcut, căci deacă înaintașii noștri s-au desvinovățit cu apăsarea vremilor de atunci [...], nouă nu ne rămâne nici cea mai mică desviniuire [...]. Deacă generația de acum blastămă apăsarea vremilor cu care au fost împedecată de la învățătură, urmașii noștri ne vor blăstăma pe noi că nu am grijit pentru luminarea lor".⁴²⁶

Măsurile întreprinse de autoritățile de stat în urma raportului consilierului Vasici

Ca urmare a raportului redactat de Pavel Vasici, autoritățile de Stat au un întreprins mai multe măsuri pentru îmbunătățirea situației școlare a românilor ortodocși. Ele au privit numeroase aspecte din cele arătate de consilierul Vasici.

La 11 mai 1857, ministrul Cultelor și Instrucțiunii publice de la Viena, Leo Thun, a redactat un emis (cu nr. 2761), care acorda organelor politice o influență mărită în domeniul școlar din Transilvania (învățământul fiind tratat ca o *chestiune de stat*).⁴²⁷

Relațiile dintre Biserică și Stat în privința organizării școlare. Pe baza acestui ordin ministerial, Locotenența Marelui Principat al Transilvaniei a redactat una din cele mai importante legi școlare – **Ordinătura cu nr 11.553 din 13 octombrie 1857**.⁴²⁸ Aceasta a statornicit încă odată principiul confesional în organizarea învățământului primar, principiu potrivit căruia clerul era responsabil de instrucțiunea și disciplina internă din școli: "trebile dinlăutru ale școalei, și anume instrucțiunea și disciplina, țin mai aproape de sfera activității inspecțiunei școlare bisericești, adică a parohilor, ca prepoziți (directori) locali ai școalelor, a protopopilor ca inspeciori districtuali și ai Ordinariatelor ca a dirigătorielor

⁴²⁴ *Ibidem*, p. 49.

⁴²⁵ *Ibidem*, p. 53.

⁴²⁶ *Ibidem*, p. 54.

⁴²⁷ Teodor Pavel, *op. cit.*, p. 242.

⁴²⁸ Ordinătura a fost tipărită în *Amicul școalei*, I, 1860, p. 75-78.

diecesane școlare mai înalte, care organe sunt chemate ca să ducă la îndeplinire prescisele legale în privința școalelor", dar mai ales să inspecteze școala săptămânal (preotul) și anual (protopopul). Din contră, îngrijirea pentru problemele materiale se afla în responsabilitatea organelor administrației locale. "Organele însă bisericești și politice au să se prijească împrumutat și în treburile școlare, care ating ambele sfere de activitate, au să lucreze totdeauna în înțelegere bună" (§ 1 al Ordinațiunii). Așadar, statul și-a asumat într-adevăr principalele prerogative în organizarea școlară. Ordinariatul bisericesc, protopopii și preoții au fost considerați ca organe executive ale guvernului central.

Tocmai de aceea, funcționarilor publici le-a revenit principala îndatorire de a se preocupa atât de dezvoltarea rețelei școlare, cât și de dotația corespunzătoare a acestora. Astfel, pretorul era însărcinat "să lucreze cu tot adinsul spre înaintarea stării școlare și să delăture acea lipsă ce a provenit din neglijența timpurilor trecuți, prin ridicarea școalelor și cultivarea poporului român". Clădirile școlare trebuiau să fie ridicate de "comunele bisericești", iar în cazul în care fondurile ar fi fost insuficiente, se recomanda "să se unească două și mai multe comunități și să se înființeze școli centrale, căci e cu mult mai folositor a avea școli mai puține și bine dotate, decât multe și toate fără mijloace". Planurile de construcție a tuturor școlilor trebuiau trimise spre aprobare inginerului Prefecturii (§ 3).

Ordinațiunea privea și chestiunea alegerii dascălilor, specificând: "comunele nu au capacitate a judeca pe competitorii posturilor de învățători și, prin urmare, nu sunt chemate a exercita o influență decizătoare asupra alegerii învățătorilor" (§ 2). Cu alte cuvinte, autoritățile politice și bisericești dobândeau o influență considerabilă în numirea dascălilor.

În ceea ce privește durata procesului de învățământ, Ordinațiunea atrăgea atenția că trebuiau să fie respectate în toate școlile ortodoxe din Ardeal legea despre vacanțe, din 13 mai 1857 (despre care voi reveni mai jos), interzicându-se organizarea procesului de învățământ doar în lunile de iarnă.

Pentru o mai bună organizare a sistemului de învățământ, autoritățile locale (preotul și judele) erau datorate să-i conscrie pe toți copiii de vârstă școlară, inclusiv pe aceia care ar fi trebuit să frecventeze școala de repetiție (§ 5)

Tot această Ordinațiune a dispus și înființarea unor inspectorate școlare laice, paralele cu cele bisericești parohiale (*inspectori de școală locali*) și protopopești (*inspectori districtuali*) (§ 7).

Inspectorii de școală mireni locali. Mai multe amănunte privitoare la instituția inspectorilor mireni de școală au fost cuprinse într-o lege ulterioară a Locotenenței, anume **Ordinațiunea 9561 din 8 mai 1858**. Potrivit acesteia, inspectorii locali trebuiau instituiți în fiecare comună unde exista școală populară. Ei erau aleși de către preot, curatorii Bisericii respective (sau consilierii parohiali, în cazul ortodocșilor), precum și de judele local. Numele celor aleși trebuia anunțat la oficiile pretoriale, diploma de numire fiind emisă în schimb de prefectură. Întotdeauna inspectorii mireni de școală trebuiau să fie aceeași cu cei ai școlilor confesionale (influența judeului sătesc în alegerea inspectorului menținându-se, chiar și în cazul în care acesta aparținea unei alte confesiuni decât cea a școlii).

"Inspectorul de școală mirean, ca un organ așezat în tot locul, unde se află școală de stăpânire în coînțelegere cu scaunele episcopoești, are a apăra, în puterea Instrucției sale, mai cu seamă interesele părinților și de a face pașii cuviincioși pentru ținerea rândului (rânduiei) din afară a școlaei, precum și pentru delăturarea scăderilor ce s-ar ivi".⁴²⁹

Modul de înființare a școlilor. O problemă deosebit de importantă în epocă era aceea a modului în care trebuiau înființate noi școli, în cât mai multe localități ale Transilvaniei (deoarece, unul dintre scopurile principale ale guvernării modernizatoare absolutiste era crearea unei rețele școlare cât mai dense). Tocmai de aceea, Locotenența Transilvaniei a emis **Ordinațiunea cu nr. 21.019 din 25 octombrie 1858**. În aceasta se arăta că cea dintâi condiție pentru întemeierea și susținerea durabilă a unei școli era construirea unui edificiu, precum și asigurarea unei dotații materiale corespunzătoare (§ 1). În al doilea rând se specifica faptul că toate școlile populare erau totodată școli confesionale, "care au să fie tratate ca niște treburi bisericești". Tocmai de aceea, pe baza unui ordin mai vechi, emis la 6 ianuarie 1853, toate școlile populare trebuiau "să se întemeieze și susțină cu spesele comunelor bisericești. Și fiindcă îngrijirea de mijloace necesare pentru școli este datoria comunelor bisericești, orice pertractare despre școală are să se facă din partea dregătoriilor politice în coînțelegere cu cea comună bisericească și preotul ei". Aceasta însemna că, în cazul în care exista din partea oficialităților politice dorința de a înființa în vreo localitate o școală, pretorii trebuiau mai întâi să discute cu preotul localității respective, apoi cu protopopul și anume "mai întâi pe calea bunei voințe, prin puterea lucrării morale, și numai după ce sfaturile cele bune nu vor folosi nimica, este a păși la mijlocul pe calea deciderii oficioase". După ajungerea la o înțelegere între autoritățile politice și cele bisericești cu privire la necesitatea înființării unei școli, urmau tratativele privitoare la "mijlocirea unei dotațiuni stabile", pretorii fiind datori "a lucra contra indolenței comunelor mai vârtos acolo, unde treaba școlară este cu totul părăsită, și a ordona economia comunelor astfel, ca din veniturile ei să se câștige mijloace pentru susținerea școlaei" (§ 2).

Ordinațiunea stabilea și mijloacele din care se putea înzestra sau dota material școala nou înființată. Mai întâi, în fiecare localitate trebuiau stabilite locuri de casă, livezi, grădini și păduri. În al doilea rând, în funcție de posibilități, trebuiau acordate ajutoare din cassele alodiale (adică din bugetele locale), din fonduri, fundații și averi bisericești (în cazul în care existau), iar în al treilea rând, se putea colecta o *taxă școlară*, în valoare de 4-5 cruceri de copil. Deosebit de importantă era fixarea unui salariu pentru dascăl. Acest salariu trebuia "să-i fie de ajuns pentru acoperirea lipselor celor mai neapărate", iar "leafa odată fixată, nu se mai poate micșora, ci numai mări".

Fiind conștienți de sărăcia în care-și duceau traiul cei mai mulți locuitori ai satelor ardelene, autoritățile politice au încercat tot posibilul de a impune taxe școlare (numite și "arunc-uri" asupra religionarilor unei comune bisericești pentru scopuri școlare") doar în acele locuri, în care nu existau alte resurse financiare

⁴²⁹ Circulara 502 din 12 iunie 1858, tipărită de Gh. Tulbure, *op. cit.*, p. 303-305.

pentru susținerea școlilor. Totuși, se considera ca indicat "ca în tot locul să se formeze astfel de fonduri școlare, care cu timpul, sub conștiințioasă administrațiune, poate crește la un capital însemnat, din care să se doteze școala". Ordinațiunea exprima convingerea autorităților că "o voință serioasă și o năzuință onestă a parohilor și juzilor spre promovarea culturai poporului, sprijinită prin cooperare credincioasă a dirigătorilor politice, vor fi totdeauna în stare a afla și mijloacele ducătoare la scop".⁴³⁰

Problema frecvenței școlare a copiilor. O altă problemă semnalată de Vasici a fost slaba frecvență a școlilor de către copii. De aceea, Locotenența Transilvaniei a fost preocupată și de această chestiune, emițând o altă lege importantă, **Ordinațiunea cu nr. 6813 din 13 mai 1857**, în 42 de paragrafe, "pentru regularea învățământului în școalele populare iarna și vara, pentru datorința umblării la școală și pentru pedepsirea lenevirii de la școală".⁴³¹ La 7 martie 1858, Locotenența a emis o nouă *Publicațiune*, cuprinzând dispoziții privitoare la modalitatea pedepselor care trebuiau să se aplice celor care nu frecventau școala: dascălul trebuia să predea parohului lista elevilor care lipseau nemotivat de la școală, iar parohul era dator să-i cheme pe părinți și, după discuția cu aceștia, să anunțe pedeapsa hotărâtă, care consta din plata unei sume în bani, în schimbul unei chitanțe. În cazul refuzului de a plăti această sumă, preotul urma să înștiințeze "oficiul de pretură".⁴³²

Însă numeroși preoți nu și-au îndeplinit îndatoririle prescrise de aceste acte legislative și nu au trimis oficiilor pretoriale "conspectele semestriale despre lenevirile de școală". Din acest motiv, Locotenența a înaintat, la 10 martie 1859, o plângere episcopului Andrei Șaguna. Drept urmare, acesta s-a simțit îndemnat ca, printr-o circulară, să însărcineze "din nou întreaga preoțime eparhială, ca să se țină strâns de orânduiala mai sus pomenită, cu atât mai vârtos, cu cât aceasta privește la dezvoltarea populară".⁴³³

Situația învățământului confesional ortodox din Ardeal la sfârșitul deceniului neoabsolutist.

Nota adresată de Locotenență Ordinariatului ortodox la 12 aprilie 1860. La 12 aprilie 1860, Locotenența Transilvaniei a trimis o notă Ordinariatului ortodox,⁴³⁴ semnalând că în unele prefecturi situația școlară era deplorabilă. Vina pentru această stare de fapt o dețineau, în opinia autorităților politice, organele bisericești, deoarece multe prefecturi și preturi "nu au fost poftite la această lucrare (propășirea școlară - n.a.) din partea concernintelor organe de școală bisericească". Din această cauză, conducerea politică a Transilvaniei cerea Ordinariatului ortodox să-i invite pe inspectorii de școală districtuali să respecte Ordinațiunea din 13 octombrie

⁴³⁰ *Amicul școalei*, I, 1860, p. 78-81.

⁴³¹ În *Amicul școalei*, I, 1860, p. 75. Șaguna a anunțat clerul despre apariția acestei ordinațiuni în circulara nr. 492 din 27 iunie 1857, tipărită de Gh. Tulbure, *op. cit.*, p. 299-300.

⁴³² Textul *Publicațiunii* a fost tipărit de Gh. Tulbure, *op. cit.*, p. 309-310.

⁴³³ Circulara nr. 231 din 12 martie 1859.

⁴³⁴ Nota 4404 din 12 aprilie 1860 a fost tipărită în *Amicul școalei*, II, 1861, p. 29-30.

1857, în special în privința ridicării de școli centrale. Ordinariatul mai era anunțat că preturile au primit ordin să acorde tot sprijinul protopopilor în proiectele acestora vizând îmbunătățirea sistemului școlar, dar și să țină consultări cu reprezentanții comunelor și cu parohii locale "despre mijloacele ce se cer la ridicarea și susținerea trebuincioaselor școale", concluziile acestor consultări urmând să fie trecute în protocoale speciale și trimise la organele superioare ale prefecturilor. Locotenența atrăgea atenția că protopopii nu inspectau în măsura cuvenită școlile din tracturile lor. Ordinațiunea cuprindea lista "acelor învățători care s-au aflat cu totul leneși în diregătoria sa", cerând în final ca "în interesul unei dezvoltări prosperitoare a ființei școalelor gr.-orientale, cât se poate, să nu se aplice fii de preoți ca învățători în unul și același loc unde tații lor funcționează ca parohi, pentru că atunci nu se poate aștepta de la parohi trebuincioasa priveghere nepreocupată a școalelor și învățătorii, rămânând de sine însuși, ușor se lenevesc în datorițele sale".

Raportul consilierului Vasici din anul 1860. Că starea școlară nu se ameliorase prea mult ("nu pre cât s-ar putea aștepta și ar fi de dorit") o semnala și Pavel Vasici, într-un raport redactat în anul 1860 și intitulat *Despre starea de acum a școalelor noastre populare din Transilvania*.⁴³⁵ Vina principală pentru acest fapt o constituia, potrivit consilierului școlar, necunoștința deplină a principiului confesional care prevedea conlucrarea dintre autoritățile politice și bisericești, dar și "nepriceperea, indolența, ba și interesul în parte și niște tendințe mârșave". Conform diferitelor ordinațiuni amintite mai sus, în fiecare comună cei responsabili pentru ridicarea școlii erau judele (ca organ al administrației locale de stat) și parohul. Disputele dintre aceștia erau de înțeles acolo unde judele era de altă etnie și de altă credință decât preotul ortodox, dar cu totul de neînțeles în unele comune românești, în care, în loc să existe unitate de vederi, apăreau certuri. Nici chiar în acele sate în care românii ortodocși erau în minoritate nu se întreprindea nimic pentru evitarea certurilor dintre diferitele fracțiuni apărute în sânul comunității, fracțiuni care se sabotau reciproc, "numai ca să se răzbune asupra vreunei persoane cu simțuri mai nobile decât ei, sau ca să-și sprijinească interesele lor în parte. Și aici zace răul cel mai mare, care roade la propășirea școalelor noastre, la luminarea și cultivarea poporului nostru și care împiedică mult activitatea mea ca inspector de școale c.r. și, drept a vorbi, mă face de multe ori să despez de viitorul românului!"⁴³⁶

În continuare, Vasici prezenta alte opt impedimente pentru prosperitatea școlilor:

1. "Lipsa unei instruții potrivite pentru organele însărcinate cu inspecția școalelor", propunând să se dea protopopilor și preoților instrucții scrise, așa cum aveau deja organele similare ale Bisericii romano-catolică și unită;

2. "Înmulțirea școalelor populare fără scop și fără dotație", unele înființate numai "ca să fie loc de ocrotire pentru cutare și cutare fecior pe oareșcare timp.

⁴³⁵ Raportul a fost publicat la cererea lui Visarion Roman, redactorul revistei pedagogice *Amicul școlii*, în revista citată, an. I, 1860, p. 141-166.

⁴³⁶ *Ibidem*, p. 146.

Prin aceasta însă se împiedică ridicarea școalelor centrale și înșcolarea comunelor mai mici";

3. "Planul de învățatură; cei mai mulți învățători nu păzesc nici un plan, nu știu tracta obiectele de învățatură, nu știu a face nici o deosebire între cărți";

4. Lipsa manualelor școlare, astfel că majoritatea dascălilor se mărgineau să folosească ca materiale didactice Ceaslovul și Bucoavna;

5. "Necapacitatea învățătorilor", datorată faptului că o mare parte a absolvenților secției pedagogice a Institutului de la Sibiu nu aveau pregătire corespunzătoare;

6. Contractele încheiate între dascăli și sate;

7. "Nepăsarea și indolența unor organe care sunt însărcinate cu conducerea și susținerea treburilor școlare, adecă a juzilor, inspectorilor de școală civili, a parohilor și a protopopilor;

8. "Zelotipia (dușmănia) mârșavă între greco-răsăriteni și greco-catolici, prin care în comunele (a)mestecate se împiedică și nimicesc cele mai frumoase întreprinderi". Și școlile unite se loveau de aceleași probleme, ca și școlile ortodoxe: "în călătoriile mele am aruncat ochii și asupra școalelor unite (și aceasta nu-mi va lua nimeni în nume de rău), ca să cunosc, pre cât s-ar putea din o momentoasă privire, și starea aceloră; cu durere trebuie să arăt, că ele - cu puține excepții - mai că sunt într-o stare mai rea decât ale noastre, și dacă vom căuta cauza răului, o vom afla ușor în cele mai sus arătate".⁴³⁷

Aceasta era deci situația școlilor confesionale ortodoxe în ultimul an al deceniului neoabsolutist, cu câteva luni înainte de redactarea *Patentei* din 20 octombrie 1860 care a inaugurat epoca guvernării constituționale de care se legau mari speranțe nu doar pe plan politic, ci și pe plan social și îndeosebi cultural-școlar.

2.2. Opera de organizare a învățământului primar românesc din Transilvania în epoca "liberalismului constituțional" (1860-1867)

Patenta imperială din 20 octombrie 1860, iar apoi cea din 26 februarie 1861, au pus capăt deceniului neoabsolutist. Se inaugura astfel epoca "liberalismului" habsburgic, în care întregul Imperiu urma să fie guvernat pe baze constituționale. Pe lângă Senatul imperial lărgit, cu sediul la Viena, alcătuit din 343 membri (85 din Ungaria și 26 din Transilvania), urmau să funcționeze în fiecare provincie Diete separate (în Transilvania ea a fost convocată însă abia în anul 1863). Totodată, au fost reînființate în Transilvania și Ungaria vechile Gubernii, precum și Cancelariile aulice. Sediul Guvernului ardelean a fost instalat, în decembrie 1860, la Cluj, însă Locotenența a mai funcționat la Sibiu până la 23 aprilie 1861, ceea ce a provocat o

⁴³⁷ *Ibidem*, p. 160-166.

stare de dezorganizare în administrație. Totodată, s-a revenit la vechea împărțire administrativ-teritorială a Transilvaniei, în comitate, scaune și districte.⁴³⁸

2.2.1. Speranțe și dezamăgiri în noua "eră constituțională"

Publicarea Patentei imperiale din octombrie 1860 a fost primită peste tot de români cu mare bucurie. De epoca guvernării constituționale se legau mari speranțe nu doar pe plan politic, ci și pe plan social și îndeosebi cultural-școlar. Într-un articol care deschidea anul al doilea de apariție a revistei *Amicul școlii*, se spunea referitor la era absolutistă trecută și la speranțele de viitor: "Apunând cu anul 1860 și periodul de zece ani ai absolutismului, auzirăm în zilele din urmă ale acestui an poate de numărate ori exclamațiunile constituțiune, reorganizare, egalitate [...], exclamațiuni tehnice, cu care se joacă domnii politici ai noștri [...]. De a discuta acestea și de a le apăra e datoria Domnialor; a noastră de a le sprijini, de a le zidi o bază solidă".⁴³⁹ Autorul articolului încerca să dea o explicație situației atât de deplorabile a școlilor populare românești: lipsa funcționarilor politici de naționalitate română, care să fie interesați să conlucreze cu parohii și cu protopopii pentru dezvoltarea școlilor. Noua eră constituțională a permis însă într-o măsură mai mare românilor participarea la viața politică a principatului, astfel că autorul aceluiași articol îndemna: "Da, ce au fost au trecut, și trecut să fie împreună cu anul 1860 toată nepăsarea, indolența și discordia ucigătoare dintre noi, căci **Românul n-a avut niciodată atâta lipsă de sine însuși ca astăzi!** Timpul suferinței se gătase în 1850, - timpul nepăsării, indolenței și discordiei, o mai repetăm, stingă-se zece ani mai târziu cu clipele cele din urmă ale anului 60, și cu anul 61 să pășim și noi împreună cu întreaga monarhie, pe pragul unei vieți nouă, unei vieți armonice, energioase, libere, unei vieți adevărat naționale și patriotice! La care Dumnezeu să ne ajute!".⁴⁴⁰ Iar într-un alt articol se exprima: "Am ajuns cu ajutorul lui Dumnezeu să trăim într-o viață constituțională, și cum vom trage foloase din aceasta, dacă nu vom avea școale bine organizate și inspecționate de bărbați bravi, din sânul nostru, care să nu cruțe nici o osteneală a alerga în lung și lat prin țară, a se convinge de defectele ce ne apasă existența școalelor [...] a sfătui cu încredere și a înfrunta cu compătimire și cu durere de inimă, însă cu atât mai mare energie lenea și negrija?"⁴⁴¹ Iar într-un alt articol, din vara anului 1861, se atrăgea atenția că "națiunea noastră trăiește acum în stat constituțional, dorește și trebuie să înainteze după spiritul și geniul timpului, căci numai așa își poate garanta viitorul și existența sa națională"⁴⁴².

Dar realizările nu au fost pe măsura așteptărilor: "E sfâșietor de inimă a mărturisi tristul adevăr că școala și peste tot învățământul de la reînceperea vieții constituționale la noi nu numai n-a înaintat, dară e în decadență foarte mare. Și

⁴³⁸ Rolf Kutschera, *Landtag und Gubernium...*, p. 190-192.

⁴³⁹ Articolul *Un cuvânt serios la începutul anului 1861*, în "Amicul școlii", nr. 1, din 7 ian. 1861, p. 3.

⁴⁴⁰ *Ibidem*, nr. 3 din 21 ianuarie 1861, p. 19.

⁴⁴¹ Articolul *Despre consiliarii de instrucțiunea publică*, în *Ibidem*, nr. 3 din 21 ianuarie 1861, p. 20.

⁴⁴² Articolul *Trebi școlare*, în *Ibidem*, nr. 25 din 24 iunie 1861, p. 201.

totuși școala - viitorul ei de aur îl poate aștepta numai de la viața constituțională; așadar, nu aceasta, ci oamenii care nu vor a se folosi de dânsa după cerință sunt de vină că școalele sunt în părăsire. Până acum așadar, nicăieri nici o îngrijire despre școală; ea, lucrul capital, este la noi cel din urmă de care ne interesăm".⁴⁴³ Nici în vara anului 1863 situația nu se schimbase: "De doi ani și jumătate, școalele noastre se află în totală neîngrijire. Absolutismul, să fim dreapți, s-a îngrijit mai mult de școli, le-a înălțat și consolidat întru câtva; constituționalismul n-a făcut până acum nimic pentru ele, ba el, în loc de-a le înălța, le-a surpat, în loc de-a le consolida, le-a dezmembrat și le-a chiar demoralizat, căci ele de-o parte au rămas într-o totală neîngrijire, de altă parte în arbitru cel mai desfrânat. Din toate părțile plângeri, din toate părțile vaiete, din toate părțile injurii; promisiuni și vorbe din unele părți, dar fapte nimic [...], sau numai spoeli fără trai și fără preț".⁴⁴⁴

2.2.2. Starea de criză în administrația școlară din Imperiul austriac în anii provizoratului constituțional. Problema consilierilor școlari din Ardeal.

Într-un fel, nici nu este de mirare că școlile din Ardeal au cunoscut în primii doi-trei ani de după inaugurarea epocii liberale o decădere. Sistemul de învățământ din întreaga monarhie a traversat în cei șapte ani ai regimului liberal-constituțional o adevărată perioadă de criză. În urma măsurilor de descentralizare, inaugurate de Patenta din 20 octombrie 1860, a fost desființat chiar și Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice din Viena, principalul organism care a susținut modernizarea școlară în deceniul neoabsolutist. Problemele bisericești și ale educației au trecut în sarcina unui simplu subsecretar de stat, fără mari competențe administrative, iar după 26 februarie 1861 în cea a unui simplu consilier aflat în subordinea premierului austriac.⁴⁴⁵ Acest consilier urma să fie sprijinit în activitatea sa de un Consiliu al Educației, for care a primit un statut de organizare abia în anul 1863 (statutul a fost redactat de slavistul Franz Miklosich) și care și-a început activitatea un an mai târziu! A fost desființat însă la 14 septembrie 1867, deoarece, cu câteva luni mai înainte, la 2 martie 1867, împăratul a reînființat, printr-un autograf, ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice din Cisleithania (fără competențe pe teritoriul Ungariei, Croației și Transilvaniei).⁴⁴⁶

După cum se exprimă Engelbrecht, în acești ani de provizorat se poate vorbi chiar și de o dizolvare sau disoluție a sistemului de învățământ primar din monarhie. Acest proces s-a făcut remarcat atât în provinciile austriece, cât și în cele negermane. În acestea, disoluția a fost însoțită și de o înlăturare a limbii germane din cele mai multe școli. În schimb, protestanții au scăpat de mult urâta superinspecție a

⁴⁴³ Articolul *O dovadă despre ceea ce pot face comitatele noastre în privința școalelor*, în *Ibidem*, nr. 33 din 19 august 1861, p. 274.

⁴⁴⁴ Articolul *Dieta și școala*, în *Ibidem*, nr. 24 din 15 iunie 1863, p. 186.

⁴⁴⁵ Prim-miniștrii Imperiului austriac în perioada provizoratului constituțional au fost: Anton R. Von Schmerling (4 februarie 1861 – 27 iulie 1865); Richard comite Belcredi (27 iulie 1865-7 februarie 1867) și Friedrich Ferdinand baron von Beust (7 februarie-8 martie 1867).

⁴⁴⁶ Helmut Engelbrecht, *Geschichte...*, IV, p. 87.

ierarhiei catolice, deoarece Patenta imperială din 8 aprilie 1861 le-a recunoscut în sfârșit autonomia școlară și organizațională a Bisericii lor din întreaga Austrie.⁴⁴⁷

În Ungaria (dar și în Ardeal), cadrul legislativ întocmit de ministrul Thun pentru dezvoltarea învățământului elementar a rămas în vigoare. Cu toate acestea, școala a traversat și aici o adevărată "criză".⁴⁴⁸ Dacă în Ungaria s-a revenit la vechile districte școlare, înființate prin cele două *Ratio educationis*, în Transilvania, în schimb, datorită reformelor administrative, și-au încetat activitatea consilierii școlari. După cum am arătat mai sus, aceștia erau organe ale Locotenenței provinciei. Or, după desființarea acesteia, la 23 aprilie 1861, sistemul școlar din principat a rămas fără o coordonare centrală (deoarece, Guvernul instalat la Cluj, în decembrie 1860, nu avea prevăzute asemenea funcții).

Controlul asupra școlilor a rămas doar în sarcina episcopilor și a protopopilor, ceea ce nu era însă suficient, după cum se arăta în revista "Amicul școlii": "Condiționăm înflorirea școlilor de restaurarea consilierilor de școală [...]. Vrea Înalțul regesc Guvernul și Înalta Cămară regească de Curte înaintarea românului în cultură? Negreșit că vrea și înființarea de asemenea a două directorate române, pentru că fără de ele este peste toată putința ca să înaintăm cu înflorirea școalelor și cu ele cu cultura poporului".⁴⁴⁹

Vasici a fost reinstituît consilier guvernamental pentru școlile ortodoxe abia la sfârșitul anului 1862, iar în martie 1863, Ioan Maior a fost numit consilier pentru școlile unite. Într-un alt articol din această primă revistă pedagogică, se preciza: "Mulți blastămă direcțiunea ce o luase sistemul absolutistică trecută pe câmpul învățământului. Aceștia sunt în drept, nu negăm, și suntem și noi de a ne exprima durerea și indignațiunea despre cele ce le văzusem cu ochii și le auzisem cu urechile. Dar când suntem în drept a face aceasta? După noi, atunci numai când această direcțiune o privim din punctul germanizării sau, mai pe față, al deznăționalizării. Când s-a aflat învățământul la românii austriaci într-o stare mai favorabilă decât sub sistemul trecut absolutistică? Ei! Dar când au fost amenințate sentimentele și ideile naționale mai înfricoșat de cât sub această sistemă? [...]. Sistemul absolutistică căzu, cu ea căzură și consilierii de școale, și mai doi ani școalele rămăseseră în bunăvoința unora, dar mai mult în capriciul sorții. Plângeri, vaiete, dezordine, haos în tot învățământul nostru. Școalele ridicate bune-rele sub absolutism, căzură, se părăsiră sub așa numitul constituționalism [...]. Consilierii de școală se restabilesc [...]. Lacuna, ce poporul român a simțit-o greu în învățământul său, iată acum s-a suplinit, s-a astupat. Ceea ce a fost rău în trecut s-a șters, ceea ce a fost străin s-a delăturat, ceea ce singur ne-a lipsit, am căpătat, suntem în posesiunea a tot ce am dorit: învățământul, prosperitatea lui e depusă în mâinile noastre. Acum depinde de la noi ca să arătăm în viitor că plângerile noastre asupra stării mizerabile a învățământului popular din trecut au fost drepte, că nu noi, nu legile de învățământ, ci străinii și aplecarea sinistră sau neexecutarea lor au

⁴⁴⁷ *Ibidem*, p. 13 și 109.

⁴⁴⁸ Otto Guglia, *op. cit.*, p. 147. În Ungaria, după 21 octombrie 1861 a fost inaugurată o politică de reformare a gimnaziilor, remarcându-se și o puternică tendință de maghiarizare.

⁴⁴⁹ Articolul *Directori (regești) sau consilieri de școală*, în "Amicul școlii", nr. 28 din 14 iulie 1862, p. 220.

împiedicat învățământul de nu s-a putut dezvolta și prospera astfel precum cerea timpul, fericirea poporului și spiritul legilor emanate în favoarea învățământului. Aceste legi sunt și astăzi în vigoare, ca și sub absolutism, și executarea lor este pusă în mâinile noastre și nu mai mult în a străinilor. Avem oficiali naționali, avem acum cu toții consilieri scolastici naționali: să se execute dară legile în vigoare, și învățământul va prospera, poporul se va feriți, se va lumina".⁴⁵⁰

2.2.3. Indiferenta autorităților politice și bisericești față de școli

Dar nu doar lipsa consilierilor școlari a fost cauza regresului sistemului de învățământ în primii ani ai erei constituționale. Trebuie ținut cont și de faptul că în întreaga administrație publică domnea haosul. Nu era însă doar haosul unei perioade de provizorat administrativ, ci și acel haos care a apărut de atâtea ori în istoria omenirii după eliberarea de sub chingile unui regim autoritar, nedemocratic. Într-adevăr, prima jumătate a deceniului al VII-lea al secolului al XIX –lea a fost o perioadă de mari frământări politice, reflectate cât se poate de bine în presa vremii. Iar revista pedagogică mai sus citată, "Amicul școalei", este o adevărată oglindă a acestor frământări. Datorită acestei reviste suntem capabili să realizăm o adevărată radiografie a societății românești din Ardeal în anii imediat următori epocii neoabsolutiste, putând astfel analiza cauzele adevărate ale regresului sistemului de învățământ.

"Azi toți facem politică..."

Cei care ar fi avut principala obligație de a se preocupa de cultivarea poporului erau intelectualii. Însă intelectualii români nu se interesau de școli: "Starea școlilor pe aici e tristă, pentru că înțeleginții, ca să zic așa, și celor care poartă numele de ocârmuitorii poporului nici că le pasă de luminarea lui; eu nu știu dacă dânsii nu cumva au lipsă multă de luminare sau că-i cotorop alte interese meschine, căci pentru binele propriu nesocotesc și negleg binele comun – în scurt, nu vor să-și plinească chemarea".⁴⁵¹

Este adevărat, ochii inteligenței românești din Ardeal erau ațintiți spre dezideratele politice, într-o măsură chiar mai mare decât era necesar: "Evenimentele politice ne-au abstras cu totul de la toate alte ocupațiuni și îngrijiri – azi toți facem politică; apoi cum stau celelalte lucruri, bine, rău, sus sau întoarse – tot atâta. De la colibă până la palat, de la opincă până la stibletă, politica se bate în capete, apoi când căutăm la celelalte lucruri tot atât de interesante pentru viață, și vedem că încep a se întoarce pe dos sau cu susul în jos, umblăm a ne plăti cu: așa e timpul, n-avem ce face și, dând din umeri, plutim mai încolo pe torențele politic [...]. Dar apoi oare toți să facem numai politică și toate celelalte să le lăsăm în capriciul soartei? Și apoi dacă prin aceasta pătimesc alte interese sfinte ale națiunii, toți putem fi într-o formă escuzați? Eu categoric neg. Juriștii și toți alții, care s-au rezolvit a se sacrifica publicației, ocupă locul prim în teatrul politic, sau chiar ei au să fie actorii. Preotul are mai întâi să se îngrijească de altariu, de luminarea și

⁴⁵⁰ Articolul *Consiliarii scolastici români*, în *Ibidem*, nr. 9 din 2 mai 1863, p. 65-66.

⁴⁵¹ Articolul *Sciri școlare* din "Amicul școalei", nr. 27, din 7 iulie 1862, p. 215.

morala poporului și numai după aceea să se mai abată puțin și pe alte cărări, firește tot necesare pentru viață și morală. Învățătorul și profesorul are mai întâi a-și împlini cu sântietate datoria lui, apoi după aceea să facă politică, facă ce va vrea, numai scandal nu [...]. Până când pe noi ne scutură și ne îmbată frigurile politice, alți factori principali ai vieții naționale decad și se ruinează, se desfibrează ca și corpul despărțit de suflet, ca totul ce e încredințat numai soartei [...]. Pe cât văd cu ochii și pe cât m-am putut informa din diverse părți, școalele populare sunt în dezordine, în anarhie. Ele pe unele locuri joacă chiar numai după arbitriul protopopilor, pe altele numai după al preoților, și iarăși pe aiurea după al domnilor juzi cercuali, ba pe unele locuri dascălul e totum-fac, el leagă, el dezleagă, merge la școală numai ca de clacă și numai când îl mai ajunge dorul. Timpuri mai fericite ca acestea ba să mai vezi – toți suntem domni – facem care ce vrem și când vrem".⁴⁵²

În articolul *Directori r. sau consiliari de școală*, mai sus numit, redactorii revistei cereau ca, până la reînstituirea consilierilor școlari, "deregătorii români din comune și districte, dacă vor să fie în faptă respectați de naționaliști și bărbați devotați binelui public, să nu privească instituțiunea poporului, școalele, ca a cincea roată la carul ocupațiunilor sale".⁴⁵³ Totuși se pare că tocmai acest lucru se întâmpla, căci doar astfel își puteau explica redactorii revistei pedagogice pierderile suferite prin editarea revistei: "Cu durere trebuie să mărturisim că, mai ales de când s-a restaurat deregătoria constituțională, n-am prea citit sciri despre înaintarea românilor în ridicarea școalelor populare [...]. Redicarea de scoli populare, prin deregătoria cei noi constituționali, ar fi fost o probă vie de frățietate [...]. De s-a făcut (ceva în privința școlilor populare – n.a.), cel puțin noi am dori, ca respectivii să facă publicului cunoscuți pașii puși în astă privință [...] pe calea organului nostru scolastic carele e *Amicul scoalei*. Ideea fundării acestei foi [...] nu fu îmbrățișată de conaționali cu acea căldură, care am fi avut tot dreptul de a o pretinde de la o națiune cunoscătoare de pozițiunea și demnitatea sa. Cel puțin atâta știm, că redacțiunea acestei foi fu nevoită a ruga pe Arhieriei noștri și pe alți bărbați de influență ca, prin autoritatea, pozițiunea și îndemnarea lor, să contribuie la susținerea aceleia; că astfel se află în momentele respirațiunii celei din urmă, în momentele apunerii [...]. Asemenea indiferentism trebuie să stoarcă lacrimi fierbinți din ochi și oftări adânci din inimile premergătorilor și prevăzătorilor națiunii, ba din inimile oricăror români care văd mai mult decât lungul nasului [...]. O asemenea foaie a o îmbrățișa cu răceală, cu nepăsare, trebuie să o spunem cu durere, este un semn rău al timpului, e o daună ce o simțim și noi și o va simți și posteritatea, generațiunea tânără, care așteaptă ca cel puțin dansa să aibă zile mai bune, mai senine și mai fericite decât părinții săi, care și-au mâncat în lacrimi fierbinți și pâinea cea de toate zilele [...]"⁴⁵⁴

Neimplicarea autorităților politice locale

⁴⁵² Articolul *Cum stăm și ce avem să facem?*, în *Ibidem*, nr. 29 din 22 iulie 1861, p. 241.

⁴⁵³ *Ibidem*, an. III, 1862, p. 221.

⁴⁵⁴ Articolul *Lipsa școalelor populare pentru români*, în nr. 49 din 9 decembrie 1861, p. 393-394.

Dar care erau învinuirile principale aduse autorităților politice? În principal că nu se interesau ca dascălii să fie plătiți corespunzător: "pe dascăli, care-și pricep misiunea lor și se nevoiesc a și-o împlini pe cât numai pot, îi auzi văitându-se că nu le mai umblă copiii la școală și că nu le mai stă nimeni în ajutor ca să-i facă să frecventeze cu sila, dacă nu vreau de voie bună. Mai încolo se plâng cu toții că nu-și pot scoate de loc biata lefișoară. Apoi dacă la aceste întrebări poporul, că de ce nu trimite copiii la școală și de ce nu plătește pe dascăli, te plătește cu răspunsul că copilul lui n-a învățat nimica de când umblă la școală".⁴⁵⁵

Desigur, în teritoriile săsești sau secuiești, autoritățile erau dezinteresate de școlile românești și de soarta învățătorilor: "Dacă vom aștepta numai de la deregătorii politici, mai cu samă pre cum sunt și ai Mediașului toți de națiune străină, pe care nu-i doare capul de înaintarea noastră, apoi ne putem lua *Bună ziua* de la toate. Dacă se plânge un biet de învățător român la inspector că nu-și poate scoate leafa de la popor, necum să-l ajute, dar nici nu vrea să-l bage în seamă. Dacă bietul învățător își plânge necazul Magistratului în vreo suplică românească, i-o aruncă în drept, căci nu a scris-o în limba lor ca s-o poată înțelege".⁴⁵⁶

Dar situația nu era mult deosebită nici în zone pur românești. De exemplu Țara Făgărașului: "Școalele noastre apun cu totul, copii cât se poate de puțini. Învățători mai de loc. Școli ici colea stau legănându-se în brațele somnului. Lefi, vai și amar! Sunt mulți învățători, care de la absolutism încoace n-au primit o para, de și aceste de abia se suie în unele comunități la 14-40 florini. Sermanul dascăl, își așterne prima instanță la jupanul jude comunal, care îl mai dă și dracului, căci alte spese comunale ar fi mai urgente! Bietul fuge la dl jude tractual, acesta-l mângâie cu rebdare și coconița de *mai așteptare* până se va mai regula fondul despoiat în multe locuri chiar de juzii sătești [...]. Rabdă, așteaptă bietul până i se uscă gâtul, și dl jude tot nu s-a mai gândit. Când apoi îl presoară creditorii, fuge la inclitul oficiolat spre vindecare! De aici i se dă ordinațiunea în mână pentru mai marea lui asigurare – spre a o înmâna dlui jude tractual spre împlinire și raportare în timp de cinci zile! Acesta o mai face uitată *ad acta*! Vezi bine prelunga raportare, căci toate le va împlini – vine finea anului! Dl jude tractual mângâie pe bietul învățătoriu suplicante, să mai facă bine să aștepte până după seceră, fiind acum timpul cel mai rău. Așa drăguțe de școale – voi inima omenirii [...], voi numai rău sunteți tratate! – Să nu ne mai plângem, vă rog, asupra străinilor! [...]. Domnilor! D-voastră așteptări numai câteva luni până vi s-au asignat lefile de la Înalțul Guberniu – și erați să răsturnați ceriul și pământul, - de vă grăia cutare că i se întârzia procesul, - ba mulți v-ați și retras sub stemet că nu mai puteți răbda! Apoi ce să mai așteptăm de la învățătoriu? Care și de altcum, mănâncă numai coaja de pe ouă, și D-voastră și în timpul cel mai bun nu vă saturați nici cu ouăle!".⁴⁵⁷

Redactorii revistei *Amicul școalei* au prezentat și numeroase situații particulare, arătând marele rol pe care îl puteau avea autoritățile politice locale. Un exemplu în acest sens l-ar constitui satul Vinerea, din scaunul săsesc al Orăștiei.

⁴⁵⁵ Articolul *Cum stăm și ce avem de făcut?* din nr. 29 din 22 iulie 1861, p. 241.

⁴⁵⁶ Articolul *Sciri scolastice. Dintre Temavi în ziua de San-Petru 1862*, în nr. 27 din 7 iulie 1862, p. 215.

⁴⁵⁷ Articolul *Sciri scolastice. De lângă Olt*, în nr. 28 din 14 iulie 1862, p. 221-222.

Satul era în întregime locuit de români, avea în *Cassa alodială* economisită suma de 40.000 fl., iar un venit anual de 4000-6000 fl. valoare austriacă. În pofida acestui fapt, satul nu avea școală. "Din partea Înaltului Guberniu s-au făcut toate presiunile spre înființarea unei clădiri de școală, încă centrală, s-a făcut planul, s-au proiectat cheltuielile la suma de 12.000 fl. monedă convențională. Înaltul Ministeriu l-a întărit încă înainte cu doi ani. Clădirea școalei totuși încă până în ziua de azi nu s-a început și nici nu e în prospect ca să înceapă în curând. La întrebarea de ce? Eu răspund: nu știu. Atâta am înțeles din izvor sigur: că judele comunal n-ar dezveli energie destulă și de aceea s-ar fi format o partidă mărișoară în comunitate, care și în scris s-ar fi plâns că școala proiectată le-ar veni prea cu mari spese, care nu s-ar potrivi cu puterile comunității, și că lor nici nu le trebuie astfel de școală, ci *să fie cum au mai fost*. Această jalbă ar fi mers până la Înaltul Ministeriu, la care Înalt-același nu i-a dat ascultare, ci ar fi ordinar, ca școala să se clădească după propunerea și planul făcut mai înainte întărit [...]. Totuși la lucru a se apuca nici vorbă nu e, căci tot partida aceea a pornit pe altă cale pretext, adică pofteste să se clădească acum biserica, căci care o au, ar fi veche. Adevăr ca lumina soarelui a zis un poet de-ai noștri, când a enumerat între cele mai cardinale cauze ale stării noastre cea ticăloasă pe *oarba neunirea!* O comunitate ca Vinerea, cu astfel de materiale, ce n-ar putea face în parte? Ei, dar neînțelegerea și neunirea în cugete sunt mari demoni".⁴⁵⁸ Neunirea și dezbinarea locuitorilor din Vinerea sunt exemplificate de autor și prin alte exemple. Cu câțiva ani mai înainte, când un incendiu a mistuit mai multe case ale patricienilor sași din Orăștie, vinerenii s-au grăbit să acorde un ajutor de 100 fl. din *cassa alodială*. Când mai apoi alte incendii au distrus case ale românilor din Sebeș, Lancrăm și Orăștie (în cea din urmă a ars și reședința protopopului ortodox), "s-au făcut propuneri din partea unor vinereni, că dacă s-au dat la compatrioți, să se dea și la alții, carii nu numai că sunt compatrioți, dară sunt și de un sânge și de o religie cu vinerenii; această propunere a rămas însă fără rezultat, ba, din contră, se zice că ar fi făcut zgomot neplăcut (...). Când s-a conferit pe seama fondului Francisc Josefîn, și pentru clădirea catedralei din Sibiu, numai cu mare nevoie s-a putut aplacida (fixa, n.n.) din *Cassa alodială* a comunității vinerene pentru cel dintâi 20 fl., pentru cea din urmă 10 fl.". ⁴⁵⁹ Cazul satului Vinerea a revenit și în alte pagini ale revistei: "Astăzi, mulțumită lui Dumnezeu, lucrul are altă față mai îmbucărătoare, căci edificarea acestei școli s-a început și se continuă bărbătește". Cauza acestui progres sta în faptul că, în urma reorganizării administrativ-teritoriale a Ardealului, reînființatul scaun săsesc al Orăștiei a primit în frunte un jude regal de națiune română, anume Georgie de Domșia. "Acesta, la cea dintâi prezentare a judeului comunal din Vinerea, Ionu Mihăi (capul partidei ce se opunea edificării), îi puse întrebarea: *cum stă cauza școalei?* Mihăi răspunse: *zidirea ei nu se poate începe, pentru că oamenii vreau biserică*. La observațiunea judeului regal *te-am întrebat de cauza școalei, nu-mi răspunde de biserică*, zise Mihăi: *oamenii se împotrivesc cu fapta zidirii școlare - De ce-i lași? - N-ascultă de mine - Slab bireu ești, dacă nu poți porunci în sat ca*

⁴⁵⁸ Articolul *Sciri scolastice* în nr. 6 din 11 februarie 1861, p. 44.

⁴⁵⁹ *Ibidem*.

să se împlinească concluzul comunei întărit și de Minister; te voi lepăda (înlătura - n.n.) și voi pune pe altul de jude comunal. Cum auzi Mihul (care herezise bireia de la tata-seu, și acesta de la moșiu seu, și așa mai încolo neîmetându-se (neîndrăznind, n.n.) până acum cineva a-l amenința într-un mod așa scurt) cuvintele acestea, amuți, schimbând fețe", La presiunile noului jude regal al scaunului Orăștie, au început lucrările de zidire a școlii. "Și să vezi minune! Că și Mihul s-a întors, s-a îndreptat, și chiar în faptă e un apărător înfocat al cauzei naționale, școlare și literare [...]". Autorul articolului s-a interesat și de motivele reale pentru care lucrul a stagnat atâția ani: dezinteresul fostului jude al preturii în care se afla Vinerea înainte de 1860, sasul Gibel (devenit între timp primar la Sibiu). Văzând opoziția vinerenilor la ridicarea școalei, nu a făcut nimic pentru a-i obliga să respecte ordinul Ministerului, motivând că școala "numai prin execuțiune militară s-ar putea zidi", ceea ce n-ar fi prudent. Iar concluzia autorului este: "*De la cap se împ... peștele*. Dacă pretorul Gibelul, ca fost șef al acestui ținut și-ar fi îndeplinit datoria sa, apoi de bună samă și-ar fi îndeplinit-o și antistitii comunali și edificiul s-ar fi gătât înainte de asta încă cu doi ani".⁴⁶⁰

Asemănător era cazul (menționat în același articol) și în satul vecin Romoșel. Aici, judele comunal a cumpărat o casă, cu curte și grădină, în valoare de 2000 fl. din Cassa alodială, "ca să se destine de școală comunală [...]. Judele însă, acum a sucit vorba, că el a făcut târg pentru sine, iară nu pentru școală. Pe cei bine simțitori îi doare, că prin nesinceritatea acestui jude comunal, astăzi Romoșelul n-are umbră de școală".⁴⁶¹ Despre acest sat se scria la sfârșitul anului 1861: "Ne luăm voie cu ocaziunea aceasta a atrage atenția ... și la ticăloasa stare a școalei din Romoșielu, în care a devenit din vina iarăși a judeului comunal Pomfilie Mihailu, care prin tehne a tras – tot sub scutul lui Gibelul – edificiul menit pentru școală în mâinile lui, cu curtea și grădina cea frumoasă cu tot". Acest Pomfilie Mihail, care moștenise funcția de jude comunal de la strămoșii săi, "și în privința cauzei naționale e cu tot stricat, căci la alegerea cea mai proastă a deputaților pentru *Universitatea (săsească)*, nu se îngrozi – că de rușine nici vorbă nu e – a declara că el votează pentru inspectorul lui, deși nu e român, ca mai marele, cu care mai sminti și alți trei votanți români". Autorul acestui articol cerea așadar noului jude regal din Orăștie, să-l depună din funcție pe acest jude care "nu se sfiește, cu toate dojenile ce le-a auzit din mai multe părți, nu-i e frică de Dumnezeu, nu-i e rușine de oameni, a ține menita realitate (valoare – n.a.) pentru școala cu un preț de 800 fl., a cărei preț real e de trei ori mai mare, numai sub acel pretext figurat, că *Cassa alodială* n-ar avea bani, deși comuna aceasta curat românească are cu puțin mai mic venit decât Vinerea".⁴⁶²

Partea de vină a autorităților bisericești. Neînțelegeri între preoți și învățători.

Dar responsabile de școlile primare nu erau doar autoritățile politice, ci și cele bisericești. Într-un articolul deja citat, se atrăgea atenția că "susținerea și îngrijirea

⁴⁶⁰ *Ibidem*, nr. 48 din 2 decembrie 1861, p. 388.

⁴⁶¹ *Ibidem*, p. 44-45.

⁴⁶² *Ibidem*, p. 388-389.

școalelor populare e repusă azi în mâna statului preoțesc. Statul civil e încurcat în alte chestiuni de viață; în apărarea drepturilor naționale". Tocmai de aceea, întâistătătorii celor două Biserici românești erau rugați "să supravegheze cu ochi de Argus subalternii săi, și pe aceia care sau din lașitate, sau din patimă, sau din orice interese blestemate vreau a aduce în confusiune și decadență școalele populare, să-i tragă la dare-de-samă și să le răsplătească după cum merită atari fii nedemni și rătăciți".⁴⁶³

Cum își îndeplineau preoții și protopopii datoria lor, de directori, respectiv inspectori școlari? Paginile revistei "Amicul școlii" sunt pline de reproșuri adresate clerului, pentru indiferența pe care o arată cauzei școlare

Unul din autori, "Un învățătoriu, cu simțuri naționale" era de părere că vina pentru starea dezolantă a școlilor din scaunul Mediașului "cade pe umerii dlor inspectori districtuali, a preoților și a protopopilor. Dece sunt sate care se vaieră că necum să vină d. protopop să asiste la examene, dar și pentru socotelile averii bisericilor abia iese la câte trei-patru ani odată. – Apoi asta va să zică păstori sufletești! Dacă nu le e frică și rușine de oameni, să se teamă de Dumnezeu!"⁴⁶⁴

O mare problemă pentru dezvoltarea învățământului primar românesc din Ardeal îl constituiau frecvențele neînțelegeri dintre învățători și preoți. Imediat după schimbarea regimului, "PP. Protopopi și preoți începu să depună, după plăcerea d-loru, pe dascăli de prin posturi și a-i înlocui cu de aceia care le plac sfințiilor lor și joacă precum le flueră".⁴⁶⁵ Desigur, uneori, preoții aveau dreptate să-i înlocuiască pe învățători, deoarece mulți "Sciu numai să bată lela pe uliți, prin cârciume, șezători și alte locuri necuvenite chemării lor".⁴⁶⁶

Din acest motiv, în presa vremii, și în special în revista "Amicul școlii", a izbucnit o polemică destul de aprinsă cu privire la relația care trebuia să existe între dascăli și preoții din sate. Unii acuzau aproape în totalitate pe cei dintâi, pentru faptul că nu cereau sfatul preoților, că părăseau satele fără să anunțe. Într-un articol răspuns, consilierul de școli ortodoxe din Guvernul ungar de la Budapesta, Constantin Ioanovici, arăta: "adese ori, chiar preotul, idealul dumitale cel mai sublim, dezmenta pe poporani de a-și trimite copiii la școală, sau primesc chiar mită ca apoi să nu-i silească a merge la școală. Ce să zic de catehizare, ce are de a o împlini preotul, când aceea pe multe locuri e nulă, când preotul merge numai de dorul și ca de clacă, când de multe ori în loc de discurs moral, vorbește poate alte *bazaconii* sau nu ce este de lipsă. Acum spune-mi, dle amic, ce consiliu poștești d-ta să ceară docintele (învățătorul - n.n.) în afacerile sale școlare de la un preot care nu-și împlinește nici santele sale datorii ce le are față de biserică și morala creștină. Ce se poate interesa un atare preot de școală, când el nu se îngrijește de cele ale Bisericii, de pe al cărei altar trăiește? Ce să zicem, dle amic, de inspecțiunea școlară sub preoți, când ordinariatele prea puțin se îngrijesc de școale, când ele cu afacerile învățământului se ocupă numai când s-au urât de altele? Ce să zicem de

⁴⁶³ Articolul *Cum stăm și ce avem de făcut?* în nr. 29 din 22 iulie 1861, p. 242..

⁴⁶⁴ Articolul *Sciri scolastice. Dintre Ternavi în ziua de San-Petru*, în nr. 27 din 7 iulie 1862, p. 215.

⁴⁶⁵ Articolul *Cum stăm și ce avem de făcut?* în nr. 29 din 22 iulie 1861, p. 241.

⁴⁶⁶ *Ibidem*.

protopopi, care nu cercetează școalele tractului său cu anii sau niciodată, care nu se îngrijesc să se execute cât de cât rarele circulare ce le emit ordinariatele în cauza școlară. Ce să zicem de preot, care necum să mai țină catehizare, dar nu știe nici cum stă școala din comuna sa. Ce să zicem în urma urmelor de triste experiențe ce se fac la ocuparea posturilor de învățători, când aceste posturi se ocupă prin intrigi și mituiri și se pierd astfel. Ar trebui un condiiu ager, pentru ca să descrie fatalitatea școlilor noastre populare din acest punct de vedere".⁴⁶⁷ Acuzele aduse de Ioanovici preoțimii românești din Ardeal și Ungaria erau cât se poate de adevărate, fapt recunoscut și de "dl. Amic", căruia îi era adresat răspunsul. Acesta, într-un răspuns la răspuns, arăta: "Adevărat ai zis că cine e cauza cauzelor, că preoții noștri sunt așa de neștiuți și indiferenți către învățământ? La aceasta foarte bine răspunde și poporul cel simplu: *Nici acela n-a fost om, care te-a sfințit*. Știu eu bine cum se îngrijesc maștera superioritate ecleziastică de sufletul românilor, și pentru aceasta bine zice românul: *Nici acela n-a fost om, care te-a sfințit!*"⁴⁶⁸

2.2.4. Episcopul Șaguna în apărarea principiului confesional și a autonomiei școlare a Bisericii Ortodoxe

Punerea în discuție a caracterului confesional al școlilor

Acuzația din rândurile de mai sus este de o deosebită gravitate. Însă problema era mult mai complexă. Acuzația nu era rezultatul unei simple polemici între dascălime și preoțime, ci al unei adevărate dezbateri existente în opinia publică a acelor ani. Pus în discuție era însuși principiul confesional care se afla la baza organizării școlare din întreaga monarhie. Cererea intelectualității liberale, de scoatere a școlilor de sub influența și controlul Bisericii, era prezentă nu numai în Transilvania, ci și în celelalte provincii ale Imperiului. În unele din ele, ea a avut un oarecare succes. În anii 1863-1864, în provinciile austriece, rând pe rând școlile (anume patronatele școlare locale) au fost scoase de sub jurisdicția patronatelor bisericești (adică a parohiilor), ceea ce a avut ca urmare diminuarea considerabilă a influenței clerului în problemele interne ale școlilor (autoritățile politice comunale dobândind principala decizie în acest sens).⁴⁶⁹

Așadar, nu este de mirare că și în Transilvania numeroși intelectuali au cerut crearea unor așa-numite *școli naționale*, neconfesionale, comune pentru românii ortodocși și uniți. Ei își motivau cererea lor prin lipsa, într-adevăr existentă, a colaborării dintre autoritățile bisericești și cele politice.

Autonomia bisericească considerată drept sursă a unui conflict de competențe

"Întreabă preoțimea, de ce nu se îngrijește de școale dacă se ține așa de tare de ele, și-ți va răspunde că deregătoriile civile nu-ți dau mână de ajutor, apoi ea singură nu poate. Așa este. Dar întreabă apoi deregătoriile civile și-ți vor răspunde că

⁴⁶⁷ Articolul *De lângă Oravița*, 26 decembrie 1862, în nr. 2 din 12 ianuarie 1863, p. 12.

⁴⁶⁸ Articolul *De lângă calea ardelenilor*, 1 Faur 1863, în nr. 6 din 9 februarie 1863, p. 44.

⁴⁶⁹ Helmut Engelbrecht, *Geschichte...*, IV, p. 110.

preoțimea nu-i lasă să se amestece în trebile școlare, fiindcă acelea ar fi numai competența preoțimii. Cui să crezi? Fără îndoială, toți vor fi de vină mai mult sau mai puțin, căci s-a băgat în oasele noastre *dulcele farniente*, o nepăsare turcească, o lene chinezească"⁴⁷⁰.

Această lipsă de colaborare între autoritățile politice și cele bisericești nu putea duce decât la stagnare, ba chiar la regres. Un exemplu elocvent în acest sens l-a constituit situația din Făgăraș. În septembrie 1862 Oficiolatul acestui district majoritar românesc, îngrijorat de scăderea numărului școlilor, a trimis Consistoriilor celor două Biserici românești cererea de a lua măsuri pentru îmbunătățirea situației (deoarece, pe baza legislației existente din perioada absolutistă, școlile trebuiau considerate ca o afacere bisericească). Datorită lipsei vreunui răspuns, Oficiolatul a convocat, din proprie inițiativă, sinoade ale preoților și protopopilor din district (așa-numite *sinoade ad-hoc*).

La aceste adunări s-au discutat principalele neajunsuri ale școlilor românești. S-a considerat că nu era destul de clar prevăzut modul de înființare și de finanțare a școlilor. În al doilea rând, situația dascălilor era confuză. Salarizarea lor era cu totul necorespunzătoare (între 5-50 fl.), dar existau destul de multe probleme în privința numirii învățătorilor. Aceștia nu aveau pregătirea necesară, erau de cele mai multe ori angajați în mod provizoriu, doar de frica serviciului militar, poate chiar fără salariu, fapt care convenea poporului din comune. În al treilea rând, parohii locale se preocupau prea puțin de supravegherea frecvenței școlare, din cauză că obligarea enoriașilor de a-și trimite copiii la școală le aduceau prejudicii, uneori chiar materiale. În al patrulea rând, inspectorii mireni de școală nu-și îndeplineau îndatoririle, mulți fiind necunosători în ale școlii (în unele sate, inspectorii civili erau chiar măcelari). Adunările clericale au înaintat unele propuneri pentru înlăturarea acestor deficiențe. S-a cerut în primul rând să se decidă numele localităților în care trebuiau construite școli, precum și salariul pe care ar trebui să-l primească dascălii. Apoi, comunele trebuiau obligate să angajeze doar dascăli cu calificare. Salarizarea acestora ar fi trebuit să depindă de puterea economică a comunei, precum și de numărul copiilor de vârstă școlară. S-a mai decis ca în comunele în care confesiunile nu-și puteau organiza singure școli, acestea să fie făcute în comun, doar învățarea religiei să se facă separat de către parohii din comună. În funcția de inspectorii mireni de școală ar trebui să fie angajați oameni din cei mai "literați", care să fie în stare să controleze școala. Tot aceștia (și nu preoții care se tem să-și piardă favorurile din partea poporului) ar trebui să urmărească frecvența școlară și să-i pedepsească pe părinții care nu-și trimiteau copiii la școală.

Adunările clerului din districtul Făgăraș au fost însă convocate fără respectarea canoanelor bisericești, astfel că rezultatele nu au putut fi luate în considerare de Ordinariate. Văzând "tristul rezultat de la forurile ecleziastice", Oficiolatul a convocat din nou o adunare districtuală, pe data de 23 martie 1863. Acesta a redactat un proiect de organizare a școlilor din district. Proiectul a prevăzut ca

⁴⁷⁰ Articolul *Dieta și școala*, în "Amicul școalei", nr. 24 din 15 iunie 1863, p. 187.

pentru școlile ambelor confesiuni să se stabilească dotații egale, chiar și în bucate, oferite de locuitorii satelor pe parcursul întregului an, dar în funcție de starea materială: oamenii de frunte să dea 32 de cupe de secară și porumb, cei cu stare materială mijlocie să dea 24 de cupe, iar cei săraci doar câte 16 cupe. Meșteșugarii urmau să plătească taxa în bani, de exemplu câte 40 cr. De localul școlii, de întreținerea acestuia ca și de lemnele de foc pentru învățător urma să se ocupe conducerea comunelor. S-a fixat chiar și salariul minim al unui dascăl, anume 100 fl. anual (cuantumul maxim urmând să fie de 300 fl.). În localitățile în care suma contribuțiilor locuitorilor ar fi fost mai mare, trebuia să se formeze fonduri școlare.

După cum se vede, proiectul a cuprins într-adevăr măsurile necesare pentru dezvoltarea învățământului popular. El urma să fie trimis Guvernului, cu rugămintea ca acesta să-l trimită mai departe Ordinariatelor bisericești, cu obligația de a-l respecta. Dar membrii Oficiolatlui și-au dat seama că ieșeau din cadrul legal, deoarece doar Biserica era competentă să emită regulamente interne ale școlilor. Drept urmare, în cele din urmă proiectul nu a mai fost votat. Articolul se încheia cu următoarea concluzie: "O, națiune română, încă n-ai suferit destul! O, principiu reprezentativ, vino la Făgăraș, în acest Eldorado constituțional, să înveți ce e autonomia și că toată competența ta e a fi pururi incompetent".⁴⁷¹

Redefinirea autonomiei școlare bisericești de către episcopul Andrei Șaguna, în Circulara 657/1862

Provocarea adresată lui Șaguna era mare: "De o vreme încoace se publicară în jurnalele noastre naționale mai mulți articoli despre necesitatea unor *școale* așa numite *naționale*, la a căror întemeiere și susținere să contribuie mai multe comune române fără deosebire de religie, și de motiv principal se aduce acea împrejurare, că în modul acesta s-ar putea înainta mai mult cultura națională [...]. Articollii aceștia jurnalistici au îndemnat pe mai mulți din cler și inteligenții noștri, ca să ceară părerea mea în privința aceasta".⁴⁷²

Șaguna s-a opus cu tărie abandonării principiului confesional. În această importantă circulară școlară, episcopul ortodox din Ardeal a reamintit toate necazurile și prigoanele pe care le-a suferit Biserica sa de-a lungul veacurilor, arătând marea importanță a câștigării, în sfârșit, a autonomiei bisericești și școlare mult visate. "Biserica noastră (scrisa el) este recunoscută de Stat de independinte, atunci se înțelege de sine, că și părțile organice ale Bisericii noastre autonome, precum sunt Protopopiatele și Parochiile, au autonomia și drepturile lor, care le exercitează sub supravegherea Episcopului în treburile bisericești și școlare; de aceea, o parohie vecină n-are drept a conturba autonomia altei parohii învecinate, precum și protopopiatul vecin n-are drept a se mesteca în treburile protopopiatului învecinat, căci părțile constitutive ale unei eparhii sunt pentru sine autonome și exercitează dreptul lor parohial și protopopial în forma reprezentativă prin soboare parohiale și protopopiale, și afacerile lor le aștern episcopului spre cenzurare și

⁴⁷¹ Articolul *Și noi ceva despre autonomie și competențe*, în "Amicul școlii", nr. 15 din 13 aprilie 1863, p. 113-115.

⁴⁷² Circulara 657 din 26 august 1862, publicată de Gh. Tulbure, *op. cit.*, p. 321.

aprobare pentru susținerea legăturii organice și uniforme". Însă autonomia bisericească nu avea urmări doar în privința organizării interne a Bisericii, ci și în privința relațiilor acesteia cu statul: "Punctul cel cardinal al acestui drept public extern pentru o Biserică autonomă este că statul numai atâtă influență să-și ia în treaba școlară, ca autonomia, va să zică independența Bisericii, să nu se vateme și să nu se strâmtoreze, sau, cu alte cuvinte, ca Biserica autonomă să rămână în exercițiul liber al dreptului său intern cu privire la părțile ei constitutive, de care se ține negreșit și treaba școlară".

Ca urmare a respectării de către Stat a autonomiei bisericești, funcționarii publici trebuiau ca, în problemele școlare, să se limiteze la unele lucruri: "1. a inspecta ca în școale să nu se predea nimic în contra păcii și ordinii publice; 2. a sfătui pe părinți și a-i sili în cazuri necesare, ca fiii și fiicele lor să cerceteze școala [...]; 3. a da învățătorului asistență pentru scoaterea lefei; 4. a stăruia ca zidirea școlii să se țină în stare bună și unde este trebuință a se clădi nouă. Și așa, ampoiul politic n-are voie a extinde mai mult și mai departe afacerile sale în privința școalelor, căci numai-decât părăsește terenul legal al oficiului său și trece în sfera activității jurisdicțiunii legale de școală, vatămă dreptul public intern al acelei Biserici autonome".

Șaguna le amintea celor care susțineau înființarea unor școli naționale neconfesionale că se aflau în afara cerințelor legislației în vigoare: "treaba școlară în patria noastră este organizată după religii și se ține de dreptul religiilor autonome, prin urmare fiecare comună bisericească are a se ține de poziția sa legală, de școala sa confesională, și a se îngriji pentru ea, și nu se poate asocia cu nici o comună de altă religie în privința școlară din punct de vedere al naționalității, pentru că aceasta oprește organismul fiecărei Biserici autonome". Drept urmare, "poate înțelege oricine părerea mea în privința năzuieiilor pentru formarea unor școale naționale fără caracter confesional, că adică eu nu numai nu aprob acele păreri, ci încă sunt silit a le declara de ilegale și anormale".⁴⁷³

Recunoașterea autonomiei bisericești și școlare de către Dieta Transilvaniei din anul 1863

Discuții cu privire la autonomia bisericească și școlară, precum și la caracterul confesional al școlilor au fost purtate și în Dieta ardeleană din anul 1863.

Mai întâi, în ședința a VIII-a, din 28 iulie, au fost prezentate Dietei două proiecte de lege: cel dintâi despre egala îndreptățire a națiunii române și a celor două Biserici românești, iar cel de-al doilea despre folosirea în mod egal a celor trei limbi din Transilvania (germana, maghiara și româna)⁴⁷⁴. Discuția celui dintâi a avut loc în ședințele XVII-XXVI, din zilele de 26 august - 7 septembrie. După cum se vede, discuțiile au durat destul de mult timp, acestea fiind necesare pentru

⁴⁷³ *Ibidem*, p.322-327.

⁴⁷⁴ *Diariu stenografic al dietei transilvane conchiamate la Sibiu pre 1 Iuliu 1863 prin rescriptu prea înaltu*, vol. I, Sibiu, 1863, p. 47-52.

ajungerea la un compromis.⁴⁷⁵ Drept urmare, §1 al articolului de lege prevedea: "Națiunea română, religiunea greco-catolică ca atare și religiunea greco-orientală se recunosc prin lege în înțelesul constituției transilvane în tocmai ca și celelalte trei națiuni și patru confesiuni recunoscute ale Transilvaniei".⁴⁷⁶

În ședința XXII, din 2 septembrie 1863, a început discutarea celui de-al doilea paragraf al proiectului de lege, având ca subiect prezentarea detaliată a situației confesionale. Șaguna a susținut necesitatea afirmării mai pronunțate a dreptului tuturor Bisericilor (s-a împotrivit folosirii termenului de confesiuni) de a beneficia de autonomie organizatorică și școlară.⁴⁷⁷ Versiunea finală a § 2, adoptată la 7 septembrie, a fost următoarea: "1. Biserica greco-catolică ca atare și Biserica greco-orientală au tot aceea poziție de drept de sine stătătoare în Marele Principat al Transilvaniei și tot aceea libertate de a se organiza în afacerile lor interne, care le ocupă celelalte Biserici ale țării, recunoscute prin lege și rețapte după dreptul de stat, adică Biserica romano-catolică, Biserica de religiune evanghelic-helvetică, Biserica de religiune evanghelic-augsburghică și Biserica unitară, pe baza legilor țării, care garantează pe deplin libertatea religiunii și a conștiinței; 2. Pe lângă rezervarea dreptului de suprainspecțiune al Coroanei, determinat prin legile Marelui Principat al Transilvaniei, ce ei îl compete (revine - n.n.) a-l exercita în înțelesul constituțiunii, sunt așadară toate aceste Biserici îndreptățite de a-și regula, administra și conduce toate afacerile lor ecleziastice și școlastice, precum și fundațiunile, fondurile și institutele lor întru înțelesul așezămintelor lor canonice, în mod independent de oricare influență a vreunei alte Biserici".⁴⁷⁸

Când varianta finală a fost prezentată suveranului, pentru sancționare, Curtea a retrimis proiectul la Dietă, pentru a i se aduce unele modificări. Mai importantă era observația făcută că reglementarea problemelor școlare nu putea fi făcută pe baza canoanelor bisericești, deoarece acestea "chiar după ființa lor, nu pot referi

⁴⁷⁵ Problematică era modalitatea și cadrul legal în care urma să fie realizată recunoașterea națiunii române. Frunțașii români doreau integrarea națiunii române în vechea constituție a Transilvaniei, ceea ce ar fi însemnat recunoașterea unei autonomii teritoriale (așa-zis municipale – *Municipal-Autonomie der Nationen*) românești, după modelul *Universității Națiunii Săsești* (elocventă este aserțiunea lui Al. Lazăr: "eu, ca ardelean, nu înțeleg egala îndreptățire a națiunii române și a confesiunilor ei altminterlea decât în înțelesul constituțiunii ardeline și în sensul constituțiunii bazate pe trei națiuni și patru confesiuni, pe baza legilor formale, pozitive ale Marelui Principat al Transilvaniei, și când este vorba despre egala îndreptățire a națiunii române nu pot alte drepturi a-mi închipui, decât care după legile patriei le-au folosit națiunea maghiară, secuiască și săsească, și de care s-au bucurat confesiunile lor" – cf. *Ibidem*, p. 162). Această integrare a națiunii române în sistemul constituțional medieval din Ardeal a favorizat și pe unii sași (a se vedea, de exemplu, discursul lui Conrad Schmidt, din 29 august - *Ibidem*, p. 178-180). Tocmai de aceea, deputatul Rannicher a propus formularea a două proiecte de lege distincte: unul privind înarticulararea națiunii române (prin adăugarea ei la sistemul politic al celor trei națiuni), iar cel de-al doilea privind receptarea deplină a celor două Biserici românești și aducerea lor la egalitate juridică cu celelalte patru confesiuni deja rețapte (*Ibidem*, p. 173-175). În cele din urmă, în ședința XXI din 1 septembrie, propunerea lui Rannicher a căzut la vot, recunoscându-se prin urmare și identitatea dintre națiunea română și confesiunile ei (*Ibidem*, p. 224).

⁴⁷⁶ *Protocolul Dietei ardeline... Acte de stat și documente*, Sibiu, 1864, p. 145 (nr. 45).

⁴⁷⁷ *Diariu stenografic al Dietei transilvane...*, p. 225-226.

⁴⁷⁸ *Protocolul Dietei ardeline... Acte de stat și documente*, p. 145 și 157.

decât numai la Biserică".⁴⁷⁹ La 4 octombrie 1863, modificările propuse de Curte au fost acceptate, iar § 2, tit.2 al *Articolului de lege privind înfăptuirea egalei îndreptățiri a națiunii române și a confesiunilor ei* a dobândit următoarea formă, sancționată de monarh la 26 octombrie 1863: "Pe lângă conservarea dreptului de suprainspecțiune al Coroanei, determinat prin legile Marelui Principat al Transilvaniei, ce ei îl compete de a-l exercita în înțelesul Constituțiunii, sunt așadar toate aceste Biserici îndreptățite de a-și regula (reglementa - n.n.), administra și conduce toate afacerile lor ecleziastice întru înțelesul așezămintelor lor canonice și bisericești, precum și afacerile lor scolastice, fundațiunile fondurile și institutele lor (în mod) independent de ori și care influență a vreunei alte Biserici".⁴⁸⁰ Prin aceasta, Dieta din 1863 a consfințit autonomia bisericească și școlară a Ortodoxiei ardelenе.⁴⁸¹

Problema școlară a fost reluată și cu ocazia discuțiilor celui de-al doilea proiect de lege trimis de Curte Dietei din 1863, cel privind folosirea limbilor din Transilvania. În § 18 al proiectului se stipula ca "limba învățării în institutele de învățământ să o determine cei ce susțin institutul". Comisia dietală, însărcinată să dezbată în prealabil proiectul, a propus eliminarea acestui articol, motivând că "după acest cuprins al său, nu are loc într-o lege despre practicarea limbilor țării în comunicațiunea publică oficioasă. Pe lângă aceasta, lăsarea afară a acestui § poate va corespunde pe deplin dorințelor și așteptărilor tuturor confesiunilor, care țin autonomia în treburile școlare drept un bun intangibil, și anume cu atât mai mult cu cât în legile patriei nu se află nici un exemplu despre aceea ca legislațiunea dietală să se fi amestecat cumva în întocmirile interne ale diferitelor confesiuni".⁴⁸²

Discutarea acestui paragraf a avut loc în ședința XXXV, din 25 septembrie 1863.⁴⁸³ Deputatul sas, baron Bedeus a susținut înlăturarea acestui paragraf din proiect. Mitropolitul unit Șuluțiu a propus menținerea lui, dar cu amendamentul ca în toate gimnaziile de stat să se folosească cele trei limbi (româna, maghiara și germana). Propunerea lui Șuluțiu a fost susținută și de Timotei Cipariu. În schimb Barițiu a avut o opinie mai radicală, cerând să nu mai existe școli confesionale, ci doar naționale.⁴⁸⁴ Episcopul Andrei Șaguna a cerut ca acest paragraf să fie scos cu totul, pe motivul că ar vătămă (leza - n.n.) autonomia bisericească, afirmând: "în patria noastră școlile sunt o parte esențială a Bisericii și prin urmare școalele trebuie să fie și să rămână tot confesionale, adică sub mâna preoțimii [...]". Șaguna accepta posibilitatea teoretică de înființare a unor școli neconfesionale, dar cu premiza creării unui cadru legal ("până când în privința școalelor neconfesionale nu

⁴⁷⁹ *Ibidem*, p. 158.

⁴⁸⁰ *Ibidem*, p.199-200.

⁴⁸¹ La 9 octombrie 1863, a fost înaintat un alt proiect de lege, privind egala îndreptățire a națiunii armenе și a Bisericii catolico-armene. Forma proiectului era inspirată după AL 1 despre egala îndreptățire a națiunii române (*Ibidem*, p. 175-177).

⁴⁸² *Ibidem*, p. 189-190.

⁴⁸³ *Diariu stenografic al Dietei transilvane...*, p. 450-467.

⁴⁸⁴ "Mă uit ... în toată Europa civilizată și mai cu seamă în țările într-adevăr constituționale și văd acolo, pe lângă asigurarea autonomiei Bisericilor cu privire la școalele lor, statul și particularii încă sunt asigurați în dreptul lor deplin de a întemeia școale" (*Ibidem*, p. 453).

se va face o lege pozitivă, până atunci [...] ori ce școli vor să se introducă, acelea nu sunt introduse pe bază legală").⁴⁸⁵

Interesant este faptul că Pavel Vasici, consilierul susținut în anii trecuți de Șaguna, dar aflat la această Dietă în calitate de regalist, s-a îndepărtat de poziția ierarhului său, cerând păstrarea acestui paragraf (deoarece nu ar aduce nici o atingere autonomiei bisericești), dar cu adaosul că, în cazul în care se vor înființa școli de stat, atunci limba de predare să corespundă cerințelor populației.⁴⁸⁶ Comitele sas Conrad Schmidt a considerat că școlile confesionale nu mai corespundeau spiritului timpului, cerând deci menținerea acestui paragraf.

În cele din urmă, pentru înlăturarea § 18 din proiectul de lege au votat doar Șaguna, Ioan Popasu și Nicolae Popea, iar dintre mireni doar un singur comite suprem, Ladai. Propunerea lui Șuluțiu a căzut la vot (cu 36 voturi pentru și 48 contra).⁴⁸⁷ A fost respins și amendamentul lui Vasici. În final, a fost votată varianta propusă de regim, anume: "Limba de învățământ în școlile populare și medii și institutele superioare de învățământ o defîge aceia care au d-a îngriji de școlele respective și a le susține".⁴⁸⁸

Aceasta însă nu contravenea dreptului de autonomie al Bisericilor ardelene.

2.2.5. Regulamentele școlare emise de episcopul Șaguna

Fiind asigurat de menținerea autonomiei școlare a Bisericii Ortodoxe din Ardeal, episcopul Șaguna a început o importantă operă de organizare în detaliu a procesului de învățământ în toate școlile confesionale ortodoxe din eparhia sa. După cum s-a relatat mai sus, Șaguna nu a putut întreprinde această operă în deceniul neoabsolutist, deoarece nu a dispus de autonomie școlară. În schimb s-a văzut nevoit să transmită clerului și dascălilor măsurile legislative hotărâte de funcționarii Ministerului Cultelor și Instrucțiunii publice.

Situația se schimbase la începutul epocii liberalismului constituțional, ceea ce i-a permis lui Șaguna să emită mai multe regulamente de organizare internă a școlilor.

Instrucțiune pentru învățătorii școlilor normale și capitale (1862)

Mai întâi, în 1862, a publicat o *Instrucțiune pentru învățătorii din școlele normale și capitale de religie ortodoxă răsăriteană, de sub Inspecțiunea Supremă școlară a Bisericii ortodoxe răsăritene din marele Principat al Ardealului*. Aceasta a fost publicată sub formă de broșură și tipărită de Tipografia arhiecezană din Sibiu.⁴⁸⁹

⁴⁸⁵ *Ibidem*, p. 455-456.

⁴⁸⁶ *Ibidem*, p. 458.

⁴⁸⁷ în *Amicul școlii*, nr.37, Anul IV, 1863, p. 285.

⁴⁸⁸ *Diariu stenografic al dietei transilvane...*, p. 467.

⁴⁸⁹ *Instrucțiune pentru învățătorii din școalele normale și capitale de Religia ortodoxă răsăriteană, de sub Inspecțiunea Supremă școlară a Bisericeii Ortodoxe Răsăritene din marele Principat al Ardealului*, Sibiu, în Tipografia diecesană, 1862, 40 p.

Menirea acestei instrucțiuni era de a "arăta învățătorilor Didactica practică generală și specială la tractarea cu școlarii și la predarea singuraticelor obiecte de învățământ" (§2 din Introducere).

Ea cuprinde opt capitole: I. Introducere (paragrafele 1-2); II. Didactica generală la tractarea cu școlarii (paragrafele 3-12); III. Despre școlele elementare parohiale (paragrafele 13-17); IV. Despre clasele școlii capitale (paragraful 18); V. Didactica specială (paragrafele 19-28); VI. Obiectele de învățământ (paragrafele 29-46); VI. Unele măsuri spre strânsă păzire pentru învățători (paragrafele 47-63). Ultimul paragraf, cel cu nr. 64, cuprinde orarul claselor I-IV de învățământ.

În capitolul II, Șaguna atrage atenția învățătorilor să țină cont de teama față de școală a copiilor, deoarece aceștia au fost amenințați încă de la vârstă fragedă că "se vor da la școală unde stăpânește asprimea dacă nu se vor purta bine". Din acest motiv, învățătorii trebuiau să-i primească cu dragoste pe copii la școală. Această dragoste trebuie însă să fie "rațională" (§ 6), să nu degenereze în răsfăț. Tot în acest capitol sunt cuprinse și modurile și etapele de aplicare a pedepselor la copii (§ 9). Astfel, 1. mai întâi, copiii leneși vor fi dați în grija celor harnici; 2. copiii leneși se vor reține la școală după orele de curs, sub supraveghere și obligați să învețe; 3. "admonațiunea și înfruntarea", 4. dojana publică; 5. prezentarea în fața directorului local (parohul) sau a inspectorului tractual (protopopul); 6. însemnarea pe tablă a numelui celui care a greșit; 7. așezarea vinovatului în scaunul destinat anume celor vinovați; 8. prezentarea la părinți; 9. citarea celui vinovat în fața "diregătoriei școlare". Cât despre pedeapsa trupească, se menționează că se aplică Legea școlară din Austria (*Constituția politică a școlilor*), care, la paragraful 243 "iartă pedeapsa trupească, dar numai cu știrea și învoirea parohului și să se săvârșească prin părinți sau cel puțin în prezența părinților. Orice maltratare ce ar comite învățătorul cu vreun școlar, întâia oară se pedepsește cu atestare de la trei până la o lună de zile, iar la întâmplări repetate cu depunere. Ca fapte vrednice de pedeapsă trupească sunt: opunerea malițioasă și repetată, imoralitatea și furtul. Ca instrumente pentru pedepsirea trupească este prescrisă varga" (§ 11).

Capitolul III cuprinde instrucțiuni privind școlile elementare parohiale (populare). Obiectele de învățământ din școala populară cu o singură clasă trebuiau să fie aceleași cu cele ale primei clase din școlile capitale. După posibilități, și în cazul în care învățătorul era "zelos și procopsit", se puteau face "două despărțăminte potrivit sporului", cel de-al doilea despărțământ corespunzând clasei a II-a din școlile capitale.

Așadar, primele două clase ale școlilor capitale aveau aceeași organizare ca și cele din școlile elementare. Ciclul de învățământ continua în clasele următoare prin predarea următoarelor materii: Catehismul, Cunoștințe graduale ale limbii materne, Gramatica, Ortografia, Gramatica unei limbi patriotice afară de cea maternă, "Computul" (Aritmetica), Caligrafia și Cântarea bisericească.

Capitolul V al instrucțiunii are ca tematică Didactica specială, referindu-se în totalitate la modul de predare a religiei de către catihet. În clasa I trebuia să se înceapă cu predarea *Bucoavnei*, cu rugăciunile obișnuite din timpul zilei. Urma apoi Istoria biblică (Vechiul și Noul Testament), cu arătarea legăturilor între

rugăciuni și Scriptură. În clasa a II-a urma să se predea *Catehismul mic*, apoi în clasele III și IV *Catehismul bogat*. La paragraful 28 se amintește și de importanța *Cântării bisericești*.

Prezentarea modului de predare a celorlalte materii de învățământ este cuprinsă în capitolul al VI-lea. Aceste materii erau: Abecedarul, împreună cu citirea cărților de lectură și cu exerciții ale Gramaticii (§ 29-38); Scrierea (§ 39) ș.a. (§ 40-45).

La lecțiile de Citire trebuia folosit *Abecedariul* lui Zaharia Boiu. Instrucțiunea prevedea ca poeziile din acest Abecedar să fie folosite ca exerciții de memorie pentru școlari. În clasa a II-a, cartea de citire cuprinde *Datorințele supușilor*. Aici se exersează ortografia, "precum și învățatul pe de rost în exercițiul ascuțirii memoriei". Manualul de citire din clasa a III-a era *Învățătorul și poporul* de D. Atan. Marinescu. În clasa a IV-a, elevul trebuia adus în stare să "înțeleagă tot ce a citit, atât în privința cuprinsului cât și a limbii, să cunoască părțile vorbirii și alcătuirea gramaticală și sintetică a limbii de învățământ, analizarea, compunerea și abreviațiunea construcțiilor, prin urmare aici trebuie să aibă școlarii și pregătire pentru învățarea oricărei alte limbi afară de cea maternă" (§ 35). Pentru atingerea acestui scop se prevedeau 12 ore/săptămână la limba maternă, câte 10 ore în clasele II și III, iar pentru clasa a IV-a, 9 ore. Dintre acestea, pentru citire se vor prevedea: 4 ore pentru clasa a II-a, 3 ore pentru clasa a III-a și 2 ore pentru clasa a IV-a. În ce privește "limbistica cu ortografie și compunerea scripturistică" se vor prevedea pentru clasa a II-a 3 ore, pentru clasa a III-a și a IV-a-câte 4 ore. Pentru Gramatică, se vor prevedea câte 3 ore pentru clasele II, III și IV.

În ceea ce privește Scrierea, § 39 prevede ca în clasa I-a, copilul să învețe să scrie cuvinte și construcții mici. În clasa a II-a, construcții mai mari, în clasa a III-a, scrierea cu "litere feliurite", și în clasa a IV-a, se continuă caligrafia.

Paragraful 40 enumeră și celelalte obiecte de învățământ: *Computul (Aritmetica)*, *Desen* și *Istoria naturală și patriotică*.

Aritmetica urma să se preda în 4 ore pe săptămână. În clasa I-a se va socoti până la 100 și se va cunoaște florinul ca monedă, precum și alte măsuri "mai uzitate în viață". În clasa a II-a trebuia să se predea socotitul "din cap cât și în scris" (socoteala pe tablă); în clasa a III-a folosirea celor patru "speții de comput", precum și fracțiile, iar în clasa a IV-a socotitul cu numere mai mari și "prefecționare în comput".

În ceea ce privește *Desenul*, aceste se recomanda "să se introducă pretutindenea unde iartă (permit, n.n.) împrejurările locale", doar în clasa a IV-a.

O altă materie era *Istoria naturală și patriotică*. Aceasta "nu trebuia să se facă în niște ore destinate pentru aceste cunoștințe, ci cu prilejul tălmăcirilor ce le va face învățătorul asupra unor asemenea obiecte din *Cartea de lectură*, și prin narațiuni ocazionale, precum și prin arătarea obiectelor și a fenomenelor naturii". Deci nu erau în programă ore special destinate acestei materii, ci inițierea în aceste cunoștințe se făcea prin lecturile folosite la alte discipline școlare.

Capitolul VII cuprinde prevederi generale despre procesul de învățământ. Astfel, numărul orelor pe săptămână trebuia să fie cuprins între 20 și 24. Cursurile

școlilor capitale trebuia să înceapă odată cu cele ale gimnaziilor. Anul școlar trebuia împărțit în două semestre, după fiecare semestru organizându-se examene-pentru a se vedea "atât metoda învățătorului cât și sporul fiecărei clase și diligența școlarilor, precum și starea întregă a învățământului". Vacanțele stabilite erau următoarele: de Crăciun (de la 24 până la 27 decembrie), de Paști (de la sâmbăta lui Lazăr până în joia după Sf. Paști), precum și trei zile la Rusalii. Vacanța de vară urma să fie toată luna august, la care se mai adaugă o lună de zile în timpul secerișului și al culesului de vii sau de porumb, "spre împărțire după buna aflare a inspectorului tractual".

Conform legislației în vigoare, școlile capitale trebuiau să aibă patru clase și patru învățători (fiind permisă și angajarea unui "subînvățător"). În cazul școlilor capitale cu doar trei clase, instrucțiunea stabilea ca ultima clasă să fie împărțită în două despărțăminte, "unul pentru școlarii de clasa a III-a și altul pentru școlarii din clasa a IV-a. Același lucru se înțelege și pentru școlele populare parohiale care au doi învățători și două clase, dar împărțite în câte două despărțăminte". Tot la fel ca și în legislația austriacă din epoca absolutistă, instrucțiunea a stabilit că școlile triviale trebuiau să fie echivalente cu cele trei clase inferioare ale școlilor capitale, "astfel că școlarii cei bine înaintați în clasele școlei triviale se pot primi în a IV-a clasă a școlii capitale".

Instrucțiune provizorie adresată protopopilor, ca inspectori districtuali, și preoților, ca directori școlari (1863)

Un an mai târziu, Șaguna a emis o altă circulară importantă. Destinatarii au fost de această dată protopopii, aceștia primind instrucțiuni pentru desfășurarea activității lor de inspectori școlari districtuali.

Principalele lor obligații pentru această funcție constau în vizitarea periodică a școlilor din circumscripție și asistarea la examenele semestriale din școli. Cu ocazia vizitelor, protopopii trebuiau să controleze frecvența școlară, apoi modul în care învățătorul își desfășura orele de predare (în a religiei, cât și a celorlalte materii școlare); modul în care priveau preotul și autoritățile locale treburile școlare; starea edificiului școlii. De asemenea, protopopii trebuiau să verifice în ce măsură se preocupa dascălul de cultura pomilor și de grădinărit, dacă exista grădină pe lângă școală și dacă aceasta era îngrijită. Cu ocazia fiecărei vizite, protopopii erau obligați să redacteze un raport, pe care să-l trimită Ordinariatului (până cel târziu în luna august a fiecărui an).

Protopopii aveau obligația de purta de grijă ca dascălii să încaseze salariul cuvenit (prin urmare, orice reclamație în acest sens, dascălii trebuiau să o adreseze protopopilor). Totodată, protopopii trebuiau să se asigure că dascălii meritau aceste salarii. Astfel, ei aveau obligația de a-i examina pe dascăli, nu doar din toate materiile pe care aceștia le predau copiilor, ci și din pedagogie.

Instrucțiunea a stabilit și trei îndatoriri principale pe care le aveau parohii, în calitatea lor de directori ai școlii populare. Acestea erau: analizarea modului în care se implica învățătorul în susținerea școlii și preocuparea ca părinții să-și trimită copiii la școală (prin urmare, pe baza Ordinațiunii guberniale din 13 mai 1857,

parohului îi revine sarcina de a anunța la biserică, începând cu 1 noiembrie și până la sfârșitul lunii iulie a anului următor, numele celor obligați să frecventeze din toamna următoare școala); în al doilea rând predarea religiei în școală; iar în al treilea rând de a reprezenta școala în calitate de superior al învățătorului.⁴⁹⁰

Instrucțiune adresată preoților și protopopilor ca inspectori școlari (1865)

Doi ani mai târziu, Șaguna a redactat o nouă instrucțiune pentru cler, mult mai detaliată, în care a stabilit modul în care acesta era dator să inspecteze procesul de învățământ.⁴⁹¹ Această instrucțiune a fost aprobată printr-un decret aulic la 5 octombrie 1866 și printr-o decizie a Guberniului ardelean, la 12 iunie 1866.⁴⁹²

Instrucțiunea cuprinde patru părți: I. Despre directorii școlilor populare; II. Despre directorii școlilor capitale (cuprinzând 26 paragrafe); III. Despre inspectorii locali bisericești; IV. Despre inspectorii districtuali (protopopii).

În funcția de directori ai școlilor populare au fost numiți fie preoții, fie alți oameni "cărturari", aflați sub controlul inspectorilor districtuali (protopopești). Îndatoririle lor erau: consultarea învățătorului local cu privire la edificiul școlii și la înzestrarea acestuia cu materialele necesare procesului de învățământ; redactarea unor rapoarte cu privire la aceste consultări cu învățătorul; asigurarea că fiecare dascăl cunoaște *Instrucțiunea pentru învățători* din anul 1862; purtarea de grijă pentru educația religioasă și morală a copiilor, pentru frecventarea de către aceștia a bisericii; supravegherea purtării moral-religioase a învățătorului; îndemnarea locuitorilor comunei bisericești de a contribui la dotarea corespunzătoare a școlii și a locuinței dascălului (iar după posibilități și a livezii școlii), de procurare a cărților școlare pentru copiii săraci și a premiilor în cărți pentru copiii merituosi; numirea învățătorului, astfel ca, fără părtinire, să fie pus în funcție cel mai calificat candidat; să poarte de grijă ca fiecare învățător să cunoască Instrucțiunile și Ordinele emise de Supremul inspectorat școlar (mitropolitul și Consistoriul); să pregătească examenele semestriale și să anunțe despre aceasta atât pe părinți, cât și conducerea bisericească. Instrucțiunea mai stabilea că preotul paroh (indiferent dacă era sau nu directorul școlii populare) era dator să predea de două ori pe săptămână *Catehismul* școlarilor (în restul zilelor, această îndatorire căzând pe umeri dascălilor).

În ceea ce-i privește pe directorii școlilor capitale, cu patru sau trei clase, aceștia trebuiau să fie aleși dintre învățătorii din acea școală și să fie confirmați de către Supremul inspector școlar, prin inspectorul districtual. Funcția de director de școală capitală era vremelnică, remunerația fiind acordată pe timp de doar un an.

Îndatoririle directorilor școlilor capitale erau destul de însemnate. Mai întâi trebuiau să poarte de grijă ca să fie respectate orele și materiile de curs și să fie folosite manualele prescrise; să supravegheze metoda de predare și modul de

⁴⁹⁰ În *Amicul școlii*, nr. 28, 1863, p. 221-223

⁴⁹¹ *Instrucțiune pentru Directorii școalelor populare și pentru Directorii și Inspectorii școalelor capitale, precum și pentru Inspectorii districtuali de școală din Archidieceasa greco-răsăriteană în Ardeal*, Sibiu, 1865, 27 p.

⁴⁹² Conform unei însemnări de mână pe foaia de titlu a unui exemplar al Instrucțiunii, aflat în Biblioteca Mitropoliei din Sibiu, cota 7032.

desfășurare a orelor "supletorii", adică a orelor "private sau de repetiție" (care fuseseră stabilite în conferințele învățătoresți); să vegheze de asemenea ca aceste ore să nu conturbe programul normal al cursurilor.

Totodată, directorii școlilor capitale trebuiau să organizeze conferințe lunare cu învățătorii din școală (conferințe la care să fie prezent și inspectorul local bisericesc și civil, precum și catehetul, în cazul în care acesta nu era preotul paroh). De asemenea, ei trebuiau să se consulte cu învățătorii asupra problemelor de disciplină școlară, asupra pedepselor și recompenselor stabilite pentru copiii din fiecare clasă, după principiile enumerate în *Instrucțiunea* din 1862. În cazul în care existau dascăli care nu respectau *Instrucțiunea* din 1862, directorii erau obligați să aducă aceste cazuri la cunoștința inspectorului districtual. O altă îndatorire a lor era "ținerea cărților" (adică a protocoalelor) și a altor scripte (clasificările, inclusiv ale elevilor care beneficiau de educație privată, dar se prezentau la examenele școlilor capitale respective; inventarul școlii; catalogul bibliotecii; protocoalele conferințelor lunare cu învățătorii). Toate aceste protocoale urmau să fie păstrate în arhiva școlii și prezentate în mod regulat inspectorului districtual de școală.

Inspectorii locali bisericești ai școlilor capitale erau numiți de către Inspectorul suprem școlar, la propunerea inspectoratului districtual, în înțelegere cu reprezentanții școlii capitale. Ei puteau fi atât preoți, cât și mireni care posedau cunoștințe în probleme școlare.

Ei erau obligați să supravegheze purtarea religioasă și morală a directorului și învățătorilor școlii capitale; să participe la conferințele lunare cu învățătorii; să asiste la examenele de sfârșit de an; să contribuie la alegerea directorului și la numirea învățătorilor școlii capitale; să controleze activitatea directorului și învățătorilor; să stăruie ca aceștia să fie "bisericești"; să raporteze inspectorului districtual toate neajunsurile constatate în școală; să controleze cel puțin de două ori pe an arhiva școlii, scriptele și aparatele școlare din inventar; să aibă de grijă ca la schimbarea directorului, noul titular să primească întreaga dotare materială a școlii.

Într-o notă se specifica faptul că acești inspectorii locali bisericești trebuiau să fie instituți numai la școlile capitale din localități care nu erau reședințe de protopopiat, deoarece altfel, funcția de inspector local bisericesc trebuia să fie ocupată de protopopi.

Aceștia din urmă îndeplineau, în virtutea funcției lor din administrația bisericească, și îndatoririle de inspectorii districtuali (cf § 17 al hotărârilor sinodului din 1850). Prin urmare, erau "datori a raporta din timp în timp Scaunului arhiepiscopesc despre treburi și întâmplări școlare, ca apoi scaunul arhiepiscopesc, ca Suprem inspectorat al școalelor noastre confesionale, să poată reprezenta treaba școalelor noastre față cu Regimul Statului" (§ 29 al *Instrucțiunii*). Prin urmare, protopopii trebuiau să conducă treburile școlare din circumscripția lor, respectând toate "Ordinăciunile Supremului Inspector școlar"; erau datori să vegheze ca învățătorii și directorii de școli să-și facă datoria în înțelesul *Instrucțiunii* din 1862; apoi să susțină buna înțelegere cu comunele bisericești ca fondatoare ale școlilor confesionale; să viziteze odată pe an școlile (pentru a

controla modul în care își făceau datoria preoții și dascălii; pentru a urmări frecvența școlară, apoi pentru a-i îndruma pe părinți să-și trimită copiii la școală, să le cumpere cărți școlare; apoi să sfătuiască comuna bisericească să se ocupe de edificiul școlar, să cumpere cărți pentru copiii săraci din banii școlari). Cele constatate în timpul acestor vizite, protopopii să le raporteze, până în data de 15 august, Supremului Inspector școlar. Totodată, protopopii erau obligați să-i convoace în fiecare vacanță pe învățători pentru conferințele învățătoresci cu o durată de 2-3 zile (tematica acestor conferințe trebuind să fie anunțată din timp, adică până la începutul lunii iunie, atât dascălilor, cât și Supremului inspectorat).

În cazul unor probleme care erau și de competența organelor politice (precum edificarea unor clădiri mai mari pentru școli, creșterea salariilor învățătorilor), protopopii urmau să ia legătura cu autoritățile politice locale, pentru rezolvarea, împreună, prin coînțelegere, a problemelor ivite.

În ultimul paragraf al *Instrucțiunii* (cu nr. 34) se stabilea că dacă vreun protopop "din pricini binecuvântate nu se simte în stare ca această chemare grea să o poată conduce spre obșteasca mulțumire", atunci "poate recurge la Consistoriu de a fi dispensat de la această chemare și a propune vreun paroh apt pentru Inspector școlastic districtual, și cererea lui se va încuviința fără să piardă cinstea sa protopresbiterială sau activitatea sa de Protopresbiter districtual".

Proiectul pentru organizarea treburilor școlare și bisericești, adoptat la Sinodul din 1864

Din analiza instrucțiunilor de mai sus, putem constata faptul că, după dobândirea deplinei autonomii bisericești și școlare, episcopul Șaguna a purces la o organizare detaliată a învățământului confesional ortodox din Transilvania. În această operă a sa, s-a inspirat în mod vădit după normele legislative aflate în vigoare (adoptate în Austria atât din perioada prepașoptistă, cât și din anii regimului neoabsolutist). Era și firesc acest lucru. Totodată, citind cu atenție aceste regulamente școlare, emise de Șaguna, putem constata că ele nu corespundeau decât în mică măsură cu realitățile școlare existente în Transilvania. Astfel, instrucțiunea din 1862 cuprindea năzuința de transformare a tuturor școlilor capitale de trei clase în școli capitale cu patru clase, precum și de transformare, în funcție de posibilități, a celor triviale cu o singură clasă în școli cu două clase, ba chiar în școli capitale de trei clase. Or, după cum se va vedea mai jos, numărul școlilor capitale românești era de doar șase, cele mai multe instituții de învățământ din satele românești fiind școli triviale (în anul 1865 existau 27 școli triviale cu două clase și trei școli triviale cu 3 clase), în care cursurile nu se întindeau decât pe parcursul unui singur semestru, în lunile de iarnă.

Așadar, situația școlilor confesionale ortodoxe din Ardeal era la începutul epocii liberalismului constituțional, cu mult în urma celei din provinciile apusene ale Imperiului austriac. Șaguna a încercat înlăturarea acestui dezavantaj. Desigur, a fost conștient de dificultățile care se puteau ivi, precum și de amploarea proiectului său de modernizare. Tocmai de aceea, a legat problema școlară de cea a modului de

organizare a Bisericii Ortodoxe autonome din Transilvania, adică de constituția sau de Statutul de organizare a acesteia.

La cel de-al treilea Sinod al Bisericii ortodoxe ardelen, organizat în zilele de 22- 28 martie 1864, Șaguna a prezentat spre dezbateri un proiect de constituție bisericească.⁴⁹³ Acesta cuprindea o introducere și 12 părți, numite *tăieturi* (dintre care a VII-a, cuprinzând § 175-192, avea ca obiect școlile confesionale).⁴⁹⁴ În urma dezbaterilor, proiectul inițial a suferit modificări esențiale, astfel că cel final a cuprins doar șase părți.⁴⁹⁵ Problemele școlare au fost introduse în partea a IV-a, capitolul IV (§ 154-170), ele fiind discutate în ședința din 28 martie.

De interes pentru lucrarea de față sunt discuțiile care au fost purtate cu privire la competențele Senatului școlar. Au existat păreri pro și contra cu privire la gradul de exercitare a dreptului de control asupra școlilor confesionale din eparhie. Mai mulți deputați, printre care și profesorul Popescu, au susținut că "dreptul de inspecțiune de mai înainte trebuind să rămână (arhiepiscopului, n.n.), Senatului școlar nu poate fi alta decât un organ consultativ." Alt deputat, anume Gaetanu, a cerut ca dreptul de control "să rămână Sinodului, dar nu Senatului școlar...", deoarece Sinodul, spre deosebire de Senatul școlar, putea fi mai în măsură să păstreze relații echilibrate cu organele de Stat. Visarion Roman a arătat că, deja la dezbaterile agendelor comitetului parohial, s-a stabilit că acest comitet trebuia să înainteze senatului școlar toate cauzele școlare locale (atât cele administrative, cât și economice) pentru aprobare, astfel că devenea imposibil acordării Senatului școlar doar calitatea de "organ consultativ". În acest punct al discuției a intervenit Andrei Șaguna. Acesta a conchis că, din cele stabilite la Sinodul din 1850 cu privire la dreptul de control al parohului (ca director școlar), apoi al protopopului (ca inspector districtual) și al episcopului (ca inspector suprem), nu mai putea corespunde cu cerințele noii epoci. Dreptul de control suprem continua să existe, doar că, în calitate de suprem inspector, în locul arhiepiscopului, se va înființa un organism nou, care se va ocupa în exclusivitate de problemele școlare. Cu această precizare a ierarhului, discuția pe această temă s-a încheiat.

O discuție aprinsă a generat modul de încadrare în serviciu a învățătorilor și a profesorilor. Visarion Roman a propus ca în funcțiile de învățători ai școlilor capitale să se angajeze astfel de persoane care, în afara cursului de pedagogie sau

⁴⁹³ *Proiect de un Regulament pentru organizarea treburilor bisericești, școlare și fundaționale române de Religia greco-orientală în Statele austriece, prin Andrei Baron de Șaguna, Episcopul Bisericei greco-orientale din Ardeal*, în "Actele sinodului Bisericei greco-răsăritene din anul 1864", Sibiu, 1864, p. 80-167.

⁴⁹⁴ Cele 12 părți ale proiectului erau: 1. parohiile; 2. protopopiatele; 3. mănăstirile; 4. eparhiile; 5. mitropolia; 6. epitropia eparhială și mitropolitană; 7. senatul școlar; 8. Sinodul mitropolitan pentru alegerea mitropolitului și consultarea asupra treburilor obștești bisericești, școlare și fundaționale; 9. Sinodul episcopesc; 10 Sinodul comun al Ierarhiei române și sârbe; 11. dreptul maiestatic în privința denumirii preaînalte a mitropolitului și episcopului; 12. dreptul supremei inspecțiuni al Coroanei în privința Bisericii (*Ibidem*, p.87-88).

⁴⁹⁵ *Ibidem*, p. 208-274. Cele șase părți erau: 1. parohiile; 2. protopopiatele; 3. mănăstirile; 4. eparhia; 5. dreptul maiestatic în privința preaînaltei întăriri și denumiri a nou alesului episcop; 6. dreptul supremei inspecțiuni a Coroanei în privința Bisericii. Prin urmare, proiectul final a corespuns în mai mare măsură dorinței clerului și credincioșilor români de separare de ierarhia sârbească.

teologie, au absolvit cel puțin gimnaziul inferior, iar pentru școlile parohiale, absolvenți a cel puțin patru clase normale. Șaguna a venit din nou cu o nuanțare, propunând ca să fie admiși la cursul teologic doar absolvenți de patru clase gimnaziale (iar în cazul în care nu era posibil, să se primească și candidați cu studii mai puține); în schimb, pentru cursul pedagogic să se primească doar candidați cu cel puțin două clase gimnaziale, dar, întrucât salariile dascălilor erau mici ("și câte 50 fl." la care diferite voci adaugă: ba și de 20 fl. și mai puțin), se pot primi și școlari buni cu câte patru clase capitale.⁴⁹⁶

Așadar, Șaguna a avut un rol important în redactarea Regulamentului organic (practic Statutul organic din 1968) al eparhiei ortodoxe ardelene. Conform acestui Regulament, la conducerea treburilor școlare din eparhie a fost instituit într-adevăr *Senatul școlar*, alcătuit dintr-un Președinte (întotdeauna episcopul), apoi șase membri ordinari și tot atâția supleanți, "care într-o terțialitate vor fi din cler, iar două terțialități din mireni" și care "nu pot fi rudiți laolaltă până la 6-a spiță de sânge și a 4-a de cuscrie". Agendele Senatului școlar urmau să fie următoarele: "1. a lucra activ pentru îmbunătățirea obștească a școalelor mari și mici confesionale; 2. a se îngriji pentru cele mai bune cărți școlare; 3. a priveghea asupra perfecționării și purtării morale a profesorilor și învățătorilor; 4. a propune Sinodului eparhial spre remunerare pe acei bărbați literați, care prin edarea vreunui opu în oricare sferă școlară sau meritată; 5. a susține principiul școalelor confesionale în înțelesul legilor; 6. a dispune cele de lipsă, ca tinerimea confesională, care frecventează școalele de alte confesii, să învețe doctrina religiei noastre, să cerceteze Biserica noastră și să se cuminece în posturile prescrise, prin urmare; 7. a pune catiheți pentru toți tinerii noștri confesionali, aflese ei în orice școli de altă confesie, și piedicele, ce s-ar ivi în privința aceasta, ale delătura în înțelesul legilor și a ordinațiunilor privilegiate mai înalte; 8. a prefige termenul pentru examinarea acelor indivizi, care aspiră la ocuparea vreunui post profesoral, sau învățătoresc; 9. a denumi o comisie examinatoare de trei membri; 10. a stărui, ca numai acei indivizi să se pună profesori pe la gimnaziile noastre confesionale, care după ce au absolvit cursul de Filosofie la vreo Universitate, au depus examen cu succes bun înaintea comisiei *ad hoc* sau din obiectele filologico-istorice sau din obiectele matematico-fisice, sau din Istoria naturală, precum și din limba și literatura română; 11. ca de învățători în școalele capitale și populare să se înainteze astfel de clerici și pedagogi, care cursul teologic, sau pedagogic l-au absolvit și din studiile pedagogice au depus examen cu calcul bun; 12. a clasifica pe cei examinați strâns, și a le da lor calcul meritat "distins-bine-suficient-neîndestulător"; 13. celui examinat, care capătă calcul cu *neîndestulător* a-i da voie spre repetiția examenului care nu se mai poate repeti, dacă și a doua oară au raportat calcul de *neîndestulător*".⁴⁹⁷

Senatului școlar îi revenea și misiunea de a întări în posturile de profesori sau învățători pe acei indivizi aleși de către Comitetul parohial și cel școlar. După împlinirea unui an de probă, Senatul școlar urma să dea profesorilor și învățătorilor

⁴⁹⁶ În "Amicul școlii", an.V, 1864, nr. 8, p. 83-86

⁴⁹⁷ "Actele sinodului Bisericei greco-răsăritene din anul 1864", § 163, p. 267-268.

decizia de numire definitivă, trebuind însă să se convingă de faptul că alegerea s-a făcut fără intrigi și acte de corupție, precum și fără promisiunea primirii unui salariu mai mic, doar pentru a fi ales. În cazul în care Senatul urma să descopere asemenea neregularități, trebuia să anuleze actul de alegere a dascălului (§ 165).

Totodată, Senatul școlar era obligat să se implice ca, în cursul sinoadelor parohiale și protopopești, comunele bisericești să hotărască construirea de școli și locuințe pentru personalul școlar și să fixeze salarii potrivite pentru dascăli (§ 168).

La fiecare Sinod eparhial, Senatul școlar era dator să raporteze pe larg despre întreaga stare a școlilor și să facă propuneri pentru ameliorarea situației școlare pe baza experienței câștigate (§ 169).

În fine, Senatul școlar avea obligația de a organiza, în timpul vacanțelor, conferințe învățătoresci, numind, din rândurile dascălilor mai zeloși, așa-numiți "comisari școlari", care să conducă aceste conferințe (§ 170).

2.2.6. Instituirea "Conferințelor învățătoresci"

Din toate aceste regulamente și instrucțiuni, se poate vedea că Șaguna a purtat o grijă deosebită pentru organizarea conferințelor învățătoresci. După cum am arătat la începutul acestei părți, asemenea reuniuni ale dascălilor au fost introduse în Austria încă din anul 1851. Zece ani mai târziu, ele încă nu erau cunoscute la românii ardeleni. Prin urmare, aveau dreptate unii să se plângă de incapacitatea învățătorilor: "Nu se poate nega, că unii, ba mulți învățători, de aceea nu înaintează, ba chiar scapătă în cultura lor și se cufundă într-un mechanism sec, pentru că ei nu examinează lucrările sale, nici iau seamă la alții cum lucră, cum proced și ce rezultat au ostenele lor, nice se nevoiesc ei înșiși, și apoi așa rămân fără experiență, fără un proviant necesariu pentru activitatea lor". Tocmai de aceea, redactorii revistei pedagogice "Amicul școalei" au cerut încă din primăvara anului 1862 inițierea de conferințe învățătoresci. Acestea erau privite ca "adunări sau asociațiuni de învățători, care la anumite timpuri s-adună la un loc sub conducerea unui individ prevăzut cu calitățile atât practice, cât și teoretice, necesare în sfera instrucțiunii, spre a se informa despre cunoștințele ce și le-a câștigat fiecare, despre părerile, observațiunile și experiențele relative la obiectele esențiale de învățământ în școlile populare". Totodată, "clerul atunci va fi nevoit a se ocupa serios cu școala, atât în pracsă, cât și în teorie, va fi nevoit să se deștepte din nepăsarea lui [...]. Deci, când acest institut se va introduce (și se va introduce cât mai curând) și la învățătorimea noastră, clerul în general și cu specialitate protopopii vor avea destulă ocaziune a-și manifesta energia și tactul ce-l vor poseda în acest respect, atunci vor fi siliți, vrând-nevrând, a ne arăta cât s-au interesat până aci de școale nu numai în pracsă, dar și în teorie, iar defectele, lacunele observate vor fi îndatorați a le înderepta și complini pecăt numai pot".⁴⁹⁸

Organizarea de către episcopul Șaguna a conferințelor învățătoresci în anul 1863.

⁴⁹⁸ Articolul *Conferințele de învățători*, în nr. 9 din 2 martie 1862, p. 67 și nr. 10 din 10 mai 1862, p. 77.

O jumătate de an mai târziu, la 17 septembrie 1862, Șaguna a emis o circulară protopopilor, prin care îi anunța de intenția de a introduce, începând cu anul următor, conferințe învățătorești: "bine veți face, dacă veți concheta pe învățătorii tractuali, spunându-le cu acel prilej, ca pe vacanțele anului viitor voi trimite cu ajutorul lui Dumnezeu comisari școlari în eparhie, care vor aduna pe învățătorii dintr-un protopopiat și vor ține cu dâșii conferințe și examene".⁴⁹⁹

La 1 mai 1863, Șaguna a emis o altă circulară, prin care anunța: "voi trimite comisari școlari pe lângă o instrucțiune spre acest scop, după care vor avea ei a se purta la conferințele și prelegerile acestea cu învățătorii, și tare sperez că această măsură va avea urmări bune și folositoare, atât pentru perfecționarea învățătorilor în chemarea lor, cât și pentru înaintarea generală a creșterii și culturei tineretului nostru școlar". În circulară i-a numit și pe cei nouă comisari școlari.⁵⁰⁰

Pentru stabilirea modului de desfășurare a conferințelor, Șaguna a emis o instrucțiune specială.⁵⁰¹ Aceasta cuprindea 15 paragrafe, în care era prezentat programul zilnic.

Dat fiind caracterul confesional al școlilor, conferințele învățătorești trebuia să fie desfășurate în biserici (doar dacă aceasta nu era posibil, protopopul trebuia să pună la dispoziție o altă sală).

Dimineața primei zile a conferinței trebuia să înceapă cu o cuvântare a comisarului școlar, având ca temă principală "misiunea și scopul conferinței". În aceeași cuvântare, comisarul trebuia să se refere și la lipsa receptivității învățătorilor de a se perfecționa din punct de vedere profesional, pedagogic și al moralității. O chestiune importantă era cea a salarizării dascălilor, Șaguna cerându-le comisarilor școlari să-i îndemne pe învățătorii să fie mulțumiți cu plata care le era dată, iar dacă nu, să se adreseze comunei, protopopilor, ba chiar și scaunului episcopesc. Tot aici, Șaguna și-a exprimat nemulțumirea că multe comune cădeau la învoială cu persoane fără pregătire, pe care le angajau ca dascăli, în schimbul unui salariu derizoriu. Acest fapt era în dezavantajul copiilor, fiind un "neiertat păcat". Comisarii școlari trebuiau ca, în cuvântarea de deschidere a conferinței, să accentueze importanța obligării părinților de a-și trimite copiii la școală, precum și cea a comunelor de a zidi și dota edificiul școlar în mod satisfăcător.

În după amiaza primei zile a conferinței, urma examinarea învățătorilor din *Instrucțiunea* emisă în anul 1862, după care urmau exersarea *Cântărilor bisericești* și citirea din *Ceaslov*.

În dimineața celei de-a doua zile trebuia pus în discuție *Abecedariul* profesorului Zaharia Boiu. Trebuia să se răspundă la următoarele întrebări: a) unde

⁴⁹⁹ Circulara a fost publicată în volumul *Adunarea cuvântărilor comisarilor școlari din anii 1863-1864*, Sibiu, 1864, p. 3-4. Citatul se găsește la p. 4.

⁵⁰⁰ Cei nouă comisari au fost: Nicolau Soiu, învățător și paroh la Turcheș, Georgiu Belissim, învățător la Brașov, Dimitrie Cioflecu, învățător în Brașov, Dimitrie Cunțanu, învățător în Sibiu, Ioan Petric, învățător în Săcele, Abraam Păcurar, învățător în Dobra, Ignatius Mandocea, învățător în Cincu mare, Ioan Dorca, învățător la Săcele, Ioan Dobrea, învățător la Brașov. Circulara a fost publicată de Gh. Tulbure, *op. cit.*, p. 335-338.

⁵⁰¹ *Instrucțiune pentru Comisarii școlari și învățători, privitoare la Conferințele școlare din anul 1863*, *Ibidem*, p. 9-17.

s-a introdus acest manual și cu ce succes?; b) ce alte lucrări de citire au mai fost folosite cu elevii?; c) care greutăți mai dese se observă la citirea literelor?; d) ce observații pot face învățătorii referitor la acest manual?; e) ce greutăți apar mai des în tratarea celorlalte materii?; g) la care obiecte atenția copiilor devenea mai încordată?

În după amiaza celei de-a doua zile, comisarii școlari trebuiau să adreseze fiecărui învățător în parte întrebări cu privire la organizarea școlilor, anume: durata cursurilor; manualele folosite; frecvența școlară; comportamentul copiilor la școală și frecvența la biserică; motivele absențelor de la școală; metodele considerate necesare pentru a face cât mai atractivă școala atât pentru copii, cât și pentru părinți.

În dimineața celei de-a treia zile, comisarii trebuiau să continue discutarea problemelor generale ale școlilor și ale procesului de învățământ. Învățătorii erau obligați să arate în ce mod procedează la alcătuirea despărțămintelor (cu ce se ocupă copiii dintr-un despărțământ în timp ce el lucrează cu alt despărțământ). Totodată, dascălii erau invitați să comenteze asupra interesului manifestat față de școală de către paroh, protopop, comuna bisericească și autoritățile politice locale, precum și dacă școala era dotată corespunzător (inclusiv cu grădină și livadă).

Conferințele urmau să se încheie la sfârșitul celei de-a treia zile, printr-o nouă cuvântare a comisarilor școlari, în care aceștia trebuiau să tragă concluziile asupra celor discutate și să adreseze dascălilor noi îndemnuri și sfaturi.

Considerații privitoare la modul de organizare a Conferințelor învățătoresți din anul 1863.

Conform instrucțiunilor mai sus prezentate, în anul 1863 s-au desfășurat într-adevăr cele dintâi conferințe învățătoresți ortodoxe din Ardeal, în prezența și sub conducerea comisarilor școlari, numiți de Șaguna. Aceștia au respectat în cea mai mare parte instrucțiunile primite. Din cuvântările lor se pot desprinde unele concluzii interesante cu privire la viziunea pe care o aveau despre procesul de învățământ. Se remarcă în special cât de firească părea problema slabei remunerări a dascălilor. De exemplu, preotul și învățătorul Nicolae Soiu (comisar pentru protopopiatele Sibiu, Miercurea și Nocrich) arăta "este știut că fiecare chemare își are datorințele sale; cu cât însă chemarea cuiva este mai înaltă, cu atât și datorințele împreunate cu dânsa sunt mai multe și mai mari. Și fiindcă învățătoriul este chemat a servi una dintre cele mai importante și mai sfinte funcțiuni sociale...el trebuie să fie deajuns pregătit pentru aceea [...]"⁵⁰². Adaugă mai apoi: "Într-adevăr o chemare cu mai multe greutăți și cu mai mari neplăceri împreună și apoi mai rău remunerată ca tocma chemarea noastră învățătorescă nu cred să fie alte. Și cu toate acestea noi trebuie să ne mulțumim cu dânsa, cu atât mai vârtos, căci nu ne-a silit nimeni la îmbrățișarea ei, ci noi singuri o am ales [...]"⁵⁰³.

Pe de o parte este regretabil faptul că, într-o vreme în care autoritățile obligau comunele austriece să ofere dascălilor un salariu de 600-800 fl. anual, comisarii școlari ortodocși din Ardeal considerau necesar să-i îndemne pe dascăli

⁵⁰² *Adunarea cuvântărilor comisarilor școlari din anii 1863 și 1864*, Sibiu, 1864, p.33

⁵⁰³ *Ibidem*, p. 35.

să fie mulțumiți cu o recompensă sufletească pentru misiunea lor. Pe de altă parte, trebuie ținut cont de faptul că pregătirea didactică a dascălimii era destul de scăzută. De exemplu, la conferința ținută la Mediaș, în 19-21 august 1863, Abecedarul lui Zaharia Boiu nici nu a fost luat în discuție (dascălii fiind examinați doar din *Instrucțiunea* emisă în 1862)⁵⁰⁴.

Instrucțiunea de organizare a Conferințelor învățătoresci din anul 1864

Conferințele din anul următor au fost organizate în conformitate cu o instrucțiune nouă,⁵⁰⁵ conform căreia, în centrul preocupărilor trebuiau să se afle mijloacele de dezvoltare fizică, spirituală și intelectuală a copiilor. Problematika aflată atunci în discuție poate părea astăzi deosebit de simplistă, dar, ținând cont de faptul că la începutul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea chiar și adulții (adică părinții) erau lipsiți de orice pregătire școlară, aceasta era de o importanță deosebită. Astfel, comisarii școlari trebuiau să analizeze cu dascălii următoarele chestiuni, răspunzând la întrebări referitoare la:

- A Sănătatea corporală: 1) prin care mijloace se poate dezvolta trupul; 2) până unde se poate întinde cumpătarea în privința nutrimențului (hranei); 3) ce factori influențează dezvoltarea trupului; 4) ce folos aduce sănătății trupesti curățenia, viața regulată și activitatea fizică; 5) ce reguli trebuie respectate în privința somnului; 6) se vatamă sănătatea copiilor prin îmbulzirea lor într-un număr prea mare într-o încăpere prea mică?;
- B Dezvoltarea spirituală: a) Cititul și scrisul: 1) cum trebuie procedat pentru ca elevii să recunoască literele și apoi să miște cu îndemânare mâna pentru a scrie; 2) ce poziție trebuie adoptată în timpul scrierii pe tablă, pe tăbliță sau pe hârtie; 3) care sunt "trăsurile" fundamentale ale scrierii; 4) ce se înțelege prin linie verticală, orizontală, apoi prin poziția de dreapta și stânga; 5) ce se înțelege prin linie încovoiată spre dreapta, spre stânga, ori în sus sau în jos; 6) ce se poate observa la scriere în privința lungimii și grosimii liniilor; 7) cum se face încrucișarea a două linii, ori unirea a două, trei sau patru linii; 8) ce poziție trebuie să ia copilul în timpul scrisului, cum să țină condeiul?; b) Exprimarea: 1) ce sunt sunetele; 2) ce sunt consoanele și vocalele; 3) împărțirea în silabe; c) Socotitul: 1) ce este adunarea, scăderea, înmulțirea, împărțirea; 2) cum se deosebesc numerele unele de altele.
- C Dezvoltarea morală: 1) care este scopul educației spirituale; 2) cum se poate dezvolta și îndrepta simțul copilului spre dragostea pentru Dumnezeu; 3) cum poate crește dragostea pentru părinți și dascăl; 4) cum se întărește copilul în credință; 5) cum pot fi aduși copiii în stare să iubească binele și să urască răul.

⁵⁰⁴ în *Amicul școalei*, nr. 35 și 36, anul IV, 1863, p. 275-276. Este important de menționat faptul că în cea de-a doua zi a lucrărilor, la conferință a venit și primarul Mediașului, Binder de Biedersfeld, care s-a arătat plăcut impresionat de această activitate și a promis că va participa și pe viitor la astfel de acțiuni.

⁵⁰⁵ Această instrucțiune a fost publicată în *Adunarea cuvântărilor comisarilor școlari din anii 1863 și 1864*, Sibiu, 1864, p. 186-192.

Modul de organizare a Conferințelor din anul 1864

Dintre conferințele învățătoresci din anul 1864 atrage atenția cea ținută sub conducerea comisarului școlar Dimitrie Cunțan pentru circumscripția Brașov - Făgăraș. Acesta nu numai că a respectat punctele indicate de instrucțiune, dar a atras atenția, încă din cuvântarea de deschidere, asupra necesității unei pregătiri prealabile a învățătorilor pentru conferință, astfel ca aceștia să posede "destule cunoștințe pregătitoare ca să poată înțelege cele ce se dezbăt la conferință, dară și voia de a conlucra la dezbateri [...]". Numai așa se va putea asigura succesul conferințelor. Cunțanu a făcut apel la învățători să nu mai fie atât de pesimiști în privința viitorului, deoarece "în urma stăruințelor bărbatilor noștri de la Dieta din Sibiu și de prin Sinoade, care cu energie lucrează pentru binele și înaintarea neamului nostru [...]", situația lor materială se va îmbunătăți.⁵⁰⁶ Din cuvântarea rostită la încheierea conferinței rezultă că sfaturile de la început nu au fost primite cu entuziasm și nici luate în serios, ceea ce a avut ca urmare o totală lipsă de interes a învățătorilor față de cele discutate. Cu toate acestea, Cunțan i-a îndemnat pe învățători ca, odată ajunși la școlile din satele lor, să pună în practică cele auzite și văzute, căci altfel "în zadar vom conferi laolaltă dacă, ceea ce învățăm nu ne vom sili a și pune în practică...", în acest caz aceste cunoștințe căpătate vor fi uitate până în anul viitor, când se va lua iar de la capăt și totul "va rămâne numai o vorbă goală", iar starea Bisericii și a nației va rămâne aceeași ca și până acum.⁵⁰⁷

Este de asemenea interesant *Protocolul conferinței învățătoresci* din 17-19 august 1864 de la Sibiu, condusă de protopopul Ioan Hannia. Și aici s-a remarcat lipsa de interes a dascălilor. Într-un lung expozeu, directorul școlii din Rășinari, N. Mihălțan, a prezentat importanța pe care o deține curățenia pentru menținerea sănătății trupești.⁵⁰⁸ Tot în această conferință, dascălii au fost sfătuiți să organizeze în timpul verii mai multe drumeții cu copiii prin păduri și pe câmp, pentru "un fel de joc de fuga rațională, ori să se culeagă flori ori alte plante ce le cunosc ei, legând de acestea și unele cunoștințe botanice".⁵⁰⁹ Desigur, acest sfat suna foarte frumos, însă dovedea totuși cât de puțin respectau conferințele învățătoresci realitatea existentă. După cum se va vedea mai jos, una din lipsurile învățământului românesc din Ardeal consta în slaba frecvență școlară în lunile de vară, tocmai pentru motivul că elevii erau pe câmp, dar nu ca să culeagă flori, ci pentru a munci din greu, alături de părinți.

Oricum, și la un nivel oricât de scăzut s-ar fi desfășurat conferințele învățătoresci și la românii ortodocși, tot ar fi prezentat un progres. Din păcate însă, poate și datorită obligației învățătorilor de finanța aceste conferințe cu câte 2 florini, când situația materială a acestora era destul de precară, aceste conferințe au rămas a fi doar evenimente sporadice.

Parcurgând toate aceste procese verbale ale conferințelor din anii 1863-1864, nu putem fi decât înmărmuriți văzând gradul redus de pregătire al celor mai mulți

⁵⁰⁶ *Adunarea cuvântărilor comisarilor...* p. 148.

⁵⁰⁷ *Ibidem*, p. 151.

⁵⁰⁸ În "Amicul școlii", nr. 18, Anul V, 1864, p. 188

⁵⁰⁹ *Adunarea cuvântărilor comisarilor...*, p. 161.

dascăli sătești. După cum se exprima un participant din Făgăraș, "conferințele (învățătorești – n.n.), după cum sunt ele introduse în instrucțiune, apar mai mult niște examinări publice, decât niște conferințe învățătorești, după cum trebuie acestea înțelese. Toate conferințele constau din niște întrebări catehetice mai seci sau mai meduoase. Dar, trebuie să mărturisesc, că ele toate sunt de un interes real pentru învățători. Ele însă rămân indigestibile pentru cea mai mare parte din învățătorii noștri, pentru că rezolvarea lor cere cunoștințe metodice și sistematice, ceea ce le lipsește. Nouă ne lipsesc nu numai cărți metodice, dar și planuri de învățământ, adaptate spiritului timpului și cerințelor poporului. A presupune că învățătorii noștri să-și câștige cunoștințele metodice din cărți străine este un ce ingrat. Câți sunt în stare a pricepe opuri în limbi străine, și apoi chiar opuri metodice, succinte cum sunt ele? Aceasta o vor face numai câteva procente din 100 de inși. Unde rămân astfel ceilalți? Ce face mulțimea? De unde să-și câștige ea cunoștințele indispensabile pentru un învățător, care să-și poată apropia cu drept cuvânt acest nume? [...] Ei! Si cu toate acestea, conferințele învățătorești sunt indispensabile pentru *«pânea cea de toate zilele»* pentru prosperarea învățământului. Ele au bunul lor chiar și în aceste împrejurări nefavorabile. Cea mai palidă schimbare de idei între învățători este un ce foarte profitabil, este aurora luminei viitoare ce o așteptăm cu tot focul inimii. Noi însă vom fi condamnați la soarta de a planta arbori, a căror fructe vor să îndulcească viața strănepoților! Dar să fim! Este destulă mângâiere a pregusta în spirit, ceea ce strănepoții noștri vor gusta în faptă!"⁵¹⁰

2.2.7. Raportul consilierului școlar Pavel Vasici din anul 1864 și reacțiile autorităților civile și bisericești ortodoxe

Așadar, la sfârșitul anului 1864, situația școlară nu era mult mai bună decât la începutul epocii constituționale: "S-a vorbit acu de vreo câțiva ani încoace mult, foarte mult despre școli, în faptă însă aflăm că s-a făcut prea puțin și nici decât atât cât s-ar fi putut face [...]. Aflăm ordinațiuni și disputațiuni felurite în privința școlilor și din partea înaltului regim, dar ce folos, când acelea le vedem rămânând mai totdeauna neexecutate. E lucru foarte ciudat și greu de înțeles, căci când sosesc alte ordinațiuni înalte, de exemplu pentru scoaterea miliției și contribuțiilor felurite, directe și indirecte, pentru facerea drumurilor, pentru plățirea paușalelor amplexorilor ș.a., toate se pot executa, numai executarea ordinațiunilor privitoare la școli e cea mai grea și chiar neinvincibilă [...]. Vedem amplexorii statului de toate clasele, până la notar de sat plățiți onest și regulat, conform postului ce-l ocupă, singur numai învățătorii îi vedem plățiți mult mai slab, în multe locuri mai rău remunerați decât chiar păzitorii de vite, încât din cauza aceasta, învățătorii cei mai buni se aplică mereu la posturi de notari îndată ce au trecut de anii miliției [...]. Și până când școalele populare mai stau în ticăloșia de astăzi, bietul popor va trebui să suspine adânc în întunericul ignoranței, căci națiunea încă nu poate fi mulțumită dacă vom și avea un număr bunicel de tineri pe la cutare gimnazii și facultăți juridice, din care mâine-poimâine vom avea amplexorii [...]. Numai singure școlile

⁵¹⁰ Raport al conferinței din Făgăraș, în "Amicul Școalei", nr. 19/1864, p. 201-202.

poporale bine organizate ne pot ridica poporul pregătindu-i o soartă mai fericită, numai școlile populare pot aduce poporului la cunoștința de sine, spre a ști deosebi trebuințele sale cele adevărate de cele părate, spre a-și cunoaște interesele sale și foloasele cele mari ale meseriilor, artelor și a industriei [...]. Să vorbim însă numai drept, nu purtăm oare și noi vina la înapoierea și ticăloșia școlilor noastre? Ne-am silit oare a tămădui răul? Cam de vreo 3-4 ani încoace avurăm felurite adunări, intelighenția, bărbații noștri cei mai aleși se întâlniră și consultară nu odată asupra mai multor lucruri importante și folositoare, numai asupra cauzei școlare nicicând. Avurăm, precum știm, în anii trecuți: conferințele naționale, congres și adunări de asociațiuni în diferite rânduri, am vorbit și consultat despre multe bune, numai despre vreo organizare oareșcare mai bună a școlilor, despre vreo dotare oareșcare mai potrivită a învățătorilor nu s-a vorbit, nu s-a făcut nimica".⁵¹¹

"Ordi-națiunea" Guberniului din 24 noiembrie 1864, redactată în urma Raportului consilierului Vasici

Această situație dezastruoasă a școlilor române a fost evidențiată și de rapoartele consilierului Vasici, ceea ce a determinat Guberniul să trimită o "ordinațiune" specială atât autorităților civile locale, cât și Consistoriului ortodox, obligându-le să reacționeze și să treacă la măsuri practice de îmbunătățire a sistemului școlar.⁵¹²

La începutul ordinațiunii se arăta: "Din raportul de inspecțiune al consilierului de școli greco-răsăritean Dr. Vasici, a văzut acest Guvern regesc cu mahnire că starea școlilor populare greco-răsăritene, atât cea din afară, cât și cea din lăuntru, înfățișează icoana cea mai tristă: clădirile de școli sunt risipite, neglese, semănând mai mult unor ruine, decât unui institut de învățământ, multe din cele nouă edificate fără de a fi isprăvite de tot au început iarăși a se ruina; în cele mai multe comune, lipsesc cu totul. Grădinile de pomi, și acolo unde erau bine cultivate, sunt dezgrădite, lăsate pradă dobitoacelor, pentru că juzii comunali și inspectorii de școli locali mireni nu-și îndeplinesc îndatorirea ce o au față cu școala în privința ordinei din afară și a cerințelor materiale. Preoții locali și inspectorii districtuali, care au obligația cea mai strânsă a promova treaba școlară din toate puterile, se tânguiesc că poporul întâmpină orânduile lor cu indolență și prejudecăți înrădăcinate, a căror combatere este cu atât mai grea, cu cât ele nu ascultă de arma Evangheliei, ci numai de autoritățile civile; ei se tângue mai departe că Oficiolatele politice nu vreau să dea în direcția aceasta ajutorul potențios cu autoritatea sa oficioasă, din acea cauză, căci ei zic, cum că Biserica autonomă orice influență a lor asupra treburilor școlare o privește ca o lovitură în autonomia Bisericii".

Se menționa mai departe că școala nu era frecventată de către copii decât "neregulat și numai în timpul iernii". Învățătorii nu-și puteau îndeplini misiunea lor după cum se cuvenea nu doar din cauză că salarizarea lor și așa foarte slabă, ci și

⁵¹¹ Articolul *O voce sinceră în interesul școlilor noastre populare*, în "Amicul școalei", nr. 24 din 31 decembrie 1864, p. 275-277.

⁵¹² Această ordinațiune (cu nr. 13727 din 16 noiembrie 1864) a fost publicată în revista "Amicul școalei", an VI, p. 57.

pentru că depindeau de comuna bisericească, și că dacă voiau să rămână în posturile lor, erau obligați să facă pe plac comunelor, adică să nu-i forțeze pe părinți să-și dea copiii la școală. Un fapt constatat era și acela că pentru mulți dascăli, școala era privită ca un "azil", în care se sustrăgeau de serviciul militar.

Pentru îndepărtarea insuficiențelor din învățământul confesional românesc, Guberniul a stabilit o serie de măsuri pe care trebuiau să le respecte toate autoritățile politice locale. De fapt, a readus în atenție Ordinațiunile din 11 mai 1857 și 13 octombrie 1857, care au stabilit responsabilitatea comună a Bisericii și Statului pentru școli. Așadar, organele administrației locale au fost obligate să înlăture neajunsurile constatate la clădirile școlare, dar și să determine poporul să-i trimită pe copii la școală, cu atât mai mult, cu cât "poporul român nu a devenit încă pretutindeni la acea pricepere ca să se convingă despre folosul școlilor". De asemenea, în locurile unde se pune problema edificării de școli, cât și pentru dotarea învățătorilor, autoritățile politice locale, împreună cu protopopii, ca inspectori districtuali de școli, trebuiau să rezolve chestiunea, în conformitate cu *Ordinăciunea* din 25 octombrie 1858. Acolo unde nu existau suficiente mijloacele materiale pentru edificarea de școli noi, trebuiau încurajate mai multe comune să ridice împreună școli populare, în conformitate cu *Ordinăciunea* nr. 4404 din 12 aprilie 1860. În ceea ce-i privește pe învățători, organele administrației locale trebuiau să se îngrijească de fixarea dotației acestora și de faptul că aceste dotații, odată fixate, să nu se micșoreze de către comune. Totodată, dascălii trebuiau controlați cu toată strictețea, pentru a se vedea dacă nu cumva se angajaseră doar pentru a fi eliberați de serviciul militar. În privința grădinilor de pomi, acestea trebuiau să fie îngrijite conform *Ordinăciunilor* din 18 decembrie 1856 și 16 noiembrie 1858. Guberniul își manifesta convingerea că, dacă organele politice vor acționa în aceste direcții, se va ajunge ca și școlile populare ale românilor să ajungă pe acea treaptă" ca să corespundă pe deplin și școlarii să ajungă în ele prescrisa ținută legiuită".

Circulara comitelui suprem al Hunedoarei, Baronul Nopcea, în privința școlilor românești

În paginile revistei "Amicul școalei" putem găsi și o reacție oficială a unui reprezentant al administrației locale, în urma Ordinațiunii guberniale. Este vorba de o circulară emisă de comitele suprem de Hunedoara, Nopcea.⁵¹³

Documentul se adresa concetățenilor de confesiune greco-catolică și ortodoxă, menționând că "scăderile voastre în viața socială și economică mai mult nu se vor putea explica și escuza de la nepărtinirea timpului, ci de la nepăsarea și lenevirea voastră [...]". Tocmai de aceea, Nopcea s-a folosit de poziția sa, pentru a-i îndemna pe români la "sporirea școlilor comunale, la conservarea și cercetarea lor

⁵¹³ în "Amicul școlii", an. VI, 1865, p. 58.

de cătră fiii și fiicele voastre [...]". Considera că soarta națiunii române se va putea îmbunătăți numai prin înaintarea în starea culturală. Cu părere de rău, comitele arăta că demersurile și dispozițiile sale anterioare fuseseră rău înțelese, ba chiar și interpretate drept un amestec în treburile interne școlare, rezultatul fiind că școlile se aflau într-o asemenea "soarte deplorabile care nu se mai pot suferi", fapt de altfel recunoscut și de către autoritățile bisericești în circularele îndreptate către preoți. Din acest motiv, comitele continua: "vă îndemn ca părăsind lenevirea, să vă dați fiii și fiicele voastre la școală, să îngrijiți de cultura *animei* și a spiritului lor, pentru că numai de aici atârnă fericirea lor, fericirea și puterea națiunii voastre, respectul și binele patriei". Considera în continuare că, de pe poziția pe care se află, avea tot dreptul pentru a sancționa nepăsarea poporului în privința netrimiterii copiilor la școală. Astfel anunța că a dat ordin juzilor cercuali de a pedepsi fără cruțare lenevirea aceasta, în baza Ordinațiunilor mai sus pomenite. Pentru respectarea acestora, Nopcea s-a adresat și protopopilor de ambele confesiuni că dacă vor sesiza, în calitatea lor de inspectori districtuali de școli, că juzii comunelor nu-și îndeplineau îndatorirea de a pedepsi "lenevirea mersului la școală", să apeleze la vice-comitele George Ceaclani (obligat să se ocupe de buna desfășurare a activității școlare).

Reacția lui Andrei Șaguna. Circulara cu nr. 337 din 10 mai 1865

Deși "Ordinațiunea" Guberniului era adresată doar organelor administrației publice locale, totuși, mitropolitul Andrei Șaguna s-a sesizat, la rândul său. De fapt, încă înainte de emiterea Ordinațiunii, Șaguna a trimis, la 31 octombrie 1864, o circulară în care își manifesta mahnirea că, în pofida tuturor celor întreprinse pentru îmbunătățirea învățământului (inclusiv organizarea conferințelor învățătoresți), "multe din școalele înființate se negrijesc, se părăsesc și se fac pradă uriciunii și stricăciunii". Aceste aspecte negative reieșeau atât din rapoartele venite de la protopopi, cât și de la organele politice, care criticau faptul că "școalele în timpul de vară și catehizațiunea de Duminică nici când nu se cercetează, de altă parte că pentru edificiile școlare, unde acelea se află, nu se îngrijește nimenea". Tocmai de aceea, Șaguna făcea apel pe de o parte la părinți ca să-și trimită copiii la școală și catehizație și "să dea mână de ajutor pentru susținerea școalei, îngrijindu-se de toate trebuințele aceleia", iar pe de altă parte la protopopi, ca inspectori districtuali de școli, ca să se ocupe ca edificiile școlare să fie în bună stare, să nu lipsească lemnele, iar copiii să fie prezenți în școală.⁵¹⁴

Însă Ordinațiunea Guberniului din 24 noiembrie 1864 a căzut asemenea unui trăznet asupra lui Șaguna. Desigur, starea de fapt era în mare parte cunoscută. Probabil că ceea ce l-a mâhnit deosebit de mult pe mitropolit a fost faptul că emiterea Ordinațiunii se baza pe un raport al consilierului Vasici, fost apropiat al ierarhului, dar trecut în ultimii ani de partea adversarilor politici (am amintit mai sus divergențele între Șaguna și Vasici din timpul dezbaterilor Dietei din 1863). Drept urmare, mitropolitul a considerat necesar să redacteze un răspuns Guberniului,⁵¹⁵ în care să demonstreze că cele semnalate de Vasici erau în cea mai mare parte exagerări.

⁵¹⁴ Circulara cu nr. 785 din 31 octombrie 1864, la Gh. Tulbure, *op. cit.*, p. 339-341.

⁵¹⁵ Anume Circulara cu nr. 337 din 10 mai 1865, tipărită de Gh. Tulbure, *op. cit.*, p. 344-356.

În acest scop a cerut tuturor protopopilor să răspundă la un chestionar cuprinzând toate aspectele prezentate de Vasici ca fiind deficitare. Dar, după cum se va vedea în continuare, răspunsurile protopopilor⁵¹⁶ au confirmat cele relatate de consilierul școlar.

Circulara de răspuns începea cu următoarele cuvinte: "Ce împrejurări și lucruri teribile și scandaloase au referat dlu consiliariu Dr. Vasici Înalțului Guberniu al Țării despre starea internă și externă a școalelor noastre, acest Consistoriu arhiepiscopesc nu și le poate închipui". Tocmai de aceea, Șaguna a analizat punct cu punct cele afirmate de Vasici, dând următoarele cinci răspunsuri:

1. Situația dezastruoasă nu putea fi generalizată, ea nefiind valabilă pentru toate școlile din arhiepiscopie. Starea proastă a multor clădiri școlare provenea "de acolo, că *Legislația Patriei nici când nu s-au ocupat cu treaba școlară, va să zică, creșterea poporului [...]. Căci poporul nostru credinciosu este apăsatu încă și astăzi de urmările fostei sale grele iobăgii,...*" La acestea se mai adăugau și factori obiectivi, precum scumpirile cauzate de anii neroditori. Aceste împrejurări explicau "frecventarea iregulată de școală a copiilor și copilelor, și neglijența grădinilor de pomi în multe locuri, iar în altele lipsirea lor totală." Dacă mai există cazuri cum sunt cele care au făcut obiectul acestei *Ordinăciuni*, acestea s-au datorat lipsei conlucrării organelor politice cu cele bisericești;
2. Șaguna a negat acuza guvernului că, sub umbrela *autonomiei*, autoritățile bisericești împiedicau organele administrației politice locale să efectueze un control eficient al școlilor. A arătat că preoțimea nu a depășit, în privința autonomiei, limitele legii din 1863. Ba a cerut guvernului că, dacă avea cunoștințe de astfel de cazuri concrete, să i le aducă la cunoștință. Mai mult, mitropolitul a protestat față de oficialitățile politice "cari aruncă pata zelotipiei ultranee asupra acestui Consistoriu, ca și cum noi am abuza cu dreptul Autonomiei Bisericești". A amintit că în Circulara nr.657/1862 a explicat preoțimii *Dreptul Autonomiei unei Biserici recepte în Patria noastră*, afirmând că era rușine ca funcționarii politici să-și bată joc de legea constituțională;
3. Șaguna a recunoscut că existau abuzuri în privința numirilor de dascăli în comune și a salarizării acestora, dar considera că ele erau destul de rare; ele nu aveau drept motiv autonomia bisericească, ci erau urmarea faptului că "*pata unei Religii tolerate s-au ridicat de pe Biserica noastră numai în anul 1863, și ca Regulamentul organic al treburilor noastre bisericești [...], nici până astăzi nu s-au pus în lucrare*". Dacă se mai întâmplau nereguli, acestea proveneau și "*din trecutul cel mult vitreg al stării feudale a acestui popor și din seracia lui, cu care de luptă astăzi*". Totuși Consistoriul eparhial a fixat trei categorii de salarii pentru

⁵¹⁶ Aceste răspunsuri au fost tipărite în tipografia arhiepiscopescă din Sibiu, în anul 1865, sub titlul *Adunarea rapoartelor de la Directorii districtuali de Școală din Archiepescana greco-răsăriteană din Ardeal*, 151 p.

învățători: o treime primesc 160-200 fl., altă treime 100-150 fl. și o a treia parte mai puțin de 100 fl. (v.a.);

4. La plângerea lui Vasici cum că nu ar fi fost invitat la examenele "pedagogilor", arhiereul a arătat că acesta a "fost poftit întotdeauna [...], că i s-au dat locul dintâi între oaspeți", și chiar a participat de cele mai multe ori, punând întrebări elevilor, atât celor de la secția pedagogică, precum și celor de la cea teologică. Chiar Consistoriul ordonă ca să se respecte paragraful 26 din *Instrucțiunea pentru consilierii școlari*, referitor la examenele pedagogilor: "*Consiliarii de școală au a îndrepta asupra școalelor preparandiale o deosebită atențiune, a conchiema pe Profesori la o convorbire despre starea acestor institute, și cu acel prilegiu a-le da consiliul seu*".

5. Șaguna considera că guvernul, înainte de a fi dat dispozițiile către organele sale, ar fi trebuit să ceară rapoarte și de la protopopi, deoarece aceștia îndeplineau funcțiile de inspectori districtuali de școală. Totodată, Șaguna a amintit Guvernului câteva măsuri pe care le întreprinsese deja pentru îmbunătățirea situației școlilor: asigurarea școlilor cu cărțile necesare; creșterea nivelului de pregătire a dascălilor (Institutul din Sibiu având 6 profesori din care 5 cu studii universitare); emiterea *Instrucțiunii* către dascăli, în 1862; tipărirea unor manuale noi (*Abecedarul* lui Zaharia Boiu, *Computul* lui Ioan Popescu); organizarea conferințelor învățătoresți; înființarea a șase școli capitale, cu drept de publicitate; creșterea prestigiului Gimnaziului din Brașov.

În finalul răspunsului său, Șaguna a cerut Guvernului să nu mai trateze situația școlară după *Ordinăciunile* Ministerului absolutist, ci după Legea dietală sancționată în anul 1863.

În continuare, Șaguna s-a adresat protopopilor, cerându-le să se prezinte, după trecerea a patru săptămâni, cu răspunsurile la următoarele 15 întrebări:

1. când și unde s-au zidit școli noi din anul 1850 și până acum, precum și de către cine și locul unde s-au zidit?
2. care școli începute a se zidi în ultimii ani și nu s-au terminat, precum și cauza pentru care nu s-au terminat, la fel și școlile începute a se construi în acest an?
3. dacă s-au cumpărat locuri de școală cu bani, de către cine și cât au costat?
4. unde sunt părăsite sau neglijate clădirile școlare?
5. se folosesc clădirile școlare existente doar în scopuri școlare sau se folosesc altfel de către comuna politică sau se dau cu chirie?
6. de ce nu sunt școli în toate comunele și se iau cu chirie?
7. care este cauza pentru care comunele nu și-au făcut clădiri frumoase pentru școli?
8. care este situația grădinilor școlare, dacă nu au, din care motiv, dacă au, sunt sau nu îngrijite și din care cauză?

9. în care școli s-a fixat leafa învățătorului de către consistoriu și jurisdicția politică și în ce valoare? Care sunt comunele unde nu se dau învățătorilor leafa stabilită?
10. în care comune a scăzut leafa învățătorului, din care cauză și dacă s-a cerut ajutorul autorității politice?
11. care sunt dascălii care s-au pus de frica recrutării și dacă aceștia au "decret" de întărire în postul învățătoresc?
12. de ce nu se ține peste tot școală în semestrul de vară? Ce activitate au desfășurat parohul, inspectorul mirean de școală și autoritatea politică locală în direcția aceasta?
13. a cerut comuna bisericească ajutor de la comuna politică pentru clădirea școlii și pentru salariul învățătoresc și unde au primit acest ajutor?
14. au fost cazuri în care reprezentanții autorităților politice nu și-au putut desfășura activitățile în problemele școlare din cauza reprezentanților clerului în numele autonomiei bisericești? Care au fost aceste neînțelegeri și dacă s-au rezolvat acestea?
15. care este situația școlilor afiliate, dacă s-au făcut și cine le susține?

După cum se poate constata, această Circulară din 10 mai 1865 este unul dintre cele mai importante documente șaguniene privitoare la școli și la relația dintre Biserica autonomă și Stat. Referindu-se la epoca absolutistă, Șaguna constata: "atunci n-am avut legea constituțională, ci numai Proclamații împărățești. Dar astăzi avem scutul legii sancționate în anul 1863 și Consistoriul este hotărât a susține în valoare concludul amintit al Sinodului Bisericii noastre (din 1850 – n.n.) și legea dietală din 1863, (aceasta) până atunci când Biserica, prin reprezentanții săi preoțești și lumeni în Sinod nu se vor aduna, și nu voi fi norocos a vedea sancționarea prea-înaltă a Regulamentului organic din Sinodul Bisericii noastre din anul 1864 pentru treburi bisericești, școlare și fundamentale, și a-l pune în lucrare".

2.2.8. Situația școlilor confesionale ortodoxe, prezentată de rapoartele protopopilor

În toamna anului 1865, la Consistoriul ortodox din Sibiu au sosit într-adevăr răspunsurile de la 43 de protopopi.⁵¹⁷ Nu toate rapoartele au răspuns punctual la

⁵¹⁷ Cei 43 de protopopi au fost următorii (respect ordinea în care au fost tipărite rapoartele lor în *Adunarea rapoartelor...*): Ioan Hannia (Sibiu I), Ioan Mețianu (Bran), Ioan Petricu (Brașov II; Tot Ioan Petricu prezintă și datele din parohiile ortodoxe din scaunul secuiesc "Trei Scaune"), Iosif Baracu, (Brașov I), Vasiliu Roșiescu (Clujul de Jos - Cluj), Ioan Patitia (Zlatna II de Sus - Câmpeni), Ioan Gheaja (Paloș – acest protopopiat cuprindea parohiile din enclavale comitatului Alba Superioară, situate între scaunele săsești Mediaș, Sighișoara, Cincu, Rupea și scaunul secuiesc Odorhei), Dionisie Chendi (Mediaș), Ioan Moga (Heghig – acest protopopiat cuprindea parohiile din satele secuiești aflate în enclavale

întrebările ierarhului prin Circulara din 10 mai. Totuși, în mare, acestea reflectă starea școlilor din Arhiepiscopia Sibiului. În paginile următoare voi încerca o sistematizare a celor mai importante greutăți legate sistemul de învățământ confesional ortodox din Ardeal, pe care le-au întâmpinat protopopii Arhiepiscopiei.

Conflicte cu autoritățile politice. Nerespectarea de către acestea a îndatoririlor prevăzute de legislație

Teritoriul comitatens

Protopopul din Dej (Solnoc I) s-a plâns de faptul că amplexarea politici nu se foloseau de autoritatea lor, în măsura în care aceasta era solicitată de către preoți. Astfel, în timpul inspecțiilor prin sate, nu se interesau "de sporul școlii", dar nici nu-i pedepseau "pe juzii comunali neascultători" (care nu întreprindeau nimic pentru a-i sili pe oameni să-și trimită copiii la școală). În privința școlilor afiliate, în acel protopopiat existaseră în 1859 trei astfel de școli (la Giurgești, Diug și Poiana Blenchi), înființate cu înțelegerea preturii și cu aprobarea Consistoriului (nr. 582/9 iulie 1859). Dar funcționarea lor a fost de scurtă durată, deoarece, a arătat protopopul, locuitorii comunei *Curtuius* au făcut plângere la episcopie cum că "sunt siliți a-și trimite pruncii la școala din *Diug*". În răspunsul său (din 28 febr. 1860), Șaguna a arătat că, întrucât școlile nu s-au făcut "cu învoirea tuturor oamenilor din satele afiliate, apoi nu se pot sili părinții a-și trimite pruncii la școala în alte comune". Drept urmare, școlile afiliate s-au închis. Protopopul a reamintit ierarhului că "luminatul Consistoriu, prin Ordinăciunea din 25 aprilie 1860, nr. 378" a recomandat înființarea de școli afiliate, dar că, dacă se va aștepta acordul fiecărui individ, atunci aceste școli nu se vor mai înființa niciodată. Tocmai de aceea, a propus ca, în cazul în care "reprezentanții comunelor" vor decide înființarea unor astfel de școli comune, atunci această decizie să fie respectată de

Comitatului Alba Superioară, situate între districtul Brașov și Trei Scaune), Simion Pop Moldovan (Turda – cuprindea parohiile din jurul Turdei, precum și din scaunul Arieș), Ioan Almășan (Târnava de Sus - Alma), Zaharia Boiu (Sighișoara), Lazăr Macsin (Sec - Apahida), Gavril Moldovan (Clujul de Sus- Călata-Huedin), Petru Bădilă (Miercurea Sibiului), Partenie Trombițaș de Betlen (Tg. Mureș), Ioan Orbonaș (Ilia), Ion Tipeiu (Sebeș), Ignățiu Mandocea (Cincu Mare), Ioan Papiu (Deva), Petru Roșca (Unguraș – cuprindea parohii din fostul comitat Dăbâca, cercul Superior, azi în sudul jud. Sălaj), Nicolae Fodoreanu (Lupșa – cuprindea parohiile din comitatul Turda, zona Munților Apuseni), Vasile Pipos (Geoagiu I - Hondol), Ioan Iosif (Cohalm – cuprindea parohii din scaunul săsesc Rupea, sediul era la Drăușeni), Grigoriu de Rațiu (Alba Iulia), Vasile Macsim (Făgăraș II – Avrig), Romul de Crainic (Dobra), Nicolae Popovici (Orăștie), Artemie Crișan (Mureș- Murești/Sânbenedic), Ioan Gall (Zlatna I de Jos – Abrud), Iosif Brâncoveanu (Turda de Sus – regiunea Reghin), Iosif Bașa (Zarand – Baia de Criș), Teodor Buzdug (Bistrița – Bărgău), Grigorie Maier (Nocrich), Vasile Cosma (Solnoc II – cuprindea parohii din comitatul Solnoc Interior, cercul Superior, regiunea Rohia-Lăpuș-Dobric, azi în regiunea de la granița județelor Maramureș și Bistrița Năsăud), Sabin Piso (Geoagiu II – Săcărâmb), Ioan Bodea (Solnoc I – Giurgești-Ciceu din jud. Bistrița Năsăud), George Tâmaș (Târnava de Jos - Deag), Ioan Panoviciu (Sibiu II - Săliște), Ioan Rațiu (Hațeg), Grigorie Ciocaș (Cetatea de Piatră – cuprindea parohiile din districtul Chioarului), Petru Popescu (Făgăraș I), Iov Roman (Bărgăuș – acest protopopiat cuprindea parohiile din enclava comitatului Alba Superioară, situată între scaunele săsești Mediaș și Nocrich).

către toți locuitorii, chiar dacă ar trebui "să se întrebuințeze sila la cei neascultători, căci și așa nesiliți nici în comuna lor nu-și dau pruncii la școală".⁵¹⁸

Un caz scandalos s-a petrecut în comuna *Dâncu* din protopopiatul Clujul de Jos. Pe un teren aflat în proprietatea comunei (locuită aproape în totalitate de români) s-a început construcția unei școli. Aceasta a funcționat în condiții bune până în anul 1864/65 când, din ordinul judeului procesual Gőnczi Lajos, școala a fost evacuată (s-au scos scaunele, băncile și tabla din școală) pentru a se folosi "la trebuințele comunei politice". Datorită faptului că s-a opus acestui act samavolnic, judele comunal a fost arestat, iar vicejudeului i s-a ordonat să pună poporul să-l mute "cu carele pe notarul atârănătoriu maghiar, și a-l așeza cu locuința în școală".⁵¹⁹

Potrivit protopopului din Deva, conducătorii politici nu făceau altceva decât să semene mărul discordiei în popor, între cei care doreau dotarea școlii și cei care susțineau plata unor diurne cât mai mari din averea comunei pentru "amplouații politici". În acest raport asistăm din nou la nostalgia după regimul absolutist, când era mai multă disciplină: "cu căderea sistemului absolutist", toate, "au căzut în mână fiilor Patriei, dintre care unii interesându-se prea mult de dânsa, o împing pe un teren de ceartă, sau ca unii dintrânșii neatingând-o nici cu degetul, stagnează cu totul".

Fundus Regius

Un interesant raport a fost semnat de protopopul din Cohalm (Rupea). Din acesta răzbate nemulțumirea profundă a românilor pentru tratamentul la care erau supuși de către conducerea politică săsească. Astfel, din cauza scumpetei de pe piața terenurilor, majoritatea școlilor funcționau în case închiriate, "căci românii se uită cu ochii lacrimați la școlile săsești, cu care împreună locuiesc, care toate s-au făcut din casele comunelor politice, și bietul român nu i se dă de acolo bater să-și plătească chiria casei unde se ține învățătura cu pruncii".⁵²⁰ Existau însă sate în care primăriile acordau ajutor pentru școlile românești. Dar aceste ajutoare erau privite de locuitorii români ca adevărate fărâmituri, căci "ce dau sașii pentru români, ei pentru sine-și iau înzecit tot din mijloace comunale"⁵²¹, sau "școli s-ar putea clădi pe la noi cu ajutoare din casele comunale de unde s-au făcut și școlile altor confesiuni, la care gândim că am avea și noi românii parte, de aceea contribuim la adunarea, înmulțirea și îmbogățirea acelor case comunale cu lucrul, noi suntem numai la lucru părtași, iar la cazul a ne împărtași și noi de ele, suntem vitregi".⁵²²

Scaunele secuiești

Protopopul de Tg. Mureș a arătat că de mai multe ori a cerut sprijin de la autorități (pentru dotarea materială a școlilor, pentru acordarea de loturi de pământ, pentru întregirea salarizării dascălilor), dar fără rezultat. Acest refuz se datorează și

⁵¹⁸ *Adunarea Rapoartelor...*, nr. 112/1865, p. 131

⁵¹⁹ *Adunarea Rapoartelor...*, nr. 72/1865, p. 30

⁵²⁰ *Adunarea Rapoartelor...*, nr. 88/1865, p. 87. Spre exemplu, terenul pentru construcția școlii din comuna Drăușeni a costat 320 fl., din care 196 fl. a dat Biserica, iar 124 fl. au fost dați de conducerea politică din cassa alodială comunală.

⁵²¹ *Ibidem*, p. 90.

⁵²² *Ibidem*, p. 91.

faptului că "în tractul acesta, fiind amplexații politici de altă națiune, de alta confesiuni, nu au un zel așa mare asupra școalelor noastre, din care pricină nici încă au fost împedeceți prin preoții noștri".⁵²³

În protopopiatul Varșarhei (Tg. Mureș), proprietarii maghiari de pământ făceau greutăți românilor în zidirea de biserici și școli. Astfel, de exemplu, în comuna *Muşin-Szanto Gergely*, proprietarul intenționa ca, prin proces urbarial, să-i deposeze pe români de locul în care era zidită biserica românilor. La *Cristur*, scaunul Mureșului, Pal Karoly a închis drumul care ducea la biserica românilor (aceasta fiind construită în afara teritoriului sătesc)⁵²⁴

Salarizarea necorespunzătoare a învățătorilor

Ceea ce se poate remarca din rapoartele protopopilor este slaba remunerație a dascălilor. Din nefericire, această proastă salarizare a intervenit abia după instaurarea epocii constituționale, deoarece sub regimul absolutist, în cele mai multe sate ale Transilvaniei au fost stabilite salarii fixe, care apoi, la începutul epocii liberalismului constituțional, au fost scăzute.

Teritoriul comitatens

În cele 19 comune ale protopopiatului Paloșului, în 1858, au fost fixate salarii pentru dascăli, în înțelegere cu fosta pretură (cuantumul variind între 30fl.-110 fl.). Aceste salarii au fost micșorate încă din 1861, după ce s-a schimbat conducerea absolutistă și "s-au restituit comitatul. Și dregătoriile politice s-au înlocuit cu aristocrați maghiari, cari urgiseau tot ce s-a făcut sub absolutism, denegau a plăți dările împărătești, și nu lăsau nici pre popor să le plătească, care văzând poporul, s-au pus contra și n-au mai voit a plăti nici lefile dascălești... și așa de atuncia încoace nu s-au mai putut îndupleca să le plătească deplin"⁵²⁵

Protopopul din Deva a raportat că, în urma contribuțiilor de stat ce apăsau asupra populației, se aflau numeroase instituții civile care sufereau de o slabă finanțare (de exemplu, spitale, notariat, judele comunal, straja etc.). În urma listei se aflau și salariile dascălilor (care se plăteau doar dacă rămâneau bani). Din acest motiv, dese ori învățătorii redactau cereri repetate pentru a primi din urmă plata salariului (uneori și câte un an). Autoritățile politice nu erau dispuse să contribuie la rezolvarea situației, ba din contră, influența lor putea avea urmări contrare. De exemplu, judele procesual Barcsay putea elimina un învățător, doar spunând juzilor comunali că acel învățător nu era merituos, că era leneș, că nu asigura frecvența corespunzătoare a elevilor. În schimb, când i se aducea lista cu "lenevirile" de la școală, în loc să ia măsuri corespunzătoare (punitive față de părinți), nu acționa în nici un fel. Iar dacă era invitat să participe la examene, de cele mai multe ori refuza, considerând această activitate drept o înjosire, trimițându-l în loc pe notarul său.⁵²⁶

⁵²³ *Adunarea Rapoartelor...*, nr. 61/1865, p. 60.

⁵²⁴ *Ibidem*, p. 59.

⁵²⁵ *Ibidem*, nr. 34/1865, p. 38

⁵²⁶ *Ibidem*, nr. 79/1865, p.73.

În protopopiatul Geoagiu I, cuantumul salariilor fusese fixat nu de către consistoriu, în înțelegere cu organele politice, ci prin contracte între învățători și comune. Astfel, în comunele *Bobâlna* și *Bârsău* (în care funcționau învățători harnici), locuitorii nu au mai vrut să plătească salariul stabilit prin contract (anume 100 fl.), așa că învățătorii au fost "siliți a-și părăsi stațiunile, iar comunele a rămânea de vreo trei ani fără școală"⁵²⁷.

În protopopiatul Turdei de sus (Reghin), "lefile învățătorilor fixate sub absolutism, au scăzut cu totul în timpul constituționalismului, precum și umblarea pruncilor la școală regulat din cauza amplexurilor de altă naționalitate care au apucat frâiele administrației cu toate puterile s-au nevoit a micșora plățile învățătorilor, exprimând și aceea că nu sunt siliți părinții a-și da pruncii la școală fără numai dacă ar voi"⁵²⁸.

În protopopiatul Lupșa, salariile învățătorilor fuseseră fixate după Decretul guvernamental regesc din 26 ianuarie 1865 (Nr. 12507), în înțelegere cu consistoriul mitropolitan. De exemplu, dascălului din comuna *Lupșa* i s-a fixat un salariu de 300 fl. Decizia nu a fost însă pusă în practică de către comună (la fel s-au petrecut lucrurile și în alte localități). Prin urmare a fost menținută vechea situație. În comuna *Bedeleu*, salariul învățătorului s-a redus în anul școlar 1864/65, de la 50 fl. la 25 fl. Motivul acestei reduceri a fost învoiala poporului de a-l primi ca învățător pe un fost militar care a promis că va îndeplini funcția de învățător în schimbul remunerației mai reduse. Însă această învoială a fost făcută fără știrea și permisiunea protopopului. Prin urmare poporul a renunțat la fostul învățător, absolvent al cursului clerical. Noul învățător nu absolvise nici școala de pedagogie și nici școala comună, "de cât numai până a fost la miliție ceva a ceti și a scrie". În zadar protopopul l-a convocat pe reprezentantul puterii politice locale, căci în cele din urmă nu s-a luat nici o măsură. "Militarul și-au continuat cu școala până ce în aprilie am luat examenul, care a fost de toată batjocura slab, firește după leafa au fost și sporiul"⁵²⁹.

Fundus Regius.

În protopopiatul Cincu Mare, salariile învățătorilor erau deosebit de mici. De pildă, în comuna *Hundrubechi*, salariul fixat de organele politice (cu aprobarea consistoriului mitropolitan) a fost de 12 fl. v.a. și vreo câteva găleți de bucate. În schimb, în comuna *Boholț*, școala națională (deci nu confesională), construită pe cheltuiala comunei politice în anii 1857-1858, a funcționat la început cu doi învățători, salariați cu 120 fl. și respectiv 30 fl., din Cassa alodială. În anii din urmă, sub altă conducere politică, a fost înlăturat un învățător, iar celui rămas i s-a fixat un salariu de 40 fl. v.a.⁵³⁰

În protopopiatul Sighișoara au fost fixate salarii în anul 1858 (prin înțelegere între comune și autoritățile din pretură). Ele au fost aprobate atât de Consistoriu, cât și de Locotenența Principatului. Salariile au fost plătite în cuantumurile stabilite doar

⁵²⁷ *Ibidem*, nr.61/1865, p. 84.

⁵²⁸ *Ibidem*, nr.92/1865, p. 119.

⁵²⁹ *Ibidem*, nr.159/1865, p. 81.

⁵³⁰ *Ibidem*, nr.92/1865, p. 67.

timp de 2-3 ani, după care s-au redus, pe motiv că dascălii din protopopiatele vecine primeau un salariu stabilit pe baza unei tocmeli.⁵³¹

În protopopiatul Brașov I, salariile învățătorilor fuseseră fixate de către comunele politice, în acord cu consistoriul, încă anul 1858. Astfel, la școala capitală din *Satulung*, salariul directorului școlii fusese fixat la 400 fl., în timp ce la alți doi învățători, suma de 300 fl. În anul 1859, consilierul Pavel Vasici a asistat la examenele de vară din această școală. Administratorul protopopesesc relata că, la cererea unora din reprezentanții ambelor Biserici de acolo de a reduce salariile directorului și a învățătorilor școlii, consilierul Vasici a redus într-adevăr salariul directorului de la 400 la 300 fl., iar cele ale învățătorilor de la 300 la 200 fl. Drept urmare, directorul școlii a demisionat și a plecat în România. Hotărârea luată de consilier nu s-a mai respectat după căderea absolutismului, salariul directorului crescând din nou la 400 fl. și ale învățătorilor la 250 fl.⁵³²

Scaunele secuiești

În protopopiatul Mureș, salariile erau foarte mici, ajungând la limita ridicolului. De exemplu, în comuna *Sâniacob*, plata stabilită de comună era de o jumătate de merță de bucate și o zi de lucru pentru învățător (de fiecare copil) sau în comuna *Fărău*, o ferdelă de porumb pentru fiecare copil. În alte comune, prin îndărătnicia oamenilor (după spusele protopopului), salariile și așa mici, au mai fost scăzute, iar în comuna *Botez*, învățătorul nu primea nici o remunerație pentru activitatea sa, pe motiv că era totodată și cantor.⁵³³

Spre deosebire de alte regiuni ale Transilvaniei, în protopopiatul Heghigului, în anul 1864 au fost mărite substanțial salariile tuturor dascălilor (cu deplina aprobare a conducătorilor politici și a Consistoriului mitropolitan). De exemplu, salariul dascălului din comuna *Teliu* a fost mărit de la 14 fl. la 106 fl. O parte din aceste creșteri de salarii s-au obținut prin fixarea unor taxe școlare plătite de credincioși. Desigur că acei locuitori care nu aveau copii de vârstă școlară au protestat, dar fără succes, ei fiind siliți la ascultare de către autoritățile politice din comune⁵³⁴

Districtele românești

Probleme existau și în districtele majoritar românești, precum Făgărașul. Protopopul din Avrig arăta că "nicăieri nu se plătesc dascălii mai slab ca în Țara Oltului, și apoi și acea puțină leafă ce au tocmît cu greu tare se poate căpăta"⁵³⁵ În acest district, în anul 1857/58, sub absolutism, s-au fixat "cu meritul d-lui pretore Pușcariu" lefi "bunișoare", dar "le-au șters draga de constituțiune", astfel că acum, față de acel an, mai ales în cercul *Veneției de Jos*, acestea au scăzut, de exemplu, în Veneția de Jos, de la 115 fl. la 60 fl., la *Gridu*, de la 120 fl., la 45 fl., la *Comana* de sus, de la 80 fl., la 40 fl.⁵³⁶

⁵³¹ *Ibidem*, nr.120/1865, p. 51.

⁵³² *Ibidem*, nr.60/1865, p. 24.

⁵³³ *Ibidem*, p. 113.

⁵³⁴ *Ibidem*, nr.55/1865, p. 43.

⁵³⁵ *Ibidem*, nr.37/1865, p. 104.

⁵³⁶ *Ibidem*, nr. 170/1865, p. 145.

Problema slabei frecvențe școlare

Din cele mai multe rapoarte ale protopopilor rezultă că, din cauza salarizării proaste a dascălilor, școala era slab organizată. În numeroase cazuri, cursurile din semestrul al II-lea nu mai erau organizate.

Teritoriul comitatens

Spre exemplu, în protopopiatul Geoagiu II, salariile învățătorilor erau fixate, dar din cauză că erau plătite doar la jumătate din cuantumul fixat, dascălii refuzau să facă școală în semestrul II⁵³⁷.

În protopopiatul Alba Iuliei, în comuna *Meteș*, exista o școală construită din lemn, pe cheltuiala poporului, în perioada neoabsolutistă. Dar, deoarece nu era fixat salariul pentru învățător, iar poporul nici nu voia să audă de o contribuție școlară, în sat nu exista nici o activitate școlară, aceasta în pofida stăruinței inspectorului tractual și "amploaiatului politic".⁵³⁸

O situație asemănătoare exista și în protopopiatul Câmpeni (Zlatna de sus-II). Aici, procesul de învățământ nu se desfășura peste tot nici măcar în semestrul de iarnă, deoarece salariile nu puteau fi asigurate. În lunile de vară, locuitorii îi foloseau pe copii la muncile câmpului sau la păscutul animalelor. Sigur se puteau găsi și alte explicații: "ce este drept, poporul tâmpit de ani de iobăgie, încă nu simte căldura învățaturii". Prin urmare, nici amenințările cu pedepse ale juzilor comunali (amenințări care încă nu fuseseră puse în practică) nu i-au putut îndupleca pe locuitori să-și schimbe năravul.⁵³⁹

Gradul mare de sărăcie a populației era considerat și de protopopul de Deva drept cauză pentru slaba frecvență școlară, mai ales în timpul verii, anotimp în care oamenii se ocupau cu cărăușia cărbunelui (în jurul *Cugirului*) sau cu lucrarea pământului în parte (ei înșiși neavând pământ) și iarna cu tăiatul lemnului pentru cărbuni. Deci acești locuitori pădureni, care primăvara coborau din păduri la lucru, iar toamna urcau din nou la casele lor din munte cu 2-3 care de porumb, din care trebuiau să trăiească toată iarna, nu puteau avea nici cel mai mic interes pentru școală: "Astfel dar e starea acestor locuitori, de unde urmează, că nu e mare mirare dacă nu se pot spori, ca în alte părți cu treaba școlară".⁵⁴⁰ Tocmai de aceea, în acest protopopiat nu s-a desfășurat procesul de învățământ în 10 comune.

La fel era situația și în protopopiatul Hațeg, unde existau încă 28 comune (dintre care unele foarte mici) în care nu se auzise încă niciodată de școală.⁵⁴¹

O situație deosebită o remarcă protopopul din Abrud. Această circumscripție era printre puținele în care se organizau cursuri și în lunile de vară, totuși, "cu acea dureroasă observare însă, că peste timpul de vară și cu deosebire de la 1-iu Mai încolo, școalele sunt goale, de abia de 10-12 prunci cercetate".⁵⁴² Meritul pentru

⁵³⁷ *Ibidem*, nr.95/1865, p. 128.

⁵³⁸ *Ibidem*, nr.48/1865, p. 94.

⁵³⁹ *Ibidem*, nr. 155/1865, p. 83.

⁵⁴⁰ *Adunarea Rapoartelor...*, nr. 79/1865, p. 73.

⁵⁴¹ *Ibidem*, nr. 110/1865, p. 135.

⁵⁴² *Ibidem*, nr. 119/1865, p. 117.

creșterea pe alocuri a frecvenței școlare era al amplexurilor politici, care "au pedepsit în mai multe locuri pe părinții neascultători".

Fundus Regius

Frecvența școlară nu era mai bună nici în satele de pe pământul crăiesc. Lipsa de interes al locuitorilor pentru școală era aceeași. Uneori însă ei îi imitau în cele rele pe consătenii lor sași. Astfel, protopopul din Cohalm arăta că în satele sale nu se organiza școală în semestrul de vară, din cauză că nici sașii "cu care împreună locuim, nu țin în semestrul de vară școală", și apoi că oamenii își foloseau copiii mai marișori la păscutul vitelor și al oilor, iar apoi "din partea politică nimeni nu se interesează pentru noi dacă nu am ține școală în veac"⁵⁴³

Scaunele secuiești

La fel stăteau lucrurile și în satele din protopopiatul Tg. Mureș, unde, pe lângă sărăcia locuitorilor, protopopul punea lipsa cursurilor școlare din timpul verii pe seama faptului că nici ungurii reformați nu cercetau școala în lunile de vară.⁵⁴⁴

Neînțelegeri cu greco-catolicii

Mult a avut de suferit învățământul românesc din cauza neînțelegerilor cu greco-catolicii. Concurența dintre cele două confesiuni erau transpuse și în sfera școlară, în unele cazuri dascălii uniți cerând un salariu mai mic, doar pentru a putea atrage copii ortodocși la școala lor.

Un astfel de caz era semnalat de protopopul Mediașului. După ce salariile învățătorilor ortodocși au fost mărite în unele comune (de exemplu la *Moșna* și *Agârbiciu*), mulți părinți și-au dat copiii la școlile unite, unde era mai puțin de plătit.⁵⁴⁵

În protopopiatul Târnavei de Sus, lefile învățătorilor erau "ca într-o stare deplorabilă". De aceea, autoritățile politice au hotărât la 10 sept. 1862, ca pentru școlile românești de ambele confesiuni, plata învățătorilor să fie asigurată prin taxe plătite de toți locuitorii, în valoare de 40 cr. și o merță de "frumete", pentru părinții cu copii de vârstă școlară, de 40 cr. pentru restul poporenilor și de 20 cr. pentru văduve. Această hotărâre s-a respectat doar timp de un an, deoarece dascălii uniți, văzând că învățătorii ortodocși luau mai mulți bani, au făcut o altă învoială cu locuitorii, acceptând doar o jumătate de merță de porumb. Această plată au dat-o și altor tineri, drept învățători, pentru a scăpa de armată, chiar dacă nu aveau nici un elev.⁵⁴⁶

În protopopiatul vecin, al Târnavei de Jos, în perioada absolutistă (mai precis în anul 1853) s-a ordonat de către Guberniu ca în comunele cu locuitori de ambele confesiuni românești, să se construiască școli comune. Comunitățile au ignorat acest ordin și au preferat să organizeze școala în localuri închiriate. Leafa învățătorilor a fost fixată, dar ea nu se asigura. În afară de comuna *Boian*, în celelalte comune salariile s-au micșorat datorită faptului că dascălii uniți au

⁵⁴³ *Ibidem*, nr.88/1865, p. 89.

⁵⁴⁴ *Ibidem*, nr. 61/1865, p. 59.

⁵⁴⁵ *Ibidem*, nr. 55/1865, p. 39.

⁵⁴⁶ *Adunarea Rapoartelor...*, nr. 60/1865, p. 48.

acceptat salarii mai mici. Locuitorii ortodocși, înfuriați că de taxele școlare ridicate, s-au supărat, au înjurat, iar învățătorii s-au simțit umiliți, spunând că "la niște cuvinte ca acestea, nu le trebuie nice o leafă". În același protopopiat, locuitorii din comunele *Blăjel*, *Crăciunel* și *Chesler* au decis, fiind sprijiniți și de autoritățile politice, să ridice școli naționale, nu confesionale. Preoții nu s-au învoit deoarece au fost convinși că, fiind majoritari, vor suporta majoritatea cheltuielilor⁵⁴⁷

Încă din 1853, s-a construit în comuna *Oarba*, din protopopiatul Tg. Mureș, "din porunca diregătoriei politice de atunci casă de școală laolaltă cu uniții". În epoca liberalismului, din cauza unor "neînțelegeri religioase, au fost siliți a o strica și a vinde lemnele, apoi banii i-au împărțit în două, la amândouă bisericile"⁵⁴⁸

În protopopiatul Mureșului existau mai multe școli comune pentru cele două confesiuni românești. Multe erau însă slabe. În unele, salariul fixat de organele politice, nu erau plătite. Un caz mai deosebit era cel din comuna *Ispanlaca* (*Șpănlaca*), unde fusese ridicată o școală comună, pe cheltuiala ambelor comunități religioase, dar "în anii nu de mult trecuți, oarecine blăstămat i-au dat foc și a ars". De atunci, cursurile se desfășurau în locuința învățătorului.⁵⁴⁹

*

Acestea sunt doar unele din cele mai elocvente exemple care pot fi extrase din rapoartele protopopilor, redactate în anul 1865. Ar putea fi extrase multe altele. Nu are rost, căci toate ar întări exemplele prezentate până acum. Tocmai de aceea, am încercat ca, din toate aceste rapoarte protopopești, să întocmesc un tabel (având la bază chestionarul cerut de Șaguna), dorind ca acesta să fie o adevărată oglindă a stării școlilor confesionale ortodoxe din Ardealul anului 1865. Astfel, se vor putea vedea mai bine deosebirile dintre diferitele regiuni ale Transilvaniei.

Se va putea vedea, desigur, că starea școlilor confesionale ortodoxe din Ardeal nu era tocmai înfloritoare. Sărăcia locuitorilor explica în mare măsură această situație tristă. Dar mai trebuie ținut cont și de o altă cauză (care reiese atât din rapoartele protopopilor, cât și din articolele revistei "Amicul școalei"), anume lipsa de interes a organelor autorității politice locale. Acestea aveau cu totul alte preocupări decât școala. La ordinea zilei se aflau numeroase alte probleme de rezolvat, mai ales că întreaga monarhie traversa o perioadă de provizorat, de căutare a unor noi soluții, care să asigure modernizarea vieții sociale și economice. Din moment ce însăși partea central-apuseană a Imperiului austriac experimenta un adevărat proces de disoluție a ordinii și rânduielilor întocmite în epoca neoabsolutistă, nu trebuie să ne mire faptul că școlile din Transilvania (poate cea mai izolată provincie a monarhiei), nu progresau, ci stagnau. Pentru cei care considerau învățământul drept un mijloc de modernizare, stagnarea sau regresul școlilor românești îi umpleau de adâncă tristețe. Acest sentiment îl va fi cunoscut și Visarion Roman, redactorul revistei "Amicul școalei". Văzând slabul interes pentru

⁵⁴⁷ *Ibidem*, nr. 55/1865, p. 133.

⁵⁴⁸ *Ibidem*, nr. 61/1865, p. 58.

⁵⁴⁹ *Ibidem*, /1865, p. 114.

propășirea pedagogică, el s-a retras din redacția revistei. În numărul din decembrie 1865, publicul putea citi următoarele rânduri: "Subsemnatul, mulțumind onoratului public, pentru încrederea cu care ne-a onorat și pentru sprijinirea de care s-a bucurat în timpul scurt și pentru el foarte viforos al redigerii acestei foi, încunoștiințează că, cu broșura prezentă, dânsul încetează a mai redige această foaie. Visarion Roman". Iar editorul Filtsch s-a adresat cititorilor cu cuvintele: "După ce Dl. Redactor și urzitor al acestei foi, din cauze întemeiate a încunoștințat încă înainte de un an pe această editură, că se va retrage de la redigerea acestei foi, și după ce această editură de un timp lung încoace a rugat mai pe toți bărbații ei cunoscuți ca să ia careva asupra-și redigerea acestei scrieri și nu s-a aflat cu toate aceste nimeni care să primească această sarcină, se vede silită, pe lângă tot sprijinul de care se bucură, a întrerupe edarea *Amicului școlii* cu acea promisiune din parte-și, ca îndată se va afla vreun bărbat care să primească redigerea lui mai departe, nu va lipsi a reîncepe tipărirea foi".⁵⁵⁰ Invitația făcută de Filtsch nu a găsit ecou în rândurile intelectualilor români, astfel că, odată cu plecarea lui Visarion Roman de la conducerea redacției, revista și-a încetat apariția.

A fost un semn clar de dezinteres al "inteligenței" românești pentru propășirea culturală a poporului de rând. Și totuși... Bazându-se pe autonomia bisericească abia obținută, mitropolitul Andrei Șaguna a făcut tot posibilul pentru a îndrepta starea învățământului confesional ortodox românesc. Circularele emise de el reflectă aceasta, la fel cum reflectă și adâncă lui mahnire, că sfaturile și îndemnurile sale nu erau respectate întocmai de preoțimea și dascălimea ortodoxă.

Meritele lui Șaguna nu pot fi înțelese pe deplin decât dacă se ia în considerare și starea școlilor celeilalte confesiuni românești din Ardeal – cea greco-catolică. Tocmai de aceea, voi prezenta în continuare și un conspect a tuturor școlilor confesionale românești unite, publicat în "*Amicul școlii*".⁵⁵¹

Însă o statistică mult mai valoroasă a fost întocmită chiar la cererea Guberniul provincial din Sibiu (prin decizia din 3 august 1865). Cauza întocmirii acestui conspect era dorința autorităților de a înlătura un abuz – anume angajarea de către satele românești a unor dascăli fără pregătire, în schimbul unui salariu derizoriu, dar care le asigura celor angajați scutirea de serviciul militar. Mitropolitul Andrei Șaguna, prin Circulara nr. 337/1865, a cerut protopopilor să semnaleze și aceste cazuri. Din răspunsurile cuprinse în *Adunarea Rapoartelor*, am putut stabili existența sau recunoașterea oficială a doar 15 astfel de cazuri. Ele poate vor fi fost mai multe, dar nu au fost semnalate ca atare (căci doar nici dascălii și nici locuitorii satelor nu aveau interesul să le semnaleze). Tocmai de aceea, la sedința Guberniului s-a stabilit obligația organelor politice locale să întocmească anual liste cu dascălii români din toate satele ardelen. În acest chip puteau fi detectate toate abuzurile și se putea verifica dacă învățătorii români respectau cerințele normativului emis de Locotenența țării la 5 ianuarie 1859 (care prevedea

⁵⁵⁰ în "*Amicul școlii*", nr. din 31 decembrie 1865, p. 228.

⁵⁵¹ În "*Amicul școlii*", an. VI, Fascicolul II (martie–aprilie), 1865, p. 64-67.

că începând din anul 1861 nu mai puteau fi angajați în funcția de dascăli decât absolvenți ai cursului pedagogic).⁵⁵²

Prin urmare, au fost întocmite conspecte ale tuturor școlilor ortodoxe și unite.⁵⁵³ Din acestea rezultă că românii ardeleni aveau în anul 1865 11 școli "principale" (capitale), dintre care șase ortodoxe și cinci greco-catolice. Școli capitale ortodoxe erau la *Brașov* (cu opt învățători), *Dobra* (cu trei învățători), la *Rășinari* (cu cinci învățători), la *Satulung-Brașov* (cu trei învățători), la *Săliște* (cu doi învățători) și la *Veneția de Jos* (cu trei învățători). Școlile capitale unite erau la *Blaj* (cu doar un învățător), la *Reghin* (cu trei învățători), la *Ohaba* (cu un învățător), *Vaidarece-Recea* (Făgăraș, cu un învățător) și la *Orlat* (cu un învățător). Așadar, nu se respectau întru totul legile în vigoare, care prevedeau că în școlile capitale trebuiau să funcționeze cel puțin trei dascăli. Astfel de abateri se observă îndeosebi în cazul școlilor greco-catolice. Din cele trei școli unite cu dreptul de a se numi capitale, doar una corespundea cerințelor legale, cea din Reghin. Celelalte vor fi dobândit acest drept mai de mult, dar în 1865 decăzuseră cu totul.

În ceea ce privește școlile populare, cele două conspecte consemnau un număr de 1471 școli, din care 704 ortodoxe (din Arhiepiscopia Sibiului) și 767 greco-catolice (din Arhiepiscopia de Blaj și Eparhia de Gherla). În toate cele 1483 școli principale și populare de ambele confesiuni, funcționau 1500 învățători, dintre care 735 ortodocși și 547 greco-catolici. Se confirmă încă odată carența de învățători din învățământul greco-catolic. Tot din conspecte se poate stabili că existau școli în 1341 localități. În 106 comune câte două școli, una pentru fiecare confesiune.

În 27 de localități existau școli triviale ortodoxe cu doi învățători și cu două clase, iar în trei localități școli triviale cu trei învățători și cu trei clase. Se remarcă faptul că toate școlile cu trei clase erau pe teritoriul scaunelor săsești, iar din cele 27 de școli triviale cu două clase, doar una era pe teritoriul comitatens, alta pe teritoriul secuiesc, două în districtele românești Făgăraș și Năsăud, iar restul tot pe teritoriul scaunelor săsești.⁵⁵⁴ În schimb, existau doar șapte comune cu școli triviale unite cu mai mult de o clasă.⁵⁵⁵ Într-o situație deosebită se aflau cele din Năsăud

⁵⁵² Ordonanța Guberniului din 3 august 1865 a fost tipărită de Șerban Polverejan, *Contribuții statistice privind școlile românești din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în "Cumidava", An II, 1968, Brașov, p. 166-167.

⁵⁵³ *Conspectu despre greco-orientale școale principale și populare și despre învățătorii aplicați la acelea*, în *Ibidem*, p.167-184, și *Conspectu despre școalele principale și populare greco-catolice și despre învățătorii aplicați la acelea*, în *Ibidem*, p.185-206.

⁵⁵⁴ Școlile triviale ortodoxe cu trei învățători și trei clase erau la Sibiu, Sânpetru și Predeal (Brașov). Cele cu doi învățători și două clase erau la: Ocolișel (atunci în comitatul Turda, azi în jud. Alba), Apoldul de Jos, Ludoș, Poiana Sibiului, Topârcea (atunci în scaunul săsesc al Miercurei, azi în jud. Sibiu), Nocrich, Cincu Mare, Sebeș, Sighișoara, Mediaș (așadar în reședințele celor cinci scaune săsești menționate), Gura Râului, Tilișca, Sadu (în scaunul Sibiu), Brețcu (atunci în Treiscaune, azi jud. Covasna), Sâmbăta de sus (districtul Făgăraș, azi jud. Brașov), Brașov, Bicfalău (azi Baciul, jud. Brașov), Turcheș, Cernat, Târlungeni, Tântari-Dumbrăvița, Hărman, Feldioara, Prejmer, Râșnov, Zărnești (toate în jud. Brașov) și Bistrița-Bârgăului

⁵⁵⁵ Feneșu (Florești - Cluj), Boz, Noul Românesc, Alba Iulia (atunci în comitatul Alba Inferioară, azi jud. Alba), Vad (Făgăraș), Lăpușu unguresc (Tg. Lăpuș) și Năsăud.

(unde conspectul menționa patru dascăli) și cea din Tg. Lăpuș (unde conspectul menționa trei dascăli). Nici una din ele nu obținuseră, conform conspectului, dreptul de a se numi școală capitală. Șerban Polverejan consideră însă școala din Năsăud drept capitală, ea fiind trecută ca atare în tabelul de mai jos.

Așadar, chiar dacă numărul școlilor greco-catolice a fost mai mare decât al celor ortodoxe, se poate constata totuși că ele erau calitativ mai slab organizate. Acest fapt se poate vedea atât din numărul dascălilor, dar și din cel al edificiilor școlare. Din cele 694 de școli unite consemnate în arhiepiscopia unită de Alba Iulia și Făgăraș, doar 282 aveau local propriu, iar 412 școli erau organizate în clădiri închiriate. În același timp, în Arhiepiscopia ortodoxă a Sibiului au fost construite între 1850-1865 322 de edificii școlare noi, astfel că activitate didactică în clădiri închiriate era înregistrată doar în 197 de localități.

III.

Învățământul din Ungaria în perioada dualistă: între exigențele Statului național unitar maghiar și autonomia Bisericii

În anul 1867 s-a deschis o nouă etapă în istoria Ungariei. Aceasta a durat cinci decenii. Vechea aristocrație maghiară, convertită la ideologia liberalismului, și-a menținut rolul conducător în viața politică și economică în noul stat unitar maghiar (constituit între granițele Ungariei medievale). În aceste cinci decenii, două au fost problemele care și-au pus amprenta asupra vieții politice din Ungaria: mai întâi cea statal-juridică, iar în al doilea rând, problema națională. În privința celei dintâi, nu a fost vorba doar de menținerea independenței Ungariei în cadrul monarhiei, ci și de "accentuarea caracterului național-maghiar al statului ungar sau de înfăptuire deplină a acestuia". Tocmai de aceea, în cele șapte tratate dualiste semnate în cele cinci decenii între partea maghiară și cea austriacă (tratate pe care le voi prezenta mai jos), cea dintâi a încercat, pe cât a fost posibil, să înlăture instituțiile comune și să separe *de facto* Ungaria de restul monarhiei.⁵⁵⁶ Chestiunea națională a avut o caracteristică similară. Elita politică maghiară a văzut în dualism posibilitatea punerii în aplicare a idealurilor naționale ale generațiilor prepașoptiste, care erau tot făurirea statului național unitar maghiar.

În acest scop, elita conducătoare maghiară a folosit toate mijloacele de care dispunea, iar școlii i-a revenit un rol de primă importanță. Spre deosebire de vestul Europei, în Ungaria școala nu a fost doar un mijloc de culturalizare a poporului. Datorită structurii etnice a Ungariei, școala a fost strâns legată în această țară de naționalitate. Prin școală, conducerea politică a Ungariei a încercat să obțină integrarea tuturor cetățenilor maghiari, indiferent de limba pe care o vorbeau, în națiunea politică maghiară. Din dezbaterile parlamentare privitoare la limba de predare în învățământ, precum și din modul de înțelegere a chestiunii naționale, reiese foarte clar că organele de stat au intenționat ca, prin dezvoltarea sistemului școlar, să răspândească limba maghiară, iar împreună cu aceasta și un sentiment patriotic național maghiar. În același timp, naționalitățile au considerat școala drept unul din principalele mijloace de apărare a identității și culturii național-etnice. În pofida controlului de stat, uneori foarte sever, popoarele conlocuitoare din Ungaria au găsit resursele necesare pentru realizarea propriului lor scop. Strategiile folosite în acest sens de naționalități au fost diferite. În cazul românilor, dar și al sârbilor sau al sașilor ardeleni, autonomia confesională s-a dovedit a fi cel mai important ajutor.⁵⁵⁷ În paginile următoare îmi propun să prezint conexiunile existente între ideologia oficială a statului național

⁵⁵⁶ Friedrich Gottas, *Zur Nationalitätenpolitik in Ungarn unter der Ministerpräsidentenschaft Kálmán Tisza*, în "Südostdeutsches Archiv", vol. XVII/XVIII, 1974/75, p. 87-88.

⁵⁵⁷ Joachim von Puttkamer, *Schulalltag und nationale Integration in Ungarn. Slowaken, Rumänen und Siebenbürger Sachsen in der Auseinandersetzung mit der ungarischen Staatsidee 1867-1918* (= Südosteuropäische Arbeiten", 115), München, 2003, p. 29-30.

maghiar, revendicările cultural-politice ale naționalităților, principiul autonomiei bisericești și sistemul de învățământ din Ungaria dualistă.

Totuși, interconexiunile dintre problemele școlare, naționale și confesionale din Ungaria dualistă nu pot fi înțelese pe deplin fără o cunoaștere a legăturilor dintre naționalitățile și confesiunile din Ungaria în cele două decenii care s-au scurs de la revoluția maghiară din 1848 și constituirea statului național maghiar(izant) din 1867-1868. Din acest motiv, un prim capitol al acestei părți a lucrării va avea ca subiect tocmai relațiile națiune-confesiune-stat între 1848-1868.

3.1. Națiuni și confesiuni în Ungaria între 1848-1868

3.1.1. Primul ministeriat al lui Eötvös József și legătura dintre reforma școlară și problema privilegiilor și fondurilor Bisericii Romano-Catolice (1848)

Precum am arătat în prima parte a acestei lucrări, Dieta maghiară din anul 1790 a acordat deplină libertate de cult credincioșilor Bisericii protestante și ortodoxe. Aceste comunități religioase au primit permisiunea de a se organiza în mod autonom. Prin urmare, spre deosebire de catolici, protestanții și ortodocșii erau, în anumite domenii, independenți de conducerea statului.

Totuși, articolele de lege menționate nu au introdus deplina egalitate între confesiunile din Ungaria. Pe de o parte, catolicismul a rămas în continuare Biserică de stat în Regatul maghiar. Nu s-a adus nici o atingere privilegiilor acesteia. Necatolicii au căutat în continuare să se elibereze de supremația clerului catolic și să dobândească deplină egalitate în drepturi cu catolicii, mai ales în ceea ce privește încheierea căsătoriilor mixte și dreptul de trecere de la catolicism la una dintre confesiunile necatolice.⁵⁵⁸ Pe de altă parte, ierarhii Bisericii catolice au fost

⁵⁵⁸ Împotriva prevederilor legale, s-a răspândit obiceiul ca preoții catolici să refuze încheierea căsătoriilor mixte în cazul în care părinții nu semnau un document, prin care se obligau să-i crească pe toți copiii în confesiunea catolică. Dieta din anii 1832-1836 a declarat aceste reverse ilegale. Drept reacție, episcopii catolici Lajcsák Ferenc de la Oradea și Scitovszky János de Rožnava au cerut preoților să refuze să încheie vreo căsătorie mixtă în cazul în care nu ar avea siguranța deplină că părinții îi vor crește pe copii în religia catolică. Consecințele acestui ordin au fost destul de însemnate, deoarece singura cununie legal recunoscută era cea încheiată de un preot catolic. La 3 august 1819, Francisc I semnase un rescript care declara ilegale căsătoriile încheiate de un cleric protestant; toți copiii rezultând dintr-o astfel de căsătorie erau declarați din oficiu catolici (Moritz Csáky, *Die römisch-katholische Kirche in Ungarn*, p. 290-291). Tocmai de aceea, înainte de începerea Dietei din 1839-1840, protestanții au redactat o petiție, cerând deputaților să accepte următoarele puncte: 1) desființarea reverselor în cazul căsătoriilor mixte; 2) acceptarea ca toți copiii rezultați din familii mixte să crească, până la vârsta de 18 ani, în religia tatălui, având dreptul ca, după atingerea vârstei majoratului, să aleagă în mod liber apartenența confesională; 3) înlăturarea obligativității urmării cursului de șase săptămâni, în cazul convertirii de la catolicism la altă confesiune; 4) înlăturarea legii care prevedea pedepsirea pastorilor protestanți, în cazul în care participau la slujbele săvârșite de ei și credincioșii catolici; 5) acordarea permisiunii ca părinți catolici să-și trimită copiii la școli protestante; 6) dreptul protestanților de a studia la universități străine; 7) înlăturarea greutăților pricinuite protestanților în practicarea meseriilor și comerțului și cumpărării de bunuri în comunele majoritar catolice; 8) decretarea deplinei libertăți religioase în Croația, Slavonia și Dalmația. Ambele Table ale Dietei au acceptat cererile protestanților, însă legea votată nu a fost

nemulțumiți de autonomia protestanților și a ortodocșilor, considerând-o drept o "privilegiere". Drept urmare au revendicat și pentru ei un statut de autonomie confesională. Dar aceasta ar fi însemnat renunțarea la protecția acordată de statul maghiar care avea la temelie sa tocmai Biserica Romano-Catolică.⁵⁵⁹

promulgată de monarh. Doar studenții teologi din Ungaria și Transilvania au dobândit dreptul de a frecventa universități din străinătate. Desigur că nemulțumirea protestanților a fost mare. De aceea, congregațiile din unele comitate au decis, pe baza dreptului lor de autonomie, să-i pedepsească pe toți preoții catolici care refuzau încheierea unor căsătorii mixte, în orice condiții (deci și fără prezentarea reversului). Pe de altă parte, episcopii catolici au rămas pe vechea lor poziție (*Staats-Lexikon...*, vol. X, p. 304-305). Abia Dieta din anii 1843-1844 a căutat să liniștească spiritele, recunoscând ca legale și acele căsătorii mixte încheiate de pastorii protestanți. Tot aceeași Dietă a desființat cursul catihetic de șase săptămâni, pe care trebuiau să-l urmeze și finanțeze catolicii care doreau să treacă la o altă confesiune (Moritz Csáky, *Die Römisch-Katholische Kirche in Ungarn*, în Adam Wandruszka, Peter Urbanitsch (coord.), *Die Habsburgermonarchie. 1848-1918*, vol. IV - "Die Konfessionen", Viena, 1985, p. 253).

⁵⁵⁹ Moritz Csáky, *Die Römisch-Katholische Kirche in Ungarn*, p. 252-253. Statul maghiar a luat naștere odată cu încreștinarea, în ritul latin, a principelui păgân Géza, în anul 1001. Biserica Catolică a primit un rol foarte important în organizarea Regatului ungar, după modelul *sistemului bisericesc imperial ottonic* din Germania. Episcopii au devenit primii consilieri regali. De asemenea, clericii, de toate gradele, au dobândit scutiri de dări, precum și independență juridică (*privilegium fori*), nici un preot neputând fi adus în fața unei instanțe juridice laice. Însă și statul și-a păstrat anumite prerogative în administrația bisericească. Dat fiind faptul că regele Ștefan I a înființat două arhiepiscopii (la Strigoniu și Calocsa) și opt episcopii, urmașii săi pe tron au revendicat dreptul de a-i numi pe episcopi fără consultarea papei de la Roma (Anton Radvánszky, *op. cit.*, p. 13-14 și 16-17). Astfel, regii ungari s-au bucurat de un anumit drept de patronat asupra Bisericii Catolice din Ungaria, drept care a fost legalizat însă abia de către dieta de la Timișoara din anul 1397 și apoi, din nou, de dieta de la Bratislava din anul 1404. În acest din urmă an, regele maghiar a dobândit dreptul numit *placetum regium*, potrivit căruia, fiecare bulă papală, fiecare enciclică, fiecare numire de episcopi în diecezele maghiare nu erau valabile fără consimțământul suveranului. Acest drept l-au aplicat apoi toți regii maghiari, până la Francisc Iosif (*Ibidem*, p.42). Desigur că papii s-au opus acestui drept de patronat al regelui Ungariei. Între anii 1404-1410 a avut loc practic o schismă între Biserica Catolică din Ungaria (supusă regelui Sigismund de Luxemburg) și Scaunul papal. Tensiunile s-au încheiat abia în anul 1417, când cardinalii, printre care și viitorul papă Martin V, întruniți la sinodul de la Konstanz (1414-1418), au recunoscut, datorită "meritelor și rolului Ungariei ca apărătoare a creștinătății" în Răsăritul Europei, dreptul de patronaj al regelui Ungariei asupra Bisericii Catolice maghiare. Prin acest act, Biserica Catolică din Ungaria a devenit o "Biserică națională maghiară" (a se vedea pentru amănunte lucrarea lui Elemér Mályusz, *Kaiser Sigismund in Ungarn. 1387-1437*, Budapesta, 1990, p.263-277. Citatele se află la p. 277, respectiv 266), guvernată practic de regele ungar. Astfel, canonistul maghiar Kosunthány Ignátz, profesor de Drept la Universitatea din Cluj până în 1918, arăta în lucrarea sa *Egyházjog. A magyarországi egyházak alkotmánya és közigazgatása (Drept bisericesc. Constituția și administrația Bisericilor din Ungaria)*, ed. II, Cluj, 1903 că "Regele ungar a posedat de fapt dreptul de guvernare a Bisericii creștine maghiare, pe care drept l-a și exercitat în înțelegere cu puterea papală" (p. 87); "Regii (ungari) sunt adevărați factori constituționali ai Bisericii rom.-cat. maghiare și această calitate le-a fost recunoscută și de papii de la Roma" (p. 89); "Biserica maghiară este membru al Bisericii catolice, dar legătura ei cu aceasta se face prin Regele, care este capul acestei Biserici naționale" (p. 91) (cf. Onisifor Ghibu, *Catholicismul unguresc în Transilvania și politica religioasă a statului român*, Cluj, 1924, p.25-26).

Maria Tereza a accentuat caracterul catolic al statului ungar. În 1758, ea a reușit, în sfârșit, să dobândească acceptul papei Clement XIII ca regii Ungariei să poarte titlatura de "regi apostolici" (Anton Radvánszky, *op. cit.*, p. 87). În anii următori, l-a încurajat pe bibliotecarul Curții, Adam Franz Kollar, să redacteze și să publice două cărți, cuprinzând argumente pentru întărirea dreptului de patronat al suveranului asupra Bisericii catolice din Ungaria (R. J. W. Evans, *Maria Theresa and Hungary*, p.

Articolele de Lege 20/1848 și 13/1848

Așadar, problema recunoașterii legale a deplinei egalități reciproce a tuturor confesiunilor din Ungaria a devenit o chestiune politică de primă importanță. Era normal că ea să fi fost pe ordinea de zi a mării Diete reformatoare din 1847-1848. AL 20/1848, votat la 30 martie 1848 și sancționat de rege la 9 aprilie, a proclamat în sfârșit că "pentru toate confesiunile considerate în această țară recepte din punct de vedere legal se acordă fără excepție deplină egalitate și reciprocitate"⁵⁶⁰

Au fost considerate drept confesiuni recepte catolicismul, luteranismul, calvinismul și unitarianismul. Biserica Ortodoxă a dobândit un statut aparte, intermediar. Deși nu a fost considerată nici acum în rândurile confesiunilor recepte din Ungaria (în Transilvania a dobândit acest statut prin AL 9/1848 al Dietei ardelene), totuși, a dobândit dreptul de a dispune liber în probleme școlare și de credință.⁵⁶¹

Prin AL 20/1848, cele trei confesiuni protestante au devenit partenere egale ale Bisericii Catolice, care a pierdut una din prerogativele ei cele mai mari, anume aceea de a fi o Biserică de stat. Potrivit unei cuvântări rostită de protestantul Kossuth Lajos în Parlamentul maghiar, "Faptul ca prin lege o Biserică să dobândească poziția unei religii dominante, coroborat cu faptul ca această Biserică a confesiunii dominante să îmbrace formele unei instituții de stat, deținătoare de drepturi și putere, este în dezacord cu libertatea omenească, dar în special cu libertatea conștiinței. O asemenea instituție vine în contradicție cu principiile de bază ale societății civile și ale suveranității statale. Ea a fost izvorul atâtor suferințe, atâtor nefericiri, atâtor certuri și supărări, încât ne-am decis să ștergem această învățătură din dreptul de stat ungar și să ridicăm la rang de lege principiul drept și înțelept, că nici o confesiune nu poate să fie subordonată alteia".⁵⁶²

Totuși, nu receptarea deplină a celor trei confesiuni protestante i-a nemulțumit pe episcopii catolici. Într-un memoriu redactat la doar o săptămână după votarea de către Dietă a AL 20/1848, episcopii catolici au cerut ca relația dintre Biserica Catholică și Stat să fie reglementată pe baza unei legi speciale, astfel ca și catolicii să dispună de un statut asemănător celui al protestanților (astfel ca să poată înființa și finanța în mod independent școli confesionale și să se poate întruni liber în sinoade

196). În scopul întăririi Bisericii catolice, au fost înființate mai multe episcopii romano-catolice (anume, în 1776 la Rožňava, Banská Bystrica, Spiš, toate trei pe teritoriul de azi al Slovaciei, iar în 1777 la Szombatethely și Székesfejervár, pe teritoriul Ungariei de azi), precum și două episcopii unite, în 1773 la Djakovo (în Croația), iar în 1777 cea de la Oradea (Moritz Csáky, *Die Römisch-Katholische Kirche in Ungarns*, p. 252, nota 4). În anul 1804 au mai fost înființate episcopiile de la Cașovia și Satu Mare (*Ibidem*).

Un rol important în conducerea acestei Biserici catolice naționale maghiare l-au deținut și arhiepiscopii de Strigoni, considerați și primați ai Ungariei. Primatul avea calitatea de *legat apostolic*, adică de om de legătură dintre Scaunul papal și Biserica maghiară (chiar și după încorporarea Ungariei în monarhia habsburgică, toată corespondența dintre episcopii maghiari și Roma s-a făcut prin intermediul primatului și nu a nuntialului papal de la Viena). De asemenea, el deținea privilegii mari în administrația bisericească, autoritatea sa spirituală și canonică depășind limitele arhiepiscopiei de Strigoni (Kosunthány Ignátz, *op. cit.*, p. 219 apud Onisifor Ghibu, *op. cit.*, p. 29).

⁵⁶⁰ Gustav Steinbach, *Die ungarischen Verfassungsgesetze*, Viena, ed. IV, 1906, p. 71-72.

⁵⁶¹ Emanuel Turczynski, *Orthodoxe und Unierte*, p. 430.

⁵⁶² Friedrich Gottas, *Die Geschichte des Protestantismus in der Habsburgermonarchie*, p. 496.

bisericești).⁵⁶³ O altă prevedere din AL 20 a provocat cu adevărat nemulțumirea ierarhiei catolice, anume cea cuprinsă în § 3 al legii, unde se preciza că "nevoile bisericești și școlare ale confesiunilor recepte vor fi acoperite din fonduri de la stat; pentru executarea detaliată a acestei prevederi va fi elaborat de către ministerul Cultelor și Instrucțiunii publice un viitor proiect de lege, însă doar după tratative cu conducerea respectivelor confesiuni".

Nemulțumirea ierarhiei catolice a fost deosebit de mare și datorită faptului că prin AL 13/1848 (votat la 18 martie) au fost desființate dijmele bisericești (în locul acestora, statul obligându-se să ofere clerului, mai ales celui inferior, despăgubiri bănești).⁵⁶⁴

Fondurile catolice și chestiunea administrării lor

Proprietățile Bisericilor protestante erau incomparabil mai mici decât cele ale Bisericii catolice. De exemplu, la sfârșitul secolului al XIX-lea, se aflau în proprietatea Bisericii reformate maghiare 155.062 jugăre cadastrale⁵⁶⁵, în cea a Bisericii luterane maghiare 71.623 jugăre, iar unitarienii 15.193 jugăre (în total deci 251.878 jugăre). În schimb, proprietatea Bisericii romano-catolice era de 1.696.769 jugăre, iar a celei greco-catolice (române și rutene) de 279.336 jugăre.⁵⁶⁶ Veniturile anuale ale episcopilor catolice erau de asemenea imense. Ele se cifrau, la finele secolului al XVIII-lea, la 360.000 fl. anual (arhiepiscopia de Strigonium), 80.000 fl. (episcopia de Eger), 70.000 fl. (episcopia de Oradea), 50.000 fl. (episcopiile de Vác, Veszprém, Karlóca), 40.000 fl. (episcopia de Győr).⁵⁶⁷ Tocmai de aceea, protestanții nu puteau privi decât cu foarte mare bucurie o eventuală finanțare de către stat a nevoilor bisericești și școlare. Dimpotrivă, episcopii catolici au protestat curând, "deoarece se temeau că vor primi o subvenție mai mică din *Fondul religios* și *Fondul de studii*, fonduri administrate de stat, dar pe care ei le considerau ca aparținând Bisericii catolice. Ei nu au întârziat să atenționeze în mod expres că cele două fonduri au fost create exclusiv pentru scopurile catolice, astfel că

⁵⁶³ Moritz Csáky, *Die Römisch-Katholische Kirche in Ungarn*, p. 255.

⁵⁶⁴ *Ibidem*, p. 254-255.

⁵⁶⁵ Un *jugăr cadastral* conținea 1600 de stânjeni pătrați, adică 0,57 hectare. În schimb, un *jugăr ungar* avea 1200 de stânjeni pătrați (cf. "Enciclopedia Română" publicată din însărcinarea și sub auspiciile ASTRA de C. Diaconovich", tom. II, Sibiu, 1900, p. 924).

⁵⁶⁶ Friedrich Gottas, *op.cit.*, p. 513. Datele au fost preluate de Gottas dintr-o lucrare a istoricului Gábor Salacz (având ca temă relația dintre Biserică și Stat în epoca dualistă), publicată la München în anul 1974. Gottas arată că într-o lucrare a altui cercetător maghiar, Szabó (despre istoria protestantismului maghiar) averea celor două Biserici catolice era estimată la 2.474.571 jugăre, iar a celor protestante la puțin peste 200.000 de jugăre (*Ibidem*, nota 74 de la p. 513).

⁵⁶⁷ Moritz Csáky, *Von der Aufklärung zum Liberalismus*, p. 22, nota 30. Comparativ, veniturile mitropoliei de Carloviț s-au ridicat, în 1777, la suma de 34.000 fl. (Emanuel Turczynski, *Orthodoxe und Unierte*, p. 407). În schimb venitul anual al Mitropoliei Moldovei se cifra, tot în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, la aproximativ 50.000 fl. (Andreas Wolff, *Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstentums Moldau*, Sibiu, 1805, vol. I, p. 142-143). Interesante pentru comparație sunt și veniturile celor mai bogate familii aristocratice din Ungaria acelor vremi: familia Esterházy 700.000 fl., iar celelalte familii de magnati (Grassalkovich, Pálffy, Koháry, Károly, Erdődy, Festetics) de la 450.000 la 600.000 fl. anual (Moritz Csáky, *Von der Aufklärung zum Liberalismus*, p. 22, nota 30).

sprijinirea altor confesiuni ar fi echivalentă cu o deturnare de fonduri". Mai mult, o parte din ierarhia catolică a cerut ca, în cazul în care statul ar finanța și alte confesiuni, atunci cele două fonduri să fie restituite în totalitate Bisericii Catolice.⁵⁶⁸

Dar care era problema fondurilor numite catolice? Bazele fondului religiosar (*Fundus religionis*) au fost puse prin AL 12/1548, când s-a decis ca veniturile acelor mănăstiri, abații și capitluri bisericești rămase, în urma războaielor cu otomanii, fără stăpân, să fie folosite în scopuri caritabile și școlare.⁵⁶⁹ Fondul ca atare a fost înființat de către împăratul Ferdinand III (1637-1657), în anul 1647.⁵⁷⁰ El cuprindea veniturile scaunelor episcopale, apoi donații particulare și regale, precum și veniturile unor ordine monahale desființate. Fondul de studii a fost creat în anul 1773 din averile ordinului iezuit desființat.⁵⁷¹ Pe lângă cele două fonduri, mai exista Fondul universitar, înființat de Pázmány Péter, Lósy Imre și Lippay György. Toate au fost administrate de Consiliul Locumtenențial ungar (în Transilvania de *Catholica Commissio*), iar după înființarea Guvernului maghiar (în 1848) de către acesta.⁵⁷² Potrivit istoricului maghiar László Péter, administrarea se făcea pe baza dreptului de patronat (*Jus Patronatus*), autoritatea politică având o calitate asemănătoare celei de tutore.⁵⁷³

După votarea AL 20/1848, conducerea Bisericii catolice a cerut ca aceste fonduri să fie trecute din nou sub administrația bisericească, fiind însă de acord asupra necesității unor reforme interioare ale Bisericii. Declarația din 8 aprilie 1848 reprezintă oarecum punctul oficial de vedere al ierarhiei catolice. Aceasta cerea ca statul să lase fondurile în seama Bisericii, care să le administreze prin comisii alcătuite din clerici și laici: "după ce Biserica noastră a fost scoasă de sub patronatul princiar și introdusă în rândurile Bisericii recepte, după ce, prin alegeri, poporul a dobândit influență asupra corpului legislativ, putându-și ridica glasul în sprijinul adevărului și al dreptății, a sosit momentul ca Biserica să se așeze sub sprijinul propriilor ei credincioși, de la care așteaptă să fie susținută în pretențiile ei juste".⁵⁷⁴ Conducerea statului însă nu a acceptat nici o discuție privitoare la fondurile bisericești.⁵⁷⁵

⁵⁶⁸ Moritz Csáky, *op.cit.*, p. 255, precum și notele 12 și 13 de la aceeași pagină.

⁵⁶⁹ *Ibidem*, p. 270.

⁵⁷⁰ J. H. Schwicker, *Statistik des Königreiches Ungarn*, Stuttgart, 1877, p. 598.

⁵⁷¹ Onisifor Ghibu consideră că acest fond a fost înființat în anul 1765 de Maria Tereza (Onisifor Ghibu, *Catholicismul unguresc în Transilvania și politica religioasă a statului român*, ed. II, Cluj, 932, p. 79), în timp ce Moritz Csáky dă ca an de înființare 1780 (Moritz Csáky, *op.cit.*, p. 271).

⁵⁷² Moritz Csáky, *Die Römisch-Katholische Kirche in Ungarn*, p. 272.

⁵⁷³ László Péter, *Hungarian Liberals and Church-State relations (1867-1900)*, în György Ránki, *Hungary and European Civilization*, Budapesta, 1989, p. 121, nota 3.

⁵⁷⁴ Johann Heinrich Schwicker, *Die Katholiken-Autonomie in Ungarn. Wesen, Geschichte und Aufgabe derselben*, Pesta, ed. II, 1870, p. 34, apud Moritz Csáky, *Die Römisch-Katholische Kirche in Ungarn*, p. 256.

⁵⁷⁵ După cum voi prezenta în paginile următoare, situația juridică a acestor fonduri nu a fost clarificată pe deplin nici în perioada dualistă, Biserica susținându-și dreptul de proprietate asupra acestor fonduri, în timp ce autoritățile politice considerau că Biserica stăpânea aceste fonduri doar cu drept de uzufruct.

Proiectul de lege școlară propus de ministrul Eötvös - învățământ inter-confesional, finanțat de stat

Statul avea nevoie de aceste fonduri pentru a-și putea finanța proiectul educațional. Ministru al Cultelor și Instrucțiunii publice în primul Guvern maghiar (înființat pe baza "legilor din aprilie 1848")⁵⁷⁶ a fost numit Eötvös József. Deși credincios al Bisericii catolice, Eötvös a fost un adept convins al liberalismului. El considera că învățământul primar trebuia să fie accesibil întregii populații, indiferent de starea socială dar, mai ales, de apartenența confesională. Însă învățământul din Ungaria era organizat pe baza principiului confesional, ceea ce avea ca urmare faptul că, pe plan local, minoritățile confesionale erau lipsite de posibilitatea de a înființa și susține școli. De aceea, Eötvös considera că statului îi revenea suprema datorie de a se îngriji de educația poporului, finanțând un învățământ cu caracter interconfesional și nu doar unul catolic. Aceste principii au stat la baza proiectului de lege școlară, elaborat de ministrul Eötvös la 24 iulie 1848. Proiectul mai prevedea obligativitatea și gratuitatea învățământului. În august 1848 a ajuns în dezbaterea Parlamentului. Camera superioară (Casa magnaților) l-a respins pe motivul că era prea liberal. Însă în Camera deputaților (Dietă) a fost criticat deoarece nu prevedea etatizarea totală a școlilor, adică separarea deplină a acestora de Biserici.⁵⁷⁷ Confesiunile au reușit să-și apere autonomia și privilegiile, astfel că, în cele din urmă, Eötvös a acceptat organizarea de școli confesionale în localitățile în care Bisericele aveau un număr de 50 de copii de vârstă școlară.⁵⁷⁸

⁵⁷⁶ "Legile din aprilie" cuprind 31 de acte legislative votate în iarna anului 1847/1848 și sancționate de rege la 11 aprilie, după izbucnirea revoluției. AL 3/1848 a decis "înființarea unui ministeriu unguresc independent", adică a unui guvern. Dacă §1 al legii stabilea că persoana regelui este sacră și inviolabilă, §2 a decis că, în cazul în care regele lipsea din Ungaria, palatinul, în calitate de locțiitor al său, va exercita puterea executivă cu putere deplină și neîntărită, atât în Ungaria, cât și în celelalte țări împreunate cu ea. Independența Ungariei era consolidată și prin faptul că, între cele opt ministere ale guvernului din Pesta, se aflau și cele de externe, război și finanțe. Interesele Ungariei la Curtea din Viena urmau să fie reprezentate de "un ministru *a latere*", astfel că vechile organe de conducere a Ungariei (*Consiliul locumtenențial, Cancelaria aulică ungară și Camera aulică ungară*) au fost desființate. Toate decretelor și ordonanțele imperiale trebuiau contrasemnate de un ministru. AL 4/1848 stabilea componența și competențele corpurilor legislative ale Ungariei. AL 5 cuprindea legea electorală. Camera deputaților urma să cuprindă 377 de deputați, iar în cazul unirii Transilvaniei cu Ungaria, cea dintâi urma să trimită 69 de deputați (mai târziu numărul a fost corectat la 74 de deputați). Dacă AL 6 alipea la Ungaria comitatele ardelenice Crasna, Solnocul de Mijloc, Zarand și districtul Cetatea de Piatră, AL 7 prevedea unirea definitivă a Transilvaniei cu Ungaria. Următoarele articole prevedeau reforme sociale: impunerea nobililor la plata impozitelor (AL 8), desființarea iobăgiei, cu condiția despăgubirii de către stat a nobililor (AL 9), desființarea avicitații (AL 15), libertatea presei (AL 18), autonomia universitară (AL 19) (George Barițiu, *Părți alese din Istoria Transilvaniei pre două sute de ani din urmă*; vol. II, Sibiu, 1890, p. 22-26). Primul guvern al Ungariei a avut următoarea componență: Lajos Battyány (prim ministru), Bartolomeu Szemere (ministru de interne), Lajos Kossuth (ministru de finanțe), Stefan Szecheny (ministru de comunicație), Iosif Eötvös (ministru de Culte și Instrucțiune publică), Gabriel Klauzal (ministru al comerțului), Paul Eszterházy (ministru de externe), Francisc Deák (ministru de justiție), Lazar Mészáros (ministru de război).

⁵⁷⁷ Moritz Csáky, *Die Römisch-Katholische Kirche in Ungarn*, p. 257.

⁵⁷⁸ Albert von Berzeviczy, *Baron Josef Eötvös als Kulturpolitiker*, în "Ungarische Rundschau für historische und soziale Wissenschaften", an. III, 1914, p. 86-87.

Proiectul de lege propus de Eötvös în vara anului 1848, în cazul în care ar fi fost votat, sancționat și aplicat, ar fi avut consecințe radicale pentru societatea ungară. La ordinea zilei se aflau alte probleme, anume relațiile cu Austria și cu dinastia habsburgică.⁵⁷⁹ Astfel că proiectul a rămas suspendat. Însă nu numai din pricina vremurilor tulburi, ci și a necesităților financiare greu de îndeplinit. Potrivit ministrului Eötvös, în anul 1848 ar fi fost necesară suma de 625.000 fl., iar în 1849 chiar 2,5 milioane fl.⁵⁸⁰

«Jus patronatus» și problema autonomiei Bisericii Catolice din Ungaria

În 1848 Biserica Catolică maghiară nu s-a lovit doar de problema fondurilor, ci și de consecințele trecerii dreptului de patronat, deținut până atunci de regele maghiar, pe seama noului guvern maghiar. După cum am arătat mai sus, dreptul de administrare de către stat a fondurilor catolice se baza pe dreptul de patronat deținut de regele maghiar asupra Bisericii Catolice. Dar, după înființarea noului guvern maghiar, acesta a cerut ca dreptul de patronat să fie trecut pe seama Ministerului Cultelor și Instrucțiunii publice. Acest fapt aducea și mai mult Biserica Catolică în dependența statului. Dacă s-ar fi respectat întru totul principiile liberalismului, dreptul de patronat ar fi trebuit abrogat. Doar în acel caz ierarhii catolici ar fi putut să obțină și pentru Biserica lor statutul de autonomie deținut de confesiunile protestante. În schimb, episcopii catolici au ales o altă cale. Într-un memoriu semnat la 20 martie 1848, ei au cerut monarhului nu doar să anuleze dreptul de patronat, ci să facă uz de el și de privilegiile date de acesta. Astfel ei sperau să-și apere Biserica de inovațiile liberalismului și să-și mențină prin aceasta propriile lor privilegii.

Cel mai important drept patronal al regelui apostolic al Ungariei era înființarea de episcopii și numirea de episcopi. Or, în 1848 erau vacante nu mai puțin de șase scaune: două arhiepiscopii (Esztergom și Eger), precum și patru dieceze (Vác, Győr, Székesfehérvár și Spiš). Vacanțe episcopale mai avuseseră loc în Ungaria,⁵⁸¹ autoritățile politice fiind oarecum cointeresate de menținerea acestei situații cât mai mult timp, deoarece în acest caz, veniturile episcopale treceau pe seama statului. Însă în lunile revoluției era deosebit de important ca în fruntea diecezelor vacante să fie numiți episcopi loiali noului Guvern. Și astfel, în iulie 1848, ministrul Eötvös i-a numit pe noii episcopi catolici (toți acceptați și aprobați de monarh). Primat al Ungariei a fost numit episcopul de Satu Mare, Hám János. Lonovics József a fost mutat de la Cenad pe scaunul arhiepiscopal de Eger, iar la Cenad a fost numit Horváth Mihály.

Horváth Mihály a devenit unul dintre cei mai importanți adepți ai Guvernului revoluționar maghiar. După începerea conflictului armat ungaro-austriac, mai mulți episcopi catolici maghiari au părăsit Ungaria, printre ei aflându-se și primatul Hám.

⁵⁷⁹ În timpul în care proiectul se afla în dezbaterea Parlamentului, într-un articol de presă, poetul Petöfi scria: "Acum ați putea lăsa problema educației pe altă dată, căci nici nu știm dacă vom mai avea pe cine educa!" (Albert von Berzeviczy, *Baron Josef Eötvös*, p. 87).

⁵⁸⁰ Moritz Csáky, *op. cit.*, p. 256, nota 17 (aceste sume ar fi acoperit doar necesitățile bisericești ale tuturor confesiunilor, nu și cele ale tuturor școlilor din Ungaria).

⁵⁸¹ Între anii 1799-1847, scaunul arhiepiscopal de la Strigonium a fost vacant timp de 28 de ani (Moritz Csáky, *Von der Aufklärung zum Liberalismus*, p. 39, n. 4).

În locul acestuia, Kossuth l-a numit, la începutul anului 1849, pe Horváth Mihály. Noul primat al Ungariei a ajuns, în aprilie 1849, și ministru al Cultelor și Instrucțiunii publice (în locul lui Eötvös József care, după cum am arătat mai sus, a părăsit Ungaria după ruperea relațiilor dintre Guvernul maghiar și Curtea de la Viena).

Horváth a fost un adept convins și înflăcărat al liberalismului. A considerat drept cea mai mare boală a Bisericii catolice, legătura strânsă pe care o avea cu Statul. Tocmai de aceea a sprijinit separarea totală a Bisericii de Stat, ca o condiție pentru obținerea de către catolici a deplinei autonomii organizatorice. Sinodul bisericesc convocat la 20 august 1849 urma să aibă ca obiect principal al ordinii de zi realizarea autonomiei confesionale a Bisericii Catolice. Tot la acel Sinod urma să se discute și etatizarea fondurilor catolice, desființarea ordinelor religioase, a capitlurilor bisericești, înlăturarea celibatului preoțesc și introducerea limbii materne în cult. Nu este de mirare că papalitatea a numit revoluția maghiară drept un război antireligios⁵⁸².

3.1.2. Acordarea autonomiei confesionale Bisericii Ortodoxe prin *Legea Naționalităților din 1849, de la Seghedin (AL 8/1849)*

Sinodul catolic convocat pentru 20 august 1849 nu s-a mai putut întruni, căci cu doar o săptămână înainte, trupele revoluționare au fost înfrânte la Șiria de către armata țaristă. Însă Guvernul revoluționar maghiar nu a avut în vedere numai Biserica Catolică, ci și pe cea Ortodoxă. Desigur preocuparea Guvernului pentru credincioșii ortodocși nu a avut la bază doar convingerile liberale ale membrilor săi, ci și războiul civil din Ungaria, din anii 1848-1849. Ideologia națională maghiară a provocat, cum prevăzuse și Széchenyi, reacția celorlalte naționalități. Guvernul revoluționar maghiar s-a văzut izolat, atât pe plan intern, cât și extern. Revoluționarii maghiari, considerându-se promotori ai ideilor liberale, nu au putut decât cu greu înțelege că naționalitățile din Ungaria nu au fost dispuse să accepte trocul propus de Wesselényi – renunțarea la propriile lor valori naționale în schimbul dobândirii libertăților și al integrării în națiunea burgheză modernă maghiară. Au fost ajutați spre această înțelegere de reprezentanți ai emigrației române și poloneze, sosiți în acest scop în Ungaria.⁵⁸³ Drept urmare, Guvernul revoluționar maghiar a emis proiectul unei Legi a naționalităților, pus în discuția Dietei de la Seghedin la 28 iulie 1849. Acest proiectul a preluat multe din prevederile unui proiect mai vechi, întocmit la 27 septembrie 1848 de *Comisia pentru unire* (din care făcea parte, alături de guvernanți maghiari, și o delegație română condusă de Șaguna).⁵⁸⁴

La 14 iulie 1849, Nicolae Bălcescu a fost primit de Kossuth Lajos și astfel a fost semnată înțelegerea româno-maghiară de la Seghedin. Aceasta cuprindea un *Proiect pentru pacificare* și un tratat pentru constituirea unei legiuni românești.

⁵⁸² Moritz Csáky, *op. cit.*, p. 262-263 și p. 259.

⁵⁸³ Ludwig von Gogolák, *Zum Problem de Assimilation...*, p. 13-14, nota 24.

⁵⁸⁴ Keith Hitchins, *Românii. 1744-1866*, București, 1998, p. 326. Proiectul *Comisiei pentru unire* "acorda dreptul folosirii libere a limbii române în treburile satești, în Biserică și în școlile elementare și secundare; prevedea numirea românilor în posturi publice, proporțional cu numărul lor. Din cauza deteriorării situației din Transilvania și a relațiilor din ce în ce mai încordate dintre Curte și Guvernul maghiar, proiectul nu a fost supus Dietei ungare până în mai 1849" (*Ibidem*, p. 318).

Guvernul maghiar s-a arătat de acord să ofere românilor dreptul de a se folosi de limba română în comitatele majoritar românești și în școlile românești. De asemenea, a recunoscut independența Bisericii Ortodoxe Române. În schimb nu a renunțat la unirea Transilvaniei cu Ungaria (cauza esențială a ridicării revoluționare a românilor), astfel că Avram Iancu și-a exprimat regretul că împrejurările nu îngăduiau "restabilirea păcii".⁵⁸⁵

AL 8/1849 de la Seghedin a avut menirea de a "liniști naționalitățile", oferindu-le posibilități pentru "libera dezvoltare".⁵⁸⁶ Ea a fost "prima lege în acest sens din Europa".⁵⁸⁷ Totuși, numele de *Lege a naționalităților* nu corespunde cu conținutul ei, naționalitățile nu au primit autonomie. Ideile propagate de emigranții polonezi și români, în special de Bălcescu, de transformare a Ungariei într-o "confederație" au fost respinse. Astfel, istoricul maghiar din Berna, Révész László, considera că la Seghedin s-a votat de fapt "o lege a limbilor, cuprinzând, totodată, limitele maxime până la care era dispusă conducerea maghiară să meargă, și aceasta într-o perioadă în care tuturor le era clar dezastrul iremediabil care se producea". Legea stipula că limba oficială trebuia să fie în comitate și în ramurile inferioare ale administrației limba majorității populației, însă că toată corespondența cu autoritățile centrale trebuia să fie purtată însă în limba maghiară, singura oficială în administrația centrală de stat.⁵⁸⁸

O altă prevedere importantă a AL 8/1849 era cea privitoare la sistemul școlar. Învățământul primar trebuia să se desfășoare nu numai în limba maternă a comunei sau a parohiei bisericești. Așadar, legea din 1849 a recunoscut necesitatea organizării confesionale a învățământului primar, cel puțin atâta vreme cât nu era reglementată situația administrării fondurilor catolice. Bisericele au primit dreptul să folosească limba maternă în matricole. Din cele arătate, reiese că AL 8/1849 a abrogat numeroase prevederi legislative din perioada prepașoptistă.⁵⁸⁹

Însă cele mai importante prevederi ale AL 8/1849 sunt cele privind acordarea unui statut de autonomie confesională ortodocșilor sârbi și români (§ 9, 10, 11 și 12). Desigur, eforturile lui Șaguna din septembrie 1848 au fost decisive în acest sens. Biserica Ortodoxă a dobândit aceleași drepturi de care se bucurau catolicii și protestanții. Conform istoricului slovac Ludwig von Gogolák, deputații maghiari de la Seghedin au introdus în Ungaria un sistem asemănător celui al *millet*-ului otoman. Clerul superior al Bisericii Ortodoxe a dobândit dreptul de reprezentare a

⁵⁸⁵ Liviu Maior, *Încercări de împăciuire româno-ungare. Proiectul de "pacificare". Sfârșitul Revoluției în Transilvania*, în "Istoria Românilor" (ediție a Academiei Române), vol. VII, Tom I ("Constituirea României Moderne. 1821-1878" – coord. Dan Berindei), București, 2003, p. 310-311. Avram Iancu a adăugat în scrisoarea trimisă lui Kossuth: "pentru a vă dovedi sentimentele noastre frățești, pe care le nutrim față de națiunea maghiară, am hotărât să rămânem neutri față de armata ungară în tot timpul acestor lupte (dintre unguri și armata țaristă – n.n.), neatacând-o și apărându-ne numai în cazul că am fi atacați" (*Ibidem*, p. 311). A se vedea Silviu Dragomir, *N. Bălcescu în Ardeal*, în "Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj", 5, 1928-1930, p. 1-34.

⁵⁸⁶ Ludwig von Gogolák, *Die Nationalitätengesetze...*, p. 1249.

⁵⁸⁷ Liviu Maior, *Încercări de împăciuire...*, p. 311.

⁵⁸⁸ Révész László, *Die verschiedenen Auffassungen...*, p. 226-227.

⁵⁸⁹ Ludwig von Gogolák, *Die Nationalitätengesetze...*, p. 1250.

popoarelor sârb și român, și anume prin adunări reprezentative, adică prin sinoadele bisericești care urmau să fie convocate anual și care aveau drept de decizie în toate problemele etniilor respective (în special în chestiunile bisericești și culturale). Astfel, legislativul maghiar a recunoscut identitatea dintre Biserica Ortodoxă și popoarele sârb și român, a recunoscut că, pentru acestea, Biserica Națională Ortodoxă deținea prioritate în fața statului unitar maghiar. Aceste prevederi au fost, potrivit istoricului von Gogolák cele mai mari concesii pe care le-au putut face deputații maghiari. Căci, prin acceptarea existenței, pentru sârbi și români, a unor foruri reprezentative paralele cu cele ale statului "se atenta la însăși ființa statului național și central maghiar".⁵⁹⁰

Așadar, revoluționarii maghiari au recunoscut ceea ce generația anterioară, de la 1790-92, refuzase constant să accepte, anume existența în Ungaria a unei națiuni confesionale ortodoxe. În anul 1792, negând existența acestui "stat în stat" pluriethnic, confesional iliric, deputații maghiari au cerut în mod expres desființarea Cancelariei aulice ilirice, înființată de Curte cu un an înainte, în locul vechii Deputațiuni aulice ilirice.⁵⁹¹ Ba mai mult, în 1849, împotriva oricărui așteptări, Dieta de la Seghedin a răspuns pozitiv și unei părți din prevederile celei mai radicale dintre adunările naționalităților din Ungaria, cea a sârbilor, întrunită la Carloviț, la 1-3 mai 1848. De fapt, în urma acestei adunări, chiar și Curtea de la Viena a fost nevoită să accepte poziția de lider al patriarhului sârb, urmarea fiind că cea de-a doua adunare națională sârbească (din 25 septembrie 1848, de la Carloviț) a fost condusă de Raiacici, voievodul numit de Curte (Stefan Šupljikac) trebuind să se supună autorității patriarhului.⁵⁹² Prin urmare, recunoscând existența în Ungaria a națiunii confesionale ortodoxe, deputații maghiari din Dieta de la Seghedin nu au făcut altceva decât să accepte un fapt deja existent și să-l înregistreze ca atare în dreptul de stat ungar.

Dieta de la Seghedin a făcut însă un pas mai departe. A ținut cont și de procesul de segregare etnică existent în cadrul mării națiuni confesionale ortodoxe. În ultimele două decenii dinainte de izbucnirea revoluției din 1848, mișcarea

⁵⁹⁰ *Ibidem*, p. 1250-1253.

⁵⁹¹ Wolfgang Kessler, *Stände und Herrschaft*..., p. 182.

⁵⁹² Această considerație privind radicalismul adunării naționale sârbești din mai 1848 de la Carloviț aparține tot istoricului slovac Ludwig von Gogolák. Revendicările politice și bisericești ale acestei adunări veneau în contradicție totală cu integritatea teritorială și administrativă a Ungariei, în special prin cererea de a se crea o Voievodină sârbească (Ludwig von Gogolák, *Die Nationalitätengesetze*..., p. 1244). Totodată, membrii adunării naționale sârbe au cerut egalitatea juridică a Bisericii Ortodoxe cu celelalte confesiuni din Ungaria (cu alte cuvinte, includerea și a Bisericii Ortodoxe în rândurile confesiunilor recepte), garantarea dreptului de a folosi propria limbă bisericească (bineînțeles, cea sârbă), apoi numirea în termen canonic a episcopilor în scaunele vacante, garantarea dreptului de proprietate a averilor bisericești, retrocedarea celor confiscate, apărarea prin lege împotriva prozelitismului uniatic, administrația independentă a școlilor confesionale ortodoxe și acceptarea convocării anuale a unui congres național-bisericesc. Pentru a da o mare seriozitate revendicărilor politice sârbești, Mitropolia de la Carloviț a fost ridicată la rang de patriarhie (decizia a fost recunoscută de Curtea de la Viena printr-un manifest special, emis la 3/15 decembrie 1848), primul patriarh fiind, desigur, Iosif Raiacici, care s-a considerat conducătorul politic al națiunii confesionale - sârbești (Emanuel Turczynski, *Orthodoxe und Unierte*..., p.428-429)

confesională ortodoxă s-a transformat într-o măsură tot mai mare într-o mișcare democratică modernă, dar și național-sârbească.⁵⁹³ Românii nu puteau rămâne nepăsători, astfel că paralel cu mișcarea națională sârbească s-a dezvoltat și cea românească, a cărei principală revendicare era tocmai înființarea unei Bisericii Ortodoxe Române autonome.⁵⁹⁴ Ținând seama de aceste dispute etnice din cadrul națiunii confesionale ortodoxe din Ungaria, Dieta maghiară de la Seghedin a acordat românilor posibilitatea de a se desprinde de ierarhia sârbă și de a-și constitui propria organizare bisericească autonomă românească.⁵⁹⁵

Din cele prezentate mai sus, rezultă cu claritate că AL 8/1849 a oferit naționalităților doar o autonomie culturală și administrativă, nu și una teritorială.⁵⁹⁶ Se remarcă însă că legea nu a pomenit trei naționalități, anume slovacii, germanii și rutenii. Explicația poate consta în faptul că elita politică maghiară considera că adevăratul pericol la adresa statului național unitar maghiar putea veni doar din partea ortodocșilor sârbi și români. Rutenii alcătuiau un procent nesemnificativ din populația Ungariei, dar fiind de confesiune greco-catolică, erau subordonați și controlați de ierarhia romano-catolică din Ungaria. Germanii din Ungaria începuseră să fie asimilați și integrați în "națiunea burgheză modernă maghiară". Numeroși ofițeri ai armatei revoluționare maghiare aveau origine etnică germană. Iar în ce-i privește pe slovaci, aceștia își pierduseră elita națională, deoarece nobilimea de limbă slovacă devenise încă de la începutul secolului al XIX-lea purtătoarea idealurilor statului ungar centralizat și ale națiunii maghiare dominante-elitiste. Așadar, în viziunea claselor politice maghiare, rutenii, slovacii și germanii (care nu se asimilasera încă) nu puteau constitui un adevărat pericol la adresa statului național unitar maghiar. Tocmai de aceea, s-a considerat că ei

⁵⁹³ Desigur că purtătorii acestei schimbări au fost tot clericii. De exemplu, la sârbi, arhimandritul de la mănăstirea Šišatovac, iar mai târziu episcopul de Karlovac, Lukijan Mušicki (1777-1837), a introdus termenul de sârb și pentru ortodocșii din Banatul Croației, militând pentru o apropiere de Belgrad. Mai târziu, conducătorul mișcării naționale sârbești a devenit mitropolitul de Carloviț, Iosif Raiacici. Acesta s-a opus cu destul de mare succes tuturor încercărilor guvernanților maghiari, din anii premergători revoluției, de a controla administrarea fondului național și a fondului clerical ortodox, pentru a favoriza maghiarizarea sârbilor și prin intermediul mănăstirilor și a seminariilor clericale (Emanuel Turczynski, *Orthodoxe und Unierte...*, p. 410-411).

⁵⁹⁴ Nu este subiectul acestei lucrări prezentarea în detaliu a luptei de emancipare națională a românilor de sub hegemonia sârbă. În anul 1829, după lupte de aproape două decenii, românii au reușit numirea unui român pe scaunul episcopal al Aradului. Opt ani mai târziu, la Congresul Național Ortodox de la Carloviț, românii bănățeni au cerut ca românii să nu mai fie considerați membri ai "națiunii ilirice", ci să fie numiți "românească națiune" (Emanuel Turczynski, *Orthodoxe und Unierte...*, p. 432-433). Tot ca urmare a procesului segregacionist din cadrul națiunii confesionale ortodoxe (ilirice) au fost înființate secții paralele românești și sârbești la seminariile clericale din Timișoara, Arad și Vârșeț (1822). Iar la 23 martie 1848 (deci înainte de convocarea marii adunări naționale sârbești), românii bănățeni au cerut înființarea unui Banat românesc (sub conducerea unui ban român), precum și a unei Mitropolii pentru românii ortodocși din Banat și Ardeal. Aceste cereri au fost repetate și în cele două adunări naționale românești din Banat, întrunite la Lugoj în lunile mai și iunie 1848 (Despre luptele naționale ale românilor bănățeni de emancipare a lor de sub hegemonia ierarhiei sârbești, a se vedea și Nicolae Bocșan, Ladislau Gyémánt, *Aspecte ale luptei culturale și politice a românilor bănățeni din prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în "Banatica", II, Reșița, 1973, p. 345-362).

⁵⁹⁵ Ludwig von Gogolák, *Die Nationalitätengesetze...*, p. 1250-1253.

⁵⁹⁶ Korbuly Dezső, *op. cit.*, p. 155.

puteau fi împăcați și "liniștiți" prin acordarea autonomiei lingvistice la nivelul administrației locale.⁵⁹⁷

3.1.3. Înlăturarea caracterului național maghiar al Bisericii Catolice din Ungaria, prin Concordatul semnat între Imperiul austriac și Scaunul papal (1855)

Legea naționalităților din 1849 a apărut prea târziu. După doar două săptămâni de la votarea ei, armatele revoluționare maghiare au capitulat înaintea trupelor țariste. După înăbușirea revoluției, în Ungaria a fost instaurată o administrație militară, iar în 1850 o administrație civilă, caracterizată prin măsuri de centralizare.

Această politică a fost purtată și prin intermediul Bisericilor. Numeroși membri ai clerului tuturor confesiunilor din Ungaria au împărtășit soarta conducătorilor politici ai revoluției maghiare. De exemplu, primatul Horváth și episcopul Jekelfalussy Vince (numit de Guvernul revoluționar episcop de Spiš) au reușit să se refugieze din Ungaria, dar au fost spânzurați "în effigie" de autoritățile militare. Arhiepiscopul Lonovics József (de la Eger) a fost arestat, judecat de un tribunal militar, obligat să renunțe la scaun și internat în mănăstirea austriacă Melk (în 1866 a fost numit, totuși, arhiepiscop de Calocsa). Episcopul de Banská Bystrica, Rudnýanszky József, a fost condamnat de un tribunal militar la șase ani detenție în fiare (petrecuți la Kufstein), după care a fost internat într-o mănăstire austriacă. De aducerea înaintea tribunalului militar nu au scăpat nici cei doi episcopi uniți ruteni, Iosif Gaganecz de Prešov și Vasile Popovici de Muncaci. Împotriva tuturor s-a adus acuzația de colaboraționism cu Dieta revoluționară a lui Kossuth.⁵⁹⁸

Dar pasul cel mai însemnat în realizarea centralizării depline a Imperiului îl constituie Concordatul semnat la 18 august 1855 între Viena și Roma. Statul austriac a fost cedat întru totul Bisericii Catolice (s-a renunțat la numeroase drepturi obținute în epoca iozefinistă). În schimb, Biserica Catolică din întregul imperiu a dobândit o organizare unitară, incluzând-o pe cea din Ungaria. Biserica maghiară a pierdut statutul ei independent, de Biserică națională. Arhiepiscopul de Strigonium a încetat să fie primat al Ungariei (desigur că și monarhul a renunțat la dreptul de patronat asupra Bisericii din Ungaria).⁵⁹⁹

Episcopii maghiari au refuzat însă să recunoască prevederile Concordatului. Au boicotat conferințele episcopale catolice de la Viena (însă nu au avut posibilitatea de a se întruni în sinoade naționale maghiare). Arhiepiscopul de la Strigonium a continuat să se considere primat al Ungariei. Într-un cuvânt, episcopatul maghiar, caracterizat de un conservatorism extrem, a încercat să reactiveze caracterul feudal al Bisericii lor, iar pe de altă parte să accentueze statutul național-independent al Bisericii din Ungaria. Prin aceasta, Biserica Catolică a devenit purtătoarea mișcării naționale din Ungaria, încurajând rezistența pasivă a națiunii ungare și creând o stare de spirit care va duce, în cele din urmă, la realizarea dualismului austro-ungar.

⁵⁹⁷ Ludwig von Gogolák, *Die Nationalitätengesetze...*, p. 1255.

⁵⁹⁸ Moritz Csáky, *op. cit.*, p. 259-260.

⁵⁹⁹ Peter Leisching, *Die Römisch-Katholische Kirche in Cisleithanien*, în "Die Habsburgermonarchie. 1848-1918, IV, Die Konfessionen", Viena, 1985, p. 25-34.

În fruntea mișcării catolice național-maghiare s-au aflat Scitovszky János și Haynald Lajos. Cel dintâi era în 1848 episcop de Pécs. În lunile revoluției a rămas loial Curții de la Viena (din acest motiv, a fost condamnat de Guvernul lui Kossuth ca trădător de patrie), astfel că în iulie 1849 a fost numit de Francisc Iosif în fruntea arhiepiscopiei de Esztergom. În 1853 i-a readus pe iezuiți în Ungaria, iar trei ani mai târziu a terminat lucrările de construcție ale noii catedrale primațiale din Esztergom. "Acest adevărat "Sion maghiar" a rămas până la dezintegrarea monarhiei drept semnul cel mai vizibil al catolicismului maghiar militant-conservativ". Haynald a fost numit tot de împărat, în 1851, în funcția de coajutor episcopal (*cum iure successionis*) la Oradea. A ajuns în fruntea acestei dieceze un an mai târziu, devenind unul dintre cei mai înfocați patrioți maghiari, astfel că împăratul l-a obligat, în 1863, să renunțe la scaun. Însă în aprilie 1867, Eötvös József, devenit din nou ministru al Cultelor, a reușit impunerea lui pe scaunul arhiepiscopal de la Calocsa.⁶⁰⁰

3.1.4. Favorizarea naționalităților nemaghiare prin Patenta protestanților din 1859

Susținerea naționalismului maghiar de către Biserica Catolică din Ungaria a fost o mare surpriză pentru Curte. În secolele anterioare, ierarhia catolică fusese cea mai loială sprijinitoare a politicii vieneze. În schimb, protestantismul a fost considerat drept "adevărată mamă a revoluției", iar protestanții drept "oameni nerecunoscători și rebeli"⁶⁰¹. Tocmai de aceea, încă din 1849 autoritățile vieneze au fost preocupate de mijloacele necesare de a stârpi rezistența protestantismului. Aproape toți superintendenții protestanți au fost înlăturați din funcții și condamnați la ani grei de temniță. În locul lor au fost numiți administratori din Viena. Iar la 10 februarie 1850 a fost înlăturată cu totul autonomia Bisericilor protestante din Ungaria.⁶⁰²

Bisericile protestante între vechea autonomie și noua organizare

Intenția autorităților vieneze, în special a ministrului de Culte din Guvernul de la Viena, Leo Thun, a fost organizarea unei Biserici protestante din întregul Imperiu austriac. De aceea, în 1855, Thun le-a cerut mai multor reprezentanți ai ambelor Biserici protestante să elaboreze un proiect de statut de organizare a acestor comunități bisericești și de unificare a lor într-o singură Biserică protestantă imperială. Printre cei mai importanți colaboratori ai lui Thun au fost slovacul Karol Kuzmány⁶⁰³ și sasul ardelean Joseph Andreas Zimmermann⁶⁰⁴. Ambii au îndeplinit

⁶⁰⁰ Moritz Csáky, *op. cit.*, p. 264-265. La începutul anului 1849 existau doi arhiepiscopi de Strigonium, anume Hám János, recunoscut de Curte (și care s-a refugiat la Viena, după ruperea relațiilor dintre Ungaria și Austria din toamna anului 1848) și Horváth Mihály, numit de Guvernul revoluționar în locul lui Hám. În iulie 1849, Hám s-a reîntors în vechea sa dieceză, de la Satu Mare, iar la Strigonium a fost numit Scitovszky.

⁶⁰¹ Alexander Bach considera că "în Ungaria protestantismul este o putere, este chiar opoziția înăscută, astfel că este necesară intervenția statului", chiar dacă "acest copac tare și adânc înrădăcinat nu poate fi doborât dintr-o singură lovitură" (Fr. Gottas, *Die Geschichte des Protestantismus...*, p. 497-498).

⁶⁰² Despre ordonanța din 10 februarie 1850 a se vedea Fr. Gottas, *Die Frage der Protestanten in Ungarn in der Ära des Neoabsolutismus*, p. 28-36.

⁶⁰³ Karol Kuzmány (1806-1866) a fost cel mai important reprezentant al luteranismului slovac. În 1832 a fost ales predicator la Banská Bystrica, iar în 1849 a fost chemat la Viena pentru a ocupa catedra de

funcțiile de consilieri în Ministerul pentru Culte din Viena și ambii au redactat proiecte de unificare a Bisericilor protestante din Imperiu. Proiectul lui Zimmermann a fost înaintat împăratului la 14 decembrie 1852 și era un compromis între dorința Curții de unificare a diferitelor Biserici protestante și cea a diferitelor comunități de păstrare a vechii autonomii bisericești. Autoritățile centrale au fost de acord cu proiectul lui Zimmermann, însă era dificilă problema tranziției spre noua stare de drept. Leo Thun a considerat că, într-o primă etapă, Ministerul trebuia să elaboreze statute provizorii de organizare a diferitelor Biserici protestante din Imperiu, astfel ca, pe baza acestora, noile organe de conducere, să voteze statutele finale.⁶⁰⁵ Drept urmare, în anul 1856 a fost redactat un proiect de statut de organizare a Bisericilor protestante (de ambele confesiuni) din Ungaria, Voievodina și Banat (autorul principal fiind Kuzmány), cuprinzând 192 de paragrafe. Noua Biserică protestantă ungară urma să fie condusă de un Consiliu bisericesc suprem, alcătuit din cinci membri luterani și cinci reformați. Dar, deoarece proiectul ignora vechile articole de lege votate de Dietele ungare în 1606, 1645, 1791 și 1848, cei patru episcopi luterani și patru episcopi reformați au refuzat să recunoască legalitatea noului statut, cerând convocarea unor Sinoade proprii, care să redacteze statutele de organizare.⁶⁰⁶ După cum remarcă Fr. Teutsch, planul Ministerului de realizare a tranziției spre o nouă stare de drept a Bisericilor protestante a avut de suferit din cauză că Bisericile protestante însele nu au fost informate de acest plan, astfel că nu este de mirare că cei opt superintendenți protestanți din Ungaria au privit cu suspiciune proiectul de statut elaborat de Minister.⁶⁰⁷

Patenta protestanților din 1 septembrie 1859

La fel a fost și situația cu proiectul definitiv al Ministerului, promulgat de Curte sub numele de *Patenta imperială de la 1 septembrie 1859, privitoare la constituția internă, la problemele școlare și educaționale și la situația juridică a Bisericilor evanghelice de ambele confesiuni din Regatele Ungariei, Croației și Slavoniei, Voievodatul Serbiei și a Banatului Timișan și din granița militară*.⁶⁰⁸ Pe baza acestei Patente, redactate în 58 de paragrafe, Ministerul a emis un statut de organizare a Bisericilor protestante.⁶⁰⁹

Ceea ce trebuie remarcat încă de la început este faptul că prevederile Patentei nu privea și Biserica evanghelică săsească. Fr. Teutsch motivează aceasta prin

Teologie Practică (a ocupat această catedră până în anul 1863) (cf. Fr. Gottas, *Geschichte des Protestantismus...*, p. 500).

⁶⁰⁴ J. A. Zimmermann s-a născut în anul 1910 la Sighișoara. Absolvent de Drept, a predat această materie la Gimnaziul luteran din Sibiu, iar în 1847 a fost principalul reprezentant al sașilor în Dieta ardeleană din acel an. În 1850 a fost angajat la ministerul pentru Culte de la Viena, doi ani mai târziu a ajuns secretar ministerial, în 1855 chiar consilier de secție, în 1858 consilier ministerial, iar în 1861 președinte al Consistoriului superior evanghelic (cf. Fr. Teutsch, *Geschichte der ev. Kirche*, II, p. 382-383).

⁶⁰⁵ Fr. Teutsch, *Geschichte der ev. Kirche*, II, p. 384.

⁶⁰⁶ Fr. Gottas, *op. cit.*, p. 56-65.

⁶⁰⁷ Fr. Teutsch, *op. cit.*, II, p. 385.

⁶⁰⁸ Patenta a fost republicată de Fr. Gottas, *Die Frage der Protestanten in Ungarn in der Ära des Neoabsolutismus*, p. 176-185.

⁶⁰⁹ *Ibidem*, p. 185-212.

faptul că sașii nu s-au opus în nici un fel nici Ministerului, nici Curții vieneze. Desigur că influența lui Thun în cadrul Ministerului vienez a fost decisivă în acest sens (din lucrarea lui Teutsch se poate crede că dintre toți protestanții din Ungaria și Transilvania, doar sașii au avut cunoștința de planurile exacte ale Curții).⁶¹⁰

În al doilea rând, Patenta și Statutul din septembrie 1859 au organizat Bisericele luterane și calvine din Ungaria după modelul celor din Austria, impunându-le sistemul consistorial (Bisericele maghiare avuseseră până în 1850 Constituții prezbiterial-sinodale). Fr. Gottas mai semnalează faptul că statutul emis de minister la 2 septembrie 1859 se inspira după Constituția evanghelică din Renania-Westfalia, ceea ce poate duce la concluzia că autorii lui au fost germani.

În al treilea rând, trebuie semnalat că acești autori au ținut cont de realitățile etnice din cadrul Bisericilor evanghelice din Ungaria. În anii 1845/1846 trăiau în Ungaria aproximativ 2,5 milioane protestanți. Cei mai numeroși erau reformații, aproximativ 1,6 milioane, aproape toți credincioși de etnie maghiară. Luteranii din Ungaria erau în număr aproximativ de 830.000 de persoane. Dintre aceștia, unguri erau doar 180.000, germani 200.000, iar restul, aproximativ 450.000, erau slovaci. În pofida acestei structurări etnice, supremația în organele de conducere a Bisericii luterane o dețineau maghiarii (aceasta tocmai datorită organizării prezbiterial-sinodale). Nobilii maghiari din teritoriile slovace și germane au reușit, de-a lungul veacurilor, să obțină controlul asupra forurilor de conducere ale senioratelor (protopopiatelor) și districtelor (episcopioilor). Prin schimbarea Constituției bisericești (adică introducerea sistemului consistorial), autorii Statutului au urmărit tocmai slăbirea elementului maghiar din conducerea Bisericii luterane.

Același scop a stat și la baza înființării a două noi Superintendenturi luterane în Ungaria, una germană, cu sediul la Novi Vrbas (Újverbász, Neuwerbaß, din Voivodina), iar a doua slovacă, cu sediul la Bratislava (în fruntea celei din urmă a fost numit tocmai Karol Kuzmány.

Este lesne de înțeles că maghiarii au refuzat cu consecvență să recunoască prevederile Patentei și ale Statutului din septembrie 1859. Din cele peste 2000 de parohii reformate, doar 25 au acceptat să se organizeze pe bazele noului Statut. În schimb, 229 de parohii luterane au acceptat Statutul, cele mai multe locuite în special de slovaci. În ce-i privește pe luteranii germani, aceștia au fost divizați. Favorabili Patentei au fost germanii din vestul Ungariei precum și cei din Bacica, Srem și Banat.⁶¹¹

3.1.5. Caracterizarea politicii vieneze față de naționalitățile din Ungaria în deceniul neoabsolutist.

Ca urmare a rezistenței maghiarilor împotriva prevederilor Patentei și a Statutului din septembrie, împăratul s-a decis să-și modifice politica față de Ungaria. La 15 mai 1860, printr-un rescript autograf, le-a acordat protestanților din Ungaria dreptul de

⁶¹⁰ Fr. Teutsch, *op. cit.*, II, p. 387.

⁶¹¹ Amănunte cu privire la reacția maghiarilor și ale celorlalte naționalități privind patentă și statutul din septembrie 1859 la Fr. Gottas, *op. cit.*, p. 84-167, iar mai pe scurt la idem, *Geschichte des Protestantismus...*, p. 503-506.

a decide în privința acceptării sau respingerii prevederilor Patentei din 1 septembrie 1859. Această rezoluție nu reprezenta altceva decât retragerea *de facto* a Patentei. Iar urmarea imediată a fost desființarea superintendenturii luterane germane din sudul Ungariei (teritoriul ei a fost inclus în superintendenta montană). Abrogarea totală a Patentei a survenit printr-o altă rezoluție imperială, emisă la 15 mai 1867 (cu această ocazie a fost desființată și superintendenta slovacă).⁶¹²

Rezistența maghiarilor protestanți a fost încurajată și de ierarhia catolică. Așadar, în perioada numită de unguri drept "regimul austriac de ocupație", naționalismul maghiar a luat un nou avânt, iar clasa socială mijlocie ungară a purtat mai departe năzuința creării statului unitar național-maghiar modern. Un imbold în acest sens l-a primit, indirect, chiar de la Curtea din Viena și de la organele centrale de administrație. Politica acestora a fost duplicitară. Pe de o parte, ele au încercat să se folosească de naționalitățile din Ungaria, pentru a supune elita politică maghiară. Pe de altă parte, nu au fost capabile să-i atragă și să-i apropie de dinastie pe conducătorii naționalităților.

Într-adevăr, pe plan administrativ, autoritățile vieneze au desprins din teritoriul Ungariei provinciile Croația, Transilvania și Voievodina sârbească (Bacica și Banat). Și totuși, prin aceasta nu au acordat nici o concesie populațiilor nemaghiare, căci nu au acceptat ca cele trei provincii să fie administrate de naționalitățile nemaghiare. Provinciile au fost administrate prin intermediul unor funcționari aduși din alte regiuni ale Imperiului (așa-numiții *husari ai lui Bach*). După cum remarcă istoricul slovac Ludwig von Gogolák, cercurile politice de la Viena nu cunoșteau decât în foarte mică măsură problemele administrative și naționale din Țările Coroanei Sf. Ștefan, fapt pentru care au aplicat mai mult o tactică de amânare a reformelor cu impact decisiv. Chiar și formele de organizare și administrație "definitive" din diferitele provincii au avut un caracter de provizorat, ceea ce nu putea decât da speranțe elitei politice maghiare, care se încăpățâna pe poziția rezistenței pasive.⁶¹³

Nu este de mirare că deceniul neoabsolutist a produs conducătorilor naționalităților nemaghiare o adevărată dezamăgire. La un secol și jumătate distanță în timp de evenimente, putem înțelege mai bine cauzele politicii contradictorii a Vienei. Pe de o parte, "slovacii, românii și rutenii din Ungaria nu erau în acea epocă deloc capabili să ofere Curții un personal funcționăresc eficient". Clasa de mijloc intelectuală a acestor popoare s-a format abia în deceniile următoare, adică în epoca dualistă. Pe de altă parte, perioada neoabsolutistă s-a situat, din punct de vedere cronologic, la jumătatea secolului al XIX-lea, într-o epocă în care elita aristocratic-nobiliară continua să dețină supremația politică. Așadar, păturile conducătoare vieneze nu puteau avea decât, cel mult, rețineri și oarecare sentimente nedefinite de amabilitate și înțelegere față de conducătorii provinciali ai naționalităților din Ungaria. În nici un caz nu-i puteau privi pe aceștia ca parteneri de rang egal. Nu tot la fel stăteau lucrurile cu clasa politică maghiară. Deși diferențele politice dintre elita burgheză vieneză și cea maghiară erau foarte mari, totuși calea de dialog nu era exclusă de la sine. Trebuiau găsite doar mijloacele de a accede la masa tratativelor, pentru a se

⁶¹² Fr. Gotta, *op. cit.*, p. 132-133. Rezoluția e tipărită la p. 212-213.

⁶¹³ Ludwig von Gogolák, *Die Nationalitätengesetze...*, p. 1258 și 1260.

stabili soluții care să ducă la o nouă așezare constituțională a monarhiei, ceea ce însemna totodată și supraviețuirea acesteia. Așadar, deceniul neoabsolutist nu a reprezentat, din perspectiva națiunilor slovacă, română, sârbă și ruteană, decât un provizorat, o "continuă politică de amânare". Cu alte cuvinte, autoritățile vieneze, poate fără să dorească efectiv acest lucru, au continuat strategia conducătorilor naționaliști maghiari, de a stăvili, pe cât de mult posibil, dezvoltarea elitelor celorlalte naționalități din Ungaria.⁶¹⁴

3.1.6. Dieta maghiară din 1861. Încercările de compromis între Curte și maghiari - și de împăcare între maghiari și celelalte naționalități din Ungaria

Rezoluția autografă din 15 mai 1860 era urmarea unei schimbări de poziție a Curții. Înfrângerea armatelor habsburgice în conflictul din Italia (soldată cu pierderea Lombardiei, Toscanei și Modenei), precum și criza financiară, l-au determinat pe împăratul Francisc Iosif I. să convoace un Consiliu imperial lărgit (*Verstärkter Reichsrat*), la 5 martie 1860, care să-i includă și pe maghiari. Aceștia însă au declarat că participă la consfătuiri în nume propriu și nu în calitate de reprezentanți ai Ungariei.⁶¹⁵ Totuși, împreună cu aristocrații cehi, l-au determinat pe împărat să accepte individualitatea istorico-politică autonomă a țărilor Coroanei habsburgice. Rezultatul a fost **Diploma din 20 octombrie 1860**, prin care Ungaria și-a redobândit parțial vechea Constituție. Diploma îmbina elemente ale federalismului cu cele ale centralismului și dualismului, astfel ca să poată fi acceptată de cercuri politice de orientare cât mai diversă. Unitatea și centralizarea monarhiei erau menținute prin faptul că afacerile care interesau toate țările (armata, finanțele, reglementările vamale și comerciale, transporturile, sistemul poștal și încasarea dărilor) urmau să fie soluționate de o adunare legislativă comună. Toate celelalte probleme intrau în competența Dietelor maghiare, transilvane și croate (pentru *Țările Coroanei Sf. Ștefan*) și a Senatului imperial (pentru toate celelalte țări ale monarhiei – așa-numitele țări din Cisleitania). Așadar, Diploma din octombrie 1860 a instituit în cadrul monarhiei două teritorii, fiecare cu propria ei ordine juridică. Totuși maghiarii nu au fost mulțumiți întru totul de prevederile acestei diplome, ei revendicând restaurarea în întregime a Constituției ungare, prin recunoașterea actelor legislative din 1848.⁶¹⁶ Totuși, a fost restabilită *Cancelaria aulică ungară*, în fruntea căreia a fost numit baronul Vay Miklós, care urma să organizeze alegerile pentru Dieta ungară (convocată de împărat pentru 2 aprilie 1861) și să organizeze ceremonia de încoronare a lui Francisc Iosif ca rege al Ungariei. Vechea administrație comitatensă a fost restabilită, la fel ca și limba maghiară ca limbă oficială (totuși, cu condiția ca celelalte naționalități

⁶¹⁴ *Ibidem*, p. 1259-1262.

⁶¹⁵ H. Marczali, *op. cit.*, p. 156. În acest organism au participat și trei români: Andrei Șaguna (ca reprezentant al românilor din Ardeal), Andrei Mocioni (din Banat) și Nicolae Petrino, din Bucovina (K. Hitchins, *Ortodoxie și Naționalitate*, p. 125-126).

⁶¹⁶ Wilhelm Schüßler, *op. cit.*, p. 48-49.

să nu fie supuse nici unor presiuni). Totodată, justiția maghiară și-a recâștigat independența față de forurile vieneze (s-a reinstituït funcția de *Judex Curiae regiae*).⁶¹⁷

Patenta din februarie 1861, considerată ca un supliment al Diplomei din octombrie, conținea prevederi care veneau în contradicție cu cele ale diplomei. Menirea sa era aceea de a asigura supremația Austriei nu doar în cadrul monarhiei austriece, ci și în conglomeratul de state germane. Dar pentru aceasta, era necesară organizarea mai centralizată a Imperiului austriac. Drept urmare, a fost instituit un parlament central bicameral (*Senatul imperial lărgit*) în care urmau să facă parte atât reprezentanții țărilor din Cisleitania (care alcătuiau *Consiliul imperial restrâns*, prin aceasta, jumătatea nemaghiară a monarhiei a devenit ea însăși un stat centralizat, similar Ungariei), cât și 85 deputați din Ungaria, 26 din Transilvania și 9 din Croația. "Nu trebuie să ne mire că ungurii, care obținuseră deja destul de mult și sperau să obțină și mai multe de la viitor, au refuzat să recunoască noua constituție a imperiului, care purta un caracter german". Drept urmare, cei 85 de deputați ai Ungariei au refuzat să participe la lucrările *Consiliului imperial*.⁶¹⁸

Dieta maghiară din 1861 și "împietrita teorie a continuității de drept"

Dieta maghiară a fost convocată la 6 aprilie 1861. Ea a aprobat două adrese către Curte, redactate de Deák Ferenc, prin care se cerea revenirea la Constituția ungară din 1848.⁶¹⁹ Conform lui Deák Ferenc, singurul element de legătură dintre Ungaria și Cisleitania nu putea fi decât suveranul, baza juridică a acestei legături fiind doar Sancțiunea Pragmatică. Curtea a respins adresele lui Deák Ferenc, arătând imposibilitatea de a recunoaște actele legislative din 1848 care se aflau în contradicție cu Diploma din octombrie și cu Patenta din februarie. Dieta maghiară a fost dizolvată la 22 august 1861. Autoritățile locale (comitatense) din Ungaria au trecut la rezistență pasivă, refuzând colectarea impozitelor și asigurarea armatei habsburgice cu recruți. Drept urmare, la 5 noiembrie 1861 a fost instaurat în Ungaria un regim militar provizoriu (autonomia comitatelor și orașelor a fost din nou suspendată).⁶²⁰

⁶¹⁷ Anton Radvánszky, *op. cit.*, p. 103-104.

⁶¹⁸ Wilhelm Schübler, *op. cit.*, p. 50-51. Semnificativă este și remarcă lui Hitchins că "funcția cea mai importantă a Dietelor (locale – n.n.) era de a alege delegațiile provinciale pentru Parlamentul central (K. Hitchins, *Ortodoxie și Naționalitate...*, p. 141).

⁶¹⁹ Semnificativ pentru teoria maghiară a continuității de drept este următorul pasaj din adresa redactată de Deák Ferenc la 13 mai: "Nu probleme singuratică de drept de stat, nu sensul legilor, ci însăși ființa constituției noastre și valabilitatea legilor noastre fundamentale sunt puse la îndoială. Se dorește să ni se ofere o constituție, dar nu aceea care ni s-a luat prin violență, ci o alta, nouă, străină, o parte a constituției comune, făcute pentru întregul imperiu. Dar noi nu avem nevoie de o constituție oferită; noi cerem înapoi vechea noastră constituție, care nu a fost un cadou, ci care s-a creat în urma unor tratate reciproce și care s-a dezvoltat din viața națiunii: aceea constituție pe care noi am acomodat-o, din timp în timp, cerințelor epocii și pe care voim să o acomodăm în continuare; aceea constituție a căror principii au fost sfințite de-a lungul secolelor. De partea noastră stau dreptul și legea și sfințenia tratatelor. Împotriva noastră violența materială" (cf. Robert Csallner, *Quellenbuch ...*, p. 260). Această adresă a fost considerată de Marczali drept "monumentul cel mai clasic al spiritului constituțional maghiar" (H. Marczali, *op. cit.*, p. 158). Totuși, adresa lui Deák a obținut majoritatea minimă a voturilor, deoarece numeroși deputați au considerat inoportun să se adreseze monarhului. Cea de-a doua adresă a fost citită de Deák Ferenc în Dietă la 10 august (Anton Radvánszky, *op. cit.*, p. 105-106).

⁶²⁰ Anton Radvánszky, *op. cit.*, p. 107-108.

Proiectele Legii naționalităților propuse Dietei din 1861

În adresa din 13 mai, Deák exprima dorința clasei politice maghiare de a ajunge la un compromis cu minoritățile. Deák Ferenc era conștient de necesitatea atragerii naționalităților din Ungaria de partea maghiarilor. Însă pentru aceasta era nevoie de un compromis. Drept urmare, a fost aleasă o comisie parlamentară, alcătuită din 27 de membri, care a primit însărcinarea de a întocmi un proiect al unei legi a naționalităților.⁶²¹

Chestiunea naționalităților s-a aflat și în atenția emigrației maghiare. În urma întâlnirilor cu cercurile de emigrație ale celorlalte naționalități din Europa răsăriteană, foștii revoluționari maghiari și-au schimbat total viziunea națională. De exemplu, reprezentantul diplomatic la Paris al Guvernului revoluționar, Teleki László, devenise deja din 1849 adeptul federalizării Ungariei. Totuși Kossuth Lajos nu putea părăsi atât de ușor ideea hegemoniei maghiare de pe teritoriul "Ungariei milenare". Însă în proiectul de Constituție a Ungariei, redactat la 25 aprilie 1850 în localitatea Kiutahia (din Imperiul otoman) a fost de acord să ofere naționalităților concesiuni mai însemnate decât cele prevăzute în AL 8/1849 (de exemplu, fiecare naționalitate dobânda dreptul de autoguvernare, sub conducerea unui prefect propriu). Un deceniu mai târziu, Kossuth a părăsit chiar și ideea statului maghiar unitar, militând pentru o "confederație dunăreană", împreună cu românii din Principate și cu slavii sudici, confederație în care maghiarii trebuiau să accepte o poziție egală cu celelalte popoare (într-o scrisoare din 1862, Kossuth se exprima chiar că "maghiarii trebuie să se mulțumească cu rolul de *primus inter pares*, iar acela care vrea să stăpânească naționalitățile, sapă mormântul viitorului națiunii și rasei noastre"). Din planurile exilanților maghiari nu s-a mai ales nimic. Iar când Teleki s-a reîntors în Ungaria, nu a mai făcut nici o pomenire de planul de federalizare amintit.⁶²²

Drept urmare, nici una dintre ideile revoluționarilor maghiari din exil nu s-au regăsit în proiectul propus Dietei la 9 august 1861. De aceea, unii deputați ai naționalităților au prezentat un proiect separat.⁶²³ Așadar, elita maghiară și conducătorii naționalităților aveau viziuni cu totul diferite cu privire la compromisul național propus.

Proiectul majorității a fost întocmit de către baronul Eötvös József și se baza pe trei principii foarte clare:⁶²⁴

1. existența unei *națiuni politice ungare unitare*, căreia îi aparțin toți locuitorii Ungariei, indiferent de limba pe care o vorbesc;
2. egala îndreptățire a naționalităților (a comunităților care vorbesc limbile slovacă, germană, română, sârbă și ucraineană), însă în cadrele unității

⁶²¹ Korbuly Dezső, *op. cit.*, p. 155.

⁶²² Révész László, *Die verschiedenen Auffassungen ...*, p. 233-234. Citatul din scrisoarea lui Kossuth a fost reamintit de deputatul român Aurel Vlad, în ședința din 6 iulie 1904 a Parlamentului de la Budapesta (cf. Teodor V. Păcățian, *Cartea de Aur*, vol. VIII, p. 141).

⁶²³ Korbuly Dezső, *op. cit.*, p. 155.

⁶²⁴ Horst Haselsteiner, *Das Nationalitätenproblem in den Ländern der ungarischen Krone*, în "Volk, Land und Staat. Landesbeußtsein, Staatsidee und nationale Fragen in der Geschichte Österreichs" (= "Schriften des Institutes für Österreichkunde", vol. 43), Viena, 1984, p. 122; Ludwig von Gogolák, *Die Nationalitätengesetze...*, p. 1263-1265.

politice a țării. La baza egalei îndreptățiri trebuia să se afle libertatea personală și de asociere;

3. recunoașterea unui statut special croaților, deoarece aceștia constituiau o națiune politică, egală cu cea ungară (astfel că relațiile dintre unguri și croați deveneau relații de la națiune la națiune).

Proiectul separat al naționalităților avea la bază, de asemenea trei principii esențiale:

1. recunoașterea în Ungaria a mai multor limbi oficiale, astfel ca "în fiecare comună, cerc și întregi comitate și orașe, ca limbă administrativă, consultativă și peste tot oficială acea limbă să servească, care e limba majorității populațiunii a respectivei autorități, cerc, comună sau oraș";
2. realizarea unei noi împărțiri administrativ-teritoriale a Ungariei. Comitatele trebuiau astfel arondate, "ca în câte un cerc, respective comitat să se grupeze astfel de comune, cari cel puțin în majoritatea lor generală cuprind în sine locuitori de aceeași naționalitate";
3. respectarea proporției naționale în toate organele administrative: "deputații comitatensi și comunali și orașenești sunt a se alcătui în proporția diferitelor naționalități a acestor teritorii și ca această proporție să-i servească și guvernului de cînosură la acele posturi mai înalte administrative și judecătorești, a căror îndeplinire este lăsată la discreția lui".⁶²⁵

3.1.7. Viziunea din 1865 a baronului Eötvös József cu privire la chestiunea naționalităților din Ungaria

După cum se poate și vedea, cele două proiecte erau ireconciliabile. Ele reprezentau două puncte de vedere total opuse cu privire la modul în care trebuia organizat Statul maghiar și realizată împăcarea naționalităților conlocuitoare. Cererile proiectului separat au rămas până la primul război mondial pretențiile oficiale ale naționalităților.⁶²⁶ Dar ele nu au fost acceptate de clasa politică maghiară. Situația poate ar fi fost alta, dacă împăratul Francisc Iosif nu se orienta spre soluția dualistă. Poziția lui Andrassy Gyula este semnificativă în acest sens. În 1861, el a sprijinit proiectul naționalităților. Însă șapte ani mai târziu, când a ajuns în fruntea Guvernului maghiar, a susținut proiectul oficial al clasei politice maghiare (anume celebra *Lege a naționalităților* sau AL 44/1868), fapt pentru care fruntașii națiunii române i-au făcut reproșuri.⁶²⁷

Ideologul viziunii oficiale maghiare cu privire la chestiunea naționalităților a fost baronul Eötvös József.⁶²⁸ În anul 1865 a publicat, la Pesta, în limba germană, o

⁶²⁵ Citatele sunt luate ad-litteram din Eötvös József, *Chestiunea de naționalitate*, Arad, 1906, p. 92 (traducerea acestei lucrări din limba germană a fost realizată de Sever Bocu, în timpul detenției politice în închisoarea din Arad). Eötvös nu spune că aceste citate sunt din Proiectul de lege al naționalităților, acest lucru este lămurit de Révész László, *Die verschiedenen Auffassungen...*, p. 237.

⁶²⁶ Révész László, *op. cit.*, p. 237.

⁶²⁷ *Ibidem*, p. 229.

⁶²⁸ Născut la 3 septembrie 1813 dintr-o veche familie nobiliară maghiară stabilită la Viena (tatăl său a îndeplinit mai multe funcții importante la Curte, în timp ce mama sa era de origine germană, din Westfalia), Eötvös a învățat limba maghiară abia la vârsta de 12-13 ani. În anul 1833 a absolvit

lucrare specială pe această temă. După cum am menționat, lucrarea lui Eötvös a fost tradusă în limba română abia în 1906, într-o vreme când reprezentanții naționalităților din Ungaria cereau, înainte de toate aplicarea întocmai a Legii 44/1868: "Opera aceasta a lui Eötvös a fost și fără îndoială e și azi cel mai bogat și mai clasic izvor de argumente pentru dreptatea cauzei noastre, contestată tocmai de aceia, a căror bărbat incontestat Eötvös este. Nimic mai firesc deci, că e bine să punem la o dispoziție cât mai întinsă acest arsenal de argumente, abia cunoscut de generația luptătorilor de azi".⁶²⁹

Viziunea doctrinei naționale a lui Eötvös József este azi și mai puțin cunoscută decât a fost acum o sută de ani. Parcurgând însă lucrarea aceasta, ne putem da seama asupra justității ideilor lui Eötvös. Însă aceste idei au fost respinse în 1865 de naționalități, iar în 1906 de clasa politică maghiară din Ungaria. Și aceasta, deoarece Eötvös József refuza cu încăpățănare să recunoască existența *drepturilor colective*, acceptând doar *drepturile individuale*.

În momentul în care a scris lucrarea, Eötvös József a avut în vedere trei adresați. S-a gândit mai întâi la oficialitățile vieneze care, prin politica lor duplicitară, tindeau să sprijine naționalitățile din Ungaria împotriva clasei politice maghiare. În al doilea rând, s-a adresat acelor maghiari șovini și intransigenți, care nu acceptau ideea realizării unui compromis cu naționalitățile sau care chiar negau existența unei probleme naționale în Ungaria. Și în al treilea rând, Eötvös s-a adresat naționalităților conlocuitoare, încercând să răspundă pretențiilor acestora pe baza argumentului că doleanțele lor de autonomie sau federalizare a Ungariei nu puteau fi realizate.

În fața naționaliștilor maghiari intransigenți, Eötvös recunoștea că "nu există țară, asupra stării căreia chestiunea de naționalitate să exercite o influență mai generală și determinatoare" ca în Ungaria. Pornind de la dreptul fiecărui individ de a-și dezvolta personalitatea, tot la fel "zace în natura lucrului, că fiecare națiune, îndată ce s-a ridicat la un anumit grad al culturii, își îndreaptă preocuparea asupra cultivării limbii și literaturii sale; și dacă, prin urmare, nu este nimic surprinzător în stăruința în această direcție a națiunii maghiare la sfârșitul secolului trecut, tot acestea stau și față de aceleași năzuinți ale popoarelor de altă naționalitate din patria noastră"⁶³⁰ Eötvös atenționa asupra faptului că soluția dualistă nu trebuia să fie privită de maghiari drept un mijloc de înăbușire a dezvoltării celorlalte naționalități: "Naționalitatea maghiară, ca să fie mulțumită, are nevoie de libertate întâi de toate, și aceasta este imposibil dacă, refuzând pretențiunile diferitelor naționalități din țară,

Facultatea de Drept. În 1848 a îndeplinit funcția de ministru al Cultelor și Instrucțiunii publice. La 29 septembrie 1848 a părăsit Ungaria, nedorind să facă parte dintr-un guvern nerecunoscut de Curtea de la Viena. A trăit mai mulți ani la München, la sora sa, revenind în Ungaria în epoca liberală. A ocupat din nou funcția de ministru al Cultelor și Instrucțiunii publice în guvernul lui Andrassy. A murit la 2 februarie 1871 la Pesta (Helga Machtinger, *Die Schulgesetzgebung im Königreich Ungarn nach dem Ausgleich 1867*, teză pentru obținerea titlului de magistr, Viena, 1986, p. 36-37).

⁶²⁹ Prefața semnată de traducătorul Sever Bocu a lucrării lui Eötvös József, *Chestiunea de naționalitate*, Arad, 1906, p. 3-4.

⁶³⁰ Citatele la Eötvös József, *Chestiunea de naționalitate*, p. 25 și 33-34.

creăm astfel de stări, care numai prin forța represivă a guvernului se pot menține"⁶³¹

Tocmai de aceea, era necesară realizarea unei împăcări a naționalităților, adică acceptarea unui compromis. Acesta trebuia însă să se facă în anumite limite, anume cu respectarea unității și integrității statului maghiar. Dar aceste limite făceau imposibil de acceptat cererile proiectului de lege al naționalităților.

Eötvös József considera că federalizarea nici nu era necesară, deoarece administrația din Ungaria s-a bazat de secole pe descentralizare: "națiunea noastră se mulțumește numai cu o astfel de formă administrativă, în care se deschide teren larg autonomiilor comunale și municipale [...]. Precum garanția supremă a susținerii sistemului acesta de administrație descentralizată zace tocmai în pretențiile naționalităților noastre, tot așa pentru împăcarea pretențiunilor naționalităților nu e nevoie de altceva decât ca constituția și sistemul nostru de administrație descentralizat să fie menținute"⁶³²

Nici arondarea comitatelor, astfel încât să dea o proporție maximă națională, nu era acceptată de Eötvös ca o soluție. Mai întâi pentru că nu ar produce o mulțumire generală. Naționalitățile erau atât de mult împrăștiate pe teritoriul Ungariei, încât în fiecare comitat nou arondat, tot ar continua să existe naționalități minoritare (arondarea "la noi, în practică, e inexecutabilă, fiindcă în patria noastră, socotind numai naționalitățile mai numeroase, afară de cea maghiară sunt cea română, slavă, sârbă, rusă și germană, adică cinci naționalități, trăind atât de amestecate, încât a determina hotarele fiecăreia este o imposibilitate").⁶³³

Dar cel mai mare pericol pe care îl putea aduce după sine arondarea comitatelor după criteriul etnic era destrămarea Ungariei. În acest sens, afirmațiile lui Eötvös József pot fi considerate adevărate cuvinte profetice: "Dintre toate naționalitățile patriei noastre, nici una nu este, afară de cea maghiară, care nu s-ar extinde peste hotarele țării. Precum la sud pe sârbi și pe români, așa la est pe slavi și pe ruși, numai hotarele politice îi separă de frații lor de un sânge; și într-adevăr, e nevoie de un grad superlativ de optimism să presupunem că împărțirea patriei noastre după naționalități ar mulțumi constant toate pretențiunile naționalităților. Recunoscând odată că dezvoltarea liberă a naționalităților se poate garanta numai prin o liberă poziție a lor separată, tendințele naționalităților nu se pot opri la noua împărțire a acestei patrii și necesarmente vor tinde într-acolo, ca fracțiunile de popoare ce locuiesc în această patrie să se contopească cu frații lor de peste hotare, ceea ce ar atrage după sine disoluția țării, și anume cu atât mai sigur, cu cât o astfel de împărțire a țării nu numai că ar slăbi legăturile care leagă pe diferiții cetățeni de patria comună, ci ar da în mână singuratecelor părți și mijloacele prin care aceste tendințe pot deveni realitate".⁶³⁴

Așadar, pentru Eötvös era importantă acordarea de drepturi celorlalte naționalități, dar cu condiția menținerii integrității teritoriale a Ungariei. Singurul

⁶³¹ *Ibidem*, p. 45-47.

⁶³² *Ibidem*, p. 84.

⁶³³ *Ibidem*, p. 97-98.

⁶³⁴ *Ibidem*, p. 111-112.

mijloc pentru atingerea acestui scop era adaptarea la principiile moderne a vechii concepții despre unitatea *națiunii nobiliare hungare*. "Locuitorii de diferite limbi ai acestei patrii, opt veacuri de-a rândul s-au simțit cetățenii unei țări, care după limbă au rămas slavi, români, germani, dar niciodată n-au încetat a fi unguri".⁶³⁵ Așadar, Eötvös József a acordat termenului *naționalitate* două sensuri: pe de o parte exista națiunea politică unitară, iar în al doilea rând exista naționalitatea de limbă și rasă. Ambele sensuri erau legitime, cu condiția de a coexista laolaltă: "chestiunea de naționalitate în patria noastră numai atunci trebuie privită dezlegată, dacă rezolvarea ei corespunde amânduror acestor direcții și va satisface justele pretențiuni formulate de naționalitatea politică și de limbă"⁶³⁶.

Dar cum puteau fi împăcate aceste cerințe contradictorii ale problemei naționale din Ungaria? Răspunsul găsit de Eötvös József a fost: "chestiunea naționalităților se poate rezolva numai asigurând libertatea individuală a singuraticului".⁶³⁷ În acest sens, Eötvös József a luat ca exemplu problema războaielor confesionale din Europa medievală, considerând că "analogia între mișcările naționaliste a veacului nostru și a celor religioase din vremurile anterioare rezidă în firea lucrurilor". Ambele "năzuiesc spre un țel, care la una e libertatea religioasă, la cealaltă naționalistă, dar în ambele cazuri e libertatea. Astfel, până la urmă, soluția la care s-a ajuns a fost că, "în locul sferelor de drept și a privilegiilor s-a așezat principiul libertății religioase, după care deosebirea confesională nu exercită nici o influență asupra drepturilor civice ale individului. S-a recunoscut că asupra întrebării la care confesiune aparține cineva, hotărăște numai propria-i conștiință și că răspândirea și cultivarea fiecărei religii este a se bizui pe zelul credincioșilor, rămânând singura chemare a legilor aceea să apere pe fiecare în uzarea de această libertate".⁶³⁸

Așadar, în locul drepturilor colective, Eötvös József cerea aplicarea și recunoașterea drepturilor individuale. În viziunea sa, egalitarismul și ideea națională trebuiau subordonate principiului libertății individuale. Acordarea unei situații juridice deosebite, în sens corporativ, unei comunități mai mari, fie ea națională sau confesională, venea în contradicție, în viziunea lui Eötvös, nu doar cu principiul libertății, ci și cu cel al egalității. Pentru acest adept al liberalismului maghiar, acordarea de drepturi colective nu însemna altceva decât revenirea la o situație juridică existentă în Evul Mediu.⁶³⁹

Politicienilor austrieci, care sprijineau doleanțele naționalităților de federalizare sau de o nouă împărțire administrativă a Ungariei, Eötvös le amintea că același principiu național ar trebui aplicat atunci și în provinciile austriece, în care locuiau mai multe etnii: "Tirolul s-ar împărți în german și italian, Stiria, Carintia și Craina în german și slav, Boemia și Moravia în german și boem, Galiția în polon și rutean,

⁶³⁵ *Ibidem*, p. 31-32.

⁶³⁶ *Ibidem*, p. 39 și 51.

⁶³⁷ *Ibidem*, p. 129. Citatul acesta este de fapt și titlul cap. XIII al lucrării lui Eötvös.

⁶³⁸ *Ibidem*, p. 129-132.

⁶³⁹ Horst Haselsteiner, *Das Nationalitätenproblem in den Ländern der ungarischen Krone*, în "Volk, Land und Staat. Landesbewußtsein, Staatsidee und nationale Fragen in der Geschichte Österreichs" (coordonator Erich Zöllner), Viena, 1984, p. 123-124.

Bucovina în rutean și român".⁶⁴⁰ Totodată, aplicarea acestui principiu în Ungaria ar periclita pacea în Europa, mai ales între Imperiul austriac și cel otoman, deoarece ar încuraja tendințele de independență ale Serbiei, Bulgariei și României.⁶⁴¹

Din cuprinsul acestor citate, reiese că "Eötvös József a adoptat, cu anumite corecturi, vechiul punct de vedere al Statului de stări, care făcea deosebire dintre *națiunea politică* și *naționalitățile naturale-lingvistice*. Din națiunea politică făcuseră parte până atunci toți nobilii, iar acum toți cetățenii statului, indiferent de limba pe care o vorbeau. Eötvös József recunoștea dreptul de statalitate doar *națiunii politice*, în timp ce *naționalităților lingvistice* le permitea doar libertatea în sfera culturală și apolitică".⁶⁴²

3.2. Dualismul - soluție constituțională pentru asigurarea hegemoniei maghiare în cadrul monarhiei habsburgice

3.2.1. Legile fundamentale ale dualismului: AL 12/1867 (din Ungaria) și Legea din 21 decembrie 1867 (din Austria)

Dificultățile externe ale Imperiului austriac l-au determinat pe Francisc Iosif să înceapă tratative cu Deák Ferenc, fără să se consulte cu ministrul austriac de stat, Schmerling (care a fost apoi înlocuit, la 26 iulie 1865 cu contele Belcredi, adept al compromisului cu maghiarii). În cele din urmă a convocat o nouă Dietă maghiară, la Pesta, la care a rostit el însuși cuvântul inaugural (14 decembrie 1865)⁶⁴³ și în care au intrat și deputați din Transilvania⁶⁴⁴ și Croația. Partidul liberal al lui Deák Ferenc deținea majoritatea. La 3 martie 1866 a fost instituită o comisie de 67 de membri (15 din Transilvania),⁶⁴⁵ sub conducerea comitelui Andrassy Gyula, care a primit misiunea de a purta tratativele cu Curtea pentru o nouă orânduire constituțională a monarhiei habsburgice (tratativele au fost purtate de fapt de o subcomisie formată din 15 membri). La 24 iunie 1866 opinia publică a aflat că Imperiul austriac urma să se transforme într-o monarhie dualistă austro-ungară. Tratativele au fost încheiate la 6 februarie 1867. În ziua următoare a fost numit un nou ministru de stat (premier) austriac, Ferdinand von Beust. Iar la 18 februarie a

⁶⁴⁰ *Ibidem*, p. 115.

⁶⁴¹ *Ibidem*, p. 124.

⁶⁴² László Révész, *Die verschiedenen Auffassungen...*, p. 231.

⁶⁴³ *Mesajul de tron* a fost publicat de T. Păcățian, *Cartea de aur*, vol. IV, Sibiu, 1906, p. 9-13.

⁶⁴⁴ În Dieta din 1865 au fost aleși și un număr de 38 de deputați români, 24 din Ungaria și Banat și 14 din Transilvania. Validați au fost însă doar 36, deoarece Ioan Rațiu a refuzat să intre în Dietă (considerându-l nereprezentativă pentru Transilvania), iar Grigorie Moisil a fost exclus, deoarece nu cunoștea limba maghiară (cf. Păcățian, *Cartea de aur*, IV, p. 8-9).

⁶⁴⁵ Din comisia de 67 au făcut parte și românii Anton Mocioni, Emanuil Gozdsu și George Ioanovici (T. Păcățian, *Cartea de aur*, IV, p. 159).

fost format Ministerul (Guvernul) ungar, sub conducerea aceluiași Andrásy Gyula. Așadar, în cele din urmă a triumfat principiul maghiar al continuității de drept.⁶⁴⁶

La 8 iunie 1867, împăratul Francisc Iosif a fost încoronat festiv ca rege apostolic al Ungariei. Patru zile mai târziu a promulgat mai multe acte legislative, care au deschis o nouă epocă în istoria Ungariei.⁶⁴⁷ Cel mai important a fost AL 12/1867, care cuprindea principalele elemente ale pactului dualist (independența Ungariei și legăturile cu celelalte țări ale monarhiei).⁶⁴⁸

Important este faptul că negocierile care au dus la redactarea acestui din urmă articol de lege s-au desfășurat fără cunoștința *Senatului imperial* din Viena, astfel că cercurile politice vieneze au fost puse înaintea faptului împlinit. Cancelarul imperial austriac Ferdinand von Beust a devenit, după instituirea Guvernului maghiar, doar ministru responsabil pentru cealaltă jumătate a monarhiei. Aceasta a dobândit, la rândul ei, o lege similară articolului maghiar de lege 12/1867, însă abia la 21 decembrie 1867 (fiind redactată în funcție de prevederile legii maghiare). Că sistemul dualist a fost instituit într-un mod oarecum neașteptat reiese și din faptul că nu s-a găsit nici un nume oficial pentru jumătatea nemaghiară a monarhiei. În legea austriacă din 21 decembrie 1867 și apoi în toate celelalte legi, "partenerul Ungariei" din monarhie a fost numit oficial *Regatele și Țările reprezentate în Consiliul Imperial*, iar neoficial "Cisleithania" sau "Austria".⁶⁴⁹ Abia la 11 octombrie 1915, s-a acordat, printr-un rescript imperial, numele oficial de *Imperiul Austria*.⁶⁵⁰

⁶⁴⁶ Friedrich Walter, *Kaiser Franz Josephs Ungarnpolitik in der Zeit seines Neoabsolutismus*, în "Südostdeutsches Archiv", vol. XI, München, 1968, p. 31-33; Anton Radvánszky, *op. cit.*, p. 105-110; H. Marczali, *op. cit.*, p. 157-164.

⁶⁴⁷ Aceste legi au fost: AL 1/1867 (care înartacula actul de încoronare regală), AL 2 (care cuprindea diploma de inaugurare a domniei lui Francisc Iosif), AL 3 (care legaliza, în sfârșit și pentru Ungaria, abdicarea de la tron a lui Ferdinand V, care avusese loc însă în 1848!) (Anton Radvánszky, *op. cit.*, p. 111-113).

⁶⁴⁸ AL 12 a fost publicată de Friedrich Schuler von Libloy, *Ungarisches Staatsrecht*, p. 133-145 și cuprinde 69 de paragrafe. Cu mici modificări redacționale, ea nu este altceva decât documentul elaborat de "Subcomisia celor 15", anume *Elaborat cu privire la relațiile comune*, care a fost întocmit ca o bază principală pentru negocieri. Când însă guvernul maghiar și-a dat seama de sprijinul necondiționat al Curții pentru realizarea sistemului dualist, textul *Elaboratului* a fost înarticulat rapid sub formă de lege, fără să se mai aștepte aprobarea cercurilor politice vieneze și nici a Dietei croate. Vechile aliniate ale *Elaboratului* au fost pur și simplu transformate în paragrafe (s-a mai adăugat doar §69). Tocmai de aceea se explică forma de memorandum a acestei legi (Berthold Sutter, *Die Ausgleichverhandlungen zwischen Österreich und Ungarn 1867-1918*, în "Südostdeutsches Archiv", vol. XI, München, 1968, p. 72-73).

⁶⁴⁹ Otto Brunner, *Der österreichisch-ungarische Ausgleich von 1867 und seine geschichtlichen Grundlagen*, în "Südostdeutsches Archiv", vol. XI, München, 1968, p. 16.

⁶⁵⁰ Wilhelm Schübler, *op. cit.*, p. 105-106. Legea din 21 decembrie 1967 a fost publicată de Friedrich Schuler von Libloy, *Ungarisches Staatsrecht*, p. 145-150. Așadar, jumătatea nemaghiară a monarhiei a devenit o federație, alcătuită din trei regate (Boemia, apoi Galiția, Lodomeria, cu orașul Cracovia și, în al treilea rând, Dalmația), două arhiducate (Austria Inferioară și Austria Superioară), șase ducate (Bucovina, Stiria, Carintia, Craina, Salzburg și Silezia), două marcgrafiate (Moravia și Istria), comitatul princiar –*gefürstete Grafschaft* Tirol, apoi provincia Vorarlberg, în total 15 țări distincte, fiecare cu propria dietă (sfera legislativă a acestor diete era diferită însă de la țară la țară). Afacerile comune ale acestor 15 țări erau soluționate de un Senat imperial și de un guvern imperial (Wilhelm Schübler, *op. cit.*, p. 106-108; Friedrich Schuler von Libloy, *Ungarisches Staatsrecht*, p. 147).

În 1918, deci în ultimul an al existenței monarhiei dualiste, juristul german Wilhelm Schüßler, considera că nașterea Austro-Ungariei a reprezentat totodată sfârșitul vechii Austrii centraliste. "În ceasul de deces a vechiului și mărețului Imperiu austriac a apărut pe scena europeană Statul național maghiar Ungaria, de sine stătător, de nimeni dependent, pe deplin suveran, ba chiar stăpânind întreaga Austrie și impunând întregii monarhii legea sa".⁶⁵¹ Într-adevăr, după cum se va vedea în continuare, pactul dualist nu a reprezentat altceva decât o impunere în întreaga monarhie a legii și voinței naționale maghiare.

Spre deosebire de Legea constituțională austriacă, din 21 decembrie 1867, care stipula existența unei monarhii austriece (*österreichische Monarchie*) alcătuită din două jumătăți (*zwei Reichshälften*), Legea maghiară 12/1867 menționa două state total independente. Legea maghiară considera că pactul dualist era un tratat semnat între națiunea maghiară (reprezentată de Parlament) și suveranul ei, având ca bază juridică *Sanctiunea Pragmatică*, prin care se declara unirea indivizibilă între Ungaria și țările ereditare aflate sub sceptrul dinastiei habsburgice. Din textul legii *Sanctiunea Pragmatică* urma că anumite afaceri de stat trebuiau să fie soluționate de Ungaria în comun cu celelalte țări ale monarhiei. De aceea a fost acceptat mai întâi un Minister comun de Externe, în al doilea rând un Minister comun de Război. Apărarea era considerată o chestiune comună, forțele armate urmând să dețină o organizare și o conducere unică. Totuși, Ungaria revendica dreptul de a decide în privința recrutării și a condițiilor și duratei serviciului militar (§11-13).⁶⁵² În al treilea rând, exista un Minister comun de Finanțe, dar care era obstrucționat în activitatea sa de cei doi miniștri de Finanțe din Ungaria și Austria. El încasa în rate lunare impozitele din cele două părți ale monarhiei (în cota de 70% Austria, 30% Ungaria).⁶⁵³

Pe lângă aceste "afaceri comune" (considerate ca fiind izvorâte din prevederile *Sanctiunii Pragmatice*), AL 12/1867 a identificat și alte "afaceri de interes comun" între Ungaria și celelalte țări ale monarhiei. Acestea au fost: datoriile externe ale vechiului Imperiu austriac, problemele vamale și comerciale, impozitele indirecte,

⁶⁵¹ *Ibidem.*, p. 52.

⁶⁵² Atât Ungaria, cât și Cisleithania aveau propria lor armată (de honvezi, respectiv *Landwehr*), însă diviziile lor făceau parte din armata cea una a monarhiei austro-ungare. Totodată, pe lângă Ministerul de război central, din Viena, existau în Guvernele Ungariei și Cisleithaniei câte un Minister al apărării (Otto Brunner, *op. cit.*, p. 17). Proiectul articolului de lege nr. 12 făcea chiar pomenire de o "armată ungară", însă Curtea a acceptat această sintagmă doar după adăugarea cuvintelor "ca parte integrantă a întregii armate" (Wilhelm Schüßler, *op. cit.*, p. 65). Parlamentul maghiar a emis două legi cu privire la forțele armate: AL 40/1868, despre "forțele de apărare" (tipărită la Friedrich Schuler von Libloy, *Ungarisches Staatsrecht*, p. 111-124) și AL 41/1868 despre armata de honvezi (*Ibidem.*, p. 124-130).

⁶⁵³ În acest fel, ministrul comun de finanțe era mai mult un administrator financiar, decât ministru cu responsabilități. Competențele sale au fost mărite după anexarea, în 1908, a Bosniei-Herțegovinei, finanțele acesteia fiind subordonate direct ministerului central (Otto Brunner, *op. cit.*, p. 17). Cota contribuției Ungariei la bugetul monarhiei urma să fie reactualizată la fiecare 10 ani, prin tratate speciale. Cota de 30% s-a decis prin luarea în considerare a veniturile rezultate din impozite între anii 1860-1865. Totuși nu s-a ținut seama de faptul că în Ungaria, datorită rezistenței pasive, dările au fost colectate doar în proporție de 72% în 1860, 60% în 1861, 62% în 1863 și 60% în 1865, în timp ce în "provinciile ereditare" proporția a fost de 93% în anii 1860-1862, 94% în 1863, 92% în 1864 și 89% în 1865 (Berthold Sutter, *op.cit.*, p. 78, nota 21). Abia în anul 1907, cota Ungariei a fost ridicată la 36,4% (Anton Radvánszky, *op. cit.*, p. 114-115).

producția industrială, sistemul monetar și circulația monetară, căile ferate. Aceste probleme urmau să fie soluționate prin tratate cu valabilitate de zece ani (§53-65). Asupra importanței acestor tratate voi reveni puțin mai jos.

Așadar, în viziunea austriacă, dualismul a fost o formă constituțională de organizare internă a monarhiei. Ungaria a considerat însă pactul dualist confirmarea deplinei sale independențe. Numeroase chestiuni (în special cele economice) urmau să aibă o valabilitate de doar un deceniu, trebuind apoi renegociate și poate reînnoite (dacă Parlamentul de la Budapesta accepta termenii noilor tratate). Negocierile erau purtate de așa-numitele *delegațiuni* (§ 29-51). Atât Parlamentul din Budapesta, cât și cel din Viena numeau câte o comisie (*delegațiune*) formată din 60 de membri (20 din Camera Superioară și 40 din cea Inferioară). Cele două *delegațiuni* trebuiau însă să-și desfășoare activitatea separat (pentru a se evita orice asemănare cu *Senatul imperial lărgit* instituit prin Diploma din octombrie 1860 și Patenta din februarie 1861). În cazul existenței unor neînțelegeri, cele două *delegațiuni* corespundau prin *nunțiaturi*. Dacă diferențele de opinie persistau, cele două *delegațiuni* se întruneau în ședință comună (fiecare delegațiune având același număr de membri, astfel că, în cazul în care un anumit număr de membri ai unei delegațiuni lipsea, din cealaltă delegațiune trebuia exclus același număr) și se trecea la vot. Însă, datorită faptului că legea maghiară stipula clar că delegațiunile nu dețineau dreptul legiferării, deciziile votate în ședința comună a celor două *delegațiuni* nu aveau nici o semnificație juridică în Ungaria.⁶⁵⁴ Totodată, legea maghiară mai stabilea că cei trei miniștri comuni erau responsabili doar în fața *delegațiunilor*, neputându-se amesteca în lucrările celor două parlamente.

3.2.2. Asigurarea hegemoniei Ungariei în cadrul monarhiei prin tratatele dualiste privitoare la "afacerile de interes comun"

Acestea sunt principalele prevederi ale AL 12/1867. După cum am arătat mai sus, cercurile politice vieneze au fost puse înaintea unui fapt împlinit,⁶⁵⁵ ele fiind nevoite să se organizeze în funcție de actul legislativ maghiar.⁶⁵⁶ În deceniile următoare au regretat acceptarea atât de rapidă a pactului dualist. În Parlamentul ungar partidele de opoziție (gruparea pașoptistă și partidul lui Tisza Kálmán, care

⁶⁵⁴ Tocmai de aceea, ultima ședință comună a celor două *delegații* a avut loc în 1882 (Otto Brunner, *op.cit.*, p. 18).

⁶⁵⁵ După aflarea știrii că Francisc Iosif a promulgat AL 12/1867, nu numai presa austriacă a fost aproape în întregime împotriva celor petrecute, ci și majoritatea partidelor care alcătuiau Senatul imperial. De partea soluției dualiste au fost câștigate doar partidele de stânga din Austria (ale căror lideri au fost convinși, în cele din urmă, de Francisc Deák că aveau interese sociale comune), cât și Clubul polonez (după ce premierul Beust a acordat Galiției o largă autonomie, de care nu se bucurau celelalte 15 țări din Cisleithania (Berthold Sutter, *op.cit.*, p. 75).

⁶⁵⁶ Nici nu este de mirare că legea dualistă austriacă din 21 decembrie 1867 a fost elaborată cu scopul ca "Regatele și Țările reprezentate în Senatul imperial" să se poată constitui ca parte distinctă față de Ungaria (această lege stabilind și numărul deputaților pe care trebuia să-l trimită fiecare din cele 15 țări în *delegația austriacă*). Prin legile din 24 decembrie, guvernul austriac nou format a fost însărcinat să poarte negocierile cu partea ungară în problema afacerilor de interes comun (stabilite însă de partea maghiară). Aceste legi sunt tipărite de Friedrich Schuler von Libloy, *Ungarisches Staatsrecht*, p. 146-159.

împreună dețineau 117 deputați) criticau soluția dualistă, tocmai datorită faptului că menținea legături încă destul de strânse cu Austria.⁶⁵⁷ Mai târziu, în 1874, a fost creat Partidul independentist, care dorea înlăturarea pe cât posibil a legăturilor cu Austria și construirea unei economii național-statale ungare închise. Acest Partid s-a aflat în aproape întreaga perioadă în opoziție (a făcut parte dintr-o coaliție guvernamentală doar la începutul secolului XX), dar a făcut presiuni destul de puternice asupra partidelor de guvernământ ca să obțină cât mai multe avantaje din tratatele economice cu Austria.⁶⁵⁸ De fapt, toate partidele ungare au fost de acord că soluția dualistă trebuia astfel folosită, ca să asigure un grad din ce în ce mai mare de independență Ungariei, ba chiar hegemonia acestei țări în cadrul monarhiei. Astfel, Tisza Kálmán (premier ungar între 1875-1890) s-a exprimat că "în monarhia dualistă, conducerea trebuie să o dețină Ungaria, iar în Ungaria stăpânirea să o dețină maghiarii".⁶⁵⁹

Absurditatea juridică a pactului dualist

După cum se va vedea în continuare, politicienii maghiari au reușit în mare măsură să-și ducă la îndeplinire programul. Dar cum a fost posibil? Au folosit pur și simplu prevederile legilor dualiste. Evident, austriecii au subestimat calitățile politice ale partenerilor lor unguri. După cum arăta în 1918 Wilhelm Schüßler, sistemul dualist nu a fost un mijloc de unitate, ci de dezbinare. Din punct de vedere juridic a fost o absurditate, deoarece monarhia dualistă a fost "o comunitate de organe fără unitate de voință, ceea ce putea exista din punct de vedere juridic, dar era imposibil să dăinuiască din punct de vedere politic", deoarece "conștiința sănătoasă omenească spune că nimeni nu poate sluji la trei stăpâni".⁶⁶⁰ Dar cum a dăinuit acest sistem o jumătate de deceniu? Răspunsul dat de Wilhelm Schüßler este că "într-adevăr, nu cele două Parlamente suverane tratează chestiunile comune, nu cele două guverne încearcă să-și impună influența, nu regele Ungariei și împăratul Austriei este cel care-și impune decizia în conformitate cu înțelegerile dintre cele două state. Nu, ci singur parlamentul ungar și guvernul ungar își impun voința ca lege în întreaga monarhie, deci și în Austria, căci regele Ungariei, ca executor al voinței naționale maghiare, a rămas în Austria stăpânitorul absolut! Și doar atâta

⁶⁵⁷ Berthold Sutter, *op.cit.*, p. 77.

⁶⁵⁸ Otto Brunner, *op.cit.*, p. 19.

⁶⁵⁹ Berthold Sutter, *op.cit.*, p. 81.

⁶⁶⁰ Wilhelm Schüßler, *op. cit.*, p. 74. De exemplu, în cazul în care se dorea de către una dintre părți modificarea structurii armatei comune, cealaltă parte trebuia să fie de acord. Deci ambele parlamente și ambele guverne trebuiau să aprobe modificarea. În caz contrar, chestiunea era preluată de cele două delegațiuni, a căror decizie nu avea nici o valoare juridică în Ungaria. Prin urmare, "reglementarea unei instituții unitare din punct de vedere obiectiv, era de competența unei mulțimi de organe: împăratul, ministrul comun al apărării, cei doi premieri din Austria și Ungaria, cele două parlamente și cele două delegațiuni... Orice dereglare a unui organism influența întreaga instituție" (*Ibidem*, p. 73). Sau, în cazul în care ministrul comun de finanțe dorea implementarea unui proiect financiar, era nevoie să obțină aprobarea celor doi miniștri de finanțe austriac și ungar. Aceștia însă erau datori să respecte bugetele votate de parlamentele celor două țări, la lucrările cărora ministrul comun de finanțe nu avea drept, prin lege, să participe. Așadar, ministrul trebuia să-și înainteze propunerea celor două guverne, care nici măcar nu aveau posibilitatea să ajungă în mod direct la o înțelegere (*Ibidem*, p. 74).

vreme cât va dăinui în Austria acest absolutism al regelui Ungariei este posibil dualismul. Nici o zi mai mult! (...) Ceea ce vedem aici nu mai este o monarhie dualistă, creată pe baza principiului parității; nu mai avem o Austro-Ungarie, ci o Ungaro-Austrie".⁶⁶¹

Tratatul dualist din 1878 și Legea școlară a ministrului Trefort

Și într-adevăr, în cursul negocierilor economice dintre guvernele ungar și austriac, cel dintâi a reușit aproape de fiecare dată să-și impună voința. În cele cinci decenii de existență a monarhiei dualiste, au fost semnate un număr de șapte "tratate dualiste". Cel de-al doilea tratat a fost parafat în 1878, dar negocierile au fost deosebit de dificile, astfel că premierii austriac și ungar (Adolf Auersperg și Tisza Kálmán) și-au oferit în mai multe rânduri demisiile, neacceptate de împărat. Datorită presiunilor acestuia, tratatul a fost, în cele din urmă semnat. Ungaria a obținut ca Banca Națională Austriacă (o instituție pur austriacă și care avea doar filiale în Ungaria) să devină Banca Austro-Ungară. Totodată, partea maghiară a refuzat să preia o parte din vechea datorie de 80 milioane fl. a Imperiului austriac (motivând că aceasta a fost realizată înainte de 1867). Cota participării Ungariei la bugetul central a rămas de 30%, în pofida cererilor austriece de a o mări. Nici nu este de mirare că după semnarea tratatului dualist din 1878, Cabinetul austriac a ieșit de pe scena politică austriacă. Cel maghiar a reușit să se mențină în funcție doar prin înaintarea proiectului de lege școlară – *Legea Trefort* din 1879 (pentru a evita să piardă votul de neîncredere din Parlament).

Criza monarhiei dualiste din perioada 1897-1903

Dacă cel de-al treilea tratat, din 1887, nu a produs mari probleme, cel din 1897 a inaugurat un deceniu de profunde crize interne ale monarhiei dualiste. Burghezia austriacă și cehă nu mai era dispusă să accepte un tratat peste măsură de nefavorabil Austriei. Partea maghiară șantaja cu destrămarea uniunii vamale și cu introducerea unei valute proprii. Premierul austriac Kazimierz Badeni și-a prezentat demisia, nefiind dispus să semneze tratatul. Împăratul l-a obligat însă să rămână în funcție și să obțină cu orice preț majoritatea parlamentară pentru ratificarea tratatului. Spiritele s-au încins atât în Parlament, cât și pe stradă. Opinia publică austriacă devenise cu totul nefavorabilă dualismului și Ungariei.⁶⁶² După ce poliția austriacă

⁶⁶¹ *Ibidem*, p. 75.

⁶⁶² Berthold Sutter, *op.cit.*, p. 78-90. Încă în 1895, când au început negocierile pentru cel de-al treilea tratat și s-a pus problema ridicării la Budapesta a unei noi reședințe pentru delegațiunea austriacă, Karl Lueger, primar al Vienei și deputat creștin-social din Parlamentul vienez, a afirmat: "Eu consider dualismul, și aceasta am repetat-o de mai multe ori, drept o nefericire, cea mai mare nefericire pe care trebuie să o suporte patria mea, o mai mare nefericire decât toate bătăliile pierdute, și nu voi putea accepta în inima mea ca la Budapesta, capitala poporului învingător, să fie ridicat un monument al înjosirii Austriei...". Dar nici în Parlamentul maghiar spiritele nu erau mai liniștite. Deputatul Francisc Kossuth caracteriza dualismul în modul următor, fiind îndelung ovaționat: "Noi trăim cu Austria într-o căsătorie. Numai că pe noi, tot ceea ce am obținut în 48 ne-a întinerit, în timp ce soarta noastră a rămas o cotoaroanță bătrână și urâtă. Nici o minune deci că vrem să divorțăm de o asemenea soartă". Răspunsul lui Lueger la Viena a fost: "Ne-am pierdut noi austriei orice simțire, de trebuie să acceptăm să ni se spună asemenea murdării? Guvernul nostru, deci Badeni, a tăcut în fața acestei monstruoșități, a arătat prin

a tras asupra demonstrațiilor din Viena și Graz, demisia lui Badeni a trebuit să fie, în cele din urmă, acceptată de împărat. Dar nici Cabinetul maghiar condus de Bánffy Dezső (1895-1899) nu a rezistat mai mult. Ca urmare a unui vot de neîncredere, introdus de Partidul pentru Independență, a trebuit să demisioneze, fiind înlocuit de premierul Széll Kálmán (1899-1903), care a introdus în Parlament un proiect de lege care stabilea existența de drept a unui teritoriu vamal ungar independent (AL 30/1899). Drept urmare, Guvernul maghiar a cerut celui austriac renegocierea tratatului dualist până în anul 1903, în caz contrar toate tratatele comerciale externe ale Austro-Ungariei urmând să-și piardă valabilitatea pe teritoriul ungar după 1907. La presiunile părții ungare, dar în special ale împăratului, în noaptea de Anul Nou a anului 1903 a fost semnat noul tratat dualist, care a introdus un alt tarif vamal, astfel că unitatea economică a monarhiei a fost menținută.⁶⁶³

Culmea naționalistă maghiarizantă din anii 1903-1908

În aceste momente, partea maghiară a considerat că sosise timpul să pună în discuție și singura instituție comună a monarhiei, anume armata. Când pe ordinea de zi a Parlamentului ungar a ajuns votarea contingentului de recruți, opoziția independentistă a obiectat că Ungaria poate da recruți numai pentru armata maghiară. Cabinetul lui Széll Kálmán s-a văzut nevoit să se retragă (14 iunie 1903).⁶⁶⁴ La 25 iunie a fost format noul Guvern, condus de Khuen-Héderváry. Printre primele măsuri ale acestuia a fost cererea adresată la Viena de retragere a proiectului austriac al legii recruților, proiect care fusese deja votat de Camera Superioară a Parlamentului (Casa Magnaților) și discutat în Camera Inferioară (Dieta) (premierul austriac Koerber își asigurase deja, după lungi tratative cu partidele politice, majoritatea parlamentară pentru votarea proiectului). Pretenția Guvernului maghiar a fost considerată ca o umilire a Austriei, un amestec în politica sa internă.⁶⁶⁵

Miza pentru partea maghiară era însă deosebit de mare. Armata austro-ungară era rău văzută la Budapesta, "deoarece oferea naționalităților ultimul și singurul sprijin în fața maghiarizării, aducându-le înaintea ochilor, zi de zi, ideea Imperiului austriac".⁶⁶⁶ Conform AL 12/1867, armata era considerată o instituție comună a întregii monarhii dualiste. Însă în primii ani ai secolului XX, clasa politică maghiară a ajuns la convingerea că Legea din 1867 putea fi schimbată, la fel ca și oricare altă lege ungară. Și, într-adevăr, în 1903 Partidul independentist a inclus în programul său separarea regimentelor din Ungaria din cadrul armatei comune austro-ungare, prin punerea lor sub o comandă separată maghiară, de limbă maghiară.⁶⁶⁷

aceasta că nu are onoare, căci nu a sărit să apere onoarea Austriei. Cu o asemenea bandă de oameni, care spun astfel de murdării, nu avem voie să semnăm tratatul dualist" (citatele preluate după Berthold Sutter, *op.cit.*, p. 90).

⁶⁶³ *Ibidem*, p. 91-93.

⁶⁶⁴ Teodor V. Păcățian, *Cartea de Aur*, vol. VIII, Sibiu, 1915, p. 108.

⁶⁶⁵ Berthold Sutter, *op.cit.*, p. 94.

⁶⁶⁶ Wilhelm Schüßler, *op. cit.*, p. 84.

⁶⁶⁷ În manifestul din 26 iunie 1903 al Partidului independenței (semnat de președintele Francisc Kossuth), se specifica: "țara a jertfit prea mult pentru o armată care nu este ungară, a căror limbă, spirit și embleme sunt străine". Tocmai de aceea cerea crearea unei armate ungare independente, în care să

Monarhia dualistă era în pericol să se dezmembreze. Atât în Parlamentul de la Viena, cât și în Dietele celor 15 țări ale Cisleithaniei, s-a cerut pregătirea denunțării pactului dualist și votarea unor reforme economice care să asigure separarea Austriei de Ungaria. Criza monarhiei devenise atât de gravă, încât premierul maghiar, Khuen-Héderváry și-a prezentat în mai multe rânduri demisia (aceasta i-a fost acceptată la 29 septembrie). Însă cu două săptămâni înainte (16 septembrie 1903), în timpul unor manevre militare din localitatea Chlopý (Galiția), împăratul a respins cererile Ungariei.⁶⁶⁸ Unitatea monarhiei a fost salvată. A fost prima dată când împăratul a respins pretențiile maghiare. Drept urmare, Partidul liberal (aflat la putere și care susținea teoretic principiile de la 1867) a considerat necesar să-i răspundă împăratului prin așa-numitul *Program în nouă puncte*, în care recunoștea suveranului calitatea de conducător suprem al armatei, dar îi reamintea că problema conducerii diviziilor ungare și cea a limbii de comandă în aceste divizii trebuiau decise de rege în înțelegere cu forul legislativ maghiar. Așadar, Partidul liberal afirma dreptul Parlamentului ungar de a schimba limba de comandă a armatei, însă considera că "din motive politice, care țin de interesul național, nu este de dorit să se ridice această problemă".⁶⁶⁹

Cu toate acestea, noul premier ungar (de asemenea membru al Partidului liberal) Tisza István (numit la 4 noiembrie 1903), a reușit să obțină aprobarea împăratului ca în regimentele din Ungaria, în care existau 20% soldați maghiari, limba care putea fi folosită în corespondența neoficială și în timpul liber să nu fie decât cea maghiară. "Acest fapt a fost cu atât mai nedrept, dacă se ține seama că dintre cele 47 de regimente de infanterie ale trupelor din Ungaria din timp de pace, doar cinci erau curat maghiare, 37 erau mixte (și dintre acestea doar 16 majoritar maghiare), în timp ce în cinci regimente nu existau deloc soldați maghiari".⁶⁷⁰

Că ridicarea de către Guvernul maghiar a problemei armatei a avut și conotații naționale o știau și parlamentarii austrieci. De exemplu, deputatul Julius von Derschatta a declarat chiar în Parlamentul vienez că "nu se poate accepta ca armata să fie folosită ca mijloc pentru promovarea maghiarizării". De la Budapesta i s-a răspuns că este de la sine înțeles ca în regimentele din Ungaria să se vorbească doar ungurește.⁶⁷¹

Anii 1903-1907 au reprezentat perioada în care naționalismul maghiar a atins cele mai înalte culmi și a obținut și cele mai mari realizări. Oricât de atașat a fost Tisza István cauzei naționale, acesta a pierdut alegerile din ianuarie 1905, în favoarea Partidului independentist (eșecul electoral e cu atât mai important, dacă se ține seama de metodele folosite în mod uzual de Guvernele maghiare pentru manipularea alegerilor). Împăratul a numit un Cabinet de tehnicieni (așa-numitul *Guvern de tranziție*), sub conducerea liberalului Fejérváry (18 iunie 1905). Acesta nu s-a putut însă menține, deputații Partidului independentist cerând ruperea de

predomine și care să susțină "drepturile naționale ungare" (Manifestul este tipărit la Berthold Sutter, *op.cit.*, p. 109-110).

⁶⁶⁸ Textul ordinului imperial la T. Păcățian, *Cartea de Aur*, vol. VIII, p. 118.

⁶⁶⁹ *Programul în nouă puncte* tipărit la Berthold Sutter, *op.cit.*, p. 110-111.

⁶⁷⁰ Wilhelm Schüßler, *op. cit.*, p. 88.

⁶⁷¹ Berthold Sutter, *op.cit.*, p. 98.

Austria și crearea unui teritoriu vamal propriu. Isteria naționalistă a cuprins întreaga opinie publică maghiară. Produsele industriale austriece au fost boicotate, copiii nu mai mergeau decât în port popular la școală. În februarie 1906, împăratul a dizolvat legislativul maghiar, iar la refuzul deputaților de a se supune, detașamente ale armatei au ocupat clădirea Parlamentului din Budapesta. Împăratul s-a văzut nevoit să discute cu Kossuth Ferencz, adică tocmai cu "revoluția". La 8 aprilie 1906 a numit un Guvern de coaliție, sub conducerea lui Wekerle Sandor, în care Kossuth Ferencz era ministru al Comerțului și comitele Apponyi Albert ministru al Cultelor și Instrucțiunii publice. Acest Guvern a dus măsurile de maghiarizare la extremă (despre legea școlară a ministrului Apponyi voi reveni în detaliu în altă parte a lucrării). În raport cu Austria, acest Cabinet a încercat impunerea unui tarif vamal autonom pentru Ungaria. Însă reacția Austriei a fost pe măsură. După demisia premierului Konrad Hohenlohe, urmașul său în funcție, baronul Max Vladimir Beck, a declarat părții maghiare că acceptă fără nici o rezervă separarea economică a celor două țări. În acest moment, Guvernul de la Budapesta și-a dat seama că economia Ungariei nu era încă pregătită pentru a putea rezista fără subvențiile austriece. Așadar, noul tratat dualist (cel de-al șaselea) a fost semnat fără mari probleme. Însă în anii următori, în rândul oamenilor politici din Ungaria a apărut tot mai mult ideea necesității înființării unei Bănci Naționale Ungare, care să pregătească separarea economică de Austria.⁶⁷²

Ultimul tratat dualist din 1917

Cel din urmă tratat dualist dintre Austria și Ungaria a fost semnat la 24 februarie 1917, în plin război mondial. Culmea ironiei este faptul că de această dată, durata valabilității tratatului a fost fixată la 20 de ani. Totuși, negocierile nu au fost mai puțin dificile decât cele anterioare. Încă de la începutul războiului, spațiul economic unitar al monarhiei s-a destrămat. Ungaria s-a desprins, în această privință, aproape total de Austria, astfel că birocrații de la Viena au început să considere Ungaria drept un stat separat. Urmarea a fost micșorarea cantităților de cereale transportate din Ungaria în Austria, ceea ce a dus la apariția foametei în cea din urmă. În aceste condiții, Guvernul maghiar a încercat să obțină maximul posibil din tratatul dualist. Astfel, a cerut micșorarea cotei ungare de la 36,4% la 34,4%, apoi cedarea către Ungaria a Dalmației și Bosniei-Herțegovina. Negocierile s-au desfășurat timp de un an întreg, însă în secret. Prin urmare, noul tratat, care aducea Austriei pierderi anuale de aproximativ 15-20 milioane coroane, nu a fost ratificat de nici unul din Parlamentele celor două țări (prin urmare, nu a fost aplicat, cele două Guverne fiind de acord să accepte o stare de provizorat, care urma să dureze până la 31 decembrie 1919).

Disensiunile dintre Ungaria și Austria au luat din nou amploare după ce premierul maghiar Wekerle a repus în discuție problema armatei. Cu cât se apropia sfârșitul războiului, populația maghiară ajungea tot mai mult la concluzia că o separare de Austria va aduce Ungariei mai puține pierderi. În septembrie 1918 numeroși unguri năzuiau spre o simplă uniune personală dintre Ungaria și Austria.

⁶⁷² *Ibidem*, p. 97-105.

Manifestul din octombrie a noului împărat Carol de Habsburg a dat Parlamentului ungar posibilitatea de a declara suspendate legile dualismului. În noaptea de 30-31 octombrie 1918, Ungaria s-a declarat stat independent. Două zile mai târziu, la Budapeste izbucnea revoluția.⁶⁷³ În ceea ce privește Austria, la 12 noiembrie 1918 s-a proclamat Republică, primul președinte al Directoriumului Consiliului de Stat fiind Karl Seitz, până la data de 9 decembrie 1920⁶⁷⁴.

Am insistat puțin mai mult asupra celor șapte tratate dualiste dintre Ungaria și Austria, deoarece din cuprinsul lor, precum și din modul în care s-au purtat negocierile, reiese foarte clar că Ungaria a folosit forma constituțională a dualismului ca un mijloc de a obține o independență cât mai mare față de restul monarhiei habsburgice și de a consolida statul maghiar unitar (atât din punct de vedere național, cât și economic). După cum remarcă juristul german Wilhelm Schüßler, în epoca dualismului nu a existat o "dezvoltare comună, organică a celor două state, ci doar o separare și naționalizare tot mai accentuată a Ungariei [...]. Din Austro-Ungaria s-a dezvoltat de-a lungul timpului, o Ungaro-Austrie, o Ungarie Mare, a cărei importanță nu ar fi putut-o visa, în 1867, nici cel mai mare șovin ungar. Poporul maghiar, care alcătuiește doar 19% din locuitorii monarhiei habsburgice și care chiar în patria sa se află în minoritate, conduce într-un mod pe deplin suveran destinele unui imperiu de 50 milioane de locuitori".⁶⁷⁵

Aceasta a putut fi posibil doar datorită susținerii de care s-a bucurat cauza maghiară la Curtea imperială. "Din păcate, împăratul Francisc Iosif nu a deținut acea inflexibilitate și intransigență care ar fi fost necesară interesului unui dualism sănătos".⁶⁷⁶ Chiar și în timpul vieții împăratului, susținerea pretențiilor maghiare a fost privită cu destulă îngrijorare în Austria. De exemplu, la 25 octombrie 1907, Karl Lueger afirma cu tărie în Parlamentul de la Viena: "Nouă austriecilor nu ne poate fi indiferent dacă regele apostolic din grația lui Dumnezeu devine un rege din grația lui Kossuth".⁶⁷⁷ În aceste condiții, austriecii nu aveau altceva de făcut decât să susțină planurile promovate de succesorul la tron, Franz Ferdinand, care viza reșezarea constituțională a monarhiei habsburgice prin înlăturarea dualismului.⁶⁷⁸

⁶⁷³ *Ibidem*, p. 105-109.

⁶⁷⁴ Marcel D. Pop, Horia C. Matei, *Mică enciclopedie de istorie universală*, București, 1983, p. 41.

⁶⁷⁵ Wilhelm Schüßler, *op. cit.*, p. 91-92.

⁶⁷⁶ Berthold Sutter, *op. cit.*, p. 98. Îndeobște, vinovată de atitudinea filomaghiară a Curții a fost găsită împărăteasa Elisabeth (care era de origine bavareză). Având disensiuni cu soacra sa, arhiducesa Sophie, Elisabeth s-a considerat mai degrabă regină a Ungariei (*maghyar királynő*) decât împărăteasă a Austriei. Însă, după publicarea, în 1966, a scrisorilor împăratului Francisc Iosif către soția sa, s-a putut constata că atitudinea promaghiară a acesteia a fost împărtășită cu totul de suveran. Dacă în primii ani ai căsniciei, el se adresa soției cu cuvintele *Mein lieber Engel* (Iubitul meu înger) sau *Meine liebe, gute Sissi* (Iubită și buna mea Sissi), după 1867 i s-a adresat doar cu expresiile maghiare *Édes lelkem* (Iubită ființă), sau, mai des, cu *Édes, szeretett lelkem* (Dulce, iubită ființă) (cf. Otto Folberth, *Die Auswirkungen des Ausgleichs von 1867 auf Siebenbürgen*, în "Südostdeutsches Archiv", vol. XI, 1968, p. 59, nota 37).

⁶⁷⁷ Berthold Sutter, *op. cit.*, p. 101, nota 60.

⁶⁷⁸ Otto Brunner, *op. cit.*, p. 18.

3.3. Dualismul ca *unio duorum nationum contra plures*

3.3.1. Problema națională din Cisleithania

În pofida faptului că soluția dualistă a adus numeroase dezavantaje economice Austriei, totuși regimul a dăinuit o jumătate de secol. Aceasta pentru că, într-un fel, și austriecii au fost interesați de menținerea lui. Motivul constă în problema națională. În 1910, monarhia dualistă avea o populație de 51,4 milioane locuitori. Germanii reprezentau 23,3% din populație, maghiarii 19,5%, ceho-slovacii 16,5%, sârbii și croații 10,7%, polonezii 9,7%, ucrainenii 7,8%, românii 6,2%, slovenii 2,7%, italienii 1,9%.⁶⁷⁹ "Din cele zece popoare ale monarhiei (cehii și slovacia erau socotiți împreună – n.n.), două au devenit suverane, anume germanii și maghiarii. Ambele s-au aliat cu câte un popor pe jumătate suveran: germanii le-au acordat polonezilor autonomie relativă (ordonanța cu privire la limbi, din 1869), și tot la fel maghiarii croaților (tratatul dualist dintre maghiari și croați, semnat în 1868). Toți cei mari sunt astfel cointeresați la menținerea regimului constituțional. Celelalte șase națiuni însă (cehii, rutenii, românii, slovenii, sârbii și italienii) sunt destinate absorbției [...], iar la absorbția lor iau parte și cele două popoare semisuverane: polonezii i-au dobândit drept pradă pe ruteni, iar croații pe sârbi".⁶⁸⁰

Astfel, soluția constituțională a dualismului a fost de fapt o *unio duorum nationum contra plures*,⁶⁸¹ o unire a două națiuni împotriva celorlalte. Cea care a tras cele mai mari foloase de pe urma acestei uniri a fost fără îndoială națiunea maghiară. Nu doar că a folosit soluția dualistă pentru o separare tot mai accentuată de Austria, ci, după cum se va vedea mai departe în paginile acestei lucrări, prin naționalizarea excesivă și prin crearea statului național unitar maghiar, nu a lăsat naționalităților conlocuitoare decât minime posibilități de afirmare.

Situația a fost totuși diferită în Cisleithania. Germanismul nu a putut dobândi supremația pe care a atins-o maghiarismul în Ungaria. Pe de o parte, structura etnică nu a permis acest lucru. În 1910, din cei 28,6 milioane locuitori ai Cisleithaniei, germanii reprezentau 35,6% din populație, cehii 23%, polonezii 17,8%, ucrainenii 12,6%, slovenii 4,5%, sârbii și croații 2,8%, italienii 2,7% și românii 1%.⁶⁸² Pe de altă parte, Cisleithania a deținut o constituție federală, asigurând provinciilor un anumit grad de autonomie. După cum am arătat, de un statut special s-a bucurat Galiția, devenită un adevărat "Piemont polonez" (în urma unei alianțe dintre Curtea imperială și aristocrația poloneză). După ce Dieta de la Lvov a votat rezoluția *Despre autoadministrarea deplină a Galiției* (18 septembrie 1868), provincia a fost pusă sub conducerea unui guvernator propriu, iar în guvernul federal de la Viena a fost instituit un minister al Galiției. Limba poloneză a fost recunoscută ca limbă

⁶⁷⁹ Wilhelm Schüßler, *op. cit.*, p. 109.

⁶⁸⁰ *Ibidem.*, p. 76.

⁶⁸¹ Sintagma îi aparține românului Alexandru Roman (cf. Emanuel Turczynski, *Orthodoxe und Unierte...*, p. 436).

⁶⁸² Wilhelm Schüßler, *op. cit.*, p. 109. Într-o altă lucrare, proporția naționalităților este diferită și anume: germanii (33%), cehii (22%), polonezii (15%), ucrainenii (12%), slovenii (5%), italienii (3%), croații și sârbii (3%) (Hermann Kinder, Werner Hilgemann, *Dtv-Atlas zur Weltgeschichte*, ed. XXII, 1987, vol. II, p. 78).

oficială în administrație, justiție și școală.⁶⁸³ În 1882, a fost acordat un grad mai mare de autonomie internă și altor două țări, anume Regatului Dalmației și Ducatului Bucovinei (prin așa-numitul *Program de la Linz*), cu scopul de a asigura supremația germană în restul provinciilor (în special în cele cu o numeroasă populație cehă și slovenă).⁶⁸⁴

De întărirea elementului german, în detrimentul celui ceh, era interesat și Guvernul maghiar. Încă din 1866, cel dintâi premier al Ungariei din epoca dualistă, Andrassy Gyula, declara că modul de organizare internă a Austriei nu putea fi nicidecum o chestiune indiferentă pentru Ungaria. Guvernanții maghiari se temeau că o întărire a elementului ceh în Cisleithania va avea drept urmare o redeșteptare a slovacilor din Ungaria. Tocmai de aceea, oamenii politici unguri s-au opus cu toate puterile, în 1871, planului guvernului austriac de acordare a unei autonomii mai mari Regatului Boemiei.⁶⁸⁵

Și totuși, democratizarea s-a desfășurat în Cisleithania cu pași mai rapizi decât în Ungaria, mai ales datorită dezvoltării economice și întăririi burgheziei austriece și cehe. În 1880, limba cehă a fost recunoscută drept limbă oficială în Boemia, alături de cea germană.⁶⁸⁶ De teama unei posibile cehizări, Universitatea din Praga a fost divizată în 1882 (într-o Universitate de limbă cehă și alta de limbă germană).⁶⁸⁷ În 1883, cehii au obținut majoritatea în Dieta Boemiei. Atât în 1890, cât și în 1897, Guvernele federale din Viena au încercat să ajungă la o alianță cu cehii (prima dată s-au opus tinerii naționaliști cehi, a doua oară, în timpul negocierilor dualiste cu Ungaria, partidele conservative germane). Problema naționalităților (în special a celei cehe) a produs Austriei destule crize. Când, în urma introducerii sufragiului universal (1907), în Parlamentul de la Viena au ajuns 233 de deputați germani și 265 slavi, țara aproape că nu a mai putut fi guvernată. Drept urmare, în 1909 s-a instaurat un regim autoritar (guvernele au condus doar prin ordonanțe). În 1913 Dieta Boemiei a fost dizolvată, iar un an mai târziu o soartă similară a avut-o Parlamentul federal din Viena.⁶⁸⁸

Datorită complexității vieții politice din Austria, naționalitățile au putut dobândi în această țară mult mai multe drepturi decât conaționalii lor din Ungaria. Și totuși, s-au remarcat și tendințe de germanizare, vizibile în special în domeniul școlar.

Cehii s-au putut apăra mai bine de aceste tendințe. Limba cehă își găsisese loc în școală încă din timpul Mariei Tereza. Epoca neoabsolutistă a fost caracterizată și în Boemia de măsuri germanizante. Limba cehă a fost înlăturată din gimnazii în 1853. Dar în 1866 ea a fost reintrodusă în toate școlile medii în care învățau copii cehi.⁶⁸⁹

⁶⁸³ Gotthold Rhode, *Geschichte Polens. Ein Überblick*, ed. III, Darmstadt, 1980, p. 412-413. Partidul Național Polonez - *Clubul polonez* - a făcut parte, în întreaga perioadă dualistă, din coalițiile guvernamentale, dând Austriei chiar și doi premieri: comitele Alfred Potocki (1870-1871) și Kazimierz Badeni (1895-1897), pomenit deja mai sus.

⁶⁸⁴ Hermann Kinder, Werner Hilgemann, *Dtv-Atlas zur Weltgeschichte*, ed. XXII, 1987, vol. II, p. 78.

⁶⁸⁵ Wilhelm Schüßler, *op. cit.*, p. 120-123.

⁶⁸⁶ Hermann Kinder, Werner Hilgemann, *op.cit.*, p. 79.

⁶⁸⁷ Dagmar Čapková, *op. cit.*, p. 359.

⁶⁸⁸ Hermann Kinder, Werner Hilgemann, *op.cit.*, p. 79.

⁶⁸⁹ Dagmar Čapková, *op. cit.*, p. 359.

Slovenii au fost însă mai defavorizați. Teritoriul de azi al Sloveniei era împărțit între două țări majoritar slovene (Craina și Gorizia – aflate în sudul Sloveniei de azi și Italia de nord-est) și două țări majoritar germane (Stiria și Carintia). Și cum limba de predare în școlile primare era decisă în Cisleithania de Guvernele regionale ale diferitelor țări, slovenii și-au putut dezvolta cultura în limba maternă doar în Craina și Gorizia. În ceea ce privește învățământul mediu, din cele 22 de gimnazii existente în 1914 pe teritoriul actualei Slovenii, doar două erau de limbă slovenă (cel de stat din Gorizia și cel confesional din Ljubljana), în timp ce șapte erau mixte, iar restul germane (în acestea, limba slovenă era predată doar în clasele inferioare). În pofida acestui fapt, din punctul de vedere al alfabetizării, slovenii se aflau, în 1910, pe locul al treilea între popoarele Cisleithaniei (după germani și cehi).⁶⁹⁰

Germanizarea a avut un caracter mult mai pronunțat în Bucovina. În învățământul primar s-a respectat într-o oarecare măsură proporția etnică.⁶⁹¹ În 1900, din cele 312 școli elementare existente, 115, adică 37%, erau românești, 137 erau ucrainene, 28 germano-române, șase germano-rutene și 23 germane (însă opt ani mai târziu, procentul școlilor elementare românești a scăzut la 34%). Nu același lucru se poate spune despre învățământul mediu: În 1899, din cele patru gimnazii din Bucovina, nici unul nu era românesc (gimnaziul din Suceava avea, ce-i drept, și o secție românească, pe lângă cea germană). Abia în 1906 a fost înființat un gimnaziu românesc la Cernăuți. Cea mai importantă instituție de învățământ superior a românilor (Facultatea de Teologie) avea ca limbă de predare germana.⁶⁹²

În Galiția, tendințele de germanizare au fost absente aproape cu totul, fiind înlocuite de altele, care vizau polonizarea. Încă din 1867 a fost înființat un *Consiliu școlar galițian*, care a avut un merit deosebit în dezvoltarea unei întinse rețele de școli poloneze.⁶⁹³ Cele două universități din Galiția (de la Lvov și de la Cracovia, ambele înființate de Iosif II, în 1784, ca Universități germane, în locul unor vechi colegii latine iezuite) au fost polonizate în totalitate în 1871. În 1872 a fost înființată, la Cracovia, o Academie poloneză de științe.⁶⁹⁴

De o dezvoltare culturală și școlară similară nu s-au putut bucura însă ucrainenii, deși erau în număr aproape egal cu polonezii (în 1815, populația Galiției era alcătuită în proporție de 47% din polonezi, 45% ucraineni și 6% evrei; în 1897 erau 45% polonezi, 43% ucraineni, 11% evrei și aproape 1% germani).⁶⁹⁵ La cele două universități din Galiția existau, încă din 1862, câte o catedră de limbă ucraineană. În 1877, s-a înființat la Universitatea din Lvov o catedră de drept civil austriac (cu limba de predare ucraineană), iar în 1894 și o catedră de istorie ucraineană (cel

⁶⁹⁰ Jože Ciperle, *op. cit.*, p. 386-387.

⁶⁹¹ În 1910, românii reprezentau 34% din populația Bucovinei. În 1930, populația Bucovinei era alcătuită din 41,01% români, 27,7% ruteni, 10,81% evrei, 8,8% germani, 5,4% polonezi (*Bătălia pentru Bucovina*, ed. Stelian Neagoe, București, 1992, p. 120).

⁶⁹² Keith Hitchins, *România. 1866-1947*, București, 1994, p. 257-258.

⁶⁹³ Gotthold Rhode, *op.cit.*, p. 412.

⁶⁹⁴ Karl Völker, *Kirchengeschichte Polens (Grundriss der slavischen Philologie und Kulturgeschichte)*, Berlin, Leipzig, 1930, p. 314.

⁶⁹⁵ Gotthold Rhode, *op.cit.*, p. 366 și 416.

dintâi titular fiind Hrușevskiy, venit de la Kiev). Nu li s-a permis însă să înființeze o universitate ucraineană, deși, în 1911, mitropolitul Șepticky a cerut cu tărie acest lucru în Camera superioară a Parlamentului din Viena.⁶⁹⁶

Polonezii duceau o adevărată campanie de deznaționalizare a ucrainenilor și de latinizare a Bisericii acestora, ceea ce a avut ca urmare, pe de o parte, o apropiere a clericilor ucraineni uniți de curentele politice panslaviste, rusofile, iar pe de altă parte, apariția unei ideologii și mișcări naționaliste ucrainene (cel mai important promotor al acestora fiind mitropolitul de Halici, Silvestru Sembratovici, care a păstorit între anii 1882-1898).⁶⁹⁷

Dacă în lupta de afirmare confesională împotriva ierarhiei latine poloneze, rutenii uniți au primit sprijin din partea papalității (în 1888, papa Leon XIII a susținut, fără succes însă, datorită opoziției ungare, chiar și includerea în Mitropolia ucraineană din Galiția a celor două eparhii rutene unite din Ungaria),⁶⁹⁸ în lupta de afirmare politică, ucrainenii au fost nevoiți să se ajute singuri. Partidele naționale ucrainene nu s-au putut impune pe scena politică a Galiției, în special datorită legii electorale. De exemplu, în 1897, existau 78 deputați polonezi și doar 11 ucraineni. Chiar și după introducerea sufragiului universal (în 1907), Guberniul de la Lvov a arondat în așa fel circumscriptiile electorale, încât deputații polonezi au putut constitui 71% din totalul parlamentarilor. În aceste condiții, dușmănia dintre ucraineni și polonezi a crescut tot mai mult, ceea ce a dus, în 1911, la asasinarea de către un ruten a guvernatorului polonez al Galiției.⁶⁹⁹

Din cele prezentate, reiese cât de tensionată a fost viața politică din Cisleithania. Avea dreptate în 1918 juristul Wilhelm Schüßler să considere Austria drept o confederație de țări care "au fost încă de la început și continuă să fie pe zi ce trece adevărate cuști în care au fost închise animale sălbatice care se sfâșie, de câte ori au ocazia". Aceste "țări rup națiunile; nici o mirare deci că națiunile vor să rupă țările".⁷⁰⁰ Oare își dădea seama Wilhelm Schüßler, la începutul anului 1918, că aserțiunile sale nu reprezentau doar considerații de ordin juridic și politic, ci erau adevărate profeții, care aveau să se adeverească după doar câteva luni?

3.3.2. Statul național ungar și problema naționalităților

În Ungaria, problema naționalităților și-a găsit o altă rezolvare decât în Austria. Clasa politică maghiară s-a opus în mod constant federalizării țării (o excepție constituind-o doar Croația). Încă în 1866, viitorul premier maghiar Andrassy Gyula îi scria monarhului că Ungaria privea dualismul nu doar ca pe o soluție constituțională, ci și ca una națională. Dualismul nu trebuia doar să ducă la apariția a două state, ci

⁶⁹⁶ Eduard Winter, *Byzanz und Rom im Kampf um die Ukraine. 955-1939*, Leipzig, 1942, p. 182 și 186.

⁶⁹⁷ Albert M. Ammann S.J., *Abriss der Ostslawischen Kirchengeschichte*, Viena, 1952, p. 644-646; Julian Pelesz, *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom*, vol. II, Viena, 1880, p. 966-977 și 996-1008. Despre istoria tendințelor de polonizare a ucrainenilor și de latinizare a Bisericii Unite Rutene a se vedea și Sophia Senyk, *The Ukrainian Church and Latinization*, în "Orientalia Christiana Periodica", an. 56, 1990, p. 165-187.

⁶⁹⁸ Eduard Winter, *op.cit.*, p. 178-179.

⁶⁹⁹ Paul Robert Magocsi, *A History of Ukraine*, Toronto, 1996, p. 444-450.

⁷⁰⁰ Wilhelm Schüßler, *op. cit.*, p. 108 și 111.

și să asigure dominația a două națiuni. Tocmai de aceea, în Austria trebuia să predomină elementul german (în detrimentul celui slav), la fel cum și în Ungaria trebuia asigurată supremația elementului maghiar.⁷⁰¹ Același lucru îl cereau și unele ziare vieneze: "Presa vieneză de multe ori a arătat favorurile la care pot conta cu siguranță naționalitatea germană și maghiară dându-și mâna și pășind solidar împotriva aspirațiilor celorlalte naționalități".⁷⁰²

Structura etnică a populației din Ungaria după 1867.

Proporția etnică din Ungaria era diferită de cea din Cisleithania, prin aceea că maghiarii constituiau un procent mai mare din populația țării, decât germanii în Austria. Tocmai de aceea se poate vorbi în Ungaria de o jumătate mică (populația maghiară) și de o jumătate mare (celelalte naționalități, la un loc). Potrivit lui Schwicker, în 1871, maghiarii constituiau 40,1% din populația Regatului Ungariei, însă potrivit unui alt autor (Ficker), doar 38,61% din populație.⁷⁰³

Iată cum se prezenta evoluția numerică a populației maghiare și nemaghiare din Ungaria în perioada dualistă.⁷⁰⁴

	1869	1880	1890	1900	1910
Maghiari	6.156.421	6.445.487	7.426.730	8.679.014	10.050.575
Nemaghiari	7.072.929	9.196.615	9.922.668	10.443.326	11.668.370
Total	13.229.350	15.642.102	17.349.398	19.122.340	21.718.945

Deci, în întreaga perioadă dualistă, maghiarii au constituit mai puțin de jumătate din populația Regatului ungar (fiind așa-numita jumătate mică). Deși în anul 1868 Guvernul de la Budapesta a acordat Croației statutul de autonomie, maghiarii din Ungaria au ajuns să constituie majoritatea populației abia în 1900.

Iată o situație procentuală, prezentată de Korbuly Dezső în lucrarea sa:

Națiuni în Ungaria	1880	1890	1900	1910
	%	%	%	%
Maghiari	46,6	48,5	51,4	54,4
Români	17,5	17,1	16,7	16,2
Slovaci	13,5	12,5	11,9	10,7
Germani	13,6	13,1	11,8	10,4
Sârbi	44,6	44,6	33,7	33,6
Ruteni	22,6	22,5	22,5	22,5

⁷⁰¹ *Ibidem*, p. 122.

⁷⁰² Eötvös József, *Chestiunea de naționalitate*, traducere românească, Arad, 1906, p. 45-46.

⁷⁰³ J. H. Schwicker, *Statistik...*, p. 153. (Recensământul din 1870 nu a luat în considerare, din considerente politice, limba maternă și deci apartenența etnică a populației Ungariei. Situația nu s-a mai repetat însă la recensămintele următoare).

⁷⁰⁴ Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de Biserica românească din Transilvania în perioada dualismului (1867-1918)*, Sibiu, 1986, p. 46.

Următorul tabel cuprinde ponderea naționalităților din Ungaria dualistă în valori absolute:

	1720 ⁷⁰⁵	1819 ⁷⁰⁶	1840 ⁷⁰⁷	1846 ⁷⁰⁸	1857 ⁷⁰⁹	1891	1900	1910	1915
Maghiari	1.160.000	2.675.000	4.807.608	5.413.327	6.150.259	7.356.874	8.651.520	9.944.627	10.535.000
Români	505.000	633.000	2.202.542	2.477.611	2.247.263	2.589.066	2.798.559	2.948.186	2.991.000
Germani	338.000	570.000	1.260.451	1.497.122	1.202.211	1.988.589	1.999.060	1.903.357	1.889.000
Slovaci	455.000	3.984.000	1.683.698	1.842.320	1.505.386	1.896.641	2.002.165	1.946.357	1.889.000
TOTAL	2.582.000	8.200.000	11.274.676	14.553.571	12.248.042	15.133.494	16.838.255	18.264.533	18.810.000

Faptul că maghiarii au ajuns să dețină în 1900 51,4% din populația Ungariei propriu-zise s-a datorat unor măsuri consecvente de maghiarizare forțată a celorlalte naționalități din Ungaria. În acest sens, formula constituțională dualistă "a permis punerea în practică a întregului program de asimilare întocmit încă înainte de 1848".⁷¹⁰ Clasa socială de mijloc din Ungaria (conturată până la 1848 și care s-a dezvoltat economic în epoca neoabsolutistă), a continuat să se considere urmașa de drept a vechii *națiuni nobiliare hungare*, precum și moștenitoarea principiilor și tradițiilor statului de stări ungar medieval. Așadar, "a considerat ca fiind de datoria sa ca, în noua epocă dualistă, să construiască și să desăvârșească nestingherit statul național maghiar modern".⁷¹¹

Etapale istorice ale "chestiunii naționalităților" din Ungaria

Istoria "chestiunii naționalităților" din Ungaria cunoaște trei etape bine conturate. Cea dintâi a început la 1790 și s-a încheiat la 1848. În acele decenii s-a cristalizat ideologia naționalistă maghiară și s-au întreprins primii pași pentru punerea ei în aplicare, anume transformarea vechii națiuni nobiliare plurietnice în națiunea

⁷⁰⁵ Emanuel Turczynski, *op.cit.*, p. 62 (având ca izvor lucrarea lui Aloysius Kovacs, *The Development of the Population of Hungary since the Cessation of the Turkish Rule*, London, New York, Budapest, 1921, p. 1 și 9). Această statistică exclude nu doar Croația-Slavonia, ci și Banatul și Transilvania. În rândul slovacilor sunt cuprinși și rutenii. În aceeași statistică se mai preciza că sârbii constituiau 5% din populație (este vorba de coloniile de sârbi din centrul Ungariei și din sudul Slovaciei actuale). Se remarcă însă procentul destul de mare al românilor. Cu siguranță că acesta se explică prin prezența unei numeroase populații românești în regiuni în care azi românii au dispărut cu totul sau aproape cu totul (precum Rutenia subcarpatică, nord-estul Ungariei și estul Slovaciei de azi), deoarece românii doar din Arad, Bihor și Sătmár, nu puteau da un procent așa de mare. Ne întrebăm care va fi fost în 1720 procentul populației românești din granițele Ungariei de dinainte de 1918 (deci incluzând Banatul și Transilvania). Cu siguranță că aproape la fel ca cel al maghiarilor.

⁷⁰⁶ *Conversations-Lexicon oder encyclopädisches Handwörterbuch für gebildete Stände*, vol. X, Stuttgart, 1819, p. 206 (articolul "Ungarn"). Statistica îi cuprinde pe locuitorii Ungariei cu Croația, dar fără Transilvania. Numărul mare de slovaci se explică prin faptul că toți slavii din Ungaria (slovaci, croați, sârbi și ruteni) au fost socotiți împreună.

⁷⁰⁷ Statistica pentru anii 1840, 1870, 1891, 1900, 1910 și 1915 cf. Moritz Csáky, *Die Römisch-Katholische Kirche in Ungarn*, în "Die Habsburgermonarchie. 1848-1918", vol. IV ("Die Konfessionen"), Viena, 1985, p. 282 (care s-a folosit de direrite statistici ungare din epoca dualistă). Cifrele din anii 1840, 1870 și 1891 indică populația civilă, iar din ceilalți ani întreaga populație a Ungariei.

⁷⁰⁸ Korbuly Dezső, *op. cit.*, p. 152.

⁷⁰⁹ Statistica din 1857 este rezultatul cercetărilor lui Fényes Elek, publicate în 1867 (cf. Révész László, *Die verschiedenen Auffassungen...*, p. 222-223).

⁷¹⁰ Ludwig von Gogolák, *Zum Problem der Assimilation...*, p. 19.

⁷¹¹ *Ibidem*, p. 17.

modernă ungară de limbă maghiară. Promotorii acestei ideologii au sperat într-o alianță, ba chiar o contopire a tuturor popoarelor din Ungaria sub stindardul naționalismului maghiar, pentru a se putea împotrivi hegemoniei politice a Curții de la Viena. În pofida atenționării lui Széchenyi, clasa politică maghiară a întreprins "măsurii primitive de maghiarizare a naționalităților",⁷¹² punctul culminant fiind înregistrat în 1844, când, potrivit istoricului dreptului maghiar, Heinrich Marczali, "limba maghiară a obținut o poziție pe care nu o va mai putea menține nici chiar mai târziu".⁷¹³ Avertismentele lui Széchenyi nu au fost luate în seamă, însă cele proorocite de el s-au adeverit întocmai. Naționalitățile au reacționat violent, rezultatul fiind războiul civil din anii 1848-1849.

În timpul acestui război, istoria "chestiunii naționalităților" din Ungaria a intrat în faza a doua. Conducerea politică maghiară a devenit conștientă de necesitatea ajungerii la un compromis cu naționalitățile. Cu doar două săptămâni înainte de înfrângerea armatelor maghiare revoluționare la Șiria, Dieta refugiată la Seghedin a decretat o Lege a naționalităților. Românilor și sârbilor li s-a acordat autonomie bisericească, iar limbile naționalităților au fost acceptate ca oficiale în comitate. Încercarea de compromis a venit prea târziu, în Ungaria instaurându-se deceniul neoabsolutist. La capătul acestuia, în Dieta din 1861, clasa politică maghiară a continuat să fie preocupată de necesitatea compromisului cu naționalitățile. Punctele de vedere ale elitei politice maghiare și cele ale naționalităților continuau să fie diferite. Era un conflict între principiul statului unitar și principiul autonomiei pe criterii etnice. Adoptarea de către Curte a soluției constituționale dualiste a dat câștig de cauză clasei politice maghiare, care și-a impus propria viziune cu privire la compromisul aflat în discuție. Astfel a fost votată celebra *Lege despre egala îndreptățire a naționalităților*, numită și simplu *Legea naționalităților* (AL 44/1868). Dar, din moment ce dualismul a asigurat victoria clasei politice maghiare, compromisul nu mai era atât de necesar, astfel că a început cea de-a treia etapă din istoria "chestiunii naționalităților" din Ungaria, cea în care, "majoritatea oamenilor politici maghiari au promovat supunerea și asimilarea naționalităților, având pentru aceasta, dinspre Austria, spatele asigurat".⁷¹⁴ În aceste condiții, *Legea naționalităților* nu a mai fost respectată, ea fiind încălcată în mod consecvent de diferitele guverne maghiare ale perioadei dualiste. Și, culmea ironiei, deși naționalitățile au respins, ba chiar boicotat, în 1868, votarea *Legii naționalităților*, ele au cerut, în deceniile următoare, tocmai respectarea acesteia și punerea ei în aplicare.

Doar ținând seama de aceste considerații putem înțelege problematica naționalităților din Ungaria perioadei dualiste. Dar de această chestiune se leagă și problema școlară. Spiritul *Legii naționalităților* se regăsește și în *Legea școlară* (AL 38/1868) din Ungaria. Ambele au fost puse în discuția Parlamentului în aceeași perioadă. Și ambele au avut același promotor și ideolog, anume ministrul Cultelor și Instrucțiunii publice din primul Guvern maghiar, baronul Eötvös József. Tocmai de aceea, este necesar, ca înainte de prezentarea Legii școlare, să trecem în revistă mai

⁷¹² Dezső Korbuly, *op.cit.*, p. 15.

⁷¹³ Heinrich Marczali, *op.cit.*, p. 137.

⁷¹⁴ Révész László, *Die verschiedenen Auffassungen...*, p. 226.

în amănunt, problematica naționalităților din Ungaria (în special perioada a doua din istoria ei, cea care s-a încheiat, în 1868, prin votarea celor două legi amintite).

3.3.3. Legea egalei îndreptățiri a naționalităților (AL 44/1868)

Proiectele Legii naționalităților și discutarea lor în Parlament

La 26 aprilie 1866 a fost întrunită, la cererea lui Eötvös József și a lui Deák Ferenc, o comisie parlamentară alcătuită din 30 de membri, cu scopul de a redacta un proiect de lege a naționalităților. Comisia a trimis plenului Parlamentului un raport de activitate, la 25 iunie 1867, anexând și diferitele propuneri ale naționalităților. În mare, aceste propuneri repetau principiile proiectului minoritar din 1861, în timp ce majoritatea comisiei pleda pentru menținerea unității și indivizibilității teritoriului Ungariei. În cele din urmă, la 12 noiembrie 1868, comisia a trimis spre dezbatere două proiecte de lege. Cel dintâi aparținea majorității.⁷¹⁵ Susținând ideea existenței în cadrul Ungariei doar a unei singure națiuni politice compuse din mai multe naționalități etnice,⁷¹⁶ proiectul pornea de la premiza că în Ungaria erau respectate toate drepturile sociale și politice ale cetățenilor, oricare ar fi fost etnia lor. Totuși, conducătorii maghiari erau conștienți că naționalitățile s-ar putea simți lezate și dezavantajate în privința folosirii limbii materne în viața publică și politică. Tocmai de aceea, ei au întocmit astfel proiectul de lege, încât să aibă în centru referiri cu privire la folosirea limbii materne în justiție și administrația publică. Așadar, proiectul a fost un compromis între idea unității statului maghiar unitar și dreptul de folosire a limbii materne în viața politică. Scopul proiectului de lege a fost deci asigurarea liberei dezvoltări a naționalității lingvistice pentru toți cetățenii Ungariei.⁷¹⁷

Cel de-al doilea proiect a fost propus, în numele naționalităților, de doi deputați sârbi (Stjepan Brancovački și Svetozar Miletić), precum și de românul Anton Mocioni.⁷¹⁸ Proiectul prevedea recunoașterea a șase "națiuni regnicolare egal îndreptățite" (maghiarii, românii, sârbii, slovacii, rutenii și germanii), "pe seama cărora garantează egala îndreptățire politică a naționalităților și a limbii prin lege fundamentală, între marginile integrității teritoriale și ale unității politice a statului" (§ 1). Totodată, proiectul a reluat ideea ca "în scopul reprezentării singuraticelor naționalități și al determinării și reglării cercului de competență a limbilor" să se arondeze comitatele, districtele și, în ele, cercurile electorale, "astfel ca, dacă nu peste tot, apoi în cea mai mare parte, ori în mare parte, să fie compuse din una și aceeași naționalitate" (§ 2). De asemenea, proiectul cerea și reprezentare proporțională în toate organele administrative ale statului, de la comune, la comitate, autoritățile centrale

⁷¹⁵ Proiectul majorității a fost publicat de Teodor V. Păcățian, *Cartea de Aur*, vol. IV, p. 453-458.

⁷¹⁶ Primele două paragrafe ale proiectului erau următoarele: "Toți cetățenii Ungariei formează în privința politică o națiune, una și nedespărțită națiune ungară, al cărei membru egal îndreptățit este tot cetățeanul, de orice naționalitate. Această îndreptățire egală este supusă la norme deosebite numai în privința întrebuirii oficiale a deosebitelor limbi din țară, și numai încât este necesară cu privire la unitatea țării, la posibilitatea și oportunitatea practică a guvernării și a administrației rezezi și punctuale în justiție" (Teodor V. Păcățian, *Cartea de Aur*, vol. IV, p. 453).

⁷¹⁷ Ludwig von Gogolák, *Ungarns Nationalitätengesetze...*, p. 1272.

⁷¹⁸ Proiectul naționalităților a fost publicat tot de Teodor V. Păcățian, *Cartea de Aur*, vol. IV, p. 458-462.

și tribunale (§ 3-4). Așadar, proiectul naționalităților, din 1868, cuprindea aceleași principii din proiectul legii naționalităților propus de naționalități, în anul 1861.

Discutarea proiectelor de lege a început la 24 noiembrie 1868. Deák Ferenc a atras atenția asupra necesității păstrării statului național unitar maghiar, dar și a respectării drepturilor naționalităților de a folosi limba maghiară în municipii (adică în comitate și orașe) și în instanțele inferioare de justiție. Drept urmare, Deák Ferenc a cerut introducerea la proiectul de lege a unui preambul care să cuprindă principiile enunțate mai sus.

"Dezbaterea acestui proiect a prilejuit una din cele mai mari bătălii din istoria parlamentarismului ungar, la care au participat marii oratori ai taberei guvernamentale, Deák, Eötvös József, Tisza și aproape toți deputații naționalităților [...]. În pofida opoziției generale a naționalităților, la 19 noiembrie/1 decembrie 1868, legea a fost votată cu o majoritate de 267 voturi, față de 24 ale opoziției, un număr de deputați lipsind de la vot. Poziția naționalităților a fost susținută de deputații Partidului Independenței".⁷¹⁹

Conținutul AL 44/1868

În esență, Legea votată de Parlamentul maghiar reflecta viziunea lui Eötvös József și Deák Ferenc cu privire la compromisul care trebuia să existe între integritatea Ungariei și pretențiile (considerate legitime) ale naționalităților de dezvoltare a limbii, culturii și individualității lor etnice, în cadrele confesionale. Conținutul legii⁷²⁰ era deci aproape identic cu proiectul național maghiar din anul 1861.

Încă în preambulul legii sunt date definițiile termenilor națiune și naționalitate, precum și deosebiriile dintre ele: "După ce toți cetățenii Ungariei formează chiar în conformitate cu principiile fundamentale ale Constituției, din punctul de vedere politic, o națiune, națiunea ungară unitară și indivizibilă, al cărei membru egal-îndreptătit este fiecare cetățean al patriei, aparțină el oricărei naționalități; după ce mai departe această îndreptățire egală poate fi supusă unor dispozițiuni speciale numai întrucât privește întrebuințarea oficială a limbilor uzitate în țară și numai întrucât aceasta e cerută de unitatea țării, de posibilitatea practică a guvernării și a administrațiunii și întrucât o cere în mod necesar exercitarea punctuală a justiției: egala îndreptățire deplină a tuturor cetățenilor trebuie lăsată neatinsă privitor la toate celelalte raporturi, iar privitor la întrebuințarea oficială a diferitelor limbi vor servi ca directive următoarele dispozițiuni".

Trebuie remarcat faptul că în textul maghiar se pomenește de "națiunea maghiară unitară și indivizibilă". Spre deosebire de latină, dar și de celelalte limbi europene, în limba maghiară nu exista diferențierea dintre termenii *maghiar* și *ungar* – *Hungarus*. Ba mai mult, această diferențiere nici măcar nu era acceptată de

⁷¹⁹ Nicolae Bocșan, *Instaurarea dualismului austro-ungar și consecințele sale*, în "Istoria românilor. Vol. VII, Tom I, București, 2003, p. 774.

⁷²⁰ AL 44/1868 a fost publicată în limba germană de Eugen Brode, *Die rumänische Frage in Siebenbürgen und Ungarn. Eine politische Denkschrift*, Berlin 1895, p. 236-241, iar în limba română, în traducerea aceleiași lucrări, București, 1895, p. 113-121 (anexa 29). Tot în limba română mai este publicată de T. Păcățian, *Cartea de Aur*, IV, p. 790-796.

conducătorii politici maghiari.⁷²¹ Prin urmare, conducătorii naționalităților aveau tot dreptul să considere că, prin lege, "locuitorii nemaghiari au fost considerați ca aparținând doar unor *naționalități*, ca *națiune* fiind considerați numai maghiarii".⁷²²

Limba maghiară era considerată drept singura limbă de stat și limbă a Guvernului și a corpurilor legiuitoare. Totuși, actele legislative trebuiau traduse și editate în limbile naționalităților. Protocoalele ședințelor organelor de conducere a comitatelor și orașelor trebuiau să fie redactate obligatoriu în limba maghiară, dar și într-o altă limbă, în cazul în care aceasta era vorbită de 20% din aleșii locali. Așadar, AL 44/1868 este izvorul "clauzei de 20 de procente", existent până azi în dreptul austriac, ceh, slovac și român (totuși, se remarcă faptul că în legea din 1868, cele 20 de procente se refereau la aleșii locali și nu la întreaga populație a comitatelor!). Toți membrii adunărilor comitatense aveau dreptul să folosească limba lor maternă, însă corespondența oficială dintre organele locale și cele centrale-guvernamentale trebuia să se desfășoare în limba maghiară. În ceea ce privește corespondența oficială între organele diferitelor comitate, aceasta putea fi desfășurată atât în limba de stat (maghiară), dar și în limbile de protocol (ale naționalităților). Aceeași regulă trebuia respectată și în ceea ce privește corespondența oficială între organele comitatense și instituțiile sau organele din comune, sau cu diferitele persoane sau asociații din comitat. În ceea ce privește justiția, limba oficială era bineînțeles cea maghiară, dar fiecare parte procesuală putea folosi limba maternă.

O deosebită importanță a fost acordată în lege problemelor confesionale (în special a Bisericii Ortodoxe române și sârbă, a căror autonomie a fost reconfirmată). Legiuitorii maghiari au recunoscut și acum (la fel ca și în anii 1849 și 1861) faptul că "la creștinii ortodocși (ba chiar și la cei greco-catolici), poporul, națiunea, individualitatea națională și Biserica erau identice". Legea naționalităților asigura conducătorilor bisericești dreptul de a decide liber asupra limbii pe care să o folosească în matricolele, în administrația bisericească și în școli (în acest din urmă caz, desigur în acord cu legislația specială privind învățământul). Corespondența oficială a conducătorilor bisericești cu autoritățile de stat trebuia purtată în limba maghiară, dar putea fi folosită și o altă limbă; în acest caz, actele fiind redactate pe două coloane (§ 14-15)

Importante pentru lucrarea de față sunt § 17-19 și 26 ale legii, privind limba de predare în școlile din Ungaria. Textul este următorul: "Determinarea limbei de predare în institutele de învățământ deja înființate de stat și respectiv de guvern, cum și în acelea pe care, cerând necesitatea, le va înființa, aparține, întrucât relativ la aceasta nu dispune nici o lege, Ministerului instrucțiunii publice. De vreme ce însă rezultatul pe terenul instrucțiunii publice e, din punct de vedere al culturii generale, și al binelui obștesc, scopul cel mai înalt al statului, ministrul instrucțiunii publice e dator a îngriji ca în institutele de învățământ ale statului, cetățenii fiecărei naționalități din țară, viețuind împreună în mase mai mari, să se poată cultiva în limba lor maternă, până în punctul unde începe cultura academică superioară" (§ 17). "Precum până aici, a avut dreptul fiecare comună, fiecare Biserică și comunitate

⁷²¹ Ludwig von Gogolák, *Ungarns Nationalitätengesetze...*, p. 1276-1277.

⁷²² Eugen Brote, *op. cit.*, p. 65.

bisericească, pentru fiecare cetățean al patriei, aparținând oricărei naționalități, întocmai astfel vor avea dreptul de a-și înființa din mijloace proprii, ori prin asociere, școale primare, secundare și superioare [...]. Institutele de cultură și alte institute alcătuite astfel – școalele însă au să respecte legea despre instrucțiunea populară – sunt egal-îndreptățite cu institutele de stat de același fel. Limba institutelor particulare și a reuniunilor se va determina de către întemeietori" (§ 26).

Totodată, legea mai obliga autoritățile locale să folosească limba majorității locuitorilor din comună. În adunările comunale și bisericești, fiecare putea folosi limba sa proprie, corespondența oficială trebuia purtată însă în limba oficială, cea maghiară (§ 21-25).

Din cele prezentate, rezultă că titlul Legii nu era justificat, deoarece nu avem de-a face cu o "egală îndreptățire națională sau lingvistică, ci cu măsura în care puteau fi folosite limbile nemaghiare în comparație cu cea maghiară, căreia i s-au asigurat drepturi speciale".⁷²³ Chiar și istoricul maghiar László Révész recunoaște că "vestita Lege a naționalităților nu este decât cel mult o lege lingvistică modernă, garantând celor ce aparțineau altor naționalități libertăți individuale".⁷²⁴ Dar și aceste libertăți erau limitate, deoarece "nu există nici un articol care să dea cetățenilor dreptul de a-și folosi limba proprie, ci se preciza doar că autoritățile puteau folosi și limba altor naționalități, pe lângă folosirea obligatorie a limbii maghiare. Or, organele administrative de stat erau formate aproape exclusiv din maghiari, care, în majoritatea lor, nu cunoșteau limbile celorlalte naționalități. Viitorul a dovedit că dispozițiile concesive în folosirea limbii materne în raporturile cu autoritățile n-au fost respectate; împotriva unei asemenea abateri de la Lege nu s-a prevăzut nici o sancțiune".⁷²⁵

Într-adevăr, "după câțiva ani, Legea nu a mai fost respectată. În practică au fost săvârșite numeroase atentate împotriva ei. Iar de la sfârșitul anilor 70, legislativul maghiar a dobândit o tendință naționalist-șovină din ce în ce mai mare".⁷²⁶ Prin aceste noi măsuri legislative, "prevederile Legii naționalităților au fost, pe tăcute, abrogate".⁷²⁷

3.4. Politica școlară din timpul celui de-al doilea ministeriat al lui Eötvös József (1867-1871)

În paralel cu *Legea naționalităților* au fost dezbătute în Parlamentul de la Budapesta și Legea școlară (discuțiile au avut loc în zilele de 20-21 noiembrie, iar sancționarea la 5 decembrie 1868), precum și două legi cu caracter confesional (prima având ca obiect autonomia Bisericii ortodoxe, cea de-a doua unele probleme

⁷²³ Eugen Brote, *op. cit.*, p. 65.

⁷²⁴ László Révész, *Die verschiedenen Auffassungen...*, p. 234.

⁷²⁵ Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de Biserica românească din Transilvania în perioada dualismului 1867-1918*, Sibiu, 1986, p. 32.

⁷²⁶ László Révész, *Die verschiedenen Auffassungen...*, p. 235.

⁷²⁷ Ludwig von Gogolák, *Zum Problem der Assimilation...*, p. 14.

practice cu privire la relațiile între membrii diferitelor confesiuni). Promotorul lor a fost același ministru al Cultelor și Instrucțiunii publice, Eötvös József.

3.4.1. Structura Ministerului ungar al Cultelor și Instrucțiunii publice din perioada dualistă

După înființarea, prin AL 3/1848, a guvernului ungar (așa-numitul Minister responsabil), problema învățământului a rămas strâns legată de cea confesională, ea intrând în competența ministrului Cultelor și Instrucțiunii publice. Aceeași organizare a fost menținută și după adoptarea soluției constituționale dualiste.⁷²⁸

Competențele Ministerului Cultelor și Instrucțiunii publice erau în primul rând problemele referitoare la relațiile dintre Biserică și Stat. În acest sens, exercita, în numele regelui, dreptul de control suprem, supravegherea modul în care conducătorii confesiunilor administrau diverse fonduri și fundații bisericești, mijloca numirea de către rege a demnităților superioare din Biserica Catolică (din toate cele trei rituri: latin, grec și armean), precum și recunoașterea alegerii conducătorilor celorlalte confesiuni; administra fondurile religioase, bisericești și școlare aflate la dispoziția sa. De asemenea, ministrul deținea conducerea și controlul tuturor institutelor de învățământ; decidea înființarea și sprijinirea de școli, de institute științifice și de asociații. Tot din Ministerul acesta mai făceau parte și directorii regești ai școlilor medii, precum și inspectorii de stat ai școlilor elementare. Organigrama Ministerului cuprindea nouă secțiuni. Acestea erau:

1. Secțiunea pentru problemele administrative ale Bisericii Catolice (problemele clerului inferior și superior, seminariile teologice, mănăstirile și ordinile religioase, matricolele bisericești, fixarea zilele de sărbătoare, căsătoriile mixte, convertirile, fundațiile religioase, supravegherea administrării averii bisericești, disputele patronale, administrarea fondului Széchenyi-Kollonich);
2. Secțiunea pentru Seminariile pedagogice de stat și confesionale și pentru învățământul elementar în general;
3. Secțiunea pentru școlile reale de stat și regești-catolice, pentru burse, pentru fundația tereziană; pentru problemele institutului meteorologic și cele ale Academiei ungare de Științe;
4. Secțiunea pentru învățământul gimnazial și superior;
5. Secțiunea pentru problemele bisericești, școlare și fundamentale ale Bisericilor Ortodoxe (excluzând însă școlile populare confesionale);

⁷²⁸ Cele opt ministere au fost: 1) Ministerul de pe lângă persoana monarhului; 2) Ministerul de Interne; 3) Ministerul Finanțelor țării; 4) Ministerul Lucrărilor publice, a Comunicațiilor și Transporturilor navale; 5) Ministerul Agriculturii, Industriilor și Comerțului; 6) Ministerul Cultelor și Instrucțiunii publice; 7) Ministerul de Justiție; 8) Ministerul Apărării. La acestea a fost adăugat, prin AL 30/1868 Ministerul pentru Croația-Slavonia-Dalmatia. Primul ministru era numit de rege, la fel și ceilalți miniștri, dar la propunerea premierului. Salariul fiecărui ministru a fost fixat la suma de 12.000 fl., la care se adăugau 2000 fl. "bani de cvartir". Pe lângă acești 14.000 fl., primul ministru mai încasa alte 10.000 fl. ("bani de reprezentare"). (J. H. Schwicker, *Statistik...*, p. 758-760).

6. Secțiunea pentru cele două Biserici Protestante, pentru Biserica Unitariană și pentru problemele cultului mozaic (excluzând școlile populare confesionale);
7. Secțiunea pentru problemele bugetare ale Ministerului (alcătuirea bugetului Ministerului, apoi fundațiile nebisericești, construcția lăcașurilor de cult, Muzeul Național, Institutele de surdo-muți, monumentele publice);
8. Secțiunea pentru administrarea averilor fondurilor religioasă, de studii și universitar (așa-numitele fonduri catolice);
9. Secțiunea pentru aprobarea planurilor de construcție ale edificiilor școlare, ale lăcașurilor de cult, în cazul în care costurile nu depășesc 20.000 fl.)⁷²⁹

Din această structură a Ministerului reiese tendința clară a autorităților guvernamentale de a supune controlului statului întregul sistem de învățământ din Ungaria. Chiar din organigrama Ministerului s-a putut întrevedea tendința de a separa problemele școlilor confesionale de cele ale confesiunilor în general.

3.4.2. Metode diferite în organizarea învățământului din Austria și Ungaria. AL 38/1868

Problema învățământului deținea, în viziunea baronului Eötvös József, o importanță covârșitoare. Într-o scrisoare trimisă împăratului la 26 mai 1868, el își exprima nemulțumirea pentru faptul că educația poporului nu se îmbunătățise, că în Ungaria "mai multe mii de comune erau lipsite de școli și că datele statistice consemnau că mai multe sute de mii de copii nu aveau parte de o instrucție școlară". În aceeași scrisoare, Eötvös îl anunța pe monarh asupra planului său de a înainta Parlamentului maghiar un proiect de lege, care să reglementeze organizarea școlară.⁷³⁰

Etatizarea învățământului prin Legea școlară din Austria

Problema învățământului se afla și pe ordinea de zi a Parlamentului austriac de la Viena. Cercurile politice liberale din Viena au socotit că sosise momentul unei despărțiri totale de trecut. Nemulțumiți de prevederile Concordatului din 1855, ei cereau cu insistență separarea dintre Biserică și școală și subordonarea celei din urmă Statului. Într-adevăr, o lege austriacă din mai 1867 a stabilit dreptul statului de supremă inspecție a învățământului. La 25 mai 1868 a fost votată o altă lege, care reglementa relațiile dintre școală și Biserică. Toate materiile de învățământ (cu excepția religiei) au fost declarate ca fiind scoase de sub influența oricărei Biserici sau comunități religioase. Școlile trebuiau să fie înființate și susținute de stat, comune sau provincii (landuri), iar în ele puteau studia copiii tuturor cetățenilor țării, indiferent de confesiune.⁷³¹ Iar la 14 mai 1869 a fost votată Legea școlară propriu-zisă, care s-a aflat în vigoare în Austria până în anul 1962. Școlile austriece

⁷²⁹ *Ibidem*, p. 767-769.

⁷³⁰ Helga Machtinger, *op. cit.*, p. 13.

⁷³¹ Textul Legii a fost publicat de Helmut Engelbrecht, *Geschichte des österreichischen Bildungswesen*, IV, p. 554-555, precum și de D. Gernert, *Österreichische Volksschulgesetzgebung...*, p. 439-442.

au dobândit un pronunțat caracter supra- și interconfesional; s-a mai stabilit și un învățământ obligatoriu de opt clase. Finanțarea școlilor cădea în sarcina comunelor; doar în cazul în care acestea nu dispuneau de suficiente fonduri, trebuia să se apeleze la bugetul Guvernului provincial. Legea a mai recunoscut statutul de funcționari publici ai învățătorilor, care urmau să-și dobândească pregătirea în școli pedagogice cu o durată de patru ani.⁷³² Desigur că Biserica Catolică a protestat împotriva acestui "sistem de învățământ obligatoriu neconfesional". Chiar și papa a adresat o enciclică de protest, amenințând cu excomunicarea pe cei care puneau în aplicare legile liberale austriece. Drept urmare, discutarea și acceptarea acestor legi de către Dietele provinciale a durat până în 1870. Tirolezii au avut însă o poziție intransigentă, refuzând să accepte valabilitatea Legii pe teritoriul landului lor. Ani de-a rândul inspectorii școlari au putut intra în școlile tiroleze doar escortați de jandarmi (abia în 1892 a fost votată de Dieta din Tirol o Lege școlară puțin mai moderată).⁷³³ Ca urmare a protestelor conducătorilor bisericești, în 1883 Legea a fost amendată chiar și de către Parlamentul federal vienez. Caracterul neconfesional al școlii a fost însă menținut, s-a acordat doar conducătorilor bisericești un anumit grad de decizie cu privire la numirea învățătorilor și la alegerea manualelor.⁷³⁴

În pofida opozițiilor clericale și ale cercurilor politice conservative, Legea a avut o urmare benefică asupra sistemului de învățământ austriac. Numărul școlilor a crescut vertiginos (cifrele situându-se între 18,8% în Vorarlberg, 59,9% în Carintia și 70% în Austria Inferioară și Viena). Drept urmare, frecvența școlară a crescut continuu, ajungând în provinciile din actuala Austrie aproape de 100%.⁷³⁵

Organizarea învățământului ungar prin Legea școlară (AL 38/1868)

Eötvös József, deși adept al ideilor liberale, a rămas un credincios loial al Bisericii Catolice, mai ales că aceasta se dovedise, în deceniul neoabsolutist, purtătoarea ideilor naționale maghiare. Prin urmare, Legea școlară ungară a constituit un compromis între pretențiile confesiunilor de menținere a autonomiei lor bisericești și culturale, pe de o parte, și exigențele statului modern, pe de altă parte. AL 38/1868 este alcătuit din nouă capitole, anume: 1) Obligatorivitatea și libertatea învățământului; 2) despre modul de înființare a școlilor populare; 3) despre școlile confesionale; 4) despre școlile populare înființate de persoane private sau de asociații; 5) despre

⁷³² Textul acestei legi la D. Gernert, *Österreichische Volksschulgesetzgebung...*, p. 443-455. Legea școlară austriacă a fost cea mai liberală lege votată într-un stat german catolic. În arhiducatul Baden, inspecția școlară a fost secularizată prin două legi, votate în 1862 și 1864. Legea școlară propriu-zisă a fost discutată în Dieta din Baden timp de doi ani. Deși această lege institua școli de stat supraconfesionale, totuși admitea în continuare existența școlilor confesionale. Legea școlară secularizantă din Bavaria a fost adoptată de Camera inferioară a Dietei bavareze, nu și de cea superioară. Prin urmare, în cele din urmă s-au acceptat existența atât a școlilor confesionale (dorite de popor), cât și a celor de stat (Helmut Engelbrecht, *Geschichte des österreichischen Bildungswesen*, IV, p. 113-114).

⁷³³ Helmut Engelbrecht, *Geschichte des...*, p. 117.

⁷³⁴ D. Gernert, *Österreichische Volksschulgesetzgebung...*, p. XXXVII-XXXVIII.

⁷³⁵ Helmut Engelbrecht, *Geschichte des...*, p. 117.

școlile comunale (populare, superioare, cetățenești); 6) despre școlile populare de stat; 7) despre seminariile pedagogice; 8) despre autoritățile școlare; 9) despre învățători.⁷³⁶

Primul capitol stabilea obligativitatea învățământului pentru toți copiii care aveau vârsta de 6-12 ani. Totodată, s-a prevăzut și existența unei școli de repetiție, pentru copiii de până la vârsta de 15 ani. În cazul în care părinții refuzau să le ofere copiilor instrucție școlară, trebuiau să plătească o amendă de până la 4 fl. Se admitea totuși și învățământul privat la domiciliu, caz în care copiii trebuiau să fie supuși anual unui examen la școlile publice.

Institutele populare de învățământul erau următoarele: școlile populare elementare, cele superioare, școlile cetățenești și preparandiile sau seminariile pedagogice. Acestea puteau fi înființate și susținute de diferitele confesiuni, de asociații, de persoane private, de comunele locale sau de stat.

Școlile confesionale puteau fi organizate în fiecare localitate în care o confesiune deținea un număr suficient de elevi. Ele puteau fi susținute din fondurile proprii ale confesiunilor (chiar și prin intermediul unor taxe speciale bisericești proprii). Conducătorii confesiunilor *puteau* alege învățătorii acestor școli, le puteau fixa salariul, puteau decide asupra manualelor folosite, asupra sistemului de învățământ, dar cu condiția respectării celorlalte paragrafe ale acestei legi (cele privitoare la construirea localului școlar, al separării fetelor de băieți).

În toate școlile confesionale trebuia să se predea următoarele obiecte (de învățământ): a) învățătura religioasă și morală; b) scrisul și cititul; c) aritmetica și cunoașterea unităților de măsură ale Ungariei; d) noțiuni de limbă; e) elemente de fizică și istorie naturală; f) geografia și istoria patriei; g) noțiuni introductive privind agricultura, în special grădinaritul; h) drepturile și îndatoririle cetățenești; i) cântul; j) educația fizică, în special exerciții militare. Toate școlile confesionale trebuiau să fie dotate cu table, hărți, globuri și alte materiale didactice. Durata învățământului trebuia să fie la sate de cel puțin opt luni pe an, iar la orașe de nouă luni pe an.

Confesiunile puteau înființa și susține propriile lor seminarii pedagogice. Rezultatele examenelor anuale trebuiau transmise la Minister. Absolvenții erau obligați să susțină un examen de calitate, din materiile predate la școlile populare superioare sau la cele cetățenești (§ 13, 102-103).

Toate școlile confesionale se aflau sub inspecția supremă a Statului. Prin urmare, organele guvernamentale erau obligate să inspecteze regulat școlile confesionale, să verifice dacă erau respectate cerințele legii și dacă autoritățile confesionale își îndeplineau îndatorirea privind dotarea corespunzătoare a școlilor. Totodată, organele de inspecție erau obligate să preia de la conducerea confesiunilor datele statistice privind școlile bisericești. În cazul în care inspecțiile guvernamentale sesizau nereguli în aceste privințe, trebuiau să notifice aceasta conducătorilor confesiunilor. Dacă autoritățile bisericești nu luau măsuri nici după primirea în trei rânduri a

⁷³⁶ Legea școlară ungară din 1868 trebuie să fi fost tradusă și publicată în limba română (respectându-se, prin aceasta, o cerință a AL 44/1868). În cercetările mele nu am avut acces la această traducere, ci doar la o ediție germană, publicată de J. H. Schwicker, *Die ungarischen Schulgesetze*, Budapesta, 1877, p. 1-41. Pomind de la considerentul că ediția românească este inaccesibilă și altora, voi prezenta prevederile Legii școlare ungare mai în detaliu.

acestor notificări, guvernul avea dreptul să ordone înlăturarea caracterului confesional al respectivei școli (adică transformarea ei în școală comunală sau de stat). În acest caz, credincioșii confesiunii respective erau obligați să plătească în continuare impozitul școlar, dar în favoarea noii școli comunale (§ 14-15).

Școlile particulare puteau fi înființate de persoane private care aveau o diplomă de absolvire a unui curs pedagogic, precum și de asociații ale căror statute, recunoscute de lege, cuprindeau și prevederea înființării de școli. Aceste școli trebuiau să aibă însă un caracter public și să respecte legile în vigoare (în privința materiilor de învățământ și a dotației materiale). Elevii unor asemenea școli particulare erau obligați să susțină un examen anual, la care să asiste și inspectorul districtual sau conducătorul comisiei școlare locale. În cazul în care inspectorii școlari considerau că nu erau respectate prevederile legii învățământului, putea introduce un proces juridic de închidere a acestor școli (§ 16-22).

În ceea ce privește **școlile comunale**,⁷³⁷ acestea trebuiau în mod obligatoriu înființate în acele localități în care nu existau școli confesionale. Ele trebuiau să aibă un caracter neconfesional, pentru a putea fi frecventate de copii de toate confesiunile. Erau susținute financiar de întreaga comună. Legea dădea însă dreptul comunelor să înființeze școală proprie, chiar și în cazul în care exista în localitate o școală confesională, ba chiar și să contribuie în continuare la susținerea acesteia. Dacă însă într-o comună existau mai multe școli confesionale, conducerea locală trebuia să sprijine școlile confesionale respectând proporția populației (§ 25). În cazul în care mai multe confesiuni conveneau că pot susține cu forțe proprii o singură școală (mai bine înzestrată), cerând pentru aceasta și ajutorul comunei sau al statului, atunci acea școală devenea o școală comunală elementară (§ 26). Următoarele paragrafe stipulau modul în care trebuia construit localul școlii (§ 27-28), apoi obligativitatea separării fetelor de băieți (§ 29). Materialele didactice și manualele trebuiau procurate prin intermediul autorităților locale comunale; copiii săraci trebuiau să primească manualele gratuit (§ 30-32). Învățătorul școlii comunale era salarizat tot din fondurile comunei, condiția fiind ca un învățător să nu predea la mai mult de 80 de școlari. Pentru constituirea fondului comunal școlar, autoritățile locale puteau fixa un impozit special, al cărui quantum nu trebuia să depășească 5% din impozitul direct către stat (§ 35).⁷³⁸ În cazul în care locuitorii unei comune finanțau, prin dări speciale, atât școala confesională, cât și pe cea comunală, quantumul ambelor impozite nu trebuia să depășească 5% din impozitul direct către stat (§ 36). Dacă existau comune deosebit de mici, care nu erau în stare să finanțeze din resurse proprii o școală comunală, acestea erau arondate unei școli comunale dintr-o localitate mai mare, fiind obligate să plătească acesteia darea școlară (§ 38). Așadar, toate obligațiile cu privire la susținerea școlii comunale și la plata dascălului reveneau autorităților locale comunale; însă în cazul în care ele nu-și

⁷³⁷ Despre școlile comunale din Transilvania și Ungaria, vezi și Stelian Mândruț, *Învățământul comunal elementar din Transilvania între anii 1867-1918*, în "Crisia" XIX, Oradea, 1989.

⁷³⁸ Atragem atenția că în studiul lui Stelian Mândruț, s-a strecurat o greșeală de tipar, deoarece se preciza că acest impozit "nu putea depăși 50% din totalul impozitului către stat".

puteau îndeplini obligația asumată prin lege, ele puteau apela la ajutorul statului (§ 42-43).

Următoarele paragrafe ale AL 38/1868 se ocupă de cele trei tipuri de școli primare: școlile populare elementare, cele populare superioare și cele cetățenești.

Școlile populare elementare. Paragraful 44 menționa că atunci când se constata că, într-o comună sau alta, există un număr de 30 de elevi care refuză să frecventeze școala confesională existentă, autoritatea locală avea îndatorirea de a înființa o școală comunală, susținută din bugetul propriu (dar respectând proporția copiilor care frecventau cele două școli). În cazul în care în comună se aflau mai puțin de 30 de elevi care aparțineau unei alte Biserici decât cea care susținea școala confesională existentă, cei 30 de copii erau datori (dacă părinții nu le asigurau un învățământ privat, la domiciliu) să frecventeze acea școală, fără să participe însă la orele de religie (§ 45). În cazul în care două localități se aflau la mică distanță depărtare și nu aveau posibilitatea să înființeze școală elementară, puteau înființa împreună o școală comunală (§ 46).

În ceea ce privește organizarea internă a școlilor populare elementare, acestea trebuiau să cuprindă două cicluri de învățământ: cel obișnuit (*școala zilnică*), având durată de șase ani, și cel de *repetiție*, ce includea copiii de 12-15 ani (§ 48 și 50). După absolvirea a patru clase elementare, copiii puteau părăsi școala elementară, înscriindu-se fie la școala cetățenească, fie la o școală medie (§ 49). Prin urmare, obligatoriu pentru toți copiii era învățământul de zi de șase clase (familiile sărace nu erau datoare să plătească taxa școlară), după care urmau cei trei ani de "repetiție".

Numărul orelor săptămânale în școlile zilnice a fost stabilit la 20, cel mult 25, incluzând orele de Religie, dar excluzând orele practice de muncă în agricultură-grădinarit. Școala de repetiție avea cinci ore săptămânal iarna și două ore săptămânal vara (§ 52).⁷³⁹ Datorită faptului că în școlile populare elementare comunale puteau merge toți copiii, indiferent de confesiune, orele de Religie erau organizate separat, de păstorii fiecărei Biserici existente în localitate (§ 57). Ținând cont însă de faptul că locuitorii anumitor sate erau dependenți de muncile câmpului, legiuitorul a aprobat ca, de la caz la caz, să accepte ca elevii care împliniseră vârsta de 10 ani, să frecventeze, timp de două luni, în afara vacanței, doar "școala de duminică" (§ 53). Regula era însă ca la orașe școala zilnică să dureze cel puțin nouă luni, iar la sate opt (§ 54). Materiile de învățământ obligatorii în școlile elementare comunale erau cele din școlile confesionale, la care se adăugau următoarele două: exerciții de vorbire (oratorie); elemente de geografie și istorie universală (§ 55). Fixarea planului de învățământ din școlile comunale era de competența Ministerului Instrucțiunii publice (§ 56).⁷⁴⁰

În ce privește limba de predare, Legea stabilea că fiecare elev trebuia instruit în limba sa maternă (cu condiția ca acea limbă să fie vorbită într-adevăr în comună). Prin urmare, autoritățile locale erau datoare să angajeze învățători care cunoșteau limbile vorbite în localitate. În cazul în care comunele erau mari și

⁷³⁹ A se vedea și Stelian Mândruț, *op. cit.*, p. 266.

⁷⁴⁰ *Ibidem*, p. 266.

locuite de mai multe naționalități, autorităților locale le era permis ca, în funcție de bugetul disponibil, să angajeze și personal didactic auxiliar (§ 18).

Școlile populare superioare trebuiau organizate de autoritățile locale în toate comunele care aveau mai mult de 5000 de locuitori. Cursurile acestui tip de școli dura trei ani pentru băieți și doi ani pentru fete (toate aceste școli aveau cel puțin doi învățători titulari (ordinari) și unul auxiliar). Admiși în aceste școli erau toți absolvenții școlii populare elementare de șase clase. Pe lângă materiile de învățământ din școlile elementare, se mai adăugau: Caligrafia și Desenul; Limba maternă; Limba maghiară (în școlile naționalităților); Aritmetica și Geometrie; Elemente de agronomie; Constituția patriei; Contabilitate primară. Materiile erau puțin deosebite pentru fete. Lipsea Contabilitatea, Geometria și Agronomia, în schimb apărea Lucrul de mână. Numărul orelor de curs a fost fixat la cel puțin 18 și cel mult 24 (§ 59-66).

Școlile cetățenești trebuiau înființate în toate localitățile mari. Durata studiilor era de șase ani pentru băieți și de patru ani pentru fete. Erau admiși toți absolvenții a patru clase elementare. Numărul orelor era fixat la cel puțin 24 și cel mult 26. Materiile obligatorii suplimentare față de școlile populare superioare erau următoarele: Stilistică, Literatură, Limba germană, Fizică, Istorie naturală, Chimie (în măsura în care erau necesare pentru agricultură, comerț și practicarea meseriilor), Agronomia, Statistica, Dreptul privat și comercial și Contabilitatea. Legea mai stabilea că în primii patru ani trebuiau studiate aceleași materii ca și în clasele inferioare ale gimnaziilor reale. Planul de învățământ urma să fie fixat de Ministerul învățământului (§ 67-79).

În capitolul VI al Legii școlare (care cuprindea doar un singur paragraf, anume cu numărul 80) s-a prevăzut și obligația statului de a ridica, acolo unde considera de cuviință, **școli finanțate din bugetul de stat**. Acestea aveau aceeași organizare ca și școlile comunale.

Capitolul al VII-lea al Legii se ocupa cu organizarea **Preparandiilor** sau a **Seminariilor pedagogice**. S-a dispus organizarea a 20 de Preparandii de stat pe teritoriul întregii Ungarii (§81). Acestea trebuiau să aibă în apropiere o școală, în care "preparanzii" să poată face practică pedagogică, precum și o grădină și livadă de cel puțin 2 iugăre, în care să poată fi efectuată practica agricolă (§82-83). Personalul didactic din seminariile pedagogice urma să fie format dintr-un director (cu o indemnizație de conducere de 200 fl.), apoi cel puțin doi profesori titulari (fiecare cu un salariu de 1000 fl., la care se adăugau încă 100 fl. pentru locuință), de un profesor suplinitor (cu salariul de 450 fl. și cu asigurarea unei locuințe de serviciu și a mesei), precum și de un învățător de la școala "practică" (salarizat cu suma de 700 fl., precum și cu o locuință de serviciu) (§ 84-85). Erau admiși la cursurile seminariilor pedagogice toți băieții care împliniseră vârsta de 15 ani și care aveau cunoștințe de Limbă maternă, Aritmetică, Geografie și Istorie, în măsura în care acestea erau predate în cele patru clase inferioare ale gimnaziilor, ori în școlile reale sau cetățenești. Așadar, toți cei care doreau să se înscrie la seminariile pedagogice trebuiau, ori să aducă dovada absolvirii primelor patru clase

ale unui gimnaziu sau a unei școli cetățenești sau școli reale, ori să dea un examen de admitere din cele patru materii enumerate mai sus (§ 86).

Durata cursurilor seminariilor pedagogice era de trei ani (§ 87), iar ca materii obligatorii au fost fixate următoarele: Cunoștințe de Religie și Morală; Pedagogie; Metodica predării; Geografie și Istorie universală și a patriei; Limba maternă; Limba maghiară; Limba germană; Științe naturale (în măsura în care puteau fi folosite în agricultură și practicarea meseriilor); Agronomie, cu exerciții practice; Constituția patriei; Matematică și Geometrie; Cânt și Muzică, cu studiul viorii și al pianului; Caligrafie și Desen; Gimnastică; Ore practice de predare la școli (§ 88), Planul de învățământ detaliat urma să fie redactat de Ministerul Instrucției publice (§ 89).

Următoarele paragrafe cuprindeau norme de organizare internă a Preparandiilor. Anual trebuia să fie organizate examene (în prezența inspectorului școlar districtual). La cel mult doi ani după absolvirea preparandiilor, tinerii învățători erau obligați să participe la un examen general de "calificare" (*rigurosus*), dat din mai multe materii predate în Seminar. Doar după obținerea unui rezultat satisfăcător la acest examen, absolvenții institutelor pedagogice erau îndreptățiți să primească diploma de învățători, putând funcționa ca învățători în toate școlile populare elementare. Cei care doreau să devină învățători în școlile populare superioare sau în școlile cetățenești erau obligați să mai dea un examen special, din materiile predate în cele două tipuri de școli. Cei care erau respinși în două rânduri la examenele de calificare, pierdeau dreptul de a mai profesa în învățământ (§ 102-104).

Pe lângă Preparandiile pentru băieți, Legea mai prevedea înființarea unor Preparandii pentru fete (§ 106-115). Durata acestor cursuri era tot de trei ani, iar elevele trebuiau să fi absolvit toate clasele ale unei școli populare superioare.

Capitolul VIII al legii cuprinde prevederi privind **Autoritățile școlare și inspectorii școlari**.

În fiecare comună trebuia să existe un **scaun școlar (scolastic)**, alcătuit din cel puțin nouă membri, aleși de consiliile locale ale respectivelor comune, precum și de slujitorii bisericești și de învățător (sau de un reprezentant al tuturor învățătorilor din comună). Scaunul scolastic era ales pe trei ani (§ 116-119).

Îndatoririle scaunului scolastic au fost prevăzute a fi următoarele: alegerea învățătorului; inspectarea săptămânală a școlii; fixarea taxei școlare și supravegherea încasării acesteia din partea tuturor locuitorilor comunei; supravegherea frecvenței școlare a copiilor și luarea de măsuri pentru pedepsirea absențelor; supravegherea procesului de învățământ; supravegherea modului de cheltuire a fondului școlar al localității; luarea de măsuri pentru menținerea în bună stare a edificiului școlar; asigurarea dotării școlii cu material didactic; participarea la examenele anuale ale școlii; redactarea unor rapoarte privind starea școlii din localitate (aceste rapoarte urmau să fie transmise de autoritățile locale consilierului pe probleme școlare din organele comitatense (§ 121). Totodată, scaunul scolastic avea îndatorirea de a alege unul sau mai mulți curatori care se ocupau de menținerea în bună stare a situației materiale a școlii. Pentru aceasta curatorii erau obligați să redacteze rapoarte anuale

în aceste sens, pe care să le înainteze scaunului scolastic, consiliului local și inspectoratului școlar districtual (§ 122).

Legea mai stipula că întregul teritoriu al Ungariei urma să fie împărțit în **districte școlare**, a căror teritoriu urma să corespundă cu cele ale comitatelor. În fruntea fiecărui district se afla un inspector școlar (supraveghetor), numit de către ministru. Se admitea și faptul ca un astfel de supraveghetor sau inspector să funcționeze pe teritoriul mai multor comitate, nefiind însă permis să depășească 300 de comune (§ 123-124).

În districtele școlare trebuiau înființate și **senate școlare districtuale**, din care urmau să facă parte: câte un membru al fiecărei confesiuni existente în district, apoi patru reprezentanți, aleși de comunitatea învățătorilor, precum și între 14-34 de alți membri, aleși de organele comitatense. Acest senat școlar districtual trebuia să fie ales pe o perioadă de cinci ani (cu posibilitatea de realegere după încheierea mandatului). Competențele acestor consilii districtuale școlare erau aceleași ca cele enunțate în § 121, privitoare la îndatoririle scaunelor școlare comunale (§ 125-127).

Îndatoririle inspectorului școlar districtual au fost stabilite de § 128, fiind următoarele: inspectarea anuală a tuturor unităților de învățământ (confesional, privat, asociativ sau comunal) și aducerea la îndeplinire a tuturor ordonanțelor ministeriale privitoare la învățământul elementar. Competențele consiliului districtual școlar erau următoarele: verificarea bugetelor școlare locale; judecarea, în a doua instanță (prima instanță era constituită de scaunele școlare comunale) a disensiunilor dintre învățători și părinți; judecarea, în primă instanță, a disensiunilor dintre învățători și scaunul scolastic (instanța superioară și de apel era însuși ministrul); ținerea unor ședințe trimestriale, în care trebuiau dezbătute problemele generale ale învățământului primar din district; redactarea unor rapoarte anuale către Minister privind situația generală a învățământului comunal și confesional (§ 130-132).

Ultimul capitol al legii privea **Statutul învățătorilor**. Au fost admise să predea în școlile primare doar persoanele care au absolvit cursurile unei preparandii sau care au obținut, în urma examenului necesar, diploma de calificare învățătorescă. Cei care nu dețineau această diplomă, dar profesau în momentul promulgării acestei legi, puteau rămâne în funcție, dar cu condiția de a demonstra inspectorilor districtuali școlari capacitatea profesională. Iar dacă nu erau în stare nici de aceasta, li se permitea să-și întregască pregătirea în cursuri speciale de vară, organizate de Preparandii (§ 133). Legea permitea unor persoane care nu dețineau diploma necesară, dar care se remarcaseră prin studii de specialitate, să fie învățători la școlile civile (§ 136). Învățătorii trebuiau aleși de către scaunul scolastic comunal, în prezența unui delegat al comisiei districtuale școlare (§ 136). Legea mai permitea angajarea unor învățători suplinitori, absolvenți ai cursurilor unor Preparandii. Învățătorii erau aleși pentru toată viața, ei putând fi înlăturați din funcție doar pentru nerespectarea îndatoririlor de serviciu, ori a comportamentului imoral sau a înfăptuirii unor fapte penale. Pentru demiterea învățătorilor era necesară aprobarea consiliului districtual scolastic, precum și a Ministerului Instrucțiunii Publice. În cazul vacantării postului de învățător, se admitea numirea unui suplinitor, însă doar pentru o perioadă de o

jumătate de an (§ 137-139). Învățătorii beneficiau de anumite drepturi politice. Ei puteau fi aleși în organele reprezentative ale comitatelor și localităților. Însă nu aveau dreptul să îndeplinească alte servicii.

În ceea ce privește **salarizarea învățătorilor**, aceasta a fost fixată în modul următor: 300 fl. v.a. (pentru un învățător în școala poporală elementară); 200 fl. (pentru un învățător suplinitor în școala poporală elementară); 550 fl. (pentru un învățător ordinar în școala poporală superioară); 250 fl. (pentru un învățător adjunct în școala poporală superioară); 800 fl. (pentru un învățător la școlile civile din cetăți mai mari); 700 fl. (pentru un învățător la școlile civile în cetăți mai mici); 400 fl. (pentru un învățător suplinitor în școli civile din centre mai mari) și 350 fl. (pentru un învățător suplinitor în școli civile din cetăți mai mici) (§ 142). În localitățile în care nu puteau fi plătite aceste sume în bani, se admitea plata în produse naturale, dar respectând prețul mediu pe ultimii zece ani. Iar în comunele în care învățătorii primeau un salariu mai mare, acesta trebuia acordat în continuare (§ 142-143).

Penultimul paragraf ale legii prevedea obligativitatea învățătorilor de a forma asociații de învățători (reuniuni învățătoresți). În final (§ 148) se prevedea obligativitatea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii publice de a prezenta Parlamentului ungar un raport anual cu privire la situația învățământului din Ungaria.

Acestea sunt, pe scurt, prevederile Legii școlare din Ungaria, votate de corpul legiuitor în anul 1868. Din analizarea paragrafelor legii, putem trage anumite concluzii:

1. În centrul preocupării legislativului maghiar s-au aflat școlile comunale. Acestea li s-a acordat cel mai mare număr de paragrafe, anume 56 (§ 23-79), în timp ce problemelor școlilor confesionale li s-au acordat doar cinci paragrafe (§ 11-15), celor private și asociative șapte (§ 16-22), iar celor de stat doar unul (§ 80). Așadar, deși a acceptat în continuare existența școlilor confesionale, ministrul Eötvös József a pus accentul mai mult pe școlile comunale, interconfesionale;
2. Școlile confesionale difereau de cele comunale nu doar prin susținătorii și finanțatorii lor, ci și în privința pregătirii pe care o asigurau elevilor. Din comparația materiilor de învățământ obligatorii, se vede foarte clar că cei care frecventau școlile comunale dobândeau cunoștințe în plus, prin predarea Geografiei generale, a Istoriei universale, precum și a Oratoriei. Așadar, absolvenții școlilor comunale aveau șanse sporite de promovare în școlile superioare, față de absolvenții școlilor confesionale. Cu alte cuvinte, în privința nivelului de pregătire, chiar prin lege, absolvenții școlilor confesionale au fost defavorizați față de colegii lor din școlile comunale;
3. Capitolele VII-IX (privitoare la institutele pedagogice, la autoritățile școlare și la învățători) aveau în vedere, cu precădere, așezămintele comunale, neconfesionale.

*

Prin urmare, scopul Legii școlare maghiare a fost dezvoltarea învățământului laic, neconfesional. Spre deosebire de austrieci, Eötvös József a încercat să evite conflictul dintre autoritățile și confesiuni (în special cu Biserica Catolică). A recunoscut faptul că majoritatea școlilor elementare existente în 1868 în Ungaria aparțineau Bisericii, că erau susținute de acestea. Legea a consemnat această realitate, dar a prevăzut măsuri de dezvoltare a învățământului supraconfesional, laic. În acest sens, AL 38/ 1868 nu a fost doar un act legislativ, ci un adevărat Proiect - Program, privind dezvoltarea învățământului primar laic, neconfesional din Ungaria, în defavoarea celui confesional.

"Instrucțiunea pentru scaunele scolastice comunale" (6 iunie 1869)

Acest fapt se poate desprinde și din Instrucțiunea ministerială, semnată de Eötvös József la 6 iunie 1869, privind metodologia de aplicare a Legii școlare.⁷⁴¹ După cum se vede și din titlul ei, instrucțiunea a avut ca obiect modul constituirii și organizării scaunelor scolastice din comune. Ea cuprinde două capitole (I. Constituirea și organizarea scaunului școlar – nouă paragrafe; II. Agendele scaunului școlar - § 10-50). Principalele îndatoriri ale scaunelor școlare comunale au fost fixate: a) ridicarea, mobilarea școlii comunale și susținerea edificiului (§ 10-18); b) supravegherea frecvenței școlare, a trimerii copiilor la școli și culegerea datelor statistice (§ 19-27); c) alegerea dascălilor, supravegherea și salarizarea acestora (§ 28-38); d) supravegherea ordinii interne din școli (§ 39-43); e) administrarea averilor și veniturilor școlii comunale (§ 44-50).

Potrivit instrucțiunii, nucleul scaunului școlar urma să fie format dintr-un președinte (eventual și vicepreședinte), notar (eventual doi notari), unul sau mai mulți curatori. Aceștia din urmă aveau în sarcină menținerea edificiului școlar (fiind deci un fel de administratori). Membrii scaunelor scolastice erau datori să se întrunească în câte o ședință lunară, precum și în ședințe extraordinare (§ 4-5). Săptămânal, câte un membru al scaunului școlar era îndatorat să inspecteze școala. Președintele scaunului școlar efectua, dacă se putea, odată pe lună, inspecții în școli. Cu această ocazie urmărea protocoalele lăsate de membrii scaunului și lasă, și el, un asemenea protocol. Prin urmare, aceste vizite aveau mai mult un caracter de controlare a activității celorlalți membri ai senatului școlar (§ 8-9).

Paragraful 10 atrăgea atenția că scaunele școlare comunale aveau competențe doar asupra școlilor populare comunale. În acest sens, scaunele scolastice se aflau sub jurisdicția comunei, iar "comuna exercită jurisdicția prin scaunul ales de ea".

În privința **ridicării și susținerii edificiilor școlare**, scaunele școlare aveau îndatorirea de a "urgenta la *antistia comună* (administrația locală, n.n.) - ridicarea de școli", îngrijindu-se de respectarea planurilor de construcție, în conformitate cu § 27 din AL 38/1868. Pentru aceasta, scaunele scolastice trebuiau să ia în administrare, de la comună, averea și fondurile școlare; să aibă grijă ca lucrările de construcție a școlii să fie încredințate celor mai pricepuți indivizi. În cazul în care exista în comună un edificiu potrivit pentru școală, acesta trebuia preluat și reparat, astfel ca

⁷⁴¹ *Instrucțiune pentru scaunele scolastice comunale în obiectul executării Articolului de Lege XXXVIII din anul 1868. Publicată prin ministerul de cult și instrucțiune publică regesc ungar, Buda, 1869, p. 1-32.*

să corespundă cerințelor Legii. Până la încheierea lucrărilor de construcție sau de reparație, scaunul scolastic trebuia să se îngrijească de închirierea unui local pentru organizarea cursurilor. Noua școală urma să fie mobilată și dotată cu materialele didactice necesare: tablă, glob pământesc, figuri de istorie naturală), precum și cu grădina și cu un teren de sport, din cassa comunală (§ 11-14). În cazul comunelor sărace, trebuia cerut ajutor de la bugetul de stat (§ 15).

În privința **verificării frecvenței școlare**, scaunele școlare au fost obligate să ceară conducerii comunei ca, anual, înainte de începerea cursurilor, *antistia comunală* să publice *Ordinul legal de școlarizare* pentru copiii de 6-12 ani și de 12-15 ani. Tot de la conducerea comunei, scaunul școlar urma să obțină catalogul cu copiii de vârstă școlară și să verifice numărul copiilor care urmau una din școlile populare admise de lege (școli comunale, confesionale, private, asociative) sau care dobândeau un învățământ privat, la domiciliu. Părinții copiilor care nu urmau nici o formă de învățământ, trebuiau atenționați de scaunul școlar să-și trimită copiii la școală (§ 19).

"În acele comune, în care, pe lângă școala comunală, este și școală confesională, în care nu este însă curs de știință repetitoriu pentru băieții de 12-15 ani, scaunul scolastic, pe astfel de băieți ieșiți din școala elementară și care încă nu-și împliniră anul al 15-lea, încă-i conscrie de obligați la învățământ, și-i obligă pe părinții sau tutorii lor, în sensul §-ului 50 al legii, ca să-i poarte la școala comunală repetitorie" (§ 20). Instrucțiunea mai trăgea atenția că în "cursul de toate zilele" trebuiau să participe toți copiii de la vârsta de 6 ani la cea de 12 ani, dar și acei copii, de vârstă mai mare de 12 ani, care nu au absolvit "cursul de toate zilele". Așadar, cursul de repetiție era destinat doar acelor copii care au absolvit cele șase clase primare (§ 23).

Absențele de la școală trebuiau prezentate de învățător la scaunul școlar la fiecare sfârșit de săptămână. Se admiteau absențe doar în cazuri de boală, de deces sau festivități în familie. În toate celelalte cazuri, absențele erau considerate nemotivate, iar scaunul școlar era obligat să-i avertizeze pe părinții (tutorii sau stăpânii copiilor). În cazul în care avertismentul rămânea fără rezultat, scaunul școlar era dator să solicite judecătoriei comunale aplicarea pedepselor prescrise de § 4 din AL 38/1868. În cazul absentării de la școală din cauza sărăciei (de exemplu lipsa de îmbrăcăminte), scaunul școlar trebuia să ofere ajutor sau să organizeze o colectă publică (§ 24-25). Dacă *antistia comunală* nu-și îndeplinea datoria de a aplica pedepsele prescrise de lege, scaunul școlar era obligat să înainteze o plângere la inspectorul școlar districtual (§ 26).

O altă datorie a scaunelor scolastice era întocmirea datelor statistice cu privire la frecvența școlară, pe care trebuiau să le înainteze inspectorului districtual. Aceste date urmau să fie întocmite cu ajutorul *antistiei comunale*. În comunele în care existau și școli confesionale, scaunele scolastice cereau datele tot de la *antistia comunală*, care la rândul ei, le obținea de la oficiile parohiale ale confesiunilor respective (§ 27).

Îndatoririle scaunelor școlare privitoare la învățători au fost următoarele: alegerea acestora (în conformitate cu §136 din AL 38/1868) și fixarea salariului anual (sume sunt aceleași ca cele prevăzute în § 142 din AL 38/1868).

Instrucțiunea preciza că puteau ocupa funcția de învățători la școlile comunale doar acei care "au absolvit cursul întreg la o Preparandie publică și, după examene, au obținut diploma de învățător". Învățătorii care nu dețineau diplomă, dar care erau în funcțiune la data apariției Legii, puteau să fie păstrați, însă cu obligația de a-și îmbunătăți calificarea, prin participarea la cursurile de vară din cea mai apropiată Preparandie. În viitor însă, cei care nu aveau diploma de calificare, ci doar absolviseră cursurile unei Preparandii, puteau fi angajați doar ca suplinitori (și numai în cazurile în care nu puteau fi găsiți candidați calificați). În școlile populare superioare și școlile civile se prevedea ca învățătorii să fie examinați suplimentar, chiar și în cazul în care obținuseră diploma de calificare. Instrucțiunea mai specifica faptul că învățătorii din școlile populare erau aleși pe viață, putând fi suspendați (demiși) de către consiliile scolastice comitatense doar în cazul unor abateri grave (lene, imoralitate, crimă). (§ 29-35).

În ce privește administrarea averii și a veniturilor școlii, instrucțiunea preciza că *antistia comunei* era datoare să dea scaunului școlar întreaga avere școlii, aceasta urmând să fie administrată de un curator. Pentru împrumuturi făcute pe seama școlii, ale căror sume depășeau 500 fl., scaunul școlar era dator să ceară aprobarea inspectorului școlar districtual.

Tot scaunul școlar era îndatorat să se îngrijească de formarea fondului școlar al comunei (fond care trebuia să fie înființat pe lângă fiecare școală comună, în conformitate cu § 38 al AL 38/1868), precum și de înmulțirea acestui fond (prin capitalizare, prin diferitele contribuții ale societăților sau persoanelor particulare, ori prin cele ale diferitelor confesiuni, printre care chiar și cele care susțineau propria școală confesională în comună).

Veniturile școlare anuale erau constituite din: taxa școlară pe care erau datori să o plătească toți locuitorii comunei; "banii de gloabă", adică amenzile încasate de primărie (prin judecătoria comună) de la cei care refuzau să-și trimită copiii la școală. Aceste venituri erau "manipulate" de curator, care era obligat să prezinte scaunului școlastic, la fiecare sfârșit de an, un bilanț contabil. Scaunul școlastic transmitea acest bilanț primăriei, iar aceasta senatului școlastic districtual (§ 45-49).

Dezvoltarea învățământului comunal interconfesional

Din prevederile acestei instrucțiuni reiese cu claritate importanța acordată de ministrul Eötvös József învățământului comunal, neconfesional. Potrivit normativelor emise de el, fiecare comună a fost obligată să înființeze un scaun școlastic⁷⁴² care, incluzându-i pe toți reprezentanții confesiunilor din localitate și având obligația de a supraveghea învățământul din comună, a avut un clar caracter interconfesional. Măsura era oarecum firească, deoarece prin intermediul acestor scaune școlare comunale se putea asigura, într-adevăr, un control mai eficient al statului asupra sistemului de învățământ. Ceea ce frapază însă în mod deosebit în această instrucțiune este faptul că ea pornește de la o realitate falsă. Sau, cu alte cuvinte, proiectează o altă realitate decât cea existentă. Conform statisticilor Ministerului Cultelor și Instrucțiunii

⁷⁴² Din primul paragraf al instrucțiunii către scaunele școlare reiese că Eötvös a emis o instrucțiune similară și pentru comune.

publice, în 1869 existau în întreaga Ungarie propriu-zisă (deci excluzând Croația) un număr de 13.798 de școli confesionale și 479 de școli comunale și nici una de stat.⁷⁴³ Așadar, școlile comunale nu alcătuiau decât 3,35% din totalitatea școlilor din Ungaria. Și cu toate acestea, neținând seama de realitate, în instrucțiunea emisă de Eötvös pentru scaunele școlare comunale se spune că "în acele comune, în care pe lângă școala comună mai este și școală confesională".⁷⁴⁴ Or, dacă s-ar fi respectat realitatea existentă, fraza trebuia formulată astfel: "în acele comune, în care pe lângă școala confesională mai este și școală comună". Așadar, instrucțiunea nu ne poate decât întări convingerea că scopul ministrului Eötvös a fost proiectarea unei realități diferite de cea existentă, anume dezvoltarea învățământului comună în defavoarea celui confesional.

Faptul că AL 38/1868 și instrucțiunile pentru aplicarea acestei Legi nu au ținut seama de realitățile existente a produs desigur nedumerire la vremea respectivă. De exemplu, însuși mitropolitul Șaguna a înțeles inițial că senatele școlare districtuale (prevăzute a se înființa în conformitate cu § 125 din AL 38/1868) urmau să fie constituite pe baze confesionale, în mod separat de către fiecare din confesiunile care susțineau școli într-o anumită jurisdicție politică. Și cum în Arhidieceza ortodoxă a Ardealului districtele școlare erau de fapt protopopiatele, Șaguna a cerut protopopilor să convoace mai întâi sinodul protopopesesc pentru alegerea unui reprezentant al clerului în senatul școlar districtual (protopopesesc), iar în al doilea rând să-i cheme "la o adunare pe toți învățătorii din protopopiat, ca să-și aleagă din sânul lor patru membri".⁷⁴⁵ Evident că Șaguna a avut o înțelegere greșită cu privire la intențiile ministrului Eötvös József, așa că după trei luni a fost nevoit să adreseze o altă circulară, cu rectificările de rigoare: "Fiindcă eu, precum se vede din circulariul din 14 aprilie a.c. Nr. 340, am înțeles punctul al 2-lea din §-ul 125 al legii 38 așa: ca sub învățători comunali se înțeleg învățătorii comunelor bisericești, însă acum m-am informat, că în acel punct al doilea se înțeleg învățătorii școalelor comune (sic!), și că aceștia și nu învățătorii școalelor confesionale au a alege patru dintre sine la comitetele (senatele) școlari comitatense sau districtuale sau scăunale. Pentru aceia, din partea învățătorilor noștri confesionali n-are a merge nimeni la acele comitete școlari, ci numai câte un reprezentant al clerului și poporului nostru credincios, în puterea §-ului 125, punct 1".⁷⁴⁶

Este surprinzător că în momentul elaborării Legii școlare, cei mai mulți nu au sesizat intențiile reale ale ministrului Eötvös József (criticarea Proiectului de lege în Casa Magnaților de către arhiepiscopii catolici Simor și Haynald s-a datorat nemulțumirii cu privire la supravegherea de către Stat a școlilor elementare).⁷⁴⁷

⁷⁴³ *Das ungarische Unterrichtswesen. In den Studienjahren 1881-1882 und 1882-1883*, Budapesta, 1984, p. 3.

⁷⁴⁴ *Instrucțiune pentru scaunele scolastice comunale* (§20), Buda, 1869, p. 13.

⁷⁴⁵ Circulara 340/1869, din 14 aprilie 1869, la Gh. Tulbure, *op. cit.*, p. 359-360.

⁷⁴⁶ Circulara nr. 780/1869, din 21 iulie 1869, la Gh. Tulbure, *op. cit.*, p. 366.

⁷⁴⁷ În cadrul discuțiilor din Camera inferioară a Parlamentului, deputații români și-au ridicat vocile împotriva obligativității studierii doar a istoriei națiunii ungare, cerând ca în școli să se predea și istoria celorlalte naționalități din Ungaria. De asemenea, au atras atenția asupra inegalității create prin obligarea nemaghiarilor de a învăța limba maghiară în școlile elementare superioare, după cum se exprima și Vichentie Babeș: "Va să zică, nemaghiarii se constring să învețe o altă limbă, limba

Desigur, faptul că școlilor confesionale li s-a acordat primul loc în textul Legii a avut rostul de a-i liniști pe reprezentanții confesiunilor. Însă Legea și instrucțiunile de aplicare a acesteia nu făceau altceva decât să creeze cadrul de dezvoltare a unui învățământ neconfesional, calitativ superior celui confesional. Este regretabil că Șaguna nu și-a dat seama de acest fapt în momentul apariției Legii. Căci altfel, ar fi trebuit să aplice școlilor din Arhiepiscopia sa cadrul organizatoric creat de Stat pentru școlile comunale și să creeze scaune școlare confesionale în fiecare parohie și senat școlare în fiecare protopopiat. N-a făcut acest lucru, precum nu l-au făcut nici reprezentanții celorlalte culte, până când ministrul Trefort a cerut în mod expres acest lucru, în anul 1876 (prin Legea autorităților școlare, asupra căreia voi reveni într-un alt capitol al acestei lucrări).

Până atunci însă, inspectorii "regești" școlari și-au îndeplinit consecvent îndatoririle de controlare a școlilor confesionale. Drept urmare, Consistoriul ortodox din Sibiu a primit nenumărate sesizări despre școli ortodoxe care nu corespundeau legilor. După cum atenționa Șaguna în "Circularele" sale școlare, pericolul ca școlile confesionale să fie transformate în școli comunale era mare.⁷⁴⁸ Tot atât de mare era și pericolul constituit de concurența pe care au dobândit-o școlile confesionale în urma înființării unor școli comunale. Într-adevăr, în anii celui de-al doilea ministeriat al lui Eötvös József, numărul școlilor comunale a crescut continuu.⁷⁴⁹

	Școli comunale	Școli confesionale	Școli private
1869	234	13.304	108
1870	502	13.354	176
1871	751	13.545	254
1872	1284	13.962	-
1873	1542	13.903	-

Următorul tabel reflectă că această politică (privitoare la schimbarea caracterului școlilor comunale) a fost continuată de toate Guvernele maghiare din epoca dualistă.

maghiară, pe când cei de altă limbă nu sunt obligați să învețe o altă limbă. Acesta este fără îndoială fapt care vatamă egalitatea de drept și reciprocitatea" (Teodor V. Păcățian, *Cartea de Aur*, vol. IV, p. 418-428).

⁷⁴⁸ De exemplu, în aceeași Circulară din 21 iulie 1869, Șaguna îi îndemna pe preoți și credincioși să se ocupe cu mai mult zel de școlile lor, "căci altcum Statul, prin comunele politice, le va face lor școli, și le va pune învățători fără să le întrebe pe ele, și, să nu se înșele ca și cum Statul făcându-le lor școli comunale, ele nu vor contribui la aceste școli, pentru că, dacă nu mai mult, cel puțin atâta vor contribui la edificarea și susținerea școalei comunale, cât ar contribui la școalele lor confesionale, cu acea deosebire, că având ele școală făcută de Stat, nu se vor bucura de independența în treaba școalelor, precum aceasta le garantează § 23 din Statutul organic sancționat al Mitropoliei noastre" (Teodor V. Păcățian, *Cartea de Aur*, vol. IV, p. 366). Iar trei ani mai târziu, la 7 martie 1872, Șaguna îi atenționa pe păstori săi sufletești de posibilitatea de "a-și pierde școalele sale confesionale" (Circulara 58/1872, Teodor V. Păcățian, *Cartea de Aur*, vol. IV, p. 379).

⁷⁴⁹ J. H. Schwicker, *Statistik...*, p. 627.

Școli (%)	1869 ⁷⁵⁰	1881	1882	1883	1884 ⁷⁵¹	1890 ⁷⁵²	1896 ⁷⁵³	1905 ⁷⁵⁴	1912 ⁷⁵⁵
de stat	-	2,00	2,26	2,63	3,09	4,81	8,20	12,4	18,3
Comunale	3,47	10,59	11,04	11,14	11,39	11,46	11,27	8,9	8,3
Confesionale	96,53	86,33	85,55	85,00	84,24	82,42	78,99	76,9	71,7
Private / ale asociațiilor	-	1,08	1,15	1,23	1,28	1,30	1,54	1,7	1,7

Din cele prezentate se poate constata că afirmația istoricului german Joachim von Puttkamer, cum că "atunci când a ajuns a doua oară ministru al Cultelor și Instrucțiunii publice, Eötvös József a tras învățăminte din experiențele din anul 1848 și, într-un mod diferit decât în urmă cu 20 de ani, a trecut cu totul la sistemul școlilor populare confesionale",⁷⁵⁶ nu este tocmai corectă. Mult mai bine a prezentat programul școlar al lui Eötvös József unul din urmașii săi în minister, anume Berzeviczy Albert (ministru în anii 1903-1904). Comparând viziunile lui Eötvös din anii 1848 și 1868 cu privire la reforma școlară, a arătat că, în 1868, cunoscutul ministru a menținut bazele principale ale Proiectului din 1848 (adică dezvoltarea unui învățământ interconfesional), însă a ales o altă direcție și o altă politică de aplicare a acestui principiu. Dacă în 1848 a considerat că statului îi revenea obligația să înființeze și să susțină școli, în 1868 a acordat această sarcină autorităților locale. Într-adevăr, comuna politică singură (și nu confesiunea) a dobândit *obligația* de a ridica școli și de a supraveghea frecvența școlară. Tot autoritățile comunale au fost obligate să încaseze taxa școlară de 5% din cuantumul impozitului direct către stat. Prin urmare, școala populară a devenit o afacere comună, rolul statului rămânând doar una auxiliară, de ajutorare a comunelor care, din pricina sărăciei, nu erau capabile să-și îndeplinească îndatorirea legală. În ceea ce privește confesiunile, din prevederile AL 38/1868 reiese că ele au dobândit doar *dreptul* de a întreține școli populare, dar nu și obligația de a le aduce la standardele înalte, cerute de lege. În cazul în care școlile confesionale nu îndeplineau aceste standarde, revenea comunelor obligativitatea de a interveni, înființând școli comunale. "Însă textul legii trădează speranța și străduința de a uni toate școlile confesionale dintr-o comună într-o școală comună și de a zădărnici pe viitor ca autoritățile comunale să întrețină școlile confesionale".⁷⁵⁷

⁷⁵⁰ *Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1882-83 und 1883-84*, p. 5.

⁷⁵¹ *Ibidem*, 1883-84 und 1884-85, p. 5.

⁷⁵² *Ibidem*, 1890-1891 und 1891-1892, p. 36.

⁷⁵³ *Ibidem*, 1896-97, p. 157.

⁷⁵⁴ *Entwicklung des Volkunterrichtswesens der Länder der Ungarischen Heiligen Krone. Ungarische Statistische Mitteilungen N.S. Band 31*, Budapesta, 1913, p. 122.

⁷⁵⁵ Sima, *op.cit.*, p. 37.

⁷⁵⁶ J. von Puttkamer, *Schulalltag* ..., p. 73.

⁷⁵⁷ Albert von Berzeviczy, *Baron Josef Eötvös als Kulturpolitiker*, în "Ungarische Rundschau für historische und soziale Wissenschaften", an. III, 1914, p. 87.

3.5. Modul de organizare a confesiunilor din Ungaria la începutul epocii dualiste.

Politica religioasă a ministrului Eötvös József

Care este însă cauza modificării de direcție în politica școlară a baronului Eötvös József? După cum am arătat, proiectul educațional din anul 1848 nu a putut fi înfăptuit datorită problemei finanțării lui, cu alte cuvinte datorită disputei cu privire la modul de administrare a fondurilor așa-zis catolice. Situația nu se schimbase în 1868. Noul stat maghiar, constituit cu un an înainte, nu avea posibilități materiale să susțină un învățământ etatist, interconfesional, decât dacă etatiza cele trei fonduri așa-zis catolice. Biserica susținea însă în continuare dreptul ei de proprietate asupra acestora.⁷⁵⁸ Prin urmare, alegerea lui Eötvös József, de a împărți sarcinile de finanțare a învățământului pe seama comunelor, nu putea fi decât singura viabilă în acel moment.

A fost însă soluția propusă de Eötvös cu adevărat viabilă? În articolul pe care l-am citat, Berzeviczy Albert a dat un răspuns negativ, considerând că Eötvös nu a ținut cont de factorii dinamici de putere din societatea ungară a acelei vremi.⁷⁵⁹ Și într-adevăr, din tabelul de mai sus, se poate vedea că procentul școlilor comunale nu l-a atins nici pe departe pe cel al școlilor confesionale. Desigur, cauza consta în special în sărăcia comunelor, încât statul a fost nevoit, până la urmă, să intervină. Dar implicația acestei intervenții a Guvernului central a dus la necesitatea soluționării, într-un fel sau altul, a problemei administrării fondurilor catolice. Importanța acestei probleme a fost atât de mare, încât s-a considerat încă de la început necesar să se creeze, pentru aceasta, o secțiune specială în Minister. De rezolvarea problemei fondurilor erau legate însă o serie de alte chestiuni, precum asigurarea autonomiei tuturor confesiunilor din Ungaria și a egalității lor în fața legilor. Aceasta ducea însă la o schimbare totală a situației juridice a Bisericii catolice care, datorită faptului că secole de-a rândul a stat la baza vieții constituționale din Ungaria, deținea numeroase privilegii, dar, în schimb, nu se bucura de autonomia cu care erau înzestrați protestanții și ortodocșii. Acordarea statutului de autonomie și Bisericii catolice nu se putea face decât în condițiile dobândirii de către laicii catolici a unui rol mai important în viața Bisericii.

3.5.1. Biserica Romano-Catolică. Fondurile și autonomia ei bisericească și școlară

Opinia catolicului liberal Eötvös József despre starea Bisericii Catolice maghiare

Implicarea laicilor catolici în viața Bisericii lor a fost o problemă care l-a preocupat destul de mult pe baronul și ministrul Eötvös József. Deși se considera un bun fiu al Bisericii Catolice, totuși nu a fost de acord nici cu privilegiile pe care le deținea

⁷⁵⁸ Moritz Csáky, *Die Römisch-Katholische Kirche in Ungarns*, p. 276.

⁷⁵⁹ Albert von Berzeviczy, *op. cit.*, p. 88.

aceasta și nici cu modul excesiv ierarhic în care era condusă. Tocmai de aceea, încă de la începutul carierei sale politice, a fost un promotor al libertății religioase și al egalității confesionale. Bazându-se pe convingerea că religia creștină era o religie a libertății, idealul său a fost acela de a împăca principiile liberalismului politic cu cele ale Bisericii.⁷⁶⁰ De exemplu, în anul 1843 mărturisea în Casa Magnaților că problema religioasă trebuia rezolvată nu prin promulgarea unor legi particulare, ci prin aplicarea unor astfel de principii care să nu poată fi contestate nici în viitor, anume asigurarea deplinei egalități, reciprocități și libertăți a tuturor confesiunilor și religiilor (desigur, și a cultului mozaic).⁷⁶¹

Un sfert de veac mai târziu, la începutul epocii dualiste, deși nu a renunțat la ideile sale, a devenit mai pragmatic și, într-o măsură mai mare, confesionalist. În calitate de ministru, a dorit ca, mai întâi, să-i convingă pe conducătorii Bisericii sale de necesitatea unor schimbări. În mai multe scrisori trimise conducătorului liberal-catolic francez, Charles de Montalembert, el și-a exprimat dezamăgirea față de situația Bisericii sale: "Realitățile noastre bisericești sunt deosebit de triste, iar spiritul catolic se regăsește doar atunci când se află în contradicție cu celelalte confesiuni creștine. Acest fapt este cu atât mai neliniștitor, cu cât ne aflăm într-un moment în care întreaga Europă se află în fața unor schimbări mari, iar orice mișcare mai serioasă este deosebit de periculoasă pentru Biserica noastră, dacă ne găsește în starea în care ne aflăm noi astăzi. În momentul apariției unor mișcări mari, nimic nu este mai periculos ca indiferentismul. Și eu nu cred că nu mai este o altă țară în Europa, unde această însușire să fie atât de larg răspândită ca la noi". Acest indiferentism avea însă cauze foarte precise: mai întâi diferența "de clasă" dintre clerul inferior și cel superior, iar în al doilea rând faptul că laicii nu dețineau nici un rol în administrația bisericească. "Realitățile așa cum sunt ele astăzi, cu episcopi care ei singuri dețin venituri anuale de mai multe sute de mii, în timp ce unii preoți nu dispun nici de pâinea cea de toate zilele, iar jumătate din totalul școlilor nu au venituri nici măcar de 100 fl., deci asemenea realități nu mai pot fi menținute". Urmarea acestei situații triste era nu doar "gradul suprem de indiferență religioasă a catolicilor, ci și faptul, demn de plâns, că toate institutele care au fost lăsate pe seama clerului, în special școlile elementare și gimnaziile, sunt într-un astfel de stare, cum abia se mai găsește în vreo altă țară civilizată a Europei".⁷⁶²

Se vede preocuparea sinceră a lui Eötvös pentru soarta și viitorul Bisericii sale. Pentru a putea face față cerințelor noii epoci liberale, Biserica Catolică din Ungaria trebuia să sufere schimbări fundamentale, trebuia reformată din temelii. Cu alte cuvinte, trebuia adusă la stadiul în care se aflau în Ungaria Bisericile protestante și cea Ortodoxă.

Așadar, proiectul politic al ministrului Eötvös a avut ca punct de plecare Biserica Catolică și, într-un anumit fel, ca țel, tot Biserica Catolică. Prin aceasta, Eötvös József s-a deosebit profund de ceilalți liberali maghiari din 1867. Drept urmare, în ziua de 4 iunie 1868, un deputat al fracțiunii extrem-stângiste din Parlamentul

⁷⁶⁰ Moritz Csáky, *Die Römisch-Katholische Kirche in Ungarns*, p. 268.

⁷⁶¹ László Péter, *op. cit.*, p. 122, nota 8.

⁷⁶² Moritz Csáky, *Die Römisch-Katholische Kirche in Ungarns*, p. 269-270 și 276.

ungar, Csanády Sándor, i-a adresat o interpelare în legătură cu proiectele legislative ale guvernului privitoare la relațiile dintre Biserică și Stat. Răspunsul dat de ministru a fost că aceste proiecte nu puteau fi puse în discuție în acea sesiune parlamentară deoarece, pe de o parte nu exista timpul necesar pentru dezbaterile lor, iar pe de altă parte deoarece trebuia mai întâi obținut consensul tuturor Bisericilor și asigurată autonomia Bisericii catolice. "De fapt, Eötvös era de părere că mai întâi trebuia înfăptuită reforma în interiorul Bisericii catolice; legislația detaliată putea urma doar după aceea. Între timp, puteau fi introduse măsuri temporare".⁷⁶³

Dar cum vedea Eötvös realizată reforma din interiorul Bisericii Catolice? Pur și simplu prin acordarea unui rol mai mare laicilor în administrația bisericească (prin alcătuirea unei organizări similare Constituției consistoriale din Bisericile protestante). În cazul în care se realiza această reformă și se constituiau organe bisericești alese în mod liber, alcătuite din clerici și laici, organe care dispuneau de dreptul de conducere a întregii Biserici catolice din Ungaria (administrând școlile și averile bisericești), ministrul Eötvös József era de acord să predea Bisericii cele trei fonduri numite catolice. Eötvös considera că instituirea unor adunări bisericești, care să preia o parte din îndatoririle ierarhilor, era un sacrificiu care trebuia acceptat de episcopii catolici, fiind nu doar în beneficiul societății ungare, ci și al Bisericii. Căci doar astfel Ungaria putea deveni un stat adevărat liber, în care conviețuiau Biserici autonome, egale în drepturi.⁷⁶⁴

Idei liberale și conservatoare în societatea ungară la 1867-1868

În timp ce Eötvös răspundea la acea interpelare parlamentară a lui Csanády Sándor, un alt deputat anti-clerical din sală l-a întrebat. "Cine oprește Biserica catolică să dobândească autonomie?"⁷⁶⁵ Această întrebare era de fapt cheia pentru reușita implementării reformelor religioase cerute de toți liberalii maghiari (fie ei practicanți catolici, fie anti-clericali). Într-adevăr, existau numeroase motive să se considere că însăși ierarhia catolică nu năzuia spre un statut de autonomie bisericească, ci că dorea mai degrabă menținerea privilegiilor de care dispunea de secole. Însăși presa catolică din acei ani conținea numeroase articole care condamnau programul liberal de reforme. De exemplu, redactorul Palásthy Pál scria în revista catolică *Religio*, cu aluzie evidentă la Eötvös: "Un catolic adevărat nu este liberal. Este totuși liberal, atunci nu este catolic. Dacă este și catolic și liberal, atunci ori nu e tot atât de catolic, ca și ceilalți catolici, ori nu este așa de liberal, ca ceilalți liberali".⁷⁶⁶

În același timp, o altă problemă serioasă pe care o întâmpinau liberalii maghiari consta în gradul de receptivitate a ideilor lor în societatea maghiară. La baza programului liberal se afla principiul separării depline dintre Bisericii și Stat, după principiul "Biserici libere într-un Stat liber",⁷⁶⁷ iar mai apoi asigurarea deplinei

⁷⁶³ László Péter, *op. cit.*, p. 81 și p. 122, nota 10.

⁷⁶⁴ *Ibidem*, p. 86-87.

⁷⁶⁵ *Ibidem*, p. 81.

⁷⁶⁶ Moritz Csáky, *Die Römisch-Katholische Kirche in Ungarns*, p. 270.

⁷⁶⁷ Însuși ministrul de Justiție, Deák Ferenc a declarat în plenul Parlamentului că aceste cuvinte reprezentau sloganul său. Deputatul de centru-stânga, Nyári Pál i-a adresat însă o interpelare, la 30 noiembrie 1868, cerând mai multe lămuriri, deoarece sloganul ca atare era destul de echivoc, putând fi interpretat și ca

egalități a confesiunilor în fața legii (așa-numita *egyenjogság*). Cu alte cuvinte, liberalii maghiari doreau adoptarea în Ungaria a principiilor liberalismului occidental, în special ale celui francez, fără să țină seama de faptul că societatea maghiară rămăsese preponderent agrară. Deși existau numeroși aristocrați liberali, totuși marea nobilime maghiară nu a fost susținătoare consecventă a ideilor liberale. La fel, mica nobilime comitatensă care, datorită crizelor economice și a inevitabilei sărăcirii și pierderi de latifundii, a fost împinsă înspre tabăra conservatoare (mișcarea agrară, antiliberală). Susținătorii liberalismului erau recrutați în special din rândurile populației urbane: comercianți, industriași, bancheri, medici, avocați și cadre didactice dar, mai ales, jurnaliști. Cei din urmă au fost într-o măsură deosebit de mare evrei, încât s-a format în rândul opiniei publice convingerea că liberalismul era strâns legat de capitalismul urban și de evrei.

La aceste considerații mai trebuie adăugat un alt factor deosebit de important, anume poziția împăratului. După cum remarcă László Péter, în monarhia dualistă existau trei domenii în care suveranul deținea autoritate aproape absolută: armata, politica externă și Biserica catolică din Ungaria, prin dreptul de patronat. Francisc Iosif a fost un om profund religios, adept al menținerii situației existente și deci o piedică în dorința guvernanților maghiari de a reforma din temelii legislația religioasă din Ungaria.

Așadar, liberalii maghiari, ajunși la conducerea Statului lor în 1867, au fost constrânși să acționeze cu moderație. Urmarea a fost într-adevăr eșecul implementării reformelor religioase-confesionale în Ungaria, astfel că, în cele din urmă, după cum remarcă și istoricul maghiar Péter László, guvernanții liberali din anii 1867-1872 au creat un sistem confesional discriminatoriu, aflat în totală contradicție cu principiile liberale pe care le susțineau, dar care a fost menținut mai mult de un sfert de secol.

Biserica Romano-Catolică din Ungaria la începutul epocii dualiste

Catolicismul latin a rămas și în 1868 principala confesiune din Ungaria, cuprinzând aproximativ jumătate din populația Ungariei, printre care marea majoritate a magnaților (doar în Ardeal existau câteva familii de magnați calvini), o mare parte a nobilimii comitatense (în special în comitatele nordice și vestice), precum și cea mai mare parte a populației slovace și germane.⁷⁶⁸ Majoritatea credincioșilor romano-catolici erau maghiari (în 1880 55,14% din totalitatea romano-catolicilor), urmau apoi slovacii (19,70%) și germanii (18,97%).⁷⁶⁹

Biserica Romano-catolică din Ungaria cuprindea patru arhiepiscopii, 18 episcopii și o arhiabatie. Arhiepiscopia de Esztergom cuprindea opt dieceze sufragane: Pécs (înființată în anul 1009), Veszprém (1009), Győr (1001), Vác (probabil din timpul lui Stefan cel Sfânt), Nitra, Székesfehérvár (1777), Szombathely (1777), Banská Bystrica (1776). Arhiepiscopia de Calocsa avea trei dieceze sufragane: Oradea (reînființată în 1693), Transilvania – Alba Iulia (reînființată în 1715), Cenad (reînființată

asigurare a libertății Bisericilor față de stat, dar și ca o eliberare a statului de Biserici, mai ales de cea catolică (László Péter, *op. cit.*, p. 121, nota 7).

⁷⁶⁸ *Ibidem*, p. 82-85.

⁷⁶⁹ Moritz Csáky, *Die Römisch-Katholische Kirche in Ungarn*, p. 282.

în 1718). Arhiepiscopia de Eger cuprindea patru dieceze: Spiš (1776), Rožňoava (1775), Kosice (1804) și Satu Mare (1804), iar Arhiepiscopia de Zagreb (ridicată la acest rang în anul 1853) două dieceze (Diacovo, în Bosnia – 1463, unită în 1773 cu dieceza din Srem) și Zengg-Modrus (Croatia, cele două episcopii au fost înființate în 1499, respectiv 1460, și au fost unite în 1833). Pe lângă aceste episcopii, mai existau în Ungaria un număr de 34 dieceze titulare (*in partibus infidelium*), numite după localități din Imperiul otoman. Toți episcopii (inclusiv cei titulari) erau membri de drept ai Casei Magnaților. În cele 29 de dieceze 1257 filii (cârmuite de capelani) mai existau 22 de capitluri, 28 de abații reale și 117 abații titulare, 186 mănăstiri⁷⁷⁰ cu 2243 călugări și 64 mănăstiri cu 915 maici.⁷⁷¹

Averile Bisericii romano-catolice, conform celor relatate de J. H. Schwicker în anul 1877, erau foarte mari dar necunoscute în detaliu. Reieșea aceasta din faptul că între plătitorii celor mai mari impozite se aflau și episcopii catolici, datorită veniturilor foarte mari pe care le încasau.⁷⁷² Sub administrarea directă a Statului (mai precis a Ministerului Cultelor și Instrucțiunii publice) se aflau *Fondurile catolice*, anume cel religios, cel de studii și cel universitar. Cuantumul acestor fonduri era în anul 1867 următorul:⁷⁷³

	Fond religios	Fond de studii	Fond universitar
Capital de bază	14.564.204 fl.	6.312.051 fl.	2.778.758 fl.
Bunuri imobile	194.425 jug.cat.	60.760 jug.cat.	33.702 jug.cat.
Venitul anual (media)	1.055.618 fl.	354.132 fl.	189.389 fl.

Un an mai târziu, capitalul de bază al fondului religios a crescut la 14.857.267 fl. (conform raportului depus în Parlamentul maghiar de ministrul Eötvös József). Însă, potrivit lui Schwicker, acest fond religios cuprindea averea *Statusului catolic* din Transilvania.⁷⁷⁴

Demersurile ministrului Eötvös József pentru acordarea statutului de autonomie Bisericii Catolice

Eötvös a fost conștient de existența forțelor tradiționale și conservatoare din societatea ungară. Tocmai de aceea, a pornit în realizarea planurilor sale cu deosebită grijă. După moartea primatului Scitovszky, în 1866, a obținut aprobarea monarhului pentru numirea pe scaunul primațial de la Strigonia a lui Simor János, fost consilier al ministrului absolutist Leo Thun și deci apropiat de Curtea din Viena.⁷⁷⁵

⁷⁷⁰ În 1874 existau în Ungaria 11 mănăstiri benedictine, 8 premonstratense, 5 cisterciene, 27 piariste, 19 minorite, 51 franciscane, 21 capucine, 5 recolte, 7 ale fraților milostivi, 3 dominicane, 2 ale servitorilor, 3 iuanite, 3 iezuite și o mănăstire a ordinului carmelit (J. H. Schwicker, *Statistik*, p. 598-599).

⁷⁷¹ J. H. Schwicker, *Statistik*..., p. 594-595.

⁷⁷² *Ibidem*, p. 597-598.

⁷⁷³ Moritz Csáky, *Die Römisch-Katholische Kirche in Ungarns*, p. 272.

⁷⁷⁴ J. H. Schwicker, *Statistik*, p. 598.

⁷⁷⁵ Simor a rămas în fruntea Bisericii maghiare până la moartea sa, survenită în 1891 (Moritz Csáky, *Die Römisch-Katholische Kirche in Ungarns*, p. 266).

Curând după numire, Eötvös i-a trimis o scrisoare (iulie 1867) lui Simor, prin care îi cerea să dezbată împreună cu ceilalți episcopi catolici modalitățile în care putea fi acordată o mai mare importanță laicilor în viața Bisericii. Scrisoarea a fost redactată ca din partea unui intelectual, preocupat sincer de soarta Bisericii sale. La început, Eötvös a invocat dreptul istoric, referindu-se la situația Statusului catolic din Transilvania. Reprezentanții acestuia i-au adresat o petiție, prin care cereau ca rolul lor în administrarea averilor Bisericii catolice din Ardeal să fie menținut⁷⁷⁶ și după unirea acestei provincii cu Ungaria, propunând chiar ca acest rol să fie extins și asupra întregii Biserici catolice maghiare. Eötvös József îl îndemna pe primatul Ungarie să fie de acord cu cererile catolicilor ardeleni, căci doar astfel se va putea pune capăt indiferentismului credincioșilor catolici. Or, acest indiferentism era mai periculos pentru instituția bisericească decât toate atacurile anticlericale la un loc. În noua epocă liberală, instaurată peste tot în Europa, Biserica catolică nu avea nevoie de privilegii, ci de libertate, pentru a putea sta pe aceeași poziție cu celelalte confesiuni creștine. Această libertate se afla în strânsă legătură cu dreptul de autoguvernare, realizată prin intermediul unor organe de conducere mixte. Desigur, Eötvös József era conștient că, în conformitate cu doctrina catolică, laicii nu ar avea dreptul să se implice în chestiuni de credință, dar ar putea cu siguranță să dețină un rol în administrarea proprietăților bisericești și în sistemul de învățământ confesional.⁷⁷⁷

Scrisoarea ministrului Eötvös József a fost primită cu simpatie de Simor, îngrijorat de extinderea dreptului de patronat și asupra Guvernului maghiar. Prevederea din § 7 al AL 3/1848, conform căreia numirea de către monarh a episcopilor trebuia să fie contrasemnată de ministrul responsabil din guvernul maghiar, intrase din nou în vigoare după instaurarea dualismului. Or, aceasta însemna un grad de dependență a Bisericii de coaliția guvernamentală, deci de Parlamentul liber ales (căci Guvernul

⁷⁷⁶ La 10 ianuarie 1866 s-au întrunit la Cluj deputații catolici ai Dietei ardeleni. Adunarea a fost condusă de episcopul catolic de Alba Iulia, Fogarassy Miklós, și a dezbătut modul în care urmau să fie administrate bunurile bisericești catolice din Ardeal. Onisifor Ghibu prezintă astfel motivele întrunirii de la Cluj: "Catolicii din Cluj, o întreagă serie de conți și baroni, simțind că prin unirea iminentă a Transilvaniei cu Ungaria, Clujul își va pierde importanța de capitală de până atunci, căutau să salveze pe orice cale ceva din prestigiul și puterea lui. Dacă Clujul nu mai poate avea o Dietă în toată puterea cuvântului, el să aibă cel puțin o organizație politică-bisericească, care, în mod deghizat, să conducă totuși ca și Dieta, cel puțin o parte a afacerilor publice, independent de Budapesta. În sensul acestei idei își adună episcopul la Cluj, în timpul ședințelor Dietei ardeleni, în jurul său pe deputații dietali catolici și pe alți credincioși, cu care împreună elaboră proiectul de Statut al Statului catolic și Adresa către rege. Încă din prima ședință a acestei adunări s-a hotărât să se ceară de la rege «restaurarea autonomiei asigurată prin lege» (...), iar în încheiere se mai cerea ca regele «să binevoiască a ordona ca averile bisericești, școlare și fundamentale să fie predate cât mai curând la dispoziția și în administrarea acestei adunări a Statusului catolic»". La propunerea lui Eötvös, Francisc Iosif a desființat vechea *Comissia Catolica* de pe lângă Guberniul ardelean (19 august 1867), urmând ca toate "chestiunile aparținătoare până aici sferei ei de competență să se administreze și să se conducă cu ingerința adunării Statului Catolic și a comisiei alese din sânul acesteia (...) conform modalităților pe care, în înțelegere cu Guvernul Maiestății Sale și cu toți factorii interesați, și pe lângă păstrarea neatinsă a drepturilor preaînalte de patron și de inspector suprem, le va stabili și le va înainta spre preaînaltă decideră" (Onisifor Ghibu, *Catolicismul ardelean...*, p. 54-56).

⁷⁷⁷ László Péter, *op. cit.*, p.88-89.

era responsabil înaintea Parlamentului). Soluționarea problemelor bisericești nu mai depindea de o singură persoană (monarhul sau ministrul Cultelor), ci de votul Parlamentului. Teama lui Simor era pe deplin justificată. Astfel, după moartea lui (1891), s-a scurs un an întreg până când a putut fi obținut consensul dintre regele-împărat, papă, Guvern și Parlament pentru numirea unui succesor, anume abatele de Pannonhalma, Vaszary Kolos.⁷⁷⁸

Așadar, ierarhia catolică nu putea fi decât de acord cu obținerea autonomiei bisericești. Se puneă însă problema: în ce măsură era dispusă să cedeze din prerogativele sale și să împartă conducerea Bisericii cu organisme formate din laici.

Prelații catolici maghiari i-au răspuns ministrului la 8 septembrie 1867. Conștienți de necesitatea separării dintre Biserică și Stat, precum și a obținerii statutului de autonomie, au acceptat în principiu să acorde laicilor un anumit rol în administrația bisericească (dar nu prea mare). În schimb, au pus aceleași condiții ca în 1848: retrocedarea fondurilor catolice și neutralitatea deplină a autorităților de stat în actul de numire a episcopilor. Totodată, prelații catolici l-au anunțat pe ministru de convocarea a două congrese bisericești (unul ardelean, în februarie 1868, iar cel de-al doilea la ungar-regnicolar, în octombrie 1868), în care urma să se discute problema autonomiei.⁷⁷⁹

Eötvös József nu putea accepta condițiile emise, decât în cazul în care laicii ar fi dobândit rolul principal în administrarea fondurilor. Din acest motiv a cerut să i se prezinte un nou proiect de autonomie catolică, elaborat în colaborare cu personalități marcante dintre catolicii mireni.⁷⁸⁰

Însă discuțiile dintre ministru și ierarhia catolică au ajuns și la cunoștința opiniei publice. Urmarea a fost începutul dezbaterii acestei probleme în presă (în special în publicațiile *Független Lapok* ("Foi independente"), *Autonómia* ("Autonomia") și *Szabad Egyház* ("Biserica liberă"), care cereau crearea unei Biserici naționale democratice maghiare, în care un important cuvânt de decizie să-l dețină clerul inferior și laicii. De exemplu, teologul catolic budapestan (trecut în anul 1874 la confesiunea unitariană), Prileszky Tádé, redactorul șef al publicației *Szabad Egyház*, scria: "Țelul nostru este libertatea și independența Bisericii de orice amestec neîndreptățit al statului, precum și o influență a clerului și a mirenilor în administrarea și conducerea problemelor bisericești și școlare".⁷⁸¹

Congresul autonomist de la Alba Iulia (1868) și Statutul de organizare a diecezei ardelenne

În aceste condiții s-a desfășurat la Alba Iulia, între 9-15 martie 1868, Congresul autonomist ardelean. Aici s-au dezbătut două proiecte de organizare, unul susținut de episcopul Fogarassy Miklós, cel de-al doilea de laicii clujeni. Aceștia din urmă

⁷⁷⁸ Francisc Iosif l-a susținut la început pe episcopul de Oradea, Laurenz Schlauch, Roma pe episcopul de Székesfehérvár, Philipp Steiner, în timp ce Guvernul dorea numirea arhiepiscopului de Eger, Samassa József (Moritz Csáky, *Die Römisch-Katholische Kirche in Ungarn*, p. 266).

⁷⁷⁹ *Ibidem*, p. 271.

⁷⁸⁰ O. Ghibu, *Catolicismul unguresc...*, p. 63.

⁷⁸¹ J. H. Schwicker, *Die Katholiken-Autonomie in Ungarn*, p. 51.

doreau ca elementul mirean să ajungă la o independență tot mai mare atât față de Statul maghiar, cât și față de episcop. Drept urmare, între episcop și mireni a izbucnit un grav conflict. Cel dintâi era nemulțumit de influențele protestante ale proiectului laicilor, considerând că prin punerea lui în aplicare, episcopul catolic devenea un simplu superintendent protestant.

În urma discuțiilor, a fost votat un Statut de organizare a diecezei ardelene, care nu a fost pus în aplicare decât în anul 1873, fiind aprobat de ministrul Trefort, la 16 iunie 1873.⁷⁸² Acest Statut de organizare a introdus organisme mixte de conducere la nivelul parohiei, protopopiatului și diecezei. Astfel, în fiecare parohie urma să existe o adunare parohială, formată din toți membrii comunității, precum și un consiliu parohial. Din consiliu urmau să facă parte curatorul bisericesc superior, curatorul inferior (aleși pe viață) și 6-12 membri (în funcție de mărimea parohiei), aleși pe o perioadă de trei ani de adunarea parohială. Acest consiliu avea drept de dispunere asupra averii parohiale, a fundațiilor și a școlii, trebuind să dea socoteală pentru aceasta Adunării parohiale.

În fiecare din cele 16 decanate (protopopiate) ale diecezei exista câte o Adunare protopopială, alcătuită din toți preoții din decanat, din directorul plin și directorul adjunct al școlii medii existente, din directorul seminarului, precum și din toți funcționarii supremi din localitățile decanatului (desigur, în cazul în care erau de confesiune catolică), apoi din patronii diferitelor biserici din protopopiat, din curatori, precum și din reprezentanți ai fiecărei parohii (1000 de credincioși alegeau un reprezentant). Atribuțiile acestei Adunări protopopești erau: alegerea curatorului superior protopopes, alegerea reprezentanților în Adunarea diecezană (clericii alegeau clerici, laicii reprezentanți laici), administrarea averilor bisericești, supravegherea școlilor confesionale catolice.

Adunarea diecezană (de fapt Adunarea Statusului catolic), prezidată de episcop, era formată din clericii aleși de adunările protopopești, apoi zece membri

⁷⁸² Fr. Teutsch, *Die kirchlichen Verhältnisse Siebenbürgens*, p. 41. În anul 1868, proiectul episcopului a dobândit majoritatea de voturi (datorită faptului că majoritatea membrilor participanți au fost clerici). Minoritatea laică a înaintat un protest ministrului Eötvös József, care s-a decis însă să nu-l ia în seamă, ci, așteptând până la aprobarea autonomiei catolice din întreaga Ungarie, a instituit în Ardeal o Comisie catolică provizorie (alcătuită în majoritate din laici), subordonată ministerului Cultelor. Această comisie trebuia să preia, în mod provizoriu, rezolvarea chestiunilor aflate înainte în sfera de influență a amintitei *Catolica Commissia* (așadar, fondurile catolice din Ardeal au rămas în continuare în administrarea guvernului de la Budapesta). Situația de provizorat s-a încheiat în anul 1873, când episcopul ardelean a convocat, din proprie inițiativă, pentru ziua de 12 mai, adunarea Statusului catolic din Ardeal, o instituție care urma să ia locul Comisiei catolice provizorie (într-adevăr, baronul Jósika L și-a dat demisia din funcția de președinte al comisiei, devenind președintele Statusului catolic ardelean). Participanții la adunare au declarat că, până la obținerea de către Biserica Catolică din Ungaria a statutului de autonomie, ardelenii să-și creeze propriul organism autonom de conducere a diecezei ardelene, anume Statusul catolic ardelean, "ca parte integrantă a întregului Stat catolic ungar". Ministrul Cultelor, Trefort, pus în fața faptului împlinit, a recunoscut transformarea Comisiei catolice provizorie în Stat catolic (prin aceasta și Statutul de organizare a diecezei ardelene prin organisme mixte, formate din clerici și laici), însă în problema autonomiei bisericești și a fondurilor a decis: "nu sunt în situațiunea de a putea lua pentru eparhia ardeleană dispoziții speciale și excepționale, din motivul că cu privire la acestea voi dispune la timpul său, deodată și organic, cu prilejul stabilirii definitive a autonomiei întregii Biserici catolice din Statul ungar". (O. Ghibu, *Catolicismul unguresc...*, p. 62-68).

ordinari ai Capitlului bisericesc, 6 asesori ai scaunului episcopesc (numiți de episcop), din cei 16 decani, din 4 profesori ai Gimnaziului confesional din Alba Iulia, din superiorii provinciali ai ordinelor religioase, directorul Institutului Terezian din Sibiu, precum și din următorii reprezentanți laici: funcționarii supremi catolici (comiți supremi, procurori, primari ș.a.), cei 16 curatori supremi din protopopiate, 44 deputați laici, aleși de adunările protopopești, 42 reprezentanți ai parohiilor mai mari, directorii gimnaziilor superioare catolice din dieceză, câte un alt reprezentant al fiecărui gimnaziu (inclusiv cele inferioare), doi reprezentanți ai fiscului, reprezentanți ai patronilor de biserici. Așadar, Adunarea Statusului catolic era formată dintr-un număr destul de mare de membri (în 1874 au fost 105). Atribuțiile sale (exercitate în mod obligatoriu împreună cu episcopul) erau: aprobarea bugetului diecezei, supravegherea instituțiilor de învățământ, reprezentarea Bisericii (episcopiei) înaintea Statului, rezolvarea diferendelor patronale, alegerea Consiliului Dirigent și aprobarea deciziilor acestuia. Consiliul Dirigent era organul administrativ și executiv al diecezei. Prin urmare, ducea la îndeplinire hotărârile Statusului, exercita dreptul de patronat asupra fondului religios (prin urmare propunea clericii care făceau parte din consiliul de administrație a acestui fond), administra averea diecezei și fundațiile religioase. El era format dintr-un președinte laic, 12 membri laici, 12 membri clerici (aleși pe o perioadă de 6 ani, odată la trei ani având loc o alegere a jumătate din membrii consiliului), precum și un anumit număr de referenți. Episcopul avea dreptul de a participa oricând la ședințele acestuia.⁷⁸³

După cum a arătat Onisifor Ghibu în anul 1915, Episcopia catolică de Alba Iulia a obținut, pe această cale o organizare diferită de cea a tuturor celorlalte episcopii catolice, nu numai din Ungaria, ci din întreaga lume. Dar această participare a laicilor la administrația bisericească nu însemna că Statusul Catolic deținea autonomia deplină. "Guvernul (ungar), care avea la el acasă lucruri mult mai importante de făcut decât să se ocupe de chestiunile ardelene, se găsi la un moment dat pus în fața unui fapt împlinit, pe care nu se mai gândi să-l desființeze. Din motive de oportunitate el a permis funcționarea acestui organism (...). Dar niciodată guvernul n-a considerat Statul catolic ca o corporațiune propriu-zis autonomă, ci a văzut în el mai mult o anexă a sa, pe care, în propriul său interes, a menajat-o, a susținut-o".⁷⁸⁴

Eșecul Congresului autonomist de la Budapesta din octombrie 1870.

Congresul autonomist din Ungaria propriu-zisă s-a putut desfășura abia în octombrie 1870. Opiniile participanților au fost atât de divergente, încât congresul a reprezentat un eșec. Episcopatul, sprijinit de o parte a clerului și de aristocrația conservatoare, s-a referit la legătura istorică dintre Biserică și Stat, susținând noua poziție a papalității, despre întărirea structurii ierarhice a Bisericii. Catolicii liberali, în schimb, considerau autonomia ca fiind dreptul Bisericii "de a administra și conduce toate problemele interne și externe ale sale într-un mod independent de orice influență a statului" și anume "prin colaborarea credincioșilor, atât a clericilor, cât

⁷⁸³ Fr. Teutsch, *Die kirchlichen Verhältnisse Siebenbürgens*, p. 39-41.

⁷⁸⁴ O. Ghibu, *Catolicismul unguresc...*, p. 70.

și a mirenilor". Prin urmare, esența autonomiei consta în principal în "influență mai mare și rânduită a credincioșilor mireni asupra tuturor problemelor externe ale Bisericii, adică asupra celor care nu se referă la dogmă și la rânduiala liturgică". Pe lângă aceste două poziții mai exista o a treia, anume a "democraților radicali", care doreau să supună influenței laicilor chiar și problemele de morală și de cult. Nu este de mirare că datorită unor asemenea păreri divergente, autonomia Bisericii catolice nu a putut fi atinsă. Episcopii se temeau de instituirea unor organisme mixte, alcătuite din două treimi laici.⁷⁸⁵

Eșecul Congresului s-a datorat în mare parte și noilor probleme ale relației dintre Scaunul papal și Statul habsburgic apărute în urma Conciliului I Vatican și a proclamării dogmei infailibilității (18 iulie 1870). Episcopii maghiari, la fel ca și cei austrieci, s-au opus aprobării noii dogme, însă după votarea ei s-au supus voinței papale. Opinia publică maghiară a fost însă în cea mai mare parte potrivnică acestei dogme. Chiar și Guvernul a declarat că ea constituia un atac la adresa Statului, convingându-l pe monarh să facă uz de dreptul său de *placetum regium* și să nu permită publicarea bulei papale (astfel ca aceasta să nu dobândească valabilitate juridică pe teritoriul Ungariei). În cadrul disputelor dintre politicienii maghiari radicali și episcopatul catolic, ministrul Eötvös József s-a străduit să mențină o cale de mijloc. Pe de o parte, a făcut tot posibilul ca acest subiect să nu fie adus în dezbaterile Parlamentului (de teamă că deputații ar fi putut vota legi anticlericale, care urmăreau separarea Bisericii de Stat), iar pe de altă parte, a emis, cu aprobarea unanimă a radicalilor liberali, la 10 august 1870, un decret, prin care declara constituțional dreptul *placetum regium* (iar când episcopul de Székesfehérvár, Jekelfalussi, a publicat fără aprobare dogma despre infailibilitatea papei, Eötvös l-a citat "ad audiendum verbum regium"). Cauza pentru această poziție era faptul că, deși în sine ea considera declararea infailibilității unei persoane ca absurdă, totuși credea că mai absurdă era sintagma "vox populi, vox Dei", folosită de "dușmanii Bisericii". Într-adevăr, liberalii, "dușmani ai Bisericii", considerau că *placet*-ul constituia "un drept al fiecărui stat" (după o expresie a lui Deák Ferenc, rostită în ultimul discurs parlamentar, 28 iunie 1873), o parte esențială a autorității statului modern, în lupta sa de eliberare de sub puterea și influența Bisericii Catolice (considerată "reacțiunea neagră" a societății).⁷⁸⁶

Când ministrul Eötvös József a murit, la 2 februarie 1871, criza relației dintre Biserica romano-catolică și Statul ungar nu se încheiase încă. Or, tocmai această criză a dus la pierderea puterii de către partidul lui Deák Ferenc, la mijlocul anului 1873. În ianuarie 1873, deputatul Lükő Géza a adresat o interpelare către Guvern cu privire la publicarea, de către episcopul de Rožňava a dogmei infailibilității papale. Noul ministru al Cultelor, Trefort Ágoston, a răspuns abia după cinci luni. Însă, deși ministrul l-a sancționat pe episcop, totuși Guvernul a primit un vot de neîncredere în Parlament (cu 83 voturi contra și 71 pentru).⁷⁸⁷

⁷⁸⁵ Moritz Csáky, *Die Römisch-Katholische Kirche in Ungarns*, p. 274-275.

⁷⁸⁶ László Péter, *op. cit.*, p. 90-91 și p. 124-125, notele 39-43; O. Ghibu, *Catholicismul unguresc...*, p. 65.

⁷⁸⁷ László Péter, *op. cit.*, p. 125, nota 46.

În aceste condiții, problema autonomiei catolice nu s-a mai aflat în centrul preocupărilor. De altfel, după moartea lui Eötvös, nici conducerea politică a Ungariei nu a mai insistat asupra acestei chestiuni, pentru a evita cu orice preț obligația de a preda în cele din urmă în administrația Bisericii fondurile catolice.⁷⁸⁸

3.5.2. Situația Bisericilor Ortodoxe din Ungaria

Garantarea autonomiei Bisericilor Ortodoxe Sârbă și Română prin AL 9/1868

Deși țelul principal al politicii confesionale a ministrului Eötvös József a fost acordarea statutului de autonomie Bisericii Catolice, totuși, au existat preocupări de a implementa cât mai just posibil AL 20/1848 care, după cum am amintit mai sus, a acordat autonomia deplină Bisericilor Ortodoxe (Sârbă și Română) și a celor Protestante (Luterană și Reformată). Totuși, acest Articol de lege a avut lipsuri considerabile. Nu a introdus Biserica Ortodoxă în rândurile Bisericilor recepte și nici nu a asigurat deplina egalitate și reciprocitate între cultele protestante și confesiunea catolică (în special în probleme practice, din viața de zi cu zi, de exemplu căsătoriile mixte și apartenența confesională a copiilor născuți din aceste căsătorii). Tocmai de aceea, Eötvös a fost preocupat să soluționeze pe cât se putea și aceste probleme, legislația definitivă urmând să fie votată abia după rezolvarea chestiunii autonomiei catolice.

În ziua de 1 mai 1868, Eötvös a introdus în plenul Parlamentului un proiect de lege privind asigurarea deplinei autonomii a Bisericii Ortodoxe, precum și recunoașterea (inarticulară) Mitropoliei ortodoxe române de la Sibiu. Tot atunci, un grup de ortodocși de etnie greacă a înaintat o petiție Dietei, cerând să li se recunoască și lor autonomia confesională și școlară. Ministrul s-a arătat de acord cu justetea petiției, astfel că, pentru modificarea proiectului legislativ, dezbaterile sale au fost amânate pentru ziua de 6 mai.

În acea zi, Eötvös a prezentat în Dietă motivele înaintării acestui proiect de lege "privitoriu la Biserica greco-orientală", arătând că, deși § 8 din AL 20/1848 a asigurat cetățenilor ortodocși "dreptul de a-și organiza afacerile lor bisericești și școlare în mod autonom și, spre scopul acesta, a orânduit convocarea unui congres bisericesc", totuși, "evenimentele urmate după aceea au împiedicat ca Legea aceea să se pună în aplicare și așa s-a întâmplat ca să se facă acele schimbări foarte relevante care au avut loc în sânul Bisericii gr.-or. cu consensul credincioșilor, adică despărțirea credincioșilor români și sârbi ai Bisericii gr.-or. și decretarea de a se înființa Mitropolie română într-un Congres bisericesc, care formal nu corespunde cerințelor legii din 1848 și în legile noastre nu se află nici o urmă de despărțirea Bisericii gr.-or.". Tocmai de aceea, proiectul propus de ministrul Eötvös prevedea recunoașterea legalității Congresului bisericesc sârb din 1864 (care a decretat despărțirea Mitropoliei române de cea sârbe), precum și "inarticulară" noii organizații bisericești românești ("că, deoarece legile din 1848 cunosc numai o Biserică greco-orientală și numai

⁷⁸⁸ Moritz Csáky, *Die Römisch-Katholische Kirche in Ungarns*, p. 275. Paul Brusanowski, „Despre sursele canonico-juridice ale Statutului Organic șagunian”, în *Identități confesionale în Europa central-orientală* (coord. Nicolae Bocșan, Ana Victoria Sima, Ion Cârja), Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2009, p. 554-584.

acesteia îi asigură autonomia, acum, după despărțire, să se garanteze și normeze autonomia și coordonarea ambelor Biserici și modul cum au a se convoca întâia-și dată sinoade separate"). În al treilea rând, proiectul legislativ avea menirea "să dezlege chestiunile acelea de drept care s-au ivit prin despărțirea ambelor mitropolii".⁷⁸⁹

Dezbaterile privitoare la acest proiect legislativ s-au desfășurat în zilele de 6-8 mai. Mai viu discutate au fost paragrafele 2 și 8 ale proiectului. Deputatul sârb Ștefan Branovatzky a propus ca în §2 să nu se spună că cele două Mitropolii sunt egale în drepturi (*egyenjogú*), ci coordonate, "pentru ca altmintrea, românii vor deduce de aci ca să se împartă și averea sârbilor, ceea ce ar fi spre dauna sârbilor". Împotriva acestei pretenții s-au ridicat deputații români Sigismund Borlea, Alexandru Mocioni, Aurel Maniu și Sigismund V. Pop. Toți au atras atenția asupra faptului că sârbii au imigrat în Ungaria într-o vreme în care Mitropolia ortodoxă românească avea o vechime de sute de ani.⁷⁹⁰ Paragraful 8 privea modul de rezolvare a disputelor materiale dintre cele două Mitropolii. Proiectul ministerial propunea ca "pretențiile ce se vor isca din despărțirea celor două Mitropolii, dacă nu se vor putea complana prin înțelegere reciprocă, atât cele care ating Mitropolia întreagă, cât și cele care ating diecezele sau comunitățile bisericești sau pe indivizii singuratici, se vor aduce la validitate înaintea unui tribunal ce-l va delega Ministerul justiției spre scopul acesta; de altmintrea, în contra hotărârilor și judecăților acestui for se vor putea folosi toate remediile câte le permite procedura civilă în alte procese". Comisia parlamentară a propus o modificare a acestui paragraf, astfel ca neînțelegerile să fie soluționate de un for ales (arbitru), la care "fiecare parte va alege câte doi membri", iar în cazul în care tot nu s-ar ajunge la un rezultat, atunci să intervină Tabla regească. Deputații sârbi au propus ca procesele de dezmembrare a averilor să fie purtate înaintea "judecătoriei ordinare". În cele din urmă, ministrul de Justiție, Deák Ferenc, a luat cuvântul, propunând ca procesele să fie judecate "înaintea unui tribunal regulat ce-l va delega Maiestatea Sa pe lângă contrasemnarea ministrului respectiv. La această procedură se susține numai apelațiunea cu două grade, delăturând toate celelalte remedii". Această propunere a fost cea care a primit, în final, cele mai multe voturi din partea deputaților.

Proiectul de lege privind autonomia Bisericii Ortodoxe și inarticularea Mitropoliei românești a fost votat de Camera inferioară a Parlamentul maghiar la 11 mai 1868, iar de cea superioară la 16 mai (Mitropolitul Șaguna s-a deplasat în

⁷⁸⁹ *Telegraful Român*, an. XVI, nr. 35, din 2/14 mai 1868, p. 137-138.

⁷⁹⁰ Cu simpatie a fost primită cuvântarea lui Sigismund V. Pop care a ținut să răspundă în felul următor pretențiilor sârbești că Mitropolia de la Carloviț a fost scut pentru români: "Când îi vedem zicându-ne că am stat sub scutul lor și am aflat refugiu la ei, sunt silit a-mi ridica graiul și a replica cu o simplă anecdotă (*Strigări din toate părțile: Să auzim!*). A fost odată un țigan care avea prunci mulți, dintre care unul era de tot gol, având numai o legătoare la grumaz. Cineva l-a întrebat: și acesta este fiul tău? Da, răspunse țiganul, acesta este fiul meu adoptat, eu l-am îmbrăcat (*Râset mare*). Așa am fost și noi cu acel scut sârbesc, cu acea adoptare; așa au adoptat și sârbii pre români, ca țiganul pre fiul său adoptiv (*Ilaritate, aplauze generale*). În biserică ne-au impus limba lor, în loc de episcop românesc au numit episcop sârbesc, nici la atâta n-am ajuns, cât să căpătăm un preot român, dară nici de călugăr n-au primit pre român, pentru că s-au temut că acuși va deveni episcop. Cu aceasta ne-au mulțumit că le-am înmulțit turma lor" (*Ibidem*, p. 139).

acest scop la Pesta), fiind sancționat de împărat, ca AL 9/1868 (cuprinzând un număr de 10 paragrafe). § 1 recunoștea legalitatea Congresului sârbesc din anii 1864-1865 (care a decis despărțirea Mitropoliei române de cea sârbească). § 2 prevedea că "Mitropolia de sine stătătoare și de drept egal cu a sârbilor, înființată pe seama românilor de religie greco-orientală, asemenea și ridicarea Episcopiei greco-orientale din Ardeal la (rang de) Arhiepiscopie, se inarticulează, iar dispozițiunea articolului X din 1792 se extinde asupra-i". Cele două Mitropolii dobândeau, fiecare pentru sine, dreptul de autonomie (cf. § 8 al AL 20/1848), rezervând monarhului "supremul drept de inspecțiune ce se va exercita amăsurat (conform, n.n.) constituțiunii". Prin urmare, credincioșii celor două Mitropolii erau îndreptățiți să se întrunească în Congrese bisericești (convocate de mitropoliți, cu aprobarea regelui), în care să reglementeze, independent una de cealaltă, toate cauzele bisericești, școlare și fundamentale, conform unor statute bisericești votate tot de Congrese și aprobate de rege (§ 3). Congresul sârbesc urma să fie alcătuit din 25 de deputați clerici, 50 laici, la care se adăugau ierarhii în funcție (§ 5). Congresul bisericesc românesc urma să fie alcătuit din 30 deputați clerici și 60 mireni (§ 6). Cea dintâi temă a celor două congrese urma să fie votarea unor constituții (statute) bisericești, care vor fi apoi înaintate spre aprobare monarhului (§ 7). Paragraful al 8-lea cuprindea prevederea, amintită mai sus, privind modul de soluționare a diferendelor dintre cele două Mitropolii. Iar § 9 îi privea pe ortodocșii greci: "Credincioșii de confesiune greco-orientală care nu sunt nici de limbă sârbească, nici de limbă românească, și pe mai departe se lasă în toate acele drepturi ale lor ce le-au exercitat până acum în administrarea de sine a afacerilor bisericești comunale și scolastice, întru întrebuințarea liberă a limbii rituale, precum și în manipularea averii și fundațiunilor lor bisericești comunale".⁷⁹¹

Fondurile Bisericii Sârbă și Română

După dezmembrarea parohiilor din Banat, care a avut loc în urma înființării Mitropoliei românești, Biserica Ortodoxă Sârbă din Ungaria a rămas cu același număr de eparhii: Mitropolia de la Carloviț și Episcopiile sufragane Karlovac, Pacraț (ambele din Croația și Slavonia), precum și Buda, Bacica (Novi Sad), Timișoara, Vârșeț (din Ungaria propriu-zisă).

În Mitropolie sârbă existau, în 1870, un număr de 627 de parohii (cu 729 de preoți și 38 de vicari). Numărul clericilor era însă prea mare, mai ales pentru că în urma dezmembrării bisericești, numeroși preoți sârbi fuseseră nevoiți să părăsească parohiile preponderent românești. Drept aceea, între anii 1870-1875 nu au mai fost primiți candidați la Seminarul teologic din Carloviț (astfel, dacă în 1869 învățau în această instituție 53 de elevi, în 1872 mai rămăseseră doar 9).

Averile Mitropoliei sârbești erau deosebit de însemnate, ele ridicându-se, în anul 1868, la suma de 3.476.000 fl. Principalele fonduri de care dispunea Biserica sârbă erau:

⁷⁹¹ *Ibidem*, p. 141-142 și 170.

1. Fondul național intangibil	980.968 fl.
2. Fondul clerical și școlar	1.680.782 fl.
3. Fondul alumnilor	74.598 fl.
4. Fondul reședinței arhiepiscopale	107.653 fl.
5. Fondul Tököly	280.015 fl.
6. Fondul Putnič	15.100 fl.
7. Fondul Nestor Dimitrievici	46.859 fl.
8. Fondul școlar	143.340 fl.

La ceste fonduri se mai adăugau și averile celor 30 de mănăstiri de călugări (în valoare de peste trei milioane fl., cu un venit anual de aproximativ 270.000 fl.) precum și fondurile bisericești și școlare private, însumând aproximativ 1.306.000 fl.,

În felul acesta "națiunea sârbească putea folosi în interesul dezvoltării culturale veniturile unei averi de aproape opt milioane de florini".

În comparație cu Mitropolia sârbă, Mitropolia românească cuprindea un număr de 2175 de parohii și 2705 preoți. Dotarea ei era însă incomparabil mai redusă decât cea a Bisericii sârbești. Prin despărțirea Bisericii românești de cea sârbă, cele două Eparhii nou înființate, Arad și Caransebeș, au primit din partea Bisericii sârbești doar 200.000 fl.⁷⁹² (o sumă infimă dacă se ține cont de faptul că după 1690, credincioșii ortodocși românii din Banat și părțile Aradului contribuiseră substanțial la înmulțirea fondurilor eparhiilor sârbești).

În ceea ce privește Arhiepiscopia Sibiului, averea acesteia era constituită, în anii 1862-1866, din următoarele fonduri:

⁷⁹² J. H. Schwicker, *Politische Geschichte der Serben...*, p. 414-415; Idem, *Statistik...*, p. 600-602. În ceea ce privește veniturile Eparhiilor sârbești, acestea erau foarte diferite. De exemplu, cel al Episcopiei de Bacica (Novi Sad) era de aproximativ 60-70.000 fl., în timp ce acelea ale Episcopiiilor de Buda, Karlstadt și Pacraț erau de 20 de ori mai mici. Tocmai de aceea, după 1865, veniturile tuturor Episcopiiilor au fost acumulate într-un fond special, împărțit în mod egal între ierarhi. Pe lângă această sumă, Mitropolitul mai încasa veniturile de la trei domenii funciare, de aproximativ 70-80.000 fl. anual (*Ibidem*).

Numele fondurilor	1862 ⁷⁹³	1864 ⁷⁹⁴	1866 ⁷⁹⁵
1. Fondul bisericii catedrale	47.382 fl. 80 cr.	50.002 fl. 9 cr 60 #.	53.431 fl. 3 cr. 986 #
2. Monumentul Grigorie Pantazan	5.654 fl.	5.917 fl. 37 cr.	6.605 fl. 36 cr..
3. Fondul bisericilor sărace	1.800 fl.	1.800 fl.	2.425 fl. 55 cr.
4. Fondul învățătorilor săraci	1.800 fl.	1.867 fl.	2.566 fl. 61 cr.
5. Fondul Institutului pedagogic-teologic	6.467 fl. 80 cr.	7.286 fl. 98 cr.	11.880 fl. 98 cr.
6. Ajutorul imperial din 1861 pe seama Seminarului	1.030 fl.	1.142 fl. 50 cr.	
7. Fondul Tipografiei	2.887 fl. 50 cr.	5.343 fl. 7 cr.	6.390 fl. 59 cr 97 #
8. Fondul Episcopiei	7.467 fl. 58 cr.	9.820 fl. 7 cr 2 #.	9.160 fl. 71 cr. 592 #
9. Fondul preoțimii arhidiecezane			2.472 fl.
10. Fondul Cancelariei Consistoriului			1.190 fl. 20 cr.
11. Fondul Francisc-Iosefin			23.634 fl. 47 cr.

Așadar, averile Arhiepiscopiei ortodoxe a Ardealului erau incomparabil mai mici decât cele ale Bisericii sârbești. După cum se va relata în paginile următoare, acest fapt va influența într-o mare măsură și politica școlară a Consistoriului arhidiecezan din Sibiu.

Discrepanța dintre situațiile materiale ale celor două Mitropolii era cu atât mai mare, cu cât românii alcătuiau mai mult de jumătate din totalitatea credincioșilor ortodocși din Ungaria. În cele 64 de comitate supuse direct administrației Guvernului de la Budapesta, în anul 1880 românii reprezentau 77,75% din populația ortodoxă iar sârbii aproximativ 20%. Aceeași proporție s-a menținut și în deceniile următoare (cu observația că numărul ortodocșilor maghiari a crescut în defavoarea celor sârbi).⁷⁹⁶ În analizarea acestei statistici trebuie să ținem cont de faptul că regiunile cu populație predominant sârbească (comitatele Sirmium și Pozsega) se aflau în Croația-Slavonia.

Problema autocefaliei celor două Biserici Ortodoxe din Ungaria

O problemă deosebit de importantă pentru istoria Bisericilor Ortodoxe din Ungaria dualistă o constituie statutul juridic al acestora, mai ales relațiile lor cu Ortodoxia

⁷⁹³ *Actele sinodului Bisericii greco-răsăritene în Ardeal din anul 1864*, Sibiu, 1864, p. 182-189. Până la 1 iulie 1862, toate aceste fonduri s-au aflat "sub administrarea și îngrijirea personală" a Episcopului Șaguna. "În 1 iulie a ținut Excelența Sa P. Episcop o conferință mai numeroasă cu toți bărbații inteligenți și fii ai Bisericii noastre din Sibiu", ocazie cu care a predat administrarea fondurilor unei eforii, alcătuită din Ioan Hannia, Petru Roșca și Ioan Brote. A se vedea și Paul Brusanowski, *Reforma constituțională din Biserica Ortodoxă a Transilvaniei între 1850-1925*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2007, p. 90-97.

⁷⁹⁴ *Actele sinodului Bisericii greco-răsăritene în Ardeal din anul 1864*, p. 190-202.

⁷⁹⁵ Datele din anul 1866 le-am preluat după o însemnare scrisă cu mâna, pe coperta interioară a unui exemplar din *Actele Soboarelor Bisericii greco-răsăritene din Ardeal din anii 1850 și 1860*, Sibiu (1860). Exemplarul se află în Biblioteca Mitropoliei din Sibiu, la cota 1682. Potrivit acelei însemnări, suma totală a fondurilor deținute de Arhiepiscopia Sibiului era de 120.028 fl. 33 cr. și 2002 galbeni (#).

⁷⁹⁶ Moritz Csáky, *Die Römisch-Katolische Kirche...*, p. 283.

ecumenică. Potrivit canonistului Nicodim Milaș, cele două Biserici Ortodoxe din Ungaria (Sârbă și Română) erau, la începutul secolului al XX-lea, Biserici autocefale.⁷⁹⁷ Problematika este destul de interesantă, deoarece nu există nici un tomos emis de Patriarhia ecumenică de conferire a statutului de Autocefalie Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania (un asemenea tomos patriarhal a fost acordat și trimis Bisericii Ortodoxe din Regatul României la 25 aprilie 1885 de către patriarhul ecumenic Ioachim IV).⁷⁹⁸

Potrivit canonistului sârb, Nicodim Milaș, autocefalia "Mitropoliei de la Sibiu" (cum este numită Biserica Românească din Sibiu) își are izvoarele în statutul de autocefalie al Bisericii sârbești (a "Mitropoliei din Carloviț"), din care s-a desprins în anul 1864. După cum se știe, primii emigranți sârbi care s-au stabilit începând cu anul 1690 în sudul Ungariei au fost conduși de patriarhul de Ipek, Arsenie III. Imediat după plecarea acestora, a fost ales un nou patriarh la Ipek, în persoana lui Calinic. Desigur că Arsenie nu l-a recunoscut, considerându-se mai departe patriarhul legitim al sârbilor. După moartea sa însă, în 1706, subordonarea canonică a sârbilor din Ungaria față de Patriarhie a fost din nou consolidată, în 1710 Calinic înființând o Mitropolie distinctă, pe teritoriul Imperiului habsburgic (mitropoliții aveau dreptul "de a hirotoni Episcopi și de a introduce alte reguli bisericești", ceea ce însemna că noua Mitropolie beneficia, în raport cu Patriarhia de Ipek, de statutul unei Biserici Ortodoxe Autonome). Dependența de sediul Patriarhiei sârbe rezultă și din faptul că Mitropoliții de Carloviț semnavă ca "exarhi ai Scaunului de Ipek".⁷⁹⁹ Desigur că autoritățile habsburgice aveau tot interesul să pună capăt acestei stări de lucruri. Conferința ministerială din vara anului 1734 a luat în discuție posibilitatea de a-l ridica pe Mitropolitul de la Carloviț la rang de Patriarh. Nu s-a recurs la această soluție, deoarece, în timpul războiului ruso-austro-turc din anii 1736-1739, Patriarhul de la Ipek, Arsenie IV Ioanovici-Șacabent, a fost convins să emigreze pe teritoriul habsburgic, preluând conducerea Mitropoliei de Carloviț, după moartea lui Vichentie Ioanovici. Potrivit lui Schwicker, Mitropoliții

⁷⁹⁷ Nikodemus Milasch, *Das Kirchenrecht der Morgenländischen Kirche. Nach den Allgemeinen Kirchenrechtquellen und nach den in den Autokephalen Kirchen geltenden Spezial-Gesetzen*, ed. II, Mostar, 1905, p. 309-310 și 312. În continuare voi cita traducerea românească a acestei lucrări (realizată de Dim. I. Cornilescu și Vasile S. Radu) și publicată sub titlul *Dreptul Bisericesc Oriental*, București, 1915). Autocefalia celor două Mitropolii ortodoxe din Ungaria e susținută la p. 252-254. Potrivit lui Milaș, pe lângă vechile Biserici autocefale vechi (Patriarhatele de Constantinopol, Alexandria, Antiohia, Ierusalim și apoi Arhiepiscopia din Cipru) existau următoarele "Biserici autocefale actuale": 1) Biserica din Imperiul rusec; 2) Mitropolia din Carloviț, 3) Mitropolia de Cetinje; 4) Arhiepiscopia Sinai; 5) Biserica din Regatul Greciei; 6) Mitropolia din Sibiu; 7) Exarhatul bulgar; 7) Mitropolia din Bucovina și Dalmația; 8) Biserica din Regatul Serbiei; 9) Biserica din Regatul României. Milaș mai consemna și două Biserici autonome (aflate sub jurisdicția indirectă a Patriarhiei de Constantinopol, anume cea din Bosnia-Herțegovina, care cuprindea patru Episcopii, și cea din Creta, cu opt Eparhii).

⁷⁹⁸ Nicolae Șerbănescu, *Autocefalia Bisericii Ortodoxe Române cu prilejul centenarului. 1885 – 25 aprilie – 1985*, în "Centenarul Autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române. 1885-1985", București, 1987, p. 41. Scrisoarea a fost publicată, în traducere românească, la p. 130-133 (tomosul de recunoaștere a autocefaliei BOR a fost publicat pentru întâia oară în revista "Biserica Ortodoxă Română", IX, 1885, p. 555-556).

⁷⁹⁹ N. Milaș, *op. cit.*, p. 253.

de Carloviț, de după 1737, s-au considerat cu toții urmașii legitimi ai Patriarhului de Ipek.⁸⁰⁰ Potrivit lui Milaș, dependența canonică a Mitropoliților de Carloviț de Patriarhia de Ipek a fost menținută și după acest an, astfel că în 1766, "când s-a desființat Patriarhatul din Ipek a încetat și Mitropolitul de Carloviț de a fi exarh al acestui Patriarhat și Mitropolia ajunsă independentă, lucru care a fost recunoscut și de Patriarhatul din Constantinopol".⁸⁰¹

În ceea ce privește Mitropolia de la Sibiu, Milaș pune la baza statutului ei de autocefalie decizia Sinodului din Carloviț, din 1864, prin care s-a recunoscut despărțirea bisericească a românilor ortodocși de sârbi.⁸⁰² Românii, în special Șaguna, au revendicat însă această despărțire prin susținerea existenței unui statut canonic special deținut de Mitropoliții de la Alba Iulia (văzuți ca urmași ai egumenului de la Peri). Deși dezbinarea bisericească de la 1698-1701 a dat o grea lovitură Ortodoxiei ardelene, totuși, în petiția redactată la 21 august 1860, Șaguna considera că Mitropolia ortodoxă română a fost desființată prin decret politic în anul 1783⁸⁰³ și subordonată Mitropoliei sârbe. Din acest motiv, cerea ca tot prin decret politic să fie reînființată.⁸⁰⁴

Legile fundamentale de organizare a Bisericii Ortodoxe Sârbă și Română

La începutul epocii dualiste, în **Biserica Ortodoxă Sârbă din Ungaria** erau încă în vigoare vechile statute bisericești întocmite în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea: *Rescriptum Declaratorium Illyricae Nationis* (sanționat la 16 iulie 1779) și *Systema consistoriale* (din 17 iunie 1782).

⁸⁰⁰ J. H. Schwicker, *Politische Geschichte der Serben in Ungarn*, p. 74-75.

⁸⁰¹ N. Milaș, *op. cit.*, p. 253. Milaș nu menționează nici un document prin care Patriarhia de Constantinopol să fi acordat în mod oficial statutul de autocefalie Mitropoliei din Carloviț. În schimb, în nota 13, de la aceeași pagină, dă un citat dintr-un tomos patriarhal emis în anul 1885, în care erau menționate ca Biserici autocefale Patriarhiile de Constantinopol, Alexandria, Antiohia și Ierusalim, apoi Bisericiile din Rusia, Cipru, Austria și Elada! A se vedea și Paul Brusanowski, „Statutul canonic al Ortodoxiei din spațiul intercarpatic până în 1864”, în *Revista Teologică*, SN, an. 20 (92), 2010, nr. 1, p. 95-113; Idem, „Conceptia canonică a mitropolitului Andrei Șaguna privind organizarea Ortodoxiei ecumenice și a poziției Mitropoliei românești din Transilvania și Ungaria”, în *Revista Teologică*, SN, an. 20 (92), 2010, nr. 2, p. 73-86.

⁸⁰² *Ibidem*, p. 255. Paul Brusanowski, *Reforma constituțională...*, p. 117-120; Idem, „Statutul canonic al Mitropoliei ortodoxe a Transilvaniei între 1864-1925”, în *Revista Teologică*, an. 20 (92), 2010, nr. 3.

⁸⁰³ Într-o primă rezoluție imperială, din 30 sept. 1783, se prevedea: "episcopul de Transilvania să se supună cu totul jurisdicțiunii Mitropoliei carlovițene", ceea ce nu aducea după sine o extindere a privilegiilor națiunii ilirice din Ungaria asupra ortodocșilor din Transilvania. Noul episcop de Transilvania, Ghedeon Nichitici (numit pe baza acestei rezoluții), urma să atârne de Mitropolitul din Carloviț doar în cele spirituale. Cea de-a doua rezoluție, din 9 octombrie 1783, prevedea că toate problemele bisericești "de dogmă" urmau să fie reglementate în Sinoadele de la Carloviț. Prin urmare, episcopul ortodox din Ardeal a dobândit dreptul de a participa la Sinoadele de Carloviț. Trei ani mai târziu, la 8 decembrie 1786, Iosif II a emis o nouă rezoluție, în care arăta clar că episcopii de Ardeal și Bucovina se vor afla sub jurisdicția Mitropolitului de Carloviț, la fel ca toți ceilalți episcopi ortodocși din Imperiul habsburgic, ceea ce însemna că cele două episcopii românești se aflau sub jurisdicția Mitropoliei din Carloviț și în probleme administrative. Din nou se specifica faptul că nu erau extinse asupra românilor ortodocși privilegiile ilirice (Nicolae Popea, *Vechia Mitropolie...*, p. 192-193).

⁸⁰⁴ *Ibidem*, p. 180-189.

Cea dintâi a abrogat Regulamentele emise în 1770⁸⁰⁵ și 1777⁸⁰⁶. Ea cuprindea 70 de articole și cunoștea două versiuni: una în limba latină (valabilă pentru *ilirii* aflați sub administrația comitatelor maghiare și croate), iar cea de-a doua în limba germană (valabilă pentru cei din districtele grănicerești). Diferențele dintre cele două versiuni nu erau însă foarte mari. Totuși, *Rescriptul declarator* a preluat multe din prevederile regulamentelor anterioare. Menționa modul de alegere a mitropolitului, a episcopilor și a celorlalți demnitari bisericești, apoi dreptul Curții la numirea conducătorilor eparhiali și mitropolitani, despre administrarea averilor și fondurilor bisericești și naționale, despre veniturile ierarhilor și ale persoanelor spirituale, apoi despre protopopiate, despre preoți, despre scutirea preoților de orice dări către stat,

⁸⁰⁵ Regulamentul din anul 1770 a apărut în urma dezbaterilor Congresului Național Bisericesc din 24 aprilie-7 octombrie 1769. Pe ordinea de zi a acestuia nu a fost doar alegerea unui nou mitropolit sârb (în persoana lui Ioan Georgievici, episcopul de Vârșet și favoritul Curții), ci și următoarele chestiuni: administrarea fondului intangibil al Mitropoliei (de către șapte tutori clerici și șapte tutori laici), datoriile bănești ale mitropolitului, dreptul de testare al ierarhilor, veniturile eparhiilor, procedura disciplinară împotriva clericilor și a laicilor, arondarea protopopiaterelor, reglementarea sistemului de învățământ confesional, administrarea mănăstirilor (J. H. Schwicker, *Politische Geschichte der Serben*, p. 259-260). În urma dezbaterilor, comisarul imperial Hadik a redactat primul *Regulament iliric* (data de redactare fiind 27 septembrie 1770, iar cea a publicării 20 iunie 1771). Acesta cuprindea 75 paragrafe structurate în 10 părți: 1) despre privilegiile națiunii ilirice; 2) despre dependența clerului și națiunii ilirice (se prevedea că problemele religioase ale națiunii intrau în competența Deputațiunii aulice ilirice, iar cele politice erau împărțite între Cancelaria aulică ungară, pentru *ilirii* aflați sub administrația comitatelor ungare, Camera aulică de la Viena, pentru cei din Banatul cameral, și Consiliul aulic de război, pentru cei din districtele graniței militare); 3) despre mitropolii (se stabilea că aceștia erau conducătorii națiunii doar în cele spirituale, nu și în cele politice) și fondul intangibil al națiunii; 4) despre cei șapte episcopi sufragani (episcopia de Kostainița a fost desființată); 5) despre protopopiate; 6) despre preoții parohi; 7) despre mănăstiri; 8) despre consistoriile bisericești; 9) despre procedura judiciară; 9) despre sistemul de învățământ și despre tipografia ilirică de la Viena. Regulamentul a menținut discriminarea ortodocșilor pe teritoriul Croației, extinzând-o și în comitatele din Slavonia, cu o numeroasă populație sârbă (Veröcze, Pozsega și Sirmium). Astfel, pe tot cuprinsul Croației-Slavoniei, sârbii ortodocși nu au avut dreptul de a deține proprietăți, ei fiind obligați să respecte și sărbătorile romano-catolice (*Ibidem*, p. 280-286).

⁸⁰⁶ Ierarhia sârbă a considerat că primul *Regulament iliric* nu corespundea cerințelor națiunii, deoarece nu întărea toate privilegiile obținute la sfârșitul secolului al XVII-lea. După moartea mitropolitului Ioan Georgievici (23 mai 1773), a fost convocat un nou Congres bisericesc, care l-a ales pe Vichentie Ioanovici Vidac (din 1758 episcop de Timișoara). După încheierea acestui Congres au avut loc două Sinoade bisericești. Cel dintâi a fost organizat tot în 1774 (având pe ordinea de zi alegerea de episcopi în scaunele vacante și rearondarea eparhiilor, după desființarea Episcopiei de Kostainița), iar cel de-al doilea în 1776-1777 (în care s-a discutat necesitatea modificării regulamentului iliric). Într-adevăr, la 2 ianuarie 1777, Maria Tereza a sancționat *Cel de-al doilea regulament iliric*. Deosebiri existau în special în privința relațiilor dintre clerul ortodox și autoritățile de stat. Deși dreptul de alegere liberă a ierarhilor a fost din nou consfințit, totuși se specifica faptul că acesta a fost acordat din grația suveranului, care avea și puterea jurisdicțională supremă. Se mai specifica faptul că la Sinoade, în momentele în care se aflau în discuție alegerile de episcopi și probleme dogmatice, comisarul imperial era obligat să părăsească sala (în schimb, la discutarea problemelor disciplinare, el trebuia să rămână). Tot acum s-a amănât înființarea unui Institut clerical și s-a stabilit la 75 numărul membrilor Congresului Național Bisericesc. Nici acest al doilea regulament nu a înlăturat discriminările juridice ale sârbilor, ba a cerut și ca ceremoniile de înmormântare să respecte normele stabilite de autoritățile politice locale (*Ibidem*, p.293-306). Nemulțumirea față de această din urmă prevedere a stat la baza unei revolte a sârbilor din Novi Sad și Vârșet, cauza principală a deciziei suveranei, de a desființa Deputațiunea ilirică, la 2 decembrie 1777 (*Ibidem*, p. 314-320, 328-329).

despre ocuparea funcțiilor bisericești, despre monahi și mănăstiri, despre calendar, despre construirea de biserici și amenajarea de cimitire.⁸⁰⁷

Documentul numit *Sistemul consistorial* a întregit *Rescriptul declarator*. El cuprindea patru secțiuni, din care primele trei referitoare la consistoriile eparhiale, iar a patra la instanța de apel de la nivelul mitropoliei. Acest regulament a instituit trei instanțe de judecată bisericească: Consistoriul eparhial, apoi *Apelatoriul mitropolitan* și în fine Curtea imperială.⁸⁰⁸

Aceste două statute bisericești au rămas în vigoare până la începutul epocii dualiste, parțial până în 1918. Congresul Național Bisericesc Sârb din anul 1865 (deci după desprinderea Mitropoliei de la Sibiu) a dezbătut problema alcătuirii unui nou Statut de organizare a Bisericii Sârbești. Controversele au fost mari, în special între clerul conservator și mișcarea laică liberală, condusă de Svetozar Miletić. În urma disputelor, laicii au părăsit Congresul, astfel că statutele discutate au trebuit să fie impuse, etapă cu etapă, prin decrete imperiale. Astfel, prin hotărâri ministeriale și ale Curții, Biserica Sârbească a dobândit o organizare similară celei a Bisericii românești, care asigură dreptul de participare a laicilor la toate nivelele de administrație bisericească.⁸⁰⁹

Cel dintâi decret imperial a fost emis la 10 august 1868, cuprinzând prevederi privitoare la modul de organizare a parohiilor și episcopioilor. Cuprinsul Decretului se ocupa de șase secțiuni: 1) despre reducerea și dotarea clerului parohial, starea clerului mănăstiresc și dotarea Episcopatului; 2) despre organizarea comunităților bisericești locale (adunările bisericești locale, comitetele bisericești locale, alegerea preoților și a clerului inferior, alegerea diaconilor, a protopopilor); 3) despre școlile sârbești (școlile populare, cele medii și Institutul teologic din Carloviț); 4) organizarea consistoriilor eparhiale, a celui mitropolitan (organul administrativ suprem al mitropoliei și instanța de apel a mitropoliei) și a consiliului școlar bisericesc (organul de conducere a tuturor școlilor); 5) despre administrarea averilor mănăstirești și a fondului sârbesc național; 6) despre examinarea candidaților pentru concursurile de ocupare a parohiilor.

Administrația eparhială (a problemelor bisericești și școlare) a fost stabilită printr-un alt "Rescript imperial", emis la 29 mai 1871 (*Organizarea provizorie a episcopiilor*). Conform acestui document, fiecare Episcopie din Mitropolia de

⁸⁰⁷ *Ibidem*, p. 304-306.

⁸⁰⁸ *Ibidem*, p. 350-351; N. Milaș, *op. cit.*, p. 118.

⁸⁰⁹ Joachim von Puttkamer, *Schulalltag...*, p. 88. Conform istoricului László Péter, ministrul Cultelor și Instrucțiunii Publice din Guvernul maghiar era de fapt un "ministru al Coroanei", exercitând drepturile împăratului-rege în toate problemele confesionale (pe baza mai vechiului *ius supremae inspectionis* și *iura sacra*). Așadar, relațiile dintre diferitele confesiuni din Ungaria și Coroană erau realizate prin intermediul ministrului Cultelor care emitea *Decrete imperiale* (sanctionate de monarh) și Ordonanțe ministeriale (toate cu aprobarea suveranului). Cele mai multe astfel de Ordonanțe nu aveau nevoie de aprobarea Parlamentului, deoarece constituiau un domeniu rezervat practic Coroanei. Prin Ordonanțe ministeriale și Decrete imperiale au fost aprobate toate statutele de organizare ale confesiunilor, inclusiv *Statutul Organic* șagunian. Acesta din urmă a fost redactat de Congresul Național-Bisericesc ortodox român din Sibiu, din septembrie 1868, după care a fost înaintat ministrului Eötvös József. Acesta a formulat (în numele împăratului) șapte amendamente, incluse în Preambulul Statutului ca punctele A-G (László Péter, *op. cit.*, p. 102-103 și n. 91 de la p. 130).

Carloviț deținea o adunare eparhială reprezentativă și o administrație eparhială (consistoriu, comitetul administrativ-bisericesc și comitetul școlar).

Organizarea Mitropoliei a fost stabilită printr-un alt Decret imperial, emis tot la 29 mai 1871. Trebuie atras însă atenția asupra faptului că aceste ultime două statute de organizare au avut un caracter provizoriu, Congresului Național Bisericesc sârb revenindu-i sarcina să întocmească statutele de organizare definitive.

În ceea ce privește Congresul Național-Bisericesc, acesta a dobândit un statut de organizare, sancționat de Curte, la 14 mai 1875. "Statutul acesta arată mai întâi importanța Congresului Național-Bisericesc ortodox oriental din Serbia, cuprinde hotărâri asupra membrilor, asupra duratei mandatului, asupra timpului întrunirii Congresului, de cine se convoacă, și asupra cercului lui de activitate. Statutul acesta cuprinde hotărâri asupra comitetului Congresului, din cine e format, asupra cercului lui de acțiune, unde și când se adună, și asupra gestiunii afacerilor lui. Pe lângă acestea, în statut se mai citează câteva hotărâri tranzitorii, care privesc în mare parte pe comitetul Congresului".⁸¹⁰

Importante pentru lucrarea de față sunt Rescriptele imperiale din 6 aprilie și 2 iunie 1872, privind "noua organizare a școalelor populare sârbești" (care au abrogat astfel secțiunea a III-a din Rescriptul din 10 august 1868).⁸¹¹ Prin aceste rescripte, sistemul de învățământ confesional ortodox-sârb a dobândit o organizare unitară și uniformă, laicii primind drept de participare la toate nivelele de administrație școlară.⁸¹²

Însă, după cum am menționat, toate aceste statute emise între anii 1868-1875 au avut un caracter provizoriu, aulic, fiind contestate cu putere de reprezentanții ierarhiei conservatoare sârbe. Congresele Naționale Bisericești ale sârbilor au devenit scena confruntărilor dintre laici și ierarhie. Astfel, deși beneficiau de o situație materială mult superioară Mitropoliei românești, totuși, după cum se exprima Onisifor Ghibu în anul 1915, "astăzi ei (sârbii) stau bisericește mai rău decât noi. Motivul e că sârbii n-au căutat ca după 1868 să-și reglementeze până în amănunte afacerile bisericești, școlare și fundamentale, ci, împărțiți și în Congresul lor național-bisericesc, numit *Narodni Sabor*, după partide politice, au tot amânat votarea regulamentelor speciale, până ce Guvernul unguresc, folosindu-se de situația aceasta neclară, într-un anumit moment, la 1912, a suspendat temporar autonomia Bisericii Sârbești, în sensul că a casat dreptul electoral al mirenilor pentru Congresul Național Bisericesc, și s-a pus stăpân pe toate afacerile Bisericii exclusiv elementul clerical, pe care Guvernul unguresc îl poate influența cum vrea. Astăzi sârbii, în fruntea Bisericii cărora au ajuns episcopi care sunt unelte ale Guvernului unguresc, trăiesc cu o autonomie bisericească suspendată..."⁸¹³

Situația bisericească a sârbilor a fost îngreunată desigur și de faptul că ei s-au aflat sub două administrații politice distincte: în timp ce Mitropolia de la Carloviț,

⁸¹⁰ N. Milaș, *op. cit.*, p. 118-120.

⁸¹¹ *Ibidem*, p. 119, nota 7.

⁸¹² J. V. Puttkamer, *op. cit.*, p. 88.

⁸¹³ Onisifor Ghibu, *Viața și organizația bisericească și școlară în Transilvania și Ungaria*, București, 1915, p. 94.

Karlstadt și Pacraț se aflau pe teritoriul Croației autonome, celelalte eparhii (Vârșeț, Timișoara, Novi Sad și Buda) s-au aflat pe teritoriul Ungariei propriu-zise (deci sub administrația directă a Guvernului de la Budapesta).⁸¹⁴

În ceea ce privește **Biserica Ortodoxă Română din Ungaria**, Congresul Național Bisericesc din 16/28 septembrie – 7/19 octombrie 1868 a dezbătut un *Proiect de un Regulament pentru organizarea treburilor biserecești, școlare și fundaționale române de Religia greco-orientală*,⁸¹⁵ care prevedea menținerea legăturilor cu Biserica sârbească, printr-un Sinod comun. Documentul a fost încredințat spre "anteconsultare" (verificare și amendare) unei comisii alcătuită din 27 de persoane,⁸¹⁶ care a alcătuit un nou proiect, adus în discuție în plen la 3/15 octombrie și aprobat în ședința din ultima zi a Congresului Național Bisericesc⁸¹⁷, sub numele de *Statutul Organic al Bisericii Ortodoxe Române din Ungaria și Transilvania*.⁸¹⁸ Acesta a primit înalta sancțiune a Curții la 28 mai 1869.⁸¹⁹

Încă din § 1 al Statutului se arată că "Biserica Ortodoxă Română din Ungaria și Transilvania, ca Biserică autonomă, după dreptul ei canonic garantat și prin Articolul de Lege IX din anul 1868, își regulează, administrează și conduce afacerile sale bisericesti, școlare și fundaționale în toate părțile și factorii ei constitutivi independent, după forma reprezentativă". Statutul cuprinde 176 de paragrafe, împărțite în cinci capitole mari și un Apendice (care stipulează că "Limba oficială în toate treburile bisericesti, școlare și fundaționale, atât în lăuntru, cât și în afară, este româna). Cele cinci părți sunt: 1) Parohia (sinodul parohial, comitetul parohial și epitropia parohială); 2) Protopopiatele (scaunul protopopes, sinodul protopopes, comitetul protopopes și epitropia protopopială); 3) Mănăstirile; 4) Eparhia (sinodul eparhial, alegerea episcopului diecezan, consistoriul eparhial – împărțit în cele trei secțiuni ale sale: senatul strâns bisericesc, senatul școlar și senatul epitropesc); 5) Mitropolia (Congresul Național Bisericesc, alegerea mitropolitului, consistoriul mitropolitan – împărțit în cele trei secțiuni: senatul strâns bisericesc, senatul școlar și senatul epitropesc).

Modul de organizare a celor două Biserici Ortodoxe din Ungaria

Iată acum și principalele prevederi ale statutelor celor două mitropolii:

⁸¹⁴ *Ibidem*.

⁸¹⁵ Proiectul a fost publicat în *Protocolul Congresului Național Bisericesc Român*, Sibiu, 1868, p. 122-182. El cuprindea 12 așa-zise *Tăieri* sau capitole: 1) despre parohii; 2) despre protopresbiteriate; 3) despre mănăstiri; 4) despre eparhii; 5) despre mitropolie; 6) despre epitropia eparhială și mitropolitană; 7) despre Senatul școlar; 8) despre Sinodul mitropolitan pentru alegerea mitropolitului și consultarea asupra treburilor obștești bisericesti, școlare și fundaționale; 9) despre Sinodul episcopesc; 10) despre Sinodul comun al ierarhiei române și sârbe; 11) despre dreptul maiestatic în privința denumirii preaînalte a Mitropolitului și episcopilor; 12) despre dreptul supremei inspecțiuni a Coroanei în privința Bisericii. Paul Brusanowski, *Reforma constituțională...*, p. 125-132.

⁸¹⁶ *Protocolul Congresului Național Bisericesc Român*, p. 40-42. Comisia era alcătuită din câte nouă membri ai fiecărei eparhii.

⁸¹⁷ *Ibidem*, p. 98-99.

⁸¹⁸ Statutul a fost publicat în *Ibidem*, p.235-284. Apoi retipărit în Paul Brusanowski, *Reforma constituțională...*, p. 15-35.

⁸¹⁹ N. Milaș, *op. cit.*, p. 123.

La baza organizării bisericești se afla **parohia**. În *Mitropolia sibiană* existau, alături de preotul paroh, trei foruri de conducere ale acesteia: sinodul parohial, comitetul parohial și epitropia. În ceea ce privește Sinodul parohial, principalele sale îndatoriri erau: alegerea comitetului parohial, a preotului paroh, a diaconului, a învățătorului și a epitropului; aprobarea proiectelor pentru construirea, repararea și înzestrarea bisericii, școlii, casei parohiale; examinarea și aprobarea proiectelor cu privire la înființarea de fonduri bisericești, școlare și filantropice, precum și cele referitoare la salarizarea preotului și învățătorului; alegerea deputaților pentru Sinodul eparhial și Congresul Național Bisericesc. Acest sinod urma să fie convocat odată pe an, în luna ianuarie. Era condus de paroh. Așa-numitele "sinoade ordinare", convocate pentru alegerea preotului paroh, erau conduse de protopop sau un delegat trimis de acesta (§ 1-16 ale *Statutului organic*).

Comitetul parohial era "corporațiunea aleasă din sânul sinodului parohial, pentru a reprezenta în afară comuna bisericească, a purta și conduce afacerile ei în privința economică a bisericii, școlii și a fundațiilor" (§ 17). Principalele îndatoriri ale comitatului parohial erau: organizarea concursului pentru ocuparea posturilor de paroh, diacon, profesor și învățător; consultarea, împreună cu protopopul, asupra listei candidaților; găsirea mijloacelor financiare pentru salarizarea parohului, capelanului, diaconului, profesorilor și învățătorilor; prezentarea acestor mijloace financiare înaintea sinodului parohial; verificarea bugetului parohial, întocmit de epitropie; sprijinirea copiilor săraci (în special prin acordarea manualelor gratuite), astfel ca aceștia să aibă posibilitatea să frecventeze școala confesională (§ 18-23).

Epitropia parohială avea ca principală îndatorire, grija pentru averea bisericească parohială, cât și pentru cea școlară: "Acolo unde mai multe comune bisericești împreună susțin una sau mai multe școli, se alege, din comitetele acestor parohii un comitet școlar, și, prin acesta, o epitropie școlară. Numărul membrilor unui asemenea comitet școlar este de trei, aleși din comitetele parohiale respective. Epitropia școlară constă din patru membri. Alegerea comitetului școlar se face pentru șase ani, iar cel al epitropiei școlare, pentru trei ani" (§ 28).

În *Mitropolia de Carloviț*, organizarea era similară, ea fiind stabilită prin primul rescript imperial (din 10 august 1868). Astfel, în fiecare localitate exista așa-numita comunitate bisericească locală, alcătuită de toate parohiile ortodoxe din acea localitate (sau comună politică). Organele de conducere ale acestei "comunități" bisericești era Sinodul bisericesc local și Comitetul bisericesc local. Sinodul era organul reprezentativ al comunității și cel de control al Comitetului bisericesc. Acesta din urmă era adevărat "prezidiu al comunității", reprezentând-o pe aceasta în afară și îngrijindu-se de afacerile comunității (§ 1-52 ale Părții a II-a a Rescriptului din 10 august 1868).⁸²⁰

⁸²⁰ N. Milaș, *op. cit.*, p. 352. Important de menționat este modul în care se făcea alegerea și instituirea preoților parohi: Consistoriul eparhial publica concurs; cererile se examinau de Consistoriu, iar cei considerați acceptabili erau trimiși sinoadelor bisericești locale, care îndeplineau alegerea în prezența unui reprezentant al Consistoriului. Sancționarea alegerii se făcea tot de către Consistoriu (§ 53-67 ale Părții a II-a a Rescriptului din 10 august 1868) (N. Milaș, *op. cit.*, p. 337-338).

Organele de conducere din **protopopiat** erau: scaunul protopopes, sinodul protopopes, comitetul protopopes și epitropia.

Trebuie remarcat faptul că, deși organizarea protopopească exista și în alte Biserici Ortodoxe autocefale, protopopii erau aleși în mod liber, de către cler, doar în cele două Mitropolii din Ungaria (în celelalte Biserici Ortodoxe, protopopii erau numiți de către episcopi, la propunerea Consistoriului).⁸²¹ În afară de Mitropolia Sibiului, în toate celelalte Biserici Ortodoxe (deci inclusiv în Mitropolia de Carloviț), protopopiatul era doar o instituție administrativă intermediară și auxiliară, prin intermediul căruia, Episcopatul își impunea deciziile în parohii. Doar în Biserica ardeleană protopopiatul a devenit un for democratic de conducere, la care participau clerul și laicii din respectiva jurisdicție bisericească.⁸²²

Astfel, protopopul român din Ardeal și Ungaria era ajutat de un Scaun protopopes, alcătuit din șase parohi, ca membri cu vot decisiv, un defensor matrimonial și un notar cu vot consultativ (ultimii doi putând fi capelani, diaconi sau mireni).⁸²³ Sinodul protopopes era alcătuit dintr-un număr de 24-30 membri (o treime clerici, două treimi laici), aleși pe trei ani, și convocat odată pe an, în februarie. Sfera de activitate a sinoadelor protopopești cuprindea: obiectele economico-bisericești, școlare și fundamentale, privitoare la protopopiat; alegerea protopopului, a membrilor scaunului protopopes, a profesorilor și învățătorilor pentru școlile tractuale și prezentarea actului de alegere la Consistoriul eparhial; sporirea activității școlare din protopopiat; îngrijirea pentru susținerea vazei și autonomiei bisericești (§38-55).⁸²⁴ Comitetul protopopes era organul executiv al sinodului protopopes. Era alcătuit din 6-12 membri (o treime clerici, două treimi mireni). Ședințele sale se țineau de patru ori pe an (§56-63). Epitropia protopopească se îngrijea de acoperirea trebuințelor bisericești și școlare ale protopopiatului, de fondurile acestuia, de cassa tractuală. Era alcătuit din patru epitropi și doi supleanți, aleși de sinodul protopopes (§64-65).

Episcopia era condusă de Sinodul eparhial și Consistoriul eparhial. În istoria bisericească, **-Sinoadele eparhiale-** s-au dezvoltat din "sfatul prezbiterial", nefiind altceva decât "sfaturi eparhiale, în care se formulează părerile de acord a întregului cler eparhial". Însă în *Mitropolia Sibiului*, "aceste Sinoade ale clerului eparhial au luat o formă deosebită. Sinodul eparhial, care după dreptul bisericesc general al Bisericii Orientale trebuia să fie format exclusiv din clerici, sub președenția episcopului sau a reprezentantului acestuia, a devenit, în Mitropolia Sibiului, adunare națională bisericească și se numește Sinod eparhial. Acest Sinod este

⁸²¹ N. Milaș, *op. cit.*, p. 327. Alegerea protopopului era stipulată de § 50 al *Statutului Organic* al Mitropoliei românești și de § 68 al *Rescriptului* emis pentru Biserica sârbească în 1868.

⁸²² *Ibidem.*, p. 330.

⁸²³ Îndatoririle acestui Scaun erau următoarele: aplanarea diferendelor dintre preoți, dintre comunele parohiale; rezolvarea controverselor referitoare la logodnă și căsătorie, în partea lor canonică; verificarea protocoalelor de stare civilă; examinarea alegerilor de parohi; supravegherea purtării morale a clerului din protopopiat. Scaunul protopopes se întrunea odată pe lună (§31-36).

⁸²⁴ Sinoadele electorale (care îl alegeau pe protopop) erau alcătuite dintr-un număr dublu de membri. Membrii clerici erau aleși de "preoțimea tractuală". Pentru alegerea membrilor laici, protopopiatul era împărțit în 9-10 cercuri electorale, care alegeau unul-doi membri.

constituit din 60 de membri, dintre care 40 sunt laici și 20 clerici; mandatul acestor membri durează trei ani, după care se face o nouă alegere. Sinodul acesta se adună anual la Duminică Tomii".⁸²⁵

Principalele îndatoriri ale Sinodului eparhial erau: îngrijirea pentru susținerea libertății religioase și a autonomiei Bisericii; alegerea de episcopi; îngrijirea și controlarea averii eparhiei; alegerea membrilor Consistoriului eparhial; înființarea și îngrijirea școlilor populare, capitale, gimnaziale, reale, teologice și pedagogice; ajutorarea bisericilor și școlilor sărace; stabilirea bugetului anual; stabilirea salariilor din fondurile eparhiale (§ 96).

Asemenea **Sinoade** eparhiale existau și în *Mitropolia de Carloviț*, însă "cu un cerc mai restrâns de activitate, ca acela al sinoadelor eparhiale din mitropolia Sibiului. Numărul participanților la aceste Sinoade este deosebit, după întinderea Eparhiei respective; și variază între 30-135. Dintre membrii aleși ai Sinodului eparhial, fac parte afară de episcop, și membri în virtutea pozițiunii lor oficiale, două treimi clerici și doar o treime laici". Această organizare a Sinodului eparhial sârbesc a fost instituită abia prin rescriptul imperial din 29 mai 1871.⁸²⁶

Diferențele între cele două Mitropolii ortodoxe din Ungaria nu se opreau aici. Ele erau și mai evidente în ceea ce privește alegerea episcopilor eparhioți. În *Mitropolia românească*, episcopii erau aleși, după cum am menționat deja, de Sinodul eparhial al episcopiei vacante.⁸²⁷ Votarea era secretă, trebuind săvârșită în cel mult trei luni după decesul episcopului anterior. Era declarat ales cel care obținea cele mai multe voturi. Actul alegerii era transpus Sinodului episcopesc⁸²⁸

⁸²⁵ N. Milaș, *op. cit.*, p. 325. Pentru alegerea deputaților sinodali, fiecare Eparhie se împărțea în 20 de cercuri, fiecare alegând trei deputați, unul din cler, doi dintre mireni. Pe deputatul din cler îl alegeau preoții, iar pe cei mireni laicii. Alegerea deputaților clerici se făceau toate într-o zi, iar cele ale deputaților mireni în altă zi. Preoții se adunau într-o zi de lucru, în centrul protopopiatului, și sub conducerea unui comisar consistorial, care putea fi chiar și protopopul, își alegeau, prin vot direct sau prin vot secret un deputat, care putea fi din tractul lor sau din alt tract. Alegerea deputaților mireni se făcea în sinoadele parohiale. Fiecare membru al parohiei, cu drept de vot în afacerile parohiei, vota deodată pentru doi candidați. Votarea era publică. Listele de votare, împreună cu procesul verbal al sinodului, se puneau într-un plic, se sigila în fața sinodului parohial și se preda unuia sau a doi bărbați de încredere ai sinodului, spre a-l preda comisarului consistorial. Acesta, într-o anumită zi, fixată de Consistoriu, se prezenta în localitatea desemnată de Consistoriu, spre a conduce și prezida colegiul de scrutin. Din fiecare parohie se prezentau doi bărbați de încredere care aduceau plicurile cu rezultatul votării în comunele lor. Plicurile se desfăceau în fața colegiului și rezultatul lor se trecea într-o listă anume. Cei doi candidați care întruneau majoritatea de voturi se declarau aleși ca deputați. Mandatele, numite "credenționale", se făceau în colegiu, se semnau de președinte și de bărbați de încredere și se trimiteau deputaților aleși. Actele despre alegeri se examinau de comisii sinodale, pe baza rapoartelor cărora Sinodul verifică sau anula alegerile făcute, respectiv ordona să se facă anchete amânunțite (§ 91-94 din *Statutul organic*).

⁸²⁶ N. Milaș, *op. cit.*, p. 325-326.

⁸²⁷ La alegerea episcopilor participau așadar și laicii din Eparhia vacantă. Alegeri episcopale cu participarea elementului mirean mai existau în Biserica Românească din Regatul României (aici aveau drept de vot toți senatorii și deputații ortodocși din Parlamentul de la București), în Exarhatul bulgar (adunarea electorală din Biserica bulgară propunea doi candidați, dintre care Sinodul episcopesc îl numea pe cel ales) și în Arhiepiscopia Ciprului (N. Milaș, *op. cit.*, p. 298).

⁸²⁸ Trebuie făcută distincția dintre *Sinodul eparhial* și *Sinodul episcopesc*. Acesta din urmă îi cuprindea doar pe cei trei episcopi români. Mitropolitul era dator să convoace Sinodul episcopesc odată pe an, iar

"pentru pertractarea canonică și subscernere la Maiestatea Sa cezaro-regească apostolică spre preagrațioasa întărire a alesului" (§ 97-102).⁸²⁹ În *Mitropolia sârbească*, alegerea episcopilor se făcea în conformitate cu Rescriptul declarativ din anul 1779, de către Sinodul episcopesc. Mitropolitul propunea trei candidați. Era ales acela care obținea unanimitate de voturi și era apoi întărit de monarh. Așadar, la alegerea episcopilor sârbi, elementul laic nu deținea nici o influență.⁸³⁰

În ceea ce privește **Consistoriul**, acesta era organul administrativ și judecătoresc permanent în probleme bisericești, școlare și fundamentale din întreaga Eparhie. Președintele lui era (arhi)episcopul.

În *Mitropolia sibiană*, Consistoriul avea trei secțiuni, numite senat: Senatul bisericesc, Senatul școlar și Senatul epitropesc. Cel dintâi era alcătuit numai din clerici și cuprindea în sfera sa de activitate menținerea religiozității clerului și a poporului (era instanța de judecată pentru probleme clericale și matrimoniale). Celelalte două senate erau alcătuite dintr-o treime clerici și două treimi laici. Asupra Senatului școlar voi reveni mai în detaliu în partea a patra a acestei lucrări. Cât despre Senatul epitropesc, acesta avea în grijă partea economică a eparhiei (§ 121-137 ale *Statutului Organic*).

În *Mitropolia de Carloviț*, organizarea consistorială avea la bază documentul *Sistemul consistorial* emis de Curte în anul 1782. Potrivit acestuia, Consistoriul era prima instanță de judecată bisericească,⁸³¹ fiind forul echivalent Senatelor bisericești din Mitropolia sibiană. Ulterior, prin rescriptul imperial din anul 1868, au fost înființate o a doua categorie de organe consistoriale, echivalente Senatelor epitropești din Mitropolia sibiană. Ele erau numite Comitete administrativ-eparhiale. La fel ca și în Mitropolia sibiană, membrii acestor comitete erau formate preponderent din laici (în proporție de $\frac{3}{4}$). În competența acestor Comitete intra: rezolvarea neînțelegerilor dintre învățători, sinoade și comitetele bisericești locale; administrarea și inspecția școlilor populare și numirea de învățători; arondarea parohiilor; inspectarea averilor comunităților bisericești, mănăstirilor și fundațiilor; supervizarea bugetelor

episcopii erau datori să ia parte la ședințe. În sfera de competențe a Sinodului intra: examinarea canonică a celui ales ca episcop de Sinodul eparhial; discutarea tuturor chestiunilor referitoare la credință, Taine și rit; grija pentru starea religioasă și morală a clerului și poporului; grija pentru ca institutele teologice și pedagogice să-și îndeplinească scopul propus; emiterea de instrucțiuni referitoare la calitatea candidaților de preoți și învățători; apărarea libertății Bisericii împotriva oricărui amestec extern (§ 171-174 din *Statutul Organic*).

⁸²⁹ De fapt, numirea era transmisă Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice. În cazul în care acesta era de acord cu persoana aleasă, suveranul semna actul de confirmare. Au fost numeroase cazuri în care Guvernul maghiar s-a opus persoanei alese, în aceste cazuri alegerea trebuind repetată.

⁸³⁰ N. Milaș, *op. cit.*, p. 298. Până la emiterea *Rescriptului declarativ*, alegerea episcopilor să săvârșea într-un mod deosebit: mitropolitul cerea tuturor celorlalți episcopi o listă cu acele persoane pe care le considerau vrednice să primească hirotonia episcopală. Dintre aceștia, el alegea un nume și îl înainta monarhului spre aprobare (Andrei Șaguna, *Istoria...*, cap. 179, p. 295). În schimbul numirii lor, episcopii erau datori să plătească mitropolitului o anumită "taxă de instalare", al cărei quantum era: 200 ducăți pentru episcopii de Vârșeț și Timișoara, 150 pentru episcopii de Novi Sad și Arad, 125 pentru episcopul de Pacraț și 100 pentru episcopii de Karlstadt și Buda (Andrei Șaguna, *Istoria...*, cap. 175, p. 285-286).

⁸³¹ Andrei Șaguna, *Istoria...*, cap. 176, p. 290-291.

comunităților bisericești. Patru ani mai târziu, prin rescriptul școlar din anul 1872, problemele școlare au fost preluate de un al treilea organ consistorial, numit Comitet școlar eparhial (echivalentul Senatului școlar din Mitropolia românească). Acesta a fost înființat pentru a supraveghea toate școlile naționale sârbești din respectiva Eparhie, fiind alcătuit din 15 membri, dintre care unul era episcopul, alți doi erau preoți, iar ceilalți 12 laici.⁸³²

Toate Eparhiile românești, precum și cele sârbești alcătuiau împreună **Mitropolia** românească, respectiv cea sârbească. În fruntea fiecărei Mitropolii se afla mitropolitul, care era și arhiepiscop. Organele lor de conducere erau Congresul Național Bisericesc, Consistoriul mitropolitan și Sinodul episcopesc.

În ambele Mitropolii, organismele numite **Congres Național Bisericesc** erau reprezentanțele provinciilor mitropolitane. Din punct de vedere al dreptului canonic, ele erau "Sinoade mixte".⁸³³

Congresul Național Bisericesc din *Mitropolia de Carloviț* își are originea în secolul al XVIII-lea. Primul asemenea Congres a fost organizat în anii 1707, la mănăstirea Cruședol, urmând apoi altele în anii 1744, 1749, 1769, 1774, 1789, 1790, 1836 și 1842. Așadar, până la revoluția din 1848 au fost organizate nouă Congrese Naționale Bisericești.⁸³⁴ Acestea au fost adevărate foruri de conducere a

⁸³² N. Milaș, *op. cit.*, p. 323.

⁸³³ Din cele 16 Biserici autocefale existente în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul celui următor, doar patru aveau astfel de Adunări sinodale mixte: Patriarhia de Constantinopol (aici a fost înființat în 1860, fiind alcătuit din patru episcopi și opt laici), Exarhatul bulgar (alcătuit din exarh și din șase laici), apoi cele două Mitropolii ortodoxe din Ungaria. Aceste Adunări erau însă privite de celelalte Biserici Ortodoxe ca fiind necanonice: "În Consiliile mixte ale acestor Biserici particulare s-au călcat însă marginile stabilite de canoane cu privire la raporturile dintre ierarhie și popor, dându-se laicilor în afacerile bisericești drepturi pe care, după organizația Bisericii, nu le pot avea" (N. Milaș, *op. cit.*, p. 283).

⁸³⁴ Congresul din 1707 a fost convocat după moartea patriarhului Arsenie III, cu prilejul alegerii noului întâi stătător al Bisericii sârbe din Imperiul habsburgic, Isaia Diacovici (J. H. Schwicker, *Politische Geschichte der Serben...*, p. 46-47). Cel din anul 1744 a fost organizat în semn de protest față de AL 18 și 46 votate de Dieta ungară în anul 1741. AL 18 a desființat districtele grănicerești de-a lungul râurilor Mureș și Tisa, încorporându-le în organizarea comitatensă și a plănit și desființarea, în timpuri mai liniștite, a districtelor militare din Slavonia. Într-adevăr, între anii 1743-1751 au fost desființate districtele grănicerești de pe Mureș-Tisa, ele fiind încorporate în comitatele maghiare. Cu acest prilej au fost înființate și comitatele Bacica, Bodrog (din Ungaria de sud) și Sirmium, Pozsega și Verőce (din Slavonia), precum și orașele liber regești Subotica, Novi Sad și Zombor (*Ibidem*, p. 79-80 și 122-124). AL 46/1741 întărea prevederile AL 86/1723, care acorda drepturi politice în Regatul Croației, Sloveniei și Dalmației numai persoanelor de confesiune catolică (prin urmare, sârbii ortodocși din Slavonia și Croația rămăneau lipsiți de drepturi politice, fapt ce venea în contradicție cu *privilegiile ilirice*). Congresul Național Bisericesc sârb din anul 1744 a obținut de la Maria Tereza reconfirmarea festivă a vechilor drepturi ilirice (în urma cererilor acestui Congres a fost înființată și Deputațiunea aulică ilirică). Situația juridică a rămas însă neschimbată, deoarece aceste privilegii nu au fost înartulate și de Dieta ungară (*Ibidem*, p. 84-85). Congresul din anul 1748 a fost convocat pentru alegerea unui mitropolit (după moartea lui Arsenie IV), în persoana lui Pavel Nenadovici. Tot cu prilejul alegerii unui nou întâi stătător au fost convocate și Congresele din 1769, 1774, 1781; după cum am amintit în altă parte, primele două Congrese au dezbătut și Regulamentele ilirice (*Ibidem*, p. 259-260, 295-298, 347-350). O mare importanță a deținut-o Congresul din anul 1790, de la Timișoara. În urma acestuia a fost înființată Cancelaria aulică ilirică, iar apoi înartulate în sfârșit de către Dieta ungară privilegiile ilirice – AL 27/1791 (*Ibidem*, p. 369-380).

națiunii sârbești, tocmai de aceea, la ele au participat atât laici, cât și clerici. De exemplu, la Congresul din 1744 au participat "deputați ai celor trei stări ale poporului iliric": clerici, militari (din districtele grănicerești) și reprezentanți ai sârbilor din comitate.⁸³⁵ Rescriptul imperial de convocare a Congresului din 1769 prevedea că trebuiau să participe cel mult 75 de deputați, dintre care o treime clerici, o altă treime militari, iar restul deputați din comitate.⁸³⁶ La Congresul din 1790 au participat 100 de membri (adăugându-se și 25 de deputați ai nobilimii). Aceștia nu au mai constituit stare aparte la Congreșele din 1836 și 1842, la care au participat doar 75 membri (dintre care o treime clerici).⁸³⁷

După cum am menționat în alt loc al acestei lucrări, Parlamentul maghiar, prin AL 9/1868, a prevăzut ca în fruntea Mitropoliei sârbești să se afle un Congres Național Bisericesc, alcătuit din 25 de deputați clerici, 50 laici, la care se adăugau ierarhii în funcție (§ 5). Acestui organism îi revenea sarcina de a reglementa toate cauzele bisericești, școlare și fundamentale, conform unor statute bisericești votate tot de Congrese și aprobate de rege (§ 3 și 6, 7). Așadar, Guvernul maghiar a considerat Congresul Național Bisericesc drept adevăratul for legislativ atât al Bisericii Ortodoxe sârbe, cât și al celei românești. Datorită conflictului de interese dintre laici și clerici, Congresul Național Bisericesc sârbesc nu a fost în măsură să voteze aceste Constituții și statute bisericești, fapt pentru care însăși Curtea imperială a impus de sus statutele de organizare bisericească. Am amintit înainte o serie de astfel de rescripte. Ultimul a fost emis în anul 1875, și privea însuși Congresul. Astfel, acest for de conducere bisericească urma să fie convocat la fiecare trei ani, cu aprobarea monarhului, de către mitropolitul de Carloviț. Aranjarea afacerilor curente, care se aflau în cercul de competență a Congresului sârbesc, o făcea Comitetul Congresului, care consta din mitropolit, un episcop, doi clerici și cinci laici (aleși de către membrii Congresului). Acest Comitet era un adevărat organ permanent de conducere, el întrunindu-se și între sesiunile Congresului, de patru ori pe an. Toate procesele verbale ale acestui comitet trebuiau supuse spre aprobare primului ministru al Guvernului maghiar.⁸³⁸

În *Mitropolia din Sibiu*, modul de organizare a Congresului Național Bisericesc a fost stabilit de *Statutul organic*. Potrivit acestuia, el era alcătuit din 90 de membri (o treime clerici, două treimi mireni), la care se adăugau cei trei ierarhi existenți, ca membri de drept. Deputații erau aleși după norma electorală valabilă și în cazul deputaților Sinodului eparhial, cu deosebirea că cercurile nu alegeau doi deputați mireni, ci numai unul, iar clericii alegeau un deputat la două cercuri. Congresul urma să fie convocat odată la trei ani. Sfera de activitate cuprindea: susținerea libertății religioase și a autonomiei bisericești; controlarea și conducerea tuturor treburilor bisericești, școlare și fundamentale din Mitropolie; alegerea mitropolitului și a asesorilor Consistoriului mitropolitan (§ 136-143).

⁸³⁵ *Ibidem*, p. 98-99.

⁸³⁶ *Ibidem*, p. 239.

⁸³⁷ Andrei Șaguna, *Istoria...*, cap 177, p. 292-294. Șaguna nu pomeniște congresele din anii 1774 și 1749.

⁸³⁸ N. Milaș, *op. cit.*, p. 284.

Așadar, una din principalele îndatoriri ale celor două Congrese Național-Bisericești era alegerea mitropoliților. În cazul alegerii mitropolitului sârb, se respectau prevederile *Rescriptului declarativ* din anul 1779. Era de dorit ca deputații să cadă de acord asupra unei persoane; aceasta era propusă monarhului spre confirmare, de către comisarul imperial care participa la Congres. Atunci când nu exista unanimitate, iar voturile erau împărțite, era confirmat candidatul cu voturile cele mai multe.⁸³⁹

În cazul alegerii mitropolitului român, se întrunea un Congres extraordinar, alcătuit din 120 de membri, dintre care 60 din Arhiepiscopia Sibiului și câte 30 din celelalte două Eparhii. Era ales candidatul care avea majoritatea absolută de voturi. În cazul în care acest fapt nu se întâmpla, se făcea o nouă votare (secretă) între cei doi candidați mai bine plasați. După alegere, comisarul congresual, trimis de Consistoriul mitropolitan, proclama pe noul mitropolit ales, iar actul de alegere era trimis monarhului, pentru a fi confirmat (§155-157).

În ceea ce privește **Consistoriul mitropolitan**, acesta reprezenta în *Mitropolia din Sibiu* supremul organ administrativ și judecătoresc pentru întreaga Mitropolie. El consta din mitropolit, episcopii sufragani și 36 asesori onorari, dintre care 18 ordinari și 18 supleanți, aleși de Congresul Național Bisericesc (o treime clerici, două treimi mireni). El consta, ca și Consistoriile eparhiale, din trei senate. Asesorii din Senatul bisericesc erau aleși pe viață, ceilalți pe trei ani. În *Mitropolia de Carloviț*, Consistoriul mitropolitan era, potrivit *Sistemului consistorial* din anul 1782, instanța de apel pentru toate procesele referitoare la afacerile spirituale și matrimoniale. Prin rescriptul imperial din 9 mai 1871, s-a stabilit că acest organism trebuia să fie alcătuit din mitropolit, doi episcopi, trei clerici și trei laici, precum și un notar și un fiscal (ultimii doi nu aveau drept de vot, ci doar redactau actele). Iar prin rescriptul școlar, din 2 iulie 1872, s-a stabilit ca pe lângă acest Consistoriu mitropolitan propriu-zis, să existe și un Consiliu național pentru instrucțiunea publică (un for echivalent Senatului școlar din Consistoriul mitropolitan românesc). Acest Consiliu era alcătuit din raportorul superior al școlilor naționale sârbești și din alți șase membri. Președenția revenea mitropolitului. Raportorul superior era ales de Congres și confirmat de monarh. Consiliul putea fi convocat după necesitate, fiind suficient acordul a cel puțin trei membri.⁸⁴⁰

3.5.3. Bisericele Catolice de rit bizantin (greco-catolice) din Ungaria

Catolicismul de rit bizantin cuprindea în special credincioși români (în 1880, 58,84% din totalul credincioșilor uniți), ruteni (22,79%), maghiari (9,39%) și slovaci (6,83%).⁸⁴¹ După cum se va putea constata în continuare, modul de organizare

⁸³⁹ *Ibidem.*, p. 272.

⁸⁴⁰ *Ibidem.*, p. 284-285.

⁸⁴¹ Moritz Csáky, *Die Römisch-Katholische Kirche in Ungarns*, p. 283. Pe lângă cele patru dieceze românești și cele două rutene, mai exista în Ungaria o eparhie unită sârbă, lângă Zagreb (aflată sub jurisdicția arhiepiscopului latin de Zagreb).

a celor două Biserici Unite din Ungaria a fost diferit, românii reușind într-o măsură mult mai mare decât rutenii să-și apere autonomia bisericească.

Greco-Catolicii ruteni

Uniții ruteni s-au aflat în întreaga perioadă sub jurisdicția Strigoniului.⁸⁴² Dacă românii ardeleni și-au pierdut, în urma actului "unirii", vechea lor Mitropolie (în locul acesteia papa înființând o simplă Episcopie sub jurisdicția Strigoniului), rutenii uniți și-au pierdut și singura lor Episcopie, în locul acesteia fiind înființat un *vicariat apostolic*, cu sediul la Muncaci, dar sub jurisdicția episcopului latin de Eger.⁸⁴³ Această subordonare față de episcopul latin a dus la abuzuri considerabile,⁸⁴⁴ astfel că, la cererea rutenilor și cu aprobarea reginei Maria Tereza, a fost reînființată, în 1771 Episcopia de Muncaci, subordonată Arhiepiscopiei latine de Strigonium.⁸⁴⁵

⁸⁴² Potrivit cercetărilor istoricului iezuit Michael Lácko, unirea rutenilor cu Biserica Romei a avut loc în mai multe etape. În 1646, prin "unirea de la Ujgorod", s-au unit rutenii din comitatele Ung, Zemplen, Sáros, Abauj, Torna, Szepes și Gömör. În anul 1664 a avut loc unirea de la Muncaci, a rutenilor din comitatele Bereg, Ugocea, Satu Mare, Szabolcs (Michael Lacko, *The Union of Užhorod*, Cleveland, Roma, 1966, p. 100-113, 150-153).

⁸⁴³ După moartea episcopului Vasile Tarasovici (1648), Biserica ruteană s-a dezbinat. Actul de unire din 1646 a fost recunoscut în continuare doar în teritoriile apusene (unde stăpânii feudali erau catolici), în timp ce în comitatele răsăritene (cu stăpâni feudali protestanți) rutenii au revenit la Ortodoxie. Prin urmare, în 1651 în Biserica ruteană a avut loc o dublă alegere de ierarh: Petre Partenie Petrovici (în comitatele apusene) și Ioanichie Zăican (în cele răsăritene). Partenie Petrovici a fost ales la 23 iulie 1651, hirotonit la 5 septembrie la Alba Iulia, de către Simion Ștefan, și confirmat de papa Alexandru VIII la 3 mai 1655 (în diploma papală se preciza că Episcopia unită de Muncaci avea jurisdicție peste comitatele apusene Szepes, Sáros, Zemplen, Ung și Szabolcs, deci nu și Bereg, comitat în care se afla localitatea Muncaci! Tocmai de aceea, reședința lui Petrovici a fost Ujgorod, în comitatul Ung). Confirmarea papală a fost dată atât de târziu, datorită faptului că la Roma s-a pus la îndoială canonicitatea Eparhiei de Muncaci. Asupra acestui fapt atrăsese atenția, la sfârșitul anului 1652, însuși nuntial papal de la Viena, Scipio Pannocchieschi, care propusese, din acest motiv, ca Petrovici să fie numit doar vicar apostolic, subordonat episcopului latin de Eger (Michael Lacko, *The Union of Užhorod*, p. 130-139). La Muncaci, în mănăstirea renovată în 1661 de Constantin Șerban, fostul domn al Țării Românești, rezida Ioanichie Zăican, care a fost alungat însă de Sofia Báthory, în 1664, atunci când a favorizat cea de-a doua etapă a unirii rutene (Zăican s-a retras pe moșia sa, din localitatea de baștină, Mstičevo, unde a și murit în 1686). Petrovici a murit la începutul anului 1665, astfel că nu a mai reușit să revină la Muncaci. Inițial însă, în 1664, Sofia Báthory a refuzat să-l accepte pe Petrovici, cerând episcopului rutean unit din Chelm să-i propună un alt candidat. Astfel, după moartea lui Petrovici, conducerea bisericească ruteană din Polonia (Galiția) a cerut încorporarea Eparhiei de Muncaci în Mitropolia ruteană de Kiev, ceea ce autoritățile habsburgice nu au putut accepta (*Ibidem*, p. 148-153). În urma disputelor diplomatice pe această chestiune, Episcopia de Muncaci și-a încetat existența, în locul ei fiind recunoscut doar un *vicariat apostolic* aflat sub jurisdicția episcopului latin de Eger. Unii dintre vicarii apostolici au fost însă și episcopi titulari *in partibus infidelium*. Astfel Ioan de Camillis a fost episcop titular de Sebasta (J. Pelesz, *Geschichte der Union der Ruthenischen Kirche*, vol. II, Viena, 1880, p. 362-363).

⁸⁴⁴ Astfel, episcopul Manuil Olsavszky (*Rosinensis in partibus infidelis*; 1743-1767) nu avea dreptul de a hirotoni preoți și a sfinți biserici fără aprobarea arhiepiscopului de Eger. În parohii, preoții catolici îi considerau pe preoții ruteni uniți drept vicari, care nu aveau dreptul de a săvârși Taina Căsătoriei decât în prezența preotului latin. Totodată, taxele bisericești ale uniților erau încasate tot de preoții latini (J. Pelesz, *Geschichte der Union*, II, p. 1032-1038).

⁸⁴⁵ Michael Lácko, *The Union of Užhorod*, p. 31-32. A rămas sub jurisdicția Strigoniului până în 1937 (deci și după încorporarea Ucrainei Subcarpatice în Cehoslovacia), când a fost subordonată direct Scaunului papal.

Noua Episcopie avea șapte archiprotopopiate, arondate după comitatele în care-și exercita jurisdicția. Reședința a fost mutată în 1776 la Ujgorod. În anul 1790 a fost înființat un vicariat la Cașovia,⁸⁴⁶ mutat curând la Prešov, oraș în care a fost înființată în 1816 o a doua Episcopie ruteană (diploma papală a fost emisă în 1818).⁸⁴⁷

Desigur că rutenii din Ungaria au avut legături deosebit de strânse cu confrății lor de dincolo de Carpați, mai ales după ce Galiția a intrat în componența Imperiului habsburgic. Încă în anul 1774, episcopul de Muncaci, Alexius Pócsi, a propus ca Episcopia sa să fie ridicată la rangul unei Mitropolii pentru toți uniții din imperiu. Propunerea a fost însă respinsă de conducerea politică a Ungariei.⁸⁴⁸ În deceniile următoare (mai precis în anii 1779 și 1796), rutenii uniți din Galiția au cerut, la rândul lor, formarea unei provincii bisericești rutene unite din imperiu, dar autoritățile centrale din Viena s-au opus, pentru a menaja sentimentele politice ale maghiarilor.⁸⁴⁹ Legăturile dintre rutenii de pe ambii versanți ai Carpaților nu au putut fi rupte, mai ales că în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, curente panslaviste au dobândit o importanță tot mai mare.⁸⁵⁰ De exemplu, două decenii după constituirea dualismului, în 1888, chiar și papa Leon XIII a propus subordonarea Epariei de Muncaci Mitropoliei de la Lvov. Autoritățile ungare au refuzat punerea în aplicare a acestui plan, de teama răspândirii și mai intense a ideilor panslaviste în rândurile clerului și a credincioșilor ruteni.⁸⁵¹ În schimb, guvernanții maghiari au considerat, încă de la începutul epocii dualiste, că includerea celor două Eparhii rutene în Arhiepiscopia de Strigonium era benefică pentru menținerea Statului național unitar

⁸⁴⁶ Vicariatul a fost înființat pentru rutenii uniți din comitatul Szepes. Aceștia s-au aflat la început sub cărmuirea episcopului Petrovici, ajungând însă în 1662 sub jurisdicția arhiepiscopului latin de Strigonium (în cadrul unui vicariat propriu). În 1787 acest vicariat a fost unit cu Episcopia de Muncaci. Dar în 1790 a fost reînființat, cuprinzându-i pe rutenii din Szepes, Sáros, Abauj, Torna (J. Pelesz, *Geschichte der Union*, II, p. 1049).

⁸⁴⁷ Episcopia de Prešov cuprindea comitatele apusene Sáros, Abaujvár, Torna, Borsod, Sepes, Gömör, Zemplen și avea 187 de parohii, două mănăstiri și aproximativ 150.000 credincioși (Pelesz, *Geschichte der Union*, II, p. 1041 și 1049). În același timp, episcopia de Ujgorod cuprindea comitatele răsăritene, inclusiv Maramureșul (Albert Ammann, *Abriß der ostslawischen Kirchengeschichte*, p. 656-659).

⁸⁴⁸ Emanuel Turczynski, *Orthodoxe und Unierte*, p. 415.

⁸⁴⁹ Albert Ammann, *Abriß der ostslawischen Kirchengeschichte*, p. 657. În Regatul Galiției și Lodomeriei, constituit după prima împărțire a Poloniei, se aflau două Eparhii rutene unite: Lvov și Przemyśl. La acestea s-a adăugat, în 1795, și Eparhia Chelm. Mitropolitul unit de Kiev, Teodosie Rostocki (1787-1805) a ajuns, în urma împărțirii Poloniei, pe teritoriu rusesc (în 1795 i s-a fixat reședința la Petersburg), ceea ce a îngreunat corespondența dintre episcopii galițieni și conducerea canonică a Bisericii unite rutene. Cererile galițienilor de a se constitui o provincie bisericească de sine stătătoare nu au avut nici un rezultat până când țarul Alexandru I a numit, în 1806, din proprie inițiativă, un nou mitropolit al Bisericii Unite din Rusia (pe Heraclie Lissowski). În același an, la 11 septembrie, împăratul Francisc I al Austriei a înființat Mitropolia unită din Galiția (prin ridicarea la acest rang a episcopiei din Lvov), un an mai târziu Roma a redactat bula de înființare, care a fost acceptată (prin *placet*) de către Curte, la 11 august 1808. Noua Mitropolie avea două Eparhii sufragane (Przemyśl și Chelm). Ultima a ajuns însă în 1809 pe teritoriu rusesc, astfel că Mitropolia ruteană unită galițiană a rămas doar cu o singură Eparhie sufragana. Abia în anul 1885 a fost înființată o nouă Episcopie, la Stanislawow (Albert Ammann, *Abriß der ostslawischen Kirchengeschichte*, p. 638-639 și 648).

⁸⁵⁰ Albert Ammann, *Abriß der ostslawischen Kirchengeschichte*, p. 658-659.

⁸⁵¹ Eduard Winter, *op.cit.*, p. 178-179.

maghiar. Tocmai de aceea, au făcut presiuni pentru înlăturarea alfabetului chirilic, ba chiar pentru introducerea limbii maghiare în cult.⁸⁵² Iar episcopii ruteni s-au dovedit deosebit de docili. De exemplu, primul episcop rutean de Muncaci, din epoca dualistă, Ștefan Pancovici (1867-1874), nu doar că a înființat un vicariat unit maghiar, cu sediul la Hajdúdorog (1873; vicariatul era condus de un consistoriu alcătuit dintr-un președinte și 11 asesori), dar a încercat chiar să-i convingă pe ruteni să accepte calendarul gregorian. Astfel, nu pe nedrept, a fost acuzat de favorizarea procesului de maghiarizare a rutenilor.⁸⁵³

Datorită legăturilor cu ierarhia romano-catolică (sau subordonării față de aceasta), Biserica ruteană unită nu a putut deveni o Biserică națională a ucrainenilor din Ungaria. Prin urmare, deși rutenii din Galiția și din Rusia considerau Ucraina subcarpatică "un mic pârau care curge în marea rusă", totuși, cei mai mulți (ruteni) uniți (din Ungaria) au rămas ceea ce au fost și înainte, ruteni maghiarofili.⁸⁵⁴ Spre deosebire de români, la rutenii uniți nu s-a putut forma o intelectualitate național-ucraineană. Aceasta a fost asimilată în cadrul națiunii maghiare. Așa se explică faptul că, în domeniul învățământului, dintre toate naționalitățile din Ungaria dualistă, rutenii au avut cele mai mari pierderi. Dacă în 1880 aveau peste 600 de școli rutene, în 1913 au mai rămas doar cu 47!⁸⁵⁵

Biserica Română Unită

Aceasta a fost organizată, în 1853, ca o Mitropolie - o provincie autonomă, scoasă de sub jurisdicția Bisericii Catolice din Ungaria.⁸⁵⁶ Ea avea sediul la Blaj și cuprindea trei episcopii sufragane: Oradea, Lugoj și Gherla.⁸⁵⁷

⁸⁵² Emanuel Turczynski, *Orthodoxe und Unierte*, p. 451-452.

⁸⁵³ Pelesz, *Geschichte der Union*, II, p. 1046. În Episcopia ruteană a Muncaciului exista încă un vicariat, anume cel al Maramureșului. O mai mare importanță s-a acordat însă vicariatului maghiar din Hajdúdorog, care a primit o dotație de 3000 fl. anual, față de cei doar 2000 acordați de Guvern vicariatului maramureșan (*Ibidem*).

⁸⁵⁴ Albert Ammann, *Abriß der ostslawischen Kirchengeschichte*, p. 658.

⁸⁵⁵ J. v. Puttkamer, *Schulalltag...*, p. 50.

⁸⁵⁶ N. Bocșan, *Ortodocși și uniți în Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în "Identitate Națională și Spirit European. Academicianul Dan Berindei la 80 de ani", București, 2003, p.606. Împăratul decisese să înființeze noua Mitropolie încă din 1850. Dar curând au izbucnit divergențe cu privire la jurisdicție. Papa Grigore al XVI-lea susținea necesitatea numirii unui primat papal pentru uniții ruteni și români din Imperiul austriac, primat care să depindă doar de Scaunul papal. Însă nunțul Viale Praela considera că un primat ucrainean nu poate fi acceptat de românii uniți. Pe de altă parte, primatul Ungariei, Scitowski, a cerut papei Pius al IX-lea să i se mențină autoritatea și asupra românilor uniți. La 19 decembrie 1853, papa și-a anunțat acordul pentru înființarea Mitropoliei greco-catolice de Alba-Iulia. Papalitatea a respins pretențiile primatului maghiar de a deține jurisdicția asupra greco-catolicilor, dar și cererea acestora de a-și alege singuri mitropolitul în sinoade mixte. Numirea mitropolitului a fost lăsată în sarcina conducerii politice a imperiului. La 28 octombrie 1855 a fost inaugurată noua Mitropolie și înscăunat Al. Sterca Șuluțiu. A fost pentru prima dată când împăratul a recunoscut persoana aleasă de cler. Până atunci se respectase *Diploma a II-a leopoldină* (19 martie 1701) care în art. 12 cerea să se propună monarhului trei persoane (A. Bunea, *Discursuri, Autonomia bisericească, Diverse.*, Blaj, 1903, p. 224, 157, 392; I. M. Moldovanu, *Acte sinodale ale Baserei române de Alba-Iulia și Făgărașiu*, Blaj, 1869, tom I, p. 180).

După decesul mitropolitului Alexandru Sterca Șuluțiu (7 septembrie 1867), ministrul Eötvös a încercat să înlocuiască dreptul de alegere a întâistătătorului Bisericii Unite Române de către cler, printr-o simplă numire din partea organelor guvernamentale. Împăratul nu a fost de acord, dat totuși a aprobat cererea ministrului ca alegerea de mitropolit să se facă numai cu respectarea unei Ordonanțe emise de Guvernul maghiar.⁸⁵⁸ Sinodului electoral din august 1868 a protestat "cu solemnitate înaintea lui Dumnezeu și a lumii în contra atacării, știrbirii ori despolierii clerului de dreptul de alegere al arhiepiscopului pre scaunul metropolitan de Alba-Iulia și Făgăraș".⁸⁵⁹ și a redactat o reprezentațiune către împărat.⁸⁶⁰ În cele în urmă, monarhul l-a numit ca mitropolit pe fostul episcop de Gherla, Ioan Vancea, unul dintre cei trei candidați propuși de sinod.

Înălțarea lui Vancea pe scaunul metropolitan de la Blaj a avut loc tocmai în lunile în care se discuta problema autonomiei Bisericii Catolice din Ungaria. În pofida faptului că Parlamentul a înarticolat Mitropolia de la Blaj prin AL 39/1868, totuși noul guvern de la Budapesta, precum și ierarhii catolici maghiari, considerau că în noua conjunctură politică se putea realiza în sfârșit integrarea Bisericii Române Unite în marea familie a Bisericii Catolice din Ungaria. Precum am menționat deja, autoritățile imperiale au permis convocarea unui "Congres al autonomiei catolice" la Budapesta. La "adunarea pregătitoare" din 1869 au fost chemați (de către primatele maghiar Simor) să participe și reprezentanți din diecezele greco-catolice române și rutene. Din partea uniților români, au onorat invitația doar delegați (clerici și mireni) ai diecezelor de Oradea și Lugoj. La sfârșitul verii anului 1869 a fost organizat un "congres pregătitor", la care au fost, din nou, invitați și episcopii

⁸⁵⁷ "Noua provincie bisericească reunea tradiții, cutume, norme de drept canonic diferite, teritorii care din punct de vedere politic aparțineau unor structuri statale diferite, unele de Marele Principat al Transilvaniei, altele de Ungaria. Toate aceste realități au consacrat norme de drept laic diferite, raporturi distincte între Stat și Biserică, uzanțe diverse în tradiția, organizarea și practica bisericească. În Biserica Română Unită din Ungaria procesul de latinizare era mai avansat, principiile tridentine au fost instituționalizate mai riguros, consecință a apartenenței comunelor bisericești la episcopia latină [...]. Pe teritoriul de jurisdicție al Episcopiei de Oradea se exercitau alte norme de drept canonic și alte reguli disciplinare decât în Episcopia de Blaj: episcopii erau numiți de rege, nu era admis dreptul protopopilor de a judeca în prima instanță, centralizarea era mai accentuată, rolul laicului era nesemnificativ. Episcopia de Gherla reunea teritorii din Ungaria și Transilvania, unele desprinse de la Episcopia ruteană de Munkacs, altele din Episcopia de Blaj. Aici coexistau uzanțe și tradiții diferite, specifice atât Bisericii Unite din Transilvania, cât și celei din Ungaria. În Episcopia de Lugoj au prevalat normele de drept și de organizare uzuale în Bisericile greco-catolice din Ungaria. Pe teritoriul Arhiepiscopiei Blajului au rămas în vigoare practici apropiate de tradiția orientală și o mai mare fidelitate față de principiile florentine, în spiritul cărora s-a făcut unirea cu Biserica Romană" (N. Bocșan, *Ortodocși și uniți...*, p. 600-601). La cumpăna dintre secolele XIX-XX, Episcopia de Gherla, pe teritoriul căreia se afla și un vicariat la Sighetul Marmăției, cuprindea 489 de parohii și 385 de filii, pentru 474.538 credincioși (*Enciclopedia Română* editată de ASTRA, vol. II, Sibiu, 1900, p. 547); Episcopia de Lugoj cuprindea 161 parohii și 318 filii, pentru aproximativ 95.000 credincioși (*Ibidem*, III, p.138); Episcopia de Oradea cuprindea numai 169 de parohii și 571 filii, pentru aproximativ 132.000 de credincioși (*Ibidem*, III, p.468). Arhiepiscopia de Alba Iulia și Făgăraș (înființată în 1721 la Făgăraș, mutată apoi în 1732 la Blaj) cuprindea 705 parohii.

⁸⁵⁸ A. Bunea, *Discursuri...*, p. 235-236.

⁸⁵⁹ I. M. Moldovanu, *Acte sinodale ale Baserecei romane de Alba-Iulia și Făgărașiu*, Blaj, 1869, tom I, p. 38.

⁸⁶⁰ *Ibidem*, Anexa A, p.45-46.

greco-catolici români (care urmau să organizeze și alegeri de deputați). În cea mai mare parte, românii au protestat împotriva intenției de înglobare a Bisericii Unite Române în Biserica Catolică din Ungaria. Drept urmare, alegerile nu au fost organizate în mod uniform în cele patru dieceze unite românești. Iar la Congresul pregătitor au participat, din partea Bisericii Unite Române, doar orădeni. De asemenea, și pentru Congresul propriu-zis al autonomiei, din 1870-71, au fost organizate alegeri tot numai în dieceza de Oradea. Cei trei deputați ai diecezei⁸⁶¹ au declarat, în numele întregii Biserici Unite Române, că nu vor participa la lucrări, deoarece bula papală de înființare a Mitropoliei greco-catolice române consfințește independența față de Strigoniu. Cu toate acestea, participanții la "Congresul autonomiei" au emis, la 30 martie 1871, un "deliberat" în care respingeau autonomia Mitropoliei Române. De asemenea, delegații au cerut împăratului acordarea statutului de autonomie Bisericii Catolice din Ungaria, incluzându-i și pe uniții români. Pe de altă parte, clerul și mirenii greco-catolici, în conferința de la Alba-Iulia, din data de 13 aprilie 1871, au cerut împăratului nesancționarea statutului autonomiei catolice, dar și aprobarea întrunirii unui Conciliu provincial al Mitropoliei unite.⁸⁶² În cele din urmă, după cum am menționat deja, congresul autonomiei a constituit un eșec.

Între timp, la Conciliul Vatican I, din anul 1870, au participat mitropolitul Vancea și episcopul de Oradea, Szilagyi. În timp ce Vancea a respins proiectul dogmei infailibilității papale, episcopul orădean l-a acceptat. Aceste poziții diferite sunt tipice, fiind "plasate între cele două modele ecleziologice care s-au întâlnit la conciliu, cel latin și cel oriental, ilustrând fidel cele două componente ale identității Bisericii Unite: comuniunea cu Roma și tradiția ecleziologică orientală".⁸⁶³

Față de pericolul înglobării uniților în Biserica catolică maghiară, Vancea a aplicat o politică a compromisului, inițiind întrunirea a două concilii provinciale, în 5-14 mai 1872 și 30 mai-6 iunie 1882. La acestea au participat doar clerici, fiind adoptate decrete despre credință, Biserică, sinoade, norme de disciplină, multe din ele inspirate după deciziile Conciliului Vatican I (prin mărturisirile de credință adoptate, "se primea întreaga învățătură a Bisericii Romano-Catolice, făgăduind ascultare deplină papei"⁸⁶⁴). Important de menționat este faptul că aceste concilii nu au fost publice; hotărârile lor au văzut lumina tiparului, într-un număr mic de exemplare, în 1886,⁸⁶⁵ iar mirenii greco-catolici au aflat pe larg despre ele abia după 1890 din presă.⁸⁶⁶ În același timp, însă aceste concilii "au reafirmat individualitatea și autonomia

⁸⁶¹ Conform celor decise la Congresul pregătitor, printre cei 204 delegați care ar fi trebuit să participe la Congresul autonomiei (68 clerici și 136 laici) urmau să se afle și reprezentanți ai uniților români: din partea arhidiecezei Blajului doi preoți și șase mireni; din episcopia de Oradea un preot și doi mireni; din episcopia Gherlei doi preoți și șapte mireni, iar din cea a Lugojului un preot și doi mireni (I. Mateiu, *Contribuțiuni la Istoria Dreptului Biseicesc*, vol. I, București, 1922, p. 156; A. Bunea, *op.cit.*, p. 388).

⁸⁶² A. Bunea, *op. cit.*, p. 387.

⁸⁶³ N. Bocșan, *Ortodocși și uniți...*, p. 608-609.

⁸⁶⁴ M. Păcurariu, *Politica statului ungar...*, p. 100.

⁸⁶⁵ *Conciliul provincial prim al Provinciei bisericești greco-catolice de Alba Iulia și Făgăraș, ținut la anul 1872, Blaj, 1886; Conciliul provincial al doilea ținut în anul 1882, Blaj, 1886.*

⁸⁶⁶ Mai pe larg despre disputele interne din sânul Bisericii Unite, datorate acestor Concilii provinciale, la A. Grama, *Cestiuni din dreptul și istoria Bisericeii românești unite. Studiu apologetic din*

bisericii românești,[...] bazată pe comuniunea cu biserica universală și conservarea tradiției orientale în plan liturgic, disciplinar și instituțional"⁸⁶⁷. "Și de vreme ce amândouă sinoadele au fost aprobate de Sfântul Scaun apostolic al Romei, ele ne sunt un nou scut și mijloc de apărare în contra uneltirilor contrare".⁸⁶⁸ Un al treilea Conciliu provincial a fost întrunit în perioada 17-23 septembrie 1900.⁸⁶⁹

Proiectul făuririi statutului autonomiei catolice a fost ulterior reluat. În data de 11 decembrie 1890, ministrul de culte ungar a organizat o conferință cu mai mulți fruntași catolici la care a fost invitat și episcopul de Oradea, Mihai Pavel. Peste câțiva ani, în baza unei hotărâri imperiale emise la 14 mai 1897, primatul Ungariei a dispus ca începând cu data de 24 iunie 1897, să se "conscrie" toți credincioșii catolici care au dreptul să aleagă deputați pentru Congresul următor de la Budapesta (au fost incluși și credincioșii uniți). Alertați de această măsură, în ziua de 23 iunie 1897 a avut loc conferința episcopescă de la Blaj. Aici s-a redactat un memoriu către primatul ungar și către împărat, invocându-se statutul autonom al Bisericii greco-catolice. La Cluj, în data de 29 iunie 1897, preoți și mireni greco-catolici s-au întrunit într-o altă conferință. Însă la 27 septembrie 1897 a început la Budapesta conferința episcopatului catolic maghiar, conferință la care a participat și mitropolitul român, Victor Mihaly. Acesta a prezentat motivele pentru care Biserica românească nu putea participa la Congresul catolic, cerând, în schimb, aprobarea întrunirii congresului mitropolitan român unit. Memoriului episcopilor români (din 23 iunie) nu a fost luat în discuție pe motiv că această conferință nu avea competența necesară.

În schimb, în data de 23 octombrie 1898, și-a inaugurat lucrările comisia de 27 membri, numită de Congresul catolic și menită să pregătească proiectul de statut al autonomiei catolice. În cadrul acestei comisii, subcomisia de 9 membri fixa propuneri concrete pentru încorporarea Bisericii Unite în "organismul autonom al Bisericii catolice".⁸⁷⁰ Drept urmare, în ziua de 14 mai 1899 s-au întrunit ierarhii români și au elaborat o scrisoare de protest care întărea cele prezentate în memoriul din 23 iunie 1897, scrisoare care s-a înaintat către primatul maghiar, Scaunul papal, precum și către ministerul de culte maghiar, în atenția împăratului.⁸⁷¹ Aceeași poziție a fost prezentată de către Victor Mihaly și în conferința episcopilor catolici din 15 septembrie 1899. Cu toate acestea, nici următorul Congres al autonomiei

incidentul invectivelor "Gazetei Transilvaniei" și a dlui Nicolau Densușianu asupra Mitropolitului Vancea și a Bisericii unite, Partea I, Blaj, 1893, p. 96-136.

⁸⁶⁷ N. Bocșan, *Ortodocși și uniți...*, p. 609.

⁸⁶⁸ A. Bunea, *Op. cit.*, p. 398-399.

⁸⁶⁹ *Conciliul provincial al treilea... ținut la anul 1900*, Blaj, 1906.

⁸⁷⁰ "Comisiunea a luat la pertractare reprezentațiunea romano-catolicilor de rit grecesc aparținători provinciei arhiepiscopesci și mitropolitane de Alba-Iulia și Făgăraș [...]. Comisiunea a aflat, că această dorință nu se poate împlini, pentru că omiterea romano-catolicilor de rit grecesc din acest organism regnicolar, s-ar opune rescriptului preagrațios al Maiestății Sale; și pentru că interesul tuturor catolicilor maghiari pretinde, ca biserica noastră să rămână împreună în integritatea sa în acest organism și ținem a fi chiar în interesul coreligionarilor noștri romano-catolici de rit grecesc, ca și ei să se facă părtași avantajilor autonomiei ce se va înființa" (A. Bunea, *op. cit.*, p. 444; M. Păcurariu, *Politica statului ungar...*, p. 104).

⁸⁷¹ A. Bunea, *op. cit.*, p. 454.

catolice, întrunit în data de 10 mai 1902 nu a luat în discuție documentele de protest ale românilor, ci le-a retrimis primatului maghiar. În felul acesta, ierarhii români au fost nevoiți să participe la conferințele anuale ale episcopatului maghiar din Ungaria.⁸⁷²

Cu toate insistențele primatului maghiar, problema autonomiei catolice și aprobarea statutului a fost luată în discuția Parlamentului ungar doar în data de 21 decembrie 1917. Proiectul legii autonomiei stipula că "Statul romano-catolic ardelean formează o parte integrantă a autonomiei catolice regnicolare", fără a se aminti ceva despre Biserica Română Unită.⁸⁷³

În concluzie, se poate afirma că ierarhii greco-catolici au dus o politică a compromisului, pentru a salva cât mai mult din autonomia Bisericii lor. Pe de o parte, în pofda tuturor protestelor înaintate, s-au supus de multe ori pretențiilor primaților Ungariei, participând la Congresele și la Conferințele episcopilor catolici din Ungaria. Totodată, au fost loiali Scaunului papal, favorizând latinizarea Bisericii Unite în cele trei Concilii provinciale. Însă prin această acțiune și-au asigurat susținerea papalității în disputele cu clerul superior maghiar. Și astfel, au putut, pe de altă parte, să susțină dreptul de autonomie al Bisericii, organizând, în anii 1869, 1873, 1875, 1893 și 1899, Sinoade arhidiecezane mixte (1/3 clerici și 2/3 laici) care, asemenea celor ortodoxe, au avut rolul de a conduce activitatea diecezelor sub aspect organizatoric, bisericesc, școlar și material. În felul acesta, spre deosebire de Biserica Unită Ruteană, cea Română a putut rămâne o Biserică națională, aducându-și o importantă contribuție pentru apărarea autonomiei școlilor confesionale greco-catolice. Drept urmare, în 1915, Biserica Unită Română dispunea încă de 1119 de școli primare confesionale în toată Ungaria (statisticile Ministerului indicau însă doar 945).⁸⁷⁴

3.5.4. Bisericile protestante din Ungaria. Structura lor organizatorică

Bisericile protestante din Ungaria au fost organizate în superintendenturi. Încă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea existau patru superintendenturi evanghelice-luterane și alte patru reformat-calvine. Numărul acesta a fost menținut și în secolului al XIX-lea, exceptând o scurtă perioadă de după 1859, când a mai fost înființată o Episcopie germană și una slovacă. Fiecare superintendentură cuprindea mai multe seniorate sau tracturi, iar acestea mai multe parohii.

În fiecare parohie exista un consiliu prezbiterial (alcătuit din pastor, inspector și curatori) și o adunare parohială (alcătuită din toți capii de familie ai respectivei parohii). În adunările senioratului sau tractuale aveau drept de vot toți pastorii și reprezentanții laici ai parohiilor (aleși pe perioade de 3-6 ani), apoi

⁸⁷² M. Păcurariu, *Politica statului ungar...*, p. 105.

⁸⁷³ *Ibidem*.

⁸⁷⁴ O. Ghibu, *Viața și organizația bisericească și școlară în Transilvania și Ungaria*, București, 1915, p. 165. În același an existau, conform statisticilor Consistoriilor ortodoxe 1536 școli confesionale ortodoxe de limbă română (statistica Ministerului indica însă doar 1147 școli confesionale ortodoxe românești și 271 școli sârbești).

decanul școlii tractuale și un anumit număr de asesori. Fiecare seniorat avea propriul Consistoriu, pentru judecarea cauzelor minore. Superintendenturile erau conduse de câte un superintendent și de un inspector (în Biserica evanghelică) sau curator (în cea reformată). Superintendentul era ales din rândurile pastorilor, iar inspectorul sau curatorul din cel al laicilor implicați în viața bisericească. Alegerea era săvârșită de toate parohiile din respectiva circumscripție bisericească, cei aleși își îndeplineau îndatoririle până la sfârșitul vieții. Fiecare superintendentură avea propriul Sinod sau convent, din care făceau parte reprezentanții laici și clerici ai tuturor tracturilor, precum și propriul Consistor, ca instanță de judecată.

Atât în Biserica reformată, cât și în cea evanghelică existau și câte un *Convent general*, o adunare care reunea toate cele patru superintendenturi și care era alcătuit din deputați ai celor patru sinoade. Totuși, deciziile acestor convente generale nu aveau prioritate în fața celor votate de sinoadele superintendentiale. Prin urmare, se poate considera că fiecare superintendentură protestantă din Ungaria constituia o Biserică de sine stătătoare.⁸⁷⁵ Unificarea organizatorică a celor două Biserici protestante a devenit din acest motiv, o prioritate a conducerii bisericești, dar în special a Guvernului maghiar.

Preocuparea autorităților guvernamentale pentru această unificare bisericească se datora și compoziției etnice a respectivelor Biserici. Dacă *Biserica reformată* era alcătuită în special din maghiari (ei constituiau aproape 98% din totalul populației reformate), situația din *Biserica evanghelică-luterană* era mai deosebită. În cea din urmă, credincioșii maghiari erau în minoritate. Iată și procentajul, pe etnii, a credincioșilor Bisericii evanghelice din Ungaria:⁸⁷⁶

	1880	1900	1910
Maghiari	23,43	28,56	31,92
Germani	35,01	32,62	31,44
Slovaci	39,57	36,73	34,58

Prin unificarea organizatorică a Bisericii evanghelice-luterane din Ungaria, Guvernul de la Budapesta a încercat să întărească elementul maghiar și, în măsura în care se putea, să-i deznaționalizeze pe evanghelicii slovaci și germani. Tabelul de mai sus arată că politica Guvernului a dat roade. După cum voi arăta în capitolele următoare, procesul de maghiarizare a evanghelicilor slovaci și germani s-a realizat atât prin școlile confesionale, cât și prin unificarea organizației bisericești. Așadar, politica Guvernului privitoare la școlile confesionale protestante a fost strâns legată de politica bisericească.

După cum am mai menționat, prin așa-numita *Patentă a protestanților* din septembrie 1859, a fost înființată o superintendentură luterană germană, cu sediul la Novi Vrbas (Újverbász, Neuwerbaß, din Voivodina), apoi una slovacă, cu sediul la Bratislava. Cea dintâi s-a autodizolvat încă în 1860, cea de-a doua a mai fost

⁸⁷⁵ Fr. Schuler von Libloy, *Protestantisches Kirchenrecht*, p. 70-73.

⁸⁷⁶ Moritz Csáky, *Die Römisch-Katolische Kirche...*, p. 283.

menținută până la începutul perioadei dualiste, când, la 15 mai 1867, printr-un decret imperial, Francisc Iosif a abrogat patenta din 1 septembrie 1859.⁸⁷⁷

Astfel s-a revenit la numărul de patru Superintendenturi evanghelice-luterane:⁸⁷⁸

1. Superintendentura din stânga Dunării (*Dunáninneri Egyházkerület*). Aceasta cuprindea opt Seniorate, situate în vestul Slovaciei de azi (Árva-Orava, Liptó-Liptov, Turócz-Turiec, Trencsén-Trenčín, Nyitra-Nitra, Bratislava-oraș, Bratislava-comitat) și în Ungaria de nord-vest (Moson);
2. Superintendentura Trans-danubiană. Acesta cuprindea regiunile din vestul Ungariei de azi, în dreapta Dunării (la vest de fluviu), și era împărțită în 12 seniorate;
3. Superintendentura montană. Cuprindea nouă seniorate, situate în centrul Slovaciei de azi (Bars-Tekov, Hont, Nógrád-Novohrad, Sohl-Zvolen), din Ungaria centrală și de sud (orașele Buda, Peste și Vác, comitatul Pesta, Bekés), precum și din actuala provincie sârbească Voivodina (Bacica și Srem);
4. Superintendentura Tisa. Cuprindea opt seniorate, situate în estul Slovaciei de azi (Senioratul celor șase orașe libere regești Bartfa-Bardejov, Eperies-Prešov, Cașovia-Košice, Kesmark-Kežmarok, Lőcse-Levoča și Zeeben; Senioratul altor 13 orașe din actuala Slovacie răsăriteană; Senioratul celor șapte orașe miniere din Szepes-Spiš; apoi senioratele Tatra, Gömör-Gemer, Hontul Mic, Zemplén-Zemplin - Sáros-Šariš) și în nord-estul Ungariei actuale (Heves);

Biserica evanghelică săsească din Transilvania constituia o Superintendentură deosebită, membrii ei neparticipând la congregația generală evanghelică din Ungaria.⁸⁷⁹ Intențiile guvernanților maghiari au vizat includerea în marea Biserică luterană ungară și a Bisericii săsești. Dar, după cum voi arăta în capitolele următoare, sașii ardeleni au reușit să-și mențină Episcopia lor și, prin aceasta, și autonomia bisericească și școlară național-confesională.

În ceea ce privește *Biserica reformat-calvină*, aceasta era împărțită tot în patru Superintendenturi:⁸⁸⁰

1. Superintendentura din dreapta Dunării (alcătuită din nouă seniorate, situate în vestul Ungariei, de la graniță până în zona lacului Balaton);
2. Superintendentura dunăreană (alcătuită din opt seniorate, situate într-un teritoriu care pornea în nord de la Budapesta și se extindea spre sud pe ambele maluri ale Dunării);

⁸⁷⁷ Fr. Gottas, *Geschichte des Protestantismus...*, p. 507.

⁸⁷⁸ Fr. Schuler von Libloy, *Protestantisches Kirchenrecht*, p. 74.

⁸⁷⁹ Mai pe larg despre constituția Bisericii Evanghelice din Germania la Paul Brusanowski, *Reforma constituțională...*, p. 46-56.

⁸⁸⁰ Fr. Schuler von Libloy, *Protestantisches Kirchenrecht*, p. 73-74.

3. Superintendentura de dincoace de Tisa (alcătuit din opt seniorate situate în Slovacia centrală până în Rutenia subcarpatică, adică de la Gemer la Ujgorod);
4. Superintendentura de dincolo de Tisa (alcătuit din 14 seniorate, situate în estul Ungariei de azi, dar și în județele vestice ale României actuale – Maramureș, Ugocea, Satu Mare, Carei -, precum și în regiunea Bereg-Muncaci din Rutenia subcarpatică).

Pe lângă cele patru episcopii reformate amintite, trebuie menționată și superintendentura ardeleană, alcătuită din 19 seniorate.⁸⁸¹

3.5.5. Asigurarea deplinei reciprocități între confesiunile creștine recepte (AL 48 și 53 din 1868)

După cum am relatat mai sus, scopul principal al politicii ministrului Eötvös József l-a constituit asigurarea egalității depline între confesiunile din Ungaria, cu singura condiție ca mai întâi Biserica Romano-Catolică să dobândească autonomia de care beneficiau celelalte, adică protestanții și ortodocșii. În acest scop, ministrul Eötvös a înaintat Parlamentului mai multe proiecte de legi, vizând reglementarea unor chestiuni de ordin practic, dar care afectau relațiile inter-confesionale: chestiunile matrimoniale. Problema divorțurilor a devenit obiectul AL 48/1868, care a stabilit ca, în cazul mariajelor mixte, decizia de divorț trebuia adoptată, separat, de curțile matrimoniale ale confesiunilor celor doi soți, pentru fiecare dintre ei fiind valabilă decizia judecătorească a confesiunii sale (proiectul a fost votat la 30 noiembrie 1868).⁸⁸²

Zece zile mai târziu a fost sancționat și AL 53/1868, *despre reciprocitatea confesiunilor creștine recunoscute de lege*.⁸⁸³ În preambul se menționa faptul că "până când egalitatea dintre confesiuni va fi reglementată în mod general pe cale legislativă, se ordonă, pe baza AL 20 din 1848 reciprocitatea comunităților creștine". Asta însemna că fiecare persoană (care trecuse vârsta de 18 ani) a dobândit dreptul de a trece, în mod liber, la oricare altă confesiune creștină (§1-2). Convertirea la altă confesiune urma să fie realizată în modul următor: cei care doreau să se convertească la altă confesiune se prezentau înaintea parohului lor, împreună cu doi martori, și își mărturiseau dorința de a trece la altă Biserică. Parohul le mai lăsa timp de gândire, de 2-4 săptămâni, după care viitorii convertiți se înfățișau din nou, împreună cu martorii, pentru a obține un atestat de părăsire a confesiunii. Cu acest atestat, viitorii convertiți mergeau la parohii viitoarelor confesiuni. Aceștia îi înscrisau în matricolele noii confesiuni, anunțându-l, totodată, și pe parohul confesiunii pe care convertiții au părăsit-o (§3-9).

În vederea încheierii unor căsătorii mixte, parohii ambelor părți erau datori să anunțe de trei ori căsătoria înaintea comunității, după care, în cazul în care nu existau inconveniente, erau datori să emită un act de acceptare a cununiei. Serviciul

⁸⁸¹ Fr. Gottas, *Geschichte des Protestantismus...*, p. 516.

⁸⁸² P. László, *op. cit.*, p. 94 și nota 55 de la p. 126.

⁸⁸³ AL 53/1868 a fost publicat și în Friedrich Schuler von Libloy, *Protestantisches Kirchenrecht...*, p. 23-26, ediția pe care am și folosit-o.

religios putea fi efectuat de parohii oricărei părți. Băieții născuți dintr-o căsătorie mixtă urmau religia tatălui lor, iar fetele pe cea a mamelor. În cazul în care părintele trecea la o altă confesiune, atestatul de trecere includea și trecerea copiilor, dacă aceștia nu aveau împlinită încă vârsta de 7 ani. "Reversele" au fost declarate ilegale (§9-17).

Tot această lege a interzis obligarea credincioșilor unei confesiuni de a respecta sărbătorile și de a urma procesiunile religioase ale unei alte confesiuni. Totuși, duminica a fost declarată ca sărbătoare legală, nelucrătoare (§19). În instituțiile medicale și militare, credincioșii tuturor confesiunilor aveau drepturi egale. În cimitire, trebuiau acordate locuri de veci pentru toți decedații, indiferent de confesiunea căreia aparținuseră.

Important pentru lucrarea de față est și penultimul articol (§ 23) care prevedea că, în cazul în care *Cassa comunală* acorda ajutor școlii confesiunii majoritare, aceasta trebuia să sprijine, în mod proporțional și instituțiile culturale și școlare ale celorlalte confesiuni.

Din cele prezentate până acum, se poate constata faptul că ministrul Eötvös József a fost preocupat de înlăturarea statutului juridic discriminatoriu al unor Biserici din Ungaria și a acționat în acest scop. Toți cetățenii Ungariei, indiferent de confesiunea căreia aparțineau, trebuiau să se bucure de egalitate în drepturi.

Tot pentru realizarea unei depline reciprocități în relațiile dintre confesiunile din Ungaria, Eötvös a intenționat și instituirea unui sistem de învățământ nediscriminatoriu pentru toți locuitorii Ungariei. Pentru aceea și școala trebuia scoasă de sub organizarea și supravegherea conducerilor diferitelor confesiuni. Însă situația existentă în țară împiedica aplicarea acestui program ministerial. Confesiunile din Ungaria aveau un drept istoric de a-și organiza în mod autonom și separat propriul sistem de învățământ. Conștient de acest fapt, ministrul Eötvös József nu a urmat exemplul Guvernului Cisleithaniei. A evitat să ia măsuri pentru secularizarea deplină a instituțiilor de învățământ din Ungaria. Dar a făcut tot posibilul pentru dezvoltarea unui sistem școlar comunal, inter- sau neconfesional, supus controlului Guvernului.

3.6. Politica școlară și confesională a ministrului Trefort Ágoston (1872-1888)

După moartea lui Eötvös József, în fruntea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii publice a ajuns un renumit specialist în Drept constituțional, Trivadar Pauler. După ce a fost transferat, în 1872, la conducerea Ministerului de Justiție,⁸⁸⁴ portofoliul

⁸⁸⁴ Trivadar Pauler (9 aprilie 1816, Buda – 30 aprilie 1886) a fost profesor de Drept la Universitatea din Budapesta. Între anii 1872-1875 a fost ministru al Justiției ("Enciclopedia Română ASTRA", vol. III, Sibiu, 1904, p. 546).

Cultelor a fost acordat cumnatului și colegului de partid al lui Eötvös József, Trefort Ágoston.⁸⁸⁵

Acesta a continuat programul ministerial al lui Eötvös, atât în problemele școlare, cât și privința relațiilor dintre confesiuni și stat. El a reușit să găsească o soluție provizorie pentru administrarea fondurilor catolice (soluția va fi menținută până la sfârșitul epocii dualiste). Totodată, a fost preocupat de unirea administrativă a Bisericilor protestante, în timpul ministeriatului său înființându-se Biserica Reformată Maghiară. Tot acum au început demersurile de înglobare a Bisericii Evanghelicoluterane Săsești din Ardeal în Biserica Luterană Ungară (demersuri eșuate datorită rezistenței opuse de Consistoriul săsesc din Sibiu). Important însă pentru relațiile dintre confesiuni și stat a fost AL 7/1885, care a permis luteranilor și reformaților să trimită câte trei superintendenți și trei curatori, iar unitarienilor un reprezentant ca membri de drept în Casa Magnaților.⁸⁸⁶ Așadar, abia în 1885, protestanții au dobândit o oarecare egalitate în drept cu catolicii și ortodocșii, permițându-li-se să-și trimită reprezentanți oficiali în camera superioară a Parlamentului (Casa Magnaților); totuși, egalitatea nu a fost deplină, doi episcopi luterani și doi episcopi calvini fiind lipsiți de acest drept!

Pe plan școlar, ministrul Trefort Ágoston a întărit controlul Statului asupra școlilor confesionale (AL 28/1876). Ministrul a devenit însă celebru în special datorită a altor două legi: AL 18/1879, privitor la introducerea limbii maghiare în toate școlile populare din Ungaria, inclusiv în cele confesionale ale naționalităților nemaghiare (LEGEA TREFORT), și AL 30/1883, referitor la școlile medii. Tot în timpul ministeriatului său, a fost înființată cea de-a doua Universitate maghiară, la Cluj.

3.6.1. Ministrul Trefort și autonomia confesional-școlară a slovacilor și germanilor (șvabilor și țipsărilor) catolici și protestanți

Deși Trefort a ajuns ministru încă în timpul guvernării Partidului lui Deák,⁸⁸⁷ el a condus Ministerul Cultelor și Instrucțiunii și după destrămarea acestui partid și

⁸⁸⁵ Trefort Ágoston s-a născut în anul 1817, în localitatea Hommona, comitatul Zemplin. Tatăl său a fost de origine franceză. După absolvirea studiilor juridice, Trefort Ágoston a întreprins mai multe călătorii prin Europa occidentală și Rusia. În 1840 a redactat, împreună cu Eötvös József și cu Szalay László revista "Budapesti Szemle". În 1848 a fost scurtă vreme subsecretar de stat în Ministerul Agriculturii, Industriei și Comerțului, iar de la 4 septembrie 1872 a îndeplinit, până la moartea sa (27 august 1888), funcția de ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice. A fost adept al politicii de centralizare a Statului ungar (prin construirea unei dense rețele de căi ferate, având centrul la Budapesta, apoi prin consolidarea sistemului administrativ al comitatelor). În 1871 a fost ales membru al Academiei Ungare, al cărei președinte a devenit în anul 1885 ("Enciclopedia Română ASTRĂ", vol. III, Sibiu, 1904, p. 1122; H. Machtinger, *op. cit.*, p. 67).

⁸⁸⁶ Fr. Gottas, *Geschichte der Protestanten...*, p. 511; Gábor Máthé, *The dual monarchy*, în "The Hungarian State. Thousand Years in Europe", Budapesta, 2000, p. 222.

⁸⁸⁷ Partidul lui Deák a condus Ungaria timp de opt ani (1867-1875), sub conducerea a cinci prim miniștri: contele Andrássy Gyula (1867-1871), contele Lónyay Menyhért (decembrie 1871 – decembrie 1872, fost ministru de Finanțe), Szlávy József, Bittó István și baronul Wenckheim Béla. Ultimii doi ani ai acestei perioade au fost ani de profundă criză economică, Ungaria scăpând de intrarea în incapacitate de plată numai printr-un împrumut, acordat de consorțiul internațional Rothschild, în condiții destul de

înființarea Partidului liberal, condus de Tisza Kálmán, șef al Guvernului între anii 1875-1890.⁸⁸⁸ În această perioadă, relațiile dintre Biserici (în special cea catolică) și Stat au luat o nouă întorsătură, datorată, în special, faptului că noul premier era originar dintr-o veche familie de nobili reformați din Ungaria răsăriteană.⁸⁸⁹

Orientarea anti-clericală a clasei politice maghiare

De fapt, după 1871, gruparea anti-clericală din Parlamentul de la Budapesta a devenit din ce în ce mai puternică. Partidul de centru-stânga (al lui Tisza Kálmán) era alcătuit în preponderență din membri ai nobilimii comitatense de confesiune reformată. Partidul pașoptist (numit după 1874 Partidul pentru Independență), de opoziție, era alcătuit din persoane cu vederi radicale, anti-bisericești și anti-semite.⁸⁹⁰ Conducătorul inițial al acestui partid, Mocsáry Lajos,⁸⁹¹ făcea parte dintr-o grupare

dezavantajoase (Steven Béla Várdy, *Historical Dictionary of Hungary*, Londra, 1997, p. 238; László Kontler, *A History of Hungary. Millenium in Central Europe*, New York, 2002, p. 283-286).

⁸⁸⁸ Tisza Kálmán (16 decembrie 1830-23 martie 1902) a fost unul dintre cei mai importanți oameni politici ai Ungariei moderne. A început activitatea politică în timpul Dietei din 1847/1848. După înfrângerea revoluției a părăsit țara, dar s-a reîntors la mijlocul deceniului al VI-lea. A condus lupta de apărare a autonomiei Bisericii reformate, iar în 1861 a fost ales deputat în Dietă, devenind conducător al Partidului rezoluționist (opus celui petiționar, condus de Deák Ferenc). Având orientare politică stângistă, s-a opus inițial pactului dualist, considerând că nu asigura independența Ungariei. Însă în anii de criză economică de la mijlocul deceniului al VIII-lea și-a schimbat opinia. A pus bazele Partidului Liberal din Ungaria, prin fuziunea, din martie 1875, dintre cea mai mare facțiune a Partidului lui Deák cu vechiul partid de centru-stânga a lui Tisza (facțiunea minoritară din Partidul lui Deák a întemeiat Partidul Conservator, condus de baronul Sennyey Pál). Partidul Liberal s-a aflat la conducerea Ungariei timp de trei decenii (până în 1905). Tisza Kálmán a demisionat din funcția de prim ministru în anul 1890, în semn de protest față de "poziția nemaghiară" a împăratului Francisc Iosif. A continuat însă să conducă din umbră viața politică a Ungariei, până la moartea sa (L. Kontler, *op. cit.*, p. 286-287; Steven Béla Várdy, *op. cit.*, p. 678-679; *Encyclopaedia Britannica CD 98. Multimedia edition*, articolele "Tisza Kálmán" și "Hungary. History. Habsburg Rule. The Dual Monarchy").

⁸⁸⁹ "Protopărintele" familiei Tisza a fost George Diacul Tisza, care a primit, în anul 1636, de la Gheorghe. Rákoczy I mai multe domenii în comitatele Arad, Cenad și Timiș ("Enciclopedia Română ASTRA", vol. III, Sibiu, 1904, p. 1105).

⁸⁹⁰ László Révész, *Die verschiedenen Auffassungen...*, p. 227; L. Kontler, *op. cit.*, p. 284, Steven Béla Várdy, *op. cit.*, p. 384).

⁸⁹¹ Mocsáry Lajos (n. 1826, Kurtánz, cott. Nógrád) a făcut inițial parte din partidul lui Deák Ferenc (cu a cărui platformă politică a fost ales deputat în Dieta din anul 1861). În 1865 a trecut însă în partidul stângist al lui Kossuth, al cărui președinte a fost ani de-a rândul. Datorită părerilor conciliante în privința chestiunii naționale, s-a separat de Kossuth. În 1874 a întemeiat, împreună cu alți adepți ai ideilor sale, Partidul independentist sau Partidul pentru Independență ("Enciclopedia Română ASTRA", vol. III, p. 303). Încă în anul 1870, Mocsáry Lajos, împreună cu Irányi Dániel, Simonyi Ernő, Kállay Ödön, Madarász József, a semnat cu reprezentanții politici ai naționalităților română (Alexandru Mocioni, Iosif Hodoș) și sârbă (Svetoslav Miletici) un pact de colaborare parlamentară, vizând asigurarea pentru naționalități a unor drepturi chiar mai mari decât cele prevăzute prin *Legea naționalităților* din 1849. Drept urmare, la 23 aprilie 1870, Mocsáry Lajos a înaintat Parlamentului ungar un nou proiect al unei *Legi a naționalităților*, care asigura egala îndreptățire politică a tuturor naționalităților din Ungaria. Totuși, în 1879, Mocsáry Lajos a aprobat votarea AL 18/1879, despre introducerea limbii maghiare în școlile populare (László Révész, *Die verschiedenen Auffassungen...*, p. 227-228). "În semn de recunoștință pentru apărarea drepturilor naționalităților nemaghiare, românii din Ungaria și Transilvania i-au oferit lui Mocsáry, în 1885, un splendid album cu 2000 de subscrieri. La proximele alegeri nu s-a mai găsit cerc electoral maghiar, care să fi oferit mandat lui Mocsáry;

sectară protestantă.⁸⁹² Membrii conducerii acestui partid au cerut în nenumărate rânduri separarea dintre Biserică și Stat. Astfel, deputatul Irányi Dániel⁸⁹³ a introdus, încă în 6 iulie 1869, un proiect de lege care prevedea instituirea căsătoriei civile și promulgarea oficială, în fiecare sesiune parlamentară, a libertății religioase. Desigur că acest proiect nu a obținut numărul necesar de voturi. De asemenea, el a cerut instituirea unui sistem școlar neconfesional, de stat, ba chiar secularizarea averilor bisericești. Un coleg al său, Madarász József, a cerut cu insistență menținerea controlului guvernamental asupra fondurilor catolice. Un alt membru de frunte al Partidului independentist (Partidul pentru Independență), Ugron Gábor, deși era de confesiune catolică, totuși nu a susținut poziția politică a ierarhiei catolice.⁸⁹⁴

Pe lângă Partidul pentru Independență, din rândurile opoziției parlamentare ungare mai făceau parte: Partidul kossuthist (de orientare clar anti-clericală), Partidul Conservator (așa-numita "Opoziție Moderată", condusă de contele Apponyi Albert, care a întemeiat în 1892 Partidul Național, partid care susținea însă pretențiile ierarhiei catolice)⁸⁹⁵ și gruparea lui Szilágyi Dezső (de orientare liberală, anticlericală). Cel din urmă a trecut, mai târziu, în tabăra guvernamentală, obținând portofoliul Justiției.⁸⁹⁶

Așadar, analizând spectrul vieții politice ungare, putem constata că doar Opoziția Moderată (a lui Apponyi) susținea interesele ierarhiei catolice. La conducerea tuturor celorlalte partide se aflau politicieni de orientare anti-clericală, care doreau

anulându-se mandatul generalului Doda, alegătorii cercului electoral Caransebeș l-au ales pe Mocsáry" ("Enciclopedia Română ASTRA", vol. III, p. 303). Nici nu este de mirare că în aceste condiții, Mocsáry Lajos a fost eliminat din Partidul independentist, în anul 1887 (László Révész, *Die verschiedenen Auffassungen...*, p. 228).

⁸⁹² László Péter, *op. cit.*, p. 91.

⁸⁹³ Irányi Dániel (1822-1892) a studiat Dreptul, ajungând în 1842 avocat la Pesta. În 1847/1848 a fost deputat în Dieta revoluționară maghiară. După înfrângerea revoluției a părăsit Ungaria, revenind în patrie abia după semnarea pactului dualist. În anul 1874 a fost membru fondator al Partidului independentist, care promova ruperea totală a Ungariei de Austria ("Enciclopedia Română ASTRA", vol. II, Sibiu, 1900, p. 877).

⁸⁹⁴ László Péter, *op. cit.*, p. 91 și nota 48 de la p. 125.

⁸⁹⁵ Familia nobiliară Apponyi era originară din nordul Ungariei (comitatul Nitra), fiind menționată în documente încă din anul 1315. Apponyi Albert (1846-1933), a fost ales deputat în 1872, fiind membru al Partidului lui Deák. După dezmembrarea acestuia, nu s-a alăturat lui Tisza Kálmán, ci lui Sennyey Pál (1824-1888, din 1885 președinte al Casei Magnaților – cf. "Enciclopedia Română ASTRA", vol. III, p. 932), intrând așadar în opoziția moderată. A combătut cu fermitate atât politica externă a cabinetului Tisza Kálmán (în deosebi în problema ocupării Bosniei), cât și în cea religioasă ("Enciclopedia Română ASTRA", vol. I, p. 213-214). Apponyi a ajuns să joace un rol important în viața politică guvernamentală abia după instaurarea Cabinetului de coaliție din 1906-1910, iar apoi din nou în 1917-1918 (deci în ultimile două Guverne conduse de Wekerle Sándor, în care a ocupat funcția de ministru al Cultelor și Instrucțiunii publice. După primul Război Mondial, a condus delegația maghiară la Conferința de pace de la Paris. În ultimii zece ani de viață, a fost reprezentantul Ungariei la Liga Națiunilor (Steven Béla Várdy, *op. cit.*, p. 105-106).

⁸⁹⁶ Szilágyi Dezső (n. în 1848, la Oradea) a studiat în Ungaria și Germania. Avocat, a devenit funcționar în Ministerul de Justiție, iar în 1874 profesor de Studii politice și Drept penal la Universitatea din Budapesta. A deținut funcția de Ministru de Justiție în Guvernul lui Tisza Kálmán, iar în timpul Guvernului lui Bánffy (1895-1899) a deținut funcția de Președinte al Casei Deputaților, de unde s-a retras, scârbit de viața politică ungară, în 1898 ("Enciclopedia Română ASTRA", vol. III, p. 1053).

"separarea statului de Biserică", ba chiar subordonarea Bisericilor intereselor de stat.

În aceste condiții, primul ministru, Tisza Kálmán, a trebuit să dea dovadă de multă diplomatie pentru a păstra relații amiabile cu ierarhii catolici, deosebit de necesare în contextul disputelor politice. Nu numai că episcopii catolici erau membri de drept în Casa Magnaților, dar ei puteau influența într-un mod considerabil orientarea populației în timpul alegerilor parlamentare. Prin urmare, Tisza Kálmán a fost nevoit să fie deschis la orice cerință și la orice luare de poziție a conducerii Bisericii catolice. Cu alte cuvinte, a ajuns dependent de sprijinul acordat Guvernului în Casa Magnaților de ierarhii catolici.

Alianța dintre Guvern și Episcopatul Bisericii Romano-catolice. Dezavantajarea catolicilor nemaghiari

Acest sprijin s-a dovedit benefic în mai multe rânduri. Imediat după instituirea în funcție, premierul Tisza a fost nevoit să întreprindă o serie de măsuri nepopulare pentru asanarea situației financiare a țării (ajunsă aproape în stadiu de faliment, în timpul guvernării partidului lui Deák). Mai apoi, în anii 1877-1878, a trebuit să facă față revendicărilor extreme ale opoziției, în timpul negocierii celui de-al doilea tratat economic dintre Ungaria și Austria (după cum am amintit mai sus, negocierile au fost atât de dificile, încât primul ministru și-a înaintat demisia. Împăratul l-a numit în fruntea Guvernului pe Sennyey, însă în cele din urmă funcția i-a revenit tot lui Tisza Kálmán⁸⁹⁷). În 1878-1879 a intervenit criza bosniacă, opoziția parlamentară protestând împotriva nealipirii la Ungaria a acestei provincii sud-slave.

Nici după depășirea acestor situații tensionate, Guvernul lui Tisza Kálmán nu a întreprins nimic pentru așezarea pe noi baze a relațiilor dintre Biserică și Stat. Au fost menținute relații bune cu ierarhia catolică. Totuși, Guvernul, pe baza dreptului de patronat pe care îl exercita, numea în funcția de episcopi persoane loiale și supuse (astfel că autoritățile papale de la Roma considerau că "episcopi hungarici sunt magis politici quam catholici"). În concluzie, se poate spune că în timpul primului ministru Tisza Kálmán și al ministrului Cultelor, Trefort Ágoston, a existat un tip deosebit de relații dintre Biserică și Stat, caracterizate printr-un șir neîntrerupt de compromisuri între liberalism și tradiție, din care cauză problema confesională din Ungaria nu a fost rezolvată corespunzător cu cerințele epocii moderne.⁸⁹⁸

Aserțiunea de mai sus este valabilă mai ales în privința copiilor născuți din căsătoriile mixte.⁸⁹⁹ În cei 15 ani de guvernare ai lui Tisza Kálmán, această problemă nu a dobândit o rezolvare satisfăcătoare. Cauza întregii dispute consta în faptul că

⁸⁹⁷ "Enciclopedia Română ASTRA", vol. III, p. 932.

⁸⁹⁸ László Péter, *op. cit.*, p. 92-93.

⁸⁹⁹ Procentul acestor căsătorii mixte era în Ungaria de aproximativ 8% (7,91% în 1881; 8,38% în 1884; 8,84% în 1888), în timp ce în Austria abia de 0,89% (în 1888). Procentul era mult mai mare în comitatele răsăritene (23,62% în comitatul Szabolcs), dar mai ales în centrele urbane. În 1888, 47,92 % din toate căsătoriile efectuate în Cluj au fost mixte. La Budapesta, procentul era de 20,39% (Moritz Csáky, *Die Römisch-Katholische Kirche...*, p. 294, nota 100).

preoții catolici au continuat să ceară de la persoanele care încheiau o căsătorie mixtă așa-numitele reverse (prin care consorții se obligau să-și boteze și să-și educe copiii în credința catolică). Practic, această condiționare a încheierii căsătoriei era ilegală, deoarece contravenea § 12 al AL 53/1868. Însă, în același timp, paragraful 12 nu putea fi pus în practică, deoarece nu se prevedea nici o sancțiune pentru cei care îl încălcau. Și astfel, la adresa ministrului Trefort au sosit curând reclamații din partea pastorilor protestanți, intrigati de faptul că o serie de preoți catolici botezau și pe acei copii care ar fi trebuit să urmeze confesiunea necatolică a părinților lor de același sex. Practica a devenit aproape generalizată și a fost numită *elkeresztelés – Wegtaufen – Botez prin răpire*. În urma reclamațiilor primite, Trefort s-a adresat episcopilor din diecezele din care făceau parte preoții cu pricina, însă de cele mai multe ori, ministrul nu a primit nici un răspuns.⁹⁰⁰

Problema a devenit aproape incendiară când acești copii botezați prin răpire au atins vârsta școlară (1874).⁹⁰¹ Scandalul public iscat a luat o asemenea amploare încât, în cele din urmă, Trefort a fost nevoit să legifereze și o sancțiune: potrivit § 53 al AL 40/1879 (*Despre ofense*), toți acei preoți care acceptau în confesiunea lor o persoană minoră care ar fi trebuit să aparțină *de jure* unei alte confesiuni, erau pasibili de o pedeapsă de două luni de închisoare, respectiv plata unei amenzi de 300 fl. Preoții catolici au interpretat legea în mod restrictiv, considerând că ea se referea la primirea în confesiunea lor doar a celor care fuseseră deja botezați în altă Biserică.⁹⁰²

Nemulțumirea opiniei publice creștea, astfel că Trefort a emis, la 11 iulie 1884, o Ordonanță guvernamentală, prin care anula decizia Curții de Apel din Budapesta. În cazul în care un preot săvârșea un Botez prin răpire, trebuia ca, în decurs de opt zile, să anunțe acest fapt pastorului căruia îi aparținea de drept copilul și să-l șteargă pe prunc din matricolele de botezați. Desigur că primatul catolic Simor a protestat pe lângă Guvern. La fel și Curia papală (papa a emis în 1886, cu prilejul sărbătoririi a 200 de ani de la eliberarea orașului Buda, o enciclică, în care îi îndemna pe credincioșii catolici din Ungaria să se supună mai degrabă poruncilor bisericești, decât celor guvernamentale!). În aceste condiții, preoții catolici au continuat nestingheriți să-i boteze pe copiii care nu aparțineau de drept Bisericii Catolice.

⁹⁰⁰ László Péter, *op. cit.*, p. 96-97.

⁹⁰¹ Protestanții au văzut cum toți acești copii, care, potrivit § 12 din AL 53/1868, ar fi trebuit să aparțină confesiunii protestante, erau obligați să frecventeze școlile populare catolice. De aceea, în anii 1874-1875, conducătorii Bisericilor protestante au cerut ministrului Trefort verificarea tuturor matricolelor de botezați, pentru a se descoperi copiii "botezați prin răpire", și care urmau apoi să fie trecuți în matricolele confesiunii căreia trebuiau să-i aparțină de drept (Moritz Csáky, *Die Römisch-Katholische Kirche...*, p. 293).

⁹⁰² Prin urmare, practica "botezurilor prin răpire" a continuat. Superintendenții protestanți au cerut ministrului Justiției, Trivadar Pauler să emită o interpretare amănunțită a legii. Ministrul a lăsat însă justiția să se pronunțe. Și într-adevăr, la Sopron, unui preot catolic i s-a intentat proces, acuzația fiind săvârșirea unui Botez prin răpire. Judecătorul a dat câștig de cauză părții protestante. Însă Curtea de Apel din Budapesta a anulat sentința, însușindu-și interpretarea catolică a legii (adăugând și motivația că prin Botez, o persoană este primită în sânul comunității creștine, nu a unei Biserici particulare!). Prin urmare, potrivit Curții de Apel din Budapesta, § 53 al AL 40/1879 nu era aplicabil în cazul § 12 al AL 53/1868 (László Péter, *op. cit.*, p. 97-98).

Dar însuși ministrul Trefort nu se arăta decis să impună respectarea Ordonanței emise chiar de el. Guvernul Tisza avea nevoie de sprijinul ierarhiei catolice, astfel că politica sa bisericească a fost caracterizată de sintagma *quieta non movere*.⁹⁰³

Însă cea mai încordată situație în relațiile dintre Guvern și Biserica Catolică era constituită de *fondurile catolice*. Încă în 1873, deputatul de centru-stânga (deci colegul de partid al lui Tisza Kálmán), Ghyczy Kálmán,⁹⁰⁴ a cerut naționalizarea lor. Ministrul Trefort s-a opus, motivând că, pe baza AL 26/1790, Statul nu avea dreptul de a dispune în mod liber de aceste fonduri.⁹⁰⁵

În cele din urmă, în 1877, împăratul Francisc Iosif s-a implicat în acest conflict, încercând rezolvarea lui, prin aceea că a constituit o "comisie de nouă persoane" pentru cercetarea statutului fondurilor catolice. Aceasta a stabilit că fondurile aparțineau într-adevăr Bisericii Romano-catolice, ele trebuind cedate în administrare acesteia. Totuși, suveranul a refuzat să aplice soluția propusă de comisie, hotărând ca, în continuare, fondurile să fie administrate de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii publice. A numit însă o comisie bisericească (alcătuită din 15 membri) care a dobândit dreptul de a controla modul în care Guvernul dispunea de fonduri. Această soluție a rămas în vigoare până în 1918.⁹⁰⁶

Așadar, Biserica Catolică nu a obținut autonomia bisericească. Prin urmare, nu a dobândit nici dreptul de administrare a fondurilor ei bisericești. În schimb, a continuat să stea la baza Statului maghiar, fiind considerată ca adevărată Biserică Națională Maghiară. În timpul guvernării Tisza Kálmán și a ministeriatului lui Trefort Ágoston s-a ajuns la o soluție de compromis între conducerea de Stat și cea Catolică, soluție care se afla în totală contradicție cu ideile liberale, profesate de guvernanți, deoarece confesiunile necatolice au fost puse, în acele probleme care afectau viața de zi cu zi a cetățenilor, într-o situație net dezavantajoasă. Totuși, pe de altă parte, guvernării au reușit să dobândească un grad mărit de control și supraveghere a întregii vieți bisericești catolice. Episcopatul, deși a strâns legăturile canonice cu papalitatea, a devenit îndeobște supus Guvernului și politicii acestuia. Importanța acestui fapt s-a vădit mai ales atunci când s-au aflat pe ordinea zilei problemele naționale. Biserica Catolică din Ungaria a fost în realitate o Biserică multiethnică. Iar faptul că a rămas o Biserică Națională Maghiară a constituit o stavilă în buna organizare a asociațiilor culturale și școlare ale catolicilor nemaghiari, în special slovaci.

⁹⁰³ Moritz Csáky, *Die Römisch-Katholische Kirche...*, p. 294-295.

⁹⁰⁴ Ghyczy Kálmán (1808-1888) a fost unul dintre cei mai importanți oameni politici ai Ungariei moderne. A absolvit Facultatea de Drept a Universității din Pesta. În 1839 a ajuns protonotar comitatens, iar în 1843 deputat dietal. În 1848 a făcut parte din echipa lui Deák Ferenc de la conducerea Ministerului de Justiție (a îndeplinit funcția de secretar de stat). După ruperea relațiilor dintre Buda și Viena, s-a retras din viața politică. În 1861 a fost ales deputat în Dietă, ajungând chiar președinte al Dietei (deși nu a mai susținut în totalitate ideile lui Deák). În 1865 s-a alăturat lui Tisza Kálmán, fiind ales în conducerea Partidului de centru-stânga. În 1868 a fost numit membru în "delegațiunile" politice austro-ungare (de partea maghiară), iar în 1874 ministru de Finanțe. A ieșit din Guvern un an mai târziu, fiind ales președinte al Casei Deputaților. În 1879 s-a retras din viața politică ("Enciclopedia Română ASTRA", vol. II, p. 553).

⁹⁰⁵ Moritz Csáky, *Die Römisch-Katholische Kirche...*, p. 272-273.

⁹⁰⁶ *Ibidem*, p. 273.

Preocupări pentru obținerea controlului guvernamental asupra celor două Biserici protestante din Ungaria

Spre deosebire de catolici, protestanții se bucurau de o adevărată autonomie administrativă, în pofida dezavantajului juridic amintit mai sus. Protestanții puteau folosi în mod autonom toate fondurile lor bisericești, repartizându-le în mod just la toate nivelele inferioare de organizare bisericească. Pentru aceasta, fiecare din cele două confesiuni protestante au instituit câte un așa-numit "fond de compensație", care avea menirea de a sprijini comunitățile și tractele mai sărace, în special în privința școlilor confesionale.⁹⁰⁷

Caracteristica principală a modului de organizare a celor două confesiuni protestante din Ungaria era, după cum am arătat mai sus, descentralizarea, prin constituția prezbiterial-sinodală. Însă intenția Guvernului maghiar a fost cea de unificare administrativă a celor două Biserici. Problema s-a dovedit a fi mai simplă în privința Bisericii Reformate, deoarece aceasta cuprindea în marea majoritate credincioși maghiari. În schimb, situația Bisericii Evanghelice era mai dificilă, pentru că maghiarii constituiau mai puțin de un sfert din totalul credincioșilor luterani din Ungaria. Tocmai de aceea, în timpul ministeriatului lui Trefort Ágoston, a putut fi realizată doar unificarea administrativă a Bisericii Reformate.

Constituirea Bisericii Reformate din Ungaria. În anul 1871 a avut loc un Sinod la Aiud, care a emis un Statut Organic pentru Biserica Reformată din Ardeal. Aceasta urma să fie condusă de un superintendent, de o *Adunare bisericească* (organul legislativ al Bisericii, rezultat prin unirea Consistoriului suprem și a Sinodului bisericesc general), cu reședința la Cluj și de un *Consiliu de directori*, organul executiv al Bisericii.⁹⁰⁸

Prin acest statut, superintendentura reformată din Ardeal a obținut în sfârșit o Constituție și o organizare conformă cu cerințele epocii moderne (bazată pe principiile autonomiei și sinodalității). Însă celelalte patru Superintendenturi din Ungaria propriu-zisă erau lipsite atât de o Constituție, cât și de o organizare centrală. Tocmai de aceea, în anul 1877 a fost convocat un "Convent general" cu menirea de a pregăti un Sinod al tuturor celor cinci Biserici reformate din Ungaria dualistă. Sinodul a fost întrunit în cele din urmă la Debrețin, între 31 octombrie-24 noiembrie 1881. Cu această ocazie a fost constituită cea mai mare Biserică reformată din lume, cu aproximativ 2 milioane de credincioși (toate celelalte Biserici reformate, din Olanda, Elveția, Scoția etc., erau de fapt confederații de Biserici locale și Superintendenturi de sine stătătoare). Sinodul de la Debrețin a votat și o Constituție bisericească, sancționată de Francisc Iosif la 11 octombrie 1882 și aflată în cea mai mare parte a ei în vigoare și azi.⁹⁰⁹

⁹⁰⁷ Fr. Gottas, *Geschichte der Protestanten...*, p. 512.

⁹⁰⁸ Fr. Teutsch, *Die kirchlichen Verhältnisse Siebenbürgens*, Halle, 1906, p. 17-19.

⁹⁰⁹ Fiecare parohie avea o Adunare bisericească, alcătuită din totalitatea credincioșilor. Aceasta avea dreptul de alegere a pastorului, a membrilor Prezbitereiului și a curatorilor, precum și dreptul de verificare a bugetului parohiei. Prezbitereiile din fiecare parohie erau alcătuite, în funcție de numărul credincioșilor, din 4-24 de membri, aleși pe o perioadă de 12 ani (astfel ca un sfert din membri se fie aleși la fiecare trei ani). Prezbitereiul era practic organul executiv și de control din parohie, având și dreptul de alegere a învățătorului școlii populare confesionale. Mai multe parohii alcătuiau decanatul sau senioratul (tractul).

Importanța sinodului general de la Debrețin, din anul 1881, constă în aceea că a reunificat pentru prima oară Biserica Reformată din Ungaria. În 1883 și-a început activitatea Conventul general, care a dobândit controlul suprem asupra sistemului de învățământ confesional reformat din Ungaria, asupra fondurilor Bisericii Reformate, precum și a celor trei comunități calvine maghiare din Diasporă (a celei din Regatul României și a celor două din Statele Unite).⁹¹⁰

În ceea ce privește *Biserica Evanghelică-luterană*, din cele cinci episcopii din Ungaria, una era cea a sașilor ardeleni, cu sediul la Sibiu. Planul de unificare a Bisericii Luterane, preconizat de Guvern, ar fi dus la înglobarea episcopiei săsești în Biserica luterană maghiară unitară. Scopul final al Guvernului din Budapesta era însă încorporarea deplină a Bisericii săsești în Marea Biserică Luterană Maghiară, preconizată a se înființa după modelul celei Reformate. Este lesne de înțeles că sașii ardeleni s-au opus încă de la început acestui plan. În aceste condiții, Guvernul maghiar s-a folosit de puținii credincioși luterani de etnie maghiară din Transilvania, pentru a atenta, în măsura în care se putea, la autonomia Bisericii săsești ardeleni. Totuși, datorită opoziției săsești, planurile Guvernului nu au reușit. Biserica Luterană Ungară a fost unificată, fără episcopia săsească, abia în timpul succesorului lui Trefort Ágoston la Minister.⁹¹¹ Ministrul Trefort nu a reușit să demareze acest

Aceasta avea ca organ deliberativ Adunarea generală tractuală (condusă de un pastor și de un curator) și alcătuită din toți pastorii, precum și dintr-un număr egal de reprezentanți laici ai tuturor parohiilor, apoi dintr-un număr egal de consilieri clerici și laici, din reprezentanți ai școlilor confesionale medii și din doi deputați ai învățătorilor. Această adunare supraveghea sistemul de învățământ confesional, fiind totodată instanță de apel pentru sentințele emise de judecătoriile bisericești parohiale. Episcopiile erau conduse de Adunări bisericești districtuale (în fruntea cărora se aflau tot un pastor și un curator), care aveau în grijă apărarea învățăturii de credință, a autonomiei bisericești și școlare, precum și alcătuirea comisiilor de examinare a candidaților la funcțiile de pastori și învățători. Organizarea centrală a Bisericii Reformate Ungare era alcătuită dintr-un organ executiv (Conventul general) și de o Adunare cu drept de deliberare (Sinodul general). Cel dintâi organ era alcătuit din 38 de membri, dintre care 10 de drept (superintendenții și câte un curator din cele cinci districte) și 28 aleși (câte patru din districtele transdanubian și cistisan, câte șase din districtele ardelean și cisdanubian și opt din districtul transitan). Conventul general reprezenta Biserica înaintea organelor de stat și a celorlalte Biserici, apăra drepturile Bisericii, pregătea întrunirea Sinodului, administra fondurile bisericești și supraveghea școlile confesionale. Sinodul general era alcătuit din 114 membri, dintre care 10 erau de drept, la care se adăugau reprezentanții școlilor medii și superioare confesionale, apoi 94 de deputați aleși de prezbiterii. Sinodul trebuia să se întrunească odată la zece ani. În sferele ei de competență intrau emiterea legilor bisericești, arondarea districtelor bisericești, alcătuirea ceremonialului bisericesc, stabilirea zilelor de sărbătoare, redactarea unor adrese către Guvern și Tron, stabilirea salariilor pastorilor și învățătorilor. Districtul ardelean era alcătuit din 19 seniorate (Hunedoara, Alba, Aiud, Călata, Cluj, Sălaj, Dej, Sic, Schaio, Gheorgheni, Mureș, Târnava, Sibiu, Odorhei, Erdovidek, Seps, Orbai, Kezdi și Teritoriul misionar românesc), în care existau 539 parohii cu peste 422 mii de credincioși (*Ibidem*, p. 19-21).

⁹¹⁰ Fr. Gottas, *Geschichte der Protestanten...*, p. 517.

⁹¹¹ Din cele 251 de parohii ale Bisericii Evanghelice CA din Transilvania, 16 cuprindeau credincioși maghiari (dintre care 10 în capitulul Brașov). Încă în anul 1874, parohii acestor comunități și-au exprimat nemulțumirea că nu s-ar bucura de aceleași drepturi ca ceilalți pastori luterani sași, cu alte cuvinte că ar fi nedreptățiți din motive naționale. De aceea, s-au adresat Ministerului Cultelor cu rugămintea ca toate cele 16 parohii maghiare să fie, prin decizie parlamentară, desprinse din episcopia săsească și incluse într-o Episcopie luterană din Ungaria propriu-zisă. Disputa dintre Consistoriul din Sibiu și Guvern a dăinuit ani mulți. Conducerea bisericească din Sibiu a asigurat în numeroase memorii că plângerile parohiilor maghiare erau nejustificate. În cele din urmă, cauza maghiară a ieșit în câștig,

proiect, stingându-se din viață în 1888. Abia urmașul acestuia la Minister, Csaky Albin, a început demersurile de unificare a Bisericii Evanghelice. Asupra reușitelor acestui proiect, voi reveni în alt loc al acestei lucrări.

Efectele politicii confesionale a ministrului Trefort asupra autonomiei școlare a slovacilor și șvabilor. Deznaționalizarea acestora prin Bisericele Catolică și Luterană

Din cele prezentate până acum, se poate constata că preocupările primului ministru Tisza Kálmán și ale ministrului Trefort Ágoston pentru elaborarea unor constituții unitare ale confesiunilor protestante din Ungaria au avut conotații politico-naționale. Tisza a fost interesat în special ca organele de conducere ale Bisericilor Luterană și Catolică (din parohii, seniorate/decanate și episcopii) să nu devină susținătoare ale mișcărilor de eliberare națională ale nemaghiarilor.

Privită din această perspectivă, problema autonomiei catolice nu a avut doar conotații financiare, ci și naționale. Interesul Guvernului, de a deține un drept cât mai mare în administrarea "fondurilor catolice", a fost, prin urmare, strâns legat de intenția de a nu permite organelor bisericești să împartă în mod egal, la toate nivelele inferioare, fondurile realizate, în parte, și din contribuțiile benevole ale credincioșilor. Dacă împărțirea s-ar fi făcut în mod just, toate parohiile ar fi avut dreptul de a primi sume substanțiale din aceste fonduri. Cum însă numeroase parohii cuprindeau în majoritate credincioși nemaghiari, sumele repartizate ar fi contribuit într-o mare măsură la dezvoltarea instituțiilor culturale și bisericești ale nemaghiarilor, în special ale slovacilor. Or, tocmai acest fapt încercau să-l împiedice guvernanții de la Budapesta.

Trebuie observat că, deocamdată, în centrul preocupărilor guvernamentale s-au aflat doar confesiunile protestante și cea catolică, adică cele care aveau o componență și o conducere multietnică. Cele două Biserici ortodoxe nu au intrat în discuție, autonomia lor fiind deocamdată respectată, motivul fiind acela că ele erau adevărate Biserici Naționale și Populare (*Volkskirchen*).

În ceea ce privește **Biserica Catolică** din Ungaria, trebuie menționat faptul că maghiarii constituiau doar puțin peste 50% din credincioșii acesteia (anume 55,14% în anul 1880, excluzând însă Croația-Slavonia).⁹¹² Decanatele bisericești

deoarece, în anul 1887, cele 16 parohii au fost incluse în Superintendentura evanghelică de Tisa (alcătuind senioratul de Brașov). Dar această rearondare bisericească a avut și urmări financiare, deoarece parohiile excluse din Episcopia săsească au revendicat 5% din dotația pe care Biserica săsească o primea din partea Guvernului. Așadar, Ministerul a scăzut din dotația de 16.000 fl. suma de 654 fl., 44 cr., pe care a acordat-o celor 16 parohii. Acțiunile guvernamentale îndreptate împotriva Bisericii săsești nu s-au oprit aici. Cu bunăvoința Guvernului, au fost înființate parohii evanghelice maghiare în toate acele comune bisericești în care locuiau și maghiari. Cu alte cuvinte, Episcopia evanghelică maghiară de Tisa a dus o acțiune prozelitistă, de atragere a unui cât mai mare număr de credincioși din Biserica soră Evanghelică săsească! (Fr. Teutsch, *Geschichte der ev. Kirche*, II, p. 446-447).

⁹¹² Moritz Csáky, *Die Römisch-Katholische Kirche...*, p. 382. Majoritatea catolicilor locuiau în partea apuseană a Ungariei (la vest de Tisa). În comitatele de la granița cu Cisleithania (deci cele din vestul Ungariei și Slovaciei actuale), procentul catolicilor depășea 80%, în timp ce în cele din centrul Ungariei

din comitatele Slovaciei actuale cuprindeau în majoritate credincioși de etnie slovacă (aproximativ trei sferturi dintre slovaci erau catolici).⁹¹³ Potrivit *Legii naționalităților* din anul 1868 (AL 44), adunările bisericești locale aveau dreptul să stabilească singure limba de protocol, precum și cea de predare în școlile confesionale. Dat fiind faptul că Biserica Catolică nu a obținut autonomia (ea continuând să fie condusă potrivit unei constituții episcopale, strict ierarhice), slovaci catolici nu au putut aplica legea menționată decât într-un cadru foarte limitat. Deși pe teritoriul actualei Slovacii existau cinci episcopii catolice, totuși ele făceau parte din provincii bisericești cu sediul în Câmpia ungară (Nitra și Banská Bystrica, din arhiepiscopia de Strigoni; Spiš, Rožňova și Cașovia în arhiepiscopia de Eger), fiind conduse de ierarhi maghiari (sau germani și slovaci maghiarizați), cu foarte puține cunoștințe de limbă slovacă. În perioada dualistă nu a fost numit nici măcar un singur episcop catolic slovac nemaghiarizat, o excepție constituind-o Stephan Moyses, care fusese numit încă din 1851 de către Francisc Iosif, în fruntea Episcopiei de Banská Bystrica!⁹¹⁴ Cererea slovacilor de înființare a unei Arhiepiscopii slovace, în tradiția Sfinților Chiril și Metodie, nu a fost acceptată de Guvernul maghiar.⁹¹⁵

Datorită structurii strict ierarhice a Bisericii Catolice, episcopii maghiari din diecezele slovace au putut controla și stăvili fără mare greutate orice mișcare națională a clerului slovac.⁹¹⁶ Lipsa de participare a laicilor în organizarea sistemului de învățământ confesional catolic, apoi poziția de loialitate a ierarhiei catolice față de Guvern (inclusiv în chestiunea națională) au avut drept urmare faptul că ceea ce preconizase legea școlară din 1868 nu a mai putut fi pus în practică în privința slovacilor; astfel, caracterul confesional al școlilor populare slovace a încetat să mai constituie o garanție pentru asigurarea unui învățământ în limba națională".⁹¹⁷

În parohiile catolice din nordul Ungariei, preoții și învățătorii au fost singurii susținători ai școlilor populare slovace. Nu au primit sprijin decât în mică măsură de la decani (protopopi) și deloc de la centrul diecezan. Ba din contră, au fost numeroase cazuri, în care episcopii catolici au promovat o politică cu totul contrară intereselor naționale slovace. De exemplu, episcopul din Cașovia, Bubics Zsigmond, a interzis ca în parohiile din dieceza sa să fie constituite filiale ale asociației pedagogice Sf. Adalbert (*Spotlok Sv. Vojtecha*), întemeiată în anul 1870 la Trnava. Iar în episcopia Banská Bystrica, inspectorii școlari diecezani le-au cerut învățătorilor

și Slovaciei actuale procentul era mai mic, trecând totuși peste 50% (*A Pallas Nagy-Lexikona*, vol. XII, Budapesta, 1905, harta II după p. 86).

⁹¹³ J. v. Puttkamer, *Schulalltag*..., p. 46.

⁹¹⁴ Moritz Csáky, *Die Römisch-Katholische Kirche*..., p. 284. Stephan Moyses a absolvit studiile clericale în Croația, devenind un adept al teoriei politice a "ilirismului". După numirea sa ca episcop, a înființat societatea culturală slovacă *Matica Slovenská*. După moartea sa, a fost numit episcop germanul maghiarizat Arnold Ipolyi-Stummer (J. v. Puttkamer, *Schulalltag*..., p. 93).

⁹¹⁵ Despre aceste încercări, a se vedea Josef Kolečka, *Die Tradition des Wirkens Cyrills und Methods in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, în "Das Großmährische Reich. Tausendjährige Staats- und Kulturtradition", Praga, 1963, p. 123-142, apud J. v. Puttkamer, *Schulalltag*..., p. 93.

⁹¹⁶ Gabriel Adriány, *Die Katholische Kirche in Ungarn und die Nationalitätenfrage in Ungarn im 19. und 20. Jahrhundert*, în "Der Donauraum", an. 20, 1975, p. 50-52.

⁹¹⁷ J. v. Puttkamer, *Schulalltag*..., p. 95.

"să-și îndeplinească datoria față de patrie" și să accepte maghiara ca limbă de predare în școlile populare slovace.⁹¹⁸

Este lesne de înțeles că ierarhia catolică a sprijinit într-o măsură mult mai mică învățământul mediu slovac. La începutul epocii dualiste existau doar două gimnazii slovace, ambele ale Bisericii Luterane: Vel'cá Revúca (magh. Nagyócze, cott. Gömör) și Turčiansky Svätý Martin (magh. Turócszentmárton, cott. Turoc).⁹¹⁹ În aprilie 1868, laici catolici din Klaštor pod Znievom (magh. Znióváralja, cott. Turoc) au militat pentru înființarea unui gimnaziu confesional catolic, cu limba de predare slovacă. Gimnaziul și-a deschis porțile în 1869, dar nu ca institut de învățământ confesional, ci sub patronajul laic al Scaunului școlar din Bratislava. Această neimplicare directă a Bisericii a permis autorităților guvernamentale de a-l închide în anul 1875, fără a provoca nici cel mai mic protest din partea ierarhiei bisericești.⁹²⁰

Situația a fost ceva mai bună în **Biserica Luterană**. Cei mai mulți credincioși evanghelici din Ungaria erau de etnie slovacă (în 1880 slovacii reprezentau 39,57% din totalul credincioșilor evanghelici din Ungaria și Transilvania,⁹²¹ însă excluzând această provincie, procentul luteranilor slovaci era de peste 50%⁹²²). Majoritatea slovacilor evanghelici locuiau în comitatele Turoc și Liptó, alte centre puternice evanghelice slovace fiind în comitatele Gömör, Hont și Nyitra.⁹²³

Datorită Constituției descentralizate, prezbiterial-consistoriale a acesteia, structurile bisericești inferioare (parohiile, senioratele) au deținut un grad mai mare de autonomie. Într-adevăr, Adunările bisericești din seniorate au fost cele mai importante susținătoare ale învățământului confesional slovac (în special în comitatele Turoc, Liptó, Nyitra și Trencsén). Conducătorii acestor seniorate au fost unii dintre cei mai importanți susținători ai mișcării naționale slovace (ai Partidului Național Slovac – *Slovenská Národná Strana*). Prin urmare, prezbiterii evanghelici slovaci au luptat cu toate mijloacele legale pentru menținerea autonomiei școlilor lor confesionale. Au înființat reuniuni învățătoresți, au editat manuale școlare, s-au opus oricăror ingerințe guvernamentale în organizarea școlară (împiedicând sau prelungind procedurile juridice de concediere a învățătorilor neacceptați de inspectorii școlari de stat).⁹²⁴

Cu toate acestea, sferile de competență ale prezbiteriilor din diferitele seniorate evanghelice slovace au fost limitate de Guvern. Acesta a reușit să controleze toate adunările bisericești de la nivel superior. Prin desființarea Superintendenturii evanghelice cu sediul la Bratislava, slovacii au fost lipsiți de propriul lor district bisericesc național. Prin urmare, autonomia național-bisericească a slovacilor a fost limitată la nivelul senioratelor. Cel dintâi semn al acestei limitări s-a vădit în 1874, când s-a interzis deputaților slovaci în Conventele generale ale Superintendenturilor

⁹¹⁸ *Ibidem*, p. 94-95 și nota 80 de la p. 95.

⁹¹⁹ Fr. Gottas, *Zur Nationalitätenpolitik in Ungarn...*, p. 89.

⁹²⁰ J. v. Puttkamer, *Schulalltag...*, p. 93.

⁹²¹ Moritz Csáky, *Die Römisch-Katholische Kirche...*, p. 382-383.

⁹²² J. v. Puttkamer, *Schulalltag...*, p. 78.

⁹²³ *A Pallas Nagy-Lexikona*, vol. XII, Budapesta, 1905, harta II după p. 86.

⁹²⁴ J. v. Puttkamer, *Schulalltag...*, p. 79-80.

evangelice să mai țină cuvântări în limba lor maternă (admisă fiind doar cea maghiară).⁹²⁵

În același an, au fost închise și cele două gimnazii evangelice cu limbă de predare slovacă. Această acțiune a fost motivată de faptul că acestea (ca de altfel și cel confesional catolic) deveniseră centre ale ideologiei panslaviste, rusești-țariste în Ungaria. De altfel, această motivație a fost adusă și pentru dizolvarea societății culturale slovace *Matica*.⁹²⁶

Așadar, încă din primul an al guvernării sale, Tisza Kálmán a desființat toate gimnaziile slovace. Au urmat preparandiile și seminariile clericale cu limba de predare slovacă (în cazul în care instituțiile au fost menținute, a fost introdusă totuși ca limbă de predare maghiara). Prin urmare, învățătorii din școlile populare slovace nu au mai putut beneficia de pregătire în limba maternă (candidații la funcțiile de învățători nu puteau urma preparandiile din provinciile cehe din Cisleithania, deoarece legislația maghiară cerea tuturor învățătorilor dobândirea unei diplome în interiorul Ungariei).

Urmările pentru dezvoltarea națională a slovacilor au fost deosebit de grave. Rând pe rând, reuniunile învățătorești au fost obligate să adopte ca limbă de protocol maghiara (în 1896 mai existau doar două reuniuni învățătorești slovace, în senioratele evangelice din Liptó și Turoc; tot în același an, mai exista o reuniune slovaco-maghiară, în comitatul Árva, și două slovaco-rutene, în comitatele răsăritene ale regiunilor slovace). Revistele pedagogice și bisericești slovace au întâmpinat piedici tot mai mari, ele apărând doar cu întreruperi.⁹²⁷

⁹²⁵ *Ibidem*, p. 80.

⁹²⁶ *Matica Slovenská* a fost înființată în anul 1863, din inițiativa unor clerici catolici și evanghelici, adepți ai mișcării naționale slovace. Încă de la începutul epocii dualiste, autoritățile maghiare (atât de la nivel central, cât și local-comitatens) au privit asociația drept o stavilă în politica de deznăționalizare a slovacilor. Campania de denigrare a societății a început încă în 1869. Adunările comitatense din Slovacia au redactat numeroase memorii, în care îi învinuiau pe membrii societății de intenții de revoltă și de pereclitare a liniștii publice. În special presa maghiară a susținut prin nenumărate articole campania împotriva asociației, cerând desființarea ei. La 1 aprilie 1875, Tisza Kálmán, pe atunci doar ministru de Interne, a întreprins primele măsuri pentru punerea în practică a doleanțelor naționaliștilor maghiari. La 9 noiembrie 1875, după ce a ajuns prim ministru, a semnat actul de desființare a societății culturale slovace. În chiar actul de desființare se specifica faptul că acțiunea era în interesul Ungariei, deoarece *Matica Slovenska* desfășurase "o activitate dușmănoasă la adresa Statului", adică "o activitate panslavistă". După punerea în practică a actului de desființare, autoritățile comitatense au adresat scrisori de mulțumire Guvernului de la Budapesta (Fr. Gottas, *Zur Nationalitätenpolitik in Ungarn...*, p. 89-90).

⁹²⁷ Între 1873-1885 nu a fost editată nici măcar o singură revistă pedagogică în limba slovacă. Între 1885-1897 a putut fi editată revista *Dom a škola* – "Casa și școala", redactori fiind Karol Salva și Martin Kollar. Au urmat apoi revistele *Rodina a škola* – "Familie și școală" (între 1900-1904) și *Domacnosť a škola* – "Gospodărie și școală" (1911-1914), ambele editate de senioratul din Turoc. În ceea ce privește revistele bisericești evangelice, după 1878 a mai existat doar revista *Korouhev na Sionu* – "Steagul pe Sion". Aceasta și-a încetat apariția în 1883. În 1887 a apărut primul număr al revistei *Cirkevné Listy* – "Foi bisericești", cu apariție neîntreruptă până astăzi. În 1893 a fost inaugurată revista *Straž na Sione* – "Strajă pe Sion", iar în 1910 *Evanjelický Pasol zbod Tatier* – "Mesagerul evanghelic din Tatra". În 1898 a fost înființată în sfârșit și o editură evanghelică slovacă, la Liptovský Sv. Mikuláš (magh. Liptószentmiklós, cott. Liptó). Presa catolică slovacă nu a avut posibilitățile de dezvoltare ale celei

În aceste condiții, numeroase școli confesionale slovace și-au pierdut caracterul național, adoptând maghiara ca o a doua limbă de predare. La sfârșitul ministeriatului lui Trefort Ágoston, dintre toate școlile confesionale slovace, doar aproximativ jumătate mai păstrau caracterul național. Evoluția a continuat și sub următorii miniștri, după cum se poate vedea în tabelul următor.⁹²⁸

Anul	Nr. școli naționale slovace	Nr. școli slovace cu mai multe limbi de predare	Suma școli
1869	1822	333	2155
1880	1716	597	2313
1883	1440	962	2402
1890	1115	1012	2127
1896	602	1245	1847
1900	528	1224	1752
1907			737
1913			365

După cum se poate constata, situațiile statistice efectuate după 1900 nici măcar nu au mai consemnat numărul școlilor slovace naționale ca și al celor slovace multi-lingve (în majoritate bilingve). După 1900, numărul școlilor populare în care se mai predă slovacă a scăzut vertiginos, procesul continuând după votarea legilor școlare ale ministrului Apponyi, în 1907 (asupra cărora voi reveni la locul potrivit). În 1906, din cei 1044 de învățători slovaci, doar 581 (deci cu puțin peste 50%) mai predau în școli naționale (față de aproximativ 90% din totalitatea învățătorilor români).⁹²⁹

Politica școlară deznaționalizatoare a Guvernului maghiar se poate constata și mai lămurit din analiza structurii procentuale a școlilor diferitelor naționalități. Astfel, dacă în 1871 slovacii dispuneau de 14,9% din totalul școlilor din Ungaria, procentul a scăzut după trei decenii la 3,9%. O scădere la fel de drastică au înregistrat-o școlile germane (de la 10,1% la 2,8%). O diminuare a procentului de școli naționale au înregistrat și rutenii (de la 3,8% la 0,7%), dar mai ales sârbii și croații din Ungaria propriu-zisă, deci fără Croația-Slavonia (de la 2,1% la 0,9%). În comparație, maghiarii dispuneau în 1871 de 62,6% din totalul școlilor, procentul crescând în 1900 la 75,9%. Chiar dacă numărul școlilor românești a scăzut în această perioadă, procentul școlilor românești a rămas în limite rezonabile, fiind apropiat de procentul populației românești din Ungaria. Astfel, în 1871, românii aveau 21,1 % din totalul școlilor ungare (așadar, procentul școlilor românești era mai mare decât cel al populației românești din Ungaria). În 1900, românii aveau 15,8% din totalul școlilor ungare, cu un procent mai puțin decât cel al elevilor români și al populației românești din Ungaria. Deci autonomia bisericească a românilor din Ardeal a avut urmări pozitive asupra situației școlare.⁹³⁰

evangelice. Abia în 1906, reuniunea învățătorescă slovacă Sf. Adalbert a putut edita revista *Katolícke Noviny* – "Știri catolice" (J. v. Puttkamer, *Schulalltag*..., p. 141, 79 și 94).

⁹²⁸ J. v. Puttkamer, *Schulalltag*..., p. 139.

⁹²⁹ J. v. Puttkamer, *Schulalltag*..., p. 140.

⁹³⁰ H. Haselsteiner, *Schule und Bildung*..., p. 572, nota 9.

Avându-i în vedere pe germani, trebuie însă să ținem seama că sașii ardeleni au reușit să-și apere autonomia bisericească și școlară, menținându-și numărul mare de școli. Prin urmare, scăderea și deznaționalizarea germanilor catolici și evanghelici din Ungaria propriu-zisă (deci a șvabilor și a țipsărilor) a fost mult mai mare, cum remarcă și H. Haselstein: "germanii au fost, dintre toate naționalitățile nemaghiare, cei mai dispuși să se integreze în sistemul de învățământ ungaro-maghiar, pornind astfel pe calea asimilării. Însă tocmai în ceea ce-i privește pe germani trebuie să aducem o corectură a acestei viziuni generale: în timp ce în Sepeș, Transdanubia, dar mai ales la Budapesta, în Ungaria de sud și în Croația-Slavonia, numărul școlilor populare germane a scăzut, Transilvania a constituit o mare excepție. Sprijiniți pe poziția puternică a Bisericii Evanghelice, sașii ardeleni nu au putut doar să-și mențină situația școlară existentă, ci și să o dezvolte".⁹³¹

Din cele prezentate în paginile anterioare se poate constata strânsa legătură existentă între posibilitățile de afirmare ale autonomiei bisericești și gradul de dezvoltare școlară-culturală ale naționalităților din Ungaria. Deși ministrul Trefort Ágoston a fost cumnat și tovarăș de drum al lui Eötvös József, el a inaugurat o politică bisericească și școlară diferită. Schimbarea de politică a primit un nou impuls în 1875, după preluarea guvernării de către Tisza Kálmán. Acesta a început un proces de centralizare, atât la nivel economic (proces necesar, de altfel, în condițiile crizei economice din acei ani), cât și la nivel administrativ și bisericesc. Tisza Kálmán a folosit toate mijloacele pentru a controla administrația bisericească și a îngradi posibilitățile de afirmare autonomă ale autorităților bisericești inferioare (în special din seniorate/decanate). S-a limitat însă la acele Biserici care aveau o componentă multi-etnică, intenționând maghiarizarea cât mai deplină atât a organelor de conducere, cât și a credincioșilor acestora.

Politica inaugurată de Tisza Kálmán și Trefort Ágoston a avut în cele din urmă succes, după cum se poate observa din tabelul următor, care prezintă modificarea structurii etnice a Bisericilor Catolică și Evanghelico-luterană din Ungaria între 1880-1910.⁹³² Comentariile sunt de prisos.

	Biserica Catolică			Biserica Luterană		
Anii	1880	1900	1910	1880	1900	1910
Maghiari	55,14	60,50	64,78	23,43	28,56	31,92
Slovaci	19,70	17,35	15,52	39,57	36,73	34,58
Germani	18,97	16,48	14,07	35,01	32,62	31,44

3.6.2. Întărirea controlului guvernamental asupra școlilor primare confesionale. *Legea autorităților școlare (AL 28/1876)*

Premierul Tisza Kálmán și ministrul Trefort Ágoston nu s-au limitat doar la acțiuni care au vizat încălcarea drepturilor de autonomie culturală și școlară ale slovacilor și germanilor catolici și evanghelici din Ungaria propriu-zisă (sașii ardeleni au constituit o excepție). În conformitate cu programul de centralizare excesivă a

⁹³¹ *Ibidem*, p. 564.

⁹³² Moritz Csáky, *Die Römisch-Katholische Kirche...*, p. 382-383. Remarcile de mai sus, privitoare la apărarea autonomiei Bisericii săsești sunt valabile și în cazul analizării datelor acestui tabel.

statului, ministrul Trefort Ágoston a fost preocupat și de celelalte naționalități, ale căror sisteme școlare se sprijineau pe autonomia unor Biserici naționale. Este vorba de români, de sașii ardeleni și de sârbi (situația acestora din urmă fiind mai complicată, datorită împărțirii lor geografice în comitatele ungurești propriu-zise și cele ale Croației-Slavoniei). Prin urmare, autoritățile guvernamentale maghiare au fost interesate de adoptarea unor măsuri care să limiteze drepturile autorităților bisericești asupra școlilor confesionale. Așadar, a fost votată o lege care a întărit dreptul de control al Guvernului asupra tuturor școlilor, inclusiv a celor confesionale (AL 28/1876, despre autoritățile școlare). În legătură cu această lege, ministrul Trefort a emis mai multe instrucțiuni către noile autorități școlare. Dar, după cum se va putea constata în continuare, aceste instrucțiuni nu au fost simple acte normative pentru aplicarea legii, ci ele au pus bazele unei noi politici școlare, vizând, mai întâi, transformarea școlilor confesionale în școli comunale, iar în al doilea rând înființarea de către Stat a unui sistem propriu de școli (*școlile de stat*), cu scopul de a implementa în rândurile elevilor o educație conformă cu valorile statului național-maghiar(izant).

Reforma administrației locale din Ungaria: AL 6, 12, 20 și 33 din 1876 și AL 21/1886

Legea despre autoritățile școlare (AL 28/1876) s-a aflat în strânsă legătură cu alte acte legislative. Este vorba de AL 6, 12, 20 și 33 din 1876, care au reformat administrația publică locală din Ungaria. Acestea au fost amendate de AL 21/1886.

AL 6, 12 și 33 din 1876 au vizat uniformizarea administrației locale din Ungaria, necesară după alipirea Transilvaniei (1867) și a districtelor grănicerești din Ungaria de sud, Banat și Transilvania.⁹³³

Articolele de Lege 12 și 33 au pus capăt autonomiei politice a sașilor ardeleni. *Fundus Regius – Pământul crăiesc* a fost desființat ca teritoriu politic autonom. În locul său au fost create comitatele Sibiu, Brașov, Târnava Mare și Bistrița.⁹³⁴ Titlul de *comite suprem al națiunii săsești* a fost acordat, din oficiu, comitelui suprem din Sibiu. În urma acestor două acte legislative, votate în 1876, *Universitatea Națiunii Săsești* a încetat să mai fie o instituție politică centrală (adunarea parlamentară) a celor 11 jurisdicții de pe *Pământul crăiesc*. A devenit în schimb o fundație culturală, având obligația de a administra vechile proprietăți ale sașilor de pe *Pământul crăiesc*, însă nu doar în folosul sașilor, ci în al tuturor locuitorilor,

⁹³³ În 1871 au fost incluse în organizarea comitatensă confiniile grănicerești din Ungaria de sud. AL 35/1872 stipula trecerea în patrimoniul statului a teritoriului fostelor trei regimente bănățene, iar AL 36/1873 pe cea a regimentelor 1-4 și 7-11 din Transilvania (Stelian Mândruț, *Învățământul elementar comunal...*, p. 271; V. Țircovnicu, *Contribuții la istoria învățământului românesc din Banat. 1780-1018*, București, 1970; V. Șotropa, N. Drăganu, *Istoria școalelor nășăudene*, Năsăud, 1913).

⁹³⁴ Până în 1876, administrația locală din Ungaria a fost organizată pe baza AL 42/1870, care recunoștea 57 comitate ungaro-ardelene, cinci scaune secuiești și nouă scaune săsești, de nouă districte (dintre care trei în Ardeal - Făgăraș, Năsăud, Chioar, restul în Banat și centrul Ungariei) și 71 de orașe autonome. Prin AL 27/1873, a fost înființat al 58-lea comitat: Caraș-Severin. AL 33/1876 a desființat toate scaunele și districtele, comasându-le în mai multe comitate (Schwicker, *Statistik...*, p. 763 și 856-859).

indiferent de naționalitatea și religia acestora. Toate încercările parlamentarilor sași de a opri votarea acestor acte legislativa au dat greș. AL 12/1876 a fost sancționat la 8 aprilie 1876.⁹³⁵

AL 6/1876 a avut, în ceea ce privește istoria dreptului de stat maghiar, rolul unei adevărate pietre de căpătâi. Prin această lege s-a pus în sfârșit capăt și în Ungaria epocii regimului nobiliar. Vechea *congregație comitatensă*, la care aveau dreptul să participe toți nobilii dintr-un comitat, a fost desființată și înlocuită prin așa-numitul *comitet municipal*, alcătuit în proporție de 50% din reprezentanți aleși, iar restul din cei mai mari plătitori de impozite din respectiva circumscripție (așadar, chiar dacă s-a renunțat la prerogativele nobiliare, s-au menținut drepturile aristocrației). Legea a instituit, ca organ administrativ inferior Guvernului (subordonat direct acestuia) așa-numitul *municipiu- törvényhatóság*.⁹³⁶ Au fost recunoscute în calitate de *municipii* 71 de comitate - *vármegye* (opt în Croația și 63 în Ungaria propriu-zisă⁹³⁷), precum și 26 de "orașe cu drept municipal" – *törvényhatóságú városok* (cum au fost numite vechile "orașe libere regești"⁹³⁸).

Fiecare municipiu (așadar comitat sau oraș cu drept municipal) constituia un teritoriu cu drept de autoadministrare. Așadar, AL 6/1876 a menținut vechea autonomie locală a comitatelor și a orașelor libere regești (al căror număr a fost însă redus drastic). În fruntea municipiilor se afla "comitele suprem" (*főispán*). Acesta era numit de guvern, fiind organul de încredere al acestuia. Comitele suprem nu făcea parte din corpul funcționăresc al respectivului municipiu (datorită faptului că nu era ales, ci numit de Guvern). El avea doar drept de supraveghere a organelor alese.⁹³⁹ Adevăratul conducător al administrației publice (*primul funcționar*

⁹³⁵ Otto Folberth, *Die Auswirkungen des Ausgleichs von 1867 auf Siebenbürgen*, în "Südostdeutsches Archiv", 11, 1968, p. 58; Ernst Wagner, *Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen*, ed. II, Köln-Viena, 1981, p.242. A se vedea și Teodor V. Păcățian, *Cartea de Aur...*, vol. VI, Sibiu, 1910, p. 562-574.

⁹³⁶ Anton Radvánszky, *op. cit.*, p. 128; August Gmeiner, *Grundzüge der Verfassungen Ungarns*, Sibiu, 1909, p. 15-17 și 88.

⁹³⁷ Comitatele au fost împărțite în cercuri sau preturi (*járás*), conduse de juzi scăunali supremi sau pretori (*főszolgabíró*). Cea mai mică unitate administrativ-teritorială era comuna (*község*). Comunele erau de trei feluri: comunele mici (adică satele, în înțelesul de azi; localități care nu aveau notar propriu, fiind arondate unor comune mai mari); comunele mari (adică tocmai comunele, în înțelesul de azi) și orașele cu magistrat (August Gmeiner, *op. cit.*, p. 89-90).

⁹³⁸ Dintre cele 26 de orașe cu drept municipal, două au obținut statut special, anume "capitala și orașul de reședință Budapesta – *fő- és székváros*, și orașul Fiume (Rijeka, din Croația de azi). În fruntea administrației din Budapesta se afla primarul suprem – *főpolgármester*, ales pe o perioadă de șase ani, de către Adunarea municipală (alcătuită din 400 de membri) dintr-un număr de trei candidați propuși de rege. În fruntea administrației din Fiume se afla guvernatorul (*kormányzó*), care avea aproximativ aceleași competențe cu cele ale unui comite suprem, și primarul – *podesta*. Adunarea municipală din Fiume era numită *reppresentanza*, și cuprindea doar membri aleși, nu și viriliști (August Gmeiner, *op. cit.*, p. 94-95).

⁹³⁹ "Pe comitele suprem îl numește regele, la propunerea ministrului de interne. El nu aduce deciziuni, nu administrează, ci numai controlează, supraveghează, numește pe unii funcționari și prezidează în ședințele generale ale adunării municipale, ale comitetului permanent, ale consiliului administrativ și ale altor subcomisiuni, unde zice legea expres că este președinte. Dreptul cel mai mare ce-l exercitează comitele suprem este că, în comisiunea candidatoare la alegerile funcționarilor comitatensi, din șase membri numește el trei, și în caz de vot egal, decide el cine să fie candidat și admis la alegere". Prin

– *első tisztviselő*) din comitat era vicecomitele (*alispán*), iar din orașul cu drept municipal primarul (*polgármester*). Alături de aceștia se aflau adunările comitatense care exercitau dreptul de autonomie municipală (ele puteau redacta chiar și "remonstrațiuni" împotriva unor acte legislative ale Parlamentului ungar).⁹⁴⁰

Legislația administrației publice locale din Ungaria a fost așadar un compromis între politica centralistă a Guvernului de la Budapesta și tradiția ungară a autonomiei locale (de care beneficiaseră timp de secole comitatele și orașele libere regești din Ungaria). Nu putem însă să nu observăm faptul că Guvernul a folosit reforma administrativă ca un mijloc de înlăturare a autonomiei acelor comunități urbane locuite în preponderență de nemaghiari, situate în Ungaria Superioară și Transilvania. Prin AL 20/1876, 47 orașe libere regești, care beneficiaseră până atunci de o largă autonomie locală, au fost subordonate jurisdicției comitatense, fiind degradate la statutul unor simple "orașe cu magistrat reglementat". În cele 16 comitate slovace, au fost recunoscute doar patru orașe cu drepturi municipale: Bratislava, Komárno, Čašovia și Banská Štiavnica (magh. Selmechánya, cott. Hont). Vechile orașe libere regești germane (ale țipsărilor) au fost degradate la simple "orașe cu magistrat" și incluse în structura administrativă a comitatelor. La fel s-a petrecut situația și în Transilvania. În cele 15 comitate ardelenesti propriu-zise (Hunedoara, Sibiu, Făgăraș, Brașov, Trei Scaune, Ciuc, Odorhei, Târnava Mare, Târnava Mică, Alba, Turda-Arieș, Mureș-Turda, Bistrița-Năsăud, Solnoc-Dăbâca, Cluj) au fost recunoscute și acceptate doar două orașe cu drept municipal (Cluj și Târgu Mureș). În același timp, pe teritoriul altor comitate existau chiar mai multe orașe cu drept municipal (de exemplu, în cott. Bacica-Bodrog: Subotica, Zombor, Baja și Novi Sad, iar în cott. Timiș: Timișoara și Vârșeț). În 1918, s-au unit cu România șase municipii (Cluj, Tg. Mureș, apoi Timișoara, Arad, Oradea și Satu Mare, ultimile patru în comitatele din Banat și așa-numitul *Partium*).⁹⁴¹ Se poate așadar constata faptul că reforma administrației publice, întreprinsă de Guvernul lui Tisza Kálmán, a vizat îngrădirea autonomiei locale a comunităților urbane, locuite în majoritate de nemaghiari.

urmare, funcția de comite suprem din Ungaria nu poate fi comparată cu cea a prefectului din România, "căci alta este sfera lui de activitate" ("Enciclopedia Română ASTRA", vol. I, Sibiu, 1989, p. 892). În România de azi, la fel ca și în Regatul României de la începutul secolului al XX-lea, prefectul este reprezentantul Guvernului în teritoriu și conducătorul administrației locale.

⁹⁴⁰ Adunările comitatense erau alcătuite din 120-600 de membri, iar adunările municipale orășenești din 48-400 de membri. Jumătate din aceștia erau aleși, pe o perioadă de șase ani, de către toți cetățenii cu drept de vot, iar cealaltă jumătate era constituită din membri de drept, așa-numiții *viriliști*, adică locuitori care plăteau cele mai mari impozite către stat. Adunările municipale votau statute locale, decideau în privința arondării cercurilor electorale din respectivul municipiu, votau bugete locale, alegeau anumiți funcționari locali (August Gmeiner, *op. cit.*, p. 90).

⁹⁴¹ În Transilvania au fost desființate 19 astfel de "localități cu drept municipal": Zalău, Gherla, Sic, Cojocna, Reghin, Alba Iulia, Abrud, Hațeg, Hunedoara, Ocna Sibiului, Făgăraș, Dumbrăveni, Brețcu, Miercurea Ciuc, Odorhei, Vlăhița-HR, Sf. Gheorghe, Tg. Secuiesc, Ilieni-CV, iar în Banat Caransebeș și Biserica Albă (Schwicker, *Statistik...*, p. 856; *A Pallas Nagy-Lexikona*, vol. XII, Budapesta, 1905, hărțile de la p. 86 și 122).

Prevederile Legii autorităților școlare (AL 28/1876)

Odată înfăptuită reforma administrației locale, a urmat Legea autorităților școlare, sancționată la 10 iunie 1876. Prin această lege (care cuprindea un număr de 19 paragrafe) au fost abrogate § 116-132 și § 136-137 din legea școlară 38/1868 (deci exact acele paragrafe privind autoritățile școlare).⁹⁴²

Conform noii legi, rezolvarea tuturor problemelor școlare intra în competența ministrului Cultelor și Instrucțiunii publice, apoi a adunărilor municipale (comitatense sau orășenești), a inspectorilor școlari districtuali, a autorităților comunale și a comisiilor (scaunelor) scolastice (§ 1). Fiecare municipiu (comitat și fiecare oraș cu drepturi municipale) alcătuia câte un **district școlar** (§ 2).

În fruntea districtelor se afla câte un inspector școlar, numit de către ministrul Cultelor și Instrucțiunii publice. În cazul unor districte școlare vecine, de întindere teritorială mică, se accepta numirea unui inspector comun. În cazul unor districte de întindere teritorială mai mare, ministrul putea numi și inspectori adjuncți. Totuși, fiecare școală din district (comunală sau confesională) trebuia să poată fi vizitată cel puțin odată pe an de către un inspector sau inspector adjunct (§ 3-4).

Inspectorul școlar era membru al Adunării comitatense (sau municipale), fiind consilierul școlar al acesteia. Toate deciziile privitoare la școli, aprobate de aceste adunări, trebuiau să obțină aprobarea inspectorului școlar. Acesta a dobândit, prin AL 28/1876, următoarele îndatoriri:

1) vizitarea, cel puțin odată pe an, a tuturor școlilor din district, precum și a grădinițelor. În timpul acestor vizite, era dator să ia legătura cu scaunele scolastice, cu conducerile politice și bisericești ale comunelor; 2) verificarea îndeplinirii ordonanțelor ministeriale privitoare la școli; 3) supravegherea întregului proces de învățământ din district. Aceasta însemna: a) analizarea planurilor de învățământ, dar mai ales a manualelor școlare folosite, verificând dacă aceste manuale erau aprobate de Guvern; inspectorul era dator să confişte manualele neaprobate și să înainteze un raport la Minister; b) analizarea măsurii în care erau respectate în școli materiile de învățământ stabilite de AL 38/1868, precum și competența dascălilor de a preda aceste materii; 4) verificarea respectării legii școlare în privința dotării școlii; 5) înștiințarea autorităților comunale cu privire la eventualele lipsuri descoperite; 6) verificarea condițiilor igienice în care funcționau școlile; 7) preluarea datelor statistice privitoare la școală de la organele comunale sau bisericești și înaintarea acestora Adunării municipale și Ministerului (§ 5).

Îndatoririle Adunărilor municipale în privința organizării școlare erau:

1) luarea de decizii privitoare la problemele școlare locale; 2) purtarea de grijă ca legile și ordonanțele ministeriale să fie respectate de către toate conducerile școlilor; 3) purtarea de grijă ca autoritățile comunale să-i înregistreze pe toți copiii de vârstă școlară cu două luni înainte de începerea anului școlar; 4) *înaintarea unui raport către minister cu privire la toate acele școli confesionale care nu respectau normele legale în vigoare (în cazul în care aceste încălcări ale normelor legale continuau și după trei notificări adresate conducerii confesiunii respective, școala*

⁹⁴² AL 28/1876 a fost tipărită de J. H. Schwicker, *Die ungarischen Schulgesetze....*, p. 68-88.

confesională cu pricina trebuia transformată, prin grija adunării municipale, în școală comunală); 5) purtarea de grijă ca taxa școlară să fie fixată corespunzător și încasată în toate localitățile din municipiu; 6) trimiterea unui raport către minister cu privire la subvențiile școlare necesare; 7) verificarea bugetelor contabile ale școlilor din municipiu (§ 6).

Paragraful 7 al legii stipula că adunările municipale aveau dreptul de a decide singure în următoarele privințe: disputele dintre părinți și dascăli (în judecarea acestor pricini, ele erau a doua instanță de judecată); disputele dintre curatorii școlari și scaunele scolastice comunale (în acest caz, adunările municipale constituiau prima instanță de judecată; în ambele cazuri, părțile puteau înainta apel doar la Minister). Mult mai important era faptul că Adunările municipale aveau dreptul să inițieze **processe disciplinare împotriva învățătorilor**, în cazul în care aceștia erau delăsători sau se comportau brutal cu elevii. Adunările municipale puteau vota chiar suspendarea din funcție a învățătorilor; decizia de suspendare era dusă la îndeplinire fie de juzii scăunali, în comunele mici și mijlocii, fie de primari, în orașele cu drept municipal. Inspectorul școlar districtual trebuia să fie anunțat, el *având dreptul* să asiste la întreaga procedură. În schimb, membrii scaunul scolastic din comuna în care dascălul era cercetat erau obligați să ia parte la întregul proces. Sentința trebuia să fie luată de comisia de disciplină a adunării comitatense. Ea putea fi următoarea: simpla atenționare, plata unei amenzi valorând cel mult 10% din salariul dascălului, pierderea dreptului la pensie, suspendarea din funcție. Dascălul astfel sancționat avea dreptul să înainteze apel la ministru.

Tot în acest paragraf (§ 7) se mai stipula că adunările comitatense erau cele în măsură să ia **măsuri împotriva unităților de învățământ în care se foloseau manuale școlare interzise**. Pedepsa prevăzută în acest caz era fie plata unei amenzi de 300 fl., fie detenția în arest pe o perioadă de 3 luni, ba chiar și suspendarea din funcție a învățătorului. Așadar, folosirea manualelor interzise a fost considerată de lege drept un caz penal. Adunarea comitatensă avea dreptul, în acest sens, să transmită procesul judecătoriei regale, dar și să dispună provizoriu suspendarea plății salariului, ba chiar suspendarea din funcție a învățătorului. *Însă în cazul în care învățătorul funcționa într-o școală confesională, Adunarea municipală era obligată să trimită un raport ministrului, singurul îndreptățit să ia măsuri privind suspendarea salariului sau suspendarea din funcție a învățătorului.*

Comisia școlară municipală permanentă. Paragraful 8 al legii stipula că în fiecare comitat sau oraș cu drepturi municipale trebuia înființată o comisie școlară permanentă comitatensă sau orașenească. Din aceasta trebuiau să facă parte obligatoriu și câte un reprezentant al confesiunilor, dar și un învățător din școlile confesionale și altul din școlile comunale (aceștia doi urmau să fie aleși de către membrii Adunării municipale). Comisia școlară municipală permanentă avea dreptul de a redacta propuneri sau de a-și exprima părerile cu privire la problemele școlare din comitat.

Scaunele școlare confesionale. Următoarele paragrafe ale legii autorităților școlare au stabilit prevederi privind modul de organizare a scaunelor scolastice locale. După cum am arătat mai sus, AL 38/1868 a stabilit ca în fiecare comună în care exista o școală comunală să fie constituit un asemenea scaun scolastic. AL 28/1876

a stabilit instituirea unor scaune școlare confesionale. Aceste comisii școlare locale trebuiau să fie alcătuite din cel puțin cinci membri (printre care un reprezentant al consiliului local și unul al consiliului parohial), cu condiția de a ști să scrie și să citească (!). Ei erau aleși de membri ai confesiunii respective, dar numai de persoane care aveau drept de vot (cf. AL 18/1871, §39, lit. a, b, c și d).

Scaunele școlare comunale, neconfesionale. Același paragraf mai stabilea și existența unui scaun școlastic al comunei politice (deci o instituție neconfesională), din care trebuiau să facă parte clericii tuturor confesiunilor, precum și un învățător (ales de reuniunea tuturor învățătorilor din respectiva comună; dacă însă în localitate existau mai mult de 15 dascăli, atunci din scaunul școlastic al comunei politice făceau parte doi învățători, iar dacă în localitate erau 30 de învățători, din respectivul scaun școlastic făceau parte trei dascăli). Satele mai mici puteau forma un singur scaun școlastic.

Competențele scaunelor școlare comunale neconfesionale erau următoarele: alegerea dascălului comunei, precum și a dascălilor suplinitori; inspectarea săptămânală a școlilor din respectiva comună; verificarea înregistrării tuturor copiilor de vârstă școlară; controlarea frecvenței școlare și luarea de măsuri contra celor care refuzau să-și trimită copiii la școală (prima măsură trebuia să fie simpla atenționare, doar apoi urmau pedepsele prevăzute de lege, desigur AL 38/1868); supravegherea procesului de învățământ în școli; supravegherea modului de cheltuire a fondului școlar; verificarea stării materiale a școlilor din comună, precum și a dotării acestora; judecarea, în primă instanță, a neînțelegerilor dintre părinți și dascăli (a doua instanță de judecată era constituită, după cum s-a amintit mai sus, de Adunarea municipală); participarea la examenele anuale din școli; verificarea bilanțului contabil al școlilor din localitate; redactarea a 1-2 rapoarte anuale privind situația școlilor din localitate.

În ceea ce privește competențele scaunului școlastic confesional, acestea trebuiau stabilite de organele de conducere competente (adică de conducerile fiecărei confesiuni în parte). Doar în privința celor care nu frecventau școala confesională, scaunul școlastic confesional avea îndatorirea de a acționa în același mod ca și scaunul școlastic comun (§13).

Paragraful următor al legii stabilea obligativitatea scaunului școlastic comun de a alege un număr de **curatori**, care să se îngrijească de modul de cheltuire a fondului școlar, precum și de dotarea corespunzătoare a școlilor. Tot acești curatori erau obligați să înainteze organelor de conducere ale comunei (precum și ale municipiului) un bilanț contabil al școlilor.

Curatorii din școlile elementare de stat trebuiau să fie numiți de către Minister, care stabilea îndatoririle și obligațiile acestora (§ 15). În ceea ce privește capitala Ungariei, Budapesta, aceasta constituia singură un district școlar. Însă în fiecare cartier trebuia organizat câte un scaun școlastic distinct, ales (pe o perioadă de trei ani) de toți cetățenii cu drept de vot din respectivul cartier. Competențele scaunelor școlare din cartierele Budapestei erau aceleași cu cele ale oricărui alt scaun școlastic comun, cu deosebirea că învățătorii din capitala Ungariei erau aleși de către Magistratul orașului (cf. AL 36/1872, privind modul de organizare administrativă a

capitalei Budapesta). Tot la fel, bilanțul contabil al școlilor din Budapesta era verificat de Magistrat și nu de diferitele scaune scolastice din cartiere.

Acestea sunt principalele prevederi ale AL 28/1876. Se remarcă din nou importanța acordată învățământului comunal, neconfesional. Deși s-a impus înființarea unor Scaune scolastice confesionale, nu au fost prevăzute amănunte cu privire la modul de organizare a acestora, lăsând această problemă la latitudinea diferitelor confesii.

*

După cum remarcă și cercetătorul austriac Hans Paul, înființarea Scaunelor scolastice comunale a reprezentat un pas înainte în democratizarea școlii populare. Totuși, aceste instituții noi nu și-au putut îndeplini sarcina cum se cuvenea, deoarece membrii lor, pe de o parte, nu dețineau decât într-o mică măsură cunoștințe privitoare la problemele învățământului (mulți erau chiar analfabeți), iar pe de altă parte își urmăreau propriile lor interese. Poziția de membru al scaunului școlastic comunal aducea după sine dobândirea unui prestigiu mai mare în viața localității, astfel că mulți indivizi erau tentați să plătească sume considerabile pentru a-și asigura un loc în aceste comisii școlare locale.⁹⁴³

Instrucțiunea ministerială către inspectorii școlari districtuali (2 septembrie 1876)

La 2 septembrie 1876, deci proape trei luni după sancționarea AL 28/1876, ministrul Trefort a emis mai multe instrucțiuni adresate inspectorilor școlari de stat, comunelor politice, scaunelor scolastice comunale, curatorilor de la școlile de stat, precum și autorităților bisericești. Aceste instrucțiuni sunt deosebit de interesante, întrucât prezintă politica pe termen lung a Guvernului maghiar cu privire la învățământul din Ungaria. În continuare mă voi referi doar succint la instrucțiunile privind școlile comunale, intrând în detaliu doar în privința acelor instrucțiuni care priveau școlile confesionale.

Instrucțiunea adresată inspectorilor școlari districtuali cuprindea îndatoririle și competențele acestora față de organele de conducere ale comunelor politice, apoi față de scaunele scolastice comunale, față de învățătorii școlilor comunale și de stat, față de conducerile școlilor private și asociative, față de școlile confesionale și autoritățile bisericești, față de Adunarea municipală, față de ceilalți funcționari ai comitatelor și ai orașelor cu drepturi municipale și față de ministrul Instrucțiunii publice.

- *Îndatoriri în privința înființării școlilor comunale și a relațiilor acestora cu școlile confesionale.* Îndatoririle inspectorilor școlari districtuali cuprindeau:

1) supravegherea frecvenței școlare. În acest sens, nu trebuia să-i aibă în vedere doar pe copiii care ajunseseră la vârsta școlară, ci și pe aceia care absolviseră cele șase clase ale școlii confesionale și care erau obligați să frecventeze ciclul al doilea de învățământ, adică școlile de repetiție (§ 20); 2) purtarea de grijă pentru dotarea corespunzătoare a școlilor din bugetul local (§ 28); 3) înființarea de școli comunale în toate localitățile în care nu existau școli confesionale, apoi în localitățile în care

⁹⁴³ Hans Paul, *Zur Geschichte des Volksschulwesens im burgenländisch-westungarischen Raum vom 17. Jahrhundert bis 1921* (= "Burgenländische Forschungen", vol. 78), Eisenstadt, 1999, p. 11.

școlile confesionale nu corespundeau cerințelor legii, ori în care locuiau mai mult de 30 de copii de altă confesiune decât cea care susținea școala bisericească. În acest sens, inspectorul trebuia să organizeze alegerea scaunului scolastic comunal, să verifice planurile de construcție și să supravegheze în întregime lucrările de construcție a edificiului școlar (§ 21-22). Totodată, în cazul transformării școlii confesionale în școală comunală, inspectorul era obligat să poarte de grijă ca averea fostei școli confesionale să treacă în proprietatea noii școli comunale, la fel ca și impozitul școlar de 5% plătit de populație (§ 22, lit. c și d). În cazul în care se înființa o școală comunală în localități în care existau dinainte școli confesionale susținute din *lada satului*, inspectorul trebuia să poarte de grijă ca noua școală comunală să primească cea mai importantă susținere financiară din partea bugetului local (§ 23). Instrucțiunea îl împuternicea pe inspector să înființeze școli populare superioare sau școli civile în toate comunele care aveau mai mult de 5000 de locuitori, ba chiar și să înceapă demersurile de construire a unei școli populare superioare comunale și în acele localități mai mici, în care existau școli elementare confesionale în stare bună (!). În aceste cazuri, inspectorul școlar putea înainta Ministerului cereri pentru obținerea sprijinului de la bugetul de stat (§ 25, lit. e).

Din toate aceste prevederi reiese foarte clar intenția Guvernului maghiar de a dezvolta un învățământ comunal, ne- sau supraconfesional, în concurență cu cel confesional.

- *Îndatoririle inspectorilor față de Scaunele școlare comunale* erau următoarele:

1) supravegherea alegerii acestor scaune comunale; 2) supravegherea alegerii de către scaunele școlare comunale a învățătorului. Instrucțiunea prevedea că în cazul transformării unei școli confesionale în școală comunală, inspectorul era obligat să aibă în grijă soarta vechiului învățător. Acesta trebuia fie să-și continue activitatea în noua școală comunală, fie să primească o despăgubire din partea comunei sau a confesiunii (!), ori să primească o pensie cuvenită, în urma unei notificări înaintată de inspector la minister (§ 31); 3) controlarea Scaunului scolastic asupra modului în care-și îndeplinea îndatoririle fixate de legi (în privința evidenței frecvenței școlare, a supravegherii procesului de învățământ, a dotării corespunzătoare a școlilor).

- *Modul de înființare a școlilor de stat.*

Instrucțiunea către inspectorii școlari districtuali cuprindea și prevederi speciale, deosebit de interesante, cu privire la unele chestiuni care nu făceau obiectul legii autorităților școlare. Legea școlară din 1868 menționa școala de stat ca o instituție de învățământ recunoscută legal. În acel an însă, nu exista nici măcar o singură școală înființată și susținută doar de bugetul de stat (tocmai de aceea, acestei instituții de învățământ etatist-guvernamentale i s-a acordat atunci doar un singur articol - § 80). Ulterior, existând acest cadru legal, Trefort Ágoston a emis o ordonanță (cu nr. 13.141/1873), demarând un program de înființare a unor astfel de școli, finanțate de la bugetul de stat (în 1874, numărul școlilor de stat se ridicase la 56).⁹⁴⁴ Ministrul Trefort Ágoston a folosit instrucțiunea către inspectorii școlari

⁹⁴⁴ Stelian Mândruț, *Învățământul elementar comunal...*, p. 270.

districtuali pentru a detalia modul în care trebuiau înființate școlile de stat. Trebuie remarcat faptul că o măsură atât de importantă nu a constituit obiectul unei legi speciale, ci a fost inclusă, ca problemă neimportantă, într-o simplă instrucțiune ministerială. Ministerul avea tot interesul ca planurile sale să nu ajungă la cunoștința conducătorilor Bisericilor autonome nemaghiare.

Această secretizare era și explicabilă. Instituția școlilor de stat a fost considerată ca fiind o instituție paralelă, suprapusă peste structura școlilor confesionale și comunale! Tocmai de aceea, ele nu erau subordonate Scaunelor scolastice comunale (ca toate celelalte școli, comunale și confesionale), ci unei instituții noi (neprevăzute de AL 28/1876), aceea a *curatorilor de stat*. Școlile populare elementare de stat trebuiau supravegheate de 3-5 curatori, iar cele populare superioare și cele civile de 7-9 curatori. Aceștia erau propuși personal de către inspectorul școlar și erau numiți chiar de către ministrul Instrucțiunii publice (§ 33)! Neexistând însă școli de stat, trebuiau constituite mai întâi aceste organe de curatori. Apoi urma al doilea pas: inspectorii erau datori să caute localități potrivite pentru înființarea unor școli de stat, precum și clădirile corespunzătoare (sau un loc de construcție) și să negocieze apoi cu autoritățile comunale cumpărarea acestor clădiri sau terenuri de către stat la un preț favorabil (prețul trebuind aprobat de ministru și plătit abia după înscrierea locului de construcție sau a clădirii în cartea funciară/funduară) (§ 34-35). Inspectorul și organul de curatori trebuiau să se îngrijească de dotarea corespunzătoare, din bugetul de stat, a școlii. Importantă este prevederea că dascălul trebuia supus unui control deosebit de sever. În vizite făcute cât se putea de des, inspectorul trebuia să verifice dacă învățătorul sau învățătorii respectau planul de învățământ elaborat de Minister (în special numărul de ore prevăzute pentru predarea anumitor materii), precum și limba de predare, fixată tot de ministru, printr-o ordonanță specială! (§ 39 și 41).

- *Procedura de inspectare a învățătorilor din școlile comunale și de stat.*

Pe de o parte, inspectorul era dator să verifice hărnicia și rezultatele activității învățătorului (prin participarea la ore deschise). În cazul în care descoperea deficiențe în privința metodei de predare sau a cunoștințelor teoretice ale învățătorului, inspectorul era obligat să-i atragă atenția, pentru început, doar "între patru ochi" și să-l îndrume la frecventarea unor cursuri de vară, pentru perfecționare. Doar în cazul în care nu remarcă îmbunătățiri, inspectorul trebuia să trimită notificări la Adunările municipale (pentru învățătorii de la școlile comunale), la Minister (pentru învățătorii de la școlile de stat) și la Consistoriile bisericești (pentru învățătorii de la școlile confesionale). Totodată, inspectorii trebuiau să verifice dacă învățătorii respectau planurile de învățământ și manualele indicate sau aprobate de minister, apoi dacă nu aveau și alte ocupații, extradidactice (§ 42-45). O atenție specială trebuia acordată de inspector modului în care erau predate **orele de religie la școlile comunale**. Fiecare copil trebuia să primească educația religioasă de la un slujitor al Bisericii căreia aparținea, pentru aceasta fiind datori să se ocupe și autoritățile comunei respective. În cazul în care preotul din localitate nu-și îndeplinea obligația catihetică, inspectorul era dator să trimită o notificare respectivelor Consistorii bisericești (§ 50).

- Procedura de inspectare a școlilor confesionale.

Inspectorul școlar districtual era obligat să viziteze (el sau adjunctul său), cât de des posibil, dar cel puțin odată pe an, toate școlile confesionale din district, pentru a verifica modul în care erau respectate prevederile legilor școlare. Pe lângă această vizită, el putea purta corespondențe cu scaunele scolastice confesionale sau cu conducerea diferitelor confesiuni (§ 57).

În vizitele sale, inspectorul era obligat să recunoască autonomia diferitelor confesiuni. Prin urmare, inspectorul școlar trebuia să respecte dreptul conducerilor Bisericii de a fixa ele însele planurile și metodele de învățământ, apoi manualele. Tot autoritățile bisericești aveau dreptul de a-i alege pe învățători și de a le fixa acestora salariile. Ținând cont de aceste drepturi ale confesiunilor, inspectorul era dator să nu se amestece în problemele interne de organizare a școlilor confesionale (§ 58).

Totuși, inspectorul școlar de stat era obligat ca, în raport cu școlile confesionale, să verifice: 1) dacă erau respectate materiile de învățământ obligatorii prin lege. Așadar, inspectorul era îndreptățit: a) să pretindă conducerilor școlilor confesionale prezentarea orarului și a planului de învățământ, apoi a manualelor care erau folosite în școală; b) să-i examineze pe elevi sau să ceară dascălilor o examinare a elevilor în prezența sa; c) să verifice dacă elevii de altă confesiune primeau instrucția religioasă de la catiheti proprii; 2) inspectorii aveau dreptul de a controla seminariile pedagogice confesionale. Aceasta însemna să verifice: a) dacă este respectat planul de învățământ cerut de AL 38/1868; b) dacă aceste seminarii pedagogice confesionale erau situate în apropierea unor școli elementare, unde studenții să-și poată desfășura practica pedagogică; c) dacă în aceste seminarii erau organizate examene anuale; d) dacă studenții absolvenți erau supuși examenului final de calificare după trecerea unui an de la terminarea studiilor pedagogice. În cazul în care descoperirea anumite nereguli în organizarea institutelor pedagogice sau a școlilor confesionale, inspectorii aveau dreptul de a înainta anumite notificări Consistoriilor, ba chiar și Ministerului de Instrucțiune publică (§ 59).

Instrucțiunea mai atrăgea atenția inspectorilor că existau probleme, pe care trebuiau să le verifice în aceeași măsură ca și la celelalte școli primare (comunale sau de stat). Obiectele acestor verificări erau: 1) existența în parohii a scaunelor scolastice confesionale (inspectorii trebuiau să consemneze numele președinților acestor comisii școlare bisericești. În cazul în care parohiile întârziu constituirea scaunelor scolastice, inspectorul era obligat să anunțe acest fapt Ministerului - § 60). 2) situația igienică a clădirilor școlare (în cazul în care edificiile școlare erau necorespunzătoare, atunci inspectorii aveau datoria de a pretinde autorităților bisericești să renoveze localul existent, sau chiar să ridice o nouă clădire - § 61); 3) urmărirea de către autoritățile bisericești a frecvenței școlare (§ 62); 4) organizarea internă a procesului de învățământ (anume existența a șase clase, eventual și a celor trei clase de repetiție; apoi existența unui învățător la un număr de doar 80 de elevi; despărțirea fetelor de băieți; deținerea de către fiecare elev a manualelor și a rechizitelor școlare necesare; dotarea corespunzătoare a școlii cu materiale didactice necesare, precum table, hărți, globuri, ori cu locuri de exerciții de gimnastică sau de grădinărit (§ 63);

5) în cazul numirii sau a concedierii unui dascăl, inspectorul trebuia să verifice dacă aceasta s-a făcut în concordanță cu legile statului și cu statutele bisericești (§ 64); 6) de asemenea, inspectorul trebuia să mai verifice dacă nu cumva dascălul nu mai deținea o altă slujbă aducătoare de venit (§ 65). În cazul în care descoperirea nereguli în privința celor amintite, inspectorul era dator să le anunțe mai întâi scaunelor scolastice, apoi autorităților confesionale superioare, ba chiar și Adunării municipale și Ministerului Instrucțiunii publice (§ 67-68).

- *Relația dintre inspectorii școlari districtuali și autoritățile bisericești.* Instrucțiunea specifica faptul că inspectorii nu aveau nici un drept de dispunere față de autoritățile bisericești. Ba mai mult, conform legii, rolul inspectorilor școlari de stat trebuia să fie acela de "a conlucra în interesul dezvoltării școlilor confesionale, în interesul educației religioase și morale a tinerilor". De aceea, inspectorii erau datori să țină cont de anumite considerente în timpul desfășurării activității lor de inspectori școlari (§ 69).

În primul rând, după înființarea unor școli comunale, inspectorii trebuiau să-i anunțe de acest fapt pe conducătorii tuturor confesiunilor existente în localitate, astfel ca toți elevii să primească educația religioasă de la catihetii proprii lor confesiuni (§ 70).

În al doilea rând, în cazul în care considera că o școală confesională dintr-o localitate se afla într-o stare deplorabilă și că nu existau șanse ca situația să se îmbunătățească, sau că starea școlii s-ar putea îmbunătăți, dacă ar primi ajutorul comunei politice, inspectorul putea să întrebe autoritatea bisericească locală dacă nu ar fi dispusă să transforme școala confesională într-o școală comună, fără să mai aștepte cele trei notificări prevăzute în § 26 din AL 38/1868. De asemenea, mai putea întreba autoritatea bisericească din comună dacă și sub ce condiții ar fi dispusă să cedeze noii școli comunale o anumită proprietate. Totodată, în cazul în care școala confesională continua să existe alături de cea comună, deși într-o stare nu foarte mulțumitoare, inspectorul putea întreba autoritatea bisericească locală dacă era dispusă să contribuie într-o anumită măsură la dotarea școlii comunale. În cazul în care autoritățile bisericești răspundeau negativ solicitărilor inspectorului, acesta avea obligația să anunțe aceasta Ministerului, pentru a se pune în practică §15 al AL 38/1868 (§ 71). Așadar, ministrul Trefort accepta existența în continuare a școlilor confesionale necorespunzătoare, alături de cea comună nou înființată, dar cu condiția ca parohia bisericească să contribuie într-un anumit fel la școala comună!!!

În cazul în care inspectorul observa că parohiile nu erau în măsură să ajute școlile confesionale (fie din cauza sărăciei, fie din cea a nepăsării), inspectorul putea atrage atenția asupra acestui fapt autorităților bisericești superioare, astfel ca acestea să poată lua măsurile pe care le socotea necesare. În scrisoarea sa, inspectorul putea să arate autorităților bisericești că atenționarea sa nu trebuia însă înțeleasă ca o primă notificare din cele trei prevăzute de lege, ci ca "o înștiințare confidențială" (§ 72).

- *Relația inspectorilor de stat cu celelalte autorități școlare.*

Următoarele capitole ale instrucțiunii privesc relațiile existente între inspectori și Adunările municipale (al căror membru de drept era), pe de o parte, și Ministrul

Instrucțiunii publice, pe de altă parte. Fiind membru de drept din Adunările municipale și referent școlar al acestora, inspectorul era obligat să prezinte Adunării rapoarte lunare despre frecvența școlară, bugetele diferitelor instituții de învățământ, alegerile de dascăli în comune ș.a. probleme de organizare școlară (§ 75-79). Inspectorul școlar era însă subordonat direct ministrului, căruia trebuia să-i înainteze rapoarte trimestriale despre organizarea învățământului (§ 81-83), dar mai ales statistici privind situația reală a tuturor școlilor din districtul său. În acest scop, toate scaunele scolastice (ori organele curatorilor școlilor de stat, unde acestea existau) din localități erau obligate să predea inspectorului tabele detaliate despre școlile aflate sub îngrijirea lor (redactate în limba maternă, ele urmând să fie ulterior traduse în biroul inspectorului), semnate de toți clericii din localitate, apoi de jude, de notar și de președinții scaunelor scolastice (§ 84-89).

Alte instrucțiuni adresate de ministrul Trefort la 2 septembrie 1876

Tot la 2 septembrie 1876, ministrul Trefort a emis și alte instrucțiuni, deosebit de importante pentru organizarea învățământului ungar până la sfârșitul epocii dualiste. Aceste instrucțiuni sunt:

1. către *comunele politice*.⁹⁴⁵ În cuprinsul a trei capitole (împărțite în 28 de paragrafe), aceste instrucțiuni erau de fapt norme de aplicare ale AL 38/1868 și 28/1876. Autoritățile locale din comune au fost înștiințate cu privire la modul în care erau obligate să se preocupe de menținerea frecvenței școlare ridicate, precum și la întocmirea tabelelor statistice (§ 1-7); apoi la pașii pe care trebuiau să-i întreprindă în procesul de înființare a școlilor comunale și de stat (adică modul în care trebuiau constituite scaunele școlare comunale, competențele membrilor acestora, jurămintele depuse de acești membri; de asemenea pașii necesari obținerii aprobărilor de construcție a localurilor școlare). Importantă în aceste sens era prevederea că procesul de preluare de către noua școală comunală a proprietăților vechii (sau vechilor) școli confesionale trebuia încheiat printr-un contract special, astfel ca atunci când noua școală și-ar pierde caracterul interconfesional, bunul cu pricina să treacă din nou în proprietatea confesiunii respective (§ 14). Al treilea capitol al instrucțiunii prevedea normele de dotare a școlilor comunale (organizarea fondului școlastic, modurile de mărire a acestuia; alegerea, plata și concedierea dascălilor);
2. către *Scaunele scolastice comunale*.⁹⁴⁶ Această instrucțiune lungă cuprinde în amănunt normele de organizare a școlilor comunale. O simplă enumerare a cuprinsului ne poate da o imagine cu privire la proiectul educațional al ministrului Trefort. Primul capitol se referă la modul de constituire și organizare a scaunelor scolastice locale (alegerea membrilor, ordinea de zi a ședințelor, membri de conducere). Al doilea capitol cuprinde sfera de competențe a acestor scaune comunale, în general.

⁹⁴⁵ Publicate de J. H. Schwicker, *Ungarische Schulgesetze...*, p. 162-195.

⁹⁴⁶ *Ibidem*, p. 196-259.

Capitolul al III-lea cuprinde sfera de competențe a scaunelor comunale privind organizarea externă a școlilor (mai întâi dotarea și menținerea în stare corespunzătoare a localurilor școlare; apoi în privința alegerii dascălilor, a salarizării acestora, în al treilea rând în privința supravegherii frecvenței școlare a elevilor și a întocmirii datelor statistice pentru inspectorul școlar; în al patrulea rând în privința bugetului școlii comunale). În fine, al patrulea capitol prevedea competențele scaunului școlastic privind ordinea interioară a școlilor (conducerea școlii, îndatoririle dascălilor, disciplina școlară, relațiile dascălului cu elevii și cu părinții acestora). Această instrucțiune, deși cuprinde doar 68 de paragrafe, poate fi considerată, datorită redactării detaliate, drept actul normativ de bază pentru organizarea școlilor comunale.

3. către *organele de curatori ale școlilor populare de stat*.⁹⁴⁷ Cuprinsul ei este similar cu cel al instrucțiunii precedente (nici nu este de mirare, deoarece, chiar și conform AL 38/1868, §80, școlile de stat trebuiau să fie organizate după modelul celor comunale). De aceea, în aceste două instrucțiuni, multe paragrafe sunt identice. Se pot remarca însă și unele deosebiri importante. Scopul nedeclarat al înființării școlilor de stat era susținerea intereselor statului ungar. Pe de o parte, organele de curatori nu erau alese de comună, ci numite direct de minister (§ 1)! Pe de altă parte, autoritățile de stat doreau să se convingă de faptul că învățătorii de la școlile de stat erau cetățeni loiali ai Ungariei. De aceea, instrucțiunea a cerut curatorilor să se convingă de faptul că învățătorii angajați cunoșteau limba maghiară. Mai întâi ei trebuiau să știe foarte bine limba maghiară (§ 12). În al doilea rând, toți învățătorii de la școlile de stat trebuiau să dețină diploma de calificare (sau să o obțină în răstimp de un an). În al treilea rând, spre deosebire de dascălii de la toate celelalte școli (confesionale și comunale), învățătorilor de la școlile de stat nu li se aplica automat § 128 al AL 38/1868 (care preciza că, după alegere, dascălii își păstrau funcția până la pensionare, desigur în cazul în care nu se făceau vinovați de abateri grave). La un an de la primirea postului, învățătorii de la școlile de stat trebuiau să susțină un așa-zis examen de "definitivat". Dar chiar și în cazul în care obțineau note satisfăcătoare la acest examen, tot nu li se aplica § 128 al numitei legi. Pentru a fi numiți definitiv în post (până la pensionare) învățătorii de la școlile de stat mai trebuiau să mai aștepte doi ani, timp în care să fie supravegheați de director (§ 13). Așadar, doar după trei ani de la angajare și după doi ani de la susținerea așa-zisului examen de "definitivat", învățătorii din școlile de stat erau siguri că nu-și vor mai pierde postul. Aceasta, desigur, doar în cazul în care directorii școlilor de stat se vor fi asigurat că învățătorii constituiau

⁹⁴⁷ *Ibidem*, p. 260-278.

elemente loiale ale statului ungar. Mai trebuie semnalat faptul că o altă deosebire esențială între școlile de stat și cele comunale era modul de finanțare. Încă din preambulul instrucțiunii către curatori, se preciza că ministrul putea înființa școli doar din bugetul statului, dar că în cazul în care dispunea înființarea unei școli de stat într-o localitate anume, cetățenii acelei localități trebuiau să contribuie financiar la întreținerea noii școli.

Din cele prezentate mai sus, se poate constata lesne că, folosind unele ambiguități ale legilor școlare din 1868 (AL 38) și 1876 (AL 28), ministrul Trefort a trasat, în mai multe instrucțiuni, un plan de reorientare a învățământului din Ungaria. În condițiile în care mai mult de 90% din școlile primare existente în Ungaria erau susținute de confesiuni, Trefort a continuat planul cumnatului său Eötvös de dezvoltare a învățământului general-comunal (ne- sau supraconfesional), în detrimentul celui confesional. Totodată, a prevăzut în amănunt modul de organizare a școlilor naționale ungare, de stat, aflate sub controlul mult mai sever al Guvernului de la Budapesta. După cum se va vedea într-un capitol următor, planul trasat de Trefort Ágoston a fost pus în aplicare cu consecvență de urmașii săi din Minister, în special la cumpăna dintre secolele XIX-XX.

3.6.3. *Legea privind introducerea limbii maghiare în școlile confesionale (AL 18/1879)*

Ministrul Trefort Ágoston este cunoscut în literatura istorică mai ales datorită legii prin care a introdus limba maghiară ca materie obligatorie de învățământ în toate școlile primare (comunale și confesionale). Această lege a constituit începutul unei noi politici naționale a autorităților guvernamentale de la Budapesta. A fost cel dintâi pas care evidenția faptul că politicienii maghiari (de pe tot eșcherul politic, deci din coaliția guvernamentală, dar și din opoziție) părăseau ideologia care se afla la baza *Legii naționalităților* și a *Legii școlare* din 1868, inițiind o nouă politică, anume desăvârșirea statului național unitar, centralizat maghiar. La un deceniu după votarea celor două legi amintite mai sus, clasa politică maghiară a recunoscut faptul că nu mai avea nevoie de atragerea simpatiei naționalităților pentru consolidarea statului ungar. Prin urmare, a socotit că sosise vremea să pornească pe calea confruntării deschise cu naționalitățile, încercând integrarea acestora în sânul națiunii politice maghiare.

Istoricii din ziua de astăzi, chiar și cei maghiari, recunosc faptul că AL 18/1879 a constituit o adevărată cotitură în istoria Ungariei dualiste, punând bazele politicii naționaliste, maghiarizante. Astfel, istoricul maghiar contemporan Bellér Béla arăta: "Tendința favorabilă (pentru naționalități, inaugurată de Eötvös – n.n.) s-a dovedit din păcate a fi doar provizorie. Încă din primul deceniu al epocii dualiste a devenit clar faptul că eforturile – justificate, de altfel, din perspectiva istoriei – de a făuri o națiune de stat ungară, burgheză, au fost împletite cu măsuri naționaliste, ungare retrograde, care aveau ca scop înăbușirea nevoilor justificate ale naționalităților. Prima măsură de acest gen a fost Legea școlară, AL 18/1879

[...]. Predarea limbii maghiare era văzută, de către politicienii unguri și de opinia publică naționalistă, drept un mijloc de maghiarizare, prima etapă în asimilarea naționalităților".⁹⁴⁸ Istoricul maghiar din emigrație (din Berna), László Révész, considera că "de la sfârșitul anilor 1870, legislativul a arătat o tendință tot mai mult naționalist-șovină. Caracteristice în acest sens sunt următoarele legi: Legea școlară din 1879." (istoricul enumerând apoi *Legea școlilor medii* și *Legile școlare* ale lui Apponyi).⁹⁴⁹ Într-un mod asemănător s-a exprimat și istoricul german Fr. Gottas: "Se recunoaște în general faptul că în epoca dualistă școala a fost un mijloc important pentru maghiarizare. O excepție o constituie doar *Legea școlară* apărută imediat după realizarea dualismului, în 1868. Maghiarizarea prin intermediul școlii a început prin *Legea școlară* din 1879, continuând pe această linie prin alte măsuri legislative: *Legea școlilor medii* din 1883, *Legea grădinițelor* din 1891, desăvârșindu-se prin așa-zisa *Lex Apponyi* din 1907".⁹⁵⁰

Tot la fel, istoricul austriac, H. Haselsteiner: "Trefort Ágoston a realizat, cu legea școlară din 1879, cel dintâi pas în direcția maghiarizării prin intermediul școlii".⁹⁵¹ Iar istoricul slovac Ludwig von Gogolák considera că *Legea școlară Trefort* "ilustrează tendința de maghiarizare, desfășurată prin mijloace statale, legislative, și care vizau anularea, etapă cu etapă, a *Legii naționalităților* din 1868".⁹⁵² Și istoriografia română a accentuat caracterul maghiarizant al *Legii Trefort*.⁹⁵³

O poziție mai nuanțată o are istoricul Joachim von Puttkamer, în masiva sa lucrare despre învățământul epocii dualiste. Conform acestui istoric, votarea AL 18/1879, chiar dacă evidențiază începutul unei noi etape în istoria politicii maghiare a naționalităților, totuși nu constituie o ruptură de principiile liberale din 1868. Această lege nu a fost opera unei noi generații, ci ea a vizat tocmai realizarea dezideratelor din 1868, anume făurirea statului ungar și a națiunii politice maghiare, prin răspândirea limbii de stat în toate regiunile din noua Ungarie.⁹⁵⁴

Gradul de cunoaștere a limbii maghiare în Ungaria, până în 1880

Dar care era situația în privința cunoașterii de către naționalitățile din Ungaria a limbii de stat maghiare? Date oficiale din anii de început ai perioadei dualiste nu există; recensământul din 1870 nici măcar nu a prevăzut o rubrică specială pentru înregistrarea limbii materne a cetățenilor maghiari. Tocmai de aceea, este greu de stabilit cât de bine era cunoscută maghiara de către locuitorii celorlalte naționalități. Un ajutor în acest sens îl constituie matricolele gimnaziilor din diferitele comitate ale Ungariei. S-a putut stabili că doar 20% dintre elevii primelor

⁹⁴⁸ Bellér Béla, *Die ungarische Nationalitäten- Schulpolitik von der Ratio Educationis bis heute*, în "Ethnicity and Society in Hungary" (ed. Glatz Ferenc), vol. II, Budapesta, 1990, p. 437-438.

⁹⁴⁹ László Révész, *Die verschiedenen Auffassungen...*, p. 235.

⁹⁵⁰ Fr. Gottas, *Zur Nationalitätenpolitik...*, p. 102.

⁹⁵¹ H. Haselsteiner, *Das Nationalitätenproblem...*, p. 126. A se vedea și Idem, *Schule und Bildung...*, p. 560.

⁹⁵² Ludwig von Gogolák, *Ungarns Nationalitätengesetze...*, p. 1291.

⁹⁵³ Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar...*, p. 136-142; Antonie Plămădeală, *Lupta împotriva deznaționalizării românilor din Transilvania în timpul dualismului austro-ungar, în vremea lui Miron Romanul*, Sibiu, 1986, p. 70-99.

⁹⁵⁴ J. v. Puttkamer, *Schulalltag...*, p. 199-200.

clase de gimnaziu din comitatele slovace cunoșteau limba maghiară. Asemănătoare a fost situația și în comitatele ardelenesti.⁹⁵⁵

Recensământul din 1880 a urmărit și cunoștințele de limbă maghiară ale locuitorilor din Ungaria. În comitatele slovace Árva, Trencsén, Liptó, Sáros, Turoc, Szepes și Zólyom, procentul cunoscătorilor de limbă maghiară era în jur de 3%. La fel și în comitatele ardelenesti Făgăraș, Hunedoara sau Bistrița-Năsăud. Chiar și în acele regiuni în care maghiarii constituiau 40% din populație, abia dacă știau 10% dintre români sau slovaci limba statului. În ceea ce-i privește pe germani, numărul vorbitorilor de maghiară era mai ridicat (de până la 10% în comitatele Sibiu, Bistrița, Árva, Turoc, Trencsén; în celelalte comitate procentul putea atinge 20%). În schimb, între 50-75% dintre sașii ardeleni și țipsării slovaci vorbeau româna, respectiv slovacă (totuși, sașii cunoșteau mai bine româna decât țipsării slovaca; aceasta deoarece românii ardeleni vorbeau cu sașii în română, în timp ce slovacii foloseau ca mijloc de comunicație cu vecinii de altă etnie germană).⁹⁵⁶

Școli ale naționalităților în care se predă și limba maghiară până în 1879

Desigur că această slabă cunoaștere a limbii maghiare se datora lipsei predării acesteia în cele mai multe școli populare. Existau însă și școli elementare în care se învăța și limba maghiară, în special în Slovacia. De exemplu, senioratul evanghelic din Tatra a propus încă în 1867 introducerea limbii maghiare ca materie obligatorie în clasa a IV-a. Propunerea a început să fie pusă în aplicare abia în 1877, și doar în câteva școli. Tot în a doua jumătate a anilor 1870 a început să fie introdusă limba maghiară ca materie de studiu în cott. Árva, în școlile slovace din localitățile mai mari, precum și în toate școlile populare evreiești. În 1878, maghiara era predată la aproape jumătate din toate școlile germane și slovace din comitatul Nyitra. Guvernul maghiar a sprijinit toate inițiativele de introducere a limbii maghiare în planul de învățământ, încurajând chiar transformarea școlilor slovace în școli bilingve. Într-adevăr, în 1877, aproximativ 10% din toate școlile slovace erau bilingve.⁹⁵⁷

În Transilvania, în schimb, școlile bilingve erau foarte rare. Limba maghiară era predată, alături de germană, în multe din școlile din fostele teritorii grănicerești.⁹⁵⁸ În școlile populare săsești limba maghiară nu era predată aproape deloc, excepție făcând școlile superioare, cu cel puțin cinci clase.⁹⁵⁹ În sate, limba maghiară nu era studiată deloc, astfel că, "la sașii ardeleni, într-o măsură mai mare decât la români și la slovaci, exista convingerea că școala populară era bastionul propriei culturi, ba chiar garanția supraviețuirii propriei grupe etnice, având prin

⁹⁵⁵ La unele gimnazii, situația era și mai dezastruoasă. De exemplu, la gimnaziul catolic din Skalica (cott. Nyitra), în 1875 cunoșteau maghiara doar trei din cei 34 de elevi; la cel din Ružomberok (cott. Liptó) doar 7 din 55 de elevi (J. v. Puttkamer, *Schulalltag*..., p. 188).

⁹⁵⁶ *Ibidem*, p. 189-191.

⁹⁵⁷ *Ibidem*, p. 191-193.

⁹⁵⁸ V. Șotropa, N. Drăganu, *Istoria școalelor năsăudene*, p. 40, 80 și 110.

⁹⁵⁹ Heinz Brandsch, *Geschichte der siebenbürgisch-sächsischen Volksschulen*, Sighișoara, 1926, p. 113. Asemenea școli populare superioare existau în Sibiu, Brașov, Sighișoara, Mediaș, Râșnov, Prejmer, Agnita și Teaca.

urmare datorită de a cultiva doar limba maternă".⁹⁶⁰ Însă în unele gimnazii săsești, precum Mediaș, Sighișoara, Sebeș, limba maghiară constituia obiect de studiu începând cu clasa a II (de regulă, clasa I de Gimnaziu urma după clasa IV a școlii populare). Gimnaziul inferior din Reghin constituia un caz aparte. Aici, maghiara era studiată încă din clasa I (ba chiar din clasa IV a școlii populare).⁹⁶¹

Prin urmare, limba maghiară constituia disciplină de învățământ în special în unele comitate din Slovacia, unde procesul de deznaționalizare a populației autohtone slave (chiar cu sprijinul Bisericii) era mai avansat. În celelalte regiuni compact nemaghiare, limba de stat nu era aproape deloc cunoscută.

Această situație nu contravenea cu nimic legislației în vigoare. *Legea școlară*, AL 38/1868, prevedea studiul limbii maghiare doar în școlile populare superioare și în cele cetățenești (§ 64 și 74). După cum am arătat mai sus, ministrul Trefort Ágoston a cerut, la 2 septembrie 1876, ca toți învățătorii din școlile de stat să cunoască bine limba maghiară, pentru a o putea predă. Un an mai târziu, prin ordonanța cu nr. 32.215/1877, § 26, ministrul a cerut introducerea studierii limbii maghiare în toate școlile din fostele teritorii grănicerești (în aceste teritorii, AL 38/1868 nu avea aplicabilitate, deoarece ele nu se aflaseră în 1868 sub administrația autorităților de la Budapesta, ci sub cea a Consiliului aulic de Război, din Viena). În același an însă, într-o altă ordonanță (cu nr. 21.678, din 20 august 1877), ministrul Trefort considera studierea limbii de stat în școlile nemaghiare ca un deziderat imposibil de îndeplinit (totuși necesar pentru acei copii care doreau să-și continue studiile în gimnazii sau în școlile cetățenești).⁹⁶²

Originile proiectului legislativ «Despre obligația de a învăța limba maghiară în instituturile populare de instrucțiune» (1879)

Și totuși, în 1879, ministrul Trefort Ágoston a întocmit un proiect care viza introducerea limbii maghiare ca obiect de studiu în toate școlile populare din Ungaria. Care a fost cauza schimbării de atitudine a ministrului?

După 1877, în viața politică din Ungaria a intervenit o criză, provocată de negocierile celui de-al doilea pact dualist. Negocierile au fost deosebit de dificile, premierii austriac și ungar (Adolf Auersperg și Tisza Kálmán) oferindu-și în mai multe rânduri demisiile, neacceptate de împărat (totuși, la un moment dat, Francisc Iosif a oferit postul de prim-ministru al Ungariei lui Sennyey. Acesta nu a reușit să formeze un nou cabinet, astfel că conducerea Guvernului i-a revenit tot lui Tisza). Poziția Guvernului maghiar era destul de șubredă, opoziția Partidului independentist fiind deosebit de virulentă (acuzând Guvernul de trădare a intereselor Ungariei).⁹⁶³ A urmat apoi chestiunea bosniacă, provocată de ocuparea de către armata austriacă a fostei provincii otomane Bosnia-Herțegovina.

⁹⁶⁰ J. v. Puttkamer, *Schulalltag*..., p. 194.

⁹⁶¹ *Ibidem*.

⁹⁶² *Ibidem*, p. 191-192, în special notele 14-15 de la acele pagini.

⁹⁶³ Berthold Sutter, *op.cit.*, p. 78-90; "Enciclopedia Română ASTRA", vol. III, p. 932; László Péter, *op. cit.*, p. 92-93.

În aceste condiții Guvernul, în pericol de a-și pierde majoritatea parlamentară, a făcut unele concesii opoziției. Drept urmare, ministrul Trefort Ágoston a redactat proiectul de lege școlară.

Cercurile naționaliste din Ungaria ceruseră deja de mai mulți ani votarea unei legi care să introducă studiul limbii maghiare în toate școlile populare. În 1872, curând după instalarea lui Trefort Ágoston la conducerea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii publice, ziarul de opoziție *Magyar Újság* (*Ziarul maghiar*) i-a cerut să ia măsuri pentru răspândirea mai bună a limbii de stat în toate comitatele Ungariei. Patru ani mai târziu, publicația semi-oficială *Néptanítók Lapja* (*Foaia învățătorului*) a cerut introducerea predării limbii maghiare în toate școlile populare, încă din clasa I. Însă o campanie susținută vizând adoptarea acestei măsuri a fost desfășurată, începând din 1876, de inspectorul școlar regesc din Nyitra, Libertiny Gusztáv. Acesta a obținut aprobarea de către adunarea comitatensă a finanțării unui curs de vară, prin care învățătorii să poată aprofunda limba maghiară. Aceeași adunare comitatensă a redactat și o petiție către Guvern, cerând imperios introducerea limbii maghiare în toate școlile populare din Ungaria. În această campanie s-au alăturat până la 42 de municipii, comitate și orașe cu drept municipal (printre acestea și Oradea).⁹⁶⁴

Audiența la împărat a celor două delegații mitropolitane românești

În ianuarie 1879, știrea despre redactarea unui proiect de lege în acest sens a pătruns și în presa vremii. *Telegraful Român* a anunțat opinia publică românească încă din 16 ianuarie acel an.⁹⁶⁵ În urma hotărârii Consiliilor celor trei eparhii ortodoxe românești din Ungaria, a fost constituită o delegație, în frunte cu Miron Romanul, alcătuită din cei doi episcopi sufragani (Ioan Mețianu de la Arad și Ioan Popasu de la Caransebeș), cu nouă delegați consistoriali (trei clerici și șase mireni). Aceștia au semnat o "reprezentățiune" (adică un memoriu protest), pe care au înaintat-o monarhului Francisc Iosif, la 1/13 februarie 1879.⁹⁶⁶ Monarhul a răspuns, "potrivit vechiului obicei de la Curtea imperială habsburgică, cu fraze evazive".⁹⁶⁷

⁹⁶⁴ J. v. Puttkamer, *Schulalltag...*, p. 195-196. În discursul parlamentar rostit de Alexandru Roman, la 1 mai 1879, a atras atenția asupra originilor politicianiste ale proiectului de lege: "Unii dintre domnii deputați, din punctul de vedere al partidului lor, au zis că proiectul este apucătură cortășească, pe care Guvernul o folosește ca să-și recâștige popularitatea pierdută prin politica cea rea. La cesteia le-am răspuns că dacă proiectul de lege este apucătură cortășească, atunci Dvs. sunteți datori ca, urmând convingerile ce le aveți, să ridicați cuvântul în contră. Mi-au mărturisit că presiunea șovinistică este atât de mare, încât un maghiar nu e în stare să se expună să vorbească în contra" (cf. Teodor V. Păcățian, *Cartea de Aur...*, vol. VI, p. 760).

⁹⁶⁵ Articolul *Să maghiarizăm*, în "Telegraful Român", nr. 6 din 16 ianuarie st.v. 1879, p. 21-22.

⁹⁶⁶ Arhimandritul-vicar Nicolae Popea, Partenie Cosma și Nicolae Strevoiu de la Sibiu, preot Ioan Țieranu, Constantin Rădulescu și Alexie Popoviciu de la Arad, pr. Nicolae Andreevici cu general Traian Doda și avocatul Pavel Rotariu de la Caransebeș (M. Păcurariu, *Politica statului ungar...*, p. 137, n. 13).

⁹⁶⁷ M. Păcurariu, *Politica statului ungar...*, p. 137. Iată în întregime răspunsul imperial: "Obiectul petițiunii Dvs. îl voi învrednici de o matură apreciere. Cu deplină liniște dau încă de pe acum presiune speranței, că este departe de regimul meu, precum și de legislațiune, intențiunea de a aduce astfel de hotărâri, care ar putea cauza îngrijiri temeinice și ar fi în stare a tulbura între deosebitele naționalități ale țării pacea și buna înțelegere, care spre bucuria mea există, și pe care totdeauna le-am dorit. Și pot cu toată căldura să vi le recomand și Dvs. spre îngrijire și pe mai departe" (cf. Teodor V. Păcățian, *Cartea de Aur...*, vol. VI, p. 714).

Cu doar trei zile înainte, la 10 februarie, s-a prezentat în audiență la împărat și o delegație greco-catolică, aflată sub conducerea mitropolitului Ioan Vancea.⁹⁶⁸

Ziarele maghiare au fost foarte indignate de îndrăzneala celor două delegații bisericești românești, de a se prezenta direct în audiență la suveran: "o adevărată impertinență a se duce arhieriei cu astfel de plânsări la Maiestatea Sa și a-i da sfaturi M. Sale cum are să procedeze față de consilierii săi".⁹⁶⁹ Pentru această acțiune, episcopii "ar fi trebuit să fie aruncați în închisoare. Ei îndrăznesc să-și ridice glasul împotriva cererii juste a națiunii maghiare, de a putea vorbi cu oamenii care locuiesc pe teritoriul patriei ei în limba maghiară [...]. Ungurul este stăpân în țara aceasta, și dacă, de exemplu, s-ar hotărî să le ceară tuturor locuitorilor care dețin cetățenia ungară să învețe ungurește în răstimp de doi ani, iar dacă nu să părăsească țara, atunci el (ungurul – n.n.) ar putea într-adevăr face aceasta, deoarece el poruncește aici și nimeni altul".⁹⁷⁰

Totuși, protestele celor două delegații bisericești românești au avut o urmare pozitivă. La 9 martie, suveranul a convocat o conferință ministerială (adică o ședință de Guvern), pe care a prezidat-o el însuși și în care și-a exprimat oarecum protestul față de acest proiect, datorită faptului că provoca agitație în rândurile naționalităților, care deja se integraseră în statul ungar dualist.⁹⁷¹ În răspunsul dat, primul ministru Tisza Kálmán și ministrul Trefort Ágoston au arătat că nu făcuseră altceva, decât să dea curs cererilor opiniei publice (adică a celor 42 de municipii care ceruseră redactarea acestui proiect de lege).⁹⁷²

Discutarea proiectului de lege în Parlamentul de la Budapesta

În pofida sfaturilor imperiale, Guvernul a introdus totuși proiectul de lege în discuția Parlamentului, la 29 aprilie 1879. Raportorul comisiei școlare, Baross Gábor, a arătat că scopul legii era "de a se face cu puțință învățarea limbii maghiare și în școalele populare, fără a se știrbi autonomia vreunei confesiuni ori drepturile vreunei naționalități, cu privire la întocmirea liberă în afacerile școlare".⁹⁷³

⁹⁶⁸ "Dorința mitropolitului Miron Romanul din Sibiu era ca ambele Biserici să se prezinte deodată în fața monarhului, ori cel puțin în aceeași zi, și în privința aceasta a făcut demersuri pe lângă mitropolitul din Blaj, de unde a primit răspuns mulțumitor. S-a stabilit ziua de întâlnire la Budapesta, apoi la Viena, dar când a sosit delegația Bisericii gr.-ort. române la Budapesta și Viena, a aflat că episcopatul gr.-catolic român a umblat deja pe acolo și s-a întors acasă" (Teodor V. Păcățian, *Cartea de Aur...*, vol. VI, Sibiu, 1910, p. 708). A se vedea și Reprezentațiunea Bisericii Unite și a celei Ortodoxe *Ibidem*, p.709-713, respectiv p. 714-720. Asupra reprezentațiunii Bisericii Ortodoxe voi reveni în detaliu în partea a IV-a a acestei lucrări.

⁹⁶⁹ Fragment dintr-un articol apărut în ziarul *Pester Llyod* (cf. Teodor V. Păcățian, *Cartea de Aur...*, vol. VI, p. 737.

⁹⁷⁰ Citatul a fost publicat în ziarul *Magyar Hirlap* și a fost reprodus în volumul *Magyarisierung in Ungarn. Nach den Debatten des ungarischen Reichstages über den obligaten Unterricht der magyarischen Sprache in sämtlichen Volksschulen*, München, 1879, p. XVI (lucrarea a fost editată de Karl Wolff, cunoscutul jurnalist și bancher sas din Sibiu, directorul băncii *Hermanst. Allgemeine Sparkassa* – cf. "Enciclopedia Română ASTRA", vol. III, p. 1254).

⁹⁷¹ Fr. Fr. Gottas, *Zur Nationalitätenpolitik...*, p. 103.

⁹⁷² *Magyarisierung in Ungarn*, p. 149-150.

⁹⁷³ Teodor V. Păcățian, *Cartea de Aur...*, vol. VI, p. 745.

Proiectul de lege s-a aflat în dezbateră Parlamentului timp de mai multe zile, la sfârșitul lunii aprilie și începutul lunii mai. Categoriile de parlamentari au susținut votarea proiectului de lege aducând în principal trei argumente.⁹⁷⁴

1. Parlamentarii din blocul guvernamental au evidențiat importanța practică a legii pentru diferiții cetățeni ai Ungariei. Prin cunoașterea limbii maghiare, naționalitățile se puteau integra mai bine în societatea maghiară, puteau să-și apere cu mai multă tărie și consecvență doleanțele și revendicările lor;
2. Parlamentarii din opoziția parlamentară maghiară (în special Partidul independentist) au pus accent pe importanța acestui proiect de lege pentru afirmarea intereselor statului și națiunii maghiare. Deputatul Balász Orbán a atras atenția asupra situației din România și Serbia, unde procesul de învățământ se desfășura doar în limba oficială. Așadar, prin învățarea de către toți copiii a limbii maghiare, se întărea sentimentul comuniunii dintre diferitele naționalități ale Ungariei;
3. mică minoritate dintre deputați și-a exprimat și speranța că această lege va duce la o contopire a diferitelor naționalități din Ungaria. Cu alte cuvinte, scopul maghiarizant al legii a fost recunoscut deschis, chiar și dacă doar de către o mică parte dintre deputați. Unul dintre conducătorii Partidului independentist, Madarász József, a subliniat faptul că proiectul nu pune altceva în discuție decât "apărarea naționalității maghiare, ba chiar și răspândirea ei". Iar germanul asimilat Grünwald Béla cerea ca în comitatele cu populație mixtă, să nu se mai accepte decât învățământ în limba maghiară, pentru a se evita românizarea sau slovacizarea maghiarilor de acolo.⁹⁷⁵

Deputații blocului guvernamental au recunoscut că, din păcate, naționalitățile puteau interpreta proiectul ca o lege prin care se favoriza maghiarizarea. Au încercat însă să infirmе această intenție atât președintele comisiei parlamentare școlare, slovacul maghiarizat Barosz, cât și ministrul Trefort Ágoston care a spus chiar că "și noi știm că, dacă am dori să începem maghiarizarea pe această cale, atunci am avea de-a face cu un început întârziat".

Parlamentarii naționalităților nu au putut fi convinși de lipsa intențiilor de maghiarizare. Starea de spirit din rândul parlamentarilor maghiari le întărea convingerea, după cum s-a exprimat și deputatul sas brașovean, Adolf Zay "astăzi, toate deosebirile dintre partide au încetat; ba chiar, în această majoritate nou constituită nu pare să existe nici măcar o umbră de deosebiri de păreri. Aceasta mă face să cred că Dvs., Domnilor, doriți să serbați o mare petrecere de familie, o zi de sărbătoare a seminției maghiare. Iar eu trebuie să recunosc deschis că în toți cei patru ani, în care am avut onoarea să fiu membru al Parlamentului maghiar, niciodată nu m-am simțit atât de străin în această Casă, precum astăzi".⁹⁷⁶

⁹⁷⁴ Sintetizarea aparține istoriului J. v. Puttkamer, *Schulalltag...*, p. 196-198.

⁹⁷⁵ "Sare în ochi tristul fapt că poporul de rând maghiar (*köznép*) scade în număr, fiind asimilat de slovacime și de valahime" (*Magyarisierung in Ungarn*, p. 353).

⁹⁷⁶ *Magyarisierung in Ungarn*, p. VIII și 8.

Argumentele naționalităților se doreau o continuare logică a argumentelor deputaților maghiari:

1. interesul cetățenilor cerea ca să nu fie îngreunați copiii prin învățarea unei limbi străine, pe care apoi nu o vor mai folosi: "Copiii în școalele elementare pot învăța limba maghiară în măsură mică; și acei copii nemaghiari, care nu frecventează școli mai înalte, puțină învățatură a acestei limbi câștigate cu multă greutate o uită în scurt timp, fiindcă, în cele mai multe cazuri, nu au ocaziune de a se folosi de această limbă. Astfel, pe când, pe de o parte, copiii nu au nici un folos de la învățatura limbii maghiare, pe de altă parte, pierzând vremea cu învățarea acestei limbi, sunt împiedicați a-și câștiga cunoștințele elementare necesare în limba maternă [...]. Învățarea unei limbi străine, fie chiar limba statului, este lux pentru acea tinerime care nu și-a câștigat cunoștințele elementare".⁹⁷⁷
2. proiectul aducea atingere intereselor și sentimentelor naționalităților, fiind încă o dovadă a neîncrederii pe care o manifestau maghiarii față de acestea: "De când națiunea maghiară a intrat în deplina posesiune a potestății constituționale în Ungaria, față de români nu a documentat alta decât neîncrederea", evidențiată de Legea electorală și de cea a organizării municipale, legi care au pus capăt autonomiei românești în unele regiuni, arondând astfel circumscripțiile electorale, ca românii să nu mai dețină majoritatea. Aceste legi, erau în contradicție cu AL 44 și 38 din 1868, la fel și proiectul aflat în discuție (ca, de altfel, și faptul că în școlile de stat din comunele românești, învățătorii nu cunoșteau limba populației).⁹⁷⁸ "Proiectul acesta este o zale, Domnilor, din acel lanț care formează un sistem întreg, pe care-l cunoaștem din trecut. El este întoarcerea la legile despre limbi din 1848 și de mai înainte, care prin AL 44 și 38 din 1868 au fost delăturate, dar care prin proiectul acesta mai nou, nu numai se modifică, ci se răstoarnă",⁹⁷⁹ Proiectul de lege era considerat un adevărat atentat la autonomia Bisericii Ortodoxe Române,⁹⁸⁰
3. adevăratul scop al proiectului de lege era nu atât dorința ca pruncii să învețe maghiara, ci intenția de maghiarizare forțată. "Nu acesta este scopul cel adevărat al proiectului de lege din dezbatere, scop care să fie declarat în mod oficial și pe față. Am zis *în mod oficial*, pentru că pe cale privată și confidențială chiar și d. Ministru-prezident, oricât este de rezervat și îmbumbat până sus, totuși o spune, ca și toți ceilalți, că adevăratul scop este maghiarizarea naționalităților nemaghiare",⁹⁸¹

⁹⁷⁷ Din discursul parlamentar rostit de N. Strevoiu, în Teodor V. Păcățian, *Cartea de Aur...*, vol. VI, p. 750-751.

⁹⁷⁸ Din discursul lui N. Strevoiu, din 30 aprilie, în Teodor V. Păcățian, *Cartea de Aur...*, vol. VI, p. 747. Astfel, proiectul acesta de lege se înscria pe linia legii electorale, apoi aceea a privind organizarea municipală.

⁹⁷⁹ Din discursul lui Al. Roman, din 1 mai, în Teodor V. Păcățian, *Cartea de Aur...*, vol. VI, p. 760.

⁹⁸⁰ Din discursul lui Partenie Cosma, din 5 mai, în Teodor V. Păcățian, *Cartea de Aur...*, vol. VI, p.805-808.

⁹⁸¹ Din discursul lui George Pop de Băsești, din 2 mai, în Teodor V. Păcățian, *Cartea de Aur...*, vol. VI, p. 777.

"Atât raportorul comisiunii, cât și oratorii care s-au declarat până aici, toți consimțesc întru aceea, că introducerea limbii maghiare ca studiu obligat în școalele populare nu este scopul, ci este numai pasul întâi către scop, numai începutul acțiunii, prin urmare, negreșit trebuie să ne așteptăm la continuarea acțiunii. Apoi aceia, cărora le-a succes a aduce acest proiect în cameră, nu se vor mulțami numai cu atâta, ci se vor folosi de toate mijloacele, ca să-și ajungă scopul lor de maghiarizare cu orice preț, din care nici acum nu fac secret [...]. Și Dta (Komjatty – n.n.) ești unul care, în decursul acestei dezbateri, chiar pe locul acesta mi-ai zis că voiești să maghiarizezi naționalitățile nemaghiare *cu fier și cu foc – tüzzel vassal* -, cu orice preț".⁹⁸²

La 5 mai, proiectul a fost supus votului pe articole și a celui final. Singurul maghiar care a votat împotriva a fost Mocsáry Lajos, unul dintre conducătorii Partidului independentist.⁹⁸³ Primind aprobarea Casei Deputaților, proiectul a fost trimis, la 13 mai, spre dezbateri în Casa Magnaților.⁹⁸⁴ Aici, cei doi mitropoliți români, împreună cu episcopii Ioan Mețianu și Victor Mihalyi, au rostit cuvântări împotriva proiectului de lege.⁹⁸⁵ Însă la 22 mai 1879, proiectul a fost sancționat, ca AL 18/1879.

Prevederile Legii Trefort

Față de celelalte legi școlare, adoptate în cei zece ani de existență ai regimului dualist, *Legea Trefort* (AL 18/1879) nu a avut o întindere prea mare, cuprinzând doar opt articole.⁹⁸⁶

⁹⁸² Din discursul lui Partenie Cosma, din 5 mai, în Teodor V. Păcățian, *Cartea de Aur...*, vol. VI, p. 793.

⁹⁸³ În discursul său, acest "corb alb între cei mulți de altă culoare" a înfierat lipsa de sinceritate a inițiatorilor proiectului: "asemenea afirmațiuni (despre necesitatea votării legii – n.n.) nu vor duce în rătăcire pe nimeni; ba, trebuie să declar că lipsa de sinceritate nu se unește nici cu demnitatea rasei maghiare, nici cu cea a statului. *Răspândirea limbii maghiare* nu înseamnă decât vindecarea, cât mai repede, a *răului* că 15 milioane de oameni, câți locuiesc în această țară, nu sunt, după originea lor, cu toții maghiari. Dacă numărul maghiarilor nu se poate spori decât pe socoteala numărului celorlalte naționalități, este foarte firesc ca naționalitățile să vadă în tendința aceasta un atac la temeliile existenței proprii; urmarea ar fi reîmprospătarea stărilor deplorabile ce au dăinuit înainte de 1848 [...]. Îmi permit întrebarea, este oare consult a răscoli problema naționalităților? Servește în folosul statului și al maghiarismului faptul de a-și atrage odiumul ce fără îndoială se va deștepta, provocând pericole care vor fi, după a mea părere, urmarea naturală a unei astfel de acțiuni? [...] Trebuie să ne împăcăm cu situația că Ungaria este un stat poliglot, în care deosebitele popoare țin cu tărie la neamul lor. Trebuie să evităm nu numai silnicia, ci și aparența unei tendințe din care să se presupună că voim să subminăm existența celorlalte popoare" (cf. E. Hodoș, *Cercetări. Probleme școlare confesionale*, Sibiu, 1944, p. 95-97).

⁹⁸⁴ Teodor V. Păcățian, *Cartea de Aur...*, vol. VI, 816.

⁹⁸⁵ Cuvântările lor la Teodor V. Păcățian, *Cartea de Aur...*, vol. VI, p. 816-824 (Ioan Vancea), 824-828 (Miron Romanul), 828-831 (Ioan Mețianu) și 831-842 (Victor Mihalyi). Cuvântarea lui Miron Romanul a fost publicată în întregime mai recent de Antonie Plămădeală, *Lupta împotriva deznaționalizării românilor...*, p. 72-76.

⁹⁸⁶ *Legea Trefort* a fost publicată de Teodor V. Păcățian, *Cartea de Aur...*, vol. VI, p. 843-845, precum și de E. Hodoș, *op. cit.*, p. 181-185.

Scopul acestei legi era menționat în preambul: "De vreme ce e de lipsă, ca fiecărui cetățean al statului să i se ofere ocaziunea de a-și însuși limba maghiară, adică limba statului, se iau pentru acest scop dispozițiunile următoare":

În toate preparandiile de învățători (inclusiv cele confesionale), limba maghiară trebuia să fie predată în toți anii de studiu, "într-un astfel de număr de ore, încât fiecare candidat pentru funcțiunea de învățător să și-o poată însuși în vorbire și scriere". Începând din vara anului 1882, "nimeni nu mai poate primi diplomă de învățător", dacă "nu-și va fi însușit limba maghiară în vorbire și scriere, în așa măsură, încât să fie în stare a o preda în școlile primare".

Învățătorii care se aflau în funcție încă din 1872 și care se angajau până în 1881 erau "datori a învăța limba maghiară, dacă nu cumva o știu, în timp de patru ani, socotiți de la intrarea în vigoare a legii de față". Drept urmare, s-a prevăzut ca toți învățătorii angajați între anii 1872-1881 să susțină, până în 1883, un examen de calificare în limba maghiară, stabilit prin decizie ministerială. Începând cu acel an, în nici o școală nu mai puteau fi angajați în funcția de învățători definitivi, ajutători ori provizorii decât persoane care erau capabile a preda limba maghiară (§ 2-3).

Aceasta a fost introdusă ca materie de învățământ în toate școlile primare din Ungaria. Însă, din cauza lipsei de personal calificat, dispozițiunea urma să se pună în aplicare treptat. Îndeplinirea prevederilor legii urma să fie supravegheată de ministrul de Culte și Instrucțiune publică, prin inspectorii școlari și celelalte autorități școlare, menționate în AL 28/1876, amintit mai sus (§ 4-6). Tot inspectorii școlari de stat au dobândit obligația de a asista la examenele de calificare a învățătorilor, din fiecare seminar pedagogic (inclusiv confesional). "Iar cu începere de la 30 iunie 1882, diplomele de calificățiune ce urmează să fie semnate de dânsul, se vor libera numai în cazul când candidatul examinat știe limba maghiară".

Punerea în aplicare a Legii Trefort din 1879

La 29 iunie 1879, Trefort Ágoston a emis un ordin ministerial, prin care a stabilit modul de introducere a limbii maghiare în școlile naționalităților. În clasa I (frecventată de copiii de vârstă de 6-7 ani), din cele 28 de ore de curs săptămânal, 9 ore trebuiau să fie acordate pentru exerciții de vorbire și gândire în limbile maternă și ungară, iar alte opt ore pentru exercițiile de scris și citit în ambele limbi (așadar, limba maghiară a fost introdusă în detrimentul limbii materne; trebuie observat însă faptul că ministrul nu a prezentat numărul exact de ore). În clasa a II-a, în schimb, din cele 34 de ore săptămânal, limbii maghiare reveneau șase ore de exerciții de vorbire și gândire, respectiv 2-3 ore de exerciții de scris și citire.⁹⁸⁷

Însă aplicarea întocmai a legii era împiedicată de lipsa personalului didactic cunoscător de maghiară. Această problemă a stat și în atenția legislativului maghiar; tocmai de aceea, s-a prevăzut termenul de patru ani, în care învățătorii erau obligați să-și însușească limba statului. Chiar și acest termen a fost socotit de către unii deputați drept prea scurt. Grünwald, vestitul german maghiarizat șovin, a

⁹⁸⁷ H. Machtinger, *op. cit.*, p. 49.

susținut, în cursul dezbaterilor, că legea va putea fi pusă în mod deplin în aplicare doar în 30 de ani. Aceeași opinie a avut-o și Mocsáry Lajos, care a folosit argumentul pentru a demonstra inutilitatea unui asemenea act legislativ.⁹⁸⁸

Într-adevăr, doar o mică parte dintre învățătorii în funcție cunoșteau limba maghiară. În raportul Ministerului din anul 1883-1884 s-a considerat că în 1879, din cei 21.115 învățători ai țării, 5.489 învățători (26%) nu corespundeau din punctul de vedere al acestei legi, nu cunoșteau deloc maghiară și nu puteau preda limba maghiară în școlile populare.⁹⁸⁹ În regiunile slovace și românești, numărul era mult mai mare. De exemplu, în comitatul Nyitra, mai mult de jumătate dintre învățători nu știau deloc maghiară, în comitatul Turoc erau aproximativ o treime.⁹⁹⁰

Tocmai pentru a înlătura aceste deficiențe, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii publice a instituit cursuri de vară, cu o durată de șase săptămâni, oferind posibilitate învățătorilor de a-și însuși într-un mod corespunzător limba maghiară. Astfel de cursuri au fost organizate încă în 1879 (prin ordonanța ministerială 13.620, din 26 mai 1879) pe lângă seminariile pedagogice din *Lučenec* (cott. Nograd), *Arad*, *Cluj*, *Cristuru Secuiesc*.⁹⁹¹

În anii următori, au fost organizate cursuri de vară în *Levice* (cott. Bars, slov. Tekov), *Győr*, *Sárospatak* (cott. Zemplin), *Zaláu*, *Deva*, *Sighetul Marmăției*, *Baja*, *Pécs*, *Seghedin* și *Szombathelyi*. În anii 1879-1884 au fost organizate 63 cursuri de vară, la care au participat 5395 de învățători, dintre care 1488 (deci aproximativ 25%) au obținut diploma de calificare pentru limba maghiară.⁹⁹²

Anul	Nr. centre de pregătire	Nr. învățători prezenți	Nr. învățători care au obținut o diplomă
1879	4	937	?
1880	10	835	214
1881	12	953	?
1882	12	1079	511
1883	14	1049	525
1884	11	542	238

Rezultatele acestor cursuri nu au fost la nivelul așteptărilor Ministerului. Revista pedagogică oficială, *Néptanítók Lapja*, considera că deficiențele se datorau lipsei unui serios interes din partea învățătorilor (mulți soseau după începerea cursurilor), apoi a lipsei noțiunilor elementare de limbă maghiară. Tocmai de aceea, numeroși învățători participau la cursuri mai multe veri de-a rândul până să dobândească diploma de calificare.⁹⁹³

⁹⁸⁸ J. v. Puttkamer, *Schulalltag*..., p. 201.

⁹⁸⁹ *Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1883-1884 und 1884-1885. Im Auftrage des königl. Ungar. Ministeriums für Kultus und Unterricht, nach den amtlichen Quellen dargestellt*, Budapesta, 1886, p. 122.

⁹⁹⁰ J. v. Puttkamer, *Schulalltag*..., p. 200 și notele 55-56.

⁹⁹¹ *Schul- und Kirchenbote*, Sibiu, an. 14, 1879, p. 156-158 (revistă bisericească și școlară a Bisericii Evanghelice).

⁹⁹² *Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1883-1884 und 1884-1885*, p. 99 și 121.

⁹⁹³ J. v. Puttkamer, *Schulalltag*..., p. 203.

În 1883, după trecerea termenului de patru ani, prevăzut de lege, conducerea Ministerului a ajuns la concluzia că deficiențele semnalate nu puteau fi înlăturate doar prin cursuri de vară, ci că era nevoie de măsuri disciplinare, punitive, împotriva tuturor învățătorilor care nu cunoșteau satisfăcător limba maghiară. Cele dintâi asemenea măsuri au fost întreprinse la doar doi ani după trecerea termenului legal. Prin ordinele ministeriale 20.301/ 28 mai 1885 și 517/22 iunie 1885, toate școlile primare confesionale au fost obligate să-i înlăture din funcție pe toți învățătorii care nu cunoșteau maghiara (în caz contrar, parohiile care susțineau școlile respective nemaifiind scutite de la plata impozitului școlar de 5%). Măsurile au fost reluate și în anul următor.⁹⁹⁴

Conform prevederii legale, inspectorii școlari aveau principala îndatorire de a supraveghea modul de aplicare a legii. Aceștia au efectuat numeroase controale în toate școlile din districtele școlare, ale căror rezultate le transmiteau în rapoarte regulate la Minister. Din păcate, în 1956, în timpul revoluției maghiare, arhivele Ministerului Cultelor și Instrucțiunii publice au ars aproape în întregime. Au mai rămas doar puține dosare (în special cu rapoarte ale inspectorilor din Ungaria de nord, precum și o mare parte a materialului din timpul ministeriatului lui Wlassics Gyula⁹⁹⁵), dosare care au fost valorificate de istoricul german Joachim von Puttkamer, în monumentală sa lucrare despre învățământul din Ungaria, apărută la sfârșitul verii din 2003. Din aceste rapoarte se poate constata că introducerea limbii maghiare întâmpina greutăți serioase, mai ales în cazul școlilor confesionale. Inspectorii nu aveau dreptul de a încălca autonomia diferitelor Biserici din district; puteau doar să anunțe Ministerul sau Adunarea municipală și să ceară autorităților bisericești să respecte legea. Singurul mijloc prin care putea face presiuni serioase la nivelul conducerilor bisericești era crearea unui sistem concurențial de școli comunale și de stat.

Trebuie subliniat faptul că atitudinea inspectorilor față de școlile confesionale a fost diferită. Unii au dovedit mai multă înțelegere față de problemele cu care se confruntau parohiile și școlile acestora, alții, din contră, au fost aprigi susținători ai intereselor politice de stat. De exemplu, Nemes Lajos, inspectorul din Zemplin, s-a adresat superintendentului evanghelic de Tisa, Csékus István, arătând că era conștient de faptul că în doar câțiva ani nu se putea răspândi într-un mod satisfăcător nici limba maghiară, și nici nu se putea recupera rămânerea în urmă (în modernizarea învățământului) înregistrată în secole de istorie. Din acest motiv, nu a întreprins decât rareori măsuri punitive. În schimb, vecinii săi din Sáros și Spiš au fost mult mai severi. Inspectorul regesc din Spiš, germanul maghiarizat Trogmayr Károly, i-a scris aceluiași superintendent evanghelic că nouă învățători ai acestei confesiuni din comitat nu cunoșteau suficient limba maghiară, propunând concedierea unuia dintre ei, iar altuia acordarea termenul de un an, în care să-și însușească limba maghiară, iar în cazul celorlalți șapte, angajarea unor învățători ajutători. Cererea inspectorului nu a avut însă nici o urmare. Însă, când Tergina Gyula, inspectorul din Sáros, i-a cerut superintendentului concedierea tuturor învățătorilor care nu

⁹⁹⁴ *Ibidem*, p. 106.

⁹⁹⁵ *Ibidem*, p. 67.

știau maghiară, superintendentul a redactat un răspuns, în care califica cererea inspectorului drept un atentat la autonomia bisericească. Inspectorul a replicat, acuzându-l pe superintendent că folosește autonomia bisericească pentru a acoperi lipsa de rânduială din școlile confesionale evanghelice. A cerut sprijin de la Adunarea municipală a comitatului, fără rezultat însă.

Uneori, opoziția autorităților bisericești dobânda chiar și conotații politice, precum în 1887, în Bardejov, cott. Sáros. Aici învățătorul Samu Dirhan a recunoscut deschis inspectorului că nu știa deloc maghiară. Inspectorul a văzut curând "urmările triste" ale acestui fapt: elevii nu au fost capabili să traducă în slovacă nici măcar expresia *István király*. Drept urmare, a adresat o plângere parohului evanghelic (și președintelui scaunului scolastic local) Juraj Kello-Petruškin, care a replicat că "școala este slovacă, mai mult decât atât nici nu se dorește să fie, nici nu poate fi". Desigur că inspectorul a adresat un protest episcopului, dar fără nici un rezultat, astfel că până la urmă inspectorul, jignit, s-a adresat justiției.⁹⁹⁶

Așadar, în pofida faptului că în Ungaria superioară numărul școlilor cu limba de predare slovacă a scăzut continuu, totuși, au existat încă numeroase localități slovace, în care parohiile evanghelice au reușit să apere caracterul național al școlilor lor confesionale. Între autoritățile guvernamentale și cele bisericești (din seniorate, uneori și de la nivelul superintendenturilor) s-a instaurat un adevărat război al hârtiilor. Autoritățile bisericești îi acuzau pe inspectorii regești că în centrul preocupărilor lor se aflau doar cunoștințele de limbă maghiară (dovedind că scopul lor era maghiarizarea). În opinia guvernanților, dar și a opiniei publice maghiare, s-a încetățenit tot mai mult ideea că Bisericele aveau o atitudine antimaghiară. Drept urmare, devenea necesară diminuarea caracterului slovac al unora din superintendenturile evanghelice din Ungaria. Trefort Ágoston nu a avut timp să pună în aplicare acest plan. Sarcina a fost îndeplinită de urmașul său din minister, Csáky Albin (asupra acestei chestiuni voi reveni în capitolul următor).

În ceea ce privește Transilvania, aici inspectorii regești au aplicat o tactică mai moderată.⁹⁹⁷ În vizitele lor prin satele ardelenesti, s-au arătat interesați mai mult de dotarea exterioară a școlilor românești, precum și de deficiențele în pregătirea profesională a învățătorilor români. Lipsurile în aceste domenii erau în de ajuns de mari, ca să poată fi folosite de inspectorii în acțiunile lor îndreptate împotriva sistemului de învățământ confesional ortodox (voi reveni în paginile următoare asupra unor exemple concrete). În ceea ce privește aplicarea *Legii Trefort* în școlile românești, Ministerul de la Budapesta a folosit altă tactică: încurajarea învățătorilor, prin acordarea de premii în bani pentru cei care se arătau mai zeloși în însușirea și predarea limbii maghiare.⁹⁹⁸ După cum se va arăta în partea a IV-a a acestei lucrări, rezistența conducătorilor Bisericii Ortodoxe a fost foarte dărză. Sinodul eparhial din Sibiu a decis, în 1885, verificarea de către Consistoriu a tuturor învățătorilor

⁹⁹⁶ *Ibidem*, p. 104-110.

⁹⁹⁷ Asupra cursurilor de limbă maghiară din Transilvania, voi reveni în partea a IV-a a lucrării.

⁹⁹⁸ *Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1896-1897*, Budapesta, 1898, p. 115-116. În acel an, premiile în bani pentru învățătorii zeloși a atins suma de 5000 fl.

premiați de Guvern, pentru a se asigura că aceștia acordau atenția cuvenită predării celorlalte materii din planul de învățământ.⁹⁹⁹

Românii ortodocși s-au aflat așadar într-o situație mult mai bună decât slovacii (chiar și cei evanghelici). Deocamdată, Ministerul nu a întreprins măsuri serioase împotriva învățătorilor români necunoscători de maghiară. Aceștia erau apărați de poziția autonomă a Bisericii lor. Guvernul nu era încă în măsură să acorde o atenție deosebită Bisericii autonome românești. Drept urmare, printre învățătorii ortodocși se înregistrau cei mai mulți necunoscători ai limbii maghiare, după cum se poate constata din tabelele de mai jos.

În 1883, gradul de respectare de către învățători a prevederilor AL 18/1879, era următoarea:¹⁰⁰⁰

Caracterul școlilor	Număr învățători	Grad cunoaștere a limbii maghiare				Învăț. care nu pot preda lb. maghiară	
		Total	Foarte bine	Bine	Puțin	Deloc	Număr
De stat	816	803	3	1	9	10	1,2
Comunale	3665	3287	89	203	96	289	8,8
Rom.-catolice	7826	6826	288	410	302	712	9,1
Greco-catolice	2180	1282	258	421	219	640	29,3
Ortodoxe	2062	986	237	450	389	839	40,7
Reformate	2873	2867	3	3	-	-	-
Evanghelice	2141	1424	114	246	357	603	28,1
Israelite	979	918	26	25	10	35	3,6
Private	320	301	3	12	4	16	5,0
Reuniuni	52	-	2	-	-	2	3,7

În anul 1884, situația înregistrată de Minister era aceasta:

Caracterul școlilor	Număr învățători	Grad cunoaștere a limbii maghiare				Învăț. care nu pot preda lb. maghiară	
	Total	Foarte bine	Bine	Puțin	Deloc	Număr	%
De stat	1005	993	2	8	2	10	0,9
Comunale	3835	3408	97	207	123	330	8,6
Rom.-catolice	7641	6789	212	387	253	640	8,3
Grec.-catolice	2170	1346	257	363	204	567	26,1
Ortodoxe	2061	910	216	610	325	935	45,3
Reformate	2896	2884	7	5	-	5	0,2
Evanghelice	2144	1472	114	232	326	558	26,0
Unitariene	62	-	-	-	-	-	-
Israelite	958	892	28	29	9	38	4,0
Private	322	303	5	14	-	14	4,3
Reuniuni	64	62	-	2-		2	3,1

Se observă faptul că învățătorii școlilor confesionale ortodoxe cunoșteau cel mai puțin limba maghiară, după care urmau cei greco-catolici și evanghelici (desigur, în special sașii). Interesant este și faptul că 10 învățători de la școlile de

⁹⁹⁹ Protocolul Sinodului din anul 1885, conclud 86, p. 47.

¹⁰⁰⁰ Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1883-84 und 1884-85, p. 100

stat nu cunoșteau maghiara (încălcând astfel ordonanțele ministeriale). Era vorba învățători bătrâni, precum și de învățători veniți din alte țări. Cei cinci învățători din școlile reformatе, care nu cunoșteau bine limba maghiară, proveneau din comune nemaghiare.¹⁰⁰¹

Ceea ce se mai remarcă este faptul că, în loc să scadă, procentul învățătorilor ortodocși (români și sârbi) care nu știau limba maghiară a crescut, de la 40,7% în 1883, la 45,3% în 1884. Prin aceasta, școlile ortodoxe constituiau un caz particular printre școlile tuturor celorlalte confesiuni.

Totuși, numeroși învățători și-au dat seama de primejdiile la care se expuneau, pentru viitor, prin necunoașterea limbii maghiare. Tocmai de aceea, în anul școlar 1884-1885, numeroși învățători ortodocși s-au prezentat la examenele de primire a atestatului de limbă maghiară. Astfel, la sfârșitul aceluia an școlar, din cele 3099 de persoane care au fost angajate ca învățători, au deținut atestatul de limba maghiară 680. Cei mai mulți dintre aceștia erau ortodocși (232), ceilalți fiind greco-catolici (199), romano-catolici (102), evanghelici (83), apoi de la școlile comunale (47), evreiești (10), reformatе (1) și private (4).¹⁰⁰²

Până la urmă, în ceea ce privește cunoașterea de către învățători a limbii maghiare, considerațiile deputatului Grünwald s-au dovedit a fi corecte. Dacă în anul școlar 1896/1897 dintre toți învățătorii nemaghiari, 22% nu cunoșteau deloc limba maghiară, în 1904 procentul scăzuse la 13%, iar în 1908 la 9%.¹⁰⁰³

În ceea ce privește dinamica procentului de predare a limbii maghiare în școlile din Ungaria, aceasta se poate vedea în următorul tabel:

Limba de predare -%	1878	1879	1882	1883 ¹⁰⁰⁴	1884 ¹⁰⁰⁵	1896 ¹⁰⁰⁶
Exclusiv lb maghiară	45,7	45,8	47,5	48,13	48,98	58,69
Și lb. maghiară	10,8	12,5	17,7	17,49	17,07	19,58
Fără lb. maghiară	43,5	41,7	34,8	34,38	33,95	21,73

Iată și o prezentare completă a caracterului național al tuturor școlilor din Ungaria, conform raportului oficial din anul **1884** al Ministerului Cultelor și Instrucțiunii publice către Parlament. Diferența până la 100% sunt prezentate de alte școli: de limbă italiană sau amestecate italiană-maghiară sau cehă-maghiară, dar în foarte mic număr:¹⁰⁰⁷

¹⁰⁰¹ *Ibidem*, p. 101.

¹⁰⁰² *Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1883-84 und 1884-85*, p. 101.

¹⁰⁰³ *Entwicklung des Volksunterrichtswesens der Länder der Ungarischen Heiligen Krone. Ungarische Statistische Mitteilungen. NS Band 31*, Budapest, 1913, p. 146 și 155.

¹⁰⁰⁴ *Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1882-83 und 1883-84*, p. 53.

¹⁰⁰⁵ *Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1883-84 und 1884-85*, p. 59.

¹⁰⁰⁶ *Das ungarische Unterrichtswesen im Studienjahre 1896-97*, p. 159-160.

¹⁰⁰⁷ *Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1883-84 und 1884-85*, p.63.

Limba	503	1844	5337	2181	1797	2332	1430	56	509	176	31
școli.stat	școli.com.	rom-cat	gr-cat	gr.-ort	reformate	evangel.	unit.	israelite	priv.	reun.	
Magh.	443	1156	2961	153	7	2297	336	56	368	132	29
(m)											
Germ.	-	77	218	-	-	12	355	-	13	1	-
Rom.	-	120	-	1252	1471	-	-	-	-	-	-
Slovac	-	57	861	3	-	-	457	-	-	-	-
(slv).											
Sârb.	-	65	-	-	182	-	-	-	-	-	-
Croat.	-	3	77	-	-	-	-	-	-	-	-
Rutean	-	-	-	259	-	-	-	-	-	-	-
Bulg.	-	3	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Germ-	28	174	551	-	-	13	100	-	128	43	2
magh											
Rom+	-	39	1	102	93	-	-	-	-	-	-
magh											
Slv+m	20	79	546	83	-	9	188	-	-	-	-
Srb-m.	-	27	-	-	44	-	-	-	-	-	-
Croat+	-	14	58	-	-	-	-	-	-	-	-
magh.											
Rut-m.	-	2	-	323	-	-	-	-	-	-	-
Sloven	8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
+magh.											
Bulg+	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-
magh.											
Rom+	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
germ											
Slv+	-	3	9	-	-	-	3	-	-	-	-
germ											
Sârb+	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
germ											
Cr+ger	-	-	7	-	-	-	-	-	-	-	-
Croat+	-	2	19	-	-	-	-	-	-	-	-
sloven											
Slv+rut	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-
Bulg+	-	-	24	-	-	-	-	-	-	-	-
germ											
Folosi-	100,0	81	77	30,3	8	100,0	43,4	100	97,4	99,4	100,0
rea lb	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%	%
magh											

Comparativ, în anul 1896¹⁰⁰⁸ situația se prezenta astfel:

Limba	1359 școli stat	1910 școli com.	5.442 r-cat	2101 gr-cat	1789 gr.-or	2.147 reform	1385 evangh	38 unit.	528 israelite.	162 priv.	90 reuniuni
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Maghiara.	1345	1373	3575	302	10	2127	433	38	501	160	84
1	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Germana	-	9	80	-	-	4	304	-	-	-	-
Româna	-	57	-	1031	1192	-	-	-	-	-	4
Slovaca	-	22	379	4	-	-	107	-	-	-	-
Sârba	-	35	-	-	113	-	-	-	-	-	-
Croat.	-	1	10	-	-	-	-	-	-	-	-
Rutena	-	-	-	193	-	-	-	-	-	-	-
Alte	-	14	9	-	1	-	-	-	-	-	1
Germ+ magh.	-	177	459	-	-	12	139	-	27	2	1
Rom+ magh	-	115	2	228	364	-	-	-	-	-	-
Slovac+ magh	7	27	812	83	-	4	312	-	-	-	-
Sârb+ magh.	-	58	2	-	109	-	-	-	-	-	-
Croat+ magh	7	14	91	-	-	-	-	-	-	-	-
Rut+ magh.	-	3	-	260	-	-	-	-	-	-	-
Bulg+ magh..	-	3	3	-	-	-	-	-	-	-	-
Procent de fö-losire a limbii maghiare	98, 97 %	71, 88 %	65, 89 %	14, 37 %	0, 56 %	99, 07 %	31, 26 %	100, 0 %	94, 89 %	98, 76 %	93,33 %

3.6.4. Legea școlilor medii (AL 30/1883)

Deși școlile medii nu constituie obiectul lucrării de față, totuși considerăm necesar să prezentăm pe scurt și această lege, deoarece evidențiază cât se poate de clar caracterul naționalal programului școlar al ministrului Trefort Ágoston.

La începutul epocii dualiste, existau în Ungaria 143 de gimnazii și 21 de școli reale. Acestea erau organizate conform *Proiectului de organizare* redactat de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii din Viena, în 1849. Gimnaziile aveau o organizare de opt clase (în două trepte – inferioară și superioară – fiecare cu patru ani de studii), iar școlile reale de șase clase.¹⁰⁰⁹ Intenția ministrului Eötvös József a fost ca, odată cu învățământul elementar, să reformeze și cel secundar. A propus ca toate gimnaziile să aibă trei cicluri de studii, fiecare cu trei ani. Datorită morții sale, proiectul nu a putut fi înaintat Parlamentului. Succesorii săi din Minister, Pauler și Trefort au alcătuit patru proiecte de legi (ultimul în 1882), toate respinse însă de

¹⁰⁰⁸ Das ungarische Unterrichtswesen im Studienjahre 1896-97, p. 161

¹⁰⁰⁹ J. v. Puttkamer, *Schulalltag...*, p. 171.

Comisiile de învățământ din Parlament.¹⁰¹⁰ S-a reușit însă doar ridicarea, în 1878, a cursurilor școlilor reale la opt ani de studii și echivalarea lor cu gimnaziile (echivalare parțială doar, căci absolvirea școlii reale permitea doar înscrierea în școlile politehnice, silvice și de minerit).¹⁰¹¹

În cele din urmă, ministrul Trefort Ágoston a reușit aprobarea de către Parlament a celui de-al cincelea proiect de lege a școlilor medii. Înainte de aceasta, a fost nevoit să obțină aprobarea Bisericii Romano-catolice și celor Protestante (din Ungaria propriu-zisă), cărora le-a acordat mai multe concesii. Trefort a fost de acord ca gimnaziile Ordinilor călugărești catolice să-și păstreze situația juridică specială. Bisericiile protestante din Ungaria au cedat, la rândul lor, fiindcă li s-au promis fonduri suplimentare de la buget. "Astfel, doar Biserica Evanghelică Săsească și cele două Biserici Ortodoxe au rămas singurele care s-au mai opus proiectului".¹⁰¹² Legea a stabilit o organizare uniformă a tuturor gimnaziilor și școlilor reale din Ungaria. Ambele tipuri de școli s-au organizat în două cicluri de studii, a câte patru ani. Aveau dreptul de a se înscrie într-un gimnaziu toți cei care dețineau un atestat de absolvire a patru clase primare (cei care nu dețineau acest atestat, se supuneau unui examen de admitere).¹⁰¹³

Discuțiile parlamentare au fost deosebit de dure,¹⁰¹⁴ fapt presupus încă de la început de Guvern. Tocmai de aceea, în sprijinul proiectului au rostit discursuri atât ministrul de resort, Trefort, cât și premierul Tisza Kálmán, la 16 martie 1883. Ambii au încercat să convingă naționalitățile de faptul că la baza proiectului nu exista nici cea mai mică intenție de maghiarizare.¹⁰¹⁵

Și totuși, faptul că scopul legii a fost tocmai maghiarizarea este demonstrat de afirmația deputatului Grünwald: "Pentru națiunea maghiară este o îndatorire de seamă să împământeze aici în țară cultura apuseană prin intermediul literaturii maghiare și să ridice diferitele naționalități, prea slabe de sine însele, pe o treaptă superioară a dezvoltării umane, contopindu-le într-o comunitate națională și culturală mai mare. Școala medie și superioară nu este în Ungaria doar un factor cultural, ci și un mijloc puternic pentru făurirea unității naționale".¹⁰¹⁶ Același Grünwald afirma în 1878 (pe atunci îndeplinea funcția de vicecomite în Zolyom) că școala medie trebuia să constituie în Ungaria "o mare mașinărie, în care să fie aruncați cu sutele tineri slovaci și din care să iasă maghiari".¹⁰¹⁷

¹⁰¹⁰ H. Machtinger, *op. cit.*, p. 53-54; M. Păcurariu, *Politica statului ungar...*, p. 142.

¹⁰¹¹ Horst Haselsteiner, *op. cit.*, p. 565.

¹⁰¹² Fr. Teutsch, *Geschichte der ev. Kirche*, II, p. 441-442.

¹⁰¹³ H. Machtinger, *op. cit.*, p. 57. Organizarea gimnaziilor era diferită în statele europene. În Austria, gimnaziul avea opt clase, iar școala reală șapte. În cele mai multe state germane, toate gimnaziile umaniste, gimnaziile reale și școlile reale superioare aveau nouă clase, iar școlile reale normale doar șase clase (la fel ca școlile civile din Ungaria). În Italia, gimnaziile aveau cinci clase, la care se adăugau liceele, cu trei clase. În România, gimnaziile și școlile reale aveau fiecare șapte clase (*Ibidem*).

¹⁰¹⁴ În Casa Deputaților, au vorbit împotriva legii deputații sași, apoi cei români și sârbul Mihail Polit. În Casa Magnaților, mitropolitul Miron Romanul a luat cuvântul de 28 de ori! (M. Păcurariu, *Politica statului ungar...*, p. 144).

¹⁰¹⁵ H. Machtinger, *op. cit.*, p. 54.

¹⁰¹⁶ D. Korbuly, *op. cit.*, p. 157.

¹⁰¹⁷ J. v. Puttkamer, *Schulalltag...*, p. 170.

Într-adevăr, *Legea școlilor medii* (AL 30/1883) și-a propus tocmai acest fapt. În toate gimnaziile și școlile reale din Ungaria, "limba și literatura maghiară devenea obiect de studiu obligatoriu (în clasele VII-VIII, această materie urma să se predea numai ungurește), va figura ca materie de examinare la maturitate; diplomele de maturitate urmau să fie eliberate în ungurește; la cerere, se putea alătura o traducere în limba de predare a școlii sau în limba latină; tot la examenul de maturitate trebuia să asiste un trimis al Ministerului Cultelor și Instrucțiunii. Reprezentanții aceluiași Minister aveau drept de control oricând în gimnaziile confesionale. Profesorii erau obligați să aibă *calificațiune de stat*, obținută în fața unei comisii instituită de Minister. Li se cerea, de asemenea, cunoașterea temeinică a limbii maghiare. Se prevedea apoi ca în caz de nevoie, gimnaziul respectiv să poată solicita sprijinul material al Statului, dar acesta își rezerva atunci drepturi și mai mari de amestec în procesul de învățământ. În mod expres se sublinia că *nu se pot cere și primi în nici un caz subvențiuni sau sprijin material de la state străine sau de la domnitorii și Guvernele lor* (măsură îndreptată împotriva Gimnaziului din Brașov, care primea subvenții de la București)".¹⁰¹⁸

Oricine își poate da seama că aceste măsuri loveau în interesele școlilor medii ale naționalităților, chiar dacă numărul acestora nu era deloc mare. În 1867, din cele 143 de gimnazii din Ungaria, două erau slovace (din 1869 au fost trei gimnazii slovace, două evanghelice-luterane, al treilea catolic), trei românești greco-catolice, unul românesc ortodox (cel din Brașov, căruia i s-a alăturat, în 1869, încă un gimnaziu inferior, la Brad, și o școală reală, la Brașov), un gimnaziu ortodox sârb (la Novi Sad), opt gimnazii evanghelice germane (dintre care șapte săsești: cinci superioare – Sibiu, Brașov, Bistrița, Sighișoara, Mediaș - , și trei inferioare: Reghin și Sebeș) și patru școli reale germane evanghelice.¹⁰¹⁹ După cum am amintit mai sus, în anul școlar 1874-1875 au fost închise toate cele trei gimnazii slovace, astfel că elevii naționalității majoritare din Ungaria de nord au fost nevoiți după 1875 să urmeze doar școli medii cu limba de predare maghiară.

Românii ortodocși și uniți, precum și sașii ardeleni au reușit să-și apere școlile medii, desigur datorită autonomiei lor bisericești.¹⁰²⁰ Acest fapt a contribuit într-o mare măsură la evitarea sorții slovacilor, adică deznaționalizarea unei mari părți a inteligenței proprii. Din matricolele gimnaziilor din comitatele Ungariei superioare se poate constata că majoritatea elevilor care se înscriau ca slovaci în clasa I, se declarau maghiari în clasele terminale.¹⁰²¹ Datorită procesului de maghiarizare,

¹⁰¹⁸ M. Păcurariu, *Politica statului ungar...*, p. 142-143. AL 30/1883 a fost publicat în "Telegraful Român", an. XXXI, nr. 65 și 67, 68, 72, 75, 78-81, 83-84 din 1883, precum și de Andrei Bârseanu, *Istoria școalelor centrale române gr.-or. din Brașov*, Brașov, 1902, p. 404-419.

¹⁰¹⁹ J. v. Puttkamer, *Schulalltag...*, p. 171 și 181.

¹⁰²⁰ Doar la Gimnaziul unit din Beiuș, datorită faptului că steagul maghiar a fost înlăturat în timpul vizitei episcopului romano-catolic de Oradea, Schlauch Lőrincz (soset pentru acordarea Mirungerii elevilor romano-catolici), ministrul Csáky Albin a ordonat, în 1889, introducerea limbii maghiare, ca limbă de predare, în cele patru clase superioare, desigur cu excepția Religiei și a Literaturii române (M. Păcurariu, *Politica statului ungar...*, p. 145).

¹⁰²¹ În 1913 s-a constatat că doar 10% din gimnazialiștii cu cunoștințe de limbă slovacă declarau că limba lor maternă era slovacă. De exemplu, în 1910/11, dacă în clasa I s-au declarat slovaci 16 elevi din 21, la

procentul elevilor slovaci din gimnazii a scăzut, între 1880-1914, de la 5% la mai puțin de 2%. În 1901, doar 3,3% dintre gimnazialiști se considerau slovaci, iar dintre studenții de la cele două universități din Ungaria doar 2,1%. În același an, dintre absolvenții de gimnaziu 6,5% se declarau români, iar dintre studenți 6,05%. Așadar, marea majoritate a românilor care obțineau diploma de maturitate (după încheierea studiilor gimnaziale) își recunoșteau apartenența la naționalitatea lor și după ce deveneau studenți într-o universitate maghiară. Nu era însă și cazul studenților slovaci, pentru care absolvirea unui gimnaziu era echivalentă cu absorbirea în marea masă a națiunii politice maghiare.¹⁰²²

Ținând seama de aceste fapte, nu putem decât da dreptate istoricului contemporan maghiar Bellér Béla care afirma: "Adevăratul pericol pe care îl constituia *Legea școlilor medii* pentru naționalități nu se datora introducerii limbii maghiare în planul de învățământ și nici condiționării cunoașterii acestei limbi de către toți cei care doreau să obțină o diplomă de învățător. Adevăratul pericol consta în negarea culturii naționalităților, apoi negarea naționalității ca unitate politică, precum și intenția de a maghiariza naționalitățile prin propriile lor păături intelectuale. Această concepție a fost exprimată în cel mai clar mod posibil de către învățătorul din Ungaria de sud, Győző Morvay: *Nu există în nici o țară două-trei culturi, ci doar una singură, cultura națională propriu-zisă. Școlile medii cu mai multe limbi de predare, care există astăzi, trebuie desființate, și înlocuite în întreaga țară cu școli medii în care se predă într-o singură limbă – cea maghiară*".¹⁰²³

*

Din cele prezentate mai sus, se poate constata că în timpul ministeriatului lui Trefort Ágoston, a fost părăsită politica națională echilibrată, inaugurată de Eötvös József și Deák Ferenc. Schimbarea de politică a primit un impuls mai puternic după instaurarea guvernării lui Tisza Kálmán. Dacă la începutul acestei perioade s-a făcut remarcată doar o tendință de asuprire a naționalităților nemaghiare, la sfârșitul anilor 1870 s-a trecut la o politică deschisă de maghiarizare, susținută de toate organele de stat, dar realizată în special prin școală. Desigur, mijloacele de maghiarizare ale Guvernului Tisza Kálmán nu au cunoscut încă brutalitatea celor din timpul guvernării Bánffy Dezső (1895-1899) sau din anii Guvernului de coaliție (1906-1910). Totuși, în timpul lui Tisza Kálmán, noua clasă politică maghiară "liberală" și naționalistă, pentru a-și asigura hegemonia asupra Ungariei, a început să lovească atât în interesele naționalităților, cât și să împiedice reformele sociale necesare pentru modernizarea reală a țării, modernizare care ar fi dus însă la promovarea a milioane de țărani nemaghiari și deci, la pierderea poziției dominante de către noua clasă politică. În concepția noilor guvernanți, interesele clasei

terminarea studiilor și-au menținut "apartenența etnică" doar patru elevi din 20! (J. v. Puttkamer, *Schulalltag...*, p. 179, de asemenea și notele 427-428).

¹⁰²² J. v. Puttkamer, *Schulalltag...*, p. 179 și 185. Menținerea conștiinței de neam a românilor este cu atât mai relevantă, dacă se ține seama de faptul că în 1880, doar jumătate din gimnazialiștii români urmau cursurile unei școli medii cu limba de predare română (*Ibidem*, p. 182).

¹⁰²³ Bellér Béla, *Die ungarische Nationalitäten- Schulpolitik...*, p. 438-439.

burgheze "liberale" maghiare se identificau ce cele ale statului ungar. Tocmai de aceea, Tisza Kálmán a ținut să-i răspundă parlamentarului sârb Mihail Polit că "statul ungar, în pofida numeroaselor intrigi, deține încă destulă putere ca să-i zdrobească pe dușmanii săi".¹⁰²⁴

De fapt, această zdrobire a dușmanilor nu însemna altceva decât contopirea intelectualității diferitelor naționalități din Ungaria în marea națiune burgheză maghiară. Într-adevăr, odată realizată această contopire sau asimilare a intelectualilor naționalităților, nimic nu ar mai fi periclitat hegemonia noii clase politice maghiare "liberale", rezultată din criza economică de la jumătatea deceniului al VIII-lea al secolului al XIX-lea. Școala constituia unul dintre cei mai importanți factori pentru realizarea acestei asimilări. Din toate cele prezentate până acum reiese faptul că ministrul Trefort Ágoston a fost conștient de acest fapt. Întreaga sa activitate de la conducerea ministerului poate fi pusă sub următorul moto, o frază pe care a rostit-o în 1881:

"Eu nu vreau să maghiarizez pe nimeni cu forța, dar trebuie să recunosc în mod deschis că în Ungaria Statul nu poate fi decât maghiar și că aspirațiile pentru un Stat poliglot sunt prostii politice, cu care trebuie să facem proces scurt".¹⁰²⁵

3.7. Politica școlară și confesională a miniștrilor Csáky Albin (1888-1894) și Wlassics Gyula (1895-1903)

La sfârșitul verii anului 1888 (27 august), ministrul Trefort Ágoston a încetat din viață. I-a urmat la conducerea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii publice contele Csáky Albin, membru al unei vechi familii din Ungaria superioară (el însuși s-a născut în comitatul Sepeș, unde a ajuns și comite suprem în anul 1857, funcție pe care a deținut-o până în momentul în care a ajuns ministru al Cultelor).¹⁰²⁶ A rămas în fruntea Ministerului și după demisia premierului Tisza Kálmán (26 februarie 1890) și instaurarea Guvernului liberal-moderatului Szapáry Gyula (15 martie),¹⁰²⁷ iar în 1892 a celui condus de Wekerle Sandor.¹⁰²⁸ Urmașul său în fruntea Ministerului Cultelor a fost fiul celui dintâi ministru al Cultelor și renumitul fizician Eötvös

¹⁰²⁴ Friedrich Gottas, *Die Nationalitätenpolitik...*, p. 106-107.

¹⁰²⁵ Ludwig von Gogolák, *Ungarns Nationalitätengesetze...*, p. 1292-1293.

¹⁰²⁶ "Enciclopedia Română ASTRA", vol. II, Sibiu, 1900, p. 58.

¹⁰²⁷ Szapáry Gyula s-a născut în anul 1832. În 1873 a ajuns ministru de Interne, cinci ani mai târziu ministru de Finanțe, în 1887 al Agriculturii, iar între 1890-1892 a ajuns prim-ministru ("Enciclopedia Română ASTRA", vol. III, Sibiu, 1904, p. 1052).

¹⁰²⁸ Wekerle Sándor (1848-1921) a fost la origine un german șvab maghiarizat. În 1875 s-a angajat ca practicant în Ministerul de Finanțe, în 1886 a ajuns secretar de stat, precum și Conferențiar la Universitatea din Budapesta. A îndeplinit funcția de prim-ministru al Ungariei în trei rânduri: 1892-1895, apoi 1906-1910 (celebrul Guvern de coaliție) și 1917-1918. Wekerle este socotit ca fiind persoana care a așezat pe noi baze organizarea financiară a țării, prin decizia de introducere a noii valute, coroana, făcând posibilă opera de modernizare economică a țării ("Enciclopedia Română ASTRA", vol. III, p. 1247; Steven Béla Várdy 727-728).

Lóránd,¹⁰²⁹ care a deținut această funcție doar o jumătate de an (iunie 1894 - ianuarie 1895). Mult mai mult a stat în fruntea ministerului Wlassics Gyula, membru al Guvernelor Bánffy Dezső (1895-1899), Széll Kálmán (1899-1903) și Khuen-Héderváry (14 iunie - 29 septembrie 1903).¹⁰³⁰

3.7.1. Reconsiderarea atitudinii Guvernelor maghiare față de confesiuni (1890-1903)

Cei doi miniștri s-au situat pe aceeași linie naționalistă ca și Trefort Ágoston. Spre deosebire însă de acesta, Csáky a fost dispus să intervină într-o măsură mult mai mare în relațiile dintre confesiuni și Stat, susținând interesele acestuia din urmă cu mai multă consecvență. Prin aceasta s-a situat într-o anumită contradicție cu premierul Tisza Kálmán care, după cum am arătat deja, a încercat pe cât posibil, pe parcursul întregului mandat, să evite conflictele directe cu Bisericele din Ungaria. Însă în lunga guvernare a lui Tisza Kálmán, opinia publică se schimbase mult, cerând aplicarea cu mai multă fermitate a ideilor liberale, cel puțin în relațiile dintre Biserică și Stat. În acest sens, Csáky Albin s-a arătat mult mai tranșant decât predecesorul său, intrând chiar în conflict cu primul ministru. Însă poziția sa din cadrul Guvernului s-a întărit după ce portofoliul Justiției a fost preluat de unul dintre cei mai anticlericali liberali ai perioadei dualiste, Szilágyi Dezső (aprilie 1889). În contextul climatului politic incendiar provocat de discutarea Legii recrutării în armată (care a dus, în cele din urmă, la demisia lui Tisza Kálmán), s-au pus în discuția Parlamentului și alte două proiecte de legi, importante pentru organizarea socială și politică a Ungariei: cea a reformării administrației publice locale (mai precis a modului de numire a funcționarilor publici; proiectul viza o centralizare mai pronunțată a statului ungar) și cea a introducerii căsătoriei civile. Dintre aceste două proiecte, a fost aprobat până la urmă doar cel de-al doilea (însă abia în 1894!).¹⁰³¹

Ierarhizarea confesiunilor din Ungaria, prin «Legile politico-bisericești» ale ministrului Csáky Albin (1894-1895)

În 1889, Csáky nu avea încă intenția de a introduce căsătoria civilă. Actul părea prea revoluționar. Dorința sa a fost aceea de a pune capăt scandalurilor publice pricinuite de "botezurile prin răpire" realizate de preoții catolici. De aceea, în februarie-martie 1890 (deci în timpul schimbării de Guvern) a emis o ordonanță ministerială prin care îl obliga pe preotului vinovat de o asemenea faptă să transmită certificatul de Botez clericului confesiunii căruia îi aparținea copilul de

¹⁰²⁹ Eötvös Lóránd (1848-1919) a fost fiul celebrului ministru Eötvös József. Și-a urmat studiile la Universitățile din Königsberg și Heidelberg (Germania). În 1872 a ajuns profesor de Fizică teoretică, iar în 1878 de Fizică experimentală la Universitatea din Budapesta. În 1883 a ajuns membru de onoare al Academiei de științe din Ungaria, iar între 1889-1905 președinte al acesteia ("Enciclopedia Română ASTRA", vol. II, p. 310; Steven Béla Várdy, *op. cit.*, p. 270).

¹⁰³⁰ J. v. Puttkamer, *Schulalltag*..., p. 34.

¹⁰³¹ László Péter, *op. cit.*, p. 99.

drept (cf. AL 53/1868).¹⁰³² Episcopatul catolic s-a întrunit într-o conferință specială, la 12 aprilie 1890, pentru a-și preciza poziția față de ordonanță. Părerile ierarhilor au fost împărțite, astfel că Guvernul a fost pus înaintea unei triple alegeri: de a abroga ordonanța, de a accepta tacit ca ea să nu fie pusă în aplicare (cum făcuse și Trefort Ágoston în privința ordonanței din 1884), ori de a introduce căsătoria civilă obligatorie și matricolele civile.¹⁰³³

Alegerea primelor două variante ar fi însemnat o capitulare a liberalilor în fața pretențiilor Bisericii Catolice, ceea ce era de neacceptat pentru protestanți. Prin urmare, Guvernul condus de Szapáry a fost nevoit să dovedească mult mai multă hotărâre în luarea de măsuri împotriva clericilor catolici recalcitranți.¹⁰³⁴

În aceste condiții, conflictul dintre Biserica Catolică și Guvern a cunoscut proporții nemaîntâlnite. Însuși nunțul apostolic de la Viena, Luigi Galimberti (1887-1893) a intervenit, fără rezultat însă, pe lângă împăratul Francisc Iosif, cerând ca Ordonanța ministrului Csáky Albin să fie abrogată.¹⁰³⁵

Acestei crize dintre Biserica Catolică și Guvern s-a adăugat și o nouă criză politică. Proiectul de lege vizând modul de numire a funcționarilor publici a fost respins de Parlament, datorită opoziției intransigente a Partidului pentru Independență. Conducătorii Partidului Liberal (în special Tisza Kálmán), nemulțumiți de prestația primului ministru, i-au grăbit înlăturarea din viața politică, obligându-l să aducă pe ordinea de zi a Parlamentului un proiect de lege despre introducerea matricolelor civile și a căsătoriei civile. Calculul politic s-a dovedit ducător la țel. Monarhul și-a exprimat totalul dezacord cu privire la noul proiect, iar premierul și-a înaintat demisia (toamna anului 1892). Ungaria risca să rămână fără guvernare, deoarece noua majoritate parlamentară, care s-ar fi putut totuși constitui din facțiunea liberală a lui Szapáry și Partidul Național al lui Apponyi (întemeiat în 1892), nu era destul de puternică. Și astfel, pentru a salva sistemul dualist, Francisc Iosif a acceptat reformele bisericești ale liberalilor, numind în funcția de prim ministru pe Wekerle Sándor, care se bucura de o mare faimă datorită calităților pe care le-a dovedit în fruntea Ministerului de Finanțe.¹⁰³⁶ Totuși și acesta a fost nevoit să demisioneze, trei ani mai târziu, în special datorită presiunilor partidelor de opoziție (Wekerle a susținut

¹⁰³² În caz contrar, preotul se făcea vinovat de încălcarea § 12 din AL 53/1868, fiind pasibil la plata unor amenzi. Acestea urmau să fie aplicate de organele administrative, care trebuiau să se sesizeze din oficiu; deci au fost sistate toate procesele privind "botezurile prin răpire (László Péter, *op. cit.*, p. 99).

¹⁰³³ În cursul conferinței episcopale, primatul Simor considera necesar ca, înainte de a accepta sau respinge ordonanța, să fie consultată Curia papală. În schimb, arhiepiscopul de Eger, Samassa (cunoscut ca fiind cel mai liberal ierarh catolic), a cerut ca ordonanța să fie acceptată neîntârziat. O a treia partidă episcopală a propus ca, în noua situație, Biserica Romano-Catolică să nu mai acorde dispense pentru căsătorii mixte. Papa Leon XIII (1878-1903) a criticat ordonanța guvernamentală. Datorită convingerilor sale liberale, arhiepiscopul Samassa nu a fost acceptat de către papalitate ca urmaș al lui Simor pe scaunul primațial al Ungariei (Moritz Csáky, *Die Römisch-Katholische Kirche...*, p. 296, nota 106).

¹⁰³⁴ Vicecomiții și pretorii au început să-i urmărească și să-i penalizeze pe toți preoții catolici care nu respectau § 12 din AL 53/1868. Au existat chiar și cazuri de preoți cărora li s-a confiscat o parte din avere sau care au fost arestați, deoarece au refuzat să plătească amenda.

¹⁰³⁵ Donato Squicciarini, *Die Apostolischen Nuntien in Wien*, p. 249.

¹⁰³⁶ László Péter, *op. cit.*, p. 101.

poziția regelui-împărat, de a nu permite organizarea de funeralii naționale lui Kossuth Lajos, în 1894).¹⁰³⁷ A fost înlocuit cu Bánffy Dezső (1895-1899), care a reușit să treacă prin Parlament întregul pachet legislativ privitor la relațiile dintre Biserică și Stat.

În pofida faptului că în aprilie 1892, papa Leon XIII i-a declarat noului primat al Ungariei, Vaszary Kosos (fost abate al mănăstirii Pannonhalma), că nu se mai opunea introducerii căsătoriei civile, totuși, opoziția clerului catolic împotriva noilor proiecte de lege nu a scăzut din intensitate. A fost înființat un nou partid pe scena politică a Ungariei, Partidul Popular Catolic.¹⁰³⁸ Noua formațiune politică a primit sprijin din partea nuntului apostolic de la Viena, Antonio Agliardi (1893-1896), care a cerut laicilor catolici să sprijine ierarhia în opoziția împotriva Guvernului (în toamna anului 1895, a cerut Curții imperiale demiterea Guvernului Bánffy Dezső).¹⁰³⁹

Totuși, Parlamentul a adoptat în 1894-1895 toate cele cinci proiecte propuse de Guvernul Wekerle Sándor. Aceste legi politico-bisericești au fost următoarele:

1. AL 31/1894, *Despre dreptul matrimonial*, sancționat la 9 decembrie 1894.¹⁰⁴⁰ Această lege lungă cuprinde 150 paragrafe, structurate în 10 capitole (Logodna, Impedimente pentru căsătorie, Încheierea căsătoriei; Lipsa de valabilitate a căsătoriei; Încetarea căsătoriei; Despărțirea de la masă și pat; Căsătoriile încheiate în străinătate; Prevederi penale; Diverse alte prevederi; Prevederi finale);
2. AL 32/1894, *Despre religia copiilor*, sancționat la 9 decembrie 1894. Este vorba de o lege mai scurtă, cuprinzând doar 10 paragrafe. Membrii unei căsătorii mixte au dobândit dreptul de a alege ei înșiși confesiunea în care urmau să fie crescuți copiii (alegerea trebuia să fie înscrisă într-o declarație, legalizată de un notar public ori de o altă autoritate a statului – primar, pretor, judecător regal cercual). Înțelegerea își pierde valoarea legală doar dacă unul din părinți se convertea la altă credință. Paragraful 6 stabilea că, în cazul în care nu se depunea declarația înaintea notarului, copii născuți din căsătorii mixte urmau să urmeze confesiunea părintelui de același sex. Legea era aplicabilă pentru membrii tuturor religiilor recepte și recunoscute de lege;

¹⁰³⁷ L. Kontler, *op. cit.*, p. 291-292.

¹⁰³⁸ Moritz Csáky, *Die Römisch-Katholische Kirche...*, p. 297-298.

¹⁰³⁹ Donato Squicciarini, *op. cit.*, p. 252. Agliardi a fost și unul dintre cei mai importanți susținători ai lui Karl Lueger, întemeietorul Partidului Creștin-social din Austria (acest partid a câștigat alegerile municipale din Viena, în 1895). Împotriva introducerii căsătoriilor civile s-au exprimat și ierarhii ortodocși români. Într-o scrisoare adresată lui Ioan Meșianu, la 14 februarie 1893, Miron Romanul se exprima: "chestiunea este clară: noi, *ex principio* suntem și trebuie să fim contra căsătoriei civile; n-avem să ne ascundem vederile noastre, când ele ni se cer din partea competentă; dar tot n-avem să grăbim a face manifestațiuni publice înainte de timp (...). Celelalte două chestiuni la care reflectați P. S. Voastră, anume matriculele și recepțiunea evreilor sunt, după părerea mea, de altă natură, de nu ating interesele Bisericii (...). Prea Sfinția Voastră o știți tot la fel de bine cum o știu și eu, cât de slabi suntem noi, mai ales aici în Transilvania, cu corectitudinea și sigurizarea matricolelor" (cf. Antonie Plămădeală, *Lupta împotriva deznaționalizării...*, p. 50-51). Totuși, împotriva acestor legi, a avut loc o adunare de protest chiar la Centrul mitropolitan din Sibiu (*Ibidem*, p. 53-57).

¹⁰⁴⁰ Publicată în limba germană în *Gesetzsammlung für das Jahr 1894*, Budapesta, 1894, p. 479-524.

3. AL 33/1894, *Despre matricolele de stat*, sancționat tot la 9 decembrie;¹⁰⁴¹
4. AL 42/1895, *Despre religia israelită*, sancționat la 16 octombrie 1895. Cele trei paragrafe ale legii declarau cultul mozaic ca făcând parte din rândul confesiunilor recepte;
5. AL 43/1895, *Despre libera exercitare a religiei*, sancționat la 22 noiembrie 1895.¹⁰⁴²

Guvernanții au dorit ca această din urmă lege (AL 43/1895) să fie o încununare a legislației liberale în domeniul confesional. Primul articol prevedea cu mare aplomb că fiecare cetățean al Ungariei putea mărturisi orice credință și putea aparține oricărei confesiuni. În limita respectării legilor țării și a moralei publice, nimeni nu putea fi împiedicat în exercițiul libertății de credință. Următoarele articole ale legii însă îngrădeau în mod sensibil această libertate religioasă:

"Legea stabilea o ierarhie de confesiuni recepte, recunoscute de lege și tolerate, iar această ierarhie a fost stabilită pe baza obiceiului de drept, a decretelor imperiale și a ordonanțelor ministeriale. Legea a fost contradictorie, deoarece încerca un compromis între principii ireconciliabile. A fost dezbătută în Parlament în contextul unor dispute politice și al unui conflict între majoritatea din Camera inferioară, care susținea *drepturile Statului*, și Camera Superioară, dominată de ierarhi catolici".¹⁰⁴³ Paragraful 5 al legii permitea persoanelor să-și schimbe confesiunea, însă doar "în limitele prevăzute de lege", iar § 6 menținea intacte legile și reglementările privitoare la confesiunile recepte: Bisericele Catolice de rit latin, grecesc și armean, Biserica Evanghelică-luterană, cea Reformat-calvină, cea "sârbă greco-orientală", cea "română greco-orientală", apoi Biserica Unitariană și comunitatea credincioșilor israeliți.

Capitolul al II-lea al Legii (§ 7-21) stabilea regulile prin care puteau fi recunoscute în viitor înaintea legii diferitele comunități religioase. Fiecare dintre acestea trebuia să depună la Ministerul Cultelor Statutele de organizare. Ministrul putea admite sau respinge cererea (în ultimul caz, dacă descoperea "tendințe dușmănoase la adresa Statului sau a națiunii", apoi dacă doctrinele acestei comunități cuprindeau principii, doctrine și practici cultice care se aflau în contradicție cu legile, cu morala publică, ori dacă erau identice cu cele ale altei confesiuni recepte sau recunoscute legal. De asemenea, ministrul nu avea dreptul să recunoască legal o comunitate religioasă bazată pe caracteristici naționale și rasiale sau ale cărei învățături atingeau drepturile unei Biserici recepte - § 8). "Motivele pentru care ministrul putea respinge admiterea legală a unei comunități religioase erau atât de vagi, încât erau lăsate la discreția sa".¹⁰⁴⁴ Spre deosebire de confesiunile recepte, cele recunoscute de lege nu putea pretinde ajutorul Statului în colectarea impozitelor bisericești. Ele se aflau sub tutela Adunărilor municipale, cărora erau datoare să le prezinte procesele verbale ale adunărilor lor bisericești și de cult și a căror aprobare trebuiau să o obțină în

¹⁰⁴¹ *Ibidem*, p. 525-565.

¹⁰⁴² *Gesetzsammlung für das Jahr 1895*, Budapesta, 1895, p. 251-267.

¹⁰⁴³ László Péter, *op. cit.*, p. 116.

¹⁰⁴⁴ *Ibidem*, p. 116-117.

cazul în care doreau să dobândească unele proprietăți. Conducătorii comunităților religioase recunoscute de lege erau aleși cu aprobarea autorităților locale (aprobarea fiind acordată doar în cazul în care respectivele persoane nu se făceau vinovate de încălcarea intereselor de stat). Desigur, autoritățile guvernamentale maghiare au avut în vedere, în momentul elaborării legii, sectele creștine care începuseră să pătrundă pe teritoriul Ungariei, dinspre Apusul Europei, ori chiar din Statele Unite. Totuși, legea acorda puteri discreționare atât ministrului Cultelor, precum și autorităților locale.¹⁰⁴⁵

Capitolul III al Legii cuprindea prevederi asupra modului de părăsire a unei confesiuni și de convertire la o altă confesiune. Cei care doreau să-și părăsească Biserica sau comunitatea religioasă erau datori să anunțe acest fapt autorităților de stat și să plătească o anumită taxă. În cazul în care cel care își părăsea Biserica nu se convertea la o altă confesiune receptă sau recunoscută de lege, era obligat să plătească Bisericii pe care o părăsea contribuția pentru cinci ani. Copiii născuți dintr-o familie a căror părinți nu făceau parte din nici o confesiune receptă sau recunoscută de lege trebuiau să fie înscrși din oficiu într-o asemenea confesiune (sub supravegherea autorităților locale).

Aceste prevederi legale au rămas în vigoare în Ungaria până la sfârșitul epocii dualiste. Legile politico-bisericești din anii 1894-95 nu au introdus deplina egalitate religioasă, în sensul în care este ea cunoscută astăzi. Nici nu putea fi astfel. Totuși, în urma acestei legislații de la sfârșitul secolului al XIX-lea, "toate confesiunile și Bisericile au fost aduse într-o stare de dependență față de autoritățile de stat. Ele au conviețuit pe baza unor drepturi diferite, insuficient definite. Ele s-au aflat într-o continuă competiție pentru obținerea favorurilor guvernamentale [...]. De fapt, nu pot fi găsite două Biserici în Ungaria care să fi deținut o poziție identică înaintea legii și înaintea autorităților publice locale".¹⁰⁴⁶

Unificarea Bisericii Evanghelice-Luterane din Ungaria. Apărarea autonomiei Bisericii Evanghelice săsești din Transilvania

Adevărul acestei din urmă propoziții poate fi demonstrat și din analiza încercărilor Guvernului de a unifica din punct de vedere administrativ Biserica Evanghelică din Ungaria. În capitolul anterior, privitor la ministeriatul lui Trefort Ágoston, am menționat încercările de unificare administrativă a Bisericilor Protestante din Ungaria. Biserica Reformată a dobândit un statut unitar în 1881. Guvernul a încercat să unifice și cele cinci Superintendături evanghelo-luterane. Acest fapt a fost mai greu de realizat, deoarece, una dintre Superintendături era o Biserică cu vechi tradiții de autonomie – Biserica Evanghelică săsească C. A. din Transilvania. De aceea, în anii ministeriatului lui Trefort, s-a încercat și obținut doar secesiunea din

¹⁰⁴⁵ Astfel de confesiuni recunoscute legal au fost Cultul baptist (1905) și Denominațiunea islamică. Confesiunile ne-recunoscute sau tolerate erau anumite secte și erau considerate doar ca simple asociații private care se aflau sub supravegherea directă a poliției. Astfel de secte erau nazarinenii, adventiștii, metodiștii, grupări pentecostale, Martorii lui Yehova și Armata Salvării (Jenő Gergely, *Churches in the Hungarian Bourgeois State (1867-1918)*, în "The Hungarian State", p. 361 și 365).

¹⁰⁴⁶ László Péter, *op. cit.*, p. 118-120.

această Biserică a parohiilor de limbă maghiară și includerea lor în superintendenta tisană. La 29 decembrie 1888, ministrul Csáky Albin, în conformitate cu politica sa de ofensivă împotriva autorităților bisericești, a cerut Consistoriului evanghelic de la Sibiu să aducă modificări în Statutul bisericesc și să înlăture acele paragrafe care atentau la unitatea "patriei maghiare". În urma tratativelor dintre Consistoriu și Minister, s-a aprobat, abia în aprilie 1892, ca Biserica Evanghelică din Transilvania să fie numită "Biserica Evanghelică din părțile ardelene ale Ungariei".¹⁰⁴⁷

Noua titulatură a Bisericii săsești accentua faptul că aceasta era o parte constituantă a Bisericii Evanghelice din Ungaria. În 1891 a fost convocat la Budapesta Sinodul general al acestei Biserici, care a adoptat un statut unitar de organizare a Bisericii Evanghelice din Ungaria. Biserica săsească a reușit însă să-și apere autonomia și individualitatea și să nu fie încorporată în Biserica Evanghelică din Ungaria. Așadar, în această țară au existat, între 1891-1918 două Biserici Luterane, cea săsească din Transilvania și cea maghiară, aceasta din urmă alcătuită din cele patru Superintendături mai vechi.¹⁰⁴⁸

Totuși, acestea din urmă au cunoscut un proces de rearondare. Membrii Sinodului general au decis, împotriva voinței slovacilor, adoptarea principiului "împărțirii proporțional-etnice a superintendeturilor evanghelice", ceea ce însemna ca în fiecare Episcopie, naționalitățile să fie reprezentate cât mai proporțional posibil (astfel ca să se evite supremația uneia dintre ele).

Această hotărâre a constituit o grea lovitură pentru mișcarea națională slovacă, deoarece în Superintendenta *cisdanubiană* (din vestul Slovaciei de azi) 82% dintre credincioși erau de etnie slovacă, 12% germană și doar 6% maghiară. Conform noii împărțiri, Superintendenta *cisdanubiană* a trebuit să cedeze mai multe comitate slovace (*Árva* și *Liptó*) Superintendurii montane, dobândind în schimb seniorate curat maghiare sau mixte, slovac-maghiare, care făcuseră înainte parte din superintendenta *transdanubiană* (din vestul Ungariei de azi, la vest de Dunăre) și din cea montană. Protestul clerului slovac, înaintat împăratului Francisc Iosif, nu a avut nici o urmă.¹⁰⁴⁹

În aceste condiții, prin unificarea Bisericii Evanghelice din Ungaria propriu-zisă, elementul slovac și german a fost defavorizat. Senioratele slovace au putut fi împiedicate într-o mai mare măsură ca înainte să lupte pentru la menținerea autonomiei școlare confesionale și naționale, fapt reflectat și de statisticile din deceniile următoare (care atestă un profund proces de deznaționalizare a slovacilor).

3.7.2. Legea pentru salarizarea învățătorilor (AL 26/1893)

Politica de ofensivă împotriva autorităților bisericești s-a regăsit și în politica ministrului Csáky Albin față de școlile confesionale. În ședința Casei Deputaților din 26 aprilie 1893 a fost adus în discuție un proiect de lege privind reglementarea salariilor învățătorilor din școlile elementare din Ungaria, fie comunale, fie confesionale.¹⁰⁵⁰

¹⁰⁴⁷ Fr. Teutsch, *Geschichte der ev. Kirche*, II, p. 449-450.

¹⁰⁴⁸ Fr. Gottas, *Geschichte der Protestanten...*, p. 517.

¹⁰⁴⁹ J. v. Puttkamer, *Schulalltag...*, p. 81-83, precum și harta de la p. 82.

¹⁰⁵⁰ M. Păcurariu, *Politica statului ungar...*, p. 147-148.

Proiectul propus Parlamentului de către ministrul Csáky Albin

Inițial, ministrul a intenționat doar să dobândească un mijloc legal de a interveni și împotriva acelor școli confesionale aflate într-o stare materială corespunzătoare și în Guvernul nu putea interveni. Mijlocul găsit a fost cel de extindere a dispozițiilor § 142 din AL 38/1868 (cu privire la salarizarea învățătorilor) și asupra învățătorilor ordinari din școlile populare susținute de confesiuni.¹⁰⁵¹

În acest sens, învățătorii din toate școlile din Ungaria urmau să beneficieze, în afară de locuință potrivită și grădină de ¼ de jugăr, de un salariu minim de 300 fl. (pentru învățătorii ordinari) și de 200 fl. (pentru învățătorii adjuncți). La fel, învățătorii școlilor confesionale urmau să beneficieze de cuincuenale (gradații), la fel ca și învățătorii din școlile elementare comunale sau de stat. Calcularea gradațiilor se făcea socotind timpul servit doar de la intrarea în vigoare a acestei legi. Gradațiile pe care le aveau învățătorii la intrarea în vigoare a acestei legi nu erau influențate de această lege, dacă se asigura învățătorului cel puțin gradația stabilită de această lege (§ 1-2). Proiectul a permis în continuare ca plata să fie făcută și în naturalii, sub forma de produse agricole, dar cu restricțiile de la § 5 și 6 ale prezentei legi (§ 3.). Salariul trebuia plătit întotdeauna anticipat, în rate lunare (§ 4). În cazul plății sub formă de naturalii, acestea trebuiau acordate cel târziu până în luna octombrie a fiecărui an (acei susținători de școală, care nu plăteau naturalii până la termenul stabilit, erau admoniați de două ori, după care, dacă tot nu plăteau, urmau să dea banii aferenți, calculați conform § 143 din AL 38/1868). Salariile restante urmau să se încaseze de la susținătorul școlii pe cale administrativă, în conformitate cu o instrucțiune aflată în pregătire la Minister (§ 7). Dacă în școlile confesionale funcția de învățător era îndeplinită de cantor, atunci, conform § 8, în salariul de 300 fl. putea intra remunerația de cantor, în acord cu § 141 din AL 38/1868.

Toate autoritățile școlare, indiferent de natura lor, trebuiau să asigure salariile prevăzute de această lege, în termen de șase luni. Dacă susținătorii nu erau capabili să respecte legea (în pofida "aruncului" stabilit de § 35 al AL 38/1868 puteau adresa Ministerului o reprezentațiune, în termen de trei luni, cerând acordarea unui ajutor de la stat, pentru întregirea sumei prevăzute de lege. În cazul în care susținătorul școlii nu se adresa Ministerului și nici nu plătea salariul minim stabilit de lege, atunci în termen de nouă luni de la intrarea în vigoare a noii legi, la plângerea părții interesate sau a oricărui alt denunț, salariul învățătorului urma să fie plătit prin procedură administrativă: autoritățile civile urmau să preia suma în cauză din celelalte averi ale susținătorului școlii, iar dacă acest fapt nu putea fi realizat, atunci urma să se aplice dispoziția § 15 din AL 38/1868 (adică școala confesională era transformată în școală comună), însă fără cele trei admonieri prevăzute de legea din 1868 (§ 9).

Importantă era prevederea de la § 10 al proiectului (menținută și în textul votat în final) care cerea ca sumele plătite până atunci de către confesiuni să fie plătite și în continuare (deci, pentru aceste sume, susținătorii școlii nu puteau cere

¹⁰⁵¹ Proiectul legii, așa cum a fost supus discuțiilor în parlament, a fost prezentat în broșura *Noul atac asupra școlilor noastre. (Politica maghiară de instrucțiune)*, reproducere din *Telegraful Român*, Sibiu, 1893, p. 78-87.

ajutor de la stat). În caz contrar, școala urma să fie transformată, din oficiu, în școală de stat.

În § 11 au fost prevăzute demersurile pe care trebuiau să le întreprindă susținătorii școlilor pentru a primi ajutorul de la Guvern: a) Comitetul administrativ al școlii stabilea salariul învățătoresc, precum și diferența până la salariul minim stabilit de lege; b) același comitet verifica dacă nivelul calificării învățătorului corespundea cerințelor legale; c) dacă suma acordată de stat urma să depășească valoarea de 50 fl., Ministerul dobândește și dreptul de a-l institui pe învățător (în cazul școlilor comunale care primiseră ajutor de la stat și până atunci, procedeul prevăzut de AL 28/1876, § 13, punct 1, se modifica potrivit prevederilor noii legi); d) dacă învățătorul instituit de către susținătorul școlii nu era aprobat de către Minister (*din considerente morale sau de stat*), atunci Ministerul avea dreptul de a cere, în termen de 30 de zile, să fie ales alt învățător. Dacă nici acesta nu corespundea, atunci Ministerul putea, fără a asculta de susținătorul școlii, să numească un alt învățător (cu singura condiție, ca cel numit să fie din aceeași confesiune, ca și susținătorul școlii).

Paragraful 12 din proiect se referă la acele situații, în care Statul acorda o sumă mai mare de 50 fl. În acel caz, învățătorul putea fi scos din funcție de către autoritatea confesională numai cu aprobarea ministrului Cultelor și Instrucțiunii publice. Obiecțiile acestuia trebuiau însă transmise în decurs de o lună. Totodată, autoritatea confesională trebuia să poarte o cercetare disciplinară împotriva unui învățător, dacă ministerul o cerea, sentința trebuind adusă la cunoștință și aprobată de către minister. Dacă ministrul constata că vreun învățător a acționat împotriva *intereselor de stat*, putea să-l îndeparteze, fără să ceară aprobarea conducerii Bisericii care susținea școala. Iar dacă aceasta nu îndeplinea sentința, în interval de 14 zile, atunci urma să intervină autoritățile locale și să-l îndeparteze pe învățătorul cu pricina. Următoarele paragrafe din proiect cuprindeau prevederi privitoare la ajutorul statului pentru contribuțiile învățătorilor la fondul de pensii.

Varianța finală a Legii. Programul guvernamental de înființare a școlilor de stat
Redacția *Telegrafului Român* s-a arătat sceptică în privința faptului că discuțiile din Parlament puteau duce la rezultate favorabile pentru Biserica românească, prin modificarea sau chiar anularea unor paragrafe din lege. "Deputații sașilor nu mai au motive, pentru care să fie nemulțumiți, deci nici motive de a vorbi contra acestui proiect, și puținii deputați români din parlament sunt în așa măsură ocupați cu promovarea intereselor lor particulare, încât chiar având capacitatea, le lipsesc și voința și putința de a se mai ocupa și cu afacerile care privesc interesele națiunii române".¹⁰⁵² Proiectul avea consensul asigurat din partea consiliului de miniștri, avea consimțământul coroanei, avea consensul partidelor parlamentare, indiferent dacă erau la putere sau în opoziție. În plus, acest proiect avea de partea sa și presa maghiară, înțelegând că prin acest proiect se urmărea a se "promova, de a se întări

¹⁰⁵² *Noul atac asupra școlilor noastre. (Politica maghiară de instrucțiune)*, Reproducere din "Telegraful Român", Sibiu, 1893, p. 48-49.

caracterul maghiar al acestui stat, rasa maghiară, care e idealul tuturor politicianilor unguri".¹⁰⁵³

Discuțiile din Parlament au durat zece zile (patru zile discuția generală, iar șase zile discuțiile pe articole).¹⁰⁵⁴ Și într-adevăr, proiectul a fost votat și a devenit lege, dar cu unele adaosuri care înăspreau situația școlilor comunale și confesionale, cu predilecție a celor ortodoxe. Forma finală, votată de către Parlament, a avut trei paragrafe în plus față de proiect (§ 12, 15 și 16), în timp ce alte trei paragrafe (§ 11, respectiv 13, și 14) au fost reformulate. Legea finală a dobândit un caracter mai radical și mai șovin. Ea a facilitat transformarea școlilor confesionale și comunale în școli de stat.¹⁰⁵⁵ Ea a corespuns astfel cererilor exprese ale Comisiei de învățământ din Casa Deputaților care a cerut ca, în pregătirea sărbătoririi Mileniului, în 1896, Ministerul să elaboreze un plan de dezvoltarea a unei rețele dense de școli de stat (cererea a fost înaintată Guvernului în martie 1893, deci înainte de începerea discuțiilor în Parlament¹⁰⁵⁶).

Paragraful 12 prevedea că în comunele în care mai multe confesiuni aveau școli care primeau ajutor de la stat, sau în acele comune în care exista chiar și numai o școală (comunală sau confesională), dar interesele de stat o cereau, atunci Ministerul avea dreptul ca, în înțelegere cu Adunarea municipală, să înființeze în locul școlilor existente o singură școală de stat.

Paragraful 13 a reformulat § 12 din proiect. Suma de 50 fl. a fost mărită la 60 fl. Totodată, varianta finală a prevăzut și ceea ce trebuia să se înțeleagă prin *poziție dușmănoasă față de stat*: exprimare împotriva Constituției, împotriva caracterului național și a unității și integrității teritoriale a statului ungar, precum și exprimare (orală sau în scris) împotriva legilor care se refereau la limba de stat. Paragraful 14 a prevăzut că măsurile din § precedent urmau să se aplice și în cazul în care statul contribuia pentru fondul de pensii a învățătorului cu o sumă mai mare de 90 fl.

Conform § 15, dacă doi învățători ai unei școli comunale sau confesionale au fost succesiv înlăturați, în baza abaterilor disciplinare prevăzute de § 13, ministrul era îndreptățit să desființeze școala comunală sau confesională și să înființeze în locul ei o școală de stat. Paragraful 16 prevedea posibilitatea ca, anual, la recomandarea autorității școlare competente, ministrul să dispună întregirea salariului către unui învățător mai merituos la suma de 400 fl. (desigur, în limitele bugetului aprobat de Parlament și cu respectarea condițiilor prevăzute de § 11 și 13).

Din cele prezentate, se poate constata că AL 26/1893 constituia un atentat grav împotriva dreptului de autonomie al Bisericilor. Mai întâi, s-a impus Bisericii asigurarea plății cuantumului salariilor învățătorilor confesionali. Bisericii i s-a luat și dreptul de a-și numi învățătorul dorit și de a-l disciplina. În al treilea rând, trebuie remarcată ușurința cu care școala confesională putea fi transformată în școală de stat. Era de ajuns ca o persoană interesată să constate că Biserica nu acorda

¹⁰⁵³ *Ibidem*, p. 48.

¹⁰⁵⁴ M. Păcurariu, *Politica statului ungar...*, p. 148.

¹⁰⁵⁵ AL 26/1896 a fost publicată în limba germană în *Gesetzsammlung für das Jahr 1893*, Budapesta, 1893, p. 573-583.

¹⁰⁵⁶ J. v. Puttkamer, *Schulalltag...*, p. 113.

cuantumul salariului prevăzut de lege, sau că realmente nu se putea încasa acel salariu nici din partea administrației, și școala confesională putea fi desființată, dar, și în acest caz, prin § 10, autoritățile confesionale (parohiile) erau obligate să continue să plătească aceeași sumă pentru școală, care acum nu mai era a ei!

Practic, prin această lege, Bisericele au devenit organe executive ale Statului, punând în aplicare ordonanțele emise de Minister.

Desigur, această lege institua o ingerință în viața tuturor Bisericilor din Ungaria. Însă, Biserica Ortodoxă a fost ținta predilectă. Iată așadar că remarca istoricului maghiar László Péter, potrivit căreia nu au existat "două Biserici în Ungaria care să fi deținut o poziție identică înaintea legii și înaintea autorităților publice locale" este pe deplin justificată. Bisericele Protestante (cu excepția celei săsești din Transilvania) se aflau deja sub controlul Statului. Cea Catolică încerca tocmai în acel an, dar fără rezultat, după cum am arătat mai sus, să-și apere privilegiile și favorurile (cu care fusese de acord Guvernul Tisza Kálmán și ministrul Trefort Ágoston). Neatinse de ingerința directă a Statului rămăseseră doar Bisericele Ortodoxe Sârbă și Română.

Nu doar că noua lege cuprindea prevederi aflate în contradicție cu *Statutul Organic*, sancționat de împărat. Mai periculos pentru Biserică era faptul că i se puna, indirect, la îndoială loialitatea față de Stat. Altfel, de ce și-ar fi rezervat ministrul de Culte și Instrucțiune publică dreptul ca, în cazul unor denunțuri că unii învățători aveau o poziție dușmănoasă față de stat, să-i destituie pe aceștia, fără acceptul autorităților bisericești? Prin urmare, mai lipsea doar ca Biserica să fie învinuită pe față de poziție dușmănoasă la adresa Statului, întrucât Bisericii îi revenea rolul de a-i educa din punct de vedere moral pe învățătorii din școlile sale confesionale.

Pe de altă parte, Statul a luat Bisericii dreptul de a decide asupra *relelor morale* săvârșite de învățători. Încă în 1883, în timpul dezbaterilor *Legii școlilor medii*, ministrul Trefort afirmase că "înțelesul acestei expresiuni (*rele morale* – n.n.) e foarte vag, și nu se referă numai la moralitatea bisericească. S-au ivit cazuri, că unele rele au fost ignorate din partea autorităților respective, fiindcă ele nu vătămau morala bisericească"¹⁰⁵⁷. Zece ani mai târziu, Parlamentul maghiar a dat și definiția exactă a acestor *rele morale*. După cum observau și redactorii *Telegrafului Român*, prin noua lege, învățătorii erau "scoși de sub conducerea, de sub influența și, în cele din urmă, de sub scutul legilor și al Bisericii [...] și dați pradă tuturor denunțurilor, fiind puși la discreția organelor Guvernului, decretați de agenți politici în sânul poporului român [...]. Deviza Guvernului la facerea acestui proiect de lege, deviza lui în politica de instrucțiune a țării noastre, deviza dată de regeneratorul Ungariei soviniște de azi (este): *Ungaria nu a fost, ci ea va fi*"¹⁰⁵⁸.

¹⁰⁵⁷ *Noul atac asupra școlelor noastre*, p. 36.

¹⁰⁵⁸ *Ibidem*, p. 45-46.

Instrucțiunea de aplicare a Legii (Nr. 10.000/2 martie 1894)

La o jumătate de an după promulgarea legii (10 septembrie 1893), Guvernul a trimis către comitetele administrative ale comitatelor o Adresă, cuprinzând *Instrucțiunea de aplicare a legii*. Aceasta se ocupa întâi de competențele învățătoresți. În această privință se precizau situațiile care trebuiau întocmite comitetele parohiale din fiecare comună. Comitetele administrative din comitate erau îndrumate a cere de la autoritățile bisericești să stabilească minimul de salariu pentru învățători, să arate și mijloacele pe care le puneau în acest scop. Situațiile de la parohii trebuiau înaintate la comitetele administrative comitatense până la 25 iunie 1894, altfel să existe siguranța că salariile învățătorilor erau asigurate de către comuna bisericească în exclusivitate. Încasarea "emulomentelor învățătoresți" (taxele școlare) urmau să se facă de către comitetul parohial, în rate lunare sau trilunare. Dacă aceste *emulamente* nu se puteau încasa, școala își pierde caracterul confesional, trecându-se peste cele trei etape, prevăzute de § 15 din AL 38/1868.

În al doilea rând, *Instrucțiunea* cuprindea dispoziții referitoare la demersurile care trebuiau întreprinse pentru acordarea întregirii salariului de către Stat: În cazul în care comuna bisericească nu putea asigura salariul minimal, până la data de 25 sept. 1894, trebuia să ceară ajutor de la Minister. Cererile trebuiau să cuprindă: Bugetul comunei bisericești (în special pe cel al școlii), situația *emulomentelor* învățătoresți de până acum, diploma învățătorului, o declarație a conducerii comunei cu privire la starea de sărăcie a comunei (confirmată de protopretore), "conspectul" (tabelul) elevilor obligați a frecventa școala, confirmat de conducerea comunei politice. În cazul în care comitetul administrativ al comitatului nu dădea crezare celor declarate, putea trimite o comisie la fața locului. Între comuna bisericească și organele administrative comitatense se întocmea un protocol, care cuprindea suma dată spre ajutor. Interesantă este specificarea că aceste demersuri erau considerate de prisos dacă interese mai înalte de stat erau reclamate. Atunci se putea sista pur și simplu, printr-un ordin, existența școlii confesionale. În final, *Instrucțiunea* mai arăta că, în cazul în care Ministerul de Culte subvenționa școala cu o sumă mai mică de 60 fl., ingerința statului în școala confesională se reducea la disciplinarea învățătorului (§ 13). Dacă suma era mai mare de 60 fl., atunci ingerința se întindea și asupra instituirii învățătorului (§ 14).¹⁰⁵⁹

Această *Instrucțiune* guvernamentală a provocat un nou conflict între autoritățile statale și cele bisericești, întrucât prevedea că învățătorii aveau dreptul la gradații dacă funcționaseră timp de cinci în mai multe localități, ba chiar la tipuri diferite de școli (comunale, confesionale și de stat), fapt care nu putea fi acceptat de Consistoriile ortodoxe românești.

¹⁰⁵⁹ Protocolul Sinodului arhiepiscopiei din anul 1894, Anexa I - Raport consistorial despre regularea salariilor învățătoresți, p. 179-190.

3.7.3. Ministrul Wlassics Gyula și "acțiunea paralelă" de înființare a școlilor de stat

După cum am menționat deja, AL 26/1893 a fost votat în timp ce se desfășurau pregătirile de serbare a trecerii a 1000 de ani de la stabilirea maghiarilor în Panonia. La cererea Parlamentului (înaintată în martie 1893) ministrul Csáky Albin a elaborat un program potrivit căruia până în 1896 urmau să fie înființate 400 școli de stat, în special în sate din Transilvania, în care populația maghiară se afla în minoritate.

Serbările *Mileniului* s-au desfășurat cu mare fast în anul 1896.¹⁰⁶⁰ Guvernul maghiar era condus de nobilul ardelean Bánffy Dezsó (1895-1899)¹⁰⁶¹, cel care în perioada în care îndeplinise funcția de comite suprem, a fost unul din cei mai aprigi asupritori ai minorităților. Aceași politică a urmat-o și în anii în care a condus administrația centrală. Dacă toate Guvernele anterioare au încercat să folosească mijloace legale pentru asuprirea naționalităților, evitând represaliile directe, Bánffy Dezsó a instituționalizat un tratament diferit, cu folosirea de mijloace administrative, în forță. În centrul politicii sale s-a aflat supravegherea îndeaproape a mișcărilor culturale și politice ale naționalităților, dobândind astfel informații pe care le putea folosi în contracararea mai eficientă a tuturor acestor mișcări. Toate planurile sale guvernamentale au fost create în funcție de aceste informații dobândite.¹⁰⁶²

Unul din principalele planuri culturale ale Guvernului Bánffy Dezsó a fost cel de dezvoltare a școlilor de stat. Acestora le-a revenit rolul unui adevărat instrument al politicii naționaliste. Școlile de stat nu mai trebuiau construite doar în comunele în care maghiarii se aflau în minoritate. În cuvântarea de investire a noului ministru al Cultelor și Instrucțiunii publice, Wlassics Gyula, din ianuarie 1895, acesta și-a exprimat intenția de a dezvolta cât mai mult rețeaua școlilor de stat, în limita posibilităților financiare. Wlassics Gyula a respins însă cererile mai multor deputați de transformare a tuturor școlilor confesionale în școli de stat, în special din motive financiare.¹⁰⁶³ Programul concret a fost elaborat în februarie 1897 și viza înființarea, în următorii cinci ani, a 1000 de școli de stat. Planul a fost numit *acțiunea*

¹⁰⁶⁰ La cumpăna dintre anii 1895-1896, clopotele au bătut minute îndelungate în toate localitățile din Ungaria. La 21 aprilie 1896, Camerele reunite ale Parlamentului au adoptat *Declarația mileniului*. La 2 mai, Francisc Iosif a inaugurat, în prezența diplomaților străini, o mare expoziție industrială. În același an, au fost inaugurate mai multe bulevarde și clădiri fastuoase la Budapesta, precum și prima linie de metrou din Europa continentală (Ferenc Pölöskei, *The Crisis Period of the Dual Monarchy*, în "The Hungarian State" p. 235). La festivitățile Mileniului au luat parte și conducătorii Bisericilor din Ungaria. Este demnă de semnalat Circulara mitropolitului Miron Romanul, caracterizată printr-un ton disonant, emisă la 10/22 aprilie 1896 (Antonie Plămădeală, *op. cit.*, p. 150-155).

¹⁰⁶¹ Bánffy Dezsó, n. în 1843, a îndeplinit funcția de comite suprem în Solnoc-Dăbâca, a administrat câțiva ani și cott. Bistrița-Năsăud, fiind și administrator ministerial a fondurilor grănicerești. În 1892 a fost ales deputat, în ianuarie 1895 a ajuns prim ministru, el trecând prin Parlament legile bisericești din 1895, menționate mai sus ("Enciclopedia Română ASTRA", vol. I, p. 391). A demisionat în 1899, după tratativele pentru încheierea noului pact dualist cu Cisleithania (Berthold Sutter, *op.cit.*, p. 91-93).

¹⁰⁶² Zoltán Szász, *Nationality Policy in the Era of the Dualistic Monarchy. Possibilities and Restriction*, în "Ethnicity and Society in Hungary", vol. II, Budapesta, 1990, p. 188.

¹⁰⁶³ Cuvântarea a fost redată în revista pedagogică săsească *Schul- und Kirchenbote*, an. 30, 1895, p. 51-55.

paralelă- párhuzamos akció. În anul următor, comiților supremi din mai multe comitate din Ungaria li s-a cerut să stabilească mai multe criterii sistematice pentru alegerea localităților în care să fie înființate școli de stat. Au fost alese în principal 578 de sate. Însă până în 1903 au fost construite 728 astfel de școli, în care funcționau 1.693 de învățători.¹⁰⁶⁴

Scopul acestor școli a fost prezentat foarte clar de ministru, într-un discurs parlamentar, la 15 februarie 1898: "aici, pe pământ maghiar, este îndatorirea și chemarea noastră să mărim greutatea specifică a culturii maghiare, deoarece cultura conducătoare și de prim rang de pe pământul maghiar trebuie să fie cea maghiară. Dacă nu ar fi aici cultura maghiară cea predominantă, atunci existența noastră ar fi periclitată. Nu avem voie să folosim mijloace de forță, ci noi trebuie ca, prin conținutul și puterea culturii maghiare, să desăvârșim opera de cucerire a țării".

Așadar, noua politică școlară avea menirea de a desăvârși cucerirea de către seminția maghiară a întregului teritoriu al Ungariei. A avut valoarea unei "a doua cuceriri a țării", de data aceasta dinspre interior, prin intermediul culturii. Creierul întregii operațiuni nu a fost însă ministrul însuși, ci conducătorul secțiunii pentru școlile populare, din minister, Halász Ferenc. Acesta s-a exprimat cu o duritate chiar și mai mare, vorbind despre școlile de stat ca despre adevărate bastioane (*bástya*), cu rol de apărare și de cucerire (*védelmi/hódító szempont*).¹⁰⁶⁵

Ca urmare a politicii promovată de Bánffy Dezsó și de Wlassics Gyula, numărul școlilor de stat a crescut continuu, de la 993 (în 1895) la 2045 (în 1905). Datorită lipsurilor financiare, statul nu a putut construi edificii proprii pentru toate școlile nou înființate. Multe au avut la dispoziție doar clădiri închiriate, uneori insalubre, astfel că, din punct de vedere legal ele erau nesatisfăcătoare. Pe de altă parte, confesiunile maghiare, pentru a-și ușura cheltuielile, au renunțat la școlile lor confesionale, cedându-le statului. De exemplu, episcopul reformat din Transilvania, Szász Domokos (1838-1899) a afirmat într-unul din rapoartele sale anuale: "noi reformații, care ne recunoaștem în primul rând ca patrioți, salutăm cu mare bucurie că Statul cucerește o poziție bună în domeniul educației elementare. Ideile preconceptuate, înguste, ale confesiunilor trebuie să treacă înapoi, acolo unde este vorba de interesele statului și ale națiunii ungare". Drept urmare, dacă în 1867, reformații ardeleni mai aveau încă 587 de școli populare, în 1897 mai rămăseseră 278, iar în 1918 doar 175.¹⁰⁶⁶

¹⁰⁶⁴ J. v. Puttkamer, *Schulalltag*..., p. 115.

¹⁰⁶⁵ *Ibidem*, p. 116.

¹⁰⁶⁶ F. Fr. Gottas, *Zur Nationalitätenpolitik*..., p. 530.

Modul în care s-a dezvoltat rețeaua de școli de stat se poate urmări și din tabelul de mai jos:

Anul	1869 ¹⁰⁶⁷	1883 ¹⁰⁶⁸	1884 ¹⁰⁶⁹	1896 ¹⁰⁷⁰	1905 ¹⁰⁷¹	1912
Nr. total școli	13.798	16.090	16.205	16.655	16.560	16.635
Școli de stat	0	423	503	1265	2045	3051
		(2,5)	(3,1%)	(7,6%)	(12,4)	(18,3)
Școli comunale	479	1.793	1.845	1816	1473	1381
	(2,5%)	(11,1%)	(11,4%)	(10,9%)	(8,9)	(8,3)
Școli rom-catolice	5.213	5.353	5.337	5392	5305	5222
	(37,9%)	(33,2%)	(32,9%)	(32,4%)	(32,0)	(31,4)
Școli gr-catolice	2.058	2.188	2.181	2099	1963	1739
	(14,9%)	(13,6%)	(13,5%)	(12,6%)	(11,8)	(10,5)
Școli ortodoxe	1.604	1.807	1.797	1787	1723	1418
	(11,7%)	(11,2%)	(11,1%)	(10,7%)	(10,4)	(8,5)
Școli reformat	2.450	2.331	2.332	2143	1910	1813
	(17,3%)	(14,5%)	(14,4%)	(12,9%)	(11,6)	(10,9)
Școli evanghelice	1.397	1.419	1.439	1373	1331	1300
	(10,4%)	(8,9%)	(8,9%)	(8,2%)	(8,1)	(7,8)
Școli unitariene	103	61	56	38	36	32
	(0,3%)	(0,4%)	(0,4%)	(0,%)	(0,3)	(0,2)
Școli israelite	490	516	509	520	466	403
	(3,5%)	(3,2%)	(3,1%)	(3,1%)	(2,8)	(2,4)
Școli private	-	167	176	138	271	249
		(1,0%)	(1,0%)	(0,8%)	(1,6)	(1,5)
Școli reuniuni	-	32	31	83	37	27
		(0,2%)	(0,2%)	(0,5%)	(0,2)	(0,2)

¹⁰⁶⁷ *Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1882-83 und 1883-84*, p. 32

¹⁰⁶⁸ *Ibidem*, p. 29

¹⁰⁶⁹ *Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1883-84 und 1884-85*, p. 39

¹⁰⁷⁰ *Das ungarische Unterrichtswesen im Studienjahre 1896-97*, p. 157

¹⁰⁷¹ *Entwicklung des Volkunterrichtswesens der Länder der Ungarischen Heiligen Krone. Ungarische Statistische Mitteilungen N.S. Band 31*, Budapesta, 1913, 122

Numărul elevilor (pe naționalități) care studiau în *școlie de stat* în anul 1896-1997 se poate urmări din tabelul de mai jos:¹⁰⁷²

Nr. crt.	Numele municipiului	Nr. total elevi	Maghiari	Germani	Români	Slovaci	Sârbi	Croați	Ruteni
	Comitatele "slovace"	19.435	3.120	1.672	10	14.631	-	-	-
	Ungaria de vest	12.651	4.794	2.760	-	67	-	2.717	-
	Ung. între Dunăre-Tisa	17.477	12.316	4415	1	234	261	53	197
	Ungaria de NV	20.830	7.437	2.976	-	7.183	-	-	3.233
	Stânga Tisei								
1	Bihor	3.503	1585	-	1902	16	-	-	-
2	Hajdu	31	31	-	-	-	-	-	-
3	Maramureș	4708	3152	88	708	66	-	-	694
4	Szabolcs	737	737	-	-	-	-	-	-
5	Sătmar	2105	1565	18	521	1	-	-	-
6	Sălaj	4685	4191	-	494	-	-	-	-
7	Ugocsa	2074	1591	193	120	-	-	-	170
	Total	17.843	12.852	209	3.745	83	-	-	864
	Între Tisa și Mureș								
1	Arad	1258	723	207	259	67	2	-	-
2	Csanad	168	95	8	2	-	63	-	-
3	Caraș-Severn	2558	457	1162	787	20	70	35	-
4	Timiș	4892	1470	2421	560	6	256	1	-
5	Torontal	6088	1414	3181	331	172	734	202	-
	Total	14.964	4.159	6.979	1.939	265	1.125	238	-
	Transilvania								
1	Alba-Iulia	3402	2155	136	1111	-	-	-	-
2	Bistrița-Năsăud	1854	1316	171	363	-	-	-	-
3	Brașov	3583	3380	50	151	-	-	-	-
4	Ciuc	444	416	5	23	-	-	-	-
5	Făgăraș	630	217	116	297	-	-	-	-
6	Treiscaune	4614	4182	-	432	-	-	-	-
7	Hunedoara	6485	2351	522	3530	48	-	-	-
8	Târnava-Mică	2419	1772	55	592	-	-	-	-
9	Cluj	4860	4003	7	850	-	-	-	-
10	Mureș-Turda	2116	1761	5	350	-	-	-	-
11	Târnava-Mare	2099	1463	263	373	-	-	-	-
12	Sibiu	936	319	242	375	-	-	-	-
13	Szolnec-Dăbâca	4041	3080	216	745	-	-	-	-
14	Turda-Aranyos	4590	3886	8	696	-	-	-	-
15	Odorhei	2837	2814	-	23	-	-	-	-
	Total	44.910	33.115	1.796	9.911	48	-	-	-
	Total Ungaria	148.906	77.959	20.906	15.606	22.511	1.386	3.090	4.294
	% Total Ungaria	100,00	52,35	14,10	10,48	15,12	0,93	2,08	2,88

Prin urmare, doar 10,48% din totalul copiilor care frecventau școlile populare de stat erau de naționalitate română. Cea mai mare parte a românilor frecventau încă școlile populare confesionale.

În ceea ce-i privește pe slovaci, în 1907, 16,2 % dintre elevii acestei etnii frecventau școlile de stat. 72% dintre acestea erau școli din regiuni curat slovace,

¹⁰⁷² *Das ungarische Unterrichtswesen im Studienjahre 1896-97*, p. 172-173

elevii slovaci neavând colegi de naționalitate maghiară. În schimb, dintre românii care frecventau școlile de stat, 75% aveau și colegi maghiari, fapt care demonstrează că, cel puțin în Transilvania, autoritățile au construit școli de stat în localități în care se aflau și locuitori maghiari.¹⁰⁷³

3.8. Modernizarea procesului de învățământ din Ungaria. Dotarea și frecvența școlară, calificarea învățătorilor până la începutul secolului XX. Situația comparativă din Arhiepiscopia Sibiului

Legea școlară votată în timpul ministrului Eötvös József a avut ca prim scop modernizarea procesului de învățământ din Ungaria. Aceasta presupunea: dezvoltarea rețelei școlare (astfel ca în fiecare comună să existe cel puțin o școală), dotarea corespunzătoare, din punct de vedere material al acestor școli (înzestrarea lor cu clădiri corespunzătoare, apoi cu material didactic și cu grădini și cu terenuri de gimnastică); salarizarea corespunzătoare a învățătorilor; creșterea frecvenței școlare a copiilor. Prin Legea autorităților școlare, din 1876, inspectorii regești au primit îndatorirea de a verifica respectarea, de către toate școlile (îndeosebi cele confesionale) a tuturor prevederilor legale privitoare la dotarea, adică la "organizarea externă" a școlilor, precum și de a raporta rezultatele inspecțiilor lor Ministerului, care putea astfel avea o imagine de ansamblu asupra situației întregului învățământ din Regatul Ungariei. Ministerul, la rândul său, prezenta Parlamentului, în rapoarte anuale, oglinda orânduirii școlare din întreaga țară. În acest subcapitol mă voi referi îndeosebi la aceste rapoarte și voi încerca să prezint și situația, în ceea ce privește nivelul dotării școlilor, din Arhiepiscopia Sibiului (în măsura în care a fost prezentată de rapoartele către Parlament ale Ministerului și cele către Sinodul eparhial ale Senatului școlar).

3.8.1. Dezvoltarea rețelei școlare

Număr de școli, raportate la numărul comunelor

Datorită faptului că majoritatea școlilor din Ungaria de la începutul epocii dualiste au avut caracter confesional, au existat numeroase localități, în care exista mai mult de o școală. Astfel, în întreaga perioadă dualistă, numărul de comune a fost mai mic decât cel al școlilor.

În ceea ce privește Arhiepiscopia Ortodoxă a Sibiului, după cum se poate vedea, numărul școlilor a cunoscut o oarecare creștere, apropiindu-se de numărul comunelor bisericești. După 1883 însă, datorită politicii școlare a Ministerului, numărul școlilor a scăzut (în timp ce numărul comunelor bisericești a crescut, prin transformarea filiilor în parohii).

În tabelul de mai jos este prezentată în dinamică rețeaua școlară în comunele din Ungaria dualistă, așa cum rezulta din rapoartele ministeriale. Este interesantă dinamica școlilor confesionale ortodoxe (atât române, cât și sârbe). De exemplu, în

¹⁰⁷³ J. v. Puttkamer, *Schulalltag...*, p. 117.

anul 1884, s-au închis 59 școli elementare, în schimb s-au înființat altele 49, în localități diferite. Prin urmare, numărul s-a redus cu 10 (de la 1807 la 1797). Pe de altă parte, două școli au fost transformate în școli de stat:¹⁰⁷⁴

Anul	1869	1881	1882	1883	1884 ¹⁰⁷⁵	1896
Nr. comune	12.757	12.726	12.686	12.684	12.692	
Nr. școli	13.797	15.922	15.993	16.090	16.205	
Nr. comune Arh. Sibiului	Nu există date	983 ¹⁰⁷⁶	950 ¹⁰⁷⁷	972 ¹⁰⁷⁸	1000 ¹⁰⁷⁹	1232 ¹⁰⁸⁰
Nr. școli Arh. Sibiului	Nu există date	791	818	831	822	802

Iată acum și o prezentare procentuală a repartiției școlilor pe comune:

Comune	1869	1881	1882	1883	1884
	%	%	%	%	%
Cu cel puțin o școală	79,85	83,93	83,78	83,76	83,69
Cu școli comunale	7,62	14,21	14,24	14,10	13,89
Fără școală	12,53	1,86	1,98	2,14	2,12

Conform paragrafelor 29, 63 și 71 din AL 38/1868, conducerea școlilor trebuia să poarte de grijă ca băieții să fie separați de fete. Exista deci indicația de amenajare a școlilor separate pentru băieți și fete. Situația procentuală în Ungaria și în Arhiepiscopia Sibiului din acest punct de vedere a fost, între anii 1869-1896, următoarea:

Anul	1869	1881	1882	1883	1884	1896		
	Situația generală în Ungaria ¹⁰⁸¹				Ung	Ep.Sb ¹⁰⁸²	Ung. ¹⁰⁸³	Ep.Sb ¹⁰⁸⁴
Școli băieți	4,91	5,64	5,95	6,08	6,30	1,05	7,28	3,02
Școli de fete	3,61%	6,54	6,66	7,05	7,39	1,06	8,10	2,68
Școli mixte	91,48	87,82	87,41	86,87	83,34	97,01	84,62	94,30

Edificii școlare proprii și închiriate

În anul imediat următor emiteri *Legii școlare* al lui Eötvös, doar trei sferturi din toate școlile aveau edificii proprii (restul școlilor desfășurându-se în clădiri închiriate). Situația s-a îmbunătățit considerabil în următoarele decenii:

¹⁰⁷⁴ *Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1883-84 und 1884-85*, p. 45.

¹⁰⁷⁵ *Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1882-83 und 1883-84*

¹⁰⁷⁶ *Protocolul Sinodului arhidiecezan din anul 1881*, p. 148 ș.u.

¹⁰⁷⁷ *Protocolul Sinodului din anul 1883*, Anexa F, p. 132.

¹⁰⁷⁸ *Protocolul Sinodului din anul 1884*, Anexa F, p. 135.

¹⁰⁷⁹ *Protocolul Sinodului din anul 1885*, Anexa F, p. 161 ș.u.

¹⁰⁸⁰ *Protocolul Sinodului din anul 1898*, Anexa E, p. 93 ș.u.

¹⁰⁸¹ *Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1883-84 und 1884-85*, p. 52.

¹⁰⁸² *Ibidem*, p. 53.

¹⁰⁸³ *Das ungarische Unterrichtswesen im Studienjahre 1896-97*, p. 159.

¹⁰⁸⁴ *Ibidem*, p. 159.

	% Edificii proprii		% Edificii închiriate	
	Ungaria	Arhiep. Sibiului	Ungaria	Arhiep. Sibiului
1869	75,59 ¹⁰⁸⁵	Lipsă date	24,41	Lipsă date
1881	90,93	80,65 ¹⁰⁸⁶	9,71	19,35
1883	91,19 ¹⁰⁸⁷	80,15 ¹⁰⁸⁸	8,81	19,85
1884	90,11	80,54	9,16	19,46
1896	Lipsă date	Lipsă date	85,92 ¹⁰⁸⁹	14,08

În ceea ce privește sistemul școlar confesional din Arhidieceza Sibiului, și aici s-a înregistrat o creștere, chiar dacă nu de proporția celei din întreaga țară (doar aproximativ 5%, față de cele aproape 26%). Într-adevăr, media cu care a crescut numărul de școli în Ungaria a fost de aproximativ 26%. Însă peste această medie s-au aflat 38 de comitate, în timp ce alte 26 de comitate s-au situat sub media pe întreaga țară. Din tabelele cuprinse în raportul Ministerului din anul 1884, putem remarca faptul că între cele 38 de comitate "fruntașe" s-au aflat și majoritatea comitatelor ardeleni, anume 12 din 15, ordinea descrescătoare fiind aceasta: Hunedoara (cu o creștere a clădirilor școlare de 51%), Ciuc (50,5%), Turda-Arieș (46,3%), Odorhei (45,3%), Făgăraș (44,3%), Alba (43,7%), Mureș-Turda (33,7%), Trei Scaune (30,8%), Brașov (30,4%), Cluj (27,2%), Târnava Mare (27,1%), Târnava Mică (26,6%). Tot peste media pe țară s-au aflat comitatele din *Partium*, Sălaj (43,2%), Arad (34%), Maramureș (31,4%), Bihor (28,4%) și Sătmar (28,2%). Sub media pe țară s-au aflat majoritatea comitatelor slovace (cu excepția comitatului Árva, care a înregistrat o creștere de 45,2%), apoi cele trei comitate din Banat (Torontal – 10,7%, Timiș – 10%, Caraș-Severin – 5%), precum și trei comitate ardeleni: Solnoc-Dăbâca (23,4%), Sibiu (12,7%) și Bistrița-Năsăud (5,1%).¹⁰⁹⁰

Situația școlilor în privința numărului sălilor de clasă și a dotării corespunzătoare cu material didactic

În anul 1869 situațiile statistice guvernamentale arătau că școlile din Ungaria cuprindeau în medie 1,22 săli de clasă. După 15 ani, după cum reiese din tabelul următor, media numărului sălilor de clasă a crescut la 1,43 pentru o școală.¹⁰⁹¹

Anul	1869	1883	1884
Număr școli	13.798	16.090	16.205
Număr săli de clasă	16.899	22.291	23.152
Nr. săli / școală	1,22	1,42	1,43

¹⁰⁸⁵ *Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1883-84 und 1884-85*, p. 67.

¹⁰⁸⁶ *Protocolul Sinodului din anul 1882*, Anexa F, p. 148 ș.u.

¹⁰⁸⁷ *Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1882-83 und 1883-84*, p.56.

¹⁰⁸⁸ *Protocolul Sinodului arhidiecezan din anul 1884*, Anexa F, p. 130 ș.u. (cuprinde datele din 1883 și 1884).

¹⁰⁸⁹ *Protocolul Sinodului arhidiecezan din anul 1898*, Anexa E, p. 93 ș.u.

¹⁰⁹⁰ *Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1883-84 und 1884-85*, p. 67.

¹⁰⁹¹ *Ibidem*, p. 68.

Așadar, în cei 15 ani (1869-1884) numărul sălilor de clasă a crescut cu 27,0%, adică, anual, în medie cu 417 săli de clasă.

Între comitatele cu o creștere peste media de 27% s-au aflat 30 de comitate, între cele din Transilvania fiind: Hunedoara (36,3%), Odorhei (34,8%), Trei Scaune (32,7%), Ciuc (31,4%), Făgăraș (29,3%), apoi, în *Partium* Arad (38,8%) și Maramureș (28,6%), iar în Banat Timiș (27,9%). Sub media pe țară s-au aflat Bihor (24,2%), Târnava Mică (23,8%), Mureș-Turda (23,7%), Sătmăr (23,6%), Cluj (22,3%), Brașov (21,7%), Târnava Mare (19,1%), Solnoc-Dăbâca (18,0%), Bistrița-Năsăud (13,0%) și Sibiu (12,9%).

Paragrafele 27, 28 și 30 din AL 38/1868 cuprindeau prevederi speciale despre dimensiunile sălilor de clasă și dotarea lor. Conform acestor criterii, în anul școlar 1884-85, din totalul de 23.152 săli de clasă, respectau aceste cerințe doar 46,7% din școli (în ceea ce privește dimensiunea sălilor de clase) și 59,2% din școli (în ceea ce privește dotarea sălilor, cu bănci, etc). Restul de 53,3, respectiv 40,8%, nu corespundea.¹⁰⁹²

În privința dimensiunii sălilor de clasă, din cele 64 comitate ale Ungariei propriu-zise, peste media de 46% a școlilor se situau 30 de comitate, între care doar patru în Transilvania, anume Ciuc (72,7%), Treiscaune (58,4%), Hunedoara (54,7%) și Brașov (53,7%), unul în Banat (Timiș, cu 70,4 %) și unul în *Partium* (Arad, cu 61,5%). Restul comitatelor din Transilvania se aflau sub media pe țară.¹⁰⁹³

În ceea ce privește dotarea sălilor de clasă, peste media din Ungaria, de 59,2%, se găseau în Transilvania doar comitatele Mureș-Turda (62,7%), Brașov (54,8%) și Sibiu (41,5%), apoi Arad (76,6%) și Timiș (70,4%).¹⁰⁹⁴

Dar cum se prezenta situația în Arhiepiscopia Sibiului? Din Protocoalele Sinoadelor eparhiale, am putut întocmi următorul tabel (am inclus însă și alte școli, frecventate de copiii ortodocși). Evoluția pozitivă se poate constata cu ușurință:

	1881 ¹⁰⁹⁵	1883	1884 ¹⁰⁹⁶	1896 ¹⁰⁹⁷
Număr comune bisericești	983	972	1000	1232
Număr școli confesionale	791	831	822	802
Număr școli cu săli corespunzătoare	520	546	540	624
Număr școli cu săli necorespunzătoare	265	285	282	178
	(33,5%)	(34,3%)	(34,3%)	(22,2%)
Număr comune fără școli confesionale	166	141	178	430
Număr școli gr.-cat. unde învață și copii ortodocși	58	52	47	47
Număr școli de stat și comunale cu copii ortodocși	-	53	62	85

¹⁰⁹² *Ibidem*, p. 70.

¹⁰⁹³ *Ibidem*.

¹⁰⁹⁴ *Ibidem*, p. 71.

¹⁰⁹⁵ *Protocolul Sinodului arhidiecezan din anul 1882*, Anexa F, p. 148 ș.u.

¹⁰⁹⁶ *Protocolul Sinodului arhidiecezan din anul 1884*, Anexa F, p. 130 ș.u. Tot la acest loc a fost prezentată și situația din 1883.

¹⁰⁹⁷ *Protocolul Sinodului arhidiecezan din anul 1898*, Anexa E, p. 93 ș.u.

În privința materialului didactic, Ministerul a stabilit 14 categorii de obiecte de material didactic care nu trebuiau să lipsească din programele de învățământ al unei școli. Tabelul următor prezintă situația generală a tuturor școlilor din Ungaria, în această privință.¹⁰⁹⁸

	1869	1881	1884	Nr./ școală și aprecierea în 1884	
Număr total școli	13.797	15.922	16.205		
Table negre de perete	13.935	26.878	28.127	1,73	Satisfăcător
Tablouri pt. exerciții vorbire	-	1.387	4.185	0,26	Insuficient
Panouri pentru citire	9.442	16.486	16.973	1,04	Suficient
Panouri pentru aritmetică	-	11.699	13.497	0,83	Aproape sufic.
Hărți ale Ungariei	8.261	14.096	15.769	0,97	Suficiente
Hărți ale Austro-Ungariei	-	5.263	6.222	0,38	Insuficiente
Hărți ale Europei	-	9.544	11.445	0,76	Aproape sufic.
Hărți ale lumii	-	3.530	5.605	0,34	Insuficiente
Globuri pământesti	2.259	12.301	12.421	0,77	Aproape sufic.
Colecții de istorie naturală	-	10.838	10.735	0,66	Aproape sufic.
Colecții de fizică	-	5.659	5.890	0,36	Aproape sufic.
Colecții pentru desen	-	2.409	5.126	0,31	Aproape sufic.
Biblioteci	870	4.444	6.315	0,39	Aproape sufic.
Ustensile pentru gimnastică	66	2.742	2.947	0,18	Aproape sufic.

Care era situația, în această privință, în școlile confesionale ale Arhiepiscopiei Sibiului? Din păcate, deținem date complete doar pentru trei ani (1880-1882), ele fiind cuprinse în raportul Senatului școlar din anul 1883.¹⁰⁹⁹

	1880	Nr./școală	1881	Nr./școală	1882	Nr./școală
Număr total școli	733		791		818	
Nr. edificii proprii	566 (77,2%)		638 (80,6%)		658 (80,4%)	
Nr. edificii necoresp.	299 (40,8%)		265 (33,5%)		295 (36,0%)	
Nr. bănci școală	4311	5,9	4365	5,5	4598	5,6
Table de perete	955	1,30	918	1,16	900	1,10
Mașini de socotit	320	0,43	351	1,44	344	0,42
Panouri ist.natur.	2747	3,74	2715	3,43	2461	3,02
Hărți geografice	692	0,84	702	0,89	959	1,17
Globuri păm.	272	0,37	228	0,28	257	0,31
Vol. în biblioteci	2514	3,43	3427	4,33	2858	4,49
Grădini cultiv.	Lipsă date		218	0,27	230	0,28
Teren. Gimnast.	Lipsă date		198	0,25	254	0,31

¹⁰⁹⁸ *Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1883-84 und 1884-85*, p. 72-73.

¹⁰⁹⁹ *Protocolul Sinodului arhidiecezan din anul 1883*, p. 132-133

Frecvența școlară

Evoluția procentuală a frecvenței școlare în toată Ungaria s-a prezentat astfel:

Copii între	1869 ¹¹⁰⁰	1881	1882	1883	1884 ¹¹⁰¹	1891 ¹¹⁰²	1896 ¹¹⁰³
6-12 ani	68,53	85,44	83,35	84,53	85,19	86,39	85,49
12-15 ani	6,75	60,72	60,47	62,47	63,46	69,29	66,00

Rata relativ mică a creșterii numărului de copii care frecventau școala în perioada 1881-1884 s-a datorat și numărului insuficient de săli de clasă din școlile comunelor¹¹⁰⁴.

În comparație cu media frecvenței școlare din Ungaria, situația din Arhiepiscopia Sibiului a fost următoarea:

	1881	1882	1883 ¹¹⁰⁵	1884 ¹¹⁰⁶	1891 ¹¹⁰⁷	1896 ¹¹⁰⁸	1900 ¹¹⁰⁹	1910 ¹¹¹⁰
Număr copii 6-12 ani obligați	55.262	56.447	60.374	59.801	72.608	77.176	72.898	81.242
Număr copii 6-12 ani prezenți	35.856	36.556	39.258	41.510	48.029	52.870	50.264	47.531
Procent al copiilor prezenți %	64,88	64,76	65,02	69,41	66,15	68,50	68,95	58,50
Număr copii 12-15 ani obligați	23.472	24.473	24.591	23.698	27.693	31.197	31.075	33.968
Număr copii 12-15 ani prezenți	12.134	11.259	11.169	11.903	13.601	16.121	15.939	14.550
Procent al copiilor prezenți %	51,69	46,00	45,42	50,24	49,11	51,67	51,29	42,83

Situația procentuală a frecvenței școlare din Ungaria pe confesiuni a fost următoarea:

Confesiunea	1869 ¹¹¹¹	1881 ¹¹¹²	1883 ¹¹¹³	1884 ¹¹¹⁴	1896 ¹¹¹⁵
Romano-catolici	54,8	89,10	84,88	85,63	84,84
Greco-catolici	42,7	52,50	56,70	58,66	62,00
Ortodocși	28,7	55,74	67,09	66,50	63,21
Reformați	47,4	80,90	78,66	79,25	84,85
Evangelici	63,3	87,06	87,76	89,23	90,50
Unitarieni	47,5	80,50	75,70	78,69	77,98
Israeliti	42,3	85,68	72,97	75,64	81,16

¹¹⁰⁰ *Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1882-83 und 1883-84*, p. 4

¹¹⁰¹ *Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1883-84 und 1884-85*, p. 4

¹¹⁰² *Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1890-1891 und 1891-1892*, p. 2

¹¹⁰³ *Das ungarische Unterrichtswesen im Studienjahre 1896-97*, p. 151

¹¹⁰⁴ *Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1882-83 und 1883-84*, p. 13

¹¹⁰⁵ *Protocolul Sinodului arhidiecezan din anul 1884*, Anexa F, p. 130 ș.u.

¹¹⁰⁶ *Protocolul Sinodului arhidiecezan din anul 1885*, Anexa F, p. 161 ș.u.

¹¹⁰⁷ *Protocolul Sinodului arhidiecezan din anul 1892*, Anexa G, p. 101 ș.u.

¹¹⁰⁸ *Protocolul Sinodului arhidiecezan din anul 1898*, Anexa E, p. 93 ș.u.

¹¹⁰⁹ *Protocolul Sinodului arhidiecezan din anul 1901*, anexa E, p. 101, ș.u.

¹¹¹⁰ *Protocolul Sinodului arhidiecezan din anul 1911*, Anexa C, p. 68 ș.u.

¹¹¹¹ *Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1883-84 und 1884-85*, p. 24

¹¹¹² *Ibidem*

¹¹¹³ *Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1882-83 und 1883-84*, p. 18

¹¹¹⁴ *Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1883-84 und 1884-85*, p. 24

¹¹¹⁵ *Das ungarische Unterrichtswesen im Studienjahre 1896-97*, p. 152

Iată și situația procentuală pe naționalități:

Limba maternă	1869 ¹¹¹⁶	1881	1883 ¹¹¹⁷	1884	1891 ¹¹¹⁸	1896 ¹¹¹⁹
Maghiari	53,0	84,49	81,78	82,41	86,52	83,65
Germani	70,1	85,80	86,76	89,42	93,85	92,53
Români	31,1	54,47	60,99	58,65	58,77	58,56
Slovaci	51,4	82,98	84,67	84,57	83,26	84,50
Sârbi	35,8	75,18	73,62	74,96	80,51	80,29
Croați	50,6	73,61	74,97	77,47	81,02	77,08
Ruteni	41,7	68,01	67,69	66,86	66,26	59,12

Rezultatele concrete ale procesului de învățământ. Modul de predare a disciplinelor.

În anul școlar 1883-1884, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii publice a întreprins o acțiune de control, urmărind modul în care se realiza predarea diferitelor discipline. Guvernul a constatat că din cele 16.205 școli primare din Ungaria, în 10.880 de școli (adică în 67,13%), procesul de învățământ nu decurgea în mod corespunzător, respectiv după cerințele paragrafelor 55, 64, 74 al articolului de lege 38/1868. În privința fiecărei discipline în parte, s-a înregistrat următoarea situație:¹¹²⁰

Materia	% școli corespunzător	% școli necorespunzător
Educația moral-religioasă	91,3	8,7
Scriere	88,9	11,1
Citare	92,1	7,9
Socotitul în minte (computul în cap)	85,6	14,4
Socotitul cu cifre	87,7	12,3
Gramatica	77,4	22,6
Compunere, exerciții de gândire	77,3	22,7
Geografia patriei	76,6	23,4
Istoria patriei	70,3	29,7
Geografia și istoria universală	48,0	52,0 (absentă)
Științele naturii	47,5	52,5
Istoria naturală	62,4	37,6
Agricultură și grădinărit	46,7	53,3 (absentă)
Educație cetățenească	51,1	48,9 (absentă)
Cântare (Muzică)	79,0	21,0 (absentă)
Gimnastică	51,0	49,0 (absentă)

¹¹¹⁶ *Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1883-84 und 1884-85*, p. 27

¹¹¹⁷ *Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1882-83 und 1883-84*, p. 21

¹¹¹⁸ *Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1890-91 und 1891-92*, p. 36

¹¹¹⁹ *Das ungarische Unterrichtswesen im Studienjahre 1896-97*, p.152

¹¹²⁰ *Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1883-84 und 1884-85*, p. 59.

3.8.2. Situația învățătorilor din Ungaria și din Arhiepiscopia Sibiului

Numărul învățătorilor și repartitia pe școli

Numărul învățătorilor în ultimile decenii ale secolului al XIX-lea a crescut continuu în Ungaria. Același proces s-a înregistrat la început și în Arhiepiscopia Sibiului. Însă, în urma aplicării Legii Trefort, după 1883, numărul învățătorilor ortodocși români a început să scadă dramatic:

	1869 ¹¹²¹	1881	1882	1883	1884	1894	1895	1896
Nr. total învățători	17.792	22.024	22.396	22.984	23.158 ¹¹²²	26.396	26.650	27.150 ¹¹²³
Nr. învă. Arh. Sibiului	?	897 ¹¹²⁴	972	915 ¹¹²⁵	843 ¹¹²⁶	870	872	875 ¹¹²⁷

Dinamica repartizării acestor învățători pe școli, precum și procentul deținut de învățătorii acelor școli din Ungaria a fost următorul:

Nr.	Școli	1883 ¹¹²⁸			1884 ¹¹²⁹			1896 ¹¹³⁰		
		Nr. școli	Nr. învăț.	%	Nr. școli	Nr. învăț.	%	Nr. școli	Nr. învăț.	%
	Total	16.090	22.984		16.205	23.158		16.958		
1	De stat	423	816	3,53	503	1005	4,4	1359	2991	11,02
2	Comunale	1793	3665	16,0	1845	3835	16,6	1910	4744	17,47
3	Rom-cat.	5353	7826	34,0	5337	7641	32,0	5442	8666	31,93
4	Grec-cat.	2188	2180	9,2	2181	2170	9,3	2101	2083	7,67
5	Ortodoxe	1807	2062	8,9	1797	2061	8,8	1789	2193	8,08
6	Reformate	2331	2873	12,5	2332	2896	12,5	2147	2877	7,72
7	Evangh.	1419	2141	9,3	1439	2144	9,3	1385	2097	10,60
8	Unitariene	61	68	0,29	56	62	0,3	38	45	0,17
9	Israelite	516	979	4,25	509	958	4,1	528	995	3,66
10	Private	167	320	1,39	176	322	1,4	169	279	1,02
11	Reuniuni	32	54	0,23	31	64	0,3	90	180	0,66

Așadar, cel mai bine se situau școlile comunale în ceea ce privește încadrarea cu învățători, unde la fiecare școală reveneau 2,04 (în 1883) și 2,48 (în 1896) învățători. Cel mai rău se situau școlile greco-catolice unde numărul școlilor depășea pe cel al învățătorilor, deci, cu alte cuvinte, pe fiecare școală revenea 0,99 învățători. De fapt, în școlile greco-catolice existau numeroși "învățători volanți", care circulau la mai multe școli.

¹¹²¹ *Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1882-83 und 1883-84*, p. 6.

¹¹²² *Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1883-84 und 1884-85*, p. 6.

¹¹²³ *Das ungarische Unterrichtswesen im Studienjahre 1896-97*, p. 163.

¹¹²⁴ Protocolul Sinodului arhidiecezan din anul 1882, p. 148.

¹¹²⁵ Protocolul Sinodului arhidiecezan din anul 1884, Anexa F, p. 130 ș.u.

¹¹²⁶ Protocolul Sinodului arhidiecezan din anul 1885, Anexa F, p. 161 ș.u.

¹¹²⁷ Protocolul Sinodului arhidiecezan din anul 1898, Anexa E, p. 93 ș.u.

¹¹²⁸ *Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1882-83 und 1883-84*, p. 59

¹¹²⁹ *Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1883-84 und 1884-85*, p. 93

¹¹³⁰ *Das ungarische Unterrichtswesen im Studienjahre 1896-97*, p. 163

În ceea ce privește numărul școlilor și încadrarea lor cu unul sau mai mulți învățători, situația s-a prezentat astfel:

	1883 ¹¹³¹		1884 ¹¹³²		1884 ¹¹³³	
	Ungaria	%	Ungaria	%	Arh. Sibiului	%
Număr total școli	16.090		16.205		822	
Școli cu 1 post de învățător	12.711	79,0	12.763	78,8	762	92,7
Școli cu 2 posturi	1.946	12,1	1.960	12,0	42	5,1
Școli cu 3 posturi	596	3,7	613	3,4	8	1,0
Școli cu 4 posturi	388	2,4	413	2,5	5	0,6
Școli cu 5 posturi	166	1,0	165	1,9	5	0,6
Școli cu 6 posturi	283	1,8	291	1,8	?	?

Deci majoritatea școlilor erau dotate doar cu un învățător. De fapt, din tabelul anterior se poate vedea că doar școlile de stat, comunale și cele romano-catolice dețineau mai mult de un învățător într-o școală. Față de procentul din toată Ungaria, numărul școlilor cu un învățător a fost cu mult mai mare la școlile confesionale ortodoxe din Arhiepiscopia Sibiului.

Calificarea învățătorilor

Proporția învățătorilor calificați și a celor necalificați a fost în ultimile decenii ale secolului al XIX-lea următoarea:

	1869	1881		1884 ¹¹³⁴		1896 ¹¹³⁵	
	Număr	Număr	%	Număr	%	Număr	%
Număr total învățători Ungaria	17.792	22.024		23.158		27.150	
Număr învățători calificați	-	18.002	80,82 %	19.802	85,51 %	24.615	90,66%
Număr învățători necalificați	-	4.022	19,17 %	3.356	14,49%	2.535	9,34%
Număr total inv. Arh. Sibiului	-						
		897 ¹¹³⁶		915 ¹¹³⁷		875 ¹¹³⁸	
Număr învățători calificați	-	380	42,37%	389	42,51%	364	41,60%
Număr învățători necalificați	-	517	57,63%	526	57,49%	511	58,40%

Din nou se poate constata o mare discrepanță între media pe toată Ungaria și cea din școlile confesionale ortodoxe din Transilvania. S-au luat în considerare drept calificați-învățătorii absolvenți ai Seminarului din Sibiu, fie secția teologică, fie secția pedagogică.

În situațiile prezentate de rapoartele Senatelor școlare ale Consistoriului arhiepiscopozan, situația pregătirii învățătorilor era destul de difuză. Oricât am încerca să intuim modul de calcul al Ministerului maghiar de Culte și Instrucțiune publică, astfel ca cifrele să se apropie măcar de datele prezentate de materialele Ministerului

¹¹³¹ *Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1882-83 und 1883-84*, p. 60

¹¹³² *Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1883-84 und 1884-85*, p. 94

¹¹³³ *Protocolul Sinodului arhiepiscopozan din anul 1885*, Anexa F, p. 161 ș.u.

¹¹³⁴ *Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1883-84 und 1884-85*, p. 94

¹¹³⁵ *Das ungarische Unterrichtswesen im Studienjahre 1896-97*, p. 163

¹¹³⁶ *Protocolul Sinodului arhiepiscopozan din anul 1884*, Anexa F, p. 130 ș.u.

¹¹³⁷ *Protocolul Sinodului arhiepiscopozan din anul 1885*, Anexa F, p. 161 ș.u.

¹¹³⁸ *Protocolul Sinodului arhiepiscopozan din anul 1898*, Anexa E, p. 93 ș.u.

în tabele prezentate în continuare, referitoare la școlile ortodoxe, nu reușim să ajungem la vreo concluzie. Or Ministerul de Culte a umflat cifrele referitoare la nivelul de pregătire al învățătorilor ortodocși români (poate pentru a prezenta mai favorabilă situația din Ungaria pentru imperiu sau pentru alte țări), ori a urmat alte procedee de calcul pentru stabilirea nivelului de pregătire al acestor învățători. Prezentăm în continuare modul în care a raportat Senatul școlar situația pregătirii profesionale a învățătorilor ortodocși din arhidieceză:

	1880 ¹¹³⁹	1881	1882	1883 ¹¹⁴⁰	1884 ¹¹⁴¹
Număr total învățători	901	897	902	972	915
Număr învățători cu studii de Pedagogie sau Teologie	471	380	369	397	389
Cu clase gimnaziale	494	477	532	516	561
Cu clase elementare	299	208	370	387	354
Cu atestat de calificare	266	292	384	424	420
Fără atestat de calificare		582	518	489	495

Iată în continuare și statistica Ministerului Cultelor și Instrucțiunii publice din Ungaria, din anul **1884**. Din aceasta reiese că procentul învățătorilor calificați din școlile ortodoxe era de 74,1%! Chiar dacă s-ar presupune că situația ar fi însumat petoți învățătorii ortodocși din celelalte două dieceze ortodoxe românești, precum și din cele patru dieceze sârbești din Ungaria propriu-zisă (Timișoara, Vârșeț, Buda, Novi Sad) tot nu avea cum să existe o discrepantă atât de mare între datele prezentate de rapoartele Senatelor școlare din Sibiu și cele ale Ministerului, adică să apară un procent atât de mare de învățător ortodocși cu pregătire:

Școli	Număr școli	Număr învățători	Nr. învățători calificați	%	Nr. învățători necalificați	%
De stat	503	1005	974	96,9	31	3,1
Comunale	1845	3835	3610	94,1	225	5,9
Rom-catolice	5337	7641	6612	86,5	1029	13,5
Grec.-catolice	2181	2170	1501	69,1	669	30,9
Ortodoxe	1797	2061	1539	74,1	522	25,3
Reformate	2332	2896	1450	84,6	446	15,4
Evangelice	1439	2144	1864	86,9	280	13,1
Unitariene	56	62	43	69,4	19	30,6
Israelite	509	958	866	90,4	92	9,6
Private	176	322	282	87,6	40	12,4
Reuniuni	31	64	61	95,3	3	4,7

¹¹³⁹ Protocolul Sinodului arhidiecezan din anul 1881, Anexa C, p. 113-131.

¹¹⁴⁰ Protocolul Sinodului arhidiecezan din anul 1884, Anexa F, p. 130 ș.u.

¹¹⁴¹ Protocolul Sinodului arhidiecezan din anul 1885, Anexa F, p. 161 ș.u.

Situația din anul **1896** era destul de apropiată de cea din 1884:

Școli	Număr școli	Număr învățători	Nr. învățători calificați	%	Nr. învățători necalificați	%
De stat	1359	2991	2971	99,3	20	0,67
Comunale	1910	4744	4598	96,92	146	3,08
Rom-catolice	5442	8666	7766	89,61	900	10,39
Grec.-catolice	2101	2083	1639	78,68	444	21,32
Ortodoxe	1789	2198	1730	78,89	463	21,11
Reformate	2147	2877	2575	89,50	302	10,50
Evangelice	1385	2097	1883	89,79	214	10,21
Unitariene	38	45	37	82,22	8	17,78
Israelite	528	995	970	97,49	25	2,51
Private	169	279	271	97,13	8	2,87
Reuniuni	90	180	175	97,22	5	2,78

Pe ansamblul școlilor se observă un progres în pregătirea învățătorilor. Dar și în 1896, precum în anul 1884, pe ultimele locuri privind procentul învățătorilor calificați se aflau școlile confesionale greco-catolice și ortodoxe. Dar dacă școlile greco-catolice au înregistrat un progres mai vizibil, în cazul școlilor ortodoxe-progresul a fost foarte slab. Oricum, rămâne nelămurit modul de calcul al Ministerului pentru școlile ortodoxe, date fiind cele expuse mai înainte referitoare la învățătorii din Arhiepiscopia Sibiului.

Încadrarea învățătorilor în posturi definitive și provizorii

Trebuie specificat faptul că, din cauza paragrafului 142 din Legea 38/1868, care se referea la salarizarea învățătorilor, multe comune, neputând plăti aceste sume, au ales să nu angajeze învățători definitivi (pe posturi stabile), ci pe posturi provizorii, chiar dacă învățătorii respectivi îndeplineau condițiile de pregătire, cerute de lege. Iată evoluția în acest domeniu, între anii 1881-1896:¹¹⁴²

	% învățători definitivi Ungaria	% învățători provizorii Ungaria	% învățători definitivi Arh. Sibiului	% învățători provizorii Arh. Sibiului
1869	89,23	10,87	Lipsă date	Lipsă date
1876	89,62	10,38	24,54	75,45 ¹¹⁴³
1880	87,14	12,86	27,74	72,26 ¹¹⁴⁴
1881	87,65	12,35	29,54	70,45 ¹¹⁴⁵
1882	86,51	13,49	33,15	66,85
1883	86,51	13,49 ¹¹⁴⁶	38,03	61,97
1884	87,44	12,56 ¹¹⁴⁷	37,59	62,41 ¹¹⁴⁸
1896	90,87	9,13 ¹¹⁴⁹	47,2	52,8 ¹¹⁵⁰

¹¹⁴² *Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1883-84 und 1884-85*, p. 96.

¹¹⁴³ *Protocolul Sinodului arhidiecezan din anul 1877*, Anexa I, p. 88 ș.u.

¹¹⁴⁴ *Protocolul Sinodului arhidiecezan din anul 1881*, Anexa C, p. 113 ș.u.

¹¹⁴⁵ *Protocolul Sinodului arhidiecezan din anul 1884*, Anexa F, p. 130 ș.u.

¹¹⁴⁶ *Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1882-83 und 1883-84*, p. 62

¹¹⁴⁷ *Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1883-84 und 1884-85*, p. 95

¹¹⁴⁸ *Protocolul Sinodului arhidiecezan din anul 1885*, Anexa F, p. 161 ș.u.

¹¹⁴⁹ *Das ungarische Unterrichtswesen im Studienjahre 1896-97*, p. 164

Această strategie au aplicat-o numeroase comune, atât în întreaga Ungarie cât și în Transilvania inclusiv în școlile ortodoxe. Acest fapt a dăunat mult progresului învățământului, deoarece învățătorul provizoriu nu se bucura de statutul celui definitiv, fiind mereu în primejdia de a fi înlocuit cu altul mai puțin pretențios în ceea ce privește salariul negociat cu comuna bisericească.

Iată în continuare și situația comparativă, din 1884, pe diferitele categorii de școli:

Școli	Număr școli	Număr învățători	Nr. învățători definitivi	%	Nr. învățători provizorii	%
De stat	503	1005	898	89,4	107	10,6
Comunale	1845	3835	3365	87,8	470	12,2
Rom.-cat.	5337	7641	6474	84,8	1167	15,2
Grec.-cat..	2181	2170	1946	89,7	224	10,3
Ortodoxe	1797	2061	1814	86,4	247	13,6
Reformate	2332	2896	2609	90,1	287	9,9
Unitariene	56	62	56	90,3	6	9,7
Israelite	509	958	870	90,9	88	9,1
Private	176	322	251	78,0	71	22,0
Reuniuni	31	64	48	75,0	16	25,0
Arhiepiscopia Sibiului	822	915	344	37,6	571	62,4 ¹¹⁵¹

Din nou se poate vedea discrepanța dintre datele prezentate de Minister și cele rezultate din rapoartele Senatelor școlare.

AL 26/1893 nu mai avea prevăzut statutul de "învățător provizoriu" sau locțiitor. Conform acestei legi învățătorii erau stabili pe postul lor, acolo unde aveau clasele lor de care răspundeau, și unde aveau și asigurat cuantumul minimal al salariului. Din același motiv, după 1893, s-a înregistrat o fluctuație mai mică a învățătorilor. Prin urmare, numărul așa zișilor "învățători provizorii" a scăzut de la an la an. Cu toate acestea, în 1896 se înregistrau în continuare numeroși învățători provizorii:¹¹⁵²

Școli	Număr școli	Număr învățători	Nr. învățători provizorii	%
De stat	1359	2991	146	4,9
Comunale	1919	4744	397	8,4
Rom.-cat.	5442	8666	911	10,5
Grec.-cat..	2101	2083	181	8,7
Ortodoxe	1789	2193	359	16,4
Evanghelice	1385	2097	126	6,0
Reformate	2147	2877	274	9,5
Unitariene	38	45	8	17,8
Israelite	528	995	24	2,4
Private	162	279	46	16,5
Reuniuni	90	180	6	3,3
Arh. Sibiului ¹¹⁵³	802	875	462	52,8

¹¹⁵⁰ Protocolul Sinodului arhidiecezan din anul 1898, Anexa E, p. 93 ș.u.

¹¹⁵¹ Protocolul Sinodului arhidiecezan din anul 1885, Anexa F, p. 161 ș.u.

¹¹⁵² Das ungarische Unterrichtswesen im Studienjahre 1896-97, p.164

¹¹⁵³ Protocolul Sinodului arhidiecezan din anul 1898, Anexa F, p. 161 ș.u.

Raportul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii publice din Parlament preciza, în 1896, hotărârea Guvernului de a pune în aplicare prevederile Legii salarizării învățătorilor, din 1893.

Măsuri pentru impunerea respectării Legii Trefort

Hotărârea era însă destul de greu de pus în aplicare, deoarece și prevederile altei legi, anume *Legea Trefort* erau departe de a fi respectate în întregime. Iată așadar, care era situația respectării AL 18/1879 la aproape două decenii de la votarea ei: ¹¹⁵⁴

Caracterul școlilor	Număr învățători	Știu foarte bine limba maghiara	Bine	Puțin	%	Deloc	%	Nr. școli în care legea nu era respectată
De stat	2991	2660	330	1	0,03	-	-	-
Comunale	4744	3634	867	119	2,51	124	2,61	78
Rom.-catolice	8666	6401	1931	203	2,34	131	1,61	322
Greco-catolice	2083	396	1313	319	16,30	55	2,61	676
<i>Ortodoxe</i>	<i>2193</i>	<i>177</i>	<i>1312</i>	<i>541</i>	<i>24,67</i>	<i>163</i>	<i>7,43</i>	<i>910</i>
Reformate	2877	2856	20	1	0,03	-	-	1
Evangelice	2097	781	983	237	10,81	96	4,38	229
Israelite	995	732	261	1	0,10	-	-	-
Private	279	204	70	3	1,08	2	0,72	-
Reuniuni	180	151	27	2	1,11	-	-	1

Raportul Ministerului a făcut referire în special la cele 910 școli ortodoxe în care învățământul în limba maghiară era total defectuos. Persista un număr covârșitor de învățători care nu erau capabili să presteze un învățământ corespunzător în limba maghiară. Existau însă și 206 învățători din școlile confesionale ortodoxe care stăpâneau bine limba maghiară dar, în mod ostentativ, refuzau să respecte prevederile Legii 18/1879. Asemenea învățători "protestatari" existau și în școlile greco-catolice (un număr de 302 învățători), deși aceste școli, după cum s-a putut vedea, stăteau mai bine decât cele ortodoxe în privința respectării *Legii Trefort*. Autoritățile din Minister au concluzionat că, pe viitor, trebuiau luate măsuri de revizuire a legii, astfel ca să existe posibilitatea pedepsirii învățătorilor care își permiteau să ignore pur și simplu prevederile legale. ¹¹⁵⁵ De altfel, același raport al Ministerului arăta că, în anul școlar 1896/97, a fost interzisă funcționarea a doi învățători ortodocși români, pentru unul pe timp de 5 ani, iar pentru celălalt pe timp de 7 ani, tocmai pentru nerespectarea predării în limba maghiară. La fel, unui învățător greco-catolic pe timp de 1 an și unui fost învățător la o școală de stat, pe timp de 14 ani. Totodată, învățătorii care au dovedit interes și au reputat succese în predarea limbii maghiare au fost premiați de către minister cu sume care au totalizat 5.000 florini ¹¹⁵⁶.

¹¹⁵⁴ *Das ungarische Unterrichtswesen im Studienjahre 1896-97*, p. 166

¹¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 167

¹¹⁵⁶ *Ibidem*, p. 115-116

Salarizarea învățătorilor

Potrivit normelor legale în vigoare, fiecare învățător din Ungaria trebuia să aibă asigurat un salariu de 300 fl. anual, precum și un supliment de 50 fl. pentru locuință, așadar 350 fl.

Privind media pe întreaga Ungarie, situația s-a îmbunătățit mult între anii 1869 (când salariul mediu era de 186 fl) și 1884 (când era deja de 427 fl.). Însă în școlile confesionale ortodoxe din Transilvania, învățătorii puteau doar visa să dobândească salariul învățătoresc mediu pe țară, după cum se poate urmări și din tabelul următor:

	1869	1881	1882 ¹¹⁵⁷	1883	1884 ¹¹⁵⁸
Număr învățători	17.792	22.024	22.396	22.984	23.158
Salarii învățători (fl)	3.313.048	8.508.416	8.446.329	8.719.208	9.889.110
Salariu pentru un învățător (fl)	186,2	386,3	377,1	379,3	427,0
Număr învățători arh. Sibiului	Lipsă date	897 ¹¹⁵⁹	902 ¹¹⁶⁰	972 ¹¹⁶¹	915 ¹¹⁶²
Salarii învățători (fl)	Lipsă date	192.031	115.153	124.980	129.915
Salariu pentru un învățător (fl)	Lipsă date	214,0	127,7	128,6	142,0

Din cele 64 comitate ale Ungariei (plus Fiume), numai în 50 era asigurat salariul minim. Din tabelul următor, se poate observa că cele 15 comitate în care nu erau respectate prevederile legale erau situate în Transilvania, Slovacia de azi și Rutenia subcarpatică.¹¹⁶³

Comitatul	Salariu/învățător definitiv (fl)	Salariu/învățător provizoriu (fl)	Comitatul	Salariu/învățător definitiv (fl)	Sal. /învățător provizoriu (fl)
Budapesta	1003,4	737,7	Borsod	407,3	328,2
Fiume	964,4	512,6	Szabolcs	407,6	89,7
Bekes	696,9	308,0	Veszprem	406,8	245,4
Hajdu	665,7	245,5	Kr.-Szöreny	406,1	275,7
Csanad	625,4	359,9	Szepes	400,0	195,4
B-Bodrog	605,2	391,8	Treiscaune	395,3	287,8
Moson	592,6	313,0	Gömör	393,9	235,2
Csongrad	563,3	444,0	Hont	391,7	296,9
Timiș	557,2	439,5	Zolyom	391,7	497,9
Pozsony	519,5	336,2	Turocz	390,4	241,9
Tolna	506,5	254,0	Vas	388,5	251,9
Sopron	504,6	233,7	Bereg	376,9	325,0
Jasz-N-Kun	503,4	281,2	Sibiu	373,1	131,9
Feher	488,9	360,4	Trencsen	371,3	121,6
Torontal	486,6	-	Maramureș	359,7	196,0
Heves	481,4	160,6	Sălaj	359,3	205,6
Baranya	481,4	277,3	<u>Bihor</u>	<u>355,7</u>	<u>465,9</u>

¹¹⁵⁷ *Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1882-83 und 1883-84*, p. 73

¹¹⁵⁸ *Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1883-84 und 1884-85*, p. 109

¹¹⁵⁹ *Protocolul Sinodului arhidiecezan din anul 1882*, Anexa C, p. 113 ș.u

¹¹⁶⁰ *Protocolul Sinodului arhidiecezan din anul 1883*, Anexa F, p. 120 ș.u.

¹¹⁶¹ *Protocolul Sinodului arhidiecezan din anul 1884*, Anexa F, p.130 ș.u.

¹¹⁶² *Protocolul Sinodului arhidiecezan din anul 1885*, Anexa E, p. 161 ș.u.

¹¹⁶³ *Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1883-84 und 1884-85*, p. 110

Comitatul	Salariu/învățător definitiv (fl)	Salariu/învățător provizoriu (fl)	Comitatul	Salariu/învățător definitiv (fl)	Sal. /învățător provizoriu (fl)
Arva	476,3	439,2	Ugocea	344,4	377,0
Zala	474,8	341,8	Bist-Năsăud	342,8	112,4
Bars	472,8	279,2	Ung	333,8	255,7
Nyitra	469,6	263,2	Hunedoara	327,9	175,7
Pest P.S. Kun	463,4	316,9	Odorhei	319,5	327,2
Győr	459,1	214,0	Sătmar	312,9	234,6
Komaron	457,9	309,7	Cluj	299,6	420,1
Arad	453,2	282,0	Turda-Ar.	297,8	174,9
Somogy	453,9	160,6	Făgăraș	285,1	80,2
Brașov	445,3	360,5	Târn.-Mare	267,5	144,0
Ab-Torna	447,7	274,4	Saros	263,5	332,8
Lipto	443,5	229,0	MTurda	263,3	314,1
Ciuc	441,1	325,6	Alba-Iulia	246,9	265,6
Esztergom	438,0	429,8	Szol. Dăbâca	223,6	397,5
Zemplen	434,7	127,8	Târn. Mică	187,4	130,4
Nograd	419,9	240,0			

Conform AL 26/1893, a fost întregit salariul la 493 învățători (astfel ca să ajungă la suma de 300 fl.) și la 2.410 învățători (pentru a ajunge la suma de 400 fl.). Astfel, au fost întregite salarii la 10,7% din totalul de 27.150 învățători câți existau în Ungaria. Privind caracterul școlilor, întregirea salariilor de către stat s-a făcut astfel¹¹⁶⁴:

Nr. crt.	Caracterul școlii	Întregire la 300 fl. Nr. învățători	Întregire la 400 fl. Nr. învățători	Total Nr. învățători
1	Școli comunale	6	192	198
2	Școli rom.-catolice	149	796	945
3	Școli gr.-catolice	199	485	684
4	Școli ortodoxe	64	1	65
5	Școli reformat	50	694	744
6	Școli evanghelice (C.A.)	23	174	197
7	Școli unitariene	2	35	37
8	Școli israelite	-	33	33
	Total	493	2.410	2.903

Pentru întregirea salariilor pentru cei 2.903 învățători, statul a alocat suma de 676.888 fl. Raportul Ministerului a remarcat faptul că școlile confesionale ortodoxe au solicitat cu foarte mare teamă ajutorul de la stat. Această situație se considera că trebuie lămurită, Ministerul prezentând hotărârea de a întreprinde controale în școlile ortodoxe, pentru a se vedea dacă se respectă salariul minim învățătoresc.¹¹⁶⁵

Pregătirea învățătorilor

Învățătorii își dobândeau calificarea în Preparandii sau Seminarii pedagogice. Iată evoluția numărului acestor instituții în ultimile decenii ale secolului XIX în Ungaria:

¹¹⁶⁴ *Das ungarische Unterrichtswesen im Studienjahre 1896-97*, p. 100-101

¹¹⁶⁵ *Das ungarische Unterrichtswesen im Studienjahre 1896-97*, p. 100-101.

	1869	1881	1883 ¹¹⁶⁶	1884 ¹¹⁶⁷	1896
Număr total preparandii	46	72	71	70	75
Număr preparandii de băieți (învățători)	38	53	54	53	48
Număr preparandii de fete (învățătoare)	7	19	16	16	26
Număr preparandii mixte	-	-	1	1	1
Număr elevi-total intrați în școală	1566	4111	3923	3917	6165
Număr elevi-băieți "	1386	2950	2878	2872	3715
Număr eleve-fete "	170	1161	1045	1045	2450
Număr elevi –total absolvenți			3594	3632	5823
			(91,6%)	(92,7%)	(94,5)
Număr băieți absolvenți			2600	2641	3470
			(90,3%)	(91,9%)	(93,4%)
Număr fete absolvente			994	991	2353
			(95,1%)	(94,8%)	(96,0%)

În 1896, existau așadar 75 de Preparandii în toată Ungaria. Dintre acestea patru erau ortodoxe, anume trei românești și una sârbească (la Zombor):¹¹⁶⁸

Caracterul școlilor	Număr preparandii pentru curs elementar pregătire băieți	Număr preparandii pentru curs elementar pregătire fete	Număr preparandii pentru școli civile pregătire băieți	Număr preparandii pentru școli civile pregătire fete
De stat	18	5	1	1
Romano-catolice	11	15	-	3
Greco-catolice	4	1	-	-
Ortodoxe	4	-	-	-
Evangelice	6	-	-	-
Reformate	3	-	-	-
Israelite	1	-	-	-
Reuniuni	-	1-	-	-
Total	48	22	1	4

Iată și structura etnică a elevilor de la aceste Preparandii:¹¹⁶⁹

Caracterul școlii	Nr. total elevi	Maghiari	Germani	Slovaci	Români	Ruteni	Croați	Sârbi	Alții
De stat	1590	1067	242	105	101	10	21	40	3
Rom.-catolice	622	538	65	12	-	-	4	3	-
Greco.-catolice	344	31	1	9	222	81	-	-	-
Ortodoxe	344	-	-	-	273	-	-	71	-
Evangelice	259	86	145	25	-	-	-	-	3
Israelite	118	100	12	2	1	3	-	-	-
Total	5.823	3.964	660	181	627	95	27	260	9
În procente %	100	68,1	11,30	3,1	10,8	1,6	0,5	4,8	0,1

Se constată faptul că, din totalul de 627 elevi români, doar 273 au frecventat preparandiile ortodoxe, ceea ce reprezintă 43,54%. La preparandiile greco-catolice

¹¹⁶⁶ *Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1882-83 und 1883-84*, p. 76.

¹¹⁶⁷ *Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1883-84 und 1884-85*, p. 113.

¹¹⁶⁸ *Das ungarische Unterrichtswesen im Studienjahre 1896-97*, p. 195-200.

¹¹⁶⁹ *Das ungarische Unterrichtswesen im Studienjahre 1896-97*, p. 203

au studiat 222 elevi, ceea ce reprezintă 35,35% din totalul elevilor români. 102 elevi au frecventat institute de stat sau israelite (1 elev), ceea ce reprezintă 16,26%. Putem deci considera că doar aceștia 16,26% studiau în limba maghiară, deci cunoșteau această limbă "ca pe limba lor maternă" (după expresia situațiilor ministerului de culte și instrucțiune publică).

3.9. Școala confesională ortodoxă din Transilvania, în atenția reprezentanților Ministerului Cultelor și Instrucțiunii publice

Din tabelele de mai sus, se poate constata, în parte, faptul că situația învățământului confesional ortodox românesc din Transilvania nu a fost deloc strălucită, nici în privința dotării cu material didactic a școlilor, nici în privința salarizării învățătorilor. Ba din contră, la unele capitole, situația a cunoscut o anumită degradare, în special în ceea ce privește dotarea cu material didactic.¹¹⁷⁰

Situația este explicabilă. Biserica Ortodoxă a trebuit să facă față concurenței constituită de sistemul școlilor comunale și de stat. Din acest motiv, ea s-a străduit să ridice un număr cât mai mare de edificii școlare, pe care, datorită lipsurilor financiare, nu a fost capabilă să le doteze în mod corespunzător.

Ridicarea unor edificii noi presupunea sacrificii imense din partea populației rurale românești. În continuare prezint un exemplu al greutăților întâmpinate și al sacrificiilor materiale pe care trebuiau credincioșii ortodocși să le îndure, în cazul în care voiau să-și salveze școala lor confesională: În anul 1890, inspectorul regesc a vizitat școala din *Baciu*, din *Protopopiatul Brașov*. Considerând localul școlii necorespunzător, inspectorul a amenințat cu închiderea acestuia.¹¹⁷¹ Doar ridicarea unui edificiu nou, cu două săli de clasă, în care cei 120 de copii urmau să fie dascăliți de cei doi învățători putea salva școala. Pentru acest scop s-a întrunit Comitetul parohial și a aprobat planul școlii întocmit de inginerul Carol Gärtner. Ședința a avut loc în data de 17 iunie 1890, sub conducerea protopopului Ion Petricu. Protopopul a arătat că noua școală trebuia să fie construită din temelie, din material solid: piatră, cărămidă și acoperită cu țiglă. Sinodul parohial a aprobat colectarea fondurilor necesare construcției școlii. Preotul Toma Frateșiu a promis să participe cu 400 fl. S-au mai adăugat și alte donații importante, de 660 fl. din partea unor persoane private, probabil enoriași din comună. Dar, deoarece cheltuielile depășeau totuși suma donațiilor, comitetul parohial, pentru a construi totuși școala, a hotărât o serie de "rețușuri", adică derogări de la planul inițial de construcție. Aceste "rețușuri" erau: 1-reducerea cu 50 cm a înălțimii pereților, față de cea de 4 m stabiliți prin plan; 2. luând în considerare terenul pietros pe care era proiectată școala, s-a luat

¹¹⁷⁰ Similară a fost situația și în ceea ce privește procentul școlilor cu grădini cultivate (acesta a scăzut de la 57% în 1881 la 54,8%, un an mai târziu; e adevărat, în condițiile în care procentul mediu pe întreaga țară a școlilor cu grădini a fost de 56,9%, în 1881 și 86,4% în 1883 (*Protocolul Sinodului arhidiecezan din anul 1882*, Anexa F, p. 148 ș.u.; *Protocolul Sinodului din anul 1883*, Anexa F, p. 120 ș.u.; *Das ungarische Unterrichtswesen in den Studienjahren 1883-84 und 1884-85*, p. 57 și 75).

¹¹⁷¹ A.A.S. Doc. 267 / IV școl. /1890

hotărârea ca să se renunțe la pelicula de asfalt proiectată a fi pusă pe temelia construcției; 3. așezarea șipotelor proiectate doar pe partea frontală a clădirii, nu de jur împrejurul construcției, 4. cele trei uși prevăzute în proiect să se facă la dimensiuni mai mici. Cu toate aceste "retușuri", suma colectată nu a fost suficientă pentru terminarea construcției. În această situație, comitetul parohial a apelat din nou, mai întâi la proprii locuitori. Preotul a mai adăugat la prima sumă încă 366 florini, la fel și ceilalți locuitori, fiecare după starea materială. Colecta a depășit granițele comunei, făcându-se apel la satele vecine, precum *Turcheș, Satulung, Râșnov*, și apoi și la *București, Brăila și Buzău*. Doar după aceste îndelungi eforturi, în anul următor edificiul școlar a fost terminat.¹¹⁷²

Dar cazul din *Baciu* era izolat, țăranii români din celelalte regiuni ale Transilvaniei neavând posibilitățile materiale pentru zidirea unor noi edificii școlare. Acest fapt era remarcat însă de inspectorii școlari "regești", care își intensificau presiunile asupra sistemului școlar confesional românesc.

Dar cum se desfășurau practic inspecțiile organelor de stat în școlile confesionale românești din Ardeal? Chiar dacă arhivele Ministerului Cultelor și Instrucțiunii publice de la Budapesta au fost distruse, au rămas totuși, din fericire, numeroase documente în Arhiva Arhiepiscopiei Sibiului, de la centrul mitropolitan din Sibiu. Dosarele din arhivă cuprind un număr de-a dreptul impresionant de "admonieri" și de rapoarte negative întocmite de inspectorii de stat școlilor confesionale românești (multe zeci de astfel de rapoarte în fiecare an). Materialul este atât de numeros, încât ar putea constitui tema unei lucrări distincte. Tocmai de aceea, în continuare voi prezenta doar unele din cele mai elocvente exemple ale unor rapoarte întocmite de inspectorii de stat.

În anul 1870, deci încă din timpul ministerului Eötvös József, inspectorul școlar B. Karoly prezenta astfel situația școlilor din protopopiatul Orăștie: "Școlile confesionale din anumite sate, nu sunt corespunzătoare din cauza sărăciei și a unor lipsuri și a neglijenței din partea conducerii administrației locale și bisericești"¹¹⁷³. Aceeași situație era și în 1872, după cum se poate vedea dintr-un raport adresat Consistoriului de către Ministerul Cultelor și Instrucțiunii publice, la 26 mai 1872: în satul Mărtineștiul, "școală se face în casa învățătorului, materiale foarte puține și foarte rele lipsind: tabla neagră, mapa Europei, globul- se învață: *Cetirea, Scrierea, Computul și Istoria biblică*, iar învățătorul este neapt".¹¹⁷⁴

La 3 februarie 1871, inspectorul regesc de școli transmitea Consistoriului ortodox din Sibiu, că starea școlilor din *Protopopiatul Turda de sus* (viitor *Reghin*) era foarte proastă: "La *Feldioara* (Turda de Jos), afară de tablă, alte acareturi nu se află. Din obiectele de învățământ se învață numai Citirea, Scrierea, și ceva din Comput. Din 49 copii de școală, numai a 3-a parte umblă la școală și învățătorul e neapt. La *Măierău* (viitorul prot. Reghin) lipsesc acarele de învățământ, cărțile de școală. La școală se învață numai citirea, scrierea, religiunea și computu. Din 39 copii de școală, abia a treia parte frecventează școala și învățătorul e neapt". *Cuieșdiu*

¹¹⁷² A.A.S. Doc. 549, /IV școl./1891

¹¹⁷³ A.A.S. Doc. 212/1870

¹¹⁷⁴ A.A.S. Doc. 158/ IV/ 1872

(viitorul prot. Reghin) era aceeași situație ca la primele. Din 60 copii de școală, abia 30 frecventau regulat școala, iar la *Deda* (viitorul prot. Reghin), "din 190 de copii, abia frecventează școala a 5-a parte". La *Mesterhoza*, azi *Stănceni* (viitorul prot. Reghin), "din 150 de copii de școală, abia a 10-a parte merg la școală". La *Idicelu* (viitorul prot. Reghin): edificiul școlar e necorespunzător. Din 98 de copii, frecventează școala abia a 3-a parte".¹¹⁷⁵

În *Protopopiatul Geoagiu I*, după vizita organizată în anul 1872, reprezentanții Ministerului atrăgeau atenția asupra trei școli din acest protopopiat. Cea din *Boholț* era considerată "prea mică pentru cei 91 de copii, lipsind harta Europei, globul, tabla și mult mobilier și se învață numai Scrierea, Citirea și Istoria biblică. În școala confesională din *Rapoltul Mare*, mobilier puțin și foarte rău, lipsesc hărțile, tabla, și se învață numai Scris, Citit, Comput și Istoria biblică, învățătorul fiind neapt. În *Poiana*, școala în stare rea, mobilie foarte puțin și rău, lipsesc hărțile și chipuri din Istoria națională".¹¹⁷⁶

În data de 2 decembrie 1880, în *Protopopiatul Alba-Iulia*, inspectorul regesc școlar a constatat că situația învățătorilor, instituirea lor provizorie, precum și salariile acestora nu erau corespunzătoare. În plus, la data inspectării, în multe școli cursurile nu începuseră încă (de exemplu, în comunele *Măgina*, *Gârbova*, *Geomal*, *Cristești*, *Geoagiu de Sus*, *Ampoița*).¹¹⁷⁷

La 7 decembrie 1884, inspectorul școlar regesc vizita comunele Albei inferioare și a rămas neplăcut impresionat de multele nereguli găsite, fapt pentru care a trimis o circulară Consistoriului în care arată că procesul de învățământul nu a început la timpul prescris de lege, că edificiile școlare nu fuseseră pregătite pentru începerea anului școlar, iar învățătorii nu s-au instituit. Astfel, la *Țelina*, nu era nici școală și nici învățător, pentru că sinodul parohial încă nu hotărâse unde să zidească școala. Aceeași situație se menționa și în comunele *Craiva*, *Cricău*, *Ampoița*. La *Stremți* era școală, dar lipsea învățătorul, acestuia nefiindu-i atribuit salariul.¹¹⁷⁸

Tot în anul 1884, inspectorul școlar regesc din *Carei*, Nagy Rasoly, a vizitat școala din *Finteușul Mare* din protopopiatul *Cetatea de Piatră* "și o au aflat în foarte decăzută stare, ce poate avea urmări neplăcute". În legătură cu aceste constatări, protopopul I. Sovrea, a scris Consistoriului, cerând îndrumările de cuviință. Consistoriul a răspuns "că nu e destul ca protoprezbiteriul să admită circulare peste circulare, ci el trebuie să și stăruiască și îngrijească, ca cele ordinate să se îndeplinească... d-ta vei constata prin proprie intențiune defectele de care suferă școalele înșirate începând cu *Finteușul Mare* și vei ordina comitetelor parohiale ca ele în termin preclusiv să îngrijească de mijloacele recerute și să delăture defectele [...] vei raporta [...] despre fiecare comună arătând defectele, fie ele la edificiu ori în mobilatură ori mijloace de învățământ precum și suma aproximativ ce recere spre ameliorare"¹¹⁷⁹.

¹¹⁷⁵ A.A.S. Dosar 55/1872

¹¹⁷⁶ A.A.S. Doc. 158/1872

¹¹⁷⁷ A.A.S. Doc. 3605, dosar 153, -IV-/1880

¹¹⁷⁸ A.A.S. Doc. 5447, -IV-/1884

¹¹⁷⁹ A.A.S. Doc. 151, -IV-/1884

Vizita inspecțiilor regești de stat nu aducea însă întotdeauna după sine o înlăturare a neajunsurilor descoperite în organizarea sistemului școlar. Iată, de exemplu, rapoartele a două inspecții, desfășurate în comitatul Hunedoara în anii 1880 și 1900:

Astfel, Inspectorul relatează în 1880:

1. "În multe școli se învață numai cetirea și religiunea, iar altceva nimica, nici măcar scrisul; că nu au nici un plan pentru împărțirea orelor de prelegeri.
2. Cele mai multe școli nu sunt prevăzute cu instrumente necesare pentru învățământ și că multe locuri n-ar fi alta în școală decât tabla pentru scrierea numerelor, iar loc pentru gimnastică nu este nicăieri; grădina școlii în multe locuri o folosește parohul.
3. Localul sau edificiul de școală în mai multe locuri nu corespunde nici celor mai modeste cerințe și așteptări; ba ca în multe locuri se ține și școală în case locuite de particulari.
4. Că mulți dintre învățători nu au nici o calificățiune, unii nu numai că nu sunt calificați, dar abia știu ei înșiși ceva citi și scrie.
5. Că conscrierea băieților obligați a frecventa școala se face foarte neregulat și într-un mod cu totul inexact și defectuos; că cei ce absentează fără motiv de la școală nu se arată la primar spre a fi pedepsiți părinții lor".¹¹⁸⁰

Raportul ministrului de culte, din 1901, constată că:

1. "Au funcționat învățători necalificați în următoarele comune: *Beriu, Costești, Măgura, Dâncu Mare, Pișchinți, Orăștie, Tămășasa, Vaidei*.
2. Edificiile școlare n-au corespuns cerințelor legii și n-au fost prevăzute cu cele mai necesare recusite de învățământ următoarele comune: *Mărtinești, Petreni și Ludești*.
3. Progresul studiului limbii maghiare n-a atins nici măcar nota «îndestulător»".

În același raport se înțelege: "Îndeosebi veți stărui pentru zidirea de edificii școlare corespunzătoare și înzestrarea aceloră cu recusite trebuincioase. Veți îndruma cu strictețe îndeplinirea datorinței și în ce privește studiul limbii maghiare, mai ales că între cei excepționali erau unii care cunoșteau limba maghiară în scriere și vorbire".¹¹⁸¹

O situație asemănătoare se prezenta în *prot. Geoagiu II*. În anul 1872, reprezentanții Ministerului Cultelor și Instrucțiunii publice au tras următoarea concluzie: "*Geoagiu inferior*: școala e rea, neîncăpătoare pentru 172 de copii de școală. Lipsește: tabla neagră, mapa Europei și a globului și în afară de Cetire, Scrisoare și Compunere și Istorie biblică, nimic nu se făcea; *Cibu*- școala e prea mică și slabă pentru 109 copii. Lipsește harta Europei, globul, tabla neagră și chipuri din istoria națională, mobilier prea puțin și foarte rău; *Feredeu*- școală se

¹¹⁸⁰ A.A.S. Doc. 1696, dosar 95-IV/1880

¹¹⁸¹ A.A.S. Doc. 8532, dosar 65-IV/ 1901

face în casă închiriată și nu corespunde. Mobilier prea puțin și rău. Lipsește harta Europei și globului, tabla neagră și chipuri din istoria națională".¹¹⁸²

Treizeci de ani mai târziu, în 1901, reprezentanții Ministerului consemnau următorul raport:

"*Almașul de Mijloc*- școală necorespunzătoare în casă închiriată și recusite aproape deloc;

Ardeu, -Trebuie unele reparațiuni la edificiul școlar. Mobilier nepractic, celelalte recusite necorespunzătoare. Sporul fiind foarte slab;

Băcăinți, -ar fi lipsă încă o sală de învățământ, ca să încapă copiii cum se cade;

Băcăia, -sub toată critica. Ca sală de învățământ servește o colibă strâmtă și întunecoasă și fără nici un fel de recusite. Învățătorul în afară de puțin scris și citit în limba română nu știe nimic;

Bulbuc, -Edificiul școlii neglijat, sala de învățământ nepodită și murdară;...

Feredeu, -adjustarea școlii rea și defectuoasă. Învățătorul fără diplomă, ungurește știe puțin și nu primește salar de mai mulți ani. Spațiul foarte puțin;

Valea Mare, -afară de unele lavițe, n-are nimic.

Edificii școlare necorespunzătoare mai sunt în comunele: *Bozeș*, *Almașul Mic*, *Mermezeu*, *Rengheț* și *Mada*, iar în *Geoagiul de Jos*, *Bozeș*, *Glod*, *Almașul Mic*, *Mermezeu Văleni*, *Rengheț*, învățătorii au fost necalificați".¹¹⁸³

*

Care a fost însă atitudinea Ministerului în urma unor rapoarte care prezentau o situație atât de catastrofală a sistemului de învățământ confesional ortodox din Transilvania? În mod normal, dacă ar fi fost să se respecte legislația existentă, după trei admonieri, inspectorii de stat ar fi trebuit să desființeze aceste școli (cf. § 15 din AL 38/1868). Nu a fost însă cazul. Inspectorii au făcut referate către Minister, către Consistoriul din Sibiu. Și atât, căci situația catastrofală a continuat să existe. Școala a avut și pe mai departe porțile deschise, iar copiii au putut să primească educația de bază necesară.

Care este explicația acestei atitudini a Ministerului? Răspunsul constă în faptul că atitudinea față de școlile confesionale a fost strâns legată de cea față de diferitele confesiuni din Ungaria.

Din capitolele anterioare s-a putut constata că, de-a lungul anilor, miniștrii Cultelor și Instrucțiunii publice au avut atitudini diferite față de Biserici. Eötvös József a susținut o ideologie liberală, dar nu a îndrăznit sau nu a fost capabil să o implementeze. Structurile Bisericii Catolice erau încă prea puternice. Astfel, politica religioasă a lui Eötvös József a vizat cu orice preț evitarea conflictului deschis cu Biserica Catolică, dar și cu celelalte Biserici din Ungaria (Protestante și Ortodoxe). Aceeași politică a fost continuată de ministrul Trefort Ágoston, cumnatul lui Eötvös József. Trefort însă, a deținut funcția de ministru în timpul Guvernului liberal al lui Tisza Kálmán. În timpul acestuia, politica națională echilibrată a lui

¹¹⁸² A.A.S. Doc. 158/1872

¹¹⁸³ A.A.S. Doc.651 /IV școl. 1901

Deák Ferenc a fost părăsită, în favoarea unei tente naționaliste. Prin urmare, ministeriatul lui Trefort Ágoston a fost caracterizat mai întâi de un echilibru între Guvern și Biserici, iar în al doilea rând de tendințe de deznaționalizare a cetățenilor maghiari care făceau parte din Biserici multi-etnice. Urmarea a fost diminuarea caracterului național al școlilor confesionale catolice și evanghelice slovace și germane (ale șvabilor și țipsărilor).

Ministeriatul lui Csáky Álbin a adus o schimbare în politica față de Biserici. Csáky Álbin nu a mai fost interesat de menajarea intereselor acestora (și în special ale Bisericii Catolice, dar și ale celorlalte confesiuni). Urmarea a fost adoptarea, în cele din urmă, a principiilor liberale de separare dintre Biserică și Stat (legile politico-bisericești). De fapt, după cum am menționat deja, aceste legi din anii 1894-1895 au creat o ierarhizare a celor șase Biserici recepte din Ungaria, fiecare din ele având relații diferite cu Guvernul. Acesta nu mai era atât de dispus să recunoască autonomia bisericească, iar acest fapt s-a reflectat și în politica față de școlile confesionale.

Într-adevăr, în anii ministeriatului lui Trefort Ágoston, închiderea școlilor confesionale ar fi avut ca urmare un conflict de proporții dintre autoritățile guvernamentale și cele bisericești ortodoxe. Tocmai de aceea, inspectorii au ales să urmeze prevederile instrucțiunii ministeriale din 2 septembrie 1876 (amintită mai sus). Adică, au acceptat sau tolerat existența în continuare a școlilor confesionale ortodoxe românești, dotate necorespunzător. În același timp însă, au continuat politica de întărire a sistemului școlar interconfesional, comunal, pretinzând din partea parohiilor cu școli confesionale necorespunzătoare să contribuie la consolidarea școlilor comunale. De cele mai multe ori, această contribuție era plătită tocmai de parohieni, sub forma impozitului de 5%, prevăzut de §36 din AL 38/1868 (chiar dacă aceiași parohieni contribuiau, într-o anumită formă, și la întreținerea școlii confesionale).¹¹⁸⁴

¹¹⁸⁴ Într-o lucrare din 1918, istoricul și asesorul școlar din eparhia Aradului, Gheorghe Ciuhandu, arăta: "În §11 al acestei legi (AL 38/1868 – n.n.) se cuprinde îndreptățirea confesiunilor de a repartiza pe credincioșii lor dare culturală. Iar ordinul ministerial nr. 46.249 din 14 iunie 1886 spune lămurit că legea nu fixează nici o limită, pe care *nu* ar putea-o trece confesiunile, când e vorba de asigurarea dării culturale necesare la susținerea școalelor lor [...]. În aceeași lege, fiind vorba (§ 35) despre sarcina comunelor politice în scopul de a susține școale populare comunale, se fixează o limită a sarcinilor: membrii comunei politice sunt îndatorați a contribui numai cu un *maximal de 5%* socotit după darea directă către stat. Această inegalitate, înaintea legii, a Bisericilor și a comunelor politice, din punctul de vedere al sarcinilor culturale, a avut grave urmări. Cea dintâi a fost că, Confesiunile, care mai înainte erau, în măsură absolut covârșitoare, purtătorii cauzei învățământului popular, au început a pierde din teren; în aceeași măsură a început a spori școalele populare comunale și cele de stat [...]. Prin § 36 al legii de la 1868 se regulează chestiunea că în ce măsură sunt îndatorați credincioșii confesiunilor – când ei contribuie la susținerea de școale populare confesionale – să mai contribuie și la susținerea școalei populare comunale. În asemenea caz, de exemplu, credincioșii noștri, *dacă nu* susțin școala confesională, sunt datori să contribuie întru toate, alături și în măsură egală cu ceilalți concetățeni, la susținerea școalei populare comunale. Iar *dacă susțin* deja școală confesională, ai noștri sunt datori, după litera legii, să contribuie numai cu diferența ce se arată între contribuirea confesională (dacă adică ar fi mai mică de 5%) și între cele 5% obligate pentru membrii comunei politice. În practică însă lucrurile stau altminterlea. În foarte multe comune bisericești, credincioșii noștri, pe lângă darea culturală confesională mult mai mare de 5%, sunt constrânși a contribui și la susținerea școalei

Așadar, în anii ministeriatului lui Trefort Ágoston, inspectorii regești (adică autoritățile guvernamentale) nu au avut nici un interes de a închide școlile confesionale ortodoxe necorespunzătoare din Transilvania. Pe de o parte, credincioșii din parohiile care susțineau aceste școli plăteau impozitul școlar de 5%, iar pe de altă parte, relațiile dintre Guvern și Biserica Ortodoxă Română autonomă nu sufereau nici o deteriorare. Acest fapt era deosebit de important pentru Guvern care, în acei ani, avea în centrul preocupărilor sale înlăturarea caracterului național al școlilor confesionale slovace.

Situația s-a schimbat după instalarea ministrului Csáky Albin, dar mai ales a Guvernului Bánffy Dezső. Opinia publică maghiară devenea tot mai naționalist-șovină, fapt reflectat și de amploarea serbărilor Mileniului, în 1896. În aceste condiții a apărut convingerea necesității dezvoltării învățământului de stat și comunal, în dauna celui confesional, în special în privința Bisericilor Naționale nemaghiare. Asupra politicii Ministerului m-am oprit mai mult, în capitolul 3.7.

Mă voi referi acum mai mult la modul în care s-a repercutat această politică asupra școlilor confesionale ortodoxe din Transilvania.

Între anii 1891-1894, numărul școlilor de stat a crescut cu 84. Apoi, jumătate din cele 1000 de școli de stat, preconizate a fi construite în anii ministeriatului lui Wlassics, urmau să fie ridicate în Transilvania, în zone cu puțini locuitori maghiari (deci majoritar românești).

Prin Ordonanța ministerială 1/1898, ministrul cerea tuturor comiților supremi să viziteze școlile elementare, în vederea aplicării proiectului de etatizare preconizat. Drept urmare, au fost constituite în acel an un număr mare de școli de stat: 46 în comitatul Alba, 55 în Arad, 25 în Bistrița, 49 în Bihor, 27 în Brașov, 9 în Făgăraș, 61 în Hunedoara, 64 în Cluj, 34 în Caraș-Severin, 26 în Mureș-Turda, 59 în Maramureș, 26 în Târnava Mare, 22 în Sătmăr, 5 în Sibiu, 64 în Solnoc-Dăbâca, 51 în Sălaj, 69 în Timiș, 46 în Turda-Arieș și 91 în Torontal. Echilibrul dintre școala de stat și cea comunală pentru anii 1893-1894 și 1898-1899 în Transilvania dispăre și dovedește scorul însemnat marcat de prima categorie, ca și procentul constant pentru a doua categorie. În 1904-1905, existau deja 1993 de școli de stat și 1456 de școli comunale.¹¹⁸⁵

Evoluția învățământului de stat și involuția celui comunal din comitatele Transilvaniei poate fi observată și din tabelul următor:¹¹⁸⁶

comunale ori de stat. În chipul acesta, pe lângă că se vatămă legea și dreptatea, se vatămă și interesele credincioșilor noștri și indirect și cauza școalei confesionale (Gh. Ciuhandu, *Școala noastră poporală și Darea culturală. Un raport oficios*, Arad, 1918, p. 6-7 și 9).

¹¹⁸⁵ Stelian Mândruț, *Învățământul comunal elementar...*, p. 276-279.

¹¹⁸⁶ *Ibidem*, p.277 și 279.

Comitatul	1893/1894		1898/1899		1904/1905	
	Șc. stat	Șc. comun.	Șc. stat	Șc. comun	Șc. stat	Șc. comun
Sălaj	19	15	40	5	44	4
Solnoc-Dăbâca	23	5	56	4	60	2
Cluj	26	7	56	5	60	3
Bistrița-Năsăud	11	10	21	14	23	19
Mureș-Turda	7	4	22	1	24	1
Turda-Arieș	43	8	46	1	44	1
Târnava Mică	10	3	24	2	25	2
Târnava Mare	13	4	23	-	26	2
Alba	19	2	39	2	40	1
Hunedoara	36	24	54	18	56	19
Sibiu	5	4	5	4	5	4
Făgăraș	10	10	13	12	10	12
Brașov	13	6	20	1	18	1
Trei Scaune	9	65	60	33	62	31
Ciuc	2	25	8	22	11	15
Odorhei	6	56	28	43	43	36

Poate fi remarcată creșterea numărului școlilor de stat în detrimentul celor comunale. Au avut de suferit însă și școlile confesionale, chiar dacă nu în aceeași măsură cu cele comunale. Școlile bisericești aveau un statut deosebit, fiind apărute într-o oarecare măsură de autonomia confesională. Pe baza legilor existente, inspectorii școlari de stat și autoritățile locale comitatense sau pretoriale aveau dreptul de a controla școlile, de a le "admonia". Trebuiau însă să fie destul de precaute, pentru a nu atenta la autonomia confesională, recunoscută prin lege. Astfel, deseori, inspecțiile autorităților se soldau doar cu amenințări, precum cea făcută învățătorului din Viscri (protopopiatul Cohalmului): "În casa aceasta nesănătoasă nu-ți mai este iertat a mai ține școală, iar ție cantore, nu-ți mai este iertat de azi încolo a învăța pe copii, ci să-ți vezi de altă meserie, iar când va veni popa vostru sfătuiți-vă cu el și cereți școală sau de comună sau de stat, căci voi nu sunteți harnici a ține școală"¹¹⁸⁷.

Autoritățile deveneau însă tot mai insistente, protopopul Cohalmului raportând la Consistoriul din Sibiu că ele "cearcă mereu să ne ia școala din mână".¹¹⁸⁸

Astfel, la începutul secolului XX, după ce au reușit să înlăture, în mare parte, caracterul național german și slovac al școlilor confesionale catolice și protestante din Ungaria, autoritățile guvernamentale de la Budapesta și-au îndreptat atenția asupra școlilor susținute de Bisericile Naționale, în principal asupra celor românești. Pentru a avea o eficiență cât mai mare, guvernării au fost nevoiți să emită noi acte legislative, în virtutea cărora autoritățile dobândeau dreptul, pe de o parte, de a porni procese disciplinare împotriva învățătorilor recalcitranti, iar pe de altă parte, de a închide școlile confesionale necorespunzătoare. Datorită problemelor politice interne cu care se confrunta societatea ungară, aceste noi măsuri au fost impuse abia după trecerea mai multor ani.

¹¹⁸⁷ A.A.S. Doc. 1042, -IV-/1898

¹¹⁸⁸ A.A.S. Doc. 1038, -IV-/1898

3.10. Tendințele de maghiarizare ale învățământului din Ungaria între 1903-1907, sub îndrumarea miniștrilor Berzeviczy Albert și Lukács György

După cum am arătat într-un alt capitol (3.2.2.), anii de la cumpăna dintre secolele XIX-XX au fost considerați ca reprezentând perioada de criză a monarhiei dualiste. Motivul principal pentru această criză l-au constituit tratatele dualiste cu privire la "afacerile de interes comun". Acestea nu doar că au înveninat mult relațiile dintre cele două jumătăți ale monarhiei, ci s-au soldat și cu crize interne în fiecare din cele două state, ducând la demisiile primilor miniștrii ai Austriei (Kazimierz Badeni) și Ungariei (Bánffy Dezső). La aceste probleme, s-a mai adăugat în 1903 și cea a armatei.

3.10.1. Mișcări pe scena politică a Ungariei, între anii 1899-1906

Guvernele Kálmán Széll (1899-iunie 1903) și Károly Khuen-Héderváry (iunie-octombrie 1903)

După demisia lui Bánffy Dezső, la mijlocul lunii februarie 1899, Ungaria a intrat într-un fel de stare *ex lex*. Anul 1899 a fost primul an de după 1867, când țara nu a avut un buget aprobat încă din anul precedent. În fruntea Guvernului a fost numit vestitul ginere al lui Deák Ferenc, Kálmán Széll.¹¹⁸⁹ Acesta a reușit să refacă unitatea Partidului Liberal și să destrame opoziția parlamentară, prin atragerea Partidului Național al contelui Apponyi Albert în tabăra guvernamentală (Apponyi a fost ales în 1901 președinte al Casei Deputaților). La alegerile parlamentare din anul 1901, Partidul Liberal a obținut o victorie categorică.¹¹⁹⁰

Cu toate acestea, criza monarhiei nu a luat sfârșit, ea izbucnind din nou, în 1902, cu ocazia votării contingentului de recruți. Primul ministru Kálmán Széll nu a putut ține piept opoziției parlamentare, fiind obligat să demisioneze în iunie 1903.¹¹⁹¹ La 27 iunie a fost instalat noul Guvern, condus de contele Károly Khuen-Héderváry.¹¹⁹² Criza armatei a fost rezolvată în urma ordinului imperial de la Chlopy, din Galiția (a se vedea mai sus, capitolul 3.2.2.). Károly Khuen-Héderváry și-

¹¹⁸⁹ Kálmán Széll (1845-1915), ginere al lui Deák Ferenc, a devenit unul dintre cei mai buni confidenți ai acestuia. După 1875 a făcut parte din Partidul Liberal, fiind ministru de Finanțe din Guvernul Tisza Kálmán (1875-1878), apoi conducătorul mai multor instituții financiare. A deținut funcția de prim ministru al Ungariei între anii 1899-1903 (Steven Béla Várdy, *op. cit.*, p. 659).

¹¹⁹⁰ Ferenc Pölöskei, *op. cit.*, p. 236-238.

¹¹⁹¹ În jurul anului 1900, s-a remarcat o escaladare a cursei înarmărilor marilor puteri. În 1902 s-a reînnoit tratatul *Triplei Alianțe*, între Franța, Rusia și Imperiul Britanic. În noua situație, Cabinetul central austro-ungar a socotit necesar mărirea contingentului de recruți cu 25%. Parlamentarii maghiari au condiționat votarea noului contingent de recruți doar cu condiția introducerii limbii maghiare în contingentele aflate în Ungaria.

¹¹⁹² Károly Khuen-Héderváry (1849-1918) a fost un politician de orientare conservatoare. A deținut funcția de ban al Croației (a rămas celebru datorită măsurilor sale în forță, îndreptate împotriva autonomiei croate), apoi în două rânduri acea de prim ministru al Ungariei (1905 și 1910-1912) (Steven Béla Várdy, *op. cit.*, p. 422).

a înaintat demisia, la începutul lunii octombrie 1903. Noul Guvern a fost format de președintele Partidului liberal, Tisza István (a preluat funcția la 4 noiembrie 1903).

Guvernul liberal Tisza István (noiembrie 1903-iunie 1905), formarea Blocului de Opoziție și alegerile din 1905

Tisza István¹¹⁹³ a susținut cu tărie compromisul dualist dintre Austria și Ungaria, s-a împotrivit tuturor celor care susțineau independența Ungariei. De asemenea, a susținut menținerea puterii politice în Ungaria de către reprezentanții burgheziei naționaliste, bogate și educate (el însuși avea o proprietate latifundiară imensă, de aproximativ 80.000 ha.¹¹⁹⁴). A considerat că o eventuală independență și democratizare a Ungariei vor duce la destrămarea Statului.

Astfel, Tisza István a dus o luptă susținută împotriva opoziției, încercând să conducă țara cu o mână de fier, după exemplul tatălui său. Încă în cursul lunii noiembrie a anului 1903, Apponyi Albert a părăsit Partidul Liberal, reînființând vechiul său Partid Național. Opoziția parlamentară a obstrucționat cât a putut lucrările parlamentare. În cele din urmă, s-a organizat ca un Bloc unit, la 19 noiembrie 1904. Acesta era alcătuit din următoarele partide: *Partidul pentru Independență* (condus de Kossuth Ferenc), *Partidul Popular Catolic* (condus de Ugron Gábor), *Partidul Nou* (condus de Bánffy Dezső), *Partidul Național* (al lui Apponyi Albert) și *Partidul Democrat* (condus de Vászonyi Vilmos). Conducerea Comitetului de Opoziție a fost preluată de Kossuth și de Apponyi. Ulterior, din Partidul Liberal a ieșit și contele Andrassy Gyula Jr.¹¹⁹⁵, înființând *Partidul Constituțional* (s-a alăturat Blocului de Opoziție).¹¹⁹⁶

În centrul programului politic al Opoziției se afla îmbunătățirea "compromisului" cu Austria. În atenție se aflau și unele reforme democratice și sociale, vizând înlăturarea stării de sărăcie a mării majorități a populației.

¹¹⁹³ Tisza István (1861-1918), fiul lui Tisza Kálmán, a fost unul dintre cei mai importanți oameni politici conservatori din Ungaria dualistă. A fost ales deputat în Parlamentul ungar în 1886, pe listele Partidului Liberal. După pierderea alegerilor din 1905, s-a retras din politică mai mulți ani. În 1910 a pus bazele *Partidului Național al Muncii*, din fruntea căruia a condus și Guvernul maghiar între anii 1913-1917. În această funcție s-a opus extinderii dreptului de vot. În 1914 s-a opus, la început, declarației de război împotriva Serbiei, dar după începerea ostilităților a sprijinit în continuare politica comună austro-ungară. În iunie 1917, împăratul Carol I, având intenția de a încheia un tratat de pace separată cu Antanta, l-a obligat pe Tisza István să-și dea demisia. După aceea, s-a prezentat ca voluntar în armată și a condus Regimentul de Husari din Debrecen. A fost asasinat la 31 octombrie 1918, chiar în vila sa din Budapesta, de către demonstranți comuniști (Steven Béla Várdy, *op. cit.*, p. 677-678).

¹¹⁹⁴ Ignác Romsics, *Hungary in the Twentieth Century*, Budapesta, 1999, p. 54.

¹¹⁹⁵ Contele Andrassy Gyula Jr. (1860-1929) a fost fiul celui dintâi prim ministru al Ungariei și ministru de Externe al Imperiului Austro-Ungar, Andrassy Gyula Sr. A fost ales deputat în Parlamentul ungar în 1885, pe listele Partidului Liberal. Între 1894-95 a îndeplinit funcția de ministru pe lângă Curtea Imperială. Între 1906-1910 a fost ministru de Interne, în Guvernul de coaliție. În octombrie 1918 a fost ministru de Externe. După război, a făcut parte din Comitetul antibolșevic de la Viena. După înlăturarea regimului sovietic (august 1919), a sprijinit revenirea pe tronul Ungariei a lui Carol IV (1921). După eșecul acelei acțiuni politice, s-a alăturat Partidului Național-Creștin al Unității (Steven Béla Várdy, *op. cit.*, p. 94).

¹¹⁹⁶ Ferenc Pölöskei, *op. cit.*, p. 238-239.

La 13 decembrie 1904 a izbucnit o adevărată bătălie în Parlament (cu scaune și mese aruncate). Împăratul a dizolvat Parlamentul. Au fost organizate alegeri pentru 10 ianuarie 1905.

Partidul Liberal a fost practic măturat de pe scena politică ungară, obținând doar 156 de mandate. Opoziția deținea majoritatea absolută: Partidul pentru Independență – 166 mandate; Partidul Constituțional – 27 mandate; Partidul Popular Catolic – 15 mandate; Partidul Nou – 13 mandate; Partidul Democrat – 12 mandate.¹¹⁹⁷

La aceste alegeri din ianuarie 1905, a participat din nou și Partidul Național Român. În conferința națională din Sibiu, din data de 10 ianuarie 1905 (la care au participat 97 de delegați), s-a decis "abandonarea politicii de pasivitate și intrarea în activitate pe întreaga linie"¹¹⁹⁸. În cadrul lucrărilor conferinței, s-a votat o hotărâre cu opt puncte. La punctul 4, se pretindea recunoașterea autonomiei depline pentru toate confesiunile, punerea la dispoziție a mijloacelor materiale pentru administrarea Bisericii, dotarea preoților și susținerea școlilor confesionale. Se pretindea, de asemenea obligativitatea căsătoriilor religioase și ștergerea legii neconfesionalismului. Se pretindea ca, în școlile de stat aflate în comunele unde majoritatea locuitorilor erau de etnie română, limba de predare să fie limba română. În concluzie, conferința se declara împotriva proiectului de lege al ministerului de culte și instrucțiune publice de revizuire a învățământului primar popular și împotriva tendințelor din acel proiect¹¹⁹⁹.

În urma alegerii, au ajuns în Parlamentul de la Budapesta opt deputați români: Dr. Nicolae Comșa, Vasile Damian, Dr. Theodor Mihali, Aurel Novac, Dr. Ștefan C. Pop, Ioan Rusu-Șirianu, Dr. Ioan Suciu și Dr. Aurel Vlad¹²⁰⁰. Aceștia, împreună cu singurul deputat slovac, Milan Hodza, și cu singurul deputat sârb, Liubomir Pavlovici, au format *clubul parlamentar naționalist*.¹²⁰¹

Structura socială a Ungariei la începutul secolului al XX-lea

Pierderea alegerilor de către Partidul Liberal și favorizarea partidelor de opoziție a reflectat practic schimbările sociale survenite în Ungaria în ultimile decenii. Era semnul clar că societatea ungară traversa, la începutul secolului XX, o criză profundă. În epoca guvernării liberale se formase o nouă clasă burgheză, precum și o importantă pătură de intelectuali care au dobândit dreptul la vot și care doreau reformarea întregii societăți, cu alte cuvinte o mai mare democratizare. De asemenea, se formase și o importantă clasă de proletari industriali, lipsiți de orice drepturi politice.

¹¹⁹⁷ *Ibidem*.

¹¹⁹⁸ Teodor V. Păcățian, *Cartea de Aur...*, vol. VIII, p. 168.

¹¹⁹⁹ *Ibidem*, p. 170.

¹²⁰⁰ Afară de acești români, au mai fost aleși deputați de naționalitate română, dar ca reprezentanți ai Partidului liberal: Dr. Pahomiu Avramescu, Ioan Buteanu, Ioan Ciocanu, Petru Mihalyi, Alexandru Popp, George Șerb și Dr. Nicolae Șerban (*Ibidem*).

¹²⁰¹ *Ibidem*.

Practic, societatea ungară la începutul secolului al XX-lea avea o structură clar piramidală. 1% din populație era alcătuită din mari latifundieri și burghezi capitaliști. Aproximativ 2000 de proprietari dețineau 20% din pământul arabil aflat în proprietate privată (excluzând însă imensele latifundii ale Bisericii Catolice¹²⁰²). Domeniile lor erau de peste 4000 ha. (existau însă aproximativ 1000 de familii care aveau domenii de până la 40.000 ha). Din rândurile acestor mari aristocrați se recrutau 80% din membri Casei Magnaților și 11-16% din cei ai Casei Deputaților. Prin urmare, ei dețineau un rol covârșitor în destinele politicii maghiare. Zece din cei 16 prim miniștri maghiari (șapte conți și trei baroni), apoi și 38 din cei 111 miniștri ai diferitelor Guverne din perioada dualistă, precum și o treime din comiții supremi au făcut parte din această mică elită de 1% din populație. Tot aristocrații maghiari alcătuiau aproximativ 50% din personalul diplomatic al monarhiei.

Clasa socială de mijloc cuprindea aproximativ 19% din populația Ungariei. Era alcătuită din mica nobilime și mica burghezie rurală, precum și burghezia mică urbană. Nobilimea mică era urmașa vechii nobilimi comitatense (care cuprinsese aproximativ 6000-7000 de familii). În 1872 se înregistrau 22.000 mici nobili comitatensi. În 1910 erau mai mult de 100.000. Mentalitatea acestei nobilimi comitatense era deosebit de conservatoare, patriotică și naționalistă (după sintagma *Extra Hungariam non est vita si est vita non est ita*).

Burghezia orășenească era alcătuită în proporție de două treimi din germani și evrei maghiarizați, care se îmbogățiseră de pe urma unor activități industriale și comerciale. Tot din clasa mijlocie mai făceau apoi parte aproximativ 100.000 de reprezentanți ai inteligenței urbane. Într-un procent important (49% dintre medicii din Ungaria, 45 % dintre avocați, 10% din profesori de gimnazii) acești intelectuali erau în 1910 evrei maghiarizați, care-și vedeau speranțele de viitor în dezvoltarea capitalistă-burgheză și național(ist)ă a Ungariei.

Din rândurile acestei clase mijlocii se recrutau cea mai mare parte deputaților din Parlament. 30-35% dintre deputați erau membri ai micii nobilimi comitatense, 12-24% erau avocați, iar 7-14 % erau funcționari (în 1905, 25% dintre deputați erau evrei; în 1910 erau în total 205 deputați evrei!). Mica nobilime ocupa numeroase posturi în Ministerere (în 1890 57%, în 1910 erau 46%). De asemenea,

¹²⁰² La începutul secolului XX, Biserica Romano Catolică din Ungaria deținea în proprietate 1.696.769 iugăre cadastrale, iar cea Greco Catolică 279.336 iugăre, în total deci, 1.976.105 iugăre. În comparație, celelalte Biserici (Protestante și Ortodoxe), la un loc, dețineau doar 375.626 iugăre. Averea totală a Bisericii Catolice din Ungaria era estimată la aproximativ 1,5 miliarde fl. Doar veniturile anuale, din dobânzi și dividende, au însumat, în 1903, impresionanta sumă de 111.269.553 fl.: arhiepiscopiile Strigonium, Calocsa și Eger împreună 17.636.306 fl., celelalte episcopii catolice din Ungaria peste 30 milioane fl, episcopiiile din Croația 5,5 milioane, capitlurile romano-catolice alte 30 milioane, mănăstirile catolice aproximativ 13 milioane, patronatele greco-catolice 3 milioane (Moritz Csáky, *Die Römisch-Katholische Kirche...*, p. 312. A se vedea și Franz Wolf, *Die Katolische Kirche in Grossungarn und im Revolutionsjahr 1918-1919*, în "Der Donauraum", 20, 1975). După război, în "Ungaria post-Trianon" Biserica Romano Catolică (care cuprindea aproximativ 65% din populația țării) a rămas cu 862.704 iugăre, iar cea Greco Catolică (0.5% din populație) cu 14.590 iugăre. Biserica Reformată (cu 21% din populație) a păstrat 102.755 iugăre, iar cea Luterană (6% din populație) 21.055 iugăre (J. Gergely, *op. cit.*, p. 367-369).

58% dintre comiții supremi, 77% dintre polițiști și 80% din funcționarii comitatelor făceau parte tot din clasa urmașilor micii nobilimi comitatense.

Clasele sociale inferioare alcătuiau restul de 80% din populație (cuprinzând aproape în totalitate membrii naționalităților română, slovacă, sârbă și ruteană, precum și o mare parte din populația maghiară). Țăranii proprietari de pământ alcătuiau 38% din populația Ungariei (2% dintre acești țărani proprietari aveau peste 20 hectare, în timp ce 30% aveau proprietăți de sub două hectare). Micii întreprinzători (cu 1-2 angajați) alcătuiau 12-13% din populația Ungariei. Restul populației (de aproximativ 30%) era alcătuită din proletari agricoli și industriali, fără proprietate de pământ. Aceste clase inferioare ale societății erau lipsite de drepturi politice, ducând o viață cotidiană mizeră. Salariul lor mediu era aproximativ jumătate din cel al unui muncitor din Germania și era între 300-350 fl., în timp ce în provinciile austriece alpine era de 790 fl., în țările cehe de 630 fl., iar în Galiția și Bucovina de 250-300 fl.¹²⁰³ Din această cauză, între 1871-1913 s-au decis să părăsească Ungaria aproximativ 1,3 milioane de persoane (vârful emigrărilor a fost în anii de criză socială 1905-1907, când din porturile europene s-au imbarcat 500.000 de persoane din Ungaria (33% erau unguri, restul reprezentanți ai celorlalte naționalități)).¹²⁰⁴

În aceste condiții, orientarea politică stângistă a atras tot mai multe persoane. Încă din 1890 fusese înființat Partidul Social Democrat. Acesta a organizat numeroase manifestații de protest, în timpul cărora și-au pierdut viața, între anii 1897-99, 51 de membri (uciși de forțele de ordine), iar 114 au fost răniți. În 1903, Partidul Social Democrat s-a afiliat la Internaționala II Socialistă. Totodată, au apărut uniuni sindicale. Dacă în 1901 acestea aveau doar 10.000 de cotizanți, în 1905 erau deja 71.000, iar în 1912 130.000.¹²⁰⁵ Pentru a putea supraveghea mișcarea sindicală, muncitorească, Biserica Catolică a înființat în 1903 Uniunea Sindicală Socialist-Creștină (patru ani mai târziu, a fost înființat și Partidul Socialist Creștin, brațul politic al organizației sindicale; acest partid a fuzionat, în 1918, cu Partidul Popular Catolic).¹²⁰⁶

Criza politică și socială din Ungaria de la începutul secolului XX a fost cauzată de faptul că nu doar păturile inferioare, ci și o mare parte din clasa mijlocie a societății era lipsită de drepturi politice. Până la reforma electorală din 1912, doar aproximativ 6-7% din populația Ungariei avea drept de vot. Așadar, numeroși reprezentanți ai noii pături mijlocii nu aveau drept de vot, la fel ca și totalitatea clasei muncitorești. Acest fapt a creat numeroase frustrări în societate, intenția generală fiind aceea de a-i înlătura în sfârșit de la conducerea statului pe reprezentanții aristocrației. Au fost organizate mari demonstrații populare, având drept obiect de revendicări introducerea sufragiului universal. Una dintre cele mai mari demonstrații a avut loc la 15 septembrie 1905 (*Vinerea roșie*), zi în care a fost organizată și o grevă generală în întreaga țară. În fața clădirii Parlamentului s-au strâns peste 100.000 de persoane, fluturând steaguri roșii.¹²⁰⁷

¹²⁰³ Ignác Romsics, *op. cit.*, p. 13, 41-49. Moritz Csáky, *Die Römisch-Katholische Kirche...*, p. 313, nota 131.

¹²⁰⁴ Ignác Romsics, *op. cit.*, p. 63.

¹²⁰⁵ *Ibidem*, p. 60-61

¹²⁰⁶ Moritz Csáky, *Die Römisch-Katholische Kirche...*, p. 314-320.

¹²⁰⁷ Ignác Romsics, *op. cit.*, p. 60-62; L. Kontler, *op. cit.*, p. 296.

Este explicabilă așadar victoria partidelor de opoziție, la alegerile din anul 1905. De venirea la putere a acestor partide se legau speranțele a numeroși locuitori ai Ungariei, chiar și nemaghiari. Totuși, democratizarea vieții politice din Ungaria a întârziat să survină. Împăratul a refuzat să numească un premier din Partidul pentru Independență, neacceptând demisia lui Tisza István. Acesta însă nu mai putea guverna fără o majoritate parlamentară. În cele din urmă, în iunie 1905, Francisc Iosif a numit un Guvern de tehnicieni și militari, condus de Fejérváry Géza, fost ministru de Război și apoi conducător al gărzilor de corp (*darabont*) ale monarhului (din această cauză, Guvernul său a fost numit și "Guvernul gărzilor" sau "al trabanților"). Opoziția a continuat lupta politică. Deputații antiguvernamentali au refuzat să părăsească Parlamentul. În aceste condiții, armata a organizat un asalt general asupra acestuia (19 februarie 1906). Clădirea parlamentului a fost ocupată. Guvernul Fejérváry a rezistat până în aprilie 1906, când "Opoziția" (de fapt Blocul care a câștigat alegerile din 1905) a ajuns în sfârșit în posibilitatea să formeze cabinetul, în urma unui pact secret cu autoritățile imperiale.¹²⁰⁸

După cum se va putea vedea în capitolul următor, guvernarea Blocului de Opoziția a dezamăgit profund electoratul. Criza socială s-a amplificat. Pentru a distra însă atenția de la problemele sociale grave, guvernării au adoptat o politică ultra-naționalistă, șovină, reflectată în special în legislația școlară.

3.10.2. Proiectul de lege școlară al ministrului Berzeviczy Albert (1904)

Venirea la cârma statului ungar a primului ministru Tisza István a adus după sine și schimbarea ministrului Wlassics. Acesta a fost înlocuit cu Berzeviczy Albert, fost secretar de stat în Minister și vicepreședinte al Casei Deputaților.¹²⁰⁹ Totuși, conducătorul Secțiunii pentru învățământ elementar, Halász Ferenc, a rămas în post, fapt care a asigurat o anumită continuitate de politică în Minister.

Halász considera că "dreptul confesiunilor de a deține școli trebuia menținut doar atâta timp cât erau în stare de a asigura o educație populară patriotică și corespunzătoare cu interesele statului național ungar".¹²¹⁰

În spiritul acestor idei, Halász Ferenc a redactat, până în luna mai 1904, un nou proiect de lege școlară. Acesta acorda autorităților drepturi suplimentare atât în activitatea de disciplinare a învățătorilor, cât și în cea de inspecție și de verificare a stării materiale a școlilor. Am arătat în capitolele anterioare că, pe baza actelor legislative emise de Eötvös și Trefort, autoritățile statului nu aveau posibilitatea de a întreprinde măsuri disciplinare extinse. Miniștri Csáky Álbín și Wlassics s-au plâns deseori în rapoartele redactate pentru Parlament asupra acestui neajuns. Proiectul de lege din 1904 avea misiunea de a întări autoritatea Guvernului asupra școlilor confesionale. Așadar, scopul lui a fost desăvârșirea, în sens politic-național, a operei pe

¹²⁰⁸ Ferenc Pölöskei, *op. cit.*, p.238-239; L. Kontler, *op. cit.*, p. 296. Pentru mai multe amănunte, a se vedea și Teodor V. Păcățian, *Cartea de Aur...*, vol. VIII, p. 215.

¹²⁰⁹ "Enciclopedia Română ASTRA", vol. I, Sibiu, 1898, p. 468.

¹²¹⁰ J. v. Puttkamer, *Schulalltag...*, p. 123-124.

care o începuseră politicienii maghiari în 1868 și 1879, adică crearea unui învățământ care să corespundă cerințelor statului național maghiar.

Tocmai de aceea, conținutul proiectului de lege a ministrului Berzeviczy Albert poate fi sistematizat în două părți: 1) despre predarea în limba maghiară; 2) despre competențele autorităților școlare de stat.

Prima parte a avut în centru preocuparea pentru predarea limbii maghiare. Fiecare copil din Ungaria trebuia, la sfârșitul școlii de șase ani, să fie capabil să se exprime corect, să citească, să scrie și să socotească în limba maghiară. Pentru a putea face posibil acest deziderat, s-a decis în proiect ca toți copiii de naționalitate maghiară să dobândească instrucție școlară în limba maternă, dacă alcătuiau 20% din totalitatea copiilor unei clase de școală.

În ceea ce privește competențele autorităților de stat în privința inspectării procesului de învățământ, s-au propus următoarele măsuri: a) autoritățile comitatense să aibă dreptul de a se ocupa de toate cazurile în care învățătorii neglijau predarea limbii maghiare sau foloseau manuale școlare interzise sau încurajau direcții dușmănoase la adresa statului ori îndemneau la emigrare; b) la școlile care primeau ajutor de la stat, s-a decis ca autoritățile să dobândească un drept mărit în privința ocupării funcțiilor de învățători; c) salariul minim al învățătorilor urma să fie mărit la 800 coroane (urmarea fiind creșterea numărului școlilor ajutate de stat); toate manualele școlare urmau să fie supuse controlului direct al autorităților guvernamentale (astfel că patronii școlilor nu mai aveau dreptul să aleagă în mod liber manualele folosite în școli).

Proiectul lui Berzeviczy Albert a mai avut în vedere și măsuri de modernizare reală a procesului de învățământ: supravegherea mai atentă a frecvenței școlare; dotarea corespunzătoare a școlilor; îmbunătățirea pregătirii corpului didactic. Cu toate acestea, în centrul proiectului de lege s-au aflat măsurile de îmbunătățire a predării limbii maghiare.

Tenta naționalistă a proiectului a avut la bază și considerente politice. În timpul crizei politice pe care o traversa întreaga Ungarie în anul 1904, Guvernul lui Tisza István a intenționat să atragă simpatia unor cercuri naționaliste din Opoziție și să mențină majoritatea parlamentară destul de fragilă.¹²¹¹ Totuși, planul primului ministru s-a dovedit greșit. Cea mai mare parte a deputaților Blocului de Opoziție cereau o etatizare deplină a sistemului de învățământ, astfel ca Bisericile să nu mai dețină drept de control asupra procesului educațional. Pe de altă parte, primul ministru a căutat să nu-și înstrăineze Bisericile din Ungaria. De aceea, i-a convocat pe conducătorii confesiunilor recepte la o întrunire separată (așa-numita *comisie regnicolară*, din mai 1904), încercând să obțină acceptul lor pentru noul proiect. Toate Bisericile au fost de acord cu proiectul, exceptând Bisericile Ortodoxe Română și Sărbă, precum și Biserica Unită Română din Transilvania (reprezentanții Bisericii Evanghelice săsești din Transilvania nu s-au pronunțat, așteptând decizia oficială a Consistoriului evanghelic de la Sibiu).¹²¹²

¹²¹¹ *Ibidem*, p. 124-126.

¹²¹² *Ibidem*, p. 111. Asupra reacției mitropolitului Mețianu, voi reveni în detaliu în partea a IV-a a lucrării.

Din aceste motive, proiectul de lege a fost retras de Guvern, în noiembrie 1904, chiar la câteva săptămâni înainte de escaladarea conflictului politic.

Cu toate acestea, opinia publică românească a fost încunoștinată despre intențiile Guvernului maghiar. Presa românească a publicat numeroase articole pe acest subiect.¹²¹³ Au avut loc adunări de protest în diferite localități din Transilvania: la Sibiu, Brașov, Arad, Orăștie, Hunedoara, Brad, Hațeg, Sebeș, Săliște, cu participarea a mii de români. În rezoluțiile și moțiunile adoptate, s-a subliniat decizia și hotărârea de apărare a patrimoniului cultural-școlar național.¹²¹⁴

3.10.3. Instrucțiunile ministeriale ale lui Lukács György (1905)

Lukács György (un armean maghiarizat) a fost ministrul Cultelor și Instrucțiunii publice în timpul "Guvernului de trabanți", condus de baronul Fejérváry Géza. În contextul crizei sociale pe care o traversa monarhia, acest Guvern a avut menirea de a atrage sprijinul socialiștilor și al naționalităților pentru menținerea statului dualist.

În pofida acestui fapt, Guvernul a continuat politica guvernului predecesor, cel puțin în ceea ce privește educația. La 15 august 1905, ministrul a emis două instrucțiuni (cu nr. 72.000 și 72.001). Însă autorul propriu-zis al acestor două instrucțiuni a fost ministrul de Justiție din "Guvernul de trabanți", Lányi Bertalan. Aceasta a publicat mai târziu o lucrare cu privire la guvernarea lui Fejérváry Géza (lucrarea a apărut la Berlin, în 1909). În aceasta justifică măsurile de maghiarizare prin faptul că nici unul dintre guvernele maghiare de după 1879 nu a dorit în mod sincer să aplice *Legea Trefort*.

Instrucțiunile școlare redactate de Lányi și semnate de Lukács prevedeau următoarele măsuri: a) în școlile în care învățământul în limba maghiară nu era eficient, datorită faptului că învățătorii nu cunoșteau limba maghiară, aceștia trebuiau pensionați; b) în acele școli în care învățătorii nu manifestau interesul pentru predarea limbii maghiare, deși o cunoșteau bine, urma să fie înaintată o procedură administrativă (învățătorul urma să fie destituit, iar școala urma să dobândească "sprijin" material de la Stat); c) în Preparandiile confesionale, de limbă nemaghiară, urma să fie instituit un profesor de limbă maghiară, pe cheltuiala statului.

Datorită preocupării miniștrilor Lányi și Lukács, au fost întreprinse și măsuri pentru asigurarea introducerii limbii maghiare în toate academiile militare ale Ungariei. De asemenea, toate regimentele de pe teritoriul Ungariei urmau să adopte limba maghiară ca limbă oficială.

Tot miniștrii Lányi și Lukács au redactat proiectul unei legi, votate de Parlament în anul 1908, anume *Legea gratuității învățământului primar* (AL 46/1908).

Așadar, "Guvernul de trabanți", condus de Fejérváry Géza, a continuat, ba chiar a încercat să desăvârșească politica naționalistă a Guvernelor anterioare.¹²¹⁵

¹²¹³ De exemplu: *Reforma legilor învățământului public*, în "Telegraful Român", nr. 51, din 26 mai 1904.

¹²¹⁴ Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar...*, p. 151.

¹²¹⁵ Ludwig von Gogolák, *Ungarns Nationalitätengesetze...*, p. 1295-1296. A se vedea și Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar...*, p. 152; Teodor Botiș, *Istoria Școlii normale (preparandiei) și a Institutului Teologic ortodox român din Arad*, Arad, 1922, p. 257-261.

3.11. Apogeul politicii de maghiarizare prin școală, în timpul ministeriatului lui Apponyi Albert

Ceea ce au început miniștrii Berzeviczy Albert și Lukács György a continuat și a dus la bun sfârșit contele Apponyi Albert. Acesta a deținut funcția de ministru al Cultelor și Instrucțiunii publice din Guvernul de coaliție, condus de fosta opoziție parlamentară.

3.11.1. Guvernul de coaliție, condus de Wekerle Sándor (1906-1910) și situația politică din Ungaria

În primăvara anului 1906, Ungaria se afla într-adevăr într-un regim *ex lex*. Curtea imperială s-a văzut nevoită, în cele din urmă, să negocieze cu cei care au câștigat alegerile în ianuarie 1905. La 14 luni după acel eveniment, în aprilie 1906, a fost semnat un document, numit de istorici drept "cel de-al doilea compromis". Coaliția a renunțat la "pretențiile naționaliste" în privința armatei. A promis că va menține unitatea vamală a monarhiei, că va organiza noi alegeri și că va reforma sistemul electoral. Pactul a fost menținut secret pentru publicul larg. Alegerile, organizate în mai 1906, au fost câștigate detașat de Partidul pentru Independență (60% din mandate).¹²¹⁶

Cu toate acestea, a fost alcătuit un Guvernul de coaliție, condus de Wekerle Sándor (care mai deținuse funcția de prim ministru între anii 1892-95 și care o va mai deține, a treia oară, în anii 1917-18). În acest guvern au participat toate partidele din fostul *Bloc de Opoziție*. Contele Andrássy Gyula a condus ministerul de Interne, contele Apponyi Albert, Ministerul de culte și instrucțiune publică, Kossuth Ferenc, Ministrul de comunicații și comerț.

Însă, după cum am mai menționat deja, guvernarea de coaliție a dezamăgit profund populația din Ungaria. Nici nu e de mirare acest fapt, deoarece la ea au participat partide cu opțiuni politice și sociale diferite, unite doar prin opoziția lor față de politicienii liberali, care conduseseră statul maghiar în ultimile trei decenii.

În ceea ce privește relația cu Austria, Guvernul a considerat că a câștigat o mare victorie prin faptul că a înlocuit termenul *uniune vamală* cu acela de *tratat vamal* și că a mărit taxele vamale pentru produsele agricole. În schimb a trebuit să accepte creșterea cotei părți a Ungariei la bugetul comun. Susținătorii independenței totale de Austria au fost profund dezamăgiți.

Pe de altă parte, introducerea sufragiului universal s-a lăsat așteptată. La 10 octombrie 1907 (*Joia roșie*) a avut loc o altă mare demonstrație populară, în sprijinul reformei electorale, la care au participat peste 100.000 de persoane. Guvernul a trimis Parlamentului un proiect de lege care oferea dreptul de vot unor categorii sociale mai largi (totuși, în funcție de starea materială și de educație). Proiectul a fost însă respins.¹²¹⁷

¹²¹⁶ L. Kontler, *op. cit.*, p. 297.

¹²¹⁷ *Ibidem*, p. 297-298.

Partidele Guvernului de coaliției au suferit o criză morală completă. Au apărut rând pe rând diferite partide mici, care reflectau opoziția diferitelor pături sociale ale populației față de politica guvernanților: *Partidul stângist independentist, pe platforma pașoptistă* (alcătuit de dizidenți ai *Partidului pentru Independență*, în frunte cu Szappanos István; susținătorii săi s-au recrutat în special din rândurile clasei mijlocii și ale micii burghezii. Partidul critica susținerea de către Guvern a pactelor dualiste); *Partidul Țărănesc Socialist Independent Ungar* (condus de slovacul maghiarizat din comitatul Békés, Áchim András). De asemenea, tot în acest timp au luat amploare ideile promovate de redactorii revistei *Huszadik Század* ("Secolul XX"), sub conducerea celebrului sociolog Jászi Oszkár.

În cele din urmă, chiar și Partidul pentru Independență s-a scindat în două facțiuni, în noiembrie 1909. Aproximativ jumătate dintre deputații acestui partid, în frunte cu Justh Gyula și Hollo Lajos, deziluzionați de eșecul politicii naționale, au ieșit din partid, înființând propriul Partid pentru Independență. Acest fapt a grăbit sfârșitul Guvernului de coaliție. Wekerle Sándor a fost înlocuit, în ianuarie 1910, cu Károly Khuen-Héderváry.¹²¹⁸

3.11.2. Politica națională a Guvernului de coaliție

Dacă guvernanții nu au reușit să reprezinte poziția maghiară în fața Curții de la Viena, în schimb față de naționalitățile conlocuitoare a arătat o vigoare mai mare. Procesul de maghiarizare a cunoscut în anii Guvernului de coaliție un punct culminant.

Încercarea de apropiere față de români. Partidul Național Român în alegerile din 1906

La început, la 18 aprilie 1906, deci la puține zile după semnarea "celui de-al doilea compromis", Guvernul Wekerle Sándor a întreprins un gest de apropiere față de români, prin invitarea la Budapesta a mai multor membri marcanti, printre care: cei doi mitropoliți români, Ioan Mețianu și Victor Mihalyi, apoi Partenie Cosma, Gheorghe Pop de Băsești, Teodor Mihali, Vasile Lucaciu și Coriolan Brediceanu. Este important de semnalat că Apponyi Albert a asigurat că el nu-și însușește și nu va da curs proiectului de lege, inițiat de Berzeviczy. Cu aceeași ocazie, românii și mai ales mitropoliții, s-au referit la faptul că nu se respecta *Legea naționalităților*, îndeosebi în cazul școlilor românești. În privința alegerilor, ministrul de Interne i-a asigurat pe români că nu vor fi obstrucționați în campania electorală. În cele din urmă nu a fost chiar așa. Totuși, în urma alegerilor din mai 1906 au ajuns în Parlamentul de la Budapesta un număr de 14 deputați ai Partidului Național Român (Coriolan Brediceanu, Vasile Goldiș, Vasile Damian, Dr. Iuliu Maniu, Dr. Teodor Mihali, Aurel Novac, Dr. Nicolae Oncu, Dr. Ștefan Petroviciu, Dr. Ștefan C. Pop, Dr. George Popovici, Dr. Ioan Suciu, Dr. Nicolae Șerban, Dr. Alexandru Vaida-Voevod și Dr. Aurel Vlad). În afară de aceștia, au mai fost aleși români (Ioan Ciocanu, Constantin Burdia, Petru Mihalyi, la care s-a alăturat apoi și Dr. Iosif

¹²¹⁸ Ferenc Pölöskei, *op. cit.*, p.242-243.

Siegescu), dar din partea Partidului constituțional (din acest partid făceau parte și deputații sașilor). Slovaci au obținut opt locuri de deputați, iar sârbii, patru deputați naționaliști. Împreună cu românii, au format *Grupul parlamentar naționalist*. Cum alegerile au fost câștigate în proporție absolută de partidele din coaliție, opoziția parlamentară a fost constituită doar din *Grupul naționalist*.¹²¹⁹

Și a fost într-adevăr nevoie de opoziție, în special în politica națională, deoarece, deținând majoritatea absolută, Guvernul a excelat prin măsuri de maghiarizare. Un istoric contemporan maghiar scria la trei decenii de la acea perioadă că "națiunea ungară a început să-și supraestimeze puterea și să o subaprecieze pe cea a dușmanilor [...]. Populația maghiară a construit edificii grandioase din speranțele și dorințele sale, fără să privească atent la fundații".¹²²⁰

Care erau acele speranțe? Crearea unei Ungarii mari, puternice și maghiare – *Nagy-Magyarország*. Într-o carte cu acest titlu, apărută în 1902, Hoitsy Pál considera că Ungaria va deveni principala putere din sud-estul Europei, atrăgând de partea sa și statele din Balcani. Tot în același an, într-un editorial din *Budapesti Hírlap*, Rákosi Jenő considera că Ungaria va avea la jumătatea secolului 30 milioane locuitori. Un alt ideolog naționalist, Beksics Gustáv dădea dovadă de mai multă modestie, prognozând cifra de 24 milioane, dintre care însă 65% urmau să fie maghiari!¹²²¹

Afacerea de la Černova (octombrie 1907)

Guvernul de coaliție a vizat tocmai realizarea acestui deziderat. A folosit ca instrumente pentru atingerea scopului, adică deznaționalizarea nemaghiarilor, Bisericiile și școlile confesionale ale acestora. Am arătat în capitolele anterioare cum aceleași mijloace au fost folosite de ministrul Trefort împotriva mișcării naționale ale slovacilor, țipsărilor și șvabilor. Datorită faptului că aceștia făceau parte din Biserici multi-etnice, autoritățile guvernamentale au reușit să înlăture caracterul național nemaghiar al școlilor confesionale slovace și germane din Ungaria (sașii au constituit însă o excepție). Bisericiile Catolică și Luterană nu au mai putut fi purtătoarele culturii naționale slovace.

Urmările acestui fapt au fost văzute în anul 1907, cu ocazia discutării Legii Apponyi, față de care publicațiile bisericești de limbă slovacă nu au luat nici o atitudine.¹²²² Din nefericire, tot în 1907, prăpastia creată între credincioșii slovaci și conducerea bisericească maghiară a dus chiar la vărsare de sânge. A rămas celebră în istoria Slovaciei așa-numita "afacere de la Černova", lângă Ružomberok (cott. Liptov). În timpul alegerilor din anul 1905, în acest comitat a candidat, împotriva reprezentantului Partidului Popular Catolic, Beniczky Ede, și slovacul naționalist și preotul catolic Andrej Hlinka. Pentru acest fapt i s-a intentat proces în instanță și a fost condamnat la un an de închisoare (petrecut la Seghedin). Conducerea bisericească s-a desolidarizat de Hlinka, suspendându-l timp de un an.

¹²¹⁹ Teodor V. Păcățian, *Cartea de Aur...*, vol. VIII, p. 230.

¹²²⁰ Gustáv Gratz, *A dualizmus kora*, Budapesta, 1934, p. 370 și 374, apud I. Romsics, *op. cit.*, p. 68.

¹²²¹ I. Romsics, *op. cit.*, p. 66.

¹²²² I. Dolmányos, *Kritik der Lex Apponyi*, în "Die nationale Frage in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. 1900-1918", Budapesta, 1966, p. 257-258.

În urma procesului politic intentat, Hlinka a devenit un erou național slovac. Locuitorii din localitatea sa de naștere, Černova, au construit o nouă biserică catolică, cerând episcopului Párvy Sándor revenirea asupra măsurii de suspendare. Episcopul nu a fost de acord. Slujba de sfințire a bisericii, celebrate de decanul catolic Pazurik Martin, s-a transformat într-o demonstrație de protest împotriva autorităților și a episcopului. Armata a deschis focul asupra credincioșilor participanți, având aprobarea decanului. În tragicul eveniment și-au pierdut viața 20 de credincioși catolici slovaci.¹²²³

Un plan secret de deznaționalizare a românilor

Evenimentele de la Černova au demonstrat că autoritățile nu aveau limite în impunerea politicii lor naționalist-maghiare. Ele au arătat și gradul de aservire a mișcării naționale slovace.

La începutul secolului XX, în Regatul mare al Ungariei mai existau doar trei popoare care se putuseră oarecum salva de pericolul deznaționalizării: croații, sârbii și românii. Croații se bucurau de autonomie teritorială și națională. Legile școlare votate de Parlamentul de la Budapesta nu aveau pe teritoriul Croației nici o putere legală. La începutul secolului XX, în anii de criză ai monarhiei, politicienii maghiari și-au îndreptat atenția asupra croaților, încercând înlăturarea autonomiei lor. Urmarea a fost întărirea ideii iugoslave.¹²²⁴

Sârbii au avut o situație mai deosebită. Cea mai mare parte a populației sârbești se afla în comitatele Croației. Doar sârbii din Banat și Bacica se aflau sub administrația directă a Guvernului de la Budapesta. Acest fapt a avut urmări pozitive și negative. Pe de o parte, mișcarea națională sârbească s-a putut dezvolta în mod liber sub administrația de la Zagreb. Pe de altă parte, națiunea sârbă a fost ruptă în două, ceea ce a diminuat rezistența ei în fața politicii oficiale de la Budapesta, fapt care se va vedea în 1907, cu prilejul discutării Legii Apponyi.

Situația românilor era mult diferită față de cea a sârbilor și slovacilor. Ei și-au păstrat unitatea, fiind supuși aceleiași administrații. Spre deosebire de slovaci, au aflat sprijin din partea Bisericilor naționale, în special cea Ortodoxă.¹²²⁵ Acest fapt s-a vădit cât se poate de clar în timpul anchetei regnicolare, din mai 1904, cu prilejul discutării proiectului școlar al lui Berzeviczy Albert. Doar cele două Biserici Ortodoxe și cea Unită Română au protestat vehement. Conducătorii celorlalte Biserici au aprobat proiectul. "Prin aceasta au fost clarificate fronturile": de acum înainte, dezbaterea politică a avut drept temă mijloacele care puteau fi folosite pentru înlăturarea susținerii școlii de către diferite Biserici naționale intransigente.¹²²⁶

În urma preocupărilor guvernamentale asupra acestei probleme a fost redactată, de către Huszar Antal, translator la Ministerul de Interne, o vastă lucrare (publicată în doar 25 de exemplare, "spre întrebuințare confidențială" doar de către

¹²²³ Moritz Csáky, *Die Römisch-Katholische Kirche...*, p. 287.

¹²²⁴ M. Gross, *Über die nationale Frage in Kroatien während der Krise des Dualismus*, în "Die nationale Frage...", p. 217-232.

¹²²⁵ I. Romsics, *op. cit.*, p. 66.

¹²²⁶ J. v. Puttkamer, *Schulalltag...*, p. 111.

membrii Guvernului ungar), cu titlul "Românii din Ungaria". Pe parcursul a 953 de pagini, aceasta cuprindea măsurile necesare pentru deznaționalizarea românilor.¹²²⁷ Acestea erau:

- Distrugerea unității demografice a românilor, anume: supravegherea deosebită a celor 12 comitate, în care românii constituiau majoritatea populației; rearondarea cercurilor electorale, astfel ca să nu mai existe 70 cercuri majoritar românești; rearondarea granițelor comitatelor;
- Integrarea Bisericii Române-Unite în Biserica Romano Catolică maghiară (deci aducerea ei în situația greco-catolicilor ruteni);
- Suspendarea autonomiei Bisericii Ortodoxe Române și a Statutului Organic, astfel ca "să dispară odată această cangrenă politică, ce roade trupul națiunii și al țării";
- Stingherirea educației preoților și învățătorilor români: acceptarea ca directori de seminarii doar a unor persoane care au studiat patru semestre limba maghiară; controlul burselor acordate de Biserică; desființarea reuniunilor învățătoresți și înlocuirea lor cu conferințe învățătoresți; cenzurarea manualelor de învățământ; cenzurarea cataloagelor bibliotecilor românești; înființarea unei Facultăți de Teologie la Cluj sau Budapesta, în cadrul Universității de Stat;
- Maghiarizarea școlilor secundare românești: așezarea acestora sub supravegherea unui organism regional; elevii maghiari să nu trebuiască să învețe în limba română; societățile de lectură să-și țină întrunirile în mod alternativ, în română și maghiară; îngreunarea primirii de elevi din România;
- Modificarea statutelor ASTRA și ale altor societăți culturale românești;
- Îngreunarea apariției publicațiilor de presă românești;
- Distrugerea românilor pe teren economic-financiar (a băncilor și institutelor de credit românești).

Această lucrare fundamentală a constituit un adevărat program pentru Guvernul de coaliție condus de Wekerle Sándor. Măsurile preconizate în cartea lui Huszar au fost, în mare parte, puse în practică. Primul exemplu în acest sens l-a constituit legea școlară a ministrului Apponyi Albert, din 1907, privitoare la școlile confesionale din Ungaria.

3.11.3. Legile școlare ale lui Apponyi Albert. Prevederile și reacțiile opiniei publice din Ungaria

După alegerile din mai 1906, opinia publică maghiară a cerut cu insistență modificarea *Legii Naționalităților* din 1868 (editorialul din ziarul *Budapesti Hírlap*,

¹²²⁷ *Un plan secret al guvernului unguresc din 1907 privitor la maghiarizarea românilor din Transilvania*, Cluj, 1940, reprint în "Istoria României. Transilvania" (editată de "Societatea cultural-științifică George Barițiu", vol. II, Cluj-Napoca, 1999, p. 101-116. A se vedea și Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar...*, p. 50-55. Istoricul marxist maghiar Dolmányos, amintit mai sus, consideră că Ghibu s-a înșelat atunci când a considerat că lucrarea lui Huszar a dobândit un caracter oficial, primind aprobarea Guvernului de coaliție și apoi a Guvernelor care au urmat (Dolmányos, *op. cit.*, p. 290, p. 23).

din 6 iulie 1906). Guvernul nu-și putea însă permite să schimbe această lege liberală. De aceea, a folosit o altă strategie – abrogarea ei *de facto*, prin modificarea legislației școlare. În septembrie 1906, șeful direcției pentru învățământ elementar din Minister, Halász Ferenc, a înaintat un proiect de lege școlară, diferit și totuși apropiat de cel din 1904, prin care Bisericile naționalităților erau împiedicate să mai fie susținătoarele unui sistem de învățământ care să promoveze valori naționale nemaghiare.

Așadar, principalul scop al noului proiect redactat de Halász Ferenc a fost promovarea statului național unitar maghiar, prin intermediul unui învățământ maghiar-patriotic. Cu toate acestea, în condițiile crizei sociale de la începutul secolului XX, proiectul a venit într-o oarecare măsură în întâmpinarea problemelor materiale ale învățătorilor, care se întruneau regulat în *Congrese învățătoresți*. Cea de-a doua adunare a învățătorilor din întreaga Ungarie, întrunită în 1896, a cerut fixarea salariului minim la 600 de fl și nu la 400,¹²²⁸ ceea ce nu însemna decât puțin peste salariul mediu pe țară. Revendicările salariale ale învățătorilor au atins punctul culminant în anii de criză, din 1906-1907. Adunarea generală a Congresului învățătorilor din comitatul slovac Abauj-Torna a cerut mărirea salariilor, amenințând Guvernul cu înscrierea în Partidul Social-Democrat.¹²²⁹ Revendicările sociale erau prezente însă printre învățătorii din toată țara, fapt pentru care revista "Telegraful Român" i-a îndemnat pe învățătorii confesionali ortodocși să nu se ralieze la mișcările sindicale învățătoresci, pentru ca nu cumva caracterul bisericesc al școlilor lor să aibă de suferit. Totodată, redactorii publicației ortodoxe de la Sibiu i-au atenționat pe învățătorii români că, în cazul unei etatizări a școlilor, ar putea fi mutați în Ungaria de vest.¹²³⁰

Așadar, clasa politică maghiară a știut foarte bine a-și îmbrăca tendințele naționaliste în veșminte sociale. Într-adevăr, după cum arată și istoricul Dolmányos, presa și opinia publică maghiară, în întreaga perioadă a dezbaterii acestei legi, nu a privit deloc acest proiect din perspectiva politicii naționale maghiare, ci doar din punctul de vedere social sau al relației dintre Biserică – Stat – Școală. Doar naționalitățile nemaghiare (dar nici acestea în egală măsură, cum se va arăta în continuare) au fost preocupate de aspectele naționale. Însă din ordinul Guvernului, presa maghiară nu a relatat nimic despre mișcările naționalităților din Ungaria.

Discutarea Proiectului în Guvernul maghiar

Prima variantă a proiectului a fost redactată de Halász Ferenc în toamna anului 1906. Ea nu a fost înaintată imediat plenului Guvernului, deoarece existau în Minister diferențe de opinii, datorate chiar componenței politice eterogene a Guvernului. Pe de o parte existau membrii Partidului pentru Independență, susținători ai unei atitudini deosebit de naționaliste. Pe de altă parte, erau însă și membri din vechea gardă liberală (acum în tabăra guvernamentală, în cadrul Partidului Constituțional).

¹²²⁸ J. v. Puttkamer, *Schulalltag*..., p. 118.

¹²²⁹ Dolmányos, *op. cit.*, p. 237.

¹²³⁰ Articolul *În chestia ameliorării salariilor învățătoresci*, în "Telegraful Român", 6 octombrie 1906, p. 1.

Chiar dacă atitudinea națională era aceeași, totuși cele două părți aveau divergențe în privința formulărilor (mai mult sau mai puțin naționaliste).

Această deosebire de păreri s-a manifestat și printre miniștrii Guvernului. Astfel, Apponyi Albert a încercat în mai multe rânduri să-l convingă pe ministrul de Interne Andrassy de faptul că trebuia promovat învățământul național maghiar în zonele de graniță lingvistică din Ungaria.

În februarie 1907, proiectul de lege a fost definitivat în Guvern. Discuțiile dintre miniștri au avut loc începând cu 19 februarie. Un urma acestor dezbateri, proiectul a suferit unele modificări. Acestea nu au fost mari, esența rămânând aceeași. De exemplu, a fost șters articolul care prevedea că *învățământul trebuia astfel organizat, încât copiii să poată scrie, citi și socoti cursiv în limba maghiară după terminarea a șase clase* și înlocuit prin altul, în care se cerea ca, din clasa a II-a, elevii să poată socoti în limba maghiară! Dându-și seama de lipsa de realism a primei formulări, miniștrii au ales o altă formulare, însă la fel de utopică.

Cuprinsul Legilor lui Apponyi

Deși se vorbește des de *Legea lui Apponyi*, totuși este vorba de trei acte legislative diferite, vizând organizarea școlară:

1. AL 26/1907, *Despre îmbunătățirea salariilor învățătorilor de la școlile de stat*;
2. AL 27/1907, *Despre raportul de drept și salariile învățătorilor din școlile comunale și confesionale*;
3. AL 46/1908, *Despre gratuitatea învățământului elementar*.

Primul și cel de-al treilea articol de lege au avut menirea tocmai de a împodobi, în veșminte sociale, legea propriu-zisă, cea referitoare la școlile comunale și confesionale.

Principalele măsuri cuprinse în **AL 27/1907**¹²³¹ pot fi sistematizate în patru părți mari:

A) O introducere, referitoare la salarizarea învățătorilor. Este un fel de *captatio benevolentiae*.

Paragraful 1 enunță faptul că învățătorii din școlile comunale și confesionale sunt considerați funcționari publici, fapt care aduce după sine egalitatea în drepturi și îndatoriri cu învățătorii de la școlile de stat.

Paragraful 2 stabilește salariile învățătorilor. Se face aici o deosebire între învățătorii definitivi și cei "ajutători". Pentru învățătorii definitivi sunt stabilite salarii minime anuale, în funcție de clasa comunelor. Pentru comunele de clasa I-a și a II-a, salariile definitive sunt de 1200 cor. (deci 600 fl. vechi), pentru comunele de clasa III-a, salariile sunt de 1100 cor., iar pentru comunele de clasa IV-a, precum și în comunele neîmpărțite după categoria de "cuartir", salariul este de 1000 cor. Se mai specifică faptul că sumele obținute ca remunerații de alt tip (indemnizații de conducere ale școlilor economice de repetiție, instruirea ucenicilor de la meserii),

¹²³¹ Lazăr Triteanu, *Noua lege școlară. Articolul de lege XXVII din 1907*, Sibiu, 1907.

nu se includ în salariul fundamental. În ceea ce-i privește pe învățătorii ajutători, aceștia trebuie să primească un salariu de 800 cor. pe an. Aceștia nu au dreptul de a conduce o clasă decât numai cu permisiunea comisiei organizatorice, și aceasta nu mai mult decât o perioadă de un an în același loc. Pe lângă salariul fundamental, învățătorii definitivi beneficiază de o locuință corespunzătoare (două camere, bucătărie și alte anexe), de o suprafață de pământ de un sfert de iugăr (sau, în lipsa acestei suprafețe, de plata a 20 cor. bani lichizi). La fel, dacă învățătorul nu beneficiază de locuință, i se va plăti bani pentru închirierea unei locuințe, după cum urmează: pentru comunele de clasa I-a, cheltuielile de chirie vor însuma 600 cor., pentru comunele de clasa a II-a, 420 cor. pentru comunele de clasa a III-a, 360 cor., pentru clasa a IV-a, 300 cor., iar pentru comunele neclasificate, 200 cor. Se mai specifică faptul că dispozițiile § 139 și 140 din AL 38/1868, cu privire la vacantarea unui post, rămân valabile, în sensul că acel post trebuie să fie ocupat în interval de o jumătate de an, și că văduva învățătorului, precum și orfanii acestuia, vor putea folosi locuința și salariul întreg al învățătorului pe durata unei jumătăți de an. La fel rămâne valabil și § 138 al AL 38/1868, cu privire la învățătorii numiți pe viață. Aceștia vor fi tratați precum învățătorii definitivi. În cazul în care moare un învățător al unei școli care este subvenționată de stat, și nu lasă văduvă sau orfani, salariul învățătorului ajutător, numit pentru $\frac{1}{2}$ de an, este subvenționat de stat.

Paragraful 3 se referă la gradațiile (*cuincuenalele*) la care au drept învățătorii definitivi din școlile confesionale și comunale. Acestea se stabilesc astfel: după un serviciu de 5 ani, 200 cor., după 10 ani, un adaos de încă 200 cor., după 15 ani, încă 100 cor., după 20 de ani, încă 100 cor., după 25 de ani, încă 200 cor., după 30 de ani, încă 200 cor. Aceste gradații nu se calculează în salariul fundamental. Învățătorii calificați au drept de a obține aceste gradații după numirea lor definitivă în post, și cel mult după un an de funcționare de la data de 1 octombrie 1893. Pentru învățătorii definitivi, numiți după data de mai sus, acest drept este normat ca neîntrerupt, după depunerea jurământului prescris la § 32. De aceste gradații au dreptul toți învățătorii comunali și confesionali, care sunt numiți definitiv și au calificarea cerută de lege. Prin urmare toți învățătorii care au beneficiat de gradația I și II, în sensul § 2 al AL 26/1893, cu câte 100-200 cor., după intrarea în vigoare a acestei legi, vor mai primi o întregire la gradație, în valoare de 100, respectiv 200 cor.

Paragraful 4 al acestei legi mai prevede că învățătorii care au merite deosebite, vor putea primi de la stat, prin înțelegerea dintre Minister și susținătorul școlii (autoritatea bisericească superioară), un adaos la salariu, de 200 cor. anual. Conform § 5, salariul învățătorilor definitivi din școlile comunale și confesionale, poate fi acordat și în produse "naturalii". Paragraful 6 prevede că pentru plata salariilor în bani, vor fi susținătorii școlilor confesionale și comunale, aceștia vor plăti anticipat și în rate lunare sau trilunare. Cât privește plata naturaliilor, conform § 7, acestea se vor plăti până la finele lunii noiembrie a fiecărui an. Dacă acest lucru nu va fi posibil, plata se va face în bani. Paragraful 8 indică modul de evaluare al averii imobile a unei școli, după care venit se plătește salariul în bani al învățătorilor. Paragraful 9 arată, explicit că, după intrarea în vigoare a acestei legi, se vor putea numi în posturi învățătorești de la orice școală, *numai pe posturi învățătorești*

ordinare, și numai cu învățători care posedă diplomă învățăătorească valabilă. Nu se vor putea angaja învățători ajutători, decât numai în cazurile indicate de § 2 și a celor cuprinse în § 29.

În § 10 se prevede că susținătorii de școli comunale și confesionale trebuie să dețină o evidență a drepturilor salariale ale învățătorilor. De încasarea restanțelor de la contribuabili sunt răspunzători tot susținătorii școlilor. Totuși, indiferent de aceste restanțe și de modul cum se încasează, susținătorul școlii este dator să plătească regulat salariile învățătorilor. Asupra modului de încasare a restanțelor, acestea se vor face după modalitățile stabilite de ministerul de culte, interne și finanțe, pe cale de Ordinațiune. § 11 prevede aceleași condiții ca și § 141 din AL 38/1868, cu privire la plata învățătorilor care sunt în același timp și cantori. Acestora li se calculează în așa fel salariul, ca să fie asigurat salariul fundamental stabilit de lege.

B) Obligatorietatea pentru școlile sărace de a cere ajutor de la Stat

Istoricul Dolmányos atenționează asupra faptului că primele 11 paragrafe ascundeau, de fapt, intenția reală a Guvernului, exprimată în paragrafele 12-16, care reprezenta, de fapt, partea a II-a a legii.

Paragraful 12 prevede că susținătorii școlilor comunale și confesionale sunt obligați ca, până la data de 30 iunie 1910, deci într-un interval de trei ani, să pună în aplicare salariile prevăzute de această lege. Dacă, din motive de sărăcie, conform § 15, nu vor putea asigura aceste salarii, sunt datori ca, cel mai târziu, pe data de 30 septembrie 1910, să înainteze o cerere la Minister, pentru ajutor de la Stat. Aceste cereri vor fi luate în considerare numai de la comunele care au plătit darea școlară de 5%, după prevederile § 35 din AL 38/1868. Dacă în decurs de trei ani comunele nu au cerut sprijin de la stat, atunci ajutorul se va aproba numai în condițiile în care vor dovedi că starea materială a școlii s-a înrăutățit.

Acest paragraf mai cuprinde o precizare importantă, și anume: dacă într-o comună există o școală de stat care ar putea cuprinde pe toți copiii cu vârste de 6-12 ani, dar și o altă școală comunală sau confesională, subvenționată de stat, atunci se poate retrage ajutorul de stat pentru acea școală, dacă există interese importante de stat. Asupra sistării ajutorului de stat hotărăște doar Ministerul.

În cazul în care comuna bisericească, în perioada de tranziție de trei ani, nu asigură salariul și gradațiile învățătorului, și cu toate acestea, dorește să susțină școala, dar nu cere ajutor de la stat, atunci salariul trebuie plătit de susținătorul școlii (adică de Biserică). Dacă nici aceasta nu plătește, atunci își pierde dreptul de a mai susține școala.

În cuprinsul § 14 se stabilește, printre altele că, dacă s-a votat odată subvenționarea salariilor învățătorilor cu sume de la stat, chiar dacă, între timp, susținătorii școlilor pot întregi salariile învățătorilor din fonduri proprii, nu mai pot renunța la ajutorul de la stat.

Prin § 15 se menționează metodologia urmată pentru acordarea ajutorului de la stat. Arată că Ministerul întregeste salariile din sume preliminate de forul legislativ, prin mijlocirea comisiei administrative (comitatense), cu învoirea autorității

școlilor respective. Înainte de acordarea ajutorului, comisia administrativă trebuie să verifice:

- bugetul comunei bisericești și al școlii. Acest buget se prezintă sub forma unui atestat, eliberat de autoritatea locală și aprobat de oficiul primpretorial (primar). Se menționează apoi suma salariilor învățătoresți, precum și veniturile de care dispune comuna pentru acoperirea acestora;
- calificarea învățătorului, precum și dreptul acestuia de cetățean ungar; dacă știe să scrie și să vorbească corect în limba maghiară; dacă este capabil să depună sau dacă a depus jurământul de la § 32 al legii prezente;
- cuantumul salariilor pe care le-a primit învățătorul în tot timpul activității sale;
- dacă școala corespunde din punctul de vedere edilitar și igienic, în conformitate cu § 27 și 28 din AL 38/1868;
- Planul de învățământ, precum și dotarea școlii, în conformitate cu § 16, 17, 18, 19 și 20 ale prezentei legi, precum și numărul de copii de 6-12 ani. Dacă o școală are mai puțin de 30 de elevi, ajutorul se obține doar în mod excepțional. Ajutorul se poate prevedea din partea ministerul de culte și instrucțiune publică, în anumite condiții, și pentru posturile vacante.

Paragraful 16 prevedea că se acordă ajutor de la stat numai dacă obiectele de învățământ corespund cu cerințele § 11 și 55 din AL 38/1868 și dacă anul școlar este de cel puțin opt luni la sate și de nouă luni în oraș.

C) Condițiile pe care trebuiau să le îndeplinească școlile, pentru primirea ajutorului de la Stat

Paragraful 20 arată că numai acei învățători pot primi ajutor de la stat, care îndeplinesc următoarele condiții:

- predarea după un plan al Ministerului (sau aprobat de Minister) a următoarelor materii: limba maghiară, aritmetica, geografia și istoria Ungariei, constituția Ungariei, iar pentru școlile confesionale după un plan aprobat și de către ministerul de culte și instrucțiune publică în cazul în care planul este elaborat de către susținătorul școlii. Dacă nu se obține aprobarea din partea Ministerului, predarea se va face după planul stabilit de ministerul de culte și instrucțiune publică și după manualele admise de acesta;
- dacă în "respectivele școli se vor întrebuința cărți de cetire cu conținut patriotic și rechizite de învățământ aprobate și din partea Ministerului"¹²³².

¹²³² Lazăr Triteanu, *Noua lege școlară. Articolul de lege XXVII din 1907*, Sibiu, 1907, p. 21.

După cum menționează Dolmányos, acest paragraf nu cuprindea *expressis verbis* dispoziția ca aceste materii să fie predate în limba maghiară. Totuși, el a fost interpretat în acest fel de numeroase autorități școlare.

Paragraful 21 prevede că, în cazul în care statul contribuie la salariul învățătorului cu mai mult de 200 cor., numirea învățătorului depinde de aprobarea Ministerului.

D) Îndatoririle pe care trebuiau să le respecte toate școlile, fie că primeau, fie că nu primeau ajutor de la Stat

A patra parte a legii prevede îndatoririle pe care le aveau toate școlile confesionale și comunale din Ungaria, chiar și dacă nu primeau sprijin de la Stat.

Paragraful 17 stipulează că școlile erau datorate "a dezvolta și întări în sufletul elevilor *spiritul de alipire către patria maghiară și conștiința apartinerii la națiunea maghiară*, precum și modul de gândire religios-moral. Punctul acesta de vedere trebuie să predomină întreaga instrucțiune; ca expresiune externă în fiecare școală, fără deosebire de caracter, trebuie afișată emblema țării ungurești, atât deasupra portalului, cât și într-un loc potrivit din sălile de învățământ; mai departe în sălile de învățământ să se afișeze tabele de perete cu subiecte din istoria Ungariei, iar la sărbători naționale să se arboreze pe edificiu stindardul național maghiar. Afară de aceste insigne, se permite afișarea emblemei comitatului sau al comunei, apoi o inscripțiune privitoare la caracterul școlii comunale respectiv confesionale în limba maghiară și în modul stabilit de lege; în sălile de învățământ se mai permite afișarea portretelor episcopilor respectivei confesiuni, insignii religioase, icoane despre pietatea creștinească și rechizitele de învățământ necesare la instrucțiune. Aceste însă nu pot conține deducțiuni istorice și geografice străine și nu pot fi decât produse din patrie".

De aprovizionarea școlilor cu aceste materiale, precum și hărți, se va ocupa Ministerul. De executarea acestor dispoziții răspunde învățătorul. Dispozițiile care nu cad în sarcina învățătorului, cad în sarcina scaunului școlar și răspunzător este președintele scaunului școlar. Nerespectarea aduce după sine judecarea de către comisiile administrative. Pedepsele pot ajunge la amenzi de 500 cor., bani care vor intra în fondurile de pensii de stat.

În continuare, referitor la *limba de predare în școli*, § 18 vine cu precizări la § 14 din AL 38/1868. Se arată că limba de predare poate fi limba statului (maghiară) sau limba maternă. Dar, dacă predarea se face în limba maternă, predarea în limba maghiară se va face după prevederile legilor în vigoare. Dacă în școlile confesionale sunt și elevi care au limba maternă maghiară, și părinții o cer, Ministerul poate dispune predarea în limba maghiară. Dacă numărul copiilor maghiari, din clasele cu predare în limbă nemaghiară, este de 20% din totalul elevilor, acestora va trebui să li se predea în limba maghiară. Dacă jumătate din elevi sunt maghiari, predarea se va face numai în limba maghiară. Se mai prevede însă și faptul că există posibilitatea ca susținătorii de școli să facă, pentru copiii care nu știu limba maghiară, predarea în limba maternă. În școlile unde în momentul apariției legii, limba de predare este cea maghiară, acest lucru nu se va schimba. Se mai prevede

că în toate școlile de repetiție, limba de predare este cea maghiară. Aici se face precizarea că această prevedere este valabilă și pentru școlile comunale.

Modalitatea predării limbii maghiare o stabilește § 19, paragraful care a pricinuit cele mai multe ecouri în presa naționalităților: Ministerul, împreună cu autoritățile școlare, vor stabili un plan de învățământ cu atâtea ore, încât să se asigure posibilitatea elevului de la școala nemaghiară, absolvent al clasei a IV-a, "să-și poată la înțeles exprima gândirile în limba maghiară, atât cu graiul, cât și în scris".

În cuprinsul § 22 se prevăd posibilele *delicte disciplinare pentru învățătorii din școlile comunale/confesionale*, precum și rezolvarea acestora. Pe primele trei locuri se află: a) Dacă învățătorul neglijează predarea limbii maghiare, din vină sau din delăsare; b) Dacă folosește în procesul de învățământ manuale și rechizite oprite de guvern, sau neaprobate de guvern; c) Dacă urmărește tendințe contrare statului. Tendința contrară statului a fost considerată orice faptă îndreptată contra constituției, a caracterului național, a unității, a independenței, a integrității teritoriale, contra întrebuințării limbii statului, împotriva emblemelor statului (tricolorul, stindardul și emblema).

Pentru școlile confesionale, § 23 prevede că forul confesional este competent a cerceta disciplinar pe învățători, după un Regulament propriu. Acesta trebuie însă să fie înaintat spre aprobare Ministerului. Dacă acesta cere forului confesional să întreprindă cercetare disciplinară în cazul unui învățător, forul confesional trebuie să se conformeze. Dacă forul confesional nu se va conforma în termen de trei luni, Ministerul își rezervă dreptul de a aplica aceleași măsuri ca și școlilor comunale. La fel, dacă autoritatea bisericească judecă și eliberează din funcție pe un învățător care beneficiază de ajutor de la stat, este nevoie și de consimțământul Ministerului. Dacă acesta nu este de acord, poate în termen de 30 de zile să ordone o nouă cercetare. Dacă la săvârșirea de către învățător a unor delicte de felul celor cuprinse în § 22 a fost părtaș și parohul, Ministerul poate începe cercetare disciplinară și contra acestuia, în baza AL 14/1898 (prin sistarea dotațiunii pe o anumită durată de timp sau pentru totdeauna).

Tot referitor la predarea limbii maghiare în școală, § 28 prevede situația în care învățătorul, pe motiv de incapacitate și nu de neglijență, nu predă limba maghiară. Această abatere disciplinară nu se va trata ca celelalte, prin demitere, ci prin pensionarea învățătorului, acordându-i-se pensie de la stat, în cazul în care a cotizat la acel fond. Dacă nu a cotizat la fondul regnicolar de pensii, susținătorul școlii este obligat ca, pe lângă acest învățător, să mai numească un alt învățător ajutător, deplin calificat, pentru predarea limbii maghiare.

Dacă un post de învățător a devenit vacant în urma dispoziției de la paragraful anterior, și susținătorul de școală nu numește, în termen de 60 de zile, un alt învățător calificat conform cerințelor de la § 15, atunci Ministerul poate numi, fără consimțământul susținătorului, alt învățător, rămânând doar obligația, în cazul școlilor confesionale, ca învățătorul să fie de aceeași confesiune (§ 29). Prevederile paragrafelor 28 și 29 urmau să fie valabile doar până la finele anului 1912.

Susținătorii de școli, respectiv președinții scaunelor școlare, sunt obligați să înștiințeze inspectorul regesc orice modificare în postul învățătoresc, respectiv dacă a

demisionat sau a fost numit un alt învățător. Dacă nu se respectă această obligație, se pedepsește cu o amendă de 20 cor., bani care vor intra în fondul de pensii regnicolar (§ 30).

Orice învățător ordinar, când este numit pentru prima dată într-un post, își dovedește în fața inspectorului regesc dreptul de cetățean maghiar. Apoi în prezența inspectorului regesc, depune un jurământ în fața autorității școlare competente, în limba statului. Acest jurământ este prezentat în § 32 al legii:

«Eu N.N. învățător ordinar, jur pe Dumnezeu cel viu, că față de Maiestatea Sa, Regele meu Apostolic, față de patria mea maghiară și față de constituția aceleia, mă voi purta cu credință tare și nestrămutată, voi păzi legile sancționate ale țării, și obiceiurile legale, ordinațiunile legale ale autorităților din țară, asemenea datorințele împreunate cu oficiul meu învățătoresc le voi îndeplini întotdeauna conștiincios, cu credință și cu acuratețe și tinerimea încredințată îngrijirii mele voi educa-o în dragoste față de patria maghiară. Așa să-mi ajute Dumnezeu».

Învățătorii care sunt deja în funcție la intrarea acestei legi în vigoare, vor fi obligați ca, în decurs de o lună (pentru cei care primesc întregirea la salariul fundamental) sau de un an (pentru cei care primesc ajutor pentru cuincuenalii), să depună acest jurământ. Doar atunci începe a li se acorda ajutorul de la stat. Dacă un învățător refuză să depună jurământul de mai sus, este cercetat disciplinar, după litera c), § 22.

Toate actele școlilor de orice categorie, respectiv protocoale de primire, de clasificare, registre de prezență, vor fi întocmite în limba maghiară. Pentru școlile subvenționate de stat, conspectele școlare vor fi întocmite în limba maghiară, la fel ca în școlile de stat. La fel, în toate categoriile de școli populare, atestatele elevilor vor fi redactate în limba maghiară. Totuși, există posibilitatea ca susținătorii de drept ai școlilor să poată folosi, pe lângă limba maghiară, și limba de predare a școlii respective (§ 33).

Legea mai stipulează la § 34 faptul că cele prevăzute de capitolul IV din AL 38/1868, precum și § 9; 17, punctul 1; § 18; 19; 24; 25; 26; 33 și 35 din prezenta lege, se aplică și școlilor susținute de privați sau societăți. Dacă aceste școli intră în rândul școlilor comunale sau confesionale, învățătorii vor beneficia și de gradații la salariul fundamental, începând cu data de 1 octombrie 1893.

La fel, § 35 prevede faptul că cele prezentate până acum pentru învățători, sunt valabile și pentru învățătorii și învățătoarele din școlile populare, susținute de ordine călugărești. Și aceste școli pot beneficia de ajutor din partea statului, dacă îndeplinesc condițiile legii, acest ajutor constând din întregirea salariilor pentru călugări cu 900 cor., și pentru călugărițe, cu 700 cor. Acest ajutor se va înmâna susținătorului de școală.

Paragraful 37 al Legii stipula că, odată cu intrarea ei în vigoare, se abroga prevederile § 7, punctul 3 și 4 din AL 28/1876, apoi tot cuprinsul AL 26/1893, precum și ultimul punct al § 4 din AL 18/1879. În ceea ce privește ultimul alineat al § 13 din AL 26/1893, cu privire la ținuta împotriva statului, este înlocuit cu § 22, punctul 1, lit. c) din prezenta lege.

În ceea ce privește **AL 26/1907**, acesta mărea salariile învățătorilor școlilor de stat, stabilind aceleași prevederi disciplinare ca în cazul învățătorilor de la școlile comunale și confesionale.

Iar **AL 46/1908** a interzis confesiunilor și comunelor de a mai încasa darea școlară de 5%. Prin această măsură, le-a răpit Bisericii importante mijloace materiale de susținere a școlilor.¹²³³

Dintre cele trei legi, cea mai importantă a fost AL 27/1907, numită în istoriografie drept *Lex Apponyi*. Cu toate acestea, cele trei legi aparțin aceluiași set legislativ, fiind părți ale uneia și aceleiași acțiuni și ideologii național-educaționale a Guvernului de coaliție.

Dezbaterea proiectelor de lege în Parlament

Ministrul de Interne al Guvernului de coaliție, Andrassy Gyula, a menționat în jurnalul său personal că împăratul Francisc Iosif a fost cu totul nemulțumit de prevederile AL 27/1907. În același timp, prințul moștenitor, Francisc Ferdinand, a declarat în mod ferm că, odată ajuns pe tron, va cere abrogarea noului act legislativ.¹²³⁴

La 21 februarie 1907 au fost prezentate în Parlament primele două proiecte legislative. Însă dezbaterea asupra lor a început abia la 9 martie (primul proiect) și la 4 aprilie (cel de-al doilea proiect). Grupul parlamentar al naționalităților a participat cu interes la discutarea ambelor proiecte, desigur cu mult mai multă intensitate cu privire la cel de-al doilea.

Dintre deputații naționaliști, a luat mai întâi cuvântul Dr. Mihail Polit, de etnie sârbă. Acesta a imputat ministrului faptul că a prezentat proiectul în Cameră înainte de a se consulta cu episcopii, reprezentanții legali ai confesiunilor. Apoi a arătat că prin conținutul proiectului, este grav vătămată autonomia bisericească, că învățătorii confesionali sunt scoși de sub jurisdicția disciplinară a autorităților bisericești și trecuți în cea a autorităților politice. Numai pentru aceste trei motive, în acord cu episcopii ortodocși români și sârbi, Polit a cerut ca să se prezinte un nou proiect de lege de salarizare a învățătorilor din școlile populare.¹²³⁵

La ședința din 5 aprilie 1907, a luat cuvântul deputatul român Vasile Goldiș. Acesta s-a referit întâi la dreptul arhierilor de a prezenta monarhului o adresă, prin care să ceară nesanționarea acestui proiect de lege. În al doilea rând, s-a arătat nemulțumit de faptul că nu se respectă paritatea în privința salariilor învățătorilor de la stat și ale celor comunali și confesionali, deci nu sunt egali când este vorba de plată. La fel ca și deputatul sârb, și-a manifestat nemulțumirea pentru faptul că la conceperea acestui proiect de lege, confesiunile nu au fost consultate. Goldiș a mai declarat că nu putea accepta motivul Guvernului, că această lege ar fi fost urgentă, din moment ce pentru punerea ei în practică se lăsa un interval de timp de trei ani. De aceea, a cerut amânarea discutării timp de două luni, pentru a putea fi consultați și reprezentanții confesiunilor. Pe de altă parte, deputatul român a declarat că nu era de acord cu proiectul, deoarece acesta nu era sincer: pe față recunoștea dreptul

¹²³³ I. Dolmányos, *op. cit.*, p. 245.

¹²³⁴ *Ibidem*, p. 246-247.

¹²³⁵ Teodor V. Păcățian, *Cartea de Aur...*, vol. VIII, p. 545.

confesiunilor de a dispune asupra școlilor lor, dar, pe de altă parte, prin măsurile preconizate, prin ajutorul dat școlilor, se tăia confesiunilor acest drept. Măsurile preconizate duceau, încetul cu încetul, la statificarea școlilor confesionale, autonomia școlară și confesională a Bisericii fiind înlăturată. Proiectul nu se ocupa doar de salarizarea învățătorilor, ci avea caracter clar politic, deoarece se ocupă și de planurile de învățământ, de limba de predare, de manualele folosite. Ingerința statului în aceste domenii este adâncă. Vasile Goldiș s-a referit în continuare la limba de predare. A arătat că peste tot, instruirea școlară a copiilor se face în limba maternă. Asta se prevedea în § 80 al AL 38/1868, și pentru școlile de stat. Un alt neajuns al legii a fost considerat și acela al disciplinării învățătorilor. Supunerea învățătorului la două foruri disciplinare: comisia administrativă și autoritățile bisericești, exprimă o lipsă de încredere față de confesiuni. În continuare, analizând prevederile § 22, 23 și 24 din proiect, a demonstrat că se scot la iveală greșeli făcute cu unicul scop "de a da un teren mai larg limbii ungurești"¹²³⁶.

La ședința din 6 aprilie 1907, a vorbit Dr. George Popoviciu, protopop și deputat de Lugoj. Și acesta a făcut trimitere la legile votate în anul 1868, legi care consfințeau drepturile confesiunilor la instrucție proprie, în limba maternă. A arătat, în continuare, că după votarea acestui proiect, legea ori nu se va putea aplica, ori dacă de va aplica, atunci, din cele 1800 de comune bisericești ortodoxe, abia 50 vor putea să-și susțină material învățătorii și școlile confesionale. În felul acesta, legea fundamentală a Bisericii ortodoxe române, *Statutul Organic*, nu numai că era grav vătămat, dar și nimicit. A luat apoi în discuție, foarte pe scurt, principalele paragrafe ale proiectului de lege. Deja din § 1, prin faptul că învățătorii vor fi considerați funcționari publici, ale căror competențe vor fi stabilite de comisiile administrative și nu de confesiuni, era încălcat dreptul confesiunilor. Apoi mărirea salariilor nu era dezinteresată. Vorbitorul a arătat răspicat: "a ne vinde pe bani drepturile pe care înaintașii noștri le-au câștigat cu atâtea greutăți, [...], aceasta nu o vom face niciodată. Dacă ni le luați, luați-ni-le, dar de dat noi nu le dăm"¹²³⁷. S-a referit apoi la § 16 și § 17, paragrafe care conțin prevederi polițienești și nu pedagogice. La fel a fost și § 18. În ceea ce privește § 19, acesta a fost considerat cu neputință de executat. În țară, în locurile unde locuiesc mai multe naționalități, acestea își învață reciproc limba în viață și nu obligatoriu prin școală. Paragraful 20 contravenea prevederilor legilor din 1868 (AL 38/1868), iar § 23 și 24 cuprindeau prevederi cu un caracter vădit politic. Disciplinarea învățătorilor de către două foruri nu putea avea un rezultat bun, fiind o măsură unică în felul ei. Aplicarea în practică a acestor prevederi pot duce la abuzuri, ca de exemplu, premierea unor indivizi care nu sunt apți ca pedagogi dar răspândesc "lozincile maghiarismului" și înlăturarea altora asupra cărora planează suspiciuni în legătură cu patriotismul lor.

La ședința din 8 aprilie 1907, a luat cuvântul Alexandru Vaida-Voevod. A opinat că guvernul "n-a avut curajul și sinceritatea, dar nici banii necesari, ca să prezinte o lege despre statificarea școlilor, ci a venit cu proiectul acesta, care statifică învățământul, dar cheltuielile le lasă în sarcina confesiunilor". Acest proiect lasă

¹²³⁶ Teodor V. Păcățian, *Cartea de Aur...*, vol. VIII, p. 551.

¹²³⁷ *Ibidem*, vol. VIII, p. 555.

școlile confesiunilor, dar, de fapt, le statifică, prin faptul că le acordă ajutor de la stat. S-a întrebat apoi: "Dar de unde se dă ajutorul? Tot din banii adunați de la popor, de la confesiuni. Și se dă învățătorilor pentru a-i face să servească la doi, la trei domni deodată!"¹²³⁸ Acest proiect de lege, a arătat vorbitorul, demonstrează numai suspiciunea statului față de confesiuni. Datorită § 12 și 13, apoi și 15, domnește în școli o atmosferă de groază, întrucât se poate aștepta oricând la un control din partea statului care să ducă la înlăturarea învățătorilor și la închiderea școlilor. Este lăsată problema disciplinei școlare la discreția comisiei administrative și nu a organelor școlare bisericești, organe care posedă cunoștințe de pedagogie.

După îndelungi discuții, în ședința din 16 aprilie 1907, a urmat votarea proiectului de lege. Deputații naționaliști au votat împotriva proiectului, dar cum majoritatea era de altă părere, s-a trecut la discutarea pe articole. Deputații naționaliști români, de altfel, au avut interpelări la discutarea tuturor paragrafelor proiectului de lege. Toate propunerile prezentate de aceștia nu au fost luate în considerare. Până și cererea deputatului Vasile Goldiș ca jurământul depus de învățător să se facă, pe lângă limba maghiară, și în limba de predare a școlii respective, nu a fost admisă.

La ședința din 26 aprilie 1907, legea a fost votată de Dietă și a fost trimisă Casei magnaților. Aici au început discuțiile pe data de 8 mai 1907. Au vorbit și arhieriei români: mitropolitul Ioan Mețianu de la Sibiu, episcopul Ioan I. Papp al Aradului și episcopul Dr. Vasile Hossu al Lugojului. La fel, a vorbit și mitropolitul de la Blaj, Dr. Victor Mihalyi.

Cuvântarea mitropolitului Ioan Mețianu a fost mai scurtă de data aceasta și s-a referit la principalele puncte care atingeau autonomia bisericească. A arătat că față de legile anterioare, votate în anii 1868, 1879 și 1893, legi care au reglementat probleme școlare, acest proiect, prin dispozițiile sale, a adus numai nemulțumiri și amărăciune credincioșilor ortodocși, precum și tuturor cetățenilor de limbă nemaghiară. De altfel după prevederile sale, scopul acestei legi a fost tocmai acela de a se obliga învățarea limbii maghiare în școlile elementare. S-a arătat însă sceptic față de această intenție a statului. A opinat că tot ceea ce este obligat copilul, în cele 3-4 ore de curs, să învețe în limba maghiară, uită foarte repede deoarece totul este forțat. Tendințele acestei legi care forțează învățarea limbii maghiare, aduce numai nemulțumire și amărăciune. A cerut evitarea tuturor pasasejor care slăbește iubirea cetățenilor între ei, indiferent de naționalitate și religie. Drept o gravă vătămare a autonomiei bisericești a considerat și § 2, cel care stabilea salariul învățătorilor. A considerat că aceste cuantumuri depășesc posibilitățile susținătorilor de școli, ori ajutorul oferit de stat este dat contra unor grave ingerințe în problemele școlilor confesionale. Apoi tot o vătămare a acestei autonomii a fost considerat și faptul prin care se pedepsește întreaga comunitate în cazul neglijenței învățătorului¹²³⁹.

La 10 mai 1907 a luat cuvântul și mitropolitul greco-catolic, Victor Mihalyi. Acesta a evidențiat faptul că legea în discuție atingea mai mult comunitățile mici, care nu-și puteau construi școli corespunzătoare. Din acest motiv, AL 38/1868, la § 26, prevedea ca în comunele amestecate din punct de vedere confesional, ortodocșii,

¹²³⁸ *Ibidem*, p. 565.

¹²³⁹ *Ibidem*, vol. VIII, p. 609.

împreună cu greco-catolicii, să-și poată construi școli comune, organizate și conduse după principiul majorității, dar rămânând tot școli confesionale. Or acum, în acele comune mici, caracterul școlilor amestecate vor fi școli comunale și nu confesionale. S-a mai referit la pretențiile, relevate de legea de față cu privire la edificiile școlare. Cerințele legii au fost considerate drept exagerate. De suferit aveau tot comunele mici, acestea nefiind capabile să construiască edificii corespunzătoare legii. A prezentat situația Bisericii greco-catolice, care cuprindea 1516 parohii, dintre care 913 (deci 2/3 din totalul lor) cu mai puțini de 700 locuitori.¹²⁴⁰

După cum arată și istoricul Dolmányos, dintre toți ierarhii nemaghiari din Casa Magnaților, Mețianu a fost singurul care nu a considerat necesar să-și exprime loialitatea față de statul maghiar. Chiar și ierarh sârb Lukijan Bogdanović s-a declara un supus loial al statului, afirmând că dezacordul față de proiectul de lege se datora posibilităților de interpretare arbitrară a atitudinii patriotice a învățătorilor de altă naționalitate decât cea maghiară.¹²⁴¹

Episcopii maghiari au luat cuvântul abia la sfârșitul dezbaterilor. "Ei au avut o misiune penibilă. Cuvântările lor au constituit un exemplu elocvent a faptului că întâi stătătorii Bisericii "maghiare" erau gata să sacrifice chiar și propria lor autonomie, pentru sprijinirea intereselor șovine". Episcopul reformat Antal Gabor, a afirmat că "în Ungaria fiecare patriot a salutat acest proiect. Chiar și Biserica noastră Reformată l-a salutat, deși trebuie să țină cont de faptul că nu atentează la autonomia nici unei Biserici în măsura în care lovește în autonomia noastră democratică". Episcopul evanghelic-luteran Baltik Frigyes a recunoscut la rându-i că legea atenta la autonomia bisericească, fiind de acord cu proiectul, deoarece corespundea și deciziilor sinodale evanghelice (care stipulau că împotrivirea față de patria maghiară constituia un păcat, sancționat canonic!). Reprezentanții Bisericii Catolice au evitat să menționeze problema autonomiei bisericești, susținând proiectul datorită faptului că ducea la modernizarea sistemului de învățământ și la acordarea, în viitor, a dreptului de vot unui număr cât mai mare de persoane.¹²⁴²

Reacția opiniei publice față de Legile școlare ale lui Apponyi Albert

Interesante au fost și reacțiile publicațiilor (în special ale naționalităților) la acest proiect de lege, precum și ale partidelor politice din Ungaria. În cele ce urmează voi face o scurtă prezentare a acestor reacții.

Atitudinile cele mai radicale au fost înregistrate în publicațiile și în opinia publică românească. *Tribuna* a considerat legea drept o victorie a machiavelismului în politica ungară. A proclamat *apărarea națională* (un termen folosit în timpul crizei constituționale de coaliția ungară de opoziție) și i-a îndemnat pe învățători să fie mai răbdători în privința salariilor. *Gazeta Transilvaniei* a considerat că Guvernul maghiar profita de opoziția românilor transilvăneni față de înecarea în sânge a rășcoalei țărănești din România, românii văzându-se astfel nevoiți să se consoleze cu statutul lor de cetățeni maghiari. Toate publicațiile românești, în special

¹²⁴⁰ *Ibidem*, vol. VIII, p. 626.

¹²⁴¹ Dolmányos, *op. cit.*, p. 248-249.

¹²⁴² *Ibidem*, p. 249-250.

Telegraful Român (care a excelat prin tonul moderat al articolelor sale) au prezentat în mod amănunțit manifestațiile publice organizate de populația românească în toate centrele mari și mijlocii din Transilvania.

Reacția slovacilor a fost diferită de cea a românilor, fapt datorat și divizării lor politice și confesionale. Nu au fost organizate manifestații de amploare împotriva proiectului, neavând cine a le organiza. Doar în presă au fost semnalate diferite păreri, moderate sau radicale. De pildă, revista "L'udové Noviny", a facțiunii slovace a Partidului Popular Catolic (redactorii revistei erau preoți slovaci) au criticat proiectul de lege, deoarece atenta la autonomia bisericească. Tocmai de aceea a proclamat lupta pentru apărarea școlilor confesionale. Gruparea evanghelic-luterană de la conducerea Partidului Național Slovac a adoptat, în ziarul *Národné Noviny* un ton mult mai radical, caracterizând proiectul ca o "lege a ienicerilor". Publicația Mișcării agrariene slovace, *Slovenský Týždenník*, condusă de Milan Hodža, a atras atenția și asupra aspectului social. Legea lui Apponyi a fost caracterizată drept o "lege a domnilor", care pot să se mențină la putere doar prin adoptarea unei tactici șoviniste. Totodată, conducătorii agrarieni au cerut ierarhilor Bisericii "slovace" să apere identitatea culturală slovacă. După cum am amintit deja mai sus, slovacii nu s-au bucurat de sprijinul conducătorilor bisericești, fapt semnalat destul de tranșant de liderii slovaci socialiști, în publicația *Slovenský Obzor*. Potrivit acestora, legea le lua slovacilor ceea ce pierduseră deja dinainte (pe teren cultural), datorită lipsei implicării Bisericii Catolice și Evanghelice, dovadă în acest sens fiind și faptul că nici o reuniune a unor învățători slovaci din școli confesionale nu a protestat împotriva proiectului. Socialiștii slovaci considerau că șovinismul maghiar vă lua sfârșit odată cu democratizarea Ungariei și cu adoptarea votului universal.

Sârbii s-au aflat într-o situație apropiată de cea a slovacilor. Pe de o parte erau divizați pe plan administrativ, cei mai mulți sârbi nefiind afectați de proiect. Pe de altă parte, cele două partide politice, Radical și Liberal, au avut opțiuni politice diferite. Ziarul celui dintâi, *Sastawa*, a abordat problema Legii Apponyi doar din perspectivă pedagogică, considerând că legea nu poate fi aplicată, deoarece în nici o școală elementară copiii nu pot învăța două limbi. Publicația liberală *Branik*, menționându-i pe români, a considerat că sârbii nu manifestau deloc împotriva legii, învinovățindu-i pe radicali că atacau Biserica, Sinodul, clerul în loc să atace Guvernul maghiar și politica șovină a acestuia. Abia într-un sfârșit a reacționat și Biserica Ortodoxă Sârbă, organizând o manifestație de amploare la Becicherecul Mare.¹²⁴³

În ceea ce privește partidele politice maghiare, acestea au susținut în întregime politica națională a Guvernului (doară, cu excepția Partidului Social-Democrat, nu mai existau partide maghiare extra-guvernamentale). Au existat însă și excepții, datorate însă nu unei politici naționale mai echilibrate.

Principalul partid de guvernământ era cel al Independenței. Tocmai în sânul acestuia au existat primele împotriviri la adresa proiectului. Deputatul Bozóky Árpád a refuzat să voteze noua lege școlară, deoarece nu prevedea etatizarea totală a școlilor. A părăsit în cele din urmă partidul, învinuindu-i pe guvernanți de lipsă de

¹²⁴³ *Ibidem*, p. 151-162.

energie față de naționalități. Justh Gyula, cel care va pricinui până la urmă sciziunea partidului, a aprobat proiectul, pe considerentul că mai mult decât atât nu se putea obține în condițiile existente.

Gruparea extraparlamentară a radicalilor civici a fost la rândul ei nemulțumită de menținerea în continuare a sistemului școlar confesional. A respins nemulțumirile naționalităților, afirmând că acestea era fără motiv. Totodată, adepți ai unei linii laiciste, anticlericale, radicalii civici deplângeau faptul că nu puteau colabora cu intelectualii nemaghiari, datorită atașamentului lor profund față de Bisericile din care făceau parte.

Mișcarea civică mai moderată, formată în jurul revistei *Husztik Szaszadok*, a criticat proiectul legislativ pe considerentul că salariile învățătorilor rămăneau prea mici. De asemenea, deplângea menținerea învățământului confesional, pe care-l considerau de proastă calitate (organizat în clase întunecoase, cu prea mulți elevi pentru desfășurarea unui proces educațional eficient). Această grupare civică a revendicat și gratuitatea învățământului (principiu legiferat în 1908). Trebuie remarcat însă faptul că nu a făcut nici o referire la problemele care frământau naționalitățile.

Interesantă a fost și poziția Partidului Social-Democrat. Fruntașii acestuia, în ziarul *Népszava* (ziar care va deveni officiosul Partidului Muncitoresc Ungar în timpul dictaturii comuniste) au criticat atât refuzul guvernanților de a etatiza toate școlile din Ungaria, precum și elementele antisocialiste ale proiectului (nu doar învățătorii care nu predau în mod îndestulător limba maghiară urmau să fie anchetați, ci și cei care propovăduiau idei contrare valorilor familiei, proprietății etc., fiind vizate aici tocmai ideile socialiste). Ministrul Apponyi Albert a fost considerat drept un iezuit supus ierarhiei bisericești (într-adevăr, în ultimul deceniu al secolului XIX, Partidul Național al lui Apponyi a fost singurul partid important care s-a împotrivit legilor politico-bisericești, acest fapt datorându-se educației sale dobândite în școlile iezuiților). Trebuie remarcat faptul, că opoziția social-democraților față de proiect a avut la bază numai aceste considerente de politică laicistă, anticlericală, nu cele naționale. Declarațiile oficiale ale conducătorilor partidului anunțau că pentru social-democrați, problema maghiarizării era indiferentă. Prima critică a Legii Apponyi Albert, pe motive de maghiarizare, a apărut în ziarul *Népszava* abia la 23 august 1907. În lunile anterioare nu s-a făcut nici măcar o singură mențiune referitoare la nemulțumirile naționalităților (la fel, ziarul social-democrat românesc, *Adevărul*, nu a pomenit deloc proiectul școlar în primele luni ale anului 1907). Iar în privința conflictului dintre Guvern și conducerea croată de la Zagreb, social-democrații au învinuit coaliția de la putere de slăbiciune (așadar, au criticat Guvernul "dinspre dreapta"!).

Prin urmare, opinia publică maghiară de la începutul secolului al XIX-lea a sprijinit, în privința politicii naționale, în totalitate poziția Guvernului și proiectul școlar al ministrului Apponyi. Nici chiar posibilele grupări de opoziție nu au ținut cont de revendicările naționalităților, fapt pricinuit poate și de embargoul impus de Guvern în presa maghiară asupra răspândirii știrilor despre nemulțumirile naționale ale cetățenilor maghiari de altă etnie. Prin urmare, Legea lui Apponyi a divizat

societatea din Ungaria, naționalitățile văzându-se izolate și obligate să se organizeze în mod individual.¹²⁴⁴

3.11.4. Modul de aplicare și urmările Legii Apponyi

Legea școlară din anul 1907 a avut urmări considerabile asupra organizării învățământului confesional nemaghiar din Ungaria. Aceste urmări ar putea fi sistematizate în modul următor:

Intentarea unor procese disciplinare învățătorilor nemaghiari "recalcitranți" sau necunoscători ai limbii maghiare

Din punctul de vedere al autorităților, noua lege a avut rolul de a consolida statul național ungar. Inspectorii școlari din comitatele cu populație majoritar nemaghiară au dobândit în sfârșit un instrument, râvnit de două decenii, prin care puteau influența și impune politica statului în școli care se "refugiau" în spatele autonomiei bisericești.

Așadar, cea dintâi urmare a legii a fost intentarea unor procese disciplinare învățătorilor "recalcitranți" sau necunoscători ai limbii maghiare, ba chiar și celor care nu aveau calificarea cerută prin lege. În anul 1908 au fost convocați înaintea comisiilor de disciplină 181 de învățători din școli elementare nemaghiare. Multe procese nu s-au încheiat decât în următorii ani. În 1908 au fost concediați trei învățători, zece au fost pensionați, șapte au "renunțat de bunăvoie" la funcția lor. Cei mai mulți învățători au primit însă amenzi, în valoare a 2-5 % din salariul lor anual. "Vânătoarea" împotriva învățătorilor a continuat și în anii următori. De exemplu, în 1909, au fost intentate procese de disciplină unui număr de 21 învățători ortodocși și uniți din comitatul Făgăraș, apoi unui număr de 12 învățători din comitatul Bacica-Bodrog.¹²⁴⁵

Nu doar inspectorii școlari, ci și comiții supremi au raportat Guvernului despre aceste procese disciplinare. Multe rapoarte au fost cercetate de istoricul Dolmányos, în 1966, apoi de J. v. Puttkamer, în lucrarea sa publicată în toamna anului 2003. Cei doi cercetători au putut stabili că, în pofida zelului dovedit la început, autoritățile politice și școlare au fost nevoite să accepte realitatea că programul național maghiar nu putea fi impus cu forța de pe o zi pe alta, decât cu sacrificarea învățământului existent. Cele mai multe procesele disciplinare au avut o durată deosebit de lungă (mai mulți ani), fiind politizate de publicațiile naționalităților (în special de cele slovace și românești).¹²⁴⁶

Creșterea salariilor învățătorilor și a sprijinului material acordat de Guvern

După AL 26/1893, aproximativ 30% din învățătorii din Ungaria primeau ajutor de la stat. Odată cu AL 27/1907, procentul a crescut semnificativ. Până în mai 1908, au ajuns la Minister 10.000 de cereri de suplimentare de salariu. Multe au fost

¹²⁴⁴ *Ibidem*, p. 262-270.

¹²⁴⁵ *Ibidem*, p.276-277.

¹²⁴⁶ J. v. Puttkamer, *Schulalltag...*, p. 147.

rezolvate în câteva zile. Pe parcursul multor luni, autoritățile administrative din comitate au fost nevoite să se preocupe doar de prelucrarea acestor dosare.

În urma AL 27/1907, subvențiile acordate de la bugetul de stat s-au triplat în doar patru ani, de la 3.350.902 coroane la 10.745.915 cor.¹²⁴⁷

Implicarea autorităților comitatense în disputele dintre învățători și autoritățile bisericești

Legiuitorii maghiari nu s-au așteptat la faptul că autoritățile de stat locale vor fi nevoite, în virtutea noii legi, să preia funcția de arbitrii în dispute vechi, dintre dascăli și autoritățile bisericești. Asemenea dispute au existat în fiecare Biserică, ele au fost însă înăbușite atâta vreme cât școlile confesionale s-au aflat doar sub autoritatea ecleziastică. Însă, după ce învățătorii au dobândit statutul de funcționari publici, nu puțini au fost cei care au cerut sprijinul autorităților comitatense împotriva unor "ingerințe" ale autorităților bisericești. În cele mai multe cazuri, aceste ingerințe nu erau decât dispute personale între învățători și preoții locali (care îndeplineau și funcția de directori ai școlilor confesionale).¹²⁴⁸

Legea lui Apponyi nu a înlăturat aceste dispute, ci le-a amplificat. Am menționat deja că fiecare cerere de sprijinire materială a unei școli, adresată statului, trebuia să fie însoțită de un document care să conțină cuantumul salariului pe care îl primise învățătorul din momentul instalării în funcție. Or, de regulă, aceste salarii au fost stabilite la "mica înțelegere" între învățător și comună (parohie), variind de la an la an (mai ales în funcție de prețurile agricole, pentru salariul acordat în naturalii). Cum, pentru obținerea ajutorului guvernamental trebuiau înaintate aceste documente, a izbucnit un conflict, uneori acerb, între paroh și învățător. În cele mai multe cazuri, neexistând acte, documentele au trebuit redactate pe loc. Parohii erau interesați de stabilirea unui salariu cât mai mic (pentru obținerea unui ajutor cât mai mare), în timp ce învățătorii erau interesați să apară un salariu cât mai mare (pentru calcularea pensiei).¹²⁴⁹ Astfel, după cum a remarcat și Iosif Stanca, legea lui Apponyi l-a adus pe învățătorul confesional sătesc pe picior de război cu organele superioare locale directe (parohiale), cu administrația statului, cu poporul și cu celelalte clase sociale.¹²⁵⁰

Obligativitatea Bisericilor de a moderniza edificiile școlare

În urma Legii lui Apponyi, toate școlile confesionale, indiferent dacă cereau sau nu cereau ajutor de la stat, trebuiau să respecte prevederile edilitare și de igienă stabilite încă în 1868 de AL 38.

Or, ajutorul acordat privea doar salarizarea învățătorului și nu modernizarea (renovarea sau înzestrarea cu material didactic) a școlilor. Astfel, autoritățile bisericești s-au văzut puse în fața următoarelor alternative: ori sacrificau școala (nemodernizând-o și neasigurând salariul minim învățătorului; în acest caz, școala

¹²⁴⁷ *Ibidem*, p. 131.

¹²⁴⁸ J. v. Puttkamer, *Schulalltag*..., p. 135.

¹²⁴⁹ *Ibidem*, p. 133.

¹²⁵⁰ Iosif Stanca, *Școala română și învățătorul român din Ungaria în lumina adevărată*, Arad, 1911, p. 27.

era închisă automat de autoritățile școlare de stat), ori cereau sprijin guvernamental pentru mărirea salariului învățătorului. În cazul în care optau pentru această din urmă soluție, trebuiau, mai întâi, să renoveze școala, pentru a corespunde criteriilor de igienă ale inspectorilor școlari, putând astfel înainta apoi dosarul cu cererea pentru sprijin de la stat. Desigur, mai exista și o a treia alternativă, de a asigura din fonduri proprii, atât modernizarea școlii, cât și salariul mărit al învățătorului.

Așadar, autoritățile bisericești au fost puse în fața unei alegeri dificile. Au fost sacrificate școlile mici. S-a încercat crearea unor școli corespunzătoare, în centre sătești mai importante. Oricum, timpul era scurt. Multe comune care doreau primirea ajutorului guvernamental erau conștiente că nu erau pregătite să înainteze dosarul. Guvernul, anticipând această situație, a amânat termenul limită de primire a cererilor.

Închiderea a numeroase școli confesionale nemaghiare

Bisericile au fost nevoite să găsească fonduri pentru înzestrarea corespunzătoare a edificiilor școlare (ceea ce era destul de greu) și, din acest motiv, au fost nevoite să sacrifice anumite școli, pentru a salva altele.

Urmarea acestui proces a fost sistarea învățământului confesional în numeroase sate din Ungaria. Desigur, decizia finală o aveau autoritățile locale (inspectorii școlari și Comisiile administrative din municipii, în special comiții). Doar acestea emiteau verdictul de acordare a ajutorului (pentru întregirea salariului învățătorului) sau de închidere a școlii necorespunzătoare. Însă, datorită faptului că numărul școlilor care nu se încadrau în pretențiile legislative era deosebit de mare, și autoritățile școlare au fost puse în fața unei alegeri dificile.

Această dilemă a autorităților locale se poate urmări din rapoartele pe care le-au înaintat Guvernului. Istoricii Dolmányos și J. v. Puttkamer au stabilit că rapoartele inspectorilor școlari și comiților supremi difereau de la o regiune la alta.

Situația cea mai critică a fost înregistrată în Transilvania, mai ales în comitatul Hunedoara. Inspectorul școlar local a raportat, cu mândrie Guvernului, că între 1906-1911 a închis 134 școli ortodoxe și două unite. În schimb, au fost înființate 21 școli de stat și 23 școli comunale,¹²⁵¹ care nu-i puteau prelua pe toți elevii din școlile închise. Ținând seama de acest fapt, încă în 1909, Adunarea comitatensă din Hunedoara a atras atenția Guvernului că, aplicarea rigidă a Legii Apponyi "nu putea duce decât la un *fiasco* [...]. Pentru că nu este suficient ca să aplici legea și să închizi școlile necorespunzătoare și să-i îndepărtezi pe învățătorii fără calificare, ci este necesar ca în școlile suspendate să se trimită învățători cu diplomă [...]. Dacă nu se va întreprinde de urgență ceva în acest sens, atunci jumătate din copiii de vârstă școlară ai comitatului nu vor mai merge la școală. De aceea, trebuie să se permită, volens-nolens, ca vechile școli păraginite și slab dotate să-și desfășoare în continuare activitatea, iar vechii învățători să predea și pe mai departe, chiar dacă nu au diplomă".¹²⁵²

¹²⁵¹ *Vatra școlară*, 5, 1912, p. 36-38.

¹²⁵² Dolmányos, *op. cit.*, p. 278-279.

Aceste considerente au stat și la baza raportului redactat de comitele suprem din Târnava Mare, Apáthy Péter, în data de 10 mai 1909: "școlile naționalității române lasă mult de dorit în privința dotării și a orientării instrucțiunii, dar mai ales în ceea ce privește respectarea legii emise acum doi ani. Din acest motiv, comisia municipală s-a decis să întreprindă cele mai grabnice măsuri. Prin urmare, *foarte multe școli* au primit un aviz negativ, în conformitate cu măsurile dictate de Excelența Voastră, Dl. Ministru de Culte și Instrucțiune publică, și, de asemenea, *un număr semnificativ* de școli au fost închise". Chiar și din formularea acestui raport se poate constata dilema căreia trebuiau să-i facă față autoritățile școlare. Fără a dispune de mijloace materiale suficiente, erau nevoite să accepte și pe mai departe funcționarea multor școli care nu corespundeau cerințelor legale.¹²⁵³

Problema care se pune este următoarea: câte școli au fost închise (fiind sacrificate de autoritățile bisericești) și câte școli au fost admise să funcționeze în continuare de către autoritățile politice și școlare locale, în pofida faptului că nu corespundeau normelor legale în ceea ce privește organizarea învățământului, a dotării și a igienei școlare?

Conform lui I. Dolmányos, numărul școlilor confesionale românești a scăzut între 1907-1911 cu 16,7%. În primul an au fost închise 121 școli, iar în anii următori 200, 108 și 30.

Până la jumătatea anului 1911, românii au pierdut în total 459 școli confesionale.

	1907	1908	1909	1910	1911
Școli comunale	82	85	99	92	91
Școli greco-catolice	1170	1115	1042	998	991
Școli ortodoxe	1504	1435	1295	1238	1217
Școli evanghelice	1	1	-	-	-
Școli ale asociațiunilor	3	3	3	3	2

În 1906 funcționau în școlile românești 3286 învățători, în anul 1910-1911 mai rămăseseră 2858, ceea ce înseamnă o scădere de 428, adică de 13%. De asemenea, a scăzut cu 9,5% numărul elevilor de la școlile românești, iar cel al elevilor români de la școlile de stat și comunale maghiare a crescut cu 9%. În 1907, doar 15,6% dintre copiii români studiau la școli de stat; procentul a crescut până în 1911 la 24,6%.¹²⁵⁴ Așadar, concluzionează Dolmányos, "politica ungară a naționalităților a adus sistemului de învățământ românesc din Transilvania numai pagubă".¹²⁵⁵

Această "pagubă" poate fi ilustrată în special analizând situația din comitatul Hunedoara. Aici rata analfabetismului a ajuns la 79% datorită gradului redus de școlarizare.¹²⁵⁶

¹²⁵³ *Ibidem*.

¹²⁵⁴ *Ibidem*, p. 283-284. Datele au fost preluate dintr-un raport redactat de un funcționar al Ministerului Cultelor și Instrucțiunii publice.

¹²⁵⁵ *Ibidem*, p. 302, nota 211.

¹²⁵⁶ G. Sima, *op.cit.*, p. 48. Un alt ținut predominant românesc, cel al *Țării Oltului*, sau *Țara Făgărașului*, a fost la fel de puternic lovit de legile maghiarizării. Aici un rol însemnat i-a revenit revizorului numit de

Protopopiat	Număr copii obligați să cerceteze școala	Nr. copii care cercetează școala confesională	Nr copii care cercetează alte școli străine	Total	Procent %
Deva	4327	593	1554	2147	49
Dobra	2187	435	181	616	26
Geoagiu	3887	530	561	1091	28
Hălmagiu ¹²⁵⁷	991	152	150	302	33
Hațeg	4377	729	1724	2453	55
Hunedoara	2680	136	1151	1287	47
Ilia	4216	771	1110	1871	43
Orăștie	3219	2313	210	2553	79
Zarand	6234	1779	324	2123	29
Total	32.108	7.488 23,3%	6.955 21,7%	14.443	43%

Deci, din cei 32.108 copii obligați să frecventeze școala, doar 23,3% au frecventat școală confesională ortodoxă.

Pe de altă parte, conform statisticilor efectuate de autoritățile școlare bisericești românești, exista un număr mare de școli confesionale care nu întruneau condițiile cerute de AL 38/1868 și 27/1907. În mai 1913 existau 348 astfel de școli ortodoxe și 146 de școli unite, care, în pofida deficiențelor, nu au fost închise de autoritățile maghiare.¹²⁵⁸

Funcționarea, în continuare, a unui mare număr de școli confesionale ortodoxe necorespunzătoare a fost menționată și de inspectorul școlar Onisifor Ghibu, în 1911. Asupra activității acestuia, voi reveni în partea a IV-a a lucrării. Deocamdată, voi menționa doar trei citate elocvente: "În tractul nostru (Agnita – n.n.) sunt cu totul 33 de școli confesionale greco-ortodoxe, care, partea cea mai mare, nu sunt prevăzute cu edificii corespunzătoare. Salele de învățământ peste tot locul sunt mici, în raport cu numărul copiilor. Aproape nici una nu e prevăzută cu rechizitele necesare. În multe locuri, copiii nu erau prevăzuți cu cărțile și rechizitele necesare".¹²⁵⁹ În protopopiatul Târnava, Ghibu a descoperit că din 24 de parohii, 12 aveau școli, în care funcționau 14 învățători, toți cu ajutor de la stat. "În ceea ce privește starea învățământului, ea e o treaptă inferioară față de școlile altui

Guvern, Szabo Elemer. Parcă Legea nu era destul de discriminatorie, acest revizor și-a depășit competențele dând de la sine putere o serie de dispoziții contrare existenței școlilor confesionale ortodoxe. A impus învățătorilor predarea limbii maghiare din primul an de studiu și nu din cel de-al doilea, așa cum prevedea Legea. Apoi a cerut ca toate disciplinele, cu excepția Limbii române și a Religiei, să fie predate în limba maghiară. Mai mult, în anul școlar 1910/11, la școala din *Porumbacul de jos* se predau doar trei ore în limba română și 22 de ore în limba maghiară și chiar și rugăciunea de la începutul orelor se spunea în limba maghiară (*Ibidem*, p. 43).

¹²⁵⁷ Acest protopopiat ține de dieceza Aradului (din 50 de comune, 19 sunt pe teritoriul comitatului Hunedoara)

¹²⁵⁸ *Vatra școlară*, an. VII, 1914, p. 185. A se vedea și J. v. Puttkamer, *Schulalltag*..., p. 158.

¹²⁵⁹ Onisifor Ghibu, *Cercetări privitoare la situația învățământului nostru primar și la educația populară*, Sibiu, 1911, p. 15.

tract. Lipsa de control din partea directorilor școlari, care n-au nici un interes față de școală, cercetându-o abia de 2-3 ori pe an". Și, în fine, iată ce a descoperit inspectorul școlar eparhial Ghibu în protopopiatul Reghin: "Pe igienă se pune prea puțin pond. Prezenții scaunelor școlare nu-și prea fac datoria în ce privește curățitul și încălzitul școalelor, ceea ce aduce cu sine dezgustul învățătorului a se dedica studiului său cu toată inima [...]. Școlile noastre sufăr de cea mai mare necurătenie și în cele mai multe copiii răcesc, se îmbolnăvesc de frig, ori de infectarea aerului. Negrija scaunelor școlare față de școală și deci față de înșiși copiii lor face pe învățător nervos, necapabil, dizgustat de studiu; apoi e vina lui că nu face progres multumitor. În cele mai multe școale, școlarii aduc câte o aștie sau gătej rupt din gardurile străine, apăi tot ei fac focul cam pe la 9 ore, și pe când e cald afară e cald și-n școală, tocmai pe când părăsesc sala de învățământ. Școlile noastre trebuie să fie cu mare mulțumită preoților, care sunt așazicând stâlpii puternici ce țin edificiul școalei".¹²⁶⁰

În urma tuturor rapoartelor protopopilor și a inspectorului Onisifor Ghibu, Senatul școlar a prezentat, la Congresul Național-Bisericesc din anul 1912, o situație statistică din Arhidieceza transilvăneană. În anul 1907, funcționaseră 765 școli confesionale, iar în anul 1912 mai existau doar 664. Din cauza faptului că parte dintre școli s-au dovedit a fi necorespunzătoare cu cerințele legii, sau din cauza lipsei de învățători calificați, fuseseră desființate 111 școli (92 în cele opt protopopiate din comitatul Hunedoara). Din cele 664 școli rămase, 97 erau susținute exclusiv prin mijloace proprii, 158 susținute cu ajutor de la centru, iar cele mai multe, 270, erau susținute cu ajutor de la stat. În cazul a 127 de școli confesionale, lipsea dotația minimă cerută de legea școlară (ele putând fi închise, în orice moment de autorități). Pentru menținerea și susținerea școlilor confesionale, s-a intervenit la Guvern, printr-un memorandum. Ministerul a răspuns doar la 26 iulie 1912 (nr. 25.350), promițând să acorde ajutor de la stat pentru redeschiderea de școli confesionale, îndeosebi în acele comune unde nu existau nici-un fel de școli.¹²⁶¹

Aceasta era situația din Arhiepiscopia ortodoxă românească a Transilvaniei. Deși dezastruoasă, ea a fost mult mai bună decât în comitatele slovace, unde aproximativ jumătate din școlile confesionale au fost etatizate (astfel că limba slovacă a mai putut fi predată copiilor doar în satele răzlețe de munte).¹²⁶²

Situația școlilor evanghelice săsești din Transilvania a fost mai bună. Datorită sprijinului financiar al *Universității Națiunii Săsești*, Biserica săsească și-a putut permite să refuze orice ajutor de la stat. Pe de altă parte, impunerea de către Biserică a absolvirii de către toată lumea a 8-9 ani de școală i-a pus pe inspectorii școlari în imposibilitatea de a iniția procese de închidere a școlilor săsești. Prin urmare, în comunitatea săsească, Legea lui Apponyi doar a tulburat spiritele, neavând urmările dezastruoase din cazul școlilor românești și slovace.¹²⁶³

¹²⁶⁰ *Ibidem*, p. 20-21.

¹²⁶¹ *Documentele Congresului mitropolitan din 1912*, Anexa E, p. 115-116.

¹²⁶² Dolmányos, *op. cit.*, p. 285.

¹²⁶³ J. v. Puttkamer, *Schulalltag...*, p. 151-152.

3.12. Măsurile școlare ale Guvernelor Tisza István și Wekerle Sándor în ultimii cinci ani de existență ai Ungariei Mari

3.12.1. Guvernele Partidului Național al Muncii (1910-1917)

În 1906, după semnarea pactului din aprilie (care a adus la guvernare coaliția), Partidul Liberal s-a autodizolvat. Tisza István, conducătorul său, s-a retras din viața publică. Un an mai târziu, conștient de falimentul Guvernului de coaliție, a pus bazele așa-numitului *Club Național-social*. În ianuarie 1910, împăratul Francisc Iosif a numit pe unul din conducătorii acestuia, Károly Khuen- Héderváry, nou premier al Ungariei. În vederea alegerilor care se prefigurau, Tisza István a alcătuit, în februarie 1910, Partidul Național al Muncii, la care au aderat și numeroși membri ai Partidului Constituțional.

Alegerile s-au desfășurat în lunile mai și iunie. Noul partid al lui Tisza István a câștigat 258 de mandate (60%); Partidul pentru Independență (condus de Apponyi Albert și Kossuth) a obținut 55; Partidul dizident pentru Independență (al lui Justh) doar 41, Partidul Popular Catolic 13, reprezentanții partidelor naționalităților nemaghiare 8, Partidul Micilor Agrarieni 3. Revenirea la putere a lui Tisza István era asigurată. La 22 mai 1912, a fost ales președinte al Casei Deputaților, fostul titular, Lukács László fiind numit prim ministru (în locul lui Károly Khuen-Héderváry). Iar în iunie 1913, Tisza István a fost numit prim ministru al Ungariei.

Opinia publică maghiară a protestat împotriva schimbării de putere din 1912. În așa-numita *Joie Neagră*, din 23 mai 1912, șase persoane și-au pierdut viața, fiind răpuși de forțele de ordine. La 4 iunie 1912, Tisza István a împiedicat accesarea la tribuna parlamentară a membrilor opoziției, aceștia fiind înlăturați din clădirea Legislativului maghiar de poliție. Într-o asemenea stare de spirit, partidul de guvernământ a votat mai multe legi, printre care și una electorală (care a extins dreptul de vot de la 6,4% din populația Ungariei la 6,8%).¹²⁶⁴ Printre altele, se acorda dreptul la vot și elevilor care, la absolvirea a șase clase, puteau cere efectuarea unui examen special, în fața unui comisar ministerial. Pe baza acestui examen aveau, la majorat, dreptul de vot. "Un astfel de examen avea o importanță deosebită în idealurile conducătorilor politici de atunci, de a crea un stat unitar ungar. Dovadă este faptul că la examenul dat de absolvenții școlii primare de aplicație de pe lângă Institutul teologic-pedagogic din Sibiu, la sfârșitul anului școlar 1917/1918, nici un elev n-a obținut certificatul de drept de vot, din cauza notei insuficiente de la limba maghiară".¹²⁶⁵

¹²⁶⁴ F. Pölöskei, *op. cit.*, p. 244.

¹²⁶⁵ M. Păcurariu, *Politica statului ungar...*, p. 161.

3.12.2. Ministrul Zichy și AL 16/1913

În legătură cu legea electorală, a fost prezentat Parlamentului și votat Proiectul de lege privind "regularea competențelor învățătorilor de la școlile primare populare, comunale și confesionale".

Proiectul a fost prezentat ca având rolul de a modifica și completa AL 27/1907 (§ 1). Era specificat faptul că la școlile populare de toate tipurile puteau fi încadrați doar învățători ordinari (care aveau diplomă și care au fost numiți după prevederile § 32 din AL 27/1907). Situația de învățător provizoriu era vremelnică și se limita la o perioadă de o jumătate de an (pentru acea perioadă de jumătate de an, puteau fi încadrați și învățători suplinitori). Doar în cazuri speciale, comisia administrativă municipală (comitatensă) putea permite ca acel învățător suplinitor să aibă dreptul de a conduce singur o clasă, pe timpul unui an întreg școlar. Pentru prelungirea stării de provizorat peste perioada de un an, în același loc, era nevoie de acordul Ministerului cultelor și Instrucțiunii publice (§ 2).

Remunerația învățătorului consta din "leafa" fixată de legea prezentă, precum și din locuință. Unde nu se putea asigura locuința, trebuiau să se plătească bani. "Leafa" fixată de actuala lege înlocuia "salariul fundamental" și "gradațiile" (cuincuenalele) normate de AL 27/1907 (§ 3). Această "leafa" era stabilită, indiferent de locul unde se afla învățătorul, și pornea de la o leafă începătoare, după care urmau alte trei clase de leafă, iar în cadrul fiecărei clase, câte trei gradații. Bani pentru locuința învățătorului erau stabiliți, conform § 7 din AL 27/1907, potrivit a șapte clase. Măsura lefurilor era stabilită de § 4 al legii și arată în felul următor:

Clasa	Gradația	Leafa anuală	Bani de locuință în comune înșirate pe clase						
Leafă începătoare		1200	I	II	III	IV	V	VI	VII
	III	3							
		1400							
II	2	1600							
	1	1800							
	3	2000							
	2	2200	600	540	480	420	360	300	240
	1	2400							
I	3	2600							
	2	2900							
	1	3200							

Conform § 5, trecerea învățătorilor de la o clasă la alta se făcea prin avansare (de la cea începătoare la a clasa a III, apoi la a II-a și, în fine, la prima). Pentru avansare, era nevoie de perioada de timp stabilită de § 6, precum și de valoarea individuală a învățătorului, iar dreptul la înaintarea automată îl dădea doar vechimea în aceeași gradație și aceeași clasă de salarizare. Durata timpului necesar pentru avansare era următoarea: în clasa începătoare, învățătorii funcționau doi ani și învățătoarele patru ani; în clasa a III-a se aștepta 15 ani (atât pentru învățători, cât și pentru învățătoare), iar în clasa a II-a de salarizare, încă 12 ani. Așadar, învățătorii puteau accede în clasa I de salarizare doar după o vechime de 29 de ani, iar învățătoarele 31 de ani.

În cadrul aceleiași clase, înaintarea gradației de salarizare se făcea la interval de cinci ani, pentru clasa a III-a, și de patru ani pentru clasa I-a și clasa II-a (§ 6). Ca bază pentru vechime se lua perioada de lucru neîntrerupt de la intrarea în vigoare a AL 26/1893, începând cu 1 octombrie 1893, indiferent de tipul de școală absolvit. Perioadele de întrerupere erau luate în considerare doar pe caz de boală, justificarea făcându-se la inspectorul regesc, cu ocazia părăsirii postului. Perioade de concediu mai mari de un an nu se luau în considerare. La fel se întâmpla și în următoarele cazuri: a) părăsirii postului, în urma unei hotărâri judecătorești și b) Părăsirii postului în urma unei sentințe disciplinare (§ 22 din AL 27/1907). În cazul unei noi numiri ca învățător, nu se lua în considerare ca vechime în muncă perioada anterioară când a funcționat ca învățător (§ 7).

În cazul în care învățătorul primea post în alt loc care de asemenea se află sub puterea acestei legi, hotărârea nu influența stabilirea vechimii în serviciu (§ 8).

Pentru perioada de timp în care învățătorul a funcționat în acord cu § 7, se putea bucura de dreptul de avansare dintr-o clasă inferioară în alta superioară. La intrarea în vigoare a acestei legi, învățătorii sau învățătoarele urmau să fie încadrați în clasa de salarizare, în funcție de vechimea lor, respectiv învățătorii sau învățătoarele care încă nu aveau vechimea de doi sau patru ani, puteau fi încadrați ca învățători începători. În cazul unui învățător supus unui proces de cercetare disciplinară, drepturile se amânau până la luarea hotărârii (§ 9).

Evaluarea calității profesionale a învățătorului, în scopul avansării acestuia în altă clasă de salarizare, era făcută tot la doi ani, de către inspectorul regesc școlar. Calificarea era stabilită prin acordarea de calificative: *distins*, *îndestulător*, *neîndestulător* (în ceea ce privește activitatea profesională) și de *corespunzător* și *necorespunzător* (în ceea ce privește atitudinea în serviciu). Aceste calificative se aflau la inspectorii regești (§ 10). Pentru învățătorii confesionali, calificative erau acordate și de către autoritățile bisericești. Dacă între cele două autorități existau diferențe în stabilirea calificativului pentru un învățător, în vederea avansării în altă clasă de salarizare, problema calificării era încredințată Ministerului, chiar și în cazul învățătorilor care nu aveau subvenție de la stat (§ 11).

Paragraful 13 stabilește faptul că nu se poate retrage dreptul unui învățător care a lucrat șase ani pe post, cu calificativ de *distins* și *îndestulător*, sau de *exemplar* și *corespunzător*. Conform § 14, dacă un învățător a lucrat mai mult timp în același loc și a obținut calificativul de *distins*, putea avansa trecând peste o treaptă.

Paragraful 15 dispune că în cazul învățătorilor confesionali care erau plătiți doar de autoritățile bisericești, avansarea acestora era decisă doar de autoritatea bisericească. În cazul în care aceștia erau total sau parțial plătiți de stat, avansarea lor putea fi hotărâtă doar de Minister. În cazul învățătorilor confesionali, Ministerul trebuia să ceară și opinia autorităților bisericești.

Legea mai clarifica și situația învățătorilor care, la apariția acestei legi, aveau salarii mai mari decât cele stabilite de legea de față. În acest caz, învățătorii primeau acel plus cu titlul de adaos personal. În cazul acestora, nu putea fi redusă nici subvenția de la stat și nici suma asigurată de susținătorul de școală (§ 16).

Cu privire la locuința care trebuia asigurată învățătorului, § 17 stabilește că trebuia să conțină două camere, bucatărie și dependințe. Mai avea drept de folosință asupra a unui sfert de iugăr de pământ, iar în lipsa grădinii, primea suma anuală de 20 cor. În schimb, învățătorul avea datoria să locuiască în comuna unde avea serviciul (școala). Numai în cazul în care nu găsea locuință potrivită în acea comună, la cererea învățătorului comunal către inspectorul regesc sau a învățătorului confesional către autoritatea bisericească, putea să locuiască într-o comună apropiată (§ 17).

Salariul învățătorului ajutat trebuia să fie de cel puțin 800 cor. (§ 18).

Paragraful 20 reglementează situația învățătorilor care executau serviciul militar, cu caracter de voluntar pe timp de un an. Pentru aceștia, era stabilită o remunerație care trecea de suma de 800 cor.

Suținătorii școlilor comunale sau confesionale aveau obligația de a completa salariile la valorile stabilite de această lege. Dacă, din motive de sărăcie, nu era posibil acest lucru, atunci ele urmau să fie completate de către stat, în conformitate cu AL 27/1907. Salariile învățătorilor în funcție la data de 1 ianuarie 1913, vor trebui mărite până la data de 31 decembrie 1913.

La cererea susținătorului de școală, Ministerul putea întregi salariul până la suma stabilită de actuala lege, din suma votată în acest scop de corpurile legiuitoare, conform AL 27/1907. Pentru acele școli care mai beneficiaseră de ajutor de la stat pentru salarizarea învățătorilor lor, urma să se facă întregirea în continuare, fără cerere specială (§ 23).

Dacă învățătorul confesional era și cantor, în baza § 141 din AL 38/1868, și dacă suma din leafă, asigurată de susținător, era mai mică de 1000 cor., suma retribuției cantonale și învățătoresci de până la 1000 cor., urma să fie considerată ca leafă învățătorescă (§ 25).

Este important faptul că legea permitea ca să obțină sprijin și învățătorii care au beneficiat de subvenții din anul 1893, dar au funcționat un număr de ani și înainte de data de 1 octombrie 1893. Dacă acești învățători erau considerați merituosi, puteau primi, cu acordul Ministerului, pentru 10 ani lucrați înainte de 1 octombrie 1893, suma de 200 cor., apoi 400 cor. pentru mai puțin de 15 ani, și 600 cor., dacă depășeau 15 ani. Acest adaos personal se putea sista dacă leafa, împreună cu adaosul, depășea 3200 cor. (§ 28).

Legea urma să intre în vigoare în data de 1 ianuarie 1913, când erau abrogate mai multe aliniate și paragrafe din AL 27/1907.¹²⁶⁶

3.12.3. Primul război mondial și "Zona culturală"

Probabil presimțind viitorul, premierul Tisza s-a opus încă de la bun început războiului, opunându-se ultimatumului adresat Serbiei. Dar, după ce zarurile au fost aruncate, premierul a susținut cu toată convingerea participarea Ungariei la primul război mondial. Drept urmare, au fost adoptate mai multe "măsuri de urgență pentru război" care prevedeau instituirea unor comisari regali în zonele de graniță din

¹²⁶⁶ *Articolul de lege XVI din 1913...*, traducere de Dr. Ion Matei, Sibiu, 1913.

Ungaria de sud și din Ucraina Subcarpatică, introducerea cenzurii, simplificarea procedurilor de arestare și internare a celor considerați neloiali față de statul ungar.¹²⁶⁷

În urma acestor măsuri a avut de suferit și Biserica și școala confesională românească, indiferent de confesiune. Nu doar că un mare procent de învățători de la școlile populare confesionale și profesori de la seminariile pedagogice au fost mobilizați în armata austro-ungară (locul lor în învățământ fiind luat de către preoții parohi), ci, considerând atitudinea învățătorilor din zonele de frontieră cu România ca fiind "nepatriotică", guvernul de la Budapesta a găsit de cuviință ca învățământul din aceste zone să fie trecut într-o măsură mai mare sub controlul guvernamental.

Din acest motiv a fost creată, în august 1917, așa-numita "zonă culturală". Ministrul Cultelor și Instrucțiunii publice Apponyi¹²⁶⁸ a comunicat mitropolitului Vasile Mangra că în aceste zone de graniță, școlile confesionale vor fi etatizate. Asta însemna că vor fi închise școlile confesionale, locul lor fiind luat de școli de stat, cu limbă de predare maghiară (Ordinul nr. 12.409/1917).¹²⁶⁹ Drept răspuns, în ședința Consiliului arhiepiscopesc din 21 august/6 septembrie 1917 a fost redactată o "reprezentățiune" către Minister. În acest memoriu se arăta indignarea față de măsurile preconizate de Guvern, dat fiind faptul că peste 68% din învățătorii din aceste zone de graniță luptau pe front pentru statul maghiar.

Ministrul Apponyi nu a ținut cont de cele prezentate în memoriu și la data de 30 octombrie 1917 a numit un "comisar guvernial", în persoana baronului Petricsevich Horvath Emil, care avea să răspundă de preluarea școlilor românești confesionale (ortodoxe și unite) din "zona culturală" de graniță. Acestea cuprindeau comitatele Caraș-Severin (eparhia Caransebeșului), Hunedoara (partea sudică cu protopopiatele Hațeg, Hunedoara și Orăștie), Făgăraș, Sibiu, Brașov, Târnava Mare. În aceste zone de graniță statul avea să cumpere sau să închirieze edificiile școlare. Locuitorii acestor zone nu aveau să mai participe la întreținerea școlilor și la salarizarea învățătorilor, statul urmând să preia aceste sarcini. În schimb, învățământul urma a se desfășura în limba maghiară, numărul orelor în limba română reducându-se la șase săptămânal, împreună cu orele de Religie. În final se anunța că, până la data respectivă se sistase salariul învățătorilor în 78 de școli.¹²⁷⁰ Cu toate protestele Bisericii ortodoxe române din 9/22 noiembrie 1917, în data de 17 decembrie 1917 Apponyi a adăugat zonei culturale și comitatele Bistrița-Năsăud și Trei Scaune. În toată "zona culturală" se preconiza înființarea a 1600 de școli primare de stat, iar printr-un Ordin ministerial, din data de 20 martie 1918, Apponyi anunța pe mitropolitul Mangra că până la sfârșitul lui iunie 1918 aveau să fie sistate ajutoarele de la stat

¹²⁶⁷ F. Pölöskei, *op.cit.*, p. 246. Entuziasmul patriotic de la început a fost înlocuit curând, după apariția crizei economice, de opoziția mării majorități a populației față de acest război, la care au participat 3,4 milioane soldați din Ungaria și dintre care au decedat 530.000, au fost luați prizonieri 833.000 și au fost răniți 1,4 milioane. Pierderile suferite de Ungaria în timpul flagrației le-au întrecut pe cele ale Austriei (I. Romsics, *op.cit.*, p. 85).

¹²⁶⁸ În iunie 1917, premierul Tisza a fost somat de către împăratul Carol I (ca rege al Ungariei Carol IV) să demisioneze, fiind înlocuit de contele Esterházy Móric, apoi, în august 1917, de Wekerle Sándor, care a dobândit această funcție a treia oară (S. B. Vardy, *op.cit.*, p. 29).

¹²⁶⁹ L. Triteanu, *Școala noastră, 1850-1916. "Zona culturală"*, Sibiu, 1919, p. 61-63.

¹²⁷⁰ M. Păcurariu, *Politica statului maghiar față de Biserica românească...*, Sibiu, 1986, p. 171.

pentru învățătorii confesionali din 238 de parohii (18 protopopiate) din Arhiepiscopia Sibiului.¹²⁷¹

În timp ce în Sinodul arhidiecezan, convocat la data de 12 mai 1918, deputații au votat împotriva măsurilor luate de Guvern pentru transformarea școlilor confesionale, inspectorii regești i-au chemat pe toți învățătorii școlilor confesionale și, sub amenințarea cu înrolarea în armată, înlăturarea din funcții, precum și altor măsuri disciplinare, i-au silit să-și ceară ei înșiși numirea în funcțiile de învățători de stat. Li s-a promis, totodată, o creștere substanțială a salariilor. Pentru pregătirea lor s-a înființat și o școală pedagogică maghiară la Cluj.

La data de 20 iulie/2 august 1918, noul ministru al Cultelor și Instrucțiunii publice, Zichy János, i-a chemat la Budapeste pe toți ierarhii români pentru a li se pune în vedere că măsura Guvernului de etatizare a școlilor din zona culturală se bucura de sprijinul tuturor partidelor parlamentare, al împăratului, precum și al opiniei publice maghiare. La data de 9 august 1918 mitropolitul român era înștiințat că se va trece la transpunerea în practică a măsurilor preconizate, măsuri care prevedeau acum și exproprierea tuturor clădirilor școlare din teritoriile "zonei culturale".

Numai că situația în front indica înfrângerea armatelor Puterilor centrale. Drept urmare, la data de 24 octombrie/6 noiembrie 1918, Consistoriul din Sibiu a primit o telegramă din partea noului ministru al Cultelor și Instrucțiunii publice, Lovászy Márton,¹²⁷² prin care se anunța că: "Dispozițiile făcute cu privire la statificarea școalelor de graniță le revoc, respectiv le scot din vigoare".¹²⁷³ Așa a luat sfârșit ultima tentativă de înglobare a învățământului confesional în cel de stat, ultima încercare, nereușită ca și celelalte, de maghiarizare forțată.

¹²⁷¹ L. Triteanu, *op. cit.*, p. 104; M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 173.

¹²⁷² În ultima lună a războiului, împăratul Carol I-a numit ca regent al său în Ungaria pe arhiducele Joseph. Acesta l-a desemnat, la 29 octombrie 1918, pe contele Hadik János să formeze noul guvern. Dar datorită mișcărilor de stradă, arhiducele l-a numit, două zile mai târziu, în funcția de premier pe Károly Mihály, conducătorul unei facțiuni care se desprinsese în 1917 din Partidul independentist. Noul guvern cuprindea personalități ale unor partide neparlamentare - Partidul Radical (Oszkár Jászi) și Social-Democrat (Zsigmont Kunfi). Programul politic prevedea crearea unei Ungarii republicane, independente și democratice, în care minoritățile nemaghiare urmau să dobândească o autonomie extinsă (I. Romsics, *op.cit.*, p. 89-91).

¹²⁷³ L. Triteanu, *op. cit.*, p. 153-156; M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 176.

ISBN: 978-606-37-0476-5
ISBN: 978-606-37-0477-2